146

480

شرح

مکتوبات قدسی آیات

محبوب سبحانی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی

سرہندی

شارح: مولوی نصر اللہ

شرح

مکتوباتِ قدسیِ آیات

محبوبِ سبحانی امامِ ربّانی حضرت مجدّد الف ثانیؒ

کابلی، سرہندی

شارح

مولوی نصراللہ ولد حاجی محمد شاہ خان

ابن محمد حیدر خان ہوتکی

رکن جمعیۃ العلماء دولتِ عالیہ جمہوریہ اسلامی افغانستان

Marfat.com

رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَّلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللّٰهِ ۙ

شرح مکتوبات قدسی آیات

محبوب سبحانی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ السامی

حصّہ اوّل

شارح

مولوی نصر اللہ ہوتکی ولد مرحوم حاجی محمد شاہ خاں

رکن از اراکین جمعیت العلمائے دولت علیہ اسلامیہ جمہوری افغانستان

محرر و مرتب و ہمکار شرح این کتاب مقدس

الحاج حفیظ اللہ خاں سیرت بدخشی طالقانی ولد مرحوم صفر علیخان

ینگ باشی

Marfat.com

53446

سنہ طباعت	۱۳۹۷ھ ۱۹۷۷ء
تعداد طبع	ایک ہزار
مقام طباعت	مشہور آفسٹ پریس کراچی
ناشر	حاجی علی میمن پاکولاوالا

ملنے کا پتہ

مکان جناب قطب حضرت صاحب ضیاء المشائخ

خانقاہ مجددی۔ کابل (افغانستان)

Marfat.com

فہرست مضامین

مکتوبات قدسی آیات حصہ اوّل

تقریظ: از جناب مستطاب حضرت مرشدنا ضیاء المشائخ صاحب دام فیوضہ ۵

تقریظ: از حقایق و معارف آگاہ سیادت پناہ حضرت مولانا سید زوار حسین شاہ صاحب دام فیوضہ ۱۰
مقدمہ: از شارح ۱۸

مکتوب ۱: در بیان اسم ظاہر و باطن و لطائف عشرہ انسانی ۲۶
مکتوب ۲: در بیان انعکاس صفات ثمانیہ او تعالیٰ قبل از فنا و بعد از فنا و بیان جذبہ ۳۴
مکتوب ۳: بیان صوفیہ ۳۷
مکتوب ۴: بیان فضائل متابعت آنحضرتؐ و بیان قطبیت ۳۷
مکتوب ۵: بیان رسالہ کہ حضرت نام تالیف نمودہ است ۴۶
مکتوب ۶: بیان علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین ۴۷
مکتوب ۷: بیان سیر و سلوک ۵۱
مکتوب ۸: بیان نسبت واجب و ممکن ۵۴
مکتوب ۹: بیان محبوبین و مجبین ۵۷
مکتوب ۱۰: بیان ایمان شہودی و ایمان غیبی ۱۲
مکتوب ۱۱: بیان مقام استقرار و مقام عبور ۶۳
مکتوب ۱۲: بیانؐ اینکہ استعداد حاکم نیست ۶۹
مکتوب ۱۳: در بیان توحید وجودی و شہودی ۷۰
مکتوب ۱۴: بیان صفات کلیہ و صفات جزئیہ ۷۱
مکتوب ۱۵: بیان مقام جمع و فرق بعد الجمع ۷۶
مکتوب ۱۶: در بیان ولایت صغریٰ و کبریٰ ۸۰

Marfat.com

مکتوب ۱۷	: بیان عزیز متوقف	۸۳
مکتوب ۱۸	: دربیان تلوین وتمکین	۸۳
مکتوب ۱۹	: دربیان سفارش ارباب حوائج	۹۰
مکتوب ۲۰	: " " "	۹۰
مکتوب ۲۱	: حدایان آفاقی وانفسی، صورتِ ایمان وحقیقتِ ایمان	۹۰
مکتوب ۲۲	: دربیان تعلق روح ونفس وعروج ونزول	۹۶
مکتوب ۲۳	: دربیان تصفیۂ قلب وتزکیۂ نفس۔	۹۹
مکتوب ۲۴	: دربیان فنائے مطلق سالک وفنائے لطیفہ	۱۰۱
مکتوب ۲۵	: کمال روح بہ تجلی صفات است	۱۰۳
مکتوب ۲۶	: دربیان سیر اجمالی وتفصیلی	۱۰۴
مکتوب ۲۷	: دربیان یادکرد ویادداشت	۱۰۶
مکتوب ۲۸	: در دوم عروج مراد عارف است	۱۰۷
مکتوب ۲۹	: علم احوال ثمرۂ اعمال است	۱۰۷
مکتوب ۳۰	: شہود آفاقی وانفسی وتجلی صوری	۱۰۸
مکتوب ۳۱	: نسبت توحید وجودی چیست	۱۱۱
مکتوب ۳۲	: ارشاد وہدایت قطب	۱۱۳
مکتوب ۳۳	: بعد از حصول کمال ولایت لطائف از ہم جدا می شوند	۱۱۶
مکتوب ۳۴	: مبداء فیض لطائف عالم امر	۱۱۷
مکتوب ۳۵	: بیان حقیقت اخلاص وصورت اخلاص	۱۲۲
مکتوب ۳۶	: بیان جامعیت شریعت مقدسہ	۱۲۳
مکتوب ۳۷	: تحقق عینیت وغیریت صفات او تعالیٰ	۱۲۴
مکتوب ۳۸	: صوفیہ وعلمائے کرام	۱۲۴
مکتوب ۳۹	: سلامتی قلب بدون اعمال صالحہ محال است	۱۲۷
مکتوب ۴۰	: شریعت مغز با پوست است	۱۲۸

Marfat.com

هواللہ

تقریظ

(از جناب سلطان مرشد معظم حضرت ضیاء المشائخ صاحب دام فیوضہٗ)

الحمد للہ عجزت الفحول عن کنہ ذاتہ وخلق الانسان واودع فیہ مکوناتہ و فضلہ علی سائر بریاتہ ولا لی الصلوات وفرائد التحیات علی اشرف مخلوقاتہ والمظہر الاتم لظہوراتہ سیدنا ونبینا محمد وجواھر التسلیمات علی الہ واصحابہ الذین جاؤا بتعمتہ صحابتہ وعلی جمیع اولیاء امتہ الذین بذلوا ھممھم فی احیاء سنتہ وزینوا ظواھرھم وبواطنھم بمکارم اخلاقہ وشیمہ **اما بعد** برائے انسان ہیچ مقامے بالاتر از مقام معرفت نبودہ وہیچگونہ کیفیاتِ حسنہ برجستہ تر از کیفیتِ عرفان نیست گرچہ بطوریکہ شاید وباید نمی دانم کہ اسم مدارج کمال وصفائے وجدان وضمیر وپاکی طینت وطریق معرفت خداوندی جل شانہ را کہ بلفظ عرفان تعبیر نمودہ اند مراد اہل تصوف وطبقہ روحانیوں کہ راسخین در علم اند تنہا وتنہا بمعنائے نیکوئی وشناسائی کہ بسر حرف اول است، دانستہ اند یا طورِ دیگر بہر حال در ادب کدہ ہائے معانی وحقایق ودر دوحہ ہائے عالی تفکر بشر رسیدہ تاکنون حالتے گوارا تر از حالِ عرفان بظہور نرسیدہ والبتہ طلوع این نجمِ ہدایت از سرزمینِ مشرق ظاہر وکیفیت ضوء آفتاب جہانتاب را در مرتبہ تکمیل کمیت وکیفیت خویش حاصل نمودہ ودر اقطار گیتی وتکوین درمیان اقوام وعشائر ومسلک ہائے آن جامعہ انسانیت کہ دوچار زکام تعصب نبودہ حالاتی حسنہ را بار آوردہ از کشفِ حقائقِ حقہ معرفت چہ در آفاق وچہ در انفس بل ماوراے آفاق وانفس وماوراے طبیعت ریشہ طیبہ خود را دوانیدہ وفضائے برتر معرفت وعالم عقول ونفوس طیبہ را بہ کیفیاتِ روحانی ومعنوی

Marfat.com

عطر آگیں ساختہ، بالفرض دین وآئین ۔ بحیث یک انسان بدانیم عرفان را دل اومی یابیم و اگر آنرا بہ شجرۂ طیبہ تعبیر کنیم باز عرفان ثمرۂ نیکوے آن شجرہ است کہ اصلہا ثابت فی الارض وفرعہا فی السماء از آن بے نشان نشانہ است البتہ عرفان کعبہ وقبلہ مقصود است کہ سالکان راہ رشد ومحبت وعاشقان اسرار قدم وبقاء ازلیت وعلم ومعرفت بآں میرسند البتہ بنیان گذار عرفان در ہر زبان علوم مقدسہ تنزیلی بودہ کہ بواسطہ حضرات انبیائے عظام علیہم السلام در ہر قرن وزمان علماً وذوقاً وعملاً تمثیل گردیدہ بلے درک صحیح عرفان از حیث کیفیت وکمیت آن ربط خلل ناپذیرے بدیں اسلام دارد کہ از آن تعبیر بروح قرآنی یا روح اسلامی نمودہ اند بلے بیت

گر نہ علمِ حال فوق قال بودی کے شدی　　بندہ اعیانِ بخارا خواجۂ تاج را

گفتہ می توانیم کہ تصوف حقایق دین وعلم است وعارف واقعی کسے ست کہ بر حقیقت فضائل و رذائل واقف گشتہ متحلی بہ فضائلِ روحی ومعنوی گردیدہ ومتخلی از رذائل اخلاقی شدہ وباعلائے صفائی قلب وقالب وروح ونفس متصف گردیدہ وچناں وسعتِ فکری وانشراحِ صدری را دارا گشتہ کہ صحبتش بہر جنسے از بشر کہ رسیدہ سبب ہدایت طرف مقابل وتکمیل ذاتی آن شدہ وبر عظمت دستگاہ معرفت خداوند وقوفِ وجدانی وقلبی وروحی علمی وعرفانی حاصل کردہ چنانچہ آثارِ ایں وقوف در تکوین وما فوق تکوین از اعمال واقوال وحالات ذوقیہ اہل معرفت ہویدا است بلے بیت

از درِ نفس تا بکعبۂ دل　　عارفاں را ہزار رویک منزل

از ہمیں سبب است کہ حدیثِ معرفت را تفہیم نمی تواند نمود وعبارات آنرا کما ہی شرح نمی تواں کرد ممکن نیست بخیال وفکر خود کسی از آں مقام تعبیر نماید وآنکہ می خواہد از آں حقیقت آگاہ گردد باید بکوشد تا آنرا ببیند نہ آنکہ خبرے از آن بشنود وچنگ بدامنِ کسانی بخلوصِ محبت وپاکی بایزد کہ بعین آن رسیدہ اند بلے بیت

پیش اربابِ حسب ترک نسب باید کرد　　دیدہ دل فرشِ ادب باید کرد

ہمیں است کہ در اصطلاح علم دو در حقیقت بینِ ہر عالم ومعلوم بالضرورۃ نسبت خاص وجود دارد کہ در

Marfat.com

مصطلحات علمی آنرا تعلق نامید و تعلق بین دو چیز کہ باہم تمایز دارند قابل تصور است و تمایز حاصل نمی شود مگر وقتی کہ برائے ہر یک از آں دو چیز ثبوتے باشد و البتہ تعلق در خارج وجود ندارد و آں عبارت از امریست کہ در ذہن موجود است و ایں موجود در ذہن علم است اگرچہ تعلق خارج از حقیقتِ علم است لازم ملزوم آنرا علم و معلوم بالذات متحد ند و بالاعتبار مختلف، بل موجود ذہنی گاہی با موجود خارجی مطابقت دارد، و گاہ گاہی مطابقت ندارد و باعتبار مطابقت عقل می تواند احکامِ خارجی را بہ موجود ذہنی مترتب ساخت چنانچہ آثار بزرگی در مسائل علمی و عرفانی برایں اصل از طریق شناخت ماہیت علم موجود است و کذا کیفیات حسنہ از راہِ ادراک ذوقیات باطنی و روحی در حضرت انسان حاصل می گردد لہذا اجماعہ متصوفین کہ عرفائے حقیقی اند این مطابقت را از طریقِ عرفان دریافتہ اند و از طرقِ شناخت شعبہ ہائے علمی کہ عبارت از بدیہیات، حسیات و وجدانیات و مشاہدات و الہامات است بدیں منزلت قصوی کہ حصولِ عرفان حقیقی است نائل گردیدہ اند بلے بیت

جسمِ خاک از عشق بر افلاک شد　　کوہ در رقص آمد و چالاک شد

لہذا تصوف در ہر مسلک و دین موجود بودہ و البتہ صورتِ حقیقی آن در اسلام بطوریکہ شاید و باید جلوہ نمود چنانچہ حقایق نصِ قرآنی و دقایق سنتِ نبوی علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام در محکمات و متشابہات کتاب عزیز و فرقان حمید معلوم و در آثار قولی و فعلی و تقریری نبوی ہویدا است اما تکمیلِ تدوینِ عرفان در قرنِ دوم ہجری بوجود آمدہ زیرا شریعتِ اسلامی اہتمام بعبادات و معاملات و حیاتِ اجتماع را کہ داراست ہمچنان اہتمام بمجاہدہ و محاسبہ و مراقبہ و تزکیۂ نفس و تصفیۂ قلب و تطہیرِ قالب اہم لازم می داند ازین حیث صنفی از دانشمندان در تحقیق عبادات و معاملات و اجتماعیات و طبعیات پرداختند کہ بنام محدث فقیہ عالم متکلم یاد میشوند و صنفی بمجاہدہ و تزکیہ و تطہیرِ قالب و تقویۃ غرائز حسنہ و کیفیات ذوقی و روحی و ماورای طبیعت ہمت گماشتند کہ آنرا صوفیہ میگویند البتہ موضوعاتِ تصوف در قرن دوم ہجری

Marfat.com

تحت عنوانہائے ورع وتقوی ومراقبہ وزہد وتوکل وشکر ومجاہدہ واخلاص ومحبت ومعرفت و
ولایت وعشق بصورت یک عرفان مکمل حقیقی ومعرفت لازمی برائے انسان مکرم تبارز نمود
چنانچہ این مقامات مذکور توسط بزرگترین دانایان راہِ عرفان وبرگزیدگان حضرت سبحان جلشانہ
تمثیل گردید وصورت حالی را بخود گرفت کہ از طریق تصفیہ وتزکیہ وتخلیہ وتحلیہ انسانہا با سرمایہ
علوم ظاہر شریعت بہ آن عرفان ومعرفت نایل گردیدند، این طبقہ ہمیشہ کوشش ومجاہدہ میگردند کہ از
وساوس نفسانی وخطرات قلبی ونشوشات جسمی رہائی یابند ومیکوشیدند تا بر خواطر قلبی و
نفوس حاکمیت پیدا کنند وآنرا محکوم خود سازند چنانچہ می فرمایند. مثنوی

چون بدانستی تو اورا از نخست — سوے آنحضرت نسب کردی درست
چون کہ دانستی کہ ظل کیستی — فارغی گر مردی وگر زیستی

واین سلسلہ رفتہ رفتہ در قرن سوم وچہارم بصورت دو مکتب عرفانی کہ بنام وحدت الوجود ووحدت الشہود نامیدہ میشوند بظہور آمد وہزاران اہل معرفت از عرفان آن بہرہ ور گردیدند وطریق حصول معرفت را برائے حضرتِ انسان این دانایان آنہائیکہ در رأس این ادب کدہ ہائے عرفانی قرار داشتند تلقین وتدریس نمودند وازا ذواق روحانی وکیفیات عالم ناسوت وملکوت وجبروت کہ از مصطلحات تصوف است آگاہ گردانیدند مراتب علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین رسیدہ از معارف کہ بآفاق وانفس متعلق است ویا اثرے کہ در مراتبِ کثرت از مراتب وحدت ظہور نمودہ یقین قلبی حاصل کردند وبحفظ تہذیب غرایز انسانی ہمت گماشتند وبتکریمات فضائل انسانیت نائل شدند بل بزرگترین شعبہ علم در اسلام تصوف است کہ این عرفانِ عالی حقایق علیا کرامتِ انسانی را بظہور می آورد البتہ تفصیل این سلسلہ یک کتاب خاصی را می خواہد کہ دارا باشد ودر ہمین تقریظ بہمین اندازہ اکتفا نمودہ میگویم بیت

نہ حُسنت غایتے دارد نہ سعدیؒ را سخن پایان — بمیرد تشنہ مستسقی ودریا ہمچنان باقی

آرے من افتخار دارم وبدان می نازم کہ افکار پریشان من مشغول نوشتن جملاتی است کہ
حاوی بیان مقام آن ذات برگزیدہ است کہ کاشف اعظم حقایق تصوف اسلام بودہ ودر فن حصول

Marfat.com

احسان وتقوی مجدد کامل بود آرے پیشِ نظر وضمیر ووجدان من شخصیتے ظاہر می گردد وہستی نمایان میشود کہ در وقتِ خود مجموع فضائل عرفانی وجامع کمالاتِ انسانی وتہذیبات اخلاقی بود بطورِ مثال حافظِ قرآن، عارفِ اسرار معارف متشابہات ومحکمات ومقطعاتِ قرآنی مدرس حقایق علوم منقول ومعقول محدث اسرار سنتِ نبوی، فقیہ صاحب ملکہ علیا در استنباطات علمی وحقوقی واعظ منبر علیای مراکزِ دینی اسلام صوفی صاف طینت حقیقت عرفانیات مراتب وجود ووجوب و شیونات واعتبارات ومقام لاہوت وجبروت ومتکلم کیفیات مسائل کلامیہ ودقایق ونکات بارعہ اسرار قدم وقضا وقدر ومعاد ومعاش ومبین رموز تکوینات علوی وسفلی وناشر قواعد غرائے مدنیت وشریعت بیضاء ملت حنیفہ اسلام ادیب برجستہ وصاحب وجدان راسخ در اذواق روح افزائے بلاغت ومعانی ومکنونات بدیعہ کمالات فصاحت صاحبِ خانقاہ کہ در وصفش گفتہ شدہ بیت

تصنیفِ اوست درس مقیمانِ مدرسہ　　تلقین اوست ذکر مریدان خانقاہ

اعنی صاحب المجد ابوالمکارم مجدد الفِ ثانی محدث رحمانی الشیخ الاجل احمد الفاروقی الکابلی سرہندی قدس سرہ السامی

بہر حال من امروز خود را در مقابلِ آن شخصیت مشاہدہ میکنم کہ استاذ بزرگ در راہِ عرفان است ورباب نوین در معرفت برائے عالم باز نمود ودر تقویۃ ملت بیضاء اسلام چنان ہمت گماشت کہ آنا را اسلامی کہ قریب بمتلاشی شدن بود دوبارہ آن را مستقر نمود مومنین ومومنات را بہ ثقافتِ اسلامی ہدایت نمود، صراط المستقیم شرع مطہر اسلامی را از طریق علم بروے ابنائے آن وقت کشود وثابت ساخت کہ ملتِ اسلام در حفظ حیات مادی ومعنوی احتیاج باساس اسلامی داشتہ وبدون اتکاء بدین ناموس الٰہی نمیتواند حیات خود را وقایہ نماید وہم استقلال تصوف اسلام را بدلائل واضح عرفانی بمسلمانان از طریق علم ومعرفت ثابت ساخت کہ تصوف اسلام زادۂ خود دین اسلام است این شخصیت بزرگ وصاحب معرفت علیا، کہ در تصوف تجدید نمود وآثار بزرگی را از طریق عرفان ومعرفت وکشف بصورت یک وثیقہ مقدس گران بہائے عرفانی تدوین وذوقا

Marfat.com

وحالاً وعلماً آنرا ثابت فرمود ملقب بمجدد الف ثانی گردید وطریق شناخت علوم باطنیہ ورسیدن باسرار ومعارف ذوقیہ روحیہ را بآب وتاب دیگری داد واز اسرار ومعارف ذات مقدس وشیونات واعتبارات مراتب وجود ووجوب عالم اسلام را آگاہ ساخت واز مراتب محبت ومحبوبیت وخلت وفنا وبقاو سیر اربعہ وجواہر خمسہ اخلاق انسانی معارف بزرگ را در معرض بیان وتبیین اورد چنانچہ آثار برگزیدہ عرفانی حضرتش شاہدِ عدل دراین مدعا است این ذات خجستہ ومجتہد اعظم در علم عقائد وتصوف اسلامی ومجاہد اکرم در ابقا واعتلاے دین قویم اسلام ثابت فرمود کہ شریعت وطریقت وحقیقت باہم ارتباط ذاتی وصفاتی داشتہ واز یک منبع بزرگ علوم الٰہی جل شانہ سرچشمہ گرفتہ آنجا کہ گفت طریقت وحقیقت خادمانِ شریعت اند ورسیدن بمراتب عرفان را منابع کیفیات علیاے شریعت اسلام دانستہ

شرع بیضاء محمدؐ را یقین حامی تو ئی معدن الطاف فیض پاک سبحانی توئی

حضرت مجدد الف ثانیؒ در مکتوبات معدن الفتوحات کہ بنام در المعرفۃ ونور الخلایق و معرفۃ الحقائق یاد می شود روشنی علیا بر تصوف انداختہ ودر رسائلِ مقدس عرفانی خویش کہ بنام مبدأ ومعاد ومعارفِ لدنیہ ومکاشفات غیبیہ واثبات نبوت ورسالہ اسرارِ توحید مسمی بہ تہلیلیہ بزرگترین دقائق عالیہ عرفان را بیان فرمودہ کہ بر اصحاب کہ بصیرت علمی واذواق عرفانی دارند مخفی نماندہ دریں وقت چوں ضرورت مبرم بشرح اصول عرفان مجدد الف ثانیؒ دیدہ میشود وجامعہ را بطرف اذواق عرفانی ومعنوی متوجہ اند احتیاج بزرگ برائے فہم اصول این تصوف کہ در الف ثانی بظہور پیوستہ داشتند۔ بہ عقیدۂ من دانایان راز ہاے آفاق وانفس و مربیان عالم انسانیت بجان کرامنہاے اخلاق وتہذیب حیات مدنی اثر علمی وعرفانی آنہا در وقت معلوم وہویدا می گردد کہ آنہا در زمانۂ کہ حیات بسر می برند مورد مطالعہ قرار گیرد لذا نظر بسیطی بدورۂ حیات حضرت مجدد الف ثانیؒ چوں می نمایم نیم قارہ ہند در آں وقت بطرف ارتجاع در مسائل دیالوژی اسلام مواجہ بودہ بالخاصہ اصول تصوف اسلامی تحت تاثیر طبقہ مرتاضایان ہنود آمدہ وہی خواستند کہ تصوف اسلامی را صبغ رہبانیت دادہ واصولیکہ برائے حفظ مقام برتر تنزیہ احدیت از عنصرہاے

Marfat.com

بزرگ روحانیون اسلامی هویداست، آنرا بغبار ظلمانی حلول و اتحاد مراتب ظهور وحدت در کثرت دخل دهند و صورتِ انقطاع کلی را از تشبث به اصلاح عامه و حیاتِ معاش بترک التعرض و حیاتِ منفی از کیفیت و ارتقاء رشد و هدایت توده بوجود آرند صوفیهٔ خام که در قرون پنج تا هشت زندگانی داشتند کیان علیای تصوف اسلام را نادیده پنداشته بحیات ریاضت مشغول بوده حجره نشینی ها را اختیار کرده بودند ریاضاتِ شاقهٔ آن غیر از اینکه باشراق نفس را می افزود دیگر ثمره برای اعتلای روح و کیفیت بلند بردن غرائز علیا و تهذیب و انکشاف مقام برتر آفاقی و انفسی و وصول معارف مراتب صفات و شیونات و کشف اسرار روح اسلامی را دارا نبوده حتی با صول بود آنرم که تمایل عوام بهم رسیده بود که از اصول عبادتی آن که بر ثنویت بنا دارد و بطرف تناسخ و حلول مایل است پیروی می کردند و از جانب دیگر اصول ظاهر شریعت غرا، اسلامی و ملتِ حنیفهٔ اسلام نیز رو بضعف و انحطاط نهاده بود و اساس اسلامی از یک مفهوم همه جانبه و شامل از بدقها و موقیت های زندگانی باسعادت نزول نموده و قریب بود که ساقط شود و اسلام بصورت تنها یک اساس عبادتی جلوه میگردد معاندین می خواستند معاندین که دین اسلام را که بصفت یک دستور مکمل و همه جانبه و شامل بر تمام کیفیات حیاتی بشر حکم میکرد ، از بین ببرند بل اساسی که بر اقتصادیات و اجتماعیات زندگی بشر حکومت می نمود و بر بادیات و معنویات تاثیر بارزی داشت و بر سیاسیات و افکار و مشاعر آن نفوذ قوی را دارا بود و بر روشهای عملی زندگی فردی و فامیلی بطور یک وثیقهٔ مقدس حاکمیت داشت از مقام اصلیه خود پاشیده گردد بصورت ادراکات سرگشته و بی پایه ظاهر شود تا نعوذ بالله بهیچ گونه از واقعیت و اعتباری را هائز نباشد و در اذهان مردم بطور عبادت خالص جلوه کند در حالی که اسلام اساسی است که زندگانی فردی و اجتماعی و حیات زن و مرد و خانواده را شامل است و بحیات دنیا و آخرت و علوم زمین و آسمان و طبیعیات و ماورا، طبیعت احاطه دارد ——— آیا چگونه این افکار بیگانه و ذلیل کننده حریتِ بشری در مزرعه دلها و حجره های افکار دماغی و غرائز نفسی کشت گردید و چگونه در درون مسلمین و مسلمات مستقر گردید که آنها از سیستم های غیر اسلامی که در

Marfat.com

آن وقت در نیم قارہ ہند کہ صورت مرکزیت را در ایشیا دارا بود استفادہ کنند و اصول حقہ و برتر ثقافت اسلامی را فراموش کنند این قسم پیش آمد سوء در آن زمان بظہور آمدہ و قریب بود کہ مقابل امانت بزرگ خداوندی جل شانہ کہ ناموس بزرگ اسلام است تودہ مسلم آن وقت مرتکب خیانت بزرگ گردند لاسیما اللہ بطور مثال یعنی شرک بکنند و دروغ بگویند و کینہ ورزی کنند و پردۂ ناموس را بدرانند و غیبت کنند و چنان بترک التعرض اغشتہ شوند کہ حفظ ناموس اجتماع و ناموس فرد را فراموش نماید و زندگانی خود را مراد دیگران نمایند و مسلمانان بمرگ جاودان مواجہ شوند خلاصہ آنکہ اسلام را با زندگانی چہ کار و دین را با واقعیت ہائے کہ مردم بروے زمین در آن دارند و بطور حقیقت در آن زندگانی میکنند و حفظ حقوق عامہ و خاصہ در آن بعمل می آید چہ پیوند و چہ ارتباط البتہ برائے ثبوت این امر وسائل بسیار در آن وقت موجود بود مرا کز دارد کہ عبارت از قوۂ حاکمۂ آن وقت بود تحت تاثیر مفاسد اخلاقی آمدہ و مبتلا بمفاسد اجتماعی و فردی بودند و قوائے استعمار غرب در تقویہ این مفاسد مداخلہ میکرد البتہ صحف تواریخ بہ این ارتجاع روشنی انداختہ و در وے مسلمانان را از ثقافت اسلامی بیان کردہ در آن ہنگام بود کہ اختلاف بزرگ در اجتماع پدید آمد و اختلال کلی واقع گردیدہ حضرت امام ربانی مجدد الف ثانیؒ در نصف شب جمعہ بتاریخ ۱۴ شوال ۹۷۱ ہجری قمری در شہر مشہور سرہند بسحر آ وجود بظہور آمد و در حجر تربیت والد با فضیلت خود کہ عالم و فقیہ و حافظ آراب ظاہرہ اصول اسلام و صاحب معارف بلند روحانی تصوف اسلام بودند تربیہ گردید بسیارے کتب عربیہ و حفظ قرآن مجید را در فصل اول صباوت فرمود سپس بمرحلہ دومی حیات نیک اسلامی پا نہاد بہ فراگرفتن و صول تعلیمات ثقافت اسلامی اشتغال ورزیدہ و صول علمی منقول و معقول را با انتہاء تحقیق و تدقیق از جماعہ فحول علماء و مدققین آن زمان کہ متصف بتقوی و حفظ نوامیس اسلامی بودند فراگرفتند مثل مولنا کمال الدین کشمیری و مولنا یعقوب الکشمیری للصرفی و این ذوات از کبار محققین طبقہ دانایان ثقافت اسلامی در آن وقت بودند و در سلسلۂ حدیث و تفسیر بسیط و وسیط و وجیز و اسباب نزول واحدی و بیضاوی و منہاج الاصول و غایت قصوی و صحیح بخاری و مسلم

Marfat.com

ومشکوٰۃ مصابیح وجامع صغیر سیوطی وغیرہ را از عالم ربانی قاضی بہلول بدخشانی فرا گرفتند
حضرت مجدد الف ثانیؒ تمام ایں علوم را کہ سنین عمر ایں پیشوائے بزرگ اسلام ہفدہم سال رسیدہ تمام
نمودند وطرق روحانی کہ مربوط سلسلۂ قادریہ وسہروردیہ وچشتیہ بودند از حضور والد بزرگوار وصاحب
معارف علیا شیخ عبد الاحد قدس سرہ اخذ نمودند و در طریقۂ عالیہ نقشبندیہ کہ سبب ارتقاء تمام کیفیات
تقوی وفضیلت ظاہری وباطنی حضرت امام گردید از حضور مؤید الدین الرضی محمد باقی باللہ قدس سرہٗ
در مدت دو ماہ وایام چند حاصل نمودند وسلسلۂ نسبی حضرت امام بحضرت خلیفۂ دوم اسلام الناطق بالحق
والصواب فاروق اعظم سیدنا عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ منتہی می شود واجداد حضرت
امام از افغانستان کہ وطن اصلی شان بودہ در حدود سنہ ۹۵۰ ہجری برائے ایفائے جہاد با فیروز شاہ
تغلق کہ بہند رفتہ و جدِ حضرت مجدد الف ثانی کہ امام رفیع الدین قدس سرہ نام دارند واز کبار
روحانیون آن وقت بودند با فیروز شاہ تغلق بہ ہند آمدہ ودر شہر سرہند یا سہرند توقف نمودند ومرکز
رشد وہدایت در شہر شہیر سرہند اقامہ فرمودند ولادت حضرت امام در ہمیں شہر واقع شد کہ قبلاً بہ آن
اشارہ گردید حضرت امام از بدو حیات بہ نشر علوم دینی اسلامی در سرہند پرداختند وتربیہ روحانی
بہ اساس طریقہائے قادری سہروردی وچشتی اشتغال داشتند وبعد از وفات والد معظم خود در سال
۱۰۰۸ھ بحضور حضرت خواجہ باقی باللہ قدس سرہ رسیدہ وبہ اجازہ مطلقہ از طریق عالیہ نقشبندیہ
نایل گردیدند وبہ امر مرشد عالی مقام خود بنشر طریقۂ نقشبندیہ ہمت گماشتند چوں مناسبت
ایں طریق بظاہر شریعت اسلامی بیشتر بود انکار کامل حضرت امام ربانی بدیں سلسلہ گردید ودر
ایں راہ عرفانی نفوس بشریت را بطرف تصفیہ وتزکیہ متوجہ ساخت واز انعکاسات آثار آفاق و
انفس وکیفیات ولایات سہ گانہ وروایح لطائف خمسہ حظ وافر ذوق وحال نفوس طیبہ را بخشید واز
اسرار خاصۂ محبوبیت علیا وخلت ومحبت بر لطائف طالبین راہ جذبہ وسلوک آثار گرانبہائے تصوف
را ارزانی فرمود واز مراتب ہفت گانہ فہم قرآن مجید ضمائر ووجدان ومدرکہ آنہا را مستعد بفہم آن در رکنو
ساخت بلی این آثار برگزیدہ کہ ذکر یافت از علوم وعرفان خاص مجدد الف ثانیؒ کہ نائب پیغمبر اولوالعزم است

Marfat.com

بودہ کہ در آثار قلمی آں عارف ربانی بیان گردیدہ بلے بیت

مہین فرزند فاروق است چون اب　　کنون نطق از زبان او کند رب

سراپا نسخۂ اخلاق فاروق　　بزہر منقصت تریاق فاروق

حضرت مجدد الف ثانیؒ کہ سنین عمر مبارکش بسنت نبوی بسال شصت و سہ (۶۳) رسید بحکم قضا و قدر سفر آخرت اختیار فرمود و در سرہند مدفون گردیدند کہ مصادف بسال ہزار و چہل و سہ (۱۰۴۳) بود ہ بطرز جنت شافت مصرع (اکتب بعام رحلتہ وارث الرسول) تاریخ وصال آں سرور امی اسلام است و بر مزار مبارکش قبۂ علیا و مسجد کبیر بنا شدہ و ہم مدرسہ بنام مدرسہ مجددا عظم تعمیر یافت و سرہند بنام دار الارشاد مسمی گردید و طریق تصوف بر اساس وحدت الشہود بلکہ بالاتر از عالم حضرتش بصورت یک دستور ثابت روحانی و وثیقۂ عرفانی باقی ماند کہ بہ ہزاران مرد مسلم و زن مسلمہ ہر کدام باندازۂ قابلیت خود نمودہ و می نمایند اصول علیاً کہ در تصوف کیان عرفاے اسلامی محافظہ نمودہ اہل سلوک از آن علماً و عملاً و ذوقاً پیروی کردہ و میکنند۔

از مدتے بود کہ آرزوے اکثر شان بر ایں تمنا بود تا شرحی بمکتوبات معدن الفتوحات کردہ شود لذا فاضل دانشمند مولوی نصر اللہ ہوتکی بر مکتوبات معدن الفتوحات شرح نمودند، آرے مولناے مذکور سالیان متمادی در حضور حضرت شیخ الاسلام صاحب قدر البازغ مرشدنا نور المشائخ قدس سرہٗ از معارف کہ خاصۂ مکتب وحدت الوجود و وحدت الشہود بطریق خاص تصوف مجدد الف ثانیؒ ہست بصفت تلمیذ رشید آں قبلہ صفا کیشان بہرۂ علمی و ملکۂ علیا حاصل نمودہ و درین ایام بشرح مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی نائل گردیدہ و اینک یک وثیقہ مقدس عرفانی و یک ذخیرۂ بزرگ معارف روحانی را براے برادران اسلامی خود ترتیب نمودند این شرح بتمام معنی خواندہ را با اصول تصوف دورۂ جدید عرفان آشنا بسازد و از دوحۂ برگزیدہ این بوستان معرفت ابناے مسلمین را نحۂ خوشگوار روح افزا را استشمام خواہند نمود و بہ منازل و مدارج قصوی کرامت انسانی نائل خواہند گردید۔

Marfat.com

جزاه الله عنا وعن سائر المؤمنین خیر الجزاء

از برادر دینی و محب اهل عرفان حاجی علی محمد میمن سپاس می نمائیم که در طبع این اثر بزرگ روحانی اسلامی همت گماشت و آنرا بزیور طبع رسانید و در آثار نیک اسلامی سعادت علیا را بخود افزود و خاتمه احترام به صفات عالیه و کرامت نفس و تطهیر قلب و قالب و تمسک بمقدسات اخلاقی اسلام بابی را از رحمت در دل انسان باز می نماید و ایمان به مقدسات دینی سبب انکشاف روحانی گردیده نظم و ترتیب حیات مبدأ و معاد منحل نمی شود پس بیائید بحضرت احدیت جل سلطانه در ایمان بالله و ما جاء من عند الله راسخ تر شویم و از متابعت دین الهی قلباً و قالباً علماً و عقیدتاً ذوقاً و حالاً پیروی کنیم و با انجام فرائض اسلامی بمراتب برگزیده که بذات مقدس و صفات عالیه او تعالی تعلق دارد نزدیک تر گردیم البته از عنایات او تعالی بهره ے حاصل خواهیم نمود که سزاوار مقام برگزیده حضرت انسان است این عنایت برذات اقدس او تعالی گران است والسلام علی من اتبع الهدی والتزم متابعة المصطفی علیه وعلی اله واصحابه الصلوات العلی. بیت

مصلحت دید من آنست که یاران همه کار بگذارند و خم طرهٔ یاری گیرند

محمد ابراهیم مجددی ابن عمر

خانقاه مجددی کابل

۱۳۹۶ - ۱۶ - ذیقعدة الحرام

Marfat.com

تقریظ

(از حقایق و معارف آگاہ سیادت پناہ حضرت مولانا سید زوار حسین شاہ صاحب دام فیوضہ)

بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ وسلام علی عبادہ الذین اصطفٰی اما بعد، قال اللہ تعالیٰ عزوجل وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِیَعْبُدُوْنَ ۝ قال المفسرون ای لیعرفون پس از ین کریمہ معلوم شد کہ مقصودِ اصلی درین نشأۃِ فانیہ از تخلیقِ جن و انس تحصیلِ معرفتِ حق است جل وعلا و معرفت حق بر دو نوع است، نوعِ اول معرفتے است کہ علمائے عظام بیان فرمودہ اند و نوعِ ثانی آنست کہ صوفیۂ کرام بآن ممتاز اند و بیانش در کتبِ شان یافتہ میشود تا این زمان در بارۂ حقایق و معارف الٰہیہ بسیار کتب و رسائل تصنیف و تالیف گشتہ از ان جملہ مکتوباتِ قدسی آیات قدوۃ الواصلین امام المتقین قطب العارفین والمحققین شیخ الاسلام والمسلمین امام ربانی مجدد و منورِ الف ثانی قدسنا اللہ تعالیٰ بسرہ الاقدس امتیاز خصوصی دارد، حق سبحانہ وتعالیٰ در ذات ستودہ صفات حضرت ایشان قدس سرہ السامی چندین فضائل و کمالات تفویض فرمودہ و ودیعت نہادہ کہ در اولیائے امت بعد صحابۂ کرام رضی اللہ عنہم کم کسے را باشد، ولنعم ما قیل بیت :-

لیس علی اللہ بمستنکر ان یجمع العالم فی واحد

حق آنست کہ بعد کتاب اللہ و کتب احادیث کم کتابے ہمچو مکتوبات حضرت ایشان بظہور آمدہ باشد، حقایق و معارف و علومِ شرعیۂ ظاہری و باطنی کہ در ینہا مبین گشتہ خصوصیت بالفِ ثانی دارد از پیشین کسے بتفصیل این حقائق و معارف پے نبردہ و لب نکشودہ، حضرت ایشان قدس سرہ مقامات و اصطلاحاتِ جدیدہ بسیار در طریقۂ خود بیان فرمودہ اند و ہر مقام را شانے جدا و کیفیتے علیحدہ و اسرار و انوار مختلفہ ایضاح نمودہ اند، ہزاران علما و عقلا بر بیتِ ایشان بآن حالات و کیفیات و اسرار و غوامض سرفراز گشتہ و اقرار نمودہ اند بشہادتِ اہلِ علم و شرع در طریقۂ حضرت موصوف اشتباہے نماندہ، عالمے باین طریقہ و اصلانِ حق شدہ اند و مے شوند، اولیائے امت در مجالسِ خود درسِ مکتوبات قدسی آیات را التزام داشتہ اند، اما ضرورت بود کہ کتابے در حلِ مشکلات اسرار و

Marfat.com

غوامض اینہا نوشتہ وچاپ زدہ شود تا از بنہا استفادۂ عمومی نمودہ شود۔ الحمد للہ کہ درین ایام فرخندہ فرجام
جناب مستطاب عالم نبیل فاضل جلیل حضرت مولانا نصر اللہ صاحب کابلی منعنا اللہ تعالیٰ بطول بقائہ
کتابے در حلّ حقائق و معارف و اسرار و غوامض این مکتوبات شریفہ تصنیف فرمودہ اند و بامر و اہتمام حضرت
ضیاء المشائخ دام ظلہم العالی و لازالت فیوضہم المتعالی بصرف جناب محترمی حاجی علی محمد صاحب پاکولا والا در بلدۂ کراچی
پاکستان عنقریب از زیور طبع آراستہ شدہ نشر خواہد گشت۔ مولانا نصر اللہ خاں موصوف در حلّ مشکلاتِ مکتوباتِ
امام ربانی قدس سرہٗ مہارت تامہ دارند، ایشان از پیر و مرشدِ خود حضرت نور المشائخ نور اللہ مرقدہ سالہا باقاعدہ درسِ
این مکتوباتِ عالیہ گرفتہ و بمطالعۂ کثیرۂ خود در فہم آنہا بہرۂ تام بہم رسانیدہ اند، و تا این عمر در تدریس ایشاں در کابل و
قندھار و دیگر مقامات مشغول بودہ اند، درین زمان در حلّ غوامضِ این مکتوبات مثل مولانا موصوف شخصے
دیدہ و شنیدہ نشد، و قبل ازین ہمچنیں کتابے در شرح آنہا چاپ نگشتہ، این خاکسار درین ایام بخدمت مولانا
موصوف مجالس دارد و حلّ بعض مقامات ازاں موصوف استماع نمایید، ماشاء اللہ باین خوبی شرح میدہند
کہ سامع را اطمینانِ تام حاصل شود، و نیز شرح را از جائیہا مطالعہ کردہ مفیدترین یافتہ ام۔ انشاء اللہ
این شرح عنقریب چاپ شدہ باعث تسکینِ لب تشنگانِ این معارف خواہد شد، اللہ تعالیٰ مصنف موصوف
و مشائخ مصنف و ناشرین و معاونین را در دارین جزائے خیر روزی کناد و این شرح مستطاب را قبولیتِ
عامہ ارزانی دارد و جمیع مسلمانانِ عالم را از فیوض و برکاتِ حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ السامی دائماً
ابداً متمتع و منتفع سازاد بحرمۃ سید المرسلین و آلہ و اصحابہ اجمعین علیہ و علیہم الصلوات
و البرکات و التحیات و آخر دعوانا ان الحمد للہ رب العالمین ط

خادم خدام سلسلۂ عالیۂ نقشبندیہ مجددیہ

خاکسار **زوار حسین** غفر اللہ لہ و لوالدیہ

۲۸ صفر ۱۳۹۷ھ

Marfat.com

مقدمہ شارح

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

خداوند ہادی دانا و توانا را شکر گذاریم کہ توسط حضرات انبیاے عظام کہ فرستادگانِ خاص حضرت حق سبحانہ می باشند از ذاتِ مقدس و صفات ثمانیۂ خود ما ناقصان عقل را باخبر و آگاہ ساختہ اند و اگر وجود شریف حضرات پیغمبران نمی بود ما ہم مانند فلاسفۂ یونان از سعادت معرفت حق سبحانہ بے بہرہ می ماندیم چنانچہ فلاسفۂ یونان کہ بزعمِ خود خود را استادِ کل و اعقل زمان می دانستند با وجود چنیں ادعا از معرفت خالق لایزال محروم و بے بہرہ ماندند و از راہِ خداشناس انحراف ورزیدند و در مسائل توحیدِ ذات و قدم صفاتِ ثمانیہ او تعالیٰ خبطہا نمودند چوں عنایت خداوند شاملِ حالِ ما بود لہذا از طریق شرائع بہ اسرار ذات مقدس و صفات ثمانیہ خود واقف و بآں مصدق گردانید، نحمدہ حمداً کثیراً علیٰ ھذہ النعماء الکاملہ

ہمچنیں بروحِ مبارک سردار دو عالم کہ خاتم النبیینؐ است درود بے پایاں می فرستم کہ فخر کائنات بودہ و تمام عالم بواسطۂ او ایجاد گردیدہ است، دریں مورد مؤلف کتاب مجموعہ خوانی در شعرے چہ خوش بیان داشتہ اند

لہ ھمم لا منتہا لکبارھا ۔۔۔ وھمتہ الصغریٰ ان اخرج الدنیا من العدم

یعنی سردار دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم دارائے آں ہمتہاے عالی است کہ بزرگی آں انتہا ندارد، اما از خورد ترین ہمت شان این است کہ ببرکتِ آن دنیا از کتم عدم بصحرائے وجود آمدہ است۔

علی الخصوص کہ ما مسلمانان جہان را از تاریکی شرک و جہالت نجات دادہ و بشاہراہ مرضیات

Marfat.com

خداوند متعال ہدایت فرمودہ اند واگر ہدایت ایشان نمی بود ما ہم مثل دیگران از مفاد معاش و معاد بے خبر و در گودال جہالت باقی می ماندیم، و نیز شکر گذاریم کہ خداوند مہربان از لطف و مرحمتِ خود ما را با خلاص دوستان خود مشرف ساختہ و بکمالات قدسیہ شان معتقد گردانیدہ علی الخصوص در فہم مکتوبات قدسی آیات حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی یک اندازہ بلکہ عالی عطا فرمود و مکتوبات شان کہ معلم ظاہر شریعت و مبین باطن شریعت بودہ و مشتمل بیان درجات ہفتگانہ متابعت سردار دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم است و مسائل بزرگ عقائد اسلامی کہ علماے کرام اسلام بروے علم و استدلال بیان کردہ اند، درین کتاب از روے کشف و ذوق تشریح گردیدہ است و مسائل مہمی کہ اکثر دانشمندان جہان در حلِ آن عاجز شدہ اند، دراین کتاب بصورت واضح موجود است۔ چنانچہ در مورد اینکہ وجود حق سبحانہ عین ذات او تعالیٰ بودہ است و یا غیر ذات مقدس او درین کتاب مفصل تشریح شدہ کہ حق سبحانہ بذاتِ خود موجود است نہ بوجود، و صفاتِ ثمانیۂ حق تعالیٰ بذات پاک او موجود ند نہ بوجود و وجود و وجوب ہم دران بارگاہ مقدس رسیدہ نمی توانند۔ بیت

زاعلیٰ بالا و بالا زبالا بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

وحل این مسائل از فہم و ادراک بسیارے علماء و عرفاء و دانشمندان سراسر جہان بلند است اما در مکتوبات قدسی آیات تمامی ہمچو مسائل بیک منطق سلیم و اصول قوی علوم عرفانی توضیح کامل یافتہ است۔

راجع بمراتب حقیقتِ محمدی و حقیقتِ احمدی و حقیقتِ کعبۂ معظمہ و حقیقتِ قرآنِ کریم و حقیقتِ صلوٰۃ کہ درین وثیقہ منظمہ عرفان تفصیل دادہ شدہ در کتب دیگر دیدہ نمی شود۔ حقایق سبعہ کہ عبارت از حقیقت ابراہیمی و حقیقت موسوی و حقیقت محمدی و حقیقت احمدی و حقیقت کعبۂ معظمہ و حقیقت قرآن کریم و حقیقت صلوٰۃ و ہمچنان برتری یک حقیقت بحقیقت دیگر درین کتابِ مقدس بیان گردیدہ یگانہ دستور قصوی و کیان علمی است کہ از سینہ مملو از حقایق روحانی حضرتش بظہور پیوستہ و از مختصات کمالات مجدد الفِ ثانی است، و ہم دربارے فضائل صحابہ کرامؓ و برتری شان نسبت باولیاے امت و افضلیت خلفاے راشدین بیش از ہر کتاب دیگر بیانات کافی دادہ شدہ است۔

Marfat.com

مطالب ارزندہ کہ راجع بولایتِ صغریٰ کہ ولایتِ اولیاے کرام است وولایتِ کبریٰ کہ ولایتِ انبیاے عظام است وولایتِ علیاء کہ ولایت ملاء اعلیٰ است چنیں اقناع کنندہ بحث علمی دریں سیج اثرے از علومِ روحانی دیدہ نشدہ در مورد کمالاتِ نبوت وکمالاتِ رسالت وکمالات حضرات انبیاے اولوالعزم نیز درین کتاب مطالب مفید بتفصیل ذکر است۔

کمالات لطائف عشرہ انسانی کہ (پنج) آن از عالمِ امر است یعنی قلبِ نوری وروح وسر وخفی واخفیٰ۔ وپنج دیگر از عالم خلق اند کہ عبارت از نفس ناطقہ وعناصر اربعہ بودہ، ومبدأ فیض آنہا کہ از عالم وجوب است در تمام صفحاتِ علمی چنیں توضیح نامہ شایستہ مقام کیفیات باطنی انسان ذکر نشدہ است۔

تفصیلات مبادی فیوض لطائف انسانی کہ دریں کتاب مذکور است در کتب دیگر یافت نمی شود در مورد مبادی فیوض لطائف انسانی فرمودہ اند۔ مبدأ فیض قلب نوری، صفات اضافیہ وفعلیہ است کہ برزخ وجوب وامکان است، ومبدأ فیض روح صفاتِ ثبوتیہ ثمانیہ می باشد ومبدأ فیض لطیفۂ سر شیونات ذاتیہ است، ومبدأ فیض خفی صفاتِ سلبیہ است کہ باعتباراتِ ذاتیہ راجع می شود، ومبدأ فیض اخفیٰ شان العلم کلی می باشد۔

مبدأ فیض نفس ناطقہ وعناصر ثلاثہ غیر از عنصر خاک اسمِ باطن خداوند جل شانہ است ومبدأ فیض عنصر خاک تجلیاتِ ذاتیہ است وادراک ذات مقدس او تعالیٰ بہیئتِ وحدانی انسانی مربوط است وبتفصیل آمدہ کہ مبدأ فیض کدام پیغمبر اولوالعزم کدام صفت حق تعالیٰ است، ومبدأ فیض پیغمبر اولوالعزم دیگر کدام صفت حق جل جلالہ است، ومبدأ فیض اولیاے آدمی مشرب کدام صفت خداوند کریم است، ومبدأ فیض اولیاے نوحی مشرب کدام صفت او تعالیٰ بودہ، ومبدأ فیض اولیاے ابراہیمی مشرب کدام صفت باری تعالیٰ می باشد ومبدأ فیض اولیاے موسوی مشرب کدام صفت بودہ، و مبدأ فیض اولیاے عیسوی مشرب کدام صفت مربی آنہا است، ومبدأ فیض اولیاے محمدی مشرب کدام صفت قادر سبحان است واین مسائل دقیق کہ اولیاے این امت مرحومہ چرا مشارب انبیاے عظام گذشتہ بودہ باشند درین کتاب مبارک تفصیلات زیادی دادہ شدہ است۔

Marfat.com

ہمچنین تعین اول ظہور ممکناتِ عالم کہ دریں کتاب تفصیل دادہ شدہ نسبت بتعینِ اول کہ دیگران گفتہ اند پنج مرتبہ برتر است و درباره اینکہ ظہورِ اول ممکنات کدام چیز بودہ است نیز مطالب ارزندہ دارد و بعض مسائل مہم عقائد اسلامی کہ علماے ماتریدیہ و اشعریہ دران اختلاف نظر داشتہ و بکدام فیصلہ نرسیدہ اند، حضرت امام فیصلہ آں مسائل را بہ محضر حضرات انبیاے عظام عرض کردہ و فیصلہ تصویب مبارک شان را حاصل داشتہ و برائے ما عنایت فرمودہ اند، این موضوع در یکصد و ۵۹ مفصل بیان شدہ است۔ سبحان اللہ چہ لیاقت خدادادی کہ در حین حیات این جہان فانی بہ زندگان جہان ابدی ملاقات می نمایند و از حضور شان فیصلہ میگیرد و در مورد اینکہ حق سبحانہ "از ما بما نزدیکتر است" توضیحات فرمودہ و روشن ساختہ کہ بماہیت ظلی نسبت بخود ماہیت ظلی ماہیت اصل نزدیک تر است، زیرا کہ قیامِ ظل بہ وجود ظلی خود نبودہ بلکہ قیام آں بواسطۂ اصل او بودہ لہذا چیزے کہ سببِ قیام ماست ذات مقدس او تعالیٰ است کہ از ما بما نزدیک تر است۔

و ہم در یکصد و ۱۱ حصہ ششم فرمودہ اند کہ "قلب انسان نسبت بہ عرش مجید یک فضیلت جزئی دارد زیرا کہ عرش مجید مظہر ذات و صفات ثمانیہ او تعالیٰ است اما قلب عارف کہ عاشق ذات مقدس است تنہا مظہر ذات منزہ او تعالیٰ میگردد چنانچہ بزرگان فرمودہ اند۔ بیت

عرش و غرنین ہر دو یک طبق است　　بلکہ غرنین شریف تر طبق است

و درباره اینکہ مقام عروج و مقام استقرار انبیاے عظام از ہم جدا می باشد و مقام استقرار شان صفت مربی آں بزرگواران است و عروجاتِ شان بذات مقدس او تعالیٰ است و نیز عروج اولیاے کرام از مقام استقرار انبیاے عظام فوق تر واقع می شود اما عروجات حضرات انبیاے عظام غیر متناہی است و مقام استقرار ہر کدام از انبیاے عظام و اولیاے کرام صفت مربی آنہا است و عروج شان از مقام استقرار شان بلند تر می باشد و اقل قلیل از اولیاے کرام بعروجات حضرات انبیاے عظام مشرف می شوند۔

Marfat.com

راجع بتصدیق قلب ویقین آن فرموده که تصدیق عبارت از یقین و تسلیم وگرویدن است و یقین تنہا ایقان بدون تسلیم است، چنانچه کسے فکر کند که شخص دیگرے نسبت باو فاضل تر است که اگر فضیلت او را نسبت بخود قبول نماید دراین صورت یقینِ او تصدیق گفته می شود ورنه صرف یقین است واز اینجاست که در داشتن ایمان بشریعت محمدی تنہا یقین را اعتبار نداده تصدیق را ایمان دانسته اند۔ چنانچه یہود و نصاری بحقیقتِ قرآن ورسالت حضرت پیغمبر اکرم صلی الله علیه وسلم یقین داشته اما تصدیق ندارند (این مطلب به مکتوب ۵۱ حصه هشتم موجود است)۔

خلاصه اینکه معارف مکتوبات قدسی آیات از فهم اکثر علما حتی از فهم خواص که اولیا اند تیز بلند تر است چنانچه خود حضرت امام در مکتوبے می فرماید" این معارف خاصهٔ اولیاے مرادان ومحبوبان است اولیاے مریدین ومحبین در عمر حضرت نوحؑ هم پایں معارف نمیرسند بلکه این معارف خاصهٔ محبوبان است محبان اینجا قدمگاه ندارند اگرچه اولیاے محبین و مریدین در سیرہاے عرفانی متوجه عالم ملکوت وجبروت ولاہوت هم گردند نمیتوانند بدین دقت وتوانائی که حضرت مجدد الف ثانیؒ ارشاد نموده اند رسیدی گردند، ونیز فرموده که" این معارف معارفِ حضرات انبیاے عظام است واز معارف اکثر اولیاے کرام برتر است ذلك فضل الله یوتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم

ونیز در مکتوب ۲۵۱ فرموده اند" انگارم که حضرت مهدی موعود که باکملیت ولایت معهود است نیز بریں نسبت خواهد بود وتتمیم وتکمیل این سلسله علیه خواهد فرمود"۔

اے عزیز! کمالات حضرت امام کمالات حضرات انبیاے عظام می باشد از ادراک اکثر اولیاے کرام بلند تر است بسیار اقل قلیل اگر با مثال معارف حضرت امام رسیده باشد یقین است که بعین حضرت امام نرسیده اند واین طور اشخاص اقل قلیل می باشند ذلك فضل الله یوتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم

مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی که علماے علام پایهٔ علمیت اورا می دانند از جمله خادمان وزمرهٔ

53446

Marfat.com

خلفاے حضرت امام است در مدح حضرت امام میفرماید ملجاے مشیخت معدن عرفان" وحضرت شیخ فضل اللہ برہانپوری صدیقی کہ معاصر حضرت امام بودہ میفرمودند آں چیزے کہ قطب الاقطاب حضرت مجدد میفرماید ہمہ صحیح می باشد واو در بیان آن اسرار صادق وبآن اسرار مشرف است۔ حضرت شیخ حسن غوثی درکتاب مناقب اولیا حضرت مجدد را براین طور می نویسند بالانشین مسند محبوبیت صدر آرائے محفل وحدانیت خداوند مقام فردیت صاحب مرتبۂ قطبیت۔

از مردم معتمد منقول است کہ یک نفر مریدے میر مومن بلخی برائے اخذ فیض بحضور حضرت امام حاضر وسلام شیخ خود را وسلام مولانا میرک شاہ وسلام شیخ حسن قبادیانی وسلام قاضی القضاۃ تولک را بحضور حضرت امام رسانید وعرض نمود کہ شیخ من گفت کہ اگر کبر سن وبعد مسافت مانع نمی بود بخدمت او حاضر وعمر باقی را بحضورشان می گذرانیدم۔ چون موانع موجود است بنابرآن امید دارم کہ مرا غائبانہ درجملہ مخلصین خود حساب فرمایند وطور غائبانہ از انوار خود افاضہ فرمودہ باشند ونیز منقول است کہ یک عزیز از بلخ بہ ہندوستان آمدہ بود گفت وقتی کہ میر محمد مومن بلخی مکتوبات حضرت امام مطالعہ کرد آنرا بالاے سر خود گذاشتہ وبدون اختیار رقص کرد وگفت کہ اگر این بزرگ بزمانۂ سلطان العارفین ودر وقت سید الطائفہ حضرت جنید می بود خدمت اورا می کردند۔

حضرت شیخ احمد جام زندفیل نوالہ حضرت عبد اللہ بجلی یمنی کہ از جملہ اصحاب کرام بود واز جملہ بسیار اولیاے قدیم است میفرماید کہ ما چند احمدی باشیم احمد آخرین ما کہ در ہند خواہد بود بہ تنہیت ہمہ ہم نام ہاے خود بلند تر وکامل تر است۔

حضرت شیخ خلیل اللہ بدخشی کہ مزار مبارک او در قریہ اورسج وپرخار می باشد واز مشائخ سہروردیہ است در مدح حضرت امام فرمودہ کہ در ہند یک شخص ظہور خواہد کرد کہ عالم را انوار خود منور خواہد ساخت، کاشکے حیات وفا میکرد کہ از حضور شان استفادہ می کردم از مقدرات خداوندی وفات حضرت خلیل اللہ وتولد حضرت امام در یک سال رخ دادہ است

Marfat.com

بہ علمائے کرام معلوم است کہ کتاب تتمہ علم عقائد کہ کتاب بسیار نادر و بسیار دقیق است تصنیف علامہ یوسف کوسج قرہ باغی است مولانا محمد یوسف مذکور از جملہ مخلصین حضرت شیخ خلیل اللہ بودہ و تتمہ را در خانقاہ حضرت شیخ تصنیف فرمودہ بنا بران نام آنرا خانقاہی گذاشتہ اکثر علماء آنرا نہ خواندہ و نہ دیدہ اند اما از فضل و مرحمت وہاب حقیقی بندہ بقرارت آن مشرف شدہ ام لطیفہ اینکہ دیگر اینکہ تمام پسر مولانائے مذکور یعقوب بودہ بنا بران در مرثیہ پدر خود فرمودہ مصرع

رفت یوسف ز خانۂ یعقوب

حضرت امام میفرمایند کہ در ابتدائے احوال سلوک بہ مزارات بزرگان می رفتم دران اثنا بہ زیارت شاہ ابوی بخاری سرہندی مشرف شدم فرمودند کہ تو یک نفر مہمان عزیز می باشی نزد ما چیز نیست کہ بخدمت شما تقدیم گردد این قدر ہست کہ تصرف سرہند را بہ من سپردہ بودند آنرا بہ تو بخشیدم۔

این بود نمونۂ از خصوصیات بعض از معارف حضرت امام کہ مشت نمونہ خروار بر اے علاقمندان عقاید و دوستداران عرفان و تصوف عرض شد و تذکار احصائے تمام کمالات حضرت امام ربانی دریں مقدمہ مختصر گنجایش ندارد۔

خلاصہ تشریح این کتاب مقدس یک انعام بزرگی است از حق سبحانہ تا تمام مسلمانان بمعارف عالیہ آن کتاب مستطاب یک اندازہ آشنا شوند و این تشریح فی الجملہ کہ ما نمودہ ایم نیز از اثر فیض تعلیمات قطب ارشاد و قت خود جناب شیخ الاسلام حضرت نور المشائخ قدس سرہ بودہ است یعنی این مسکینہ بحیث تلمیذ آن عارف سبحانی مکتوبات قدسی آیات حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی را کہ در (۹ حصہ و در داخل سہ) دفتر می باشد کہ دفتر اول آن حاوی ۳۱۳ مکتوب در داخل پنج حصہ بنام در المعرفت، و دفتر دوم آن دارائے ۹۹ مکتوب در دو حصہ بنام نور الخلایق، و دفتر سوم آن دارائے ۱۲۴ مکتوب در دو حصہ بنام معرفت الحقائق یاد می شود۔ از نزد این شخصیت عالی عرفانی خاندان مجددیہ استفادہ نمودہ ام و در طول زندگی تدریس و تعلیم آن را بطالبان و علاقمندان

Marfat.com

آن این مکتبِ عرفانی بکمالِ اخلاص وعلاقہ قلبی شیوۂ خود قرار دادم ودرخلال تدریس این رشتۂ تصوف سالہا باین اندیشہ وآرزو بودم تا بتوانم استفادہ این مسائل دقیقہ علمی وتصوفی را کہ از جناب نورالمشائخ علیہ الرحمہ بدست آوردہ ام بنام شرح مکتوبات شریف درقید تحریر آوردہ باستفادہ ومطالعہ کافہ علاقہ مندان وبرادران دینی عرضہ نمایم۔

بالآخرہ بعد از پنجاہ سال تعلیم وتعلم دریں سالہاے اخیر فرصتی بمن دست داد تا بہمکارے برادر عزیزم حفیظ اللہ خان سیرت بدخشی تالقانی کہ درمضامین مکتوبات قدسی آیات آشنا بودہ کتابت وترتیب شرح این کتاب مقدس را بہ عہدہ داشت بہ تحریر وترتیب آن پرداختیم ودرنتیجہ بروز دوشنبہ ۱۷ شوال سال ۱۳۹۶ ہجری قمری کہ مطابق بہ ۹ امیزان ۱۳۵۵ شمسی است۔

پوشیدہ نماند کہ مدیر صاحب مطبوعات آقاے خیری نزد در بعض مسودات با ما معاونت زیادہ فرمودہ اند، ودریں راہ آرزوے دیرینہ ام از لطف ومرحمت خداوندی برآوردہ شد۔ وما توفیقی الا باللہ علیہ توکلت والیہ انیب۔

یارب آن غنچۂ خندان کہ سپردی بمنش　　می سپارم بتو از کید حسود چمنش

مولوی نصراللہ

Marfat.com

بِسْمِ اللّٰہِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

شرح حصہ اول مکتوبات قدسی آیات

مکتوب اول

حضرت امام دریں مکتوب از اسمِ ظاہر و توحید وجود، عروجات فوق العرش بیان فرمودہ اند مراد از اسمِ ظاہر دریں جا چنانچہ اسمِ ظاہر وضمیر نحوی مراد نیست، تکرار اسم باظاہر و باطن نیز مراد نمیباشد بلکہ مراد از معارف اسم ظاہر آن معارف و تجلیات است کہ در ادراک و تعبیر سالک میگنجد، چنانچہ تجلیات اسماء وصفاتِ او تعالیٰ۔

و مراد از معارف اسم باطن ہماں تجلیات و معارف است کہ در ادراک و تعبیر سالک نمیگنجد چنانچہ تجلیات و معارف ذات بحت او تعالیٰ کہ بسبب بیچونی و بے کیفی از ادراک سالک بلند است و آنچہ عرفاء فرمودہ اند: من عرف اللہ طال لسانہ منوط بمعارف اسم ظاہر است و آنکہ فرمودہ اند من عرف اللہ کل لسانہ مربوط بمعارف اسمِ باطن است۔ حضرت امام در مکتوبے میفرماید فالسیر فی العلم، سیر فی الاسم الظاہر، والسیر فی العلیم، سیر فی الاسم الباطن۔

و تجلیات حق تعالیٰ بانواع متعددہ است یعنی بصورت، صفات، وظلال صفات، و بصورتِ اشجار، و گل و چراغہا، این مکتوب شریف از جملہ حالات ابتدائی حضرت امام است و در ابتداء توحیدِ وجودی بحضرت امام تیز ظہور کردہ بود بعد ازاں حق تعالیٰ حضرت امام را بمعارف بلند رسانیدہ و از مضیق توحیدِ وجودی خلاص گردانیدہ و معلوم است کہ نزد حضراتِ صوفیہ وجود یہ تمام مخلوقات ظہوراتِ حق تعالیٰ می باشد۔

چنانچہ مغربی می فرماید۔ بیت

Marfat.com

زدریا موجِ گوناگون برآمد ز بیچونی برنگِ چون برآمد
گہے درکسوتِ لیلیٰ فروشد گہے برصورتِ مجنون برآمد
چویارآمد زخلوت خانہ بیرون ہمان نقشِ درون بیرون برآمد
ازان دریا دریں امواج ہر دم ہزاران گوہرِ مکنون برآمد

یعنی حضرات انبیاے عظامؑ برآمدند۔ حضرت شیخ اکبر علامہ محی الدین ابن عربی میفرماید۔ البحر بحر علی ماکان فی القدم ان الحوادث امواجہٗ وانہارٌ وایضاً ۔ درتفسیر صادی وغیرہ موجود است کہ درروزِ قیامت حق تعالیٰ بصورتِ ہر حرفِ قرآن تجلی خواہد کرد، وآنچہ درحدیث شریف وارد است رأیت ربّی فی احسن صورۃ۔ آنجانیز مراد تجلی حق تعالیٰ است، زیراکہ اللہ تعالیٰ ازصورت منزہ است۔ حضرت امام درمکتوبے میفرماید: تجلیاتیکہ درصور حسی ومثالی وآنچہ درپردہ انوار است ہمہ داخل سیرآفاقی است۔

تذکرہ: ترقیاتِ سالک ایں راہ بتکرار اسمِ ذات وتکرارِ نفی واثبات وتلاوتِ قرآنِ عظیم درنماز وخارجِ نماز مربوط است، وتکرارِ اسم باظاہر ویاباطن تعلق ندارد، مقتدایان طریقۂ علیہ نقشبندیہ درحقِ مبتدی تکرار اسمِ ذات ودرحقِ منتہی ومتوسط تکرار نفی واثبات، ودربدایت نہایت تلاوت قرآن عظیم بدون نماز، ودرنہایت النہایت تلاوت قرآن عظیم درنماز مقرر فرمودہ اند و میفرمایند کہ عمل بردونوع است اعمالِ ابرار واعمالِ مقربین، عملِ ابرار آنست کہ سبب ثواب بودہ، اما سببِ ترقیات وعروجات نمیباشد۔ وعملِ مقربین آنکہ ثواب است سبب ترقیات وعروجات نیز میگردد وبقا وبقاکہ دورکن ولایت اند میرسانند پس درابتداء درحق مبتدی تکرار اسمِ ذات انا عمالِ مقربین بودہ وتکرار نفی واثبات وتلاوت درحقِ او اعمال ابرار است کہ سبب ترقیٔ او نمی گردد ودرحین ابتداء توسط تکرار نفی واثبات وتلاوت قرآن خارج نماز عمل مقربین وتکرار اسمِ ذات عمل ابرار است، ودرحقِ منتہی تلاوت قرآن کریم درنماز عملِ مقربین وتکرار اسمِ ذات ونفی واثبات عمل ابرار است۔

ع ہرسخن جاے وہرنکتہ مکانے دارد

Marfat.com

نمی بینی کہ فضیلت سورۂ فاتحہ از فضیلت تشہد زیادہ تر است، اما خواندن فاتحہ در قعدہ خطا است، تکرار اسمِ او تعالیٰ سبب جذب و محبت و میلان طالب است بطرف عالمِ وجوب، زیرا کہ فرمودہ اند من احب شیئاً اکثر ذکرہ و چون نسبت از امور متکررہ است معنی جملہ مذکورہ این می شود من کثر ذکرہ احبہ کسیکہ بسیار یاد کند چیزے را آن چیز محبوب او خواہد گشت۔ ازین جہت مجتہدینِ طریقت تکرار اسم ذات او تعالیٰ را در حق بندی مقرر فرمودہ اند تا سالک بمحبت عالمِ وجوب شرف و بآن طرف جذب شود، و مراتبِ وجوب در حقِ او مشہود گردد، اگر صاحب کشف بودہ ورنہ در بینِ او و بینِ عالمِ وجوب حجاب نخواہد ماند اگرچہ در کشفِ او نہ در آید مگر بذوق خود خواہد فہمید کہ حجاب نمانده است، و چوں مراتب وجوب ظلال بسیار دارد، بنابر آن در حق متوسط تکرار نفی و اثبات را وظیفہ ساختہ اند تا از ظلال باصل برسند۔

چنانچہ حضرت امام در مکتوبے میفرمایند کہ تکرار کلمہ طیبہ ولایت را از ظلال باصل می رساند و نبوت را بدرجات علیا میرساند و تلاوت قرآن کریم را در حق منتہی برائے آن گذشتہ اند کہ اگر سالک از گرفتاریٔ غیر و نیز از گرفتاریٔ ظلال رہائی نیابد، و از محبتِ نفس خلاص نشود از تلاوتِ قرآن کریم محظوظ نمی گردد و اسرارِ قرآنی را درک کردہ نمی تواند۔ بیت

عروسِ معنی قرآن حجاب آنگہ برانداز د کہ دارائے ایمان را مجرد بینہ از غوغا

ظلال عبارت از تعلقاتِ صفات و یا از تمثال صفات می باشد، تعلقات صفات چنانچہ تعلق علم بمعلومات، و تعلق قدرت بمقدورات است و تمثال صفات دیدن نمونۂ صفات است در عالم مثال چنانچہ صورتِ زید در آئینہ تمثال زید است پس عارفی کہ در بینِ او و در بینِ ظلل صفات حجاب نمانده باشد بولایتِ صغری رسیدہ و ولایتِ صغری ولایت اکثر اولیاء است و بعض حضراتِ آنہا بخود صفات میرسند کہ ولایتِ کبریٰ است، و ولایت انبیائے عظام است و کمالاتِ نبوت انبیاءِ عظام بذاتِ بحت او تعالیٰ متعلق است و ولایت ملائکہ اعلیٰ بشیونات ذاتیہ او تعالیٰ تعلق دارد، پس ولایتِ ملائکہ از ولایتِ انبیاءِ کرام برتر است و فضیلت انبیاءِ کرام بر ملائکہ

Marfat.com

باعتبار کمالاتِ نبوت است پس لازم است کہ مراتب اسماء وصفات او تعالیٰ را یک اندازہ مفصل تر بیان کنیم۔

پوشیدہ نماند کہ صفات ثمانیہ او تعالیٰ کہ در خارج بوجود زائد موجود اند، این صفاتِ ثمانیہ ظلال نیز دارند کہ عبارت از تعلقاتِ صفات و یا تمثالات صفات است و ظلال صفات را مجازاً صفات می نامند۔ اسم وصفت او تعالیٰ دارای مراتبِ ذیل است:

(۱) مرتبۂ ظلال

(۲) مرتبۂ خود صفات

(۳) مرتبۂ شیونات

(۴) مرتبۂ اعتبارات

وصول بظلالِ صفات ولایت صغریٰ و وصول بخود صفات ولایتِ کبریٰ است کہ ولایتِ انبیاءِ عظام است و وصول بشیوناتِ ذاتیہ ولایت ملاءِ اعلیٰ است و وصول بذات او تعالیٰ کمالاتِ نبوت است و فرق در بین صفات و شیونات و اعتبارات آنست کہ صفات وجود خارجی زاید داشتہ و شیونات از ذاتِ او تعالیٰ منتزع بودہ وجود خارجی ندارند پس مرتبۂ شیونات از مرتبۂ صفات بلند تر است و اعتبارات نیز منتزع از ذات او تعالیٰ می باشند و فرق در بین شیونات و اعتبارات باعتبار ادراکِ عارف است، اگر عارف مشاہدہ کند کہ انتزاع علم و یا قدرت و یا صفت دیگر از صفات ثمانیہ او تعالیٰ منتزع گردیدہ، این مشہودات را شیونات می نامند و اگر عارف بداند کہ یک صفت از صفات او تعالیٰ منتزع گردیدہ اما تعین آن صفت در ادراک او نمی آید این مرتبہ را اعتبارات می نامند و مرتبۂ اعتبارات فوق مرتبۂ شیونات است، زیرا کہ ہر اندازہ کہ عارف بذاتِ او تعالیٰ نزدیک تر گردد ادراک او بسبب بے کیفی آں مرتبۂ مقدسہ کم شدہ می رود۔

زاعلی بالا و بالا تر بالا بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ تفاضل اقدام اولیاءِ کرام باعتبار تفاوت این مراتب متفاوتہ است

حضرت امام در بارۂ وحدۃ وجود و یک قسم خاص از توحید کہ برائے شان ظہور یافتہ

Marfat.com

میفرماید کہ حق تعالیٰ در جمیع اشیاء بتجلی خاص علیحدہ علیحدہ ظاہر گشت الخ

پوشیدہ نماند کہ توحیدِ وجود چند قسم است، اول آنکہ سالک خود را عین حق بیند، دوم آنکہ خود را اظل حق می بیند، سوم آنکہ خود را و عالم را مظہر و مرآت حق می بیند، چہارم آنکہ احاطۂ حق را بعالم احاطہ ذاتی می بیند یعنی ذاتِ او تعالیٰ را محیط عالم می بیند، پنجم آنکہ معیت او تعالیٰ را بعالمِ معیت ذاتی می بیند نہ علمی، وحال آنکہ احاطہ و معیت او تعالیٰ علمی است۔

سوال: این گفتار وجودیہ خلاف عقیدۂ اسلامی و خلاف عقیدۂ اہل سنت و جماعت است آنہا را چگونہ بزرگ بدانیم۔

جواب: این فرمودہ اولیاءِ کرام عقیدہ نیست بلکہ بیان حال است و بہ ثبوت رسیدہ است کہ حضرت منصور در مجلس در شبانہ روز یک ہزار رکعت نماز ادا می نمود، و طعامے کہ دست ظلمہ بہ آن مساس میکرد نمیخورد، و در روزے کہ بشہادت رسید پنجصد رکعت شبانہ خود را ادا کردہ و پنجصد رکعت روزانہ او ادا نشدہ بود۔ پس عُقلا باید فکر کنند کہ اگر اظہار کلمہ انا الحق عقیدۂ او می بود این قدر نماز را برائے کہ و برائے چہ ادا میفرمود۔

پوشیدہ نماند کہ توحیدِ وجود یک حالت و معرفت ابتدائیست و اکثرے اقسامِ توحید در مرتبہ علم الیقین است یعنی سالک تا این وقت از مقام عین الیقین و حق الیقین خبر ندارد، و شہودِ او از عالمِ امکان بالاتر نہ رفتہ بلکہ ممکن را بعنوان واجب می بیند، اگرچہ یک نوع توحید، در عین الیقین ہم پیدا می شود و معرفت توحیدِ شہودی ازین معرفت برتر است و توحیدِ شہودی آنست کہ شہود عارف بذاتِ او تعالیٰ تعلق گرفتہ باشد و عالم از شہودِ او برآمدہ باشد و این مرتبہ عین الیقین است و حق الیقین ازین دو معرفت برتر است و حق الیقین آنست کہ عارف بعد از عین الیقین بسبب انعکاس مراتبِ وجوب ہر دوے واجب و ممکن را مشاہدہ کردہ بتواند۔

سوال: علم الیقین و عین الیقین نقیض یکدیگر اند، چہ علم الیقین شہود ممکنات است و عین الیقین شہود مراتبِ وجوب، وحال آنکہ ناممکن فراموش نشود عالمِ وجوب مشہود نمیگردد

Marfat.com

ودروقت شہود عالم وجوب عالمِ امکان از شہود می برآید پس اجتماع این ہر دو علم چگونہ خواہد شد۔

جواب: سالک دارائے لطائفِ عشرہ است ودر مقام حق الیقین نفس عارف بعد از متخلق شدن باخلاق اللہ واطمینان نزول می فرماید وروحِ او از برائے طے نمودن مقاماتِ عالیہ در عروج می باشد پس در مقام حق الیقین، علم الیقین وعین الیقین جمع می شوند یعنی روح در عین الیقین است ونفس در علم الیقین، ویا اینکہ بعد از عین الیقین سالک متخلق باخلاقِ خداوندی میگردد وعلمِ او پرتو علمِ الٰہی می شود، چون در علمِ الٰہی ہر دوے واجب وممکن حاضر است، در علمِ عارف نیز ہمچناں خواہد بود۔

حضرت امام میفرماید کہ عروجات بر فوق محدد یعنی عروج بفوق العرش بسیار واقع شدہ است و عروجِ علمی وروحی اولیائے کرامؒ بلکہ عروج تمام لطائف شان بعرش و فوق العرش واقع می شود، بمقام پنجگانہ عالمِ امر وعالمِ روح کہ بفوق العرش می باشند عروج میکنند واز انجا نیز گذشتہ بعالم وجوب می رسند، تفصیل مقام قرار ذیل است۔

انسان از لطائف عشرہ واجزائے دہ گانہ مرکب است کہ پنج آن از عالم خلق کہ تحت العرش میباشند یعنی عناصرِ اربعہ ونفسِ ناطقہ ونفس خلاصہ وعصارہ عناصر اربعہ است وپنج دیگر آن از عالمِ امر است یعنی قلب نوری وروح وسرِ وخفی واخفیٰ کہ در وجودِ انسان بودہ وموطن اصلی شان فوق العرش است پس قول حکمائے یونان کہ گفتہ اند کہ فوق العرش چیزے نیست باطل است، تابعانِ دینِ محمدیؐ وملت مصطفوی این عوالم پنجگانہ فوق العرش را دیدہ می توانند واین اجزائے پنجگانہ عالم امر ہر کدام در وجودِ انسان جائے جداگانہ دارد، مقام قلب نوری کہ اصل آن فوق العرش است در قلبِ صنوبری بودہ ومقام روح در زیرِ پستان راست میباشد ومقامِ سر فوق پستانِ چپ وخفی فوق وقریب پستانِ راست مائل بسینہ واخفیٰ در وسطِ سینہ میباشد وہر کدام این لطائف بسبب انابتِ سالک وذکرِ او تعالیٰ بلکہ بمحض عنایت او تعالیٰ از بدن انسان فرداً فرداً ویا بر سبیلِ اجتماع عروج فرمودہ بمقام اصلی خود، وازانجا نیز عروج نمودہ بعالم وجوب میرسند ودرانجا فنائی و

Marfat.com

بقائے یافتہ نزول می فرمایند۔ درحالیکہ منعکس بتجلی اسماء وصفات اوتعالیٰ گردیدہ باشند وجودشان معدوم نمیگردند چنانچہ حضرت حافظ شیرازی میفرمایند۔ بیت

ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق ثبت است برجریدۂ عالم دوامِ ما

دوام وجود، وعدم فنا دربارۂ انبیاء کرامؑ منصوصی است ودرحقِ اولیاءِ کرامؒ قیاسی وشہودی است زیرا تابع کامل تمام کمالات متبوع خودرا جذب میفرماید ویکے ازکمالات متبوع عدم فنا و خاک ناشدن است چنانچہ آنحضرت میفرمایدان اللہ حرم علی الارض اجساد الانبیاء بنابرآن تمام اجزاء عارف بعدازفنا وبقاءِ اکمل ازخاک شدن محفوظ است۔ نمی بینی کہ حضرت خواجۂ بزرگ و حضرت غوث الثقلینؒ وشیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردیؒ وحضرت خواجہ معین الدین اجمیریؒ و حضرت حکیم سنائیؒ ازقبور مبارکہ خودارشاد میفرمایند بلکہ یک ادنائے صوفی کہ قلب او بذکر متاثر شدہ باشد بقائدہ قبور میفہمد واین افادہ واستفادہ ازمشاہدات بودہ۔ اجتماع حضرات انبیائے عظام درمسجد اقصیٰؑ

سوال: دربالا مذکور شد کہ ازانجا عروج کردہ بعالم وجوب میرسند یعنی چہ

جواب: اطلاق عروج درانجا اعتبار عرف صوفیہ کرام است ومرادشان ازعروج وصول بلاکیف آن مرتبۂ مقدسہ بیباشد ورنہ اللہ تعالیٰ نہ درفوق عالم ونہ تحت ونہ یمین ونہ شمال بیباشد وازجہاتِ ستہ مبرااست بلکہ نسبت خالق بمخلوق قریب نسبت نقطۂ حوالہ ودائرہ موہومہ است کہ اگرچہ ہیچ کدام ازدائرہ ازاشراق نقطہ خالی نیست بآن گفتہ نمی شود کہ نقطہ بہ یمین دائرہ ویاشمال دائرہ، یافوق دائرہ ویا بہ تحت دائرہ است، بلے عروج سالک تا بہ عرش کہ آنرا سیر الی اللہ فی الاشیاء می نامند عروج مکانی بودہ کہ ازپست بمقام بلند میرود وعالم امر کہ بالائے عرش است درآنجا نیز فوقیت وتحتیت موجود است زیرا قلبِ نوری کہ اصل قلب انسانی است فوق ازعرش وروح، فوق ازقلب وسر فوقِ روح وخفی فوقِ سر واخفیٰ کہ بلندترین عالم امر است فوق خفی می باشد۔

حضرت امام میفرماید کہ درجمیع اشیا علیحدہ علیحدہ ظاہر گشت خصوصاً درکسوت نساء الخ یعنی چون حقیقت ممکنات عدمات وانعکاس صفات اوتعالیٰ است پس درہر فردِ ممکنات پرتو

Marfat.com

یک صفت موجود است، این قدر هست که ما آنرا نمی بینیم و اولیاء می بینند، و در تخصیص نسا دو وجه است اول اینکه استعداد آنها الطف است و در وجودِ شان هر دو قوهٔ فاعله و منفعله موجود است، قوهٔ فاعله عبارت از تربیهٔ ولد است در وجود خود، و منفعله عبارت از قبول لطف است، وجه دوم آنکه در یک وقت خاص بحضرت امام در وجود زنها تجلی زیاده تر معلوم گردیده نه آنکه همیشه در وجود آنها تجلی زیاده تر است۔ نمی بینی که بحضرت موسیٰ گاهے در کوه طور و گاهے در شجره تجلی ظاهر میگردد و زیادت تجلی طعام لذیذ و آب شیرین از طعام غیر لذیذ و آب غیر شیرین برائے آن خواهد بود که چون ممکنات از عدم ساخته شده و عدم سراسر ظلمت و کدورت و مراره است و شیرینیٔ آن از انعکاس ظلال صفاتِ او تعالیٰ است پس در طعام لذیذ و آب شیرین انعکاس صفات زیاده تر خواهد بود۔

و آنچه میفرماید در اثنائے این تجلیات آرزوے رفیق اعلیٰ داشتم و میفرماید که این تجلی بآن نسبت تنزیهی جنگ ندارد الخ۔ یعنی سالکان و عارفان در استعدادات متفاوت اند چون استعداد حضرت امام کامل تر است باین تجلی مغرور نشده، طلب رفیقِ اعلیٰ را از دست نداده اند، و اگر استعداد ناقص باشد شاید که سالک باین تجلیات قناعت کند و از طلب باز ماند، و آنچه فرموده که این تجلی بآن نسبت تنزیهی جنگ ندارد، بنا بر آنست که سالک دارائے ظاهر و باطن است، ظاهرشان باین تجلی مشغول و مسرور و باطن متوجه ذات او تعالیٰ است و تجلیاتِ ظلیه ملتفت نیست و آنچه میفرماید که آن تعین علمی که بعد از عود تعین پیدا شده بود درین فنا گم شد و اثرے از مطان انا الخ یعنی جاے رجوع انا نماند۔

پوشیده نماند که تعین دو قسم است، تعین جسدی و تعین علمی، در وقتیکه سالک عروج میکند تعین جسدی خود را فراموش می گرداند و در وقتیکه سالک خود را نمی بیند درین وقت دو حالت خواهد بود اول آنکه اگرچه خود را نمی بیند و از شهود خود گذشته است مگر بوجود سابق خود علم دارد، زیرا در سابق تعین جسدی او مشهود او بوده، دوم آنست که همچنانکه تعین جسدی خود را نمی بیند علم بر تعین سابق خود نیز ندارد، و از تعین علمی و جسدی خود گذشته است۔ مثال این معرفت مثال شخصیت که دو روز

Marfat.com

رمضان المبارک تشنہ شدہ باشد، ودر وقت افطار آب بنوشد، درین وقت دو صورت خواہد بود، اول اینکہ تشنگی روز خود را فراموش کنند، دوم اینکہ تشنگی روز بیاد او باذ باشد وبداند کہ اگرچہ درین وقت سیر ایم اما در روزکہ تشنہ بودم چنیں وچناں بودم، در صورت ثانی اگرچہ تعین وجودی تشنگی معدوم است اما تعین علمی او باقی است ودر صورت اول تعین علمی تشنگی نیز فانی شدہ وآنچہ فرمودہ کہ آن تعین علمی کہ بعد از عود تعین پیدا شدہ بود، وجہ اش آنست کہ عروج ونزول آنی نیز میباشد الخ یعنی در آنی عروج ودر آنِ دیگر نزول واقع می شود، پس در وقتِ نزول آنرا می یابد وگاہے عروج شان طویل میباشد۔ وآنچہ میفرماید کہ دار الخلد از انجا بما تحت مشہود گشت الخ۔ بلی چون قرار حدیث شریف سقفِ جنت عرشِ رحمان است ثابت شد کہ عرش فوق جنت است۔

سوال: جنتہا دارائے طبقات ہفتگانہ میباشد وبعضے طبقات فوق طبقات دیگر یست ونیز جنت بعضے اشخاص فوق جنت بعض دیگرے ست پس چگونہ عرش سقف ہمہ جنتہا خواہد بود۔

جواب: فوقیت بعضے طبقات جنت بر بعض دیگر مثل فوقیت مدارج منبر میباشد ویک درجہ حاجب درجہ دیگر نمی باشد وسقف ہمہ طبقات عرش مجید میباشد۔

مکتوب دوم

حضرت امام میفرماید کہ امر باستخارہ متصل ماہِ مبارک رمضان رسید۔

تبصرہ: چونکہ اولیاء کرام در ہر کار استخارہ میکنند، بنابر آن شیخ المشائخ حضرت خواجہ باقی باللہ صاحبؒ بحضرت امام امر کردہ بود کہ استخارہ کردہ بدہلی بیایند، حضرت در جواب شان می نویسد کہ امر مبارک متصل ماہ مبارک رمضان رسید وچون ایام ماہِ مبارک اوقات طاعات و عبادات است ودر بین دہلی وسرہند مسافت طویل است بعد از گذشتن ماہِ مبارک بحضور اشرف خواہم شد۔ وآنکہ میفرماید کہ ابتدا عالم صحو وبقا از اواخر ماہ ربیع الآخر است، مراتبِ سلوک متضمن عروج ونزول وفنا وبقا وسکر وصحو می باشد۔ حضرت امام می نویسد کہ قبل از اواخر ماہ

Marfat.com

ربیع الآخر عروج وسکر وفنا بودہ وبعد ازاں نزول وصحو وبقا می باشد الخ۔ یعنی بقا عبارت از متخلق شدن باخلاق خداوندی ومنعکس گشتن بانعکاس صفات او تعالیٰ می باشد۔

سوال: چون قرار فرمودہ حضرت امام ترکیب تمام عالم از عدمات وانعکاس صفاتِ او تعالیٰ است پس انعکاس مقام بقا بعد الفنا بہ چہ معنی خواہد داشت؟

جواب: در مرتبہ تخلیق ابتدائی انعکاس صفات در عدمات یعنی در وجود ممکنات کہ از عدم ساختہ شد اند بدون واسطہ اضداد صفات یعنی عدمات متقابلۂ صفات نبودہ و در مقامِ بقا انعکاس صفات در وجود اولیاءِ کرام بدون توسط آن عدمات متقابلہ است چنانچہ در وجودِ مبارک انبیاءِ عظام وموجودات نشاۃ آخرت مثل حور وقصور وجنات وانہار واشجار، انعکاس صفات در خلقت ابتدائی بدون توسط عدمات است واز ین جا است کہ وجود مبارک انبیاءِ عظام واثمار واشجارِ جنت ابدی است، ووجودِ مبارک اولیاءِ کرام بعد از حصول بقا نیز ابدی بودہ واز خاک شدن محفوظ است بدلیل آنکہ در مقام بقا انعکاس در وجود مبارک شان نیز بے توسط عدم است وفرق درین انبیا واولیا آنست کہ انعکاس صفات در وجود ابتدائی انبیاءِ عظام بدون توسط عدم است ودر وجود اولیاءِ کرام نہ چنان است بلکہ در وجود ابتدائی شان انعکاس صفات توسط عدمات بودہ وبعد از فنا وبقا انعکاس در وجود شان بے توسط عدم است معنی توسط عدم وعدم توسط عدم قرار ذیل است صفاتِ ثمانیہ او تعالیٰ دارائے اضداد متقابلہ می باشد چنانچہ در مقابل علم عدم علم کہ معبر بجہل است ومقابل قدرت عدم قدرت کہ معبر بعجز است ومقابل کلام عدم کلام یعنی گنگ شدن وعلیٰ ہذا القیاس بقیہ صفات، بنا بر آن انعکاس صفات در وجود ابتدائی باین عدمات متقابلات خود ہا رسیدہ بعد ازاں بوجود زید وعمرو وغیرہ رسیدہ است وبعد از بقا نہ چنان است، چنانچہ مذکور شد۔

حضرت امام میفرماید کہ در نزول وعروج علوم غریبہ افاضہ میفرمایند، وباحسان و شہود خاص در ہر مرتبہ مشرف می سازند الخ۔ یعنی علوم غریبہ عبارت ازان مکشوف است کہ

Marfat.com

منافی توحید وجود است زیرا کہ متعارف در آنوقت توحید وجود بودہ و احسان عبارت از شہود مراتب وجوب است و بقا عبارت از قبول انعکاس صفاتِ او تعالیٰ است چنانچہ گذشت۔ وآنچہ میفرماید کہ بتاریخ ششم ماہ رمضان ببقائے مشرف ساختند و احسانے میسر شد کہ چہ عرض نماید شاید کہ این فرمودہ شان تعبیر از شہود بلا کیفے مرتبۂ مقدسہ ذات او تعالیٰ بودہ باشد ــــ وآنچہ میفرماید کہ جہت جذبہ اکنون تمام شد شروع در سیر فی اللہ کہ مناسب مقام جذبہ است واقع شدہ الخ یعنی جذبۂ اولی کہ خاصۂ طریقۂ نقشبندیہ علیہ است تمام گشت و بجذبۂ ثانیہ کہ در تمام طرق ہست رسید پوشیدہ نماند کہ جذبۂ ثانی کہ آنرا جذبۂ منتہی می نامند جذبۂ حقیقی است و جذبۂ اولیٰ، جذبۂ صوری، زیرا کہ جذبہ خاصۂ روح است کہ در انتہا بعد از تفریق لطائف و انحلال آن نفس نزول می کند و روح برائے طے نمودن مقاماتِ عالیہ در عروج می ماند، و جذبۂ صوری نچنان است زیرا کہ آن در ابتدا و قبل از تصفیہ لطائف است و صرف برائے تسہیل منازل سلوک بحضرت خواجۂ بزرگ عنایت گردیدہ است و درین جذبہ قلب و روح و نفس مجتمع اند و تنہا جذبہ روحی نیست۔

سوال: در انتہا جذبہ بچہ کاری آید و منتہی بجذبہ چہ ضرورت دارد؟

جواب: منتہی آنست کہ باسم مربی خود رسیدہ باشد و مقاماتِ عالیہ تا وصول بذاتِ بحت او تعالیٰ ہنوز بسیار است۔

تبصرہ: ہر شخص در صفات او تعالیٰ صفت مربی معین دارد اگر محمدی المشرب است مربی او ظل صفت العلم است و اگر موسوی المشرب است مربی او ظل صفت الکلام است و اگر عیسوی المشرب است مربی او صفت القدرت است و علی ہذا القیاس، و چون مربی اولیائے کرام ظلال صفات است، پس عارفیکہ بظل صفت العلم و یا ظل صفت الکلام میرسد، منتہی دانستہ میشود و وصول او بذات او تعالیٰ ہنوز مراتب بسیار در پیش دارد یعنی از ظل علم بخود صفت العلم باید برسد و از ولایتِ صغریٰ کہ تعلق بظل داشت بولایتِ کبریٰ کہ متعلق بخود صفت ست میرسد

Marfat.com

واز آنجا نیز نزول خواہد کرد واین نزول نسبت بنزول سابق اتم است واز مرتبۂ صفات بمراتب شیونات نیز عروج باید کرد وبولایتِ علیا باید رسید ومراتب اعتبارات وتجلیات ذاتیہ ہنوز درپیش است۔ بیت

کیف الوصول الی سعاد ودونها قلل الجبال ودون هن خیوف

حضرت امام فرق جذبۂ ابتدا وجذبۂ انتہا را درحصہ پنجم درمکتوب جذبہ وسلوک مفصل بیان فرمودہ است

مکتوب سوم

تبصرہ: یارانِ اینجائی کہ درین مکتوب مذکور است عبارت از صوفیان سرہند است ویارانِ آنجائی صوفیانے است کہ شیخ المشائخ خواجہ باقی باللہ صاحب برائے تربیت بحضرت امام فرستادہ است وچون عروج ونزول طالب بتصرف شیخ است واین وقت وقت ابتدا حضرت امام است، بنابرآن میفرمایند کہ آن قدر قدرت نیست کہ آنرا از حبس آن مقام برآرم وآنکہ میفرمایند قدم برقدم حقیر دارد الخ۔ یعنی استعداد او باستعداد فقیر نزدیک است وآنکہ میفرمایند کہ بعض از یاران آنجائی بطریق مقربین مناسبت ندارند الخ یعنی بعض مردم استعداد عشق وعروج ونزول وفنا وبقا دارند وبعض ندارند بنابرآن مشائخ کرام سبق ہائے وظائف مقربین وابرار را تفریق کردہ اند۔

مکتوب چہارم

تبصرہ: این مکتوب شریف از جملہ مغلق ترین مکتوب ہائے مکتوبات قدسی آیات است قبل از آنکہ درمباحث مکتوب داخل شویم۔ باید کہ اول تر وجودِ خارجی صفات وزیادت آنہا بر ذات اوتعالیٰ توضیح بدہیم وجود خارجی صفات ثمانیہ اوتعالیٰ وزیادتی آنہا بر ذات اوتعالیٰ کہ عبارت از حیات وعلم وقدرت وارادہ وسمع وبصر وکلام وتکوین می باشند کہ عقیدہ اہل سنت است ہیچ کدام از ہفتال ودو فرقہ دیگر بوجود خارجی صفات اوتعالیٰ پے نبردہ اند ودر خرخشہائے حوادثِ نفسی

Marfat.com

گرفتار ماندہ راہ این مطلب عالی را نیافتہ اند، علمائے کرام اہل سنت در اثبات این مطلب عالی دلائل شرعی و علمی و کشفی و عقلی دارند دلیل شرعی آن حدیث شریف است کہ آنحضرت فرمود: ان للہ سبعین الف حجاب من نور و ظلمۃ لو کشفت لاحرقت سبحات وجھہ ما انتھی الیہ بصرہ یعنی در بین بندہ و حق تعالیٰ ہفتاد ہزار حجاب نورانی و ظلمانی موجود است کہ اگر دور کردہ میشوند ہر آئینہ میسوزاند تجلیہائے ذات او تعالیٰ ہر آن چیزے را کہ آن تجلی باو برسد یعنی صفات کہ حجابہائے نورانی اند در بین حق و خلق حائل بودہ بنا بر آن روشنی ذات او تعالیٰ بعالم نمیرسد تا بسوزد۔

سوال: تجلی صفات او تعالیٰ نیز تجلی عالم وجوب ست و در بین صفات و عالم حائلے ہم نیست پس چرا عالم را نمی سوزاند؟

جواب: صفات او تعالیٰ یک مناسبت فی الجملہ بعالم دارند چنانچہ کہ علم بندہ نمونہ علم او تعالیٰ است و قدرت بندہ نمونہ قدرت او تعالیٰ است و ارادۂ بندہ نمونہ ارادۂ او تعالیٰ است و تکوینِ بندہ نمونہ تکوین او تعالیٰ است و فقط ذات او تعالیٰ است کہ در عالم نمونہ ندارد و عالم بذاتِ او تعالیٰ ہیچ مناسبتے ندارد ما للتراب و رب الارباب۔ صفات او تعالیٰ اگرچہ بذات او تعالیٰ اتصال و معیت بلا کیف دارند و تمام صفات در یک مرتبہ موجود اند اما در کشف عارف مرتب ظہور می نمایند یعنی عارف صفت الحیات را قریب ترین صفات بذات او تعالیٰ می بیند و بعد ازان علم و بعد ازان قدرت و بعد ازان ارادہ و بعد ازان سمع و بعد ازاں بصر و بعد ازاں کلام و بعد ازان تکوین و مقتضائے عقل نیز چنین است زیرا ذاتی کہ حیات نداشتہ باشد علم کجا خواہد داشت؟ و ذاتی کہ علم نداشتہ باشد از قدرت خود چہ کار خواہد گرفت؟ و ذاتی کہ قدرت نداشتہ باشد چہ طور ارادہ خواہد نمود؟

دلیلِ علمی زیادتی صفات مقدسہ قرار ذیل است۔

نزد علمائے کرام ثابت است کہ صدق مشتقی قیام مبدأ میخواہد یعنی در وقتیکہ او تعالیٰ را علیم

Marfat.com

میدانیم وکلمۂ علیم وعلم رابا وتعالیٰ محمول می داریم لازم است مبدا علیم کہ علم است وجود خارجی داشتہ وبذات اوتعالیٰ قایم بودہ باشد زیرا اگر قضیۂ "زید عالم" مقتضی قیام مبدا نشود لازم کہ شخص عالم وغیر عالم ہر دو را عالم بگوئیم وزید "عالم" وبکر "عالم" ہر دو صادق بودہ باشد وحال آنکہ بکر نام عالم نیست وقضیہ بکر "عالم" قضیۂ کاذبہ است پس معلوم شد کہ صدق مشتقی قیام مبدا میخواہد۔

سوال: ہفتال ودو گروہ دیگر صفات را عین ذات اوتعالیٰ می دانند وثمراتیکہ بصفاتِ ثمانیہ مترتب است بذاتِ اوتعالیٰ مترتب میدانند پس حمل عالم بآن اعتبار صادق خواہد بود۔

جواب: بطور آنہا قضیہ مقتضی حمل مواطات میشود نہ حمل اشتقاق، ومراد ما حمل اشتقاقی است ونصوص مثبت حمل اشتقاقست نہ مواطات۔

سوال: چون حق تعالیٰ بذاتِ خود عالم است حاجت بصفۃ العلم چیست؟

جواب: بیشک وبے شبہ حق تعالیٰ بذاتِ مقدس خود در تمام کمالات کافی است و محتاج بہیچ صفت نیست اما زیادتی صفات فوائد بسیار دارند، اول آنکہ اگر حیلولۃ صفات در بین اوتعالیٰ ودر بین عالم نبودہ باشد در آن وقت نصیب عالم غیر از احراق چیزے دیگر نخواہد بود چنانچہ از حدیث شریف ان للہ بسبعین الف حجاب مستفاد است۔ دوم افادہ واستفادہ بروے عادت وتجربہ ومشاہدہ مربوط بمناسبت طرفین است وحالانکہ ذات اوتعالیٰ بعالم ہیچ مناسبت ندارد پس اگر وجود صفات زائدہ نباشد عالم از استفادہ محروم خواہد ماند از ینجا است کہ در شبِ معراج خطاب قف یا محمد فان ربک یصلی بآنحضرتؐ رسید یعنی اے محمدؐ ایستادہ شو کہ پروردگارِ تو بر تو رحمت نزول کند تا کہ استعداد وادراکِ تو تکمیل شود ومناسبت فی الجملہ بہم رسد وشایانِ حضورِ ذاتِ کبریا شوی وبدون واسطۂ ملک لایق خطاب خداوندی بگردی وکلام السلام علیک ایہا النبی را بالذات بشنوی۔

اگر فکر کنیم اکثر کارہاے اوتعالیٰ منوط بعادت است ونیز اگر فکر ودقت نمائیم چنانچہ باران را توسط سحاب می بارانند ونبات را توسط باران می رویانند وآنرا وسیلۂ قوت مردم میگردانند ورنہ ذاتیکہ

Marfat.com

مائدہ را بہ بنی اسرائیل نازل میفرمود میتواند کہ بغیر از توسط باران مرغ پختہ ابخانہ ہر کس برساند پس سبب وعادت یک امر ضروری است بنا برآن اولیاے کرام نیز در عروجاتِ خود اول مناسبت فی الجملہ بصفات اضافیہ وفعلیہ پیدا کردہ وبعد بمدد نور صفاتِ فعلیہ مناسبت بصفاتِ ثبوتیہ ہم می رسانند وبعد بسبب انعکاس نور صفات ثبوتیہ لائق تجلیات ذاتیہ می شوند۔

سوال: صوفیۂ کرام میفرمایند کہ صفات اوتعالیٰ ظلال ذات اوتعالیٰ میباشند وکمالات صفات مستفاد از کمالاتِ ذات است واین معنی مستلزم حدوث صفات است وحالانکہ مقرر اہل سنت وجماعت است کہ صفاتِ ثمانیہ اوتعالیٰ قدیم اند؟

جواب: این ظل لازم آن اصل است وہیچ تاخر ازان ندارد نمی بینی کہ نور شمع ظل آن شمع است ونور آفتاب ظل آفتاب است لیکن تقدم وتاخر زمانی در بین آفتاب ونور آفتاب وجود ندارد۔

دلیل کشفی زیادتی صفات ثمانیہ اوتعالیٰ اینکہ محققین صوفیۂ کرام وجود خارجی وتمایز صفات مقدسہ را مشاہدہ میکنند ومیفرمایند کہ صفات ثمانیہ اوتعالیٰ در خارج موجود اند واز ذات اوتعالیٰ ممتاز اند وامتیاز آن موطن بیچون نیز بیچون است وآن امتیاز بمثل امتیاز عالم امکان نیست ومیفرمایند کہ در وقت ابتداے شہود مراتب وجوب بسبب ضعف بصیرت عارف وغلبہ شعشعان تجلی ذاتی صفات مشہود نمیشوند اما وقتیکہ دیدۂ بصیرت عارف را بمکحل نور تجلی ذات منور میسازند، در آن وقت صفات را از ذات اوتعالیٰ جدا می بیند وانعکاس ہر صفت را در وجود خود مشاہدہ می کند واین اعطاے بصیرت از کمالِ عنایت اوتعالیٰ است کہ عارف را بنعمت تجلی ذات مقدس خود مشرف میگرداند

بیت
تو مرا دل دہ ودلیری بین — رو بخویش خوان وشیری بین
اگرچہ این لحظہ ممکن کار شب نیست — ز بختِ مقبلان این ہم عجب نیست

پوشیدہ نماند کہ صفاتِ اوتعالیٰ از صفاتِ بندگان بزرو جامع تر اند یعنی ہر کدام از صفاتِ ثمانیہ متضمن کمالات صفات دیگرے است مثلاً سمع اوتعالیٰ دارائے بصیرت، وبصر اوتعالیٰ دارائے سمع می باشد وعلی ہذا القیاس، زیرا کہ صفات اوتعالیٰ از ہر حیث کامل واز نقص مبرا می باشند

Marfat.com

وصفات بندگان نہ چنان است، زیرا کہ سمع ما در شنیدن زندہ و در دیدن مردہ است و بصر ما در دیدن زندہ و در شنیدن مردہ است۔ خلاصہ اینکہ حضرت امام درین مکتوب شریف بحضور شیخ المشائخ قدوم ماہ مبارک رمضان را نعمت بزرگ دانستہ تبریک میدہند۔

حضرت امام میفرماید کہ ماہِ مبارک را با قرآن مجید مناسبت تمام است الخ یعنی تمام کمالاتِ اصلی در قرآن وصفت الکلام است و تمام برکات ظلی در رمضان۔

تذکرہ: کمالات اگر در واجب است و یا در ممکن کمالات ثمانیہ متضمن آنست یعنی حیات و علم و قدرت و ارادہ و سمع و بصر و کلام و تکوین۔ خلاصہ اینکہ ہیچ کمالے نیست کہ کمالاتِ ثمانیہ متضمن آن نبودہ باشد و تخلیق و ترزیق و احیاء و اماتت وغیرہ ظلال این کمالات اند و تمام صفاتِ بندگان اثر ظلال کمالاتِ ثمانیہ است و اصل آن کمالات در عالم وجوب و ظل آن در عالمِ امکان است و ممکن غیر از ظل کمالاتِ ثمانیہ ہیچ کمال دیگرے ندارد چہ علم ما پرتو علم او تعالیٰ و قدرتِ ما پرتو قدرت او تعالیٰ است۔

وآنچہ حضرۃ امام میفرماید کہ قرآن مجید حاوی جمیع کمالات ذاتی و شیونی است الخ۔ در سابق معلوم شد کہ یک صفت او تعالیٰ دارائے تمام صفات ثمانیہ است بنابران صفت الکلام دارائے تمام صفات ثمانیہ و شان الکلام حاوی تمام شیوناتِ ذاتیہ میباشد۔ وآنچہ میفرماید کہ داخل دائرہ اصل است الخ یعنی تمام صفاتِ او تعالیٰ از عالم وجوب است و داخل دائرہ اصل اند و ظلال صفاتِ ثمانیہ داخل دائرہ ظل و ممکنات در دائرہ دیگر ظلیت وجود دارند یعنی ظل الظل میباشند، بنابر آن تمام خیرات و برکات اصلی در قرآن مجید بودہ و تمام برکات ظلی در ماہِ مبارک رمضان است چنانچہ در حدیث شریف وارد است کہ تمام برکات در ماہِ رمضان نازل و بعد بر تمام سال تقسیم می شود۔

وآنچہ حضرت امام کمال حقیقتِ محمدی را بیان میفرماید و آنرا ظل حقیقت قرآنی میداند بیان آن قرآنی است۔

کلام او تعالیٰ دارائے مراتب چہارگانہ می باشد چنانچہ کلام لفظی کلام اللہ است و صفۃ الکلام کلام اللہ است و شان الکلام نیز کلام اللہ است و چون صفات در مرتبہ ذات عین ذات اند

Marfat.com

بنابرآن درمرتبہ ذاتِ مقدس اوتعالیٰ اللہ کلام نیز صادق است وحقیقتِ محمدی کہ آن حقیقت بابرکت را قابلیتِ اولی می نامند، عبارت ازشان العلم است وشان العلم بلکہ تمام شیون ظلال اوتعالیٰ می باشند پس ثابت شد کہ حقیقتِ محمدی ظل حقیقتِ قرآنی است۔ زیراکہ درمرتبہ مقدس اللہ کلام حقیقت قرآنی ثابت است وحقیقتِ محمدی کہ عبارت ازشان العلم است ازان پایان تر است پس ثابت شد کہ حقیقت قرآنی اصل وحقیقتِ محمدی ظل آنست اگرچہ درمرتبۂ ذات اوتعالیٰ اللہ علمؑ نیز صادق است۔ اما حقیقتِ محمدی درمرتبہ شیونی است نہ درمرتبہ ذات اوتعالیٰ، بنابر آن حقیقتِ قرآنی اصل است وحقیقتِ محمدی ظلِ آن۔

وآنچہ میفرمایدکہ قابلیت اولی نہ قابلیت ذات است مرانصاف جمیع صفات را الخ

تبصرہ: ہرانسان دارای دوحقیقت است یکے حقیقت وجوبی است ودیگر حقیقت امکانی، حقیقتِ امکانی عبارت ازعالمِ خلق، وعالمِ امرانسان است وحقیقتِ وجوبی عبارت ازمبدأ فیض آن شخص است درعالم وجوب چنانچہ مبدأ فیض آنحضرتؐ شان العلم است ومبدأ فیض سیدنا موسیٰؑ صفت الکلام است ومبدأ فیض سیدنا عیسیٰؑ صفت القدرت است ومبدأ فیض سیدنا آدمؑ صفت التکوین است ومبدأ فیض سیدنا نوحؑ وسیدنا ابراہیمؑ صفت العلم است یعنی شان العلم مبدأ فیض آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وتفصیل علم مبدأ فیض حضرت ابراہیمؑ وبرزخ اجمال وتفصیل علم مبدأ فیض حضرت نوحؑ است، چونکہ وجود برزخ فرع وجود طرفین است بنابرآن حضرت ابراہیمؑ پیشقدم است وحضرات انبیاء دیگر باین حضرات اولوالعزم درمبادی فیوض شرکت دارند ومبادی فیوض اولیاءِ کرام ظلال صفات نبوتیہ می باشد مگر مبادی فیوض اولیاء محبوبان ومحمدی المشربان ظل شان العلم است ومبدأِ فیض بآن اعتبار گفتہ می شود کہ فیضے کہ ازذاتِ اوتعالیٰ بآن شخص می رسد بواسطۂ آن صفت ویا بتوسط ظل آن صفت است ونیز دروقتیکہ انسان ازکدورات بشری صافی شود آن شخص مظہر آن صفت خواہد گشت وتجلی آن صفت دروجود او ظاہر خواہد بود۔

Marfat.com

پوشیدہ نماند کہ اولیائے کرام در مبدا فیض آنحضرت اقوالِ مختلفہ دارند و ہر کدام شان از مکشوف خود بیان میفرماید، زیرا کہ اختلافِ اولیا اختلافِ استدلالی نیست بلکہ تفاوتِ اختلاف احوال است بنا بر آن در مبدا فیض آنحضرت بعضے اولیا فرمودہ اند کہ حقیقتِ محمدی قابلیت ذات اوتعالیٰ است بر جمیع صفات را، و حضرت امام کہ کشف و سیر شان بلند تر است میفرماید کہ نہ چنان است بلکہ حقیقتِ محمدی قابلیت ذات است مر شان العلم را کہ فوق صفات است و مشتمل بر تمام صفات و شیونات است و ظلال این شان جامع کہ جزئیاتِ آن شانِ کلی میباشد مبادی فیوض اولیاء محمدی المشرب است و این شان جامع کلی ظلال و جزئیات بسیار دارد، بنا بر آن یک جزئی آن مبدا فیض یک شخص و جزئی دیگر آن مبدا فیض دیگرے ست، خلاصہ اینکہ قابلیت شان بنسبت قابلیتِ صفات بلند و عالی است و مبدا فیض آنحضرت آن مرتبہ بلند است، و آنچہ میفرماید قابلیت اتصاف کہ مناسب خانہ صفات است حقائق انبیاء دیگر است الخ

تنبیہ: مبدا فیض آنحضرتؐ معلوم شد و مبدا فیض حضرات انبیاء دیگر قابلیت ذات است بر جمیع صفات را و این قابلیتِ ذات مر صفات را حقایق متعددہ گشتہ شامل تمام حقایق انبیاءِ عظام است یعنی قابلیتِ ذات مر صفت العلم را مبدا فیض حضرت نوحؑ و حضرت ابراہیمؑ است و قابلیتِ ذات مر صفت الکلام را مبدا فیض حضرت موسیٰؑ و مر صفت القدرۃ را مبدا فیض حضرت عیسیٰؑ و مر صفت التکوین را مبدا فیض حضرت آدمؑ است علی نبینا و علیہم الصلوۃ والسلام و اولیائے کہ بر قدم ہر یکے ازین بزرگواران اند مبادی فیوض آنہا ظلال این صفات مقدسہ می باشند و اولیاء محمدی المشرب کہ تحت قدم آنحضرتؐ میباشند مبادی فیوض آنہا ظلال شان العلم است۔

تذکرہ: قابلیت نسبتی است درمیان ذات و شیونات و یا درمیان ذات و صفات و نسبتِ ظل طرفین می باشد و حکمِ آن حکم طرفین است پس در قابلیت ذات اوتعالیٰ مر شان العلم را یکطرف قابلیت ذات اوتعالیٰ و طرفِ دیگر شان العلم است و در قابلیت ذات مر صفات را یکطرف آن قابلیتِ ذات اوتعالیٰ و طرف دیگر آن قابلیت صفات است و چون ذاتِ اوتعالیٰ

Marfat.com

موجود خارجیست وشانِ امر اعتباری وعین ذات است پس قابلیت شان العلم راجع بذات او تعالیٰ است و در قابلیتِ ذات مر صفات را، قابلیت رنگ صفات را گرفته زیرا که ذات او تعالیٰ بلا کیف است قابلیت رنگ او را گرفته نمی تواند و صفات بوجود خارجی موجود اند پس این قابلیت بصفات راجع است نه بذاتِ مقدس۔ خلاصہ اینکہ مبدا فیض حضرات انبیاء دیگر صفات میباشند و مبدا فیض آنحضرتؐ شان بودہ کہ بذاتِ او تعالیٰ راجع است ازین سبب تجلیٔ ذاتی خاصہ آنحضرت است صلی اللہ علیہ وسلم، و برائے انبیاءِ دیگر بطفیل آنحضرتؐ است و برائے اولیاءِ این امت بتبع آنحضرتؐ میرسد و امتانِ دیگر باین نعمت سرفراز نشدہ اند۔

تذکرہ دوم: بعضے اولیائے کرام حقیقتِ محمدی را در بین عارف و ذات او تعالیٰ حائل میدانند و نزد بعض اکابر این جملہ نیست، این اختلاف مبنی بر اختلاف احوال و مقامات است یعنی کسانیکہ عروج شان از صفات بالا نرفتہ۔ گفتہ اند کہ حقیقتِ محمدی عبارت از قابلیت ذات است مر صفات را و نیز گفتہ اند کہ حقیقتِ محمدی ہمیشہ حائل است و اکابرے کہ عروج شان از صفات بلند رفتہ فرمودہ اند کہ حقیقتِ محمدی قابلیت ذات است مر شان العلم را، و گفتہ اند کہ حقیقتِ محمدی حائل نیست زیرا شان وجودِ خارجی نداشتہ و یک امر انتزاعی است و امور منتزعہ حائل شدہ نمیتوانند و صفات چون وجود خارجی دارند بنا بر آن حائل می شوند۔

حضرت امام در مکتوبے از بزرگی نقل می کنند کہ بی بی رابعہ بصری نیز ازاں جملہ است کہ حقیقت محمدی را حائل نمی داند۔

سوال: تمام کمالاتِ ایمانی و عرفانی مربوط بتوسط و متابعت آنحضرتؐ است و شخصے کہ از حقیقتِ محمدی بگذرد و بدون توسط آنحضرت استفادہ نماید چگونہ او را تابع و پیرو آنحضرتؐ گفتہ بتوانیم؟

جواب: متابعتِ آنحضرتؐ بدو معنی است، اول متابعت بمعنی پیروی شریعت و متابعت سنت آنحضرت است، دوم بتوسط آنحضرت اخذ کمالات و عروجات میسر می شود، متابعت بمعنی اول

Marfat.com

برائے ہرکس از عارف وغیر عارف تا بقیام قیامت واجب بلکہ فرض است، اما متابعت بمعنی ثانی تا بوقتے است کہ عارف بحقیقتِ محمدی نرسیدہ باشد، وقتیکہ عارف بسبب متابعت آنحضرتؐ بحقیقتِ محمدی برسد، آن عارف آن وقت بیتواند کہ بدون توسطِ آنحضرتؐ نیز از عالمِ وجوب استفادہ کند، رسیدنِ عارف بحقیقتِ محمدی نیز از خصائص کمالاتِ محبوبیت آنحضرتؐ است کہ تابع کامل او بدون توسطِ او از دربار مقدس کبریا استفادہ کردہ بیتواند چنانچہ شخصے کہ ببارشاہِ وقت قریب بسیار داشتہ باشد و غلام خود را ببادشاہ معرفی کند آن غلام معرفی شدہ بیتواند کہ بدونِ حضور بادار خود بحضور بادشاہ مشرف شود و شخصے کہ بحضور بادشاہ آنقدر قرب نداشتہ باشد، غلام او بدون حضورِ او بحضور بادشاہ مشرف شدہ نمی تواند۔ بیت

گر عشق نبودی و غمِ عشق نبودی چندین سخن نغز کہ گفتی کہ شنیدی

وآنچہ میفرماید کہ آن قابلیت محمدیہ برزخ است میانِ ذات جلشانہ و میانِ این قابلیت الخ یعنی باید کہ محمدی المشربان اول بحقیقتِ محمدی برسد بعد ازاں بذات بلا کیف او تعالیٰ خواہند رسید۔

سوال: چون حقیقتِ محمدی شان اعلم است و شان امر اعتباری است و وجودِ خارجی ندارد پس چگونہ در بین حق تعالیٰ و بین اولیائے محمدی المشربان برزخ خواہد شد؟

جواب: برزخ دریں جا بمعنی حائل نیست بلکہ عبارت از مرتبہ متوسط است یعنی تا عارفان بآن مرتبہ نرسند بذات او تعالیٰ نمیرسند اگرچہ آن مرتبہ قابل حیلولت نبودہ باشد۔

وآنچہ میفرماید، مقام قطبیت منشاء دقایق علوم مقام ظلی است و مقام فردیت واسطہ ورود معارف دائرہ اصل الخ

تنبیہ: عارفیکہ کمالاتِ نبوت نبی را بانجام میرساند بمقام امامت رسیدہ باشد اگر از اہل منصب بودہ بمنصب امامت سرفراز خواہد شد و اگر از اہل منصب نبودہ بکمالات مقامِ امامت سرفراز خواہد بود و مرتبہ امامت بلند ترین مراتبِ ولایت است و عارفیکہ کمالات ولایت نبی را بانجام رسانیدہ باشد اگر از اہل منصب است بمنصب خلافت سرفراز خواہد شد و الا کمالاتِ خلافت

Marfat.com

باو حاصل است، منصب خلافت اگرچہ از منصب امامت پایان تر است زیرا کہ کمالاتِ خلافت تجلیات صفات او تعالیٰ است و داخل دائرہ اصل است اما مقامِ امامت کہ معارف ذات او تعالیٰ است ازاں بلند تر است و مقام قطبِ ارشاد و قطب مدار ظل مقام اصل است کہ بظلال صفات او تعالیٰ مربوط است و قطب فرد اگرچہ مثل خلیفہ نیست لیکن از اصل خبردار است و حصہ او در مقام اصل بنسبت قطب ارشاد و مدار زیادہ تر است۔

تبصرہ: خدمت قطب مدار کارہائے غیبی است مثل نجات کشتی از غرق و دفع شیر و اژدہا وغیرہ و در وصولِ ارزاق و نزولِ باراں، نیز او را دخل است و خدمت قطبِ ارشاد، ارشاد و ہدایتِ خلق است و قطبِ فرد چندان نزول ندارد و اکثر در عروج میباشد ازینجا است کہ حضرت خواجہ محمد پارسا چندان ارشاد نمیکردند۔ و اگر قطب فرد نزول فرماید فائدہ ارشاد او از فائدہ قطبِ ارشاد بلند تر است۔

سوال: قطب ارشاد محمدی المشرب میباشد و محمدیان از مقام اصل خبردار می باشند؟ وحالانکہ در سابق تذکار یافت کہ قطب ارشاد در مقام ظلال است؟

جواب: شاید مراد حضرت امام آن باشد کہ معارف اصلی قطب فرد بنسبت معارف اصلی قطبِ ارشاد زیادہ تر است نہ آنکہ قطب ارشاد از اصل خبرے ندارد۔

مکتوب پنجم

1 حضرت امام میفرماید کہ فقیر رسالہ در بیان طریقہ حضرات خواجگان نقشبند یقدس اللہ تعالیٰ اسرارہم نوشتہ فرستادہ است الخ و نیز میفرماید کہ روزے رسالہ سلسلۃ الاحرار الخ یعنی رسالہ کہ حضرت شیخ المشائخ نوشتہ و سلسلۃ الاحرار نامیدہ اند و آن رسالہ مبنیٔ از علم توحید بودہ بعد ازاں بخاطر فاتر رسید کہ بحضور ایشان عرض کردہ شود تا خود شاں معارف آن رسالہ را بشریعت مطہر تطبیق نمایند و یا بفقیر امر کنند کہ در آن بارہ چیزے بنویسد بعد ازاں بعضے مکشوفات رسالہ این فقیر

Marfat.com

فائض گشتہ در قید قلم آوردہ شد۔ ورسالہ فقیر متضمن تطبیق مضامین آن رسالہ مبارکہ است و معارف آن را بشریعت غرا تطبیق دادہ است۔

مکتوب ششم

حضرت امام میفرماید کہ مرشد حقیقی الخ۔ یعنی حق تعالیٰ ببرکت توجہ حضرت شیخ المشائخ بہر دو طریق جذبہ وسلوک تربیت فرمود و بہر دو صفت جلال جمال مربی ساخت الحال جلال عین جمال است وجمال عین جلال۔

تبصرہ: بیان جذبہ وسلوک در سابق گذشتہ است، عارف وقتیکہ بذات او تعالیٰ میرسد انعکاس صفات جلال وجمال را گرفتہ وبرنگ آنہا رنگین میشود تا این انعکاس سبب لیاقتِ عروجِ او گردیدہ باشد، اتحاد جلال وجمال برائے آن خواہد بود کہ بعد از تزکیۂ نفس جلال وجمال یکسان است زیرا نفس است کہ از جلال گریزان وخواہان جمال است، ودر وقتیکہ نفس تزکیہ میشود وعارف محب ذاتِ او تعالیٰ میگردد جمال وجلال نزدِ او فرق ندارد زیرا کہ ہر دو افعال محبوب اند وعارف محب محبوب خصوصیت جلال وجمال از نظر او برخاستہ است کل ما یفعلہ المحبوب محبوب وقبل از وصول بہ محبت ذاتی جمال وجلال در حق او یکساں نیست، زیرا کہ او تا ہنوز محب ذاتِ بحت او تعالیٰ نگردیدہ وبآن حب مشرف نشدہ است۔ وانچہ میفرماید کہ این مساواتِ جلال وجمال وتحقق محبت ذاتی علامۂ فنا است کہ عبارت از نسیان ماسوی است الخ یعنی تا زمانیکہ علم ماسوی از صحن سینہ رفتہ نشود وعارف از تمام ماسوی بیخبر نگردد، از فنا بہرہ ندارد، حافظ شیرازی میفرماید بیت

تو از سرائے طبیعت نمیروی بیرون کجا بکوئے حقیقت گذر توانی کرد

وانچہ میفرماید کہ این حیرت وجہل دائمی است الخ یعنی تا زمانے کہ عارف در عروج است باید کہ اشیاء دیگر بیاد او نباشد وصفات خسیسہ او بصفاتِ حسنہ تبدیل شدہ باشد۔ بیت

تخلیہ با تحلیہ امد ضرور تا تمامی بحرِ عرفان را عبور

Marfat.com

واگر در وقتِ عروج گاہے اشیاء فراموش وگاہے بیادِ او بودہ باشد فنائے او ناقص است یعنی در وقت کمالِ عروج وکمال فنائے نسیان تمام اشیاء لازم است، زیرا کہ علم الیقین و عین الیقین نقیض یکدیگر اند چہ شخصے کہ مشاہدہ ماسوی است و در مرتبہ علم الیقین است از عین الیقین بے بہرہ است و نیز شخصے کہ در مرتبہ عین الیقین است و مشاہد عالم وجوب است از ماسوا خبر ندارد و بوجود و عدم اشیاء کاری ندارد و بنفی و اثبات آں لب نمی کشاید۔

خلاصہ این کہ علم اشیاء قبل از عروج علم الیقین است و نسیان اشیاء در وقتِ عروج و مشاہدہ عالم وجوب مرتبہ عین الیقین است و علم الیقین در وقت بقاء وجود بشری است و عین الیقین در وقت فناء وجود بشری است اما مرتبہ حق الیقین از ہر دو بلند تر است کہ وقتِ وجود موہوبی است و آنرا بقا باللہ می نامند کہ حین انعکاس عارف است بر تو صفات او تعالیٰ کہ آنرا تخلق باخلاق اللہ می نامند و عارف مستعد نزول است درین وقت عارف صاحب دو علم است یعنی علم بماسوی و علم باو تعالیٰ۔

تذکرہ: عارف دو نوع نزول دارد، اول در وقت کمالات ولایت کہ نفس او بعد از عروج نزول می کند و روح او در عروج می باشد و نفس مشاہد ماسوی و روح مشاہد عالم وجوب است نزول دوم در وقت حصول کمالاتِ نبوت است کہ عارف بنفس و روح خود نزول می کند و ایمانِ شہودی او واپس بایمان غیبی تبدیل میشود۔

سوال: وقتیکہ عارف بنفس و روح خود نزول می کند و ایمانِ شہودی او بغیبی تبدیل میشود آیا درین وقت عالم وجوب را دیدہ میتواند یا نہ؟

جواب: عارف متخلق باخلاق اللہ گردیدہ و علم او یا انعکاس علم او تعالیٰ منصبغ است و چون در علم او تعالیٰ ہر دوے واجب و ممکن معلوم است در علم عارف نیز ہر دوے آن معلوم خواہد بود و نیز عارف بمنزلہ وزیر بادشاہ است یعنی وزیرے کہ در حضور بادشاہ نشستہ و بہ تنظیم امور عالم یا مور است اگرچہ توجہ او بعالم است اما در ہر آن کہ بخواہد شاہ را دیدہ میتواند۔

تذکرہ ثانی: عدم رویت و نادیدن او تعالیٰ در دنیا بد و چشم سر اتفاقی است زیرا کہ

Marfat.com

دنیا وچشم دنیا لیاقت آن دیدار را ندارند، اما در رویتِ قلبی او تعالیٰ در دنیا عرفا مختلف اند، کسانیکہ برویتِ قلبی مشرف گشتہ اند میفرمایند کہ رویت قلبی ہست وکسانیکہ تا ہنوز بایں سعادت مشرف نگشتہ اند انکار رویت می نمایند، جناب میان عبدالحکیم کاکری در رسالۂ خود تثبیت رویتِ قلبی را می نمایند واگر رویتِ قلبی نباشد عین الیقین وحق الیقین چہ معنی خواہد داشت وحضرت امام کہ پیشوا ورہنما ورئیس عرفاء الف ثانیست در مکتوبے میفرماید کہ عالم را دلیل وجود حق تعالیٰ ساختن کار علماء ظواہر است ونزد صوفیہ کرام حق تعالیٰ دلیل اشیاء است واشیاء دلیل حق تعالیٰ نیستند واستدلال از طرف واجب است بر ممکن نہ، از طرف ممکن بواجب تعالیٰ چہ ظلمت دلیل نور شدہ نمیتواند پس برہان نزد علمائی بیباشد ونزد صوفیہ کرام برہان برہان لمی است واختلاف این دو طائفہ مبنی بر اختلاف منظر است یعنی منظر علماء عالم است ومنظر صوفیہ عالم وجوب است۔ ونیز در مکتوبے از مکتوبات قدسی آیات دفتر ثالث میفرمایند، حاصل عبارت اینکہ در انتہا مقامات ادراک موجود است ودرک ادراک ہم موجود۔ ومیفرماید آنچہ در حدیث شریف وارد است لا تتفکروا فی ذات اللہ، این نہی تفکر در تفکر چونی وچندی است ودر وقتیکہ عارف بے چون میشود میتواند کہ بہ تفکر بیچونی در بیچون حقیقی تفکر کند۔

سوال: عارف چگونہ بیچون میشود وحال آنکہ بیچونی خاصۂ حق تعالیٰ است؟

جواب: عارف بعد از فنا وبقاء صاحب بیچونی فی الجملہ میگردد، بیچون فی الجملہ دیگر است وبیچون حقیقی دیگر از بیچون تا بیچون فوق بسیار است، نمی بینی کہ تمام عالم ارواح بیچون است۔

وآنچہ میفرماید کہ عارف در موطن حق الیقین در عین نادانی بشعور است ودر عین حیرت بحضور الخ یعنی از حیث روح بحیرت ونادانی است از وجود عالم وبحضور است در مشاہدہ عالمِ وجوب وبا اینکہ بشعور عالم است از حیث نفس وعالم در وقتِ نزول مشہود نفس اوست واز حیث روح در حیرت است از وجودِ عالم۔ وآنچہ میفرماید علمے کہ پیش از چنیں جہالت حاصل شود از حیز اعتبار خارج است الخ۔ یعنی بحث ما در علمِ عارف بہ ممکنات در آن علمِ عارف است کہ بعد از فنا ونسیان

Marfat.com

ماسوی برائے او عنایت شود، نہ علم ماسوی قبل از فنا کہ آن علم برائے تمام عوام حاصل است۔
وآنچہ میفرماید با وجود آن اگر علم است در خود است واگر شہود است ہم در خود واگر معرفت است یا حیرت نیز در خود است الخ۔ یعنی این مقام بہ بیان یک مقدمہ توضیح میشود سالک در حین سیر انفسی ومقام ولایتِ صغریٰ کہ ولایتِ ظلی است ہر تجلی کہ می بیند در خود می بیند و حیرت در آن تجلی برائے آنست کہ آن تجلی از عالم وجوب است و بے کیف است و سبب حیرت و عدم ادراک اوست درین مقام سالک کوشش دارد کہ تجلی آفاقی بالکل قطع شود زیرا کہ تجلی آفاقی ظل این تجلی انفسی است وتا تجلی آفاقی قطع نشود فنائے کامل دست نمی دہد و چون فنا ناقص باشد بقا نیز ناقص است، زیرا کہ بقا باندازۂ فنا است وفنائے مطلق دیگر است ومطلق فنا دیگر، یعنی فنائے مطلق فنائے تام است ومطلق فنا فنائے ناقص وفرق این دو فنا در جائے دیگر بتفصیل مذکور است، این شہود عارف در انفس در وقتِ ولایت ظلی است اما در وقتیکہ عارف بکمالات ولایت نبوت مشرف میگردد میداند کہ شہود انفسی ہم ظلی از ظلال مطلوب است وخود مطلوب ہنوز کجاست۔ مصرع

تا یار کرا خواہد و میلش بہ کہ باشد

واین مکتوب چون در وقت ابتدا حضرت امام است لہذا شہود انفسی را اصل ومقصد میداند، وبعد ازان کہ بکمالاتِ ولایت نبوت مشرف شدہ است فرمودہ کہ مطلوب ورائے آفاق وانفس است ہمیں طور حضرت خواجہ بزرگ در وقت ولایتِ صغری میفرماید کہ اہل اللہ بعد از فنا وبقا ہر چہ می بیند در خود می بیند وبعد در وقت کمالاتِ نبوت میفرماید کہ ہر چہ دیدہ شد ودانستہ شد آں ہمہ غیر است۔ وآنچہ میفرماید عجب کارے ہست در اول ہر بلا ومصیبت کہ واقع می شد باعث سرور وفرحت میشد الخ۔

تنبیہ: سالک در وقتِ عروج بعالم ہیچ کار ندارد وتکلیفات دنیوی زیادہ تر سببِ کمال توجہ او بعالم وجوب میگردد، اما در وقتِ نزول بلا ومصیبت را مصیبت میداند، زیرا کہ بعالم اسباب نزول فرمودہ بنا بر آن اگر عارف در وقتِ عروج دعا می کند مقصد او دفع بلا نمی باشد صرف امتثالِ امر ادعونی میکند ودر آنوقت گمان میکند کہ دعائے حضرات انبیا جہت دفع بلا ومصیبت نبودہ

Marfat.com

بلکہ صرف برائے انتشال امراو عوفی بودہ، اما در وقتِ نزول میفہمد کہ دعائے حضرات انبیاء برائے دفع مصیبت وبلا بودہ، چہ در صحو ونزول ہر چیز یکہ عوام بآن محتاج اند خواص نیز بآن احتیاج دارند چہ نظرشان بعالم اسباب افتادہ است۔

مکتوب ہفتم

حضرت امام میفرماید مقامے کہ فوق محمد بود، روح خود را بطریق عروج در آنجا می یافتم وآن مقام بحضرت خواجہ بزرگ اختصاص داشت بعد از زمانے بدن عنصری خود را نیز در آن مقام یافتم الخ۔

تبصرہ: ولایت متضمن چہار سیر است کہ دو سیر آن عروجی ودو سیر آن نزولی می باشد، سیر اول عبارت از سیر الی اللہ فی الاشیاء است وسیر ثانی عبارت از سیر الی اللہ فی اللہ می باشد وسیر سوم کہ سیر اول نزولی است مسمی بسیر عن اللہ فی اللہ می باشد وسیر چہارم عبارت از سیر عن اللہ فی الاشیا است، وسالک در سیر اول بعرش بلکہ بعالم ارواح کہ فوق العرش است۔ عروج می فرماید وعروج روح وعلم وادراک سالک در آنجا بیشود مسلم است کہ درین وقت عالم اسفل از علمِ او برآمدہ بعالمِ اعلیٰ میرسد وازان اعلیٰ باعلیٰ دیگر عروج میفرماید تا کہ تمام عالم امکان را فراموش نمودہ بوصول بلاکیف بعالم وجوب برسد ودر آن عالم بترتیب عروج فرماید، واز ظلالِ صفات بخود صفات او تعالیٰ وبعد بشیونات واعتبارات عروج کردہ تا کہ بوصول بلاکیف بذات بے کیف او تعالیٰ برسد۔

سوال: عروج در عالمِ امکان معقول ومسلم است چہ عالمِ امکان بعض اعلیٰ وبرتر از بعض دیگر است چنانچہ آسمانہا از زمین بلند وجنت از آسمان فوق وعرش از ہمہ بلند تر است و عالمِ امر یعنی قلب نوری در روح وسر وخفی واخفیٰ از عرش بلند تر اند واخفی بلند ترین مقام عالمِ امر است اما عروج در عالم وجوب چہ معنی خواہد داشت زیرا کہ عالم وجوب بسبب لامکانیت نہ فوق عالمِ امکان ونہ تحت عالمِ امکان ونہ در یمین ونہ در شمال آن است؟

Marfat.com

جواب: عروج در عالمِ امکان تا بہ کرۂ اخفیٰ بمعنی حقیقی است اما اطلاق عروج در عالمِ وجوب بمعنی مجازی است و عروج حقیقی نیست زیرا کہ بعد از رسیدن بعالم وجوب سیر معشوق در عاشق است نہ سیر عاشق در معشوق، زیرا بہ سبب نسیانِ عالم، عاشق لایق آن گشتہ کہ معشوق در آن ظہور کند چنانچہ عارفے فرمودہ۔ بیت

رو نور نگار از رخِ خود پاک کن　　بعد از ان آن نور را ادراک کن

بنا بر آن اگر سالک مظہر ظلال صفات او تعالیٰ شدہ باشد در آں وقت میگوید کہ عروج من بصفات اضافیہ است و اگر عارف مظہر صفات ثبوتیہ ثمانیہ گردیدہ باشد میگوید کہ عروج من بصفاتِ ثبوتیہ است یعنی مظہر تجلی صفات ثبوتیہ می باشم۔ خلاصہ اینکہ عروجِ حقیقی در عالم وجوب امکان ندارد و ممکن کہ سالک است از دائرۂ امکان خارج شدہ نمی تواند۔ بیت

ذرہ گر بس نیک و در بس بد بود　　گرچہ عمرے تنگ زندر خود بود

بلے دریں وقت عارف لایق آن گشتہ کہ کمالاتِ عالم وجوب در وے ظاہر شود، مثال واجب و ممکن، مثال نقطہ جوالہ و دائرۂ موہومہ میباشد، اگرچہ ہیچ حصہ دائرہ از اشراق نقطہ خالی نیست اما گفتہ نمی توانیم کہ نقطہ بیمین و یا بشمال دائرہ می باشد۔ بیت

بہتر آن باشد کہ سرِّ دلبران　　گفتہ آید در حدیثِ دیگران

و دیدن بدن عنصری خود بفوق عرش۔ بنا بر آنست کہ در آن وقت بدن بانعکاس روح منصبغ میگردد و سالک خیال میکند کہ بدنِ عنصری نیز در عرش است اگرچہ بدن عارف نیز قابلِ سیر و عروج است چنانچہ حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصومؒ در مکتوبے میفرماید کہ سیرِ روحی بہ نسبت سیرِ بدنی سریع تر است۔ و فرو رفتن عالم بنا بر آنست کہ سالک وقتیکہ بلند تر میرود، عالم امکان را پایان تر می بیند، و ازاں دور تر میرود۔ و اختصاص مقام بیک شخص عبارت از معلومات بسیار آن شخص است در آن مقام و انعکاس خاص اوست بانوار آن مقام و اختصاص بمعنی آن نیست کہ آن عارف ازاں مقام بالا رفتہ نتواند و یا عارف دیگرے از انجا عبور نہ کردہ است عبور و گذشت

Marfat.com

ازان مقام ممکن است لیکن تخصص علوم آن مقام با آن شخص است۔ وآنچہ میفرماید کہ در آن مقام نبودند مگر بعض اولیاے کبار الخ۔ یعنی در وقتِ عروج بدون بعضے اولیاء دیگرے را نمی دیدم حال در وقتِ نزول کہ تمام عالم را بخود در جاے و مقام شریک می یابم حیرت دست میدہد کہ باوجود بیگانگی تمام خود را با ایشان می بینم۔

تبصرہ: عروج حب وتعلق عارف را از عالم منقطع می سازد و در نزول اگرچہ با عالم است تعلق بعالم ندارد، ازین جا است کہ بزرگان فرمودہ اند آمیختہ باش وآویختہ می باش یعنی دل را از گرفتاری عالم باز دار۔ ونیز میفرماید گریان بکن بحال شخصے کہ با مردم خوش است و بے مردم ناخوش۔ حضرت مولانا عبدالرحمٰن جامی میفرماید۔ بیت

الٰہی ہمہ را بمن بدخو کن روے مرا از ہمہ جہانیان یکسو کن

در مکتوبات قدسی آیات حضرت عروۃ الوثقیٰ این مضمون را باشعار عربی چنین تعبیر فرمودہ اند۔ شعر

لیتك تحلو والحیاۃ مریرۃ ولیتك ترضیٰ والانام غضاب

لبیت الذی بینی وبینك عامر والذی بینی وبین العالمین خراب

یعنی کاش تو شیرین باشی وزندگی تلخ بود۔ وکاش تو راضی باشی ومردم غضبناک باشند۔ کاش علاقہ کہ در بین ما وشما است محکم باشد۔ وعلاقہ ما با تمام عالم خراب باشند۔

این فرمودہ حضرت امام در حالت نزول بودہ وبعد شروع بحالت عروج می کند ومیفرماید حالتے کہ گاہ گاہ دست میداد کہ در آن وقت نہ خود را میدیدم ونہ عالم را در حال آن حالت مستمر ودائمی است ووجودِ خلقت عالم از دیدودانش برآمدہ الخ۔ یعنی در ابتدا شروع عروج گاہے نسیان عالم بودہ وگاہے شہود عالم وبعد از کمال عروج نسیان عالم دائمی است یعنی تا وقتیکہ عارف برائے دعوت خلق نزول نفرمودہ باشد از شہود وعلم تخلیق عالم فارغ است وآنچہ بعض اولیاء را بلند تر وبعض را پایان تر دیدہ اند، این دید دلیل فضیلت یکے بر دیگرے نیست، زیرا می تواند کہ در مقام دیگر معلومات ومعارف آن دیگر زیادہ تر باشد چنانچہ حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ در کمالاتِ ولایت حصہ

Marfat.com

حضرت امیر زیادہ تر است و در معارف و کمالاتِ نبوت حضرات شیخین فاضلتر و در وجود مبارک حضرت عثمانؓ کمالات ہر دو مقام مساوی است و شاید ازین جہت اورا ذوالنورین گویند۔ وآنچہ میفرماید ازین واقعہ اضطراب تمام پیدا شد الخ یعنی چون استعداد حضرت امام بلند بودہ و در آن وقت بآن مقام نرسیدہ بود لہذا آن دید سبب اضطراب شان گردیدہ است۔ وآنچہ میفرماید مجذوب سلوک ناکردہ را ازان مقام بہرہ نیست الخ یعنی در جذبہ بدایت کہ قبل از سلوک است اگرچہ عروج موجود است اما بآن مقام نمیرسد۔ وآنچہ میفرماید کہ آن مقام بحضرت امیر اختصاص داشت الخ یعنی معارف حضرت امیر در آن مقام بنسبت اولیاء دیگر زیادہ تر بود۔ وآنچہ میفرماید کہ اخلاق سیئہ گاہے در رنگ رشتہ و گاہے در رنگ دود بیرون میشود الخ یعنی ہر اندازہ کہ عارف انعکاس صفات کاملہ را میگیرد۔ بہمان اندازہ اخلاقِ سیئہ از وجودشان می برآید چنانچہ حضرت امام در جلے دیگر میفرماید کہ منزل و مسکن و خانۂ شیطان کہ در قلب فقیر بودہ آنرا بیرون انداختہ و خانۂ اورا خراب کردند، بلے در حدیث شریف وارد است کہ شیطان در وجود ہر انسان جاے و مکانے داشتہ می باشد۔ باقی چند سوالے کہ حضرت امام از حضور شیخ المشائخ حضرت خواجہ باقی باللہ میکنند شاید کہ جوابہاے شان در مکتوبات حضرت خواجہ بودہ باشد و مکتوبات شریف حضرت خواجہ بزبان فارسی موجود است۔

مکتوب ہشتم

حضرت امام میفرماید ازان زمانے کہ بصحو آوردہ اند و بقا بخشیدہ اند علوم غریبہ فائض اند کہ اکثر آنہا ببیان قوم موافقت ندارد یعنی متعارف صوفیہ معارف وحدۃ الوجود است و معارف فقیر نہ چنان است یعنی در اوائل حال حضرت امام را بمعارف توحیدی مشرف ساختہ بودند و بعد ازان از کمال بندہ نوازی کہ در حق حضرت امام داشتند بدرجاتِ بالا بردند کہ مصداق معارف امام در کلام قوم یافتہ نمیشود اگرچہ بعض بزرگان گذشتہ برمز و اجمال بمعارفیکہ مماثل معارف امام است اشارہ نمودہ اند لیکن گواہ صحت این معارف موافقت ظاہر شریعت و اجماع اہل سنت است

Marfat.com

یعنی معارف توحیدِ وجودی بظاہر شریعت موافقت ندارد۔

تذکرہ: معارف توحیدِ وجودی علی الاکثر در مرتبہ علم الیقین می باشد کہ سالک در آن وقت از ممکنات نگذشتہ مگر ممکنات را بعنوان وجوب دیدہ است، و برائے بعضے اولیائے کرام در مرتبہ عین الیقین نیز توحیدِ وجودی دست میدہد و فنا در محبوب باعث آن گفتگو میگردد۔

و معارف توحید شہودی در مرتبہ عین الیقین دست میدہد کہ غلبہ شہود محبوب مشہود ماسوی را از نظر عارف مستور می سازد، و فرق درمیان این دو توحید آنست کہ توحیدِ وجودی قبل از فنا، و توحیدِ شہودی بعد از فنا می باشد و سالک در توحیدِ وجودی ماسوی را نفی می کند و ہمہ را بعنوانِ وجوب بیند و ہمہ اوست میگوید و در توحید شہودی ماسوی را نہ می بیند و از نفی و اثبات آن ساکت است امامرتبہ حق الیقین کہ مقامِ صحو و بقاء است سالک ممکن را ممکن و واجب را واجب می داند، توحید شہودی اگرچہ بنسبت توحیدِ وجودی بلند تر است و نیز موافق شریعت است امامقام حق الیقین جائے صحو و کمال معارف است۔

و آنچہ میفرماید کہ معارف فقیر باصول حکماءِ یونان موافقت ندارد بلکہ از علمائے اسلام طوائفے کہ مخالف اہل سنت اند بکشوفات و معارف فقیر باصول آنہا نیز موافقت ندارد الخ۔ یعنی در مسئلہ استطاعت کہ مع الفعل است یا قبل فعل کشف حضرت امام موافق علمائے اہل سنت است کہ استطاعت مع الفعل است نہ قبل الفعل۔ و نیز میفرماید کہ در معارف فقیر قدرۃ بمعنی صحت فعل و صحت ترکِ فعل است، و معرفتِ فقیر موافق حکماء نیست کہ قدرت را بمعنی ان شاء فعل و ان لم یشاء لم یفعل دانستہ و شرطیہ ثانیہ را ممتنع میدانند و بایجاب واجب قائل اند۔ و فقیر مسئلہ قضا و قدر را بطور علماء میداند الخ۔ یعنی طوریکہ علماء فرمودہ اند برائے من بکشوف گردیدہ یعنی قضاء و قدر سبب ایجاب واجب تعالیٰ و سبب مجوریت بندہ نمیگردد۔

تبصرہ: در مسئلہ قضا و قدر جبریہ و قدریہ تردد و اضطراب کردہ اند و گفتہ اند کہ اگر در قضا و قدر ثبت شدہ باشد کہ در فلان وقت باران میشود، باید کہ باران بدون ارادہ

Marfat.com

واجب تعالیٰ بہ ردو معنی ایجاب بے اختیاری است و نیز میگویند کہ اگر در قضا و قدر ثبت شدہ باشد کہ فلان شخص در فلان وقت نماز میخواند و یا فلان شخص در فلان وقت دزدی میکند، باید کہ آن شخص بہ نماز یا بدزدی مجبور و معذور دانستہ شود، حضرت امام این را تردید می کند یعنی قضا و قدر کسے را مجبور نمی سازد و نہ قضا و قدر سبب ایجاب حق تعالیٰ میگردد، زیرا در قضا و قدر چنیں ثبت شدہ است کہ در فلان وقت مطابق ارادہ حق تعالیٰ باران خواہد بارید و فلان شخص در فلان وقت باختیار خود نماز خواہد خواند و یا باختیار خود دزدی خواہد کرد یعنی قضا و قدر مثبت ارادہ حق تعالیٰ و مثبت ارادہ بندہ ست و باین قسم مکشوف فقیر گردیدہ است۔

وآنچہ میفرماید حاصل این کمال بعد و بیگانگی است الخ یعنی در وقت کمال معرفت و کمال قرب عارف میفہمد کہ در بین واجب و ممکن ہیچ مناسبت نیست واجب در کمال قدسیت است و ممکن در کمال خساست و نیز میفہمد کہ با وجود بے پردگی تنہا عظمت و کبریا مانع ادراک سالک است بیت

تو از خوبی نمی گنجی بعالم مرا ہر گز کجا گنجی در آغوش

وآنچہ میفرماید کہ خود را بندہ مخلوق میداند الخ یعنی این فرمودہ شان نیز تردید معارف توحیدی است زیرا کہ اہل توحید ممکن را عین واجب تعالیٰ میداند۔ وآنچہ میفرماید کہ حق سبحانہ تعالیٰ را نہ عین عالم میداند و نہ متصل عالم و نہ منفصل و نہ با عالم و نہ جدا از عالم و نہ محیط و نہ ساری در عالم الخ یعنی نسبت ممکن بواجب تعالیٰ مثل نسبت دائرہ موہومہ بنقطہ حوالہ است کہ نسبت اتصال و انفصال و معیت در آنجا وجود ندارد و احاطہ و معیت و سریان او تعالیٰ در عالم علمی ست یعنی علم حق تعالیٰ با عالم معیت دارد و ہمچناں علم حق تعالیٰ بعالم محیط و در عالم ساری است۔

وآنچہ میفرماید نہ آنکہ صفات اینہا صفات او تعالیٰ است الخ۔ این فرمودہ شان نیز تردید معارف توحیدی است، زیرا کہ اہل توحید میگویند کہ این صفاتے کہ در بندہ ظاہر است صفات بندہ نیست بلکہ صفات حق تعالیٰ است کہ در بندہ ظاہر گردیدہ چنانچہ آب از باران است و در نادان ظہور کردہ ظاہر گردیدہ و آنہا ممکنات را نیز ظہور ات خداوندی میدانند حاصل فرمودہ حضرت امام

Marfat.com

اینکہ صفاتِ بندہ صفاتِ بندہ است وخالق آنہا حق تعالیٰ است ۔ وآنچہ میفرماید کہ صفاتِ سبعہ را موجود میدانم الخ ۔ این ہم تردید قول صوفیہ وجودیہ وتردید ہفتاد و دو گروہ دیگر است کہ بوجودِ خارجی وزیادتی صفات او تعالیٰ پے نبردہ اند ۔ حاصل فرمودۂ حضرت امام اینکہ زیادتی صفات او تعالیٰ علاوہ بر دلائلِ دیگر بکشف فقیر نیز ثابت گردیدہ ۔

مکتوب نہم، کہ در بیان نزول است

حضرت امام میفرماید: مدبر سیاہ رُو و مقصر بدخو، مغرور وقت وحال مفتون وصل وکمال الخ حضرت شان درین الفاظ از وصل وکمال خود تعبیر میفرماید ونمیگوید کہ بعد از وصل نزول کردہ ام بلکہ اظہار میکند کہ بوصل وکمال مفتون شدہ ام، این فرمودہ شان اظہار کمال تواضع است ۔ وآنچہ میفرماید کہ فقیر عیوب مجسمہ است وذنوب مجتمعہ الخ یعنی اظہارِ معارف مقامِ عبدیت است چہ اولیا محبوبین کہ بمقام عبدیت مشرف میگردند نظر شان بر ذلت وافتقار وعجز وانکسار بشریت واقع میشود، ومیدانند کہ وجودِ من از عدم است کہ سراسر ظلمت وکدورت است پس از ظلمت وکدورت کدام عمل لایق صادر خواہد شد از ینجا است کہ میفرماید کل ما یفعلہ القبیح قبیح ۔ یعنی قبیح ہر کارے را کہ بکند قبیح است چنانچہ میفرماید ع

ز گندم جو ز جو گندم نیاید

ومیفرماید چیزے کہ ذاتی باشد از ذات انفکاک ندارد ع

سیاہی از حبشی کے رود کہ خود رنگ است

ومیفرماید کہ مرض او ذاتی است علاج نمی پذیرد الخ ۔ یعنی ازالۂ عدم از ذات سالک بتوجہ ورقیہ وافسون ممکن نیست زیرا کہ ذاتی اوست ۔

تنبیہ: انسان از عدم وانعکاس صفات کاملہ مرکب است در مقام عبدیت بمشاہدہ می بیند کہ انعکاس از جلے دیگر است وذاتِ من ہمیں عدم است ونیز وجودِ سالک از لطائف

Marfat.com

عالمِ خلق وعالمِ امر مرکب است وچون لطائف عالم امر کہ نورانی اند عروج میکند ونظر عارف تنہا بر عالم خلق می افتد وظلمت ذاتی آں محسوس او میگردد ناچار چنین میفرماید۔ ومیفرماید کہ حق تعالیٰ بآنہا ظلم نہ کردہ ولکن ذاتِ خودشان ہمیں عدم تاریک است۔

وآنچہ میفرماید در مقابل خیر محض شر محض می باید تا حقیقت خیریت بظہور آید الخ از ینجا بمدح انسان شروع می نماید۔ ومیفرماید کہ خیر وکمال وحسن وجمال در واجب تعالیٰ موجود بودہ در مقابل آن شر ونقص درکار است تا آئینہ ظہور حسن وجمال او تعالیٰ بشود چہ اگر خود ممکن حسن وجمال میداشت حسن وجمال او تعالیٰ در وے نمایاں شدہ نمیتوانست واین از ہنرہاے عدم است۔ چنانچہ میفرماید: این ذم معنی مدح پیدا کردو این شرارت ونقصان محل ظہور خیر وکمال گشت واین معرفت الخ۔ یعنی خود را عدم وظلمت دانستن در مقامِ عبدیت است کہ فوق جمیع مقامات است چہ قبل از مقام عبدیت سالک گاہے خود را عینِ حق وگاہے ظل حق وگاہ ذات حق تعالیٰ با خود محیط ومعی میداند ومعلوم است کہ درین وقت عجز بشریت منظورِ نظر او نیست، زیرا کہ ہر کدام از عینیت وظلیت ومرآتیت یک نوع مناسبت است با او تعالیٰ۔ وحال آنکہ بندہ با او تعالیٰ ہیچ مناسبت ندارد، واین سخن گفتن از ادب دور تر است وآنچہ میفرماید کہ محبوبان را باین مقام مشرف می سازند محبان بذوقِ شہود متلذذ اند الخ یعنی بشہود ظلی متلذذ اند۔

تبصرہ: اولیاے کرام دو قسم اند محبوبان ومحبان، محبوبان محمدی المشربان اند، و محبان بمشرب حضرات انبیاء دیگر اند یعنی کسیکہ مبدا فیض او شان العلم است محمدی المشرب است وکسے کہ مبدا فیض او تفصیل صفت العلم است ابراہیمی مشرب است وکسے کہ برزخ اجمال و تفصیل صفت العلم مبدا فیض او ست نوحی المشرب است وکسے کہ مبدا فیض او صفۃ الکلام است موسوی المشرب است وکسے کہ مبدا فیض او صفت القدرت است عیسوی المشرب است وکسے کہ مبدا فیض او صفت التکوین است آدمی المشرب است، واین تقسیم تقدیر ازلی وتقسیم خداوندی است زیرا کسے کہ انعکاس شان العلم بعدم او قبل از تخلیق او رسیدہ است محمدی المشرب است وکسے کہ

Marfat.com

بعدم او انعکاس صفت الکلام رسیدہ موسوی المشرب است وکسے کہ بعدم او انعکاس صفت القدرت رسیدہ باشد عیسوی المشرب است وکسے کہ بعدم او انعکاس صفت التکوین رسیدہ باشد آدمی المشرب است چون عدم نیز در رنگ وجود در علمِ الٰہی معلوم بود در علمِ او تعالیٰ انعکاس یک صفت معین بیک عدم معین رسیدہ واین رسیدن انعکاس فقط در علم او تعالیٰ بودہ نہ در خارج، زیرا کہ آن عدم تا ہنوز موجود نگشتہ بعد ازان صفت التخلیق خداوندی انعکاس دیگر تو وجود حق تعالیٰ را بآں عدم انداختہ وآنرا موجود گردانیدہ است پس محمدی المشربان محبوب اند وباقی اقسام محبین، در محبوبین چوں محبوبیت ذاتی موجود است محبوبیت دارند وتقدم جذبہ خاصہ محبوبین است۔

تذکرہ: دریں موضع شرح چند چیز لازم است، اول فرق محبین ومحبوبین۔ دوم فرق تقدم جذبہ وتقدم سلوک، سوم امتیاز طریقہ علیہ نقشبندیہ از طرق دیگر پوشیدہ نماند۔ محبوب آنست کہ در مبدأ فیض بآنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اشتراک داشتہ باشد ومبدأ فیضِ او ظل شان العلم بودہ باشد این طور شخص را محبوب ومرادی نامند ومیگویند کہ این شخص محبوبیت ذاتی دارد یعنی از حیث خلقت در مبدأ فیض بآنحضرت مناسبت وشرکت فی الجملہ دارد ومحب آنست کہ بمشارب انبیاء دیگر بودہ باشد یعنی مبدأ فیض او صفت التکوین بودہ باشد کہ اورا آدمی المشرب مینامند ویا ظل صفت العلم بودہ باشد کہ اورا نوحی المشرب ویا ابراہیمی المشرب می نامند، ویا مبدأ فیض او ظل صفۃ الکلام بودہ باشد کہ اورا موسوی المشرب مینامند ویا مبدأ فیض او ظل صفت القدرت بودہ باشد کہ اورا عیسوی المشرب می نامند در محبین سلوک شان بر جذبہ شان مقدم است۔

پوشیدہ نماند محبوبین ومرادین بمجرد یکہ بتلقین ذکر وتعمیل آن مشرف میگردند جذبہ بدایت وجذبہ اولیٰ برائے شان میرسد در ہر طریقے کہ باشند ودر طریقہ علیہ نقشبندیہ جذبہ بدایت بمحبوبین ومرادین ومحبین ومریدین ہمہ می رسد جذبہ درین طریق بمحبوبیت طالب تعلق ندارد زیرا کہ خاصہ طریقہ علیہ چنان است ودر طرقِ دیگر چنان نیست بلکہ جذبہ اولیٰ مخصوص بمحبوبین است کہ قبل از وصول بسیر فی اللہ بسالک عنایت می شود واین احسان وصدقہ خواجۂ بزرگ

Marfat.com

شاہ نقشبندیہ است کہ از طرف حق تعالیٰ برائے شان عنایت گردیدہ۔ ازین جا است کہ حضرت خواجہ میفرماید کہ ما نہایت را در بدایت درج می کنیم و میفرماید کہ از حق تعالیٰ طریقہ خواستہ ام کہ البتہ موصل باشد و میفرماید کہ ما فضلیانیم و مرادانیم ع

تو نقش نقشبندان را چہ دانی

بیت درخت سبز داند قدر باران تو خشکی قدر باران را چہ دانی

و این جذبۂ بدایت کہ خاصہ طریقہ علیہ نقشبندیہ است، سالک را بمقاماتِ عالیہ جذب میکند اگرچہ در ابتداء بعالم وجوب نمیرساند اما سلوک سلوک را سہل میگرداند، ازین سبب این جذبہ را جذبۂ صوری می نامند و جذبۂ ثانیہ کہ در تمام طرق موجود است و در سیر فی اللہ دست میدہد سالک را بمراتب وجوب میرساند و این جذبہ را جذبۂ حقیقی می نامند، بیان فرق طرق قرار ذیل است۔

در طریقہ علیہ نقشبندیہ جذبہ بر سلوک مقدم است یعنی در سیر الی اللہ فی الاشیاء قبل از وصول بسیر فی اللہ دست میدہد و بدون آنکہ طالب محمدی المشرب بودہ باشد و یا نباشد جذبہ بدایت

و در طرق دیگر اگر طالب محمدی المشرب نباشد جذبہ بدایت ندارد و طریقہ نقشبندیہ طریق محبوبان است یعنی طالب محب و مرید ہم درین طریقہ بشان محبوب و مراد سیر میکند و صاحب جذبۂ اولی میگردد و کار بجذب و عنایت مربوط است۔ حضرت خواجۂ بزرگ میفرماید جذبۂ من جذبات الحق توازی عمل الثقلین یعنی یک جذبہ از جذباتِ خداوندی بعمل ثقلین برابر است۔ بزرگے میفرماید۔ بیت

مرا گر تو سن دل نیست در راہ کند زلف او ہم نیست کوتاہ

و میفرماید: بخود راہ نیست در کوے تو مشتاقان شیدا را خم زلفت بقلاب محبت میکشد ما را۔ و نیز میفرماید اگر از جانب معشوق نباشد کششے، کوشش عاشق بیچارہ بجاے نرسد الخ و در طرقِ دیگر طالب محمدی المشرب جذبۂ بدایت بنا بر استعداد فطری خود دارد و دیگران (غیر محمدی المشرب) ندارند۔ و آنچہ میفرماید: نہ ہر کہ جذبہ دارد بر سلوک مقدم است از محبوبین است یعنی در بین محبوب

Marfat.com

وتقدم جذبہ عموم وخصوص مطلق است ومحبوب اخص مطلق است وتقدم جذبہ اعم مطلق یعنی ہر محبوب جذبہ بدایت داشتہ می باشد ولازم نیست کہ ہر کہ جذبہ او مقدم است محبوب بودہ باشد، زیرا کہ محبوبیت مخصوص محمدی المشرب است واین شخصے محمدی المشرب نیست، اما بسبب متابعت سنت لایق جذبہ بدایت گردیدہ وباعتبار متابعت سنت محبوبیت عارضی پیدا کردہ است۔ وآنچہ میفرماید کہ اظہار محبوبیت ذاتی نیز باتباع سنت سنیہ مربوط است الخ۔ یعنی میتواند شد کہ یک شخص در مبدا فیض با آنحضرت شرکت و مناسبت داشتہ باشد ومحمدی المشرب بودہ باشد، اما شخص غافل وبدون کسب وریاضت است اگرچہ محبوبیت ذاتی دارد مگر بسبب عدم متابعت سنت استعداد خود را ضائع نمودہ لایق جذبہ نیست۔

بیت ہر کرا روی بہبود نبود دیدن روی نبی سود نبود

وآنچہ میفرماید: شہسوار یکہ تاز میدان عبدیت سید اولین وآخرین است الخ۔ یعنی کسے را کہ حق تعالیٰ بمحض فضل خود نخواہد کہ بدولت مقام عبدیت برساند او را بکمال متابعت آنسرور سرفراز میفرماید، شاید کہ این فرمودہ شان کنایہ از شخص خود حضرت امام بودہ باشد۔

وآنچہ میفرماید: درین مقام شر ونقص نیست بلکہ علم ذوقی بشرارت ونقصان خود برائے عارف حاصل میشود الخ یعنی او درین وقت متخلق باخلاق اللہ است، صدور شر ونقص ازین طور عارف متصور نیست ودیدن سر ونقص بواسطہ آن است کہ درین وقت شہود عارف بقدسیت مرتبہ وجوب وخیریت آن مرتبہ مقدسہ تعلق می گردد ومرتبہ ممکنات کہ مقابل آنست شریر وناقص معلوم می گردد۔

وآنچہ میفرماید کہ این دید در وقت نزول است الخ۔ یعنی در وقت عروج ممکنات و شر ونقص آن ہیچ مشہود نیست۔

وآنچہ میفرماید: تا این قسم خود را بر زمین نزند، از دریافت کمال مولائے خود بے نصیب است الخ۔ یعنی معلوم است کہ کسیکہ خود را عین مولا داند وصفات خود را صفات مولا انگارد از عظمت وکبریائے عالم وجوب بے خبر است۔

Marfat.com

مکتوب دہم

حضرت امام درین مکتوب از حالت نزول بیان می کند۔ ومیفرماید میدانم کہ شایان دولت حضور نیستم الخ۔ درین فرمودہ خود کمال لیاقت خود را در پردہ الفاظ بیان میفرماید کہ نشانہ تواضع داشتہ باشد یعنی شایان دولت حضور حق تعالیٰ نبودم بنا برآن نزول کردم و ایمانِ شہودی بایمان غیبی تبدیل شد۔

تذکرہ: اولیاے کرام بدو نوع تقسیم میشود، مستہلکین و مرجوعین، مستہلکین آنان اند کہ ہر دو نفس و روح شان تا بوقت موت در عروج بودہ و در شہود محبوب مستغرق گردیدہ باشد و ہمیشہ از ایمان شہودی ملتذ اند و مرجوعین آنان اند کہ بسبب کمال لیاقت و استعداد برائے دعوت خلق نزول میفرمایند و خلق را بحق دعوت می نمایند این افراد کامل الاستعداد اند، بادشاہان و وزیران لایق را تربیہ رعایا تعین می نمایند اگرچہ شرافت و قرب برائے مستہلکین است، اما فضیلت و نیابت انبیاے عظام نصیب مرجوعین می باشد، عارف صاحب نزول بزبان تازی میفرماید۔ شعر

اریدُ وصالَها ویریدُ ہجری	فاترکُ ما اریدُ لما یریدُ
لانی فی الوصال عبیدُ نفسی	وفی الہجران مولی للموالی

ترجمہ: من ارادہ وصالِ محبوب دارم و او ارادہ ہجران من پس ترک میکنم ارادۂ خود را برائے ارادۂ او۔ زیرا کہ در وصالِ غلام نفس خود میشوم کہ نفس وصال میخواہد و در ہجران غلام بادار خود۔

حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ ایمان شہودی نصیب اولیا راست و ایمان بالغیب نصیب انبیاے عظام، و میتواند شد کہ مراد از حضور حضور حضرت شیخ المشائخ بودہ باشد یعنی لایق حضور شما نبودم۔ و آنچہ میفرماید، نہایت بُعد را قرب نامیدہ اند و غایتِ فراق را وصل گفتہ اند الخ

یعنی بعد از عروج و کمال وصل چون عارف قدسیت واجب و عدم مناسبت می بیند۔ میداند کہ در بین واجب و ممکن بسیار بون بعید است و میفہمد کہ این خاست را آن قدسیت چہ مناسبت و ازان بسبے کہ ہیچ مناسبت نیست، بنا برآن سید الکونین دائم الفکر و

Marfat.com

دائم الحزن بودہ کہ فرمودہ اند متقرر نگشتہ ہیچ نبی بمثل ایذاے من یعنی استعداد آنحضرت برکمال بودہ وعشق شان افزون تر، چون بآن قدسیت ہیچ مناسبت نمی دیدند بنا برآن متفکر ودائم الحزن می بودند۔

وآنچہ میفرماید کہ محبوبان را تحمل این بار دشوار است الخ یعنی محبان ہمیشہ بار زحمت ریاضت کشیدہ اند، اما محبوبان کہ بسیر محبوبانہ واصل اند، این دید عدم مناسبت کہ درحقیقت فراق است درحق شان دشوار وآنحضرت کہ راس ورئیس وسردار محبوبان ومرادان است دید این فراق و عدم مناسبت درحق شان دشوار تر است۔

مکتوب یازدہم

حضرت امام میفرماید، مقامیکہ سابق خود را درآن دیدہ بود چون حسب الامر عالی باز ملاحظہ نمودم الخ یعنی مقامیکہ درمکتوب ہفتم ذکر شدہ ویا مقامیکہ شفا ہا بحضور شیخ المشائخ عرض گردیدہ بود، چون درمرتبۂ ثانی قرار ارشاد حضرت شیخ ملاحظہ گردید عبور خلفاءِ ثلاثہ یعنی حضرت صدیق اکبرؓ وحضرت عمر فاروقؓ وحضرت ذی النورینؓ درآن مقام درنظر درآمد، اما چوں استقرار درآنجا ندا شتم ویا حضرات خلفاے ثلاثہ درآنجا استقرار نداشتند در دفعہ اولی بنظر نہ درآمدند۔

تذکرہ: مقام دونوع است، مقام استقرار عارف ومقام عبور او، مقام استقرار ہر شخص اسم مربی ومبداء فیض اوست ومقام عبور مقام گذشت اوست یعنی ممکن است کہ یک ولی کم مرتبہ بمقام ولی بزرگ عبور کند۔ اما مقام استقرار او پایان تر ازان باشد۔ وبیشود کہ اولیاے کرام بمقام استقرار انبیاے عظام عبور نمایند، اگرچہ مقام استقرار شان پایان تر ازان باشد۔ حضرت الہام میفرماید، راہ ہاے کہ موصل آن مقام اند دو اند الخ یعنی یکے از راہ ہاے وصول آنمقام آنست کہ سالک عمل خود را ناقص وقاصر داند تا شکست وتواضع وفروتنی حاصل وسبب وصول او گردد ع

سر موے گر اینجا خم شوی بشکن کلاہ آنجا

وراہ دوم صحبت شیخ مجذوب سلوک تمام کردہ است کہ سبب وصول آنمقام میگردد، ازین فرمودہ

Marfat.com

معلوم شد کہ حضرت شیخ المشائخ محمدی المشرب و مجذوب سالک بودہ است چنانچہ حضرت امام میفرماید کہ راہ دوم توجہ حضرت ایشان است، و آنچہ میفرماید کہ حضرت خواجہ نقشبند را در ہر مقامے با خود می یافتم شاید مراد حضرت امام آن باشد کہ حضرت خواجہ امداد می کردند۔ و آنچہ میفرماید، تفاوت نیست الا در عبور و مقام و مرور و ثبات الخ۔ یعنی یک مقام معین کہ مقام استقرار یک عارف است عبور عارف دیگر از ان مقام میشود و استقرار آن عارف دیگر خواہ ازین مقام بلند تر و با پست تر بودہ باشد، زیرا کہ در وقتِ عروج عبور اولیاے کرام بمقامات استقرار انبیاے عظام واقع می شود چنانچہ فقرا و مساکین بدربار سلاطین صرف جہت بازدید و یا طلب حاجتے حاضر میشوند لیکن مقام استقرارشان بدرجہا ازان پایان تر می باشد۔ و آنچہ میفرماید خود را ہم بانعکاس آن مقام رنگین یافتم الخ۔ درست است و ہیچ جاے اشتباہ نیست، اولیا در وقتِ عروج انعکاس مقامات عالیہ میگردند و برنگ کمالاتِ آن مقام رنگین میشوند، زیرا کہ انسان لائق ترین و جامع ترین مخلوقات خداوندی ست فرق انسان و ملک آنست کہ شہود ملک بیرونی است و شہود انسان درونی یعنی انسان ہر مقامے را کہ مشاہدہ کند و یا بآن مقام برسد تجلی و انعکاس و پرتو آن مقام جز لطائف بدن او میگردد چہ بقاعبارت از قبول و گرفتن ہمیں انعکاس است، و شہود ملک فقط بیرونی است لیاقت قبول انعکاس را در وجود ملایک تعبیہ نکردہ اند، و از درون تا بیرون فرق بسیار است۔ بیت

قدسیان را عشق ہست و درد نیست درد را جز آدمی درخور نیست

و کرمنا بنی آدم شاہد این معنی است۔ و آنچہ میفرماید کہ حضرت خواجہ بزرگ در مقام صدیق اند الخ۔ یعنی بالاتر از مقام حضرتِ صدیق رض بابندہ موافقت نکردند، نہ آنکہ بالاتر ازان رفتہ نمی تواند الخ۔ و آنچہ میفرماید کہ خود را لطیف و در رنگ قطعۂ ابر پراگندہ دیدم الخ شاید کنایہ از جامعیت استعداد عالمگیر حضرت امام بودہ باشد۔ و آنچہ میفرماید کہ ترک اشتغال باین عمل مرضی نیست الخ یعنی ترک اشتغال بارشاد مرضی فقیر نیست و یا مرضی او تعالیٰ نیست اگرچہ عروجات در پیش دارم، زیرا کہ عالم بگرداب ضلالت غرق میشود مرضی بودن ارشاد مشروط

Marfat.com

بآن است کہ از وساوسِ نفسانی خالی باشد۔

تذکرہ: خلیفہ دو قسم است، یکے خلیفہ مطلق است و دیگرے خلیفہ مقید، ارشاد، خلیفہ مطلق ہمیشہ مرضیٔ او تعالیٰ است، زیرا کہ نفس آن عارف تزکیہ شدہ است و بعد از تزکیۂ نفس وساوسِ نفسانی معدوم و تمام اعمالِ عارف مرضیٔ او تعالیٰ میگردد، و خلیفہ مقید آنست کہ بعض لطائفِ او فنا، و بقاء یافتہ و مصفی شدہ باشد و نفس او تا ہنوز کمال تزکیہ نیافتہ باشد، بنا بر آن ارشاد این عارف مشروط است بنا بودن حوادث و وساوس و لازم است کہ این چنین عارف در ہر امر استخارہ کند و معلوم نماید کہ دریں ارشاد مرضی حق تعالیٰ است یا نیست و چون این وقت وقتِ ابتدا حضرتِ امام است بنا بر آن میفرماید کہ ارشاد کمینہ گاہی داخل رضا ہست و گاہی نیست الخ۔ و حضرت خواجہ علاؤ الدین عطارؒ چونکہ بکمال تزکیۂ نفس مشرف شدہ اند بنا بر آن ارشادشان بدون ہمہ شرائط مرضیٔ او تعالیٰ بودہ و خالی از ہوا و ہوس است۔ بلے شخصے کہ از خواہشات نفس بگذرد۔ و نفس او مطمئنہ گردد و عمل او خالصا لوجہ اللہ باشد، معلوم است تمام اعمال او مرضی و مقبول است و آنچہ میفرماید کہ کافر فرنگ را از خود بہتر میدانم الخ۔ اشکالے کہ ازین فرمودہ در توہم می آید بہ بیان یک مقدمہ حل خواہد شد، توہم اشکال این است کہ مسلمان چہ طور کافر فرنگ را از خود بہتر میداند، مقدمہ اینست کہ انسان مرکب از عالم خلق است و لطائف عالم امر جواہر نورانی بودہ و لطائف خلق ظلمانی است و نورانیت شان از پرتو لطائف عالم امر است و در وقتیکہ لطائف عالم امر عروج میکند و لطائف عالمِ خلق در نزول می ماند و نظرِ عارف تنہا ہر عالم خلق خود را فقد خود را ظلمانی خواہد دید، و در وجود کافر چون لطائف باہم ممتزج است نورانیت عالمِ امر در او مشاہدہ میشود۔ لاجرم او را نورانی می بیند، این مسئلہ بیان دید عارف است و عقیدہ نیست۔

و آنچہ میفرماید کہ جہت جذبہ تمام شدہ است الخ یعنی جذبۂ نقشبندیہ کہ در بدایت و سیر فی الاشیا است تمام شدہ است و وصول بسیر فی اللہ میسر شدہ است الخ و شاید کہ مرکز

Marfat.com

سیر فی اللہ مبدا فیض خود عارف بودہ باشد و یا مرتبۂ مقدسہ ذات او تعالیٰ را مراد داشتہ باشد یعنی جذبۂ اولیٰ و جذبۂ بدایت در سیر اول است و جذبۂ ثانی یا نہایت در سیر دوم کہ سیر فی اللہ است دست میدہد، و سیر فی اللہ مقام فنا است و جذبہ نہایت در ہیچ دیگر کار است تا بذات بلا کیف وصول بلا کیف میسر شود و آن وصول تا ہنوز در کجا است ؏

تا یار کرا خواہد و میش بکہ باشد

و آنچہ خواجہ احرار نہایت این کار را فنا گفتہ اند ہمان فنا است کہ بعد از تجلی ذات متحقق شود و فنائے ارادہ سالک ہم در آنجا دست میدہد و سالک خود را بے ارادہ می بیند۔ و آنچہ میفرماید کہ تطبیق فرمودہ شیخ ابو سعید ابو الخیر و حضرت محی الدین ابن العربی مشکل می نماید بعد از توجہ تام حضرت حق سبحانہ سر آنرا منکشف ساخت الخ

تذکرہ: فنا بدو نوع است اول تنہا فنا عین سالک، دوم فنا عین و اثر او، فنائے عین و اثر در وقتے است کہ سالک از صفات گذشتہ بشیونات برسد، درین وقت عین و اثر او فانی میگردد و اگر تنہا بصفات رسیدہ باشد و بشیونات نرسیدہ باشد عین او فانی و اثر او فانی نشدہ یعنی چوں سالک اثر یک صفتے از صفات او تعالیٰ می باشد زیرا انعکاسی کہ در عدم ذاتی او ہست البتہ اثر یک صفتی از صفاتِ او تعالیٰ می باشد پس در وقتے کہ سالک از ممکنات گذشتہ بشہود صفات میرسد عین او فانی و از شہودِ او می برآید، زیرا کہ خود او ہم از ممکنات است و شہود او درین وقت از ممکنات گذشتہ و بصفات وجوبی رسیدہ است، پس عین او فانی گردیدہ، اما اثرِ او ہنوز باقی است زیرا کہ تجلی کہ در عدم سالک است اثر آن صفت است کہ مشہود او گردیدہ۔ بنا بر آن ظہور و شہود آن صفت اثر آنرا از بین نمیبرد۔ بلے اگر سالک بشیونات عروج می فرماید و صفات را نیز فراموش کند در آن وقت اثر او نیز فانی خواہد شد، زیرا کہ ذات سالک اثر آن صفت بودہ و چون صفت فانی شد و از شہود برآمد اثر او نیز فانی میگردد، پوشیدہ نماند کہ فنا عبارت از فنا شہودی است وجودی زیرا کہ فنائے وجودی در صفات او تعالیٰ ممکن نیست۔

Marfat.com

خلاصہ اینکہ اگر سالک محمدی المشرب است کہ عروج او بشیونات است ہر دوے عین و اثر او فانی میگردد و اگر محمدی المشرب نباشد بشیونات نمی رسد و شہود او در صفات است بنابر آن عین او فانی و اثر او فانی نمی شود، از بیان فوق معلوم گردید کہ بیان حضرت ابن العربی در وقتِ شہود صفات است و فرمودہ حضرت ابو سعید ابو الخیر در وقت شہود شیونات و ہر کدام شان از احوال خود خبر دادہ اند و حضرت امام کہ محمدی المشرب بتمام الاستعداد است و بشہود شیونات مشرف شدہ میفرماید کہ در خود نیز این معنی را یافتم اگرچہ از تو در است یعنی تجلی ذاتی در حق سبحانہ دائمی است نہ برقی، حاصل اینکہ فنا عین و اثر خاصہ محمدی المشرب است، زیرا کہ عروج شان بشیونات است و غیر محمدی المشرب از فنائے عین بہرہ و راندہ از فنائے اثر حصہ ندارد لیکن مرشد محمدی المشرب از فنائے اثر نیز برخوردار خواہند شد۔

پوشیدہ نماند کہ اصطلاح صوفیہ دریں جا غیر اصطلاح علماء ظواہر است، زیرا کہ در نزد علما بقائے اثر بعد از فنا عین ممکن نیست چہ اثر صفت عین است و بقا صفت بعد از فنا موصوف از نا ممکنات است، اما نزد صوفیہ قرار تفصیل سابق بقائے اثر بعد از فنا عین شہودی است و این اثر غیر آن اثر است کہ علماء آنرا بمعنی صفت تعبیر مینمایند۔ وللناس فیما یعشقون مذاہب۔ و آنچہ میفرماید کہ مقام این معرفت نیز در نظر در آمد فوق مقامے است کہ شیخ ابن العربیؒ فرمودہ اند الخ یعنی مقام این معرفت در عالمِ مثال مشاہدہ شد،

چہ کہ در عالمِ مثال صورِ اجسام و ارواح و معانی و کمالات تمامًا معاینہ و مکشوف میگردد و آن عالم آئینہ دار تمام عوالم است، و آنچہ میفرماید کہ سخنانِ توحید و تنزلات را مطالعہ نمی توانم کرد الخ

چون حضرت امام درین وقت از مراتب توحیدِ وجودی گذشتہ است و دانستہ اند کہ توحید معرفتِ ابتدائی است بنابر آن مطالعہ بیان آنرا مناسب وقت خود نمیداند حاصل فرمودہ آیندہ حضرت امام اینکہ شیخ علاؤ الدولہ علوم توحیدی را خوب نمی بیند من ہم با او متفقم این قدر فرق است کہ شیخ علاؤ الدولہ صاحب علوم توحیدی را تمام میداند و فقیر او را ابتر می داند زیرا سالک را

Marfat.com

درحصول آن حالت دخلے نیست بلکہ بدون اختیارشان برائے شان ظہور می کند مگر گذشتن ازان لازم است۔ وآنچہ میفرماید کہ ہیچ چیز خود راجع نمیتوانم ساخت الخ یعنی بعروجات مشغولم ودر وقتِ عروج التفات بممکنات نمی ماند ازان سبب میفرماید بعضے شدائد از مردم بفقیر گذشت ہیچ غبار وکلفت بخاطر راہ نیافت الخ بلے درعروج عالم وحوادث آن از نظر عارف می خیزد بعد ازیں حضرت امام احوال منتسبین خود را بحضور حضرت شیخ المشائخ عرض می نماید۔ وآنچہ میفرماید کہ بعض یاران درمقام جذبہ شہود پیدا کردہ اند وتا ہنوز قدم درسلوک نہادہ اند الخ یعنی شہود جذبہ بدایت برائے شان حاصل شدہ است اگرچہ درین جذبہ شہود اصل مراتب وجوب نیست بلکہ شہود مقامات عالیہ وشہود ظلال مراتب وجوب است۔ حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ مشہود جذبہ بدایت روح است کہ دربدن منفوخ ودرآن ساری است الخ۔ ونیز میفرماید کہ سالکے گفتہ است سی سال روح را بخدائی فرستیدم الخ۔ یعنی درجذبہ بدایت فرق عالمِ ارواح وعالمِ وجوب نمی شود چہ عالم ارواح دارائے نوعے ہیچونی است، بنابرآن سبب اشتباہ سالک بعالم وجوب میگردد۔ وآنچہ میفرماید کہ اجازہ مولانا معہود الخ یعنی خلیفہ گردانیدن او از جملہ مرضیات است۔ اما اجازتے کہ مناسب مقام جذبہ است نہ اجازت مطلقہ، چون جذبہ بدایت نیز دارائے عروج ونزول است بنابرآن صاحبِ نزول جذبہ بدایت خلیفہ مقید شدہ میتواند وباو فہمانیدہ شود کہ طالب را تاکمال جذبہ بدایت رسانیدہ وبعد رخصت کند کہ کمالات سلوک را از جائے دیگر حاصل کند ودر اصطلاح صوفیہ این چنین پیر ومرشد را پیر تعلیم میگویند نہ پیر تربیہ۔

تذکرہ: ارواح قبل از آنکہ بابدان بیایند فوق از عرش بودند ودرآنجا توجہی جانب حق تعالیٰ داشتند بعد از علاقہ وتعلق دربدن آن توجہ را فراموش کردند مگر بعضے ارواح کہ آنرا فراموش نکردند صاحبان این ارواح را سابقان می نامند، وفراموش کنندگان را ناسیان مینامند این توجہ روح قبل از فنا روح است وتوجہ دیگر بطرف عالم وجوب بعد از فنا وبقا روح است این توجہ نسبت بتوجہ اول کامل تر وفاضل تر است واین خلیفہ مقید کہ در قبل ذکر گردید میتواند

Marfat.com

کہ آن توجہ سابق طالب را بیاد روح او بدہد۔ ازاں سبب او را پیر تعلیم میگویند نہ پیر تربیہ، و پیر تربیہ آنست کہ در صحبتِ او توجہ جدیدی بروح بعد از فنا حاصل میشود و در حقیقت پیر ہم ہمین است، ناگفتہ نماند کہ استعداد تاسیان نسبت باستعداد سابقان لطیف تر است۔

مکتوب دوازدہم

حضرت امام میفرماید، علومیکہ بمقام فنا فی اللہ و بقا باللہ تعلق داشتند حق تعالیٰ بعنایت خود منکشف ساخت و معلوم کرد کہ وجہ خاصی ہر شے چیست و سیر فی اللہ بچہ معنی است و تجلی ذاتی برقی چہ می باشد و محمدی المشرب کیست الخ یعنی معلوم کردند کہ فنا عبارت از نسیان ماسوی است و بقا، تخلق باخلاق خداوندی است و رنگین شدن عارف است بانعکاس صفاتِ او تعالیٰ و وجہ خاص ہر کس تجلی آن صفت است کہ ظلال آن صفت بحقیقت عدمیت آن شخص رسیدہ باشد و بعد از وجود مبدأ فیض او ہماں صفت می باشد و فیوضات عالم قدس بتوسط آن صفت باو می رسد۔ و آنچہ میفرماید در ہر مقامے لوازم و ضروریات آنرا می نمایند الخ یعنی ہر مقام را مفصل نشان می دہند۔ و نیز میفرماید چیزے کہ اولیاے خدا بیان فرمودہ اند کم چیزے ماندہ خواہد بود کہ آنرا نشان ندادہ باشند۔ و نیز میفرماید کہ قبول شد کسے کہ قبول شد بلا علت عقیدہ اہل سنت و جماعت را از روے کشف تثبیت میفرماید۔ و نیز میفرماید کہ فقیر چنانچہ ذوات اشیاء را مخلوق او تعالیٰ میداند قابلیت و استعداد آنہا را نیز مخلوق او تعالیٰ میداند الخ یعنی ہیچ چیز بر خداوند تعالیٰ حاکمیت ندارد، و این قول شان تردید قول حکماء یونان است کہ میگویند استعداد حاکم است و مقتضی خود را می خواہد و بر خداوند لازم است کہ بصاحب استعداد مقتضیٰ استعداد او را بدہد، و اہل سنت میگویند کہ نہ چنین است زیرا کہ۔ بیت

اوفتادہ است در جہان بسیار
بے تمیز ارجمند و عاقل خوار

Marfat.com

مکتوب سیزدہم

حضرت امام میفرماید آہ ہزار آہ ازبے نہایتی این راہ الخ حضرت امام درین کلمات طول این سیر را اظہار میکند و میفرماید کہ از درازی این سیر بمرتبہ یاس رسیدہ بودم امامرحمتِ خداوندی متکفل حال شدہ و بانتہا رسانید و چند روز است کہ سیر در اشیا واقع شدہ الخ یعنی بسیر چہارم کہ سیر عن اللہ فی الاشیاء است رسیدہ و نزول کردہ ام و طالبان سلوک بسیار شدہ اند و در ارشادشان یک اندازہ شروع کردہ ام، اما ہنوز خود را قابل این مقام نمی بینم لیکن بواسطہ حیاء مروت ایشاں را جواب نمیدہم یعنی اگر ولایت صغری بانتہا رسیدہ مگر ولایت کبری و رسیدن بکمالاتِ نبوت ہنوز در پیش است، و در مسئلہ توحید وجودی کہ در سابق متوقف بودم کہ توحید معرفت ابتدائی است و یا معرفت انتہائی حال از توقف برآمدم و معلوم گشت کہ توحید معرفت ابتدائی است و منقولہ ہمہ از وست از منقولہ ہمہ اوست چرب تر است و نیز میفرماید کہ افعال و صفات را ہم برنگِ دیگر معلوم کردند الخ

تذکرہ: در معرفت توحید وجودی صفاتِ بندہ را عین صفات او تعالیٰ میدانند و میگویند کہ عین صفات او تعالیٰ درین جا ظاہر شدہ است چنانچہ آب از باران است و از ناردان ظاہر گشتہ و بعد از طے کردن این مقام سالک صفات بندہ را پرتو صفات او تعالیٰ میداند و میداند کہ صفات از بندہ است مگر پرتو صفات او تعالیٰ است و چنانچہ بندہ مخلوق او تعالیٰ است صفاتِ او نیز مخلوق او تعالیٰ است۔ حضرت امام میفرماید کہ منتہی حقیقی علوم حقیقت را موافق ظاہر شریعت میداند و میگوید کہ علما را از روے استدلال میداند الخ۔ و این بزرگواران از روے کشف و آن اجمال است و این تفصیل ع

شنیدہ کے بود مانند دیدہ

و میفرماید یضیق صدری ولا ینطلق لسانی یعنی دل میخواہد کہ تمام مسائل را تفصیلاً انشا نماید کہ در استدلال اجمال است و کشف تفصیل، اما چوں مسائل بسیار است بیان تمام مسائل دشوار۔

Marfat.com

مکتوب چہاردہم

حضرت امام میفرماید، تجلیاتیکہ در ممکنات ظاہر شدہ بود، در عرضداشت سابق معروض داشتہ بود الخ یعنی در مکتوب اول عرض کردہ بودم بعد ازاں مرتبہ وجوب کہ جامع صفات کلیہ است ظاہر شد۔

تذکرہ: سالک صفات ثمانیہ او تعالیٰ را بدو قسم می بیند گاہے بعنوان کلیت، یعنی صفات بدون تعلقات در نظر او مشہود میگردد، وگاہے صفات را متعلق بمعلومات ومقدورات می بیند، ومی بیند کہ علم او تعالیٰ بفلان معلوم تعلق گرفتہ وقدرت او بفلان مقدور متعلق است شہود اول را شہود صفات کلیہ می نامند وشہود ثانی را شہود صفات جزئیہ میدانند ومرتبۂ دید کلیت از مرتبۂ دید جزئیت بلند است، زیرا کہ صفات را در آنجا تعلق بعالم نیست وایں جا متعلق بعالم است ونسبت بدید اول کہ کلی بود جزئیت دارد۔ وآنچہ میفرماید کہ بصورت مرد ویا زن ظاہر شدند الخ یعنی تجلیات عالم وجوب بانواع مختلفہ ظاہر می شود، مصور وغیر مصور، باکیف وبے کیف، حتی در تفاسیر مذکور است کہ حق تعالیٰ در روز قیامت بصورت ہر حرف قرآن تجلی خواہد کرد۔ ومیفرماید کہ ایں ہر دو تجلی بعنوان حقانیت ظاہر شد، بخلاف تجلیات سابق کہ باین عنوان نبودند وشناختن اینکہ ایں تجلی حقیقت دارد ویا بے حقیقت است بشہود اہل حال مربوط است یا مردم بے حال، در آن بارہ چہ خواہم گفت۔ وآرزوے موت بنا بر آن خواہد بود کہ عارفے کہ قدسیت عالم وجوب را مشاہدہ کند وصل آنرا خواہاں می شود، وچوں وصل در نشاۃ دنیویہ ممکن نیست آرزوے موت می کند وشاید کہ دریاے محیط کنایہ از مراتب وجوب بودہ باشد ونارسیدن بآن عبارت از آن است کہ روح تا ہنوز از تعلقات بدن خلاصی نیافتہ تا بمراتب وجوب تبختر نماید۔

تذکرہ: صفات او تعالیٰ را بعنوان کلیت وبے تعلق دیدن ویا بمتعلقات مخصوصہ

Marfat.com

متعلق یافتن، بیان دو حال مختلف است یعنی وقتیکہ سالک صفات او تعالیٰ را متعلق بخود، و یا عالم دیگر می بیند، خود را نیز صاحب قدرت و علم و ارادہ خواہد دانست. زیرا کہ صفات او پرتو صفات او تعالیٰ است و اگر صفات او تعالیٰ را بے تعلق و بعنوان تجرید از خصوصیات مشاہدہ کند خود را نیز از صفات خالی و مجرد خواہد دانست، و این است معنائے دادن صفات باصل۔ و آنچہ صاحبانِ تجلی صوری میگویند کہ ما صفات را باصل دادہ ایم معنی ندارد، زیرا کہ وقت دادن صفات باصل وقت فنا راست و صاحب تجلی صوری تا ہنوز فانی نگردیدہ است، تجلی صوری آنست کہ حق تعالیٰ بصورت خود سالک و یا بصورت چیز دیگرے از ممکنات تجلی فرماید۔ مولانا عبدالرحمٰن جامی می فرماید

اگر خواہد در ہر صورت از صور عالم ظاہر گردد و اگر خواہد از ہمہ منزہ باشد، و آنچہ میفرماید، فنائے حقیقی این زمان متحقق گشت و اگر فرضا سالہا فکر کنم، ہرگز در علم نمی آید کہ یک ذرہ از عالم مخلوق است الخ یعنی در مقام عروج سالک از دید و شہود عالم میگذرد و صفات خود را و صفات غیر خود را بر یک نہج و طرز می یابد یعنی وقتیکہ تعلق صفات او تعالیٰ را از ممکنات منفک بیند خود را از صفات خود چنان خالی و بیگانہ خواہد دانست مثلے کہ از صفات شخص دیگر خود را بیگانہ میداند و خواہد گفت کہ این صفات ہم از من نیست و آن ہم از من نیست درین وقت سالک از شرکِ خفی خلاص خواہد گشت زیرا کہ خود را صاحب علم و قدرت وغیرہ دیدن یک نوع شرکت است بواجب تعالیٰ و خود را از صفات عاری دانستن و صفات خود را پرتو صفات او تعالیٰ دیدن دلیل بندگی است و اگر آن پرتو نباشد این جا صفات از کجا می شود۔ بیت

نیاوردم از خانہ چیزے نخست تو داری ہمہ چیز من چیز تست

و آنچہ میفرماید، بعد ازان تعین خود در نظر آمد و وجہ خاص خود نیز الخ۔ یعنی تعین عبارت از وجود خاص یک شخص است و وجہ خاص عبارت از تجلیات اسم مربی آن شخص است کہ انعکاس تجلیات آن اسم بحقیقت عدمیہ آن شخص امتزاج یافتہ باشد بنا بر آنحضرت امام میفرماید کہ تعین در رنگ جامۂ کہنہ دیدم کہ شخصے پوشیدہ باشد و آن شخص را وجہ خاص دانستم اما بعنوانِ حقانیت

Marfat.com

منصورنہ گشت یعنی معلوم نشد کہ درحقیقت ہمیں طور ہست یا نیست وبعدازاں بالائے آن شخص پوست رقیق درنظر آمد، وخود را عین آن پوست یافتم واین جامہ تعین را از خود بیگانہ دیدم، ونورے کہ درآن پوست بود نورنظر آمد الخ۔ این فرمودہ شان بیان واقعہ ایست کہ صوفیہ کرام آنرا می بیند وتعبیر واقعہ را خود شان فرمودہ اند کہ این صورت واقعہ شہود عین ثابتہ است کہ برزخ وجوب وامکان است یعنی آن شخص لابس۔ عبارت از تجلیات اسم مرئی است وجامہ کہنہ عبارت از حقیقت عدمی آن شخص است وآن پوست رقیق کہ درمیان آن جامہ وآن نور واقع شدہ مقام برزخیتِ وجود وعدم است کہ نور عبارت از عالم وجوب وجامہ کہنہ عبارت از عدم است شہود این واقعات برائے سالک بسیار می شود کہ وقتے آنرا در آفاق می بیند ووقتی در انفس وعین ثابتہ عبارت از عدمات متقابلہ صفات اوتعالیٰ است کہ صفات کاملہ درآن عدمات پرتو انداختہ ونزد محققین صوفیہ حقیقت ممکنات ہمیں عدماتِ متقابلہ انعکاس صفات کاملہ است یعنی حقیقت ممکنات مرکب از عدم وآن تجلیات است وامتزاج آن تجلیات بعدمات متقابلہ در علم اوتعالیٰ است۔ زیرا کہ عدم درخارج وجود ندارد، بعد ازان صفت التخلیق آن عدم ممتزج را وجود بخشیدہ است وماہیت ممکنات وجود خارجی پیدا کردہ است پس اعیانِ ثابتہ آن مرتبہ امتزاج عدمات است کہ تاہنوز درخارج وجود نیافتہ است وصرف وجود علمی دارند، ازین جہت وجودیہ میگویند کہ الاعیان ماشمت رائحۃ الوجود یعنی اعیان وموجوداتِ علمی بوے وجود خارجی را نہ شمیدہ واینکہ اعیان وجود خارجی ندارند حال صوفیہ وجودیہ است۔ ونزد محققین صوفیہ ممکنات ظلال آن اعیان ثابتہ اند یعنی امتزاج عدم بانعکاس صفات کاملہ ابتدا در علم اوتعالیٰ بودہ وبعدازان درخارج نیز موجود گردیدہ۔ ومرتبہ سابق امتزاجِ شان در علم اوتعالیٰ ہمیشہ ثابت است وآن مرتبہ را باطن وجود می گویند، ورسیدن سالک بآن مرتبہ ممزوج علمی کہ قبل از وجود خارجی است وصول باعیان ثابتہ است۔ خلاصہ اینکہ مرتبہ اعیانِ ثابتہ مرتبہ امتزاج عدم وتجلیات است قبل از وجود خارجی شان ووجود خارجی ممکنات ظل آن وجود

Marfat.com

علمی است یعنی وجود خارجی شان برطبق وجود علمی است، اگر در وجود علمی برائے یک عدم معین، تجلیات صفۃ العلم رسیدہ باشد بعد از وجود خارجی آن شخص محمدی المشرب خواہد بود و اگر در آن مرتبہ انعکاس صفۃ القدرۃ بیک عدم معین رسیدہ باشد بعد از وجود خارجی آن شخص عیسوی المشرب خواہد بود وعلیٰ ہذا القیاس۔ وآنچہ میفرماید کہ بے عنایاتِ حق وخاصانِ حق، گر ملک باشد سیاہ ہشتش ورق الخ درین جا محل یک سوال است۔

سوال: وقتیکہ ملائکہ معصیت ندارند و نیز ترقیات مقامات برائے شان نیست بعنایت دوستان حق چہ احتیاج دارند؟

جواب: ملایک اگرچہ عصیان ندارد مگر تقصیر وارتکاب زلت و ترک اولیٰ از نزد شان ممکن است۔ حکایت است کہ روزے خواجہ جہان خواجہ عبد الخالق غجدوانی در مجلس خود تشریف داشتند کہ جوان خوبصورت بحضور شان مشرف شد و اظہار احتیاج خود نمود۔ حضرت خواجہ دستہائے مبارک خود را برداشتہ عرض نیاز نمود۔ آن جوان بسیار مسرور گردیدہ و رخصت خواست۔ شخصے از حضورِ خواجہ پرسید۔ حضرت شان فرمودند کہ ملکے بود و در آسمانِ چہارم جائے داشت بسبب کدام تقصیر او را بآسمانِ دنیا تنزل دادہ بودند، خداوند تعالیٰ از کرم خود نیاز این فقیر را قبول فرمودہ او را واپس بجائے خود فرستادند۔ پس معلوم شد کہ ملک ہم بخاصان حق احتیاجے دارند۔

وآنچہ میفرماید کہ خدام حاجی عبد العزیز الخ این از ادبیات محاورہ آن وقت است و مراد خود حاجی عبد العزیز است۔ وآنچہ میفرماید بطریق رابطہ مشغول اند الخ رابطہ عبارت از شہود تمثال شیخ است و یا تصور او کہ برائے طالب مستعد مشہود می شود و سبب ترقیاتِ او می گردد۔ خواجہ احرار فرمودہ ع "سایۂ رہبر بہ است از ذکرِ حق"۔ بلکہ رابطہ در حالت ابتدائی از ذکر ہم مفید تر است۔

زیرا کہ در آن وقت طالب بعالمِ وجوب ہیچ مناسبت ندارد کہ آنجا قدسیتِ محض است و در طالب بشریت محض و شیخ مناسبت فی الجملہ دارد، زیرا کہ او جامع قدسیت و بشریت است

Marfat.com

درظاہر او بشریت و در باطن او قدسیت است۔ مرید بنا بر بشریت با و مناسبت دارد و حکمت در بعثتِ انبیاء از بشر ہم ہمیں مناسبت خواہد بود۔ عروۃ الوثقیٰ حضرت خواجہ محمد معصومؒ در مکتوبات قدسی آیات خود میفرماید کہ استفادہ از قبور بزرگان قبل از فنائے قلب متعسر است۔ شاید کہ این ہم از عدم مناسبت بودہ باشد و چون مناسبت فی الجملہ بعد از فنائے قلب حاصل میشود استفادہ از قبور ممکن میگردد و آنچہ حضرت امام میفرماید کہ بعض از آنہا صفات را ہم باصل میدہند اما ہیچ کس براہِ توحید نمی رود، مراد ہماں یاران است الخ

تذکرہ: صفات باصل دادن دو معنی دارد، اول آنکہ صفاتِ خود را عین صفاتِ او تعالیٰ بداند، دوم آنکہ صفات خود را مخلوق او تعالیٰ و انعکاس صفات او تعالیٰ بداند و مراد درین جا شق ثانی است، زیرا شق اول حال صوفیہ وجودیہ است و این طالب از ان جملہ نیست چہ حضرت امام میفرماید کہ ہیچ کس براہ توحید نمیرود۔ و آنچہ میفرماید ملا قاسم علی و ملا مودود محمد بنقطۂ فوق از مقام جذبہ رسیدہ اند۔

تذکرہ: جذبۂ ہدایت و جذبۂ اولیٰ و جذبۂ بندی کہ خاصہ طریقہ علیہ نقشبندیہ است در طرق دیگر وجود ندارد و نیز این جذبہ دارائے عروج و نزول است چنانچہ در سلوک عروج و نزول موجود است درین جذبہ نیز وجود دارد۔ و آنچہ میفرماید ملا عبد الہادی حضور و استغراق در جذبہ پیدا کردہ است و میگوید کہ مطلق منزہ را در اشیاء بصفتِ تنزیہ می بینم الخ، یعنی ملا عبد الہادی مائل بتوحیدِ وجود است۔ و آنچہ میفرماید کہ حضرت پیر دستگیر الخ یعنی شیخ المشائخ در واقعہ بمن فرمودہ بودند کہ اگر معنی محبوبیت دارد نمی بود۔ یعنی اگر حضرت امام ربانی محبوب او تعالیٰ نمی بود توقف بسیار در وصول او واقع می شد۔ و آنچہ میفرماید محبوبیت او را نسبت بعنایتِ خود ہم بیان فرمودہ بودند الخ، یعنی حضرت خواجہ فرمودہ بودند کہ نزد من ہم محبوب است و این از کمال حضرت خواجہ بود کہ استعداد بلند حضرت امام را شناختہ و محبوبیت او را دانستہ بودند۔

Marfat.com

مکتوب پانزدہم

حضرت امام میفرماید عرضداشت حاضر غائب، واجد فاقد مقبل معرض الخ یعنی اولیاء کرام وقتیکہ بمبدأ فیض خود میرسند دریں وقت نفس شان نزول می کند وروح شان برائے طے نمودن کمالات عالیہ درعروج میباشد، عارف درآن وقت ازحیث روح حاضر وواجد ومقبل مراتب وجوب است وازروے نفس غائب ومعرض وفاقد عالم وجوب است۔ زیراکہ توجہ او طرف خلق است وآنہارا بطرف حق دعوت میکند وایمانِ او ازحیث نفس بالغیب وازحیث روح بالمشاہدہ است۔ وآنچہ میفرماید، مدتہا اورا میجست خودرا می یافت الخ یعنی درعروج کارِ آنجا انجامید کہ اگر خودرا میجست اورا می یافت۔ زیراکہ دروقتِ عروج عالمِ امکان فراموش وعالمِ وجوب مشہود می گردد، ودروقتِ نزول ایمان شہودی بایمان غیبی تبدیل میشود ازیں جہت میفرماید کہ اکنون اورا گم کردہ ام وباوجود گم کردن جویاے اویم الخ، یعنی عدم مطلب بواسطہ آنست کہ وصل حاصل شدہ وعارف مامور بدعوت خلق است۔ وآنچہ میفرماید ازروے علم حاضر وواجد ومقبلم، وازروے ذوق غائب وفاقد ومعرض الخ، یعنی اگرچہ درحال عالم وجوب مشاہد نیست وازروے ذوق وحال غیبوبت است، اما علم حضور سابق موجود است وشہود سابق مراتبِ وجوب رااز روے علم میدانم، اگرچہ ذوق وحال شہود گذشتہ است، وآنچہ میفرماید ظاہرم بقا است وباطنم فنا، یعنی ازحیثِ نفس بانعکاس صفات او تعالیٰ رنگین گشتہ ونزول کردہ ام وازحیثِ روح فانی وازشہود ممکنات بیخبر وبرترم۔ وآنچہ میفرماید فنا علمی است وبقا ذوقی است الخ یعنی ازحیثِ نفس دریں وقت فنا درعلم من است وحال فنا گذشتہ است وبقا ذوقی است، زیراکہ بقا عبارت ازگرفتن انعکاس ومتعلق شدن باخلاق اللہ است۔ و آنچہ میفرماید، ہمچنانکہ مرا ازقلب بمقلب قلب بردہ بودند اکنون بازازمقلب قلب درمقام قلب فرود آوردند الخ، مقلبِ قلب عبارت ازحق تعالیٰ ویا عبارت ازاسم مربی عارف است

Marfat.com

ومقامِ قلب عبارت از شہودِ عالم ومقام فرق بعد الجمع است۔

تذکرہ (۱): مقام جمع نزد وجودیہ واجب وممکن را یک چیز دانستن است ومقام فرق تمیز واجب وممکن است ونزد حضرت امام کہ از محققین صوفیہ می باشد وحقائق اشیاء را کما ینبغی میداند مقام جمع عبارت از یک دیدن روح ونفس است ومقام فرق امتیاز روح ونفس است۔

تذکرہ (۲): روح قبل از تعلق ببدن فوق العرش ودر عالم امر بودہ، چون در آنجا بمثل ملایک بے ترقی بودہ ودر نہاد او استعداد عروج موجود بود، حکمتِ ازلی حقتعالیٰ مقتضی آن شد کہ ترقیات او بظہور برسد وبمراتبِ قربِ او تعالیٰ مشرف شود ودر عالم اسباب قرب مربوط بمجاہدہ است، آنرا در وجود انسان بمعیت نفس کہ مقابل اوست جاے داد، وروح را بمخالفت نفس امر کرد، بعد از استقرار در بدن روح عاصیاں وغافلان در نفس فانی گردیدہ وعالم قدس را فراموش کردند وروح صالحین ومقربین وطن اصلی خود را بیاد آوردہ وطرف آن رجوع نمودند حضرت شاہ شرف قلندر بروح خطاب کردہ میفرماید۔ بیت

چند باشی از مقامِ خود جدا چند گردی در بدر اے بے حیا

ایں روح شریف در وقتِ عروج نفس را در انوارِ خود مستغرق ساختہ وبعالمِ وجوب باخود میبرد تا وقتیکہ نفس در انوار روح مستور است آنرا مقامِ جمع مینامند وبعد از رسیدن بمبدأ فیض خود وقتیکہ نفس بعد از اطمینان خود نزول میکند وبدعوتِ خلق مشرف میشود، واز روح جدا میشود وانیست مقام فرق بعد الجمع۔ وانچہ میفرماید کہ مراجامع ہر دو جہت روح و نفس ساختند در عین استفادہ مفید می باشم ودر عین افادہ مستفید، یعنی عارف در ہمان یک وقت بروحِ خود از عالم وجوب استفادہ وبنفس خود بعالم افادہ می نماید۔ این حالت قبل از انجام کمالاتِ عالیہ است وبعد فراغ از عروج مراتب وجوب روح نیز بمثل نفس نزول میکند واین در کمالاتِ نبوت است ودعوت این مرتبہ اتم است وارشادِ او اکمل۔ عارف درین وقت بدون آنکہ توجہ بعالمِ وجوب داشتہ باشد مظہر کمالات وجوبی میگردد وبرنگ صفات او تعالیٰ منصبغ می شود

Marfat.com

وحجابہاے کہ وقت عروج خرق شدہ بود دیگر عود نمی کند وکدورات بشری کہ مانع مظہریت بود مفقود میشود وعارف مرآت کمالات وجوبی میگردد۔ عارفے میفرماید۔ بیت

رو بوز نگار از رخ خود پاک کن　　بعد ازاں آن نور را ادراک کن

ونیز میفرماید۔ بیت

در پے این عیش وعشرت ساختن　　صد ہزاران جان بباید باختن

وآنچہ میفرماید، دست چپ عبارت از مقام قلب است الخ یعنی صاحبان دست چپ اصحاب شمال صاحبان حجب ظلمانی اند واصحاب میمنہ صاحبان حجب نورانی وسابقان آنانند کہ از حجب ظلمانی ونورانی گذاشتہ اند وبذات بلا کیف او تعالیٰ بوصول بلا کیف رسیدہ اند۔

تذکرہ: نزد صوفیہ کرام ارباب قلوب آنان اند کہ قلوب شان در تقلب احوال بودہ و بمقلب قلب ومبدا فیض خود نہ رسیدہ باشند یعنی مقام قلب قبل از عروج عبارت از تقلب احوال قلب است ومقام قلب بعد از نزول عبارت از مقام فرق بعد الجمع است واین مقام قلب غیر از ان مقام اول قلب است، چہ درین وقت قلب برزخ چپ وراست کہ انوار روح را بنفس میرساند ودرین روح ونفس برزخ است واین مقام قلب برائے آن سالک است کہ در سلوک عروج ونزول کردہ باشد ومجذوبان سلوک ناکردہ اگرچہ نزول کردہ باشند از ارباب قلوب اند و بمقلب قلب نرسیدہ اند، ورسیدن شان بتوسط جذبہ اولی چندان اعتباری ندارد۔ وآنچہ میفرماید تعلق مقام بشخصے کنایہ از حصول شان خاص است اورا در آن مقام الخ، یعنی معنی تعلق مقام بشخص نہ آنست کہ شخص دیگر بآن مقام نرسیدہ ویا از ان مقام بالا نرفتہ بلکہ مراد آنست کہ تفصیلات معارف آن مقام زیادہ تر از دیگران بآن شخص حاصل شدہ است وآنچہ میفرماید عزیز متوقف از فوق فرود آمدہ است در مقام جذبہ اما رویش بعالم نیست الخ۔

تذکرہ: در تعین آنکہ عزیز متوقف عبارت از کیست۔ مخلصین حضرت امام دو طائفہ اند طائفہ میگویند کہ عزیز متوقف عبارت از کدام مخلص دیگرے است، وطائفہ میفرمایند کہ

Marfat.com

عزیز متوقف عبارت از حضرت خواجہ است۔ زیرا کہ حضرتِ او چوں بحضرت امام مکتوبے مینوشت خودرا فقیر متوقف می نوشت۔ بنا برآن حضرت امام موافقت مکتوب شان را کردہ، درجواب شان عزیز متوقف مینوشت ودلیل اینکہ عزیز متوقف عبارت از حضرت خواجہ می باشد آنست کہ حضرت امام در آخر این مکتوب می نویسد، امید است کہ در وقت مطالعہ این کلمات نامربوط دخول تمام در آن مقام میسر شود ومعلوم است کہ مکتوب حضرت امام را حضرت خواجہ مطالعہ میفرماید اگر عزیز متوقف شخص دیگرے باشد مطالعہ حضرت خواجہ باوچہ فائدہ می رساند ونیز در اخیر مکتوب ہفدہم اشارہ بوجود حضرت خواجہ معلوم میشود۔ وحضرت شاہ فضل اللہ مجددی در عمدۃ المقامات میفرماید از مکتوبہائے حضرت خواجہ کہ بحضرت امام نوشتہ اند استفادہ حضرت خواجہ از حضرت امام معلوم میشود ونیز از مکتوب شانزدہم معلوم میشود کہ حضرت خواجہ از حضرت امام استفادہ میکردند، و آنچہ حضرت امام از قبر مبارک حضرت خواجہ استفادہ کردہ اند، منافی این تحقیق نیست۔ زیرکہ عروجات آن موطن کہ برزخ آخرت است بلکہ عین آخرت است بسیار سریع وفوق العادۃ می باشند بلکہ موطن آخرت قرب وقت شرف دیدار او تعالیٰ است۔

وآنچہ حضرت خواجہ در مدح حضرت امام نوشتہ اند کہ شیخ احمد آفتابے است کہ مثل ما ہزاران ستارہ در تور او مستور اند شاہد این مدعا است، وآنچہ میفرماید عزیز متوقف از فوق فرود آمدہ است در مقامِ جذبہ الخ یعنی برائے عزیز متوقف جذبہ خواجہ احرار رسیدہ است وتوجہ فقیر نیز ممد آن جذبہ است وبمثلِ روح است در جسد الخ

سوال: حضرت خواجہ منتہی بودہ واز جذبہ وسلوک فارغ گردیدہ نزول فرمودہ بودند مشغول دعوت وارشاد بودند، درین وقت بجذبہ وتوجہ حضرت امام چہ حاجت داشتند؟

جواب: جذبہ خواجہ احرار غیر جذبہ نقشبندیہ وغیر جذبہ نہایت است بلکہ جذبہ ایست کہ حضرت خواجہ احرار از اجداد مادری خود یعنی شیخ عمر باغستانی کہ فاروقی بودند یافتہ بودند وآن جذبہ ایست کہ سالک را بذات بلا کیف او تعالیٰ میرساند، وآنچہ میفرماید کہ عروج قوافانی الخ مراد توجہ

Marfat.com

حضرت امام است کہ تا بوقت نوشتن مکتوب باقی بودہ عجائب کاروبار است حق تعالی دوستانِ خود را عجب قدرت دادہ است از سر نہد بدہلی توجہ میکند و اسرار آن توجہ را تفصیل میدہند، برائے ما بیچارہ گان تصدیق این معارف ہم نعمتِ عظمیٰ است۔ بیت

گر ندارم از شکر جز نام بہر ازاں بہتر کہ اندر کام زہر

و درین وقتیکہ حصولِ جذبہ خواجہ احرار بوقوع پیوستہ بود، بعضے طالبان در واقعہ دیدہ بودند کہ حضرت خواجہ، حضرت خواجہ احرار را خوردہ است یعنی کمالات حضرت خواجہ احرار را حاصل نمودہ است، و آنچہ میفرماید این جذبہ بمقام افادہ مناسبت ندارد۔ جذبہ دو قسم است، یک نوع آن منافی سلوک است و نوع دیگر آن موافق سلوک، درین جذبہ چون رو بفوق است صاحبِ آن روے بعالم کردہ نمیتواند و ہمچناں درین جذبہ احراری کہ وقت اضمحلال و استہلاک سالک است سلوک کردہ نمی شود اما صاحبِ معاملہ تا ہنوز علم کامل بشانِ آن مقام ندارد۔

مکتوب شانزدہم

حضرۃ امام میفرماید: در کشف ہر یک از مقدمہ مذکورہ مسودہ کردہ شد و بعضی متممات و مکملات آن علوم مسطورہ نیز محظور شدہ بود الخ

تبصرہ: حضرت امام مینویسد در کشف بعضے مقامات کہ حضرت خواجہ امر کردہ بودند توجہ کردہ شد، و حل آن مقامات مکشوف گردیدہ است و در ثانی بحضور شما فرستادہ خواہد شد۔ و آنچہ میفرماید ازاں روز یکباز ملازمت برآمدہ ام بواسطہ میل بفوق بمقام ارشاد چنداں مناسبت ندارم الخ

تبصرہ: حضرت خواجہ بحضرت امام اجازہ ارشاد دادہ بودند، چون استعداد حضرت امام بلند بود و بر طبیعت مبارک شان میل عروج غالب بود، و بارشاد مردم چنداں التفات نمیکرد، ازین سبب میفرماید کہ مردم در صحبت ہمچو ببر و شیر در نظر می درآیند الخ بلے! در وقتِ عروج بمدارج قرب التفات بماسوی نمیکنند۔ و آنچہ میفرماید گلی بردند زین دہلیز پست، بدان درگاہ والا دست بردست الخ

Marfat.com

یعنی اشارہ است بتوسط روحانیت مشائخ گذشتہ، یعنی مشائخ گذشتہ امداد ہا فرمودند واز جمیع مقامات اصل در رنگ مقامات ظل گذرانیدند واصل عبارت از صفات اوتعالیٰ وظل عبارت از ظلال صفات اوتعالیٰ می باشد وآنچہ میفرماید قبل من قبل بلا علۃ الخ، یعنی توجہ مشائخ کرام گذشتہ نیز از عنایاتِ اوتعالیٰ است کہ برائے محبوبان بہانہ می سازند۔ ع

گر نیاید بخوشی موے کشائش آرند

وآنچہ میفرماید چندان وجوہ ولایت وکمالات آنرا وانمودند کہ چہ در تحریر آوردہ شود الخ یعنی حق تعالیٰ بعنایت بے غایت خویش ولایتِ صغریٰ کہ ولایت اولیائے کرام است، وولایتِ کبریٰ انبیائے عظام است وولایتِ علیا کہ ولایت ملاء اعلیٰ است ومقامِ شہادت ومقامِ صدیقیت را عنایت فرمودند ویا اینکہ ولایاتِ انبیائے اولوالعزم را علیحدہ علیحدہ نشاندادہ وعنایت فرمود وارشاد کردند کہ حقیقتِ محمدی وولایت ابراہیمی وولایت موسوی وولایت عیسوی چہ چیز ہستند، وولایت حضرت آدمؑ وحضرت نوحؑ کدام چیز بودہ، وفرق کمالات آن ولایات را عنایت فرمودند ونشان دادند کہ ولایت ہر کدام این بزرگان بکدام لطیفہ وبکدام اسم اوتعالیٰ تعلق دارند، ویا اینکہ فرق کمالاتِ نبوت وکمالاتِ رسالت وکمالات اولوالعزمی را نشاندادہ عنایت فرمودند وتفصیل مشارب مبارک حضرات انبیائے عظام در سابق ذکر گردیدہ است، وآنچہ میفرماید این وجوہ مخصوص مرادان است ومعلوم نیست کہ مریدان را در عمر حضرت نوحؑ میسر شود الخ یعنی این عروجات مخصوص محبوبان ومرادان است محبین ومریدین بآن مقامات رسیدہ نمیتوانند ومیفرماید عروج افراد تا بدایت مقام اصل است الخ یعنی حصہ قطب فرد بہ نسبت قطب ارشاد در مقام اصل زیادہ تر است۔ وآنچہ میفرماید وجہ توقف در مراتب تکمیل وارشاد اینست کہ تا ہنوز بعضے متممات وتکملات آن مقام حاصل نشدہ چون استعداد حضرت امام بلند بودہ وکمالات عالیہ یعنی کمالاتِ نبوت وکمالاتِ رسالت وکمالات اولوالعزمی تا حال طے نگردیدہ، بنا بر آن بارشاد وتکمیل دیگران چندان التفاتے نیست۔

سوال: کمالاتِ نبوت ورسالت واولوالعزمی در حق ولی چہ معنی دارد؟

Marfat.com

جواب: کمالات نبوت ورسالت تبعیت انبیاے عظام باولیاے کرام حاصل میشود بلکه نتیجه متابعت ایشان است، اما منصب نبوت ورسالت امر بزرگ است حصول آن درحق اولیا، امکان وقوعی ندارد، امکانِ وقوعی دیگر است وامکانِ عقلی دیگر، وآنچه میفرماید مردم درمتخیلات خود چیزہا می پرندالخ یعنی اشخاصیکه بحضورِ شما رسانیده اند که شیخ احمد اطاعتِ امر شما را نا کرده ارشاد نمیکند، سبب آن مشغولیت فقیر است بعروجات وچیز دیگرے نیست چنانچه آنها فهم نموده اند- بیت

در نیابد حال پخته، هیچ خام پس سخن کوتاه باید والسلام

وآنچه میفرماید عدم نورانیت بواسطه ظهور نور ظلمت غیب است الخ، یعنی آنچه بحضور شما عرض شده بود که درآن مقام عدم نورانیت است سبب آن ظهور نور وظلمت غیب بوده، زیرا که ظلمت مناسب غیب است- وآنچه میفرماید وفرق درین موطن عبارت از جدا شدن نفس است از روح وروح از نفس الخ وبعد ازان که نفس در نور روح داخل بود وآن عبارت از مقام جمع بود- در سابق معلوم شده است که روح قبل از دخول در بدن فوق عرش بود وبعد داخل بدن گردیده ودر نفس فانی شد بحدیکه از خود تعبیر بنفس اماره کرد تا آنکه الله تعالی اورا بعروجات مشرف ساخت ونفس را باخود عروج داد، چون درآن وقت نفس درانوارِ روح مستور است ومعلوم نمی گردد، بنابرآن آنرا مقام جمع می نامند ودر مقام حق الیقین که نفس بعد از اطمینان از انوار روح خارج گردیده وبراے دعوت وارشاد خلق نزول میفرماید روح براے طے کردن کمالات عالیه درعروج میماند این مقام را فرق بعد الجمع می نامند یعنی مقام جمع مقام اتحاد روح ونفس است ومقام فرق مقام جدا شدن روح ونفس است- اما وجودیه گفته اند که مقام جمع عبارت از جمع واجب وممکن است یعنی یک دیدن واجب وممکن وفرق عبارت از جدا دیدن ممکن است از واجب- زیرا که واجب با ممکن جمع نمیشود ونه یک جا دیده می شود ویک دیدن آن از سکر است وعلوم سکریه حقیقت ندارند-

Marfat.com

مکتوب ہفدہم

حضرت امام میفرماید، عزیزیکہ چندگاہ متوقف بودند روزِ تحریر چنان ظاہر شد کہ ازاں مقام عروج نمودہ و پایان فرود آمدہ اند، اگر صاحب معاملہ بعد از انکشاف حال خود چیزے نویسد بصواب نزدیک تر است۔ و نیز میفرماید، حدوث این قضیۂ نزول پرزور بودہ و حقیر را بواسطہ تناول جلاب ضعفے طاری شدہ بود، بانجام کار این نزول نپرداختم انشاء اللہ تعالیٰ ظاہر شدہ خواہد شد الخ ازین فرمودہ شان دو چیز معلوم می شود، اول اینکہ از سیاق و سباق مکتوب حضرت امام معلوم میشود کہ عزیز متوقف شیخ المشائخ است، دوم اینکہ در نزول ہم توجہ مرشد درکار است چنانچہ در عروج ضرورت دارد۔

مکتوب ہژدہم

حضرۃ امام مینویسد، عرضداشت کمترین بندگان پر تقصیر آنکہ تا زمانے کہ از قسم احوال و مواریدہ رو میداد بعرض آں گستاخی می نمود، چون حق سبحانہ و تعالیٰ ببرکت توجہات عالیہ از رقیت احوال محرر ساخت و از تلوین بتمکین مشرف فرمود حاصل کار خبر حیرت و پریشانی بدست نیامد لاجرم در درعرضداشت توقف واقع شد۔

تبصرہ: بفکرِ ناقص این کمینہ مکتوب ہژدہم قبل از مکتوب شانزدہم و ہفدہم تحریر شدہ باشد چنانچہ بندہ مکتوب چہاردہم را مکتوب دوم میداند، زیرا کہ حضرت امام در مکتوب چہاردہم می نویسد، چنانچہ در مکتوب سابق عرض شدہ بود و آن مضمون چوں در مکتوب اول است و حضرت امام آن را مکتوب سابق میداند بنابر ازعبارت حضرت امام آنست کہ مکتوب چہاردہم را متصل و بعد از مکتوب اول تحریر فرمودہ اند، پس شاید کہ حضرت مولانا یار محمد جدید کہ جامع دفتر اول مکتوبات قدس آیات است بترتیب صدور مکاتیب ملتفت نشدہ باشند۔ دوم اینکہ حضرت امام مینویسد کہ بعد از تمکین در عرضداشت ہا توقف واقع شد یعنی تا بوقتیکہ مقام تلوین بود و احوالِ متفاوتہ مشاہدہ میشد بعرض آن

Marfat.com

گستاخی میشود حال کہ تمکین مشرف ساختہ اند وارادت وحالات مختلفہ وجود ندارد چہ چیز را عرض نمایم الخ

تذکرہ: تلوین در اصطلاح صوفیہ کرام عبارت از واردات وتجلیات مختلف است کہ قبل از وصول لطیفہ بمبدا فیض خود رو میدہد وتمکین عبارت از وصول لطیفہ است بمبدا فیض خود در آنجا تمکین است وحالات مختلفہ وجود ندارد، ازان سبب تمکین را مقام وتلوین را حال میدانند پوشیدہ نماند کہ تمکین بر دو قسم است اول تلوین وتمکین لطیفہ، دوم تلوین وتمکین عارف۔ تلوین لطیفہ آنست کہ لطیفہ مورد حالات مختلفہ بودہ وبمبدا فیض خود نرسیدہ باشد وتمکین لطیفہ عبارت از وصول لطیفہ است بمبدا فیض وشہود دائمی آن مبدا، وتلوین عارف آنست کہ بعضے لطائف واصل شدہ باشد وبعض دیگران لطائف تا ہنوز نرسیدہ باشد، این عارف صاحب تلوین است وتمکین عارف عبارت از وصول تمام لطائف اوست بمبادی فیوض خود واین مقام عزیز الوجود است باکابر اولیاء میسر خواہد شد، چنانچہ حضرت امام در بعض مکاتیب خود میفرماید حاصل کار رجوع حیرت وپریشانی بدست نیامد الخ یعنی در انتہائے مقامات چوں سالک از ادراک مرتبۂ ذات مقدس تعالیٰ عاجز است ونیز بے مناسبتی عالم امکان را بمقابل عالم وجوب می بیند پریشانی وحیرت بر شان دست میدہد حیرت بسبب عدم ادراک وپریشانی از بسیارے بُعد این دو حقیقت یعنی حقیقت واجب وممکن، این حیرت وپریشانی در وقت مشاہدہ عظمت وجلال وکبریائی عالم وجوب دست خواہد داد۔ وآنچہ میفرماید دل را بر ودت بے نہجی مستولی شدہ است کہ ہیچ امر سرگرمی ندارد ودر رنگ بیکاران بکاری نمیتوانم پرداخت الخ بلے بعد از اتمام کار وقت بیکاری است زیرا کاری نماندہ است وآنچہ میفرماید در حالیکہ بحق الیقین مشرف ساختہ اند چرا از دیاد جہل وحیرت نیست یعنی باآنکہ عارف بکمال علم ومعرفت متحلی است لیکن باز ہم در ادراک مرتبۂ مقدسہ ذات او تعالیٰ عاجز وحیران است

ع عجب اینست کہ من واصل وسرگردانم

حضرت سعدی میفرماید بیت

اے برتر از خیال وقیاس وگمان وہم — وز ہر چہ گفتہ اند شنیدیم وخواندہ ایم

Marfat.com

چوں مرتبۂ ذات او تعالیٰ از ادراک خیال بلند تر است، ازاں سبب میفرماید کہ بیت

دفتر تمام گشت و بہ پایاں رسید عمر ما ہمچناں در اول وصفِ تو ماندہ ایم

حضرت مولانائے روم در مرض موت خود منع عافاک اللہ فرمودند یعنی مرا مگوئید کہ خدا ترا عافیت دہد زیرا کہ در دنیا اسیر قید خیالم، و از ادراک و وصال آن مرتبۂ مقدسہ عاجزم و بعد از موت امیدوار وصالم، ازاں سبب میفرماید کہ بیت

کے شوم عریاں زتن و از خیال تا خرامم در نہایت الوصال

تذکرہ: عرفائے کرام بدو نوع اند نوعیت کہ در حیات از مرتبۂ خیال نمیگذرند و نوع دیگر در حیات این جہان از مرتبۂ خیال میگذرند و آنچہ در ادراک خیال نمی گنجد در ادراک شان میگنجد چنانچہ حضرت امام در دفتر ثالث مکتوبات قدسی آیات تصریح فرمودہ کہ در وقتیکہ عارف بمقام بیچونی برسد بیچون گردد، میتواند کہ بیچونِ حقیقی را ادراک نماید۔

سوال: سالک چہ طور بیچون خواہد شد؟

جواب: بیچونِ حقیقی دیگر است و بیچون فی الجملہ دیگر، و از بیچون تا بہ بیچون فرق بسیار است و نیز حضرت امام میفرماید: تفکر ذات او تعالیٰ کہ در حدیث شریف منع آن وارد گردیدہ تفکر چونی و چندی است و تفکر بیچونی ممنوع نیست زیرا کہ عارف کہ بیچون فی الجملہ است ادراک بیچونِ حقیقی بیتواند کرد۔

تذکرۂ ثانی: ظلال صفات او تعالیٰ در خیال می گنجد

تبصرہ: در خیال آن چیز می گنجد کہ در دنیا نمونہ داشتہ باشد، نمونہ صفات او تعالیٰ درین جہان موجود است چہ علم و قدرت بندہ نمونۂ علم و قدرت او تعالیٰ است، تنہا ذات او تعالیٰ است کہ در دنیا نمونہ و مثل او موجود نیست لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ پس ذات او تعالیٰ در ادراک خیال نمی گنجد الا عرفائے کرام دو نوع میباشد بعضی شان در دنیا از مرتبۂ خیال میگذرند و ادراک شان مربوط بہ خیال نمی باشد و آنہا بہ ادراک بلا کیف مشرف شدہ بیتوانند و بعضے بزرگان آنانند کہ در حیات دنیا از مرتبۂ

Marfat.com

خیال بالاتر ترقی نمیکنند وادراک مرتبۂ مقدسۂ او تعالیٰ در حق آنہا وجود ندارد وعلمائے معقول کہ لایتصور ولا یدرک گفتہ اند آنہا نیز مربوط خیال اند ورنہ ادراک بلا کیف ذات بے کیف او تعالیٰ برائے بزرگان اولیائے کرام ہست وآنچہ میفرماید فوق مقام ولایت مقام شہادت است وفوق مقام شہادت مقام صدیقیت است الخ یعنی در مقام ولایت معاریف سکریہ چنانچہ وحدت الوجود شہود وحدت در کثرت وغیرہ رومی دہد ودر مقام شہادت معاریف سکریہ کمتر است اگرچہ مقام شہادت از معاریف سکریہ بالکل خالی ہم نیست اما در مقام صدیقیت سکر وجود ندارد، معاریف صدیق مثل معارف پیغمبر است وفرق درین این دو معارف آنست کہ معارفِ پیغمبر قطعی است ومعارفِ صدیق ظنی۔ وآنچہ میفرماید کہ فوق مقامِ صدیقیت مقامِ نبوت است الخ یعنی درین مقامِ نبوت وصدیقیت دیگر مقامے نیست وآنچہ بعضے اکابر فرمودہ اند کہ درمیان صدیقیت ونبوت مقام قربت واسطہ است این فرمودہ اولیائے کرام محل تامل است یعنی قربت درین نبوت وصدیقیت واسطہ نیست وقربت مقام علیحدہ ہم نیست بلکہ جزاخیر صدیقیت است زیرا مقام آنست کہ عروج ونزول داشتہ باشد وقربت عروج ونزول ندارد۔ وآنچہ میفرماید زیادتی وجود حق تعالیٰ بر ذات او تعالیٰ درین مقام ظاہر می شود الخ، این کشف حضرت امام مطابق عقیدۂ اہلِ سنت وجماعت است۔ زیرا کہ بہ نزد آنہا وجود زاید است، وآنچہ میفرماید ہمان علوم اجمالی را تفصیلی ساختہ واز نظریت ببداہت آوردہ اند الخ یعنی فرمودہ علمائے شریعت اجمال است وکشفِ فقیر تفصیل آنست، علماء میفرمایند کہ ثواب وعذاب قبر حق است وصاحب کشف تفصیل آنرا می بیند، پس معارف مقامِ صدیقیت تصدیق وتفصیل معارف شرعیہ میباشد۔ وآنچہ میفرماید بر سر مسئلہ قضاء وقدر نیز اطلاع دادند الخ یعنی سرِ قضا وقدر برائے فقیر کشفی گردیدہ ومعلوم شدہ است کہ قضا وقدر سبب ایجاب واجب تعالیٰ وسبب مجبوریت بندگان نیست تفصیل مقام این است کہ بعضے ہا گمان می برند کہ قضا وقدر بندہ را مجبور خواہد ساخت زیرا کہ در قضا وقدر ثبت شدہ است کہ فلان شخص در فلان وقت نماز میخواند ویا در فلان وقت دزدی میکند۔ چون نوشتہ قضا وقدر لامحالہ بوقوع می رسد پس باید کہ آن شخص در ادائے نماز صاحب ثواب ودر دزدی مستحق عذاب نگردد، بنا بر آں حضرت امام میفرماید کہ سرِ قضا وقدر منکشف گردیدہ

Marfat.com

کہ قضا و قدر موجب مجبوریت بندگان نیست الخ یعنی در قضا و قدر چنان تثبیت شدہ است کہ فلانِ شخص در فلان وقت باختیار خود نماز خواہد خواند و یا در فلان وقت باختیار خود دزدی خواہد کرد، خلاصہ اینکہ در علمِ خداوندی دیدن نماز آن شخص و یا دیدن دزدی آن شخص قبل از تحریرِ قضا و قدر است حق تعالیٰ بعلمِ ازلی خود نماز اختیاری آن شخص را و یا دزدی اختیاری آن شخص را دیدہ و بعد ازان در قضا و قدر تثبیت کردہ است پس قضا و قدر مثل بیان تاریخ گذشتگان است چنانچہ در تواریخ مسطور است کہ سلطان محمود غزنوی چنان و چنین کرد و صلاح الدین ایوبی جہاد صلیبی را چنان کرد چنانچہ این نوشتہ تواریخ آن دو بزرگ را بجہاد وغیرہ مجبور ساختہ نمی تواند قضا و قدر نیز کسے را مجبور نمی گرداند۔

مثال دیگر شخصے کہ کشف داشتہ باشد و افعال آئندہ یک شخص را در کشف بہ بیند و کشفِ خود را در قیدِ تحریر بیاورد کہ فلان شخص دو سال بعد در فلان وقت نماز خواہد خواند این کشف اگرچہ از ادائے نماز آن شخص پیشتر است، اما آن شخص را بخواندن نماز مجبور نمیگرداند و آنچہ در سابق فرمودند کہ حضرت خواجہ بزرگ فرمودہ اند مقصود سلوک آنست کہ معرفت اجمالی تفصیلی شود استدلالی کشفی گردد یعنی مصداقات تمام مسائل شرعیہ کشف و مصداق تمام اوامر شرعیہ مشاہدہ شود۔

سوال: بعضے عرفا کشف دارند و بعضے کشف ندارند چہ لازم نیست کہ ہر کسی کہ بمقام قرب مشرف شود کشف داشتہ باشد بلکہ قرب بعضے اشخاص بے کشف بہ نسبت صاحبانِ کشف زیادہ تر میباشد۔

جواب: این فرمودہ خواجہ بزرگ در حق صاحبانِ کشف است و نیز عارف بے کشف نہ چنان است کہ از علمائے ظواہر فرق ندارد بلکہ مصداق مسائل شرعیہ برائے او بدیہی و وجدانی گردید مگر از تعبیر آن عاجز است این مبحث را بہ مثالی واضح گردانیم: دو نفر خواب می بینند یک نفر شان آن دید خود را فراموش کردہ و بہ تعبیر آن ہیچ قادر نیست و شخص دیگر خواب خود را تفصیل میدہد این ہر دو شخص در دیدنِ خواب فرقے ندارند و فرق صرف در تعبیر است و یا اینکہ دو شخص را آتش و یا آفتاب گرم ساختہ است ہر دوے شان حرارت را حس میکنند مگر آن یکے از آنہا میداند کہ این حرارت از آفتاب است کہ مارا گرم ساختہ است و دیگر ازین تعبیر عاجز است این ہر دو شخص در ذوق حرارت فرق ندارند و صرف در تعبیر فرق دارند و آنچہ

Marfat.com

متصل آن فرمودہ اند کہ عجب است کہ بعضے اہل اللہ بہ حصول مقامِ صدیقیت قائل اند و مکشوفات شان موافق مقامِ صدیقیت نیست این موضوع را حضرت امام در مکتوب دیگر تحلیل میفرمایند کہ ہر مقام را ظلی است و اصلی، کسانیکہ بہ ظلِ آن مقام میرسند گمان می کنند کہ باصل آن مقام رسیدہ اند بنا بر ان علوم شان مناسب آن مقام نمی باشد و فرق درمیان ظل و اصل بسیار دقیق است، زیرا کہ تا بہ اصل نرسد بہ ظلیت خلل نمی فہمد و آنرا اصل می انگارد۔ و آنچہ میفرمایند کہ اسرار قضا و قدر از ظاہر شریعت ہیچ مخالفت ندارد الخ۔ عجب است کہ شارع مقدس این اسرار را چرا پوشیدہ داشتہ اند۔

جواب: این اشکال را حضرت امام بہ این عبارت دادہ اند۔ لَا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ و آنچہ میفرمایند کہ علوم و معارف در رنگ ابر نیسان میریزند و قوتِ مدرکہ از تحمل آن عاجز است بلکہ قوۃ مدرکہ صرف تعبیر است لَا یَحْمِلُ عَطَایَا الْمَلِکِ اِلَّا مَطَایَاہُ برداشتہ نمی تواند بخشش ہای پادشاہ را مگر مشتران وے۔ مشتران پادشاہ درین جا وجود موہوبی است و آنچہ میفرمایند بعضے علوم را بہ عرض میرساند حق تعالیٰ فرمودہ: لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ وَھُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ

تبصرہ: حضرت امام تشریح این آیہ کریمہ را مطابق مکشوف خود تعبیر و نیز مکشوف توحید وجودیہ را درین موضوع بیان میفرمایند یعنی بیان میکنند کہ وجودیہ این آیہ کریمہ را بیان تنزیہ و تشبیہ میدانند زیرا کہ مسلک آنہا است کہ حق تعالیٰ را جامع تنزیہ و تشبیہ میدانند و میگویند کہ لَیْسَ کَمِثْلِہٖ شَیْءٌ بیان مرتبہ تنزیہ است وَھُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ بیان مرتبہ تشبیہ چہ نزد آنہا مراتب وجوب شش مرتبہ است، اول مرتبہ تنزیہ وذاتِ بحت او تعالیٰ کہ آنرا مرتبہ لاتعین و احدیت مجردہ می نامند، دوم مرتبہ علمِ اجمالی، سوم مرتبہ علم تفصیلی، مرتبہ دوم را وحدت و مرتبہ سوم واحدیت می نامند، مرتبہ چہارم عالمِ ارواح، مرتبہ پنجم عالمِ مثال، مرتبہ ششم عالمِ اجساد۔ غیر از مرتبہ لاتعین و مراتب پنجگانہ دیگر را تنزلاتِ خمسہ و نیز حضرات خمسہ می نامند و ہمہ را مراتب وجوب می انگارند۔ حضرات مولانا عبدالرحمٰن جامی چون از اہلِ توحید است و ہمہ مراتب را وجوب می داند احکام ہر مرتبہ را جداگانہ می داند۔ بنا بر آن میفرمایند ع

گر فرقِ مراتب نکنی زندیقی

Marfat.com

یعنی این ہمہ مراتب وجوب است مگر احکام ہر مرتبہ جدا است، مناسب مرتبہ لاتعین احکام ولوازم جداگانہ است ومرتبہ تعین اول خواص جداگانہ ومرتبہ تعین ثانی احکام علیحدہ دارد وعلیٰ ہذا القیاس پس صوفیہ وجودیہ وھو السمیع البصیر را مرتبہ تشبیہ عالم وجوب میدانند ومیگویند کہ این سمع وبصر ما ہمان سمع وبصر او تعالیٰ است کہ درین جا ظہور کردہ است چنانچہ آب باران در ناوہ دان ظاہر بیشود، آب از ناوہ دان نیست صرف در ناوہ ظاہر شدہ است، ہمچنان سمع وبصر ما سمع وبصر او تعالیٰ است ودر ممکنات ظہور نمودہ، این بود شہود وجودیہ۔ حضرت امام این را تردید ومیفرماید کہ این علوم مناسب مقام ولایت است وعلوم مقام شہادت را کہ بکشوف حضرت امام است وموافق شریعت غرا است شرح میدہد کہ قضیہ وھو السمیع البصیر متمم ومکمل تنزیہ است واو سبحانہ کہ بیچون وبے چگون است از مرتبہ تشبیہ منزہ ومبرا است، تفصیل مقام قرار ذیل است۔ یعنی وھو السمیع البصیر آنست کہ خاص حق تعالیٰ سمیع وبصیر است وبندہ سمیع وبصیر شدہ نمیتواند زیرا سمیع وبصیر ذاتی است کہ سمع وبصر او سبب سماع ورویت شدہ بتواند سمع وبصر ما در سماع و رویت کافی نیست بلکہ حق تعالیٰ از روے عادتی کہ دارد سمع وبصر ما را در سماع وابصار مسموعات و مبصرات تاثیری میدہد کہ سبب سماع وابصار شدہ بتواند واگر آن تاثیر را نہ بخشند سمع وبصر ما سماع وابصار ندارد واین علم مناسب مقام شہادت است، زیرا مقام شہادت بنابراں گوید کہ عارف صفات ممکنات را مردہ ومیت وشہید میداند یعنی خود این صفات جماد محض اند، اگر حق تعالیٰ اینہا را تاثیر ندہند خودشان جماد محض اند ودر سماع ورویت ہیچ تاثیر ندارند و صوفیہ وجودیہ کہ حصر واختصاص وھو السمیع البصیر را دلیل آن ساختہ اند کہ این سمع وبصر ما عین سمع وبصر او تعالیٰ است حقیقت ندارد واز سکر است وآنکہ میفرمایند لَوْ کَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِکَلِمَاتِ رَبِّیْ یعنی صفاتِ حق تعالیٰ بسیار واز حصر بیرون است بنابر آن صفت سمع وبصر را یک اندازہ تشریح وتمامی صفات را تشریح نکردند۔

Marfat.com

مکتوب نوزدہم

از مکتوب شریف در سفارش بعضے حاجتمندان تحریر شدہ است و عرض میکند وظیفہ کہ حضرت شیخ فرید بخاری برائے صوفیانِ دہلی و سرہند مقرر فرمودہ اند شنیدہ شد کہ آنرا بہ حضور شما فرستادہ است اگر آن سخن صدق داشتہ باشد وظیفہ این دو نفر را بآدم شان کہ بحضور شما رسیدہ است خواہند داد۔

مکتوب بیستم

حضرت امام بحضور حضرت شیخ المشائخ معروض میدارد کہ چند مرتبہ دربارہ وظائف این چند نفر بحضور شما تکلیف دادہ شدہ است اگر مبلغ وظیفہ آنہا را بدہلی آوردہ باشند مولانا علی را حکم خواہند فرمود کہ نسلی آنہا را نماید و اگر نیاوردہ باشند مشار الیہم حیات و درنگ ہستند التماس تصحیح اسناد حیاتی خود می نماید چوں حاجت روائی ارباب حوائج و رفع تکلیف آنہا سبب اجر عظیم است بنابر آن حضرت خواجہ و حضرت امام بمساکین و غربا معاونت سفارشی میکند۔

در حدیث شریف است کسی کہ از کسی یک تکلیف دنیوی رفع کند حق تعالیٰ تکالیف آخرت را از و رفع میکند و نیز در حدیث شریف است کسی کہ برائے حاجت روائی کسی سفر کند حق تعالیٰ بین او و بین دو زخ خندقے خلق میکند کہ پنجصد سالہ راہ باشد یعنی پنجصد سالہ راہ از دوزخ دور می شود و اگر اجل او رسیدہ بود در ان سفر فوت کرد شہید است بلی خیر الناس من ینفع الناس۔

مکتوب بیست و یکم

حضرت امام میفرماید اُعْلَمُوْا اِخْوَانِی الخ یعنی موتوا قبل الموت کہ اہل اللہ آنرا فنا می نامند تا وقتیکہ متحقق نشود وصول بجناب قدس نمی شود بلکہ نجات از عبادت معبوداتِ باطلہ آفاقی و معبوداتِ انفسی نمی شود پس حقیقتِ اسلام و کمال ایمان بدون پناہ حاصل نمی شود تا وقتیکہ فنا،

Marfat.com

دست ندہد و نسیان عالم نشود از عبادت خدایانِ آفاقی و انفسی نجات متعذر است خدایانِ آفاقی چون لات و عزیٰ وغیرہ، و خدایانِ ہوائی و انفسی خواہشاتِ نفس است پس تا وقتیکہ فنا دست ندہد از عبادت این معبوداتِ باطلہ نجات حاصل نمی شود و حقیقتِ اسلام و کمالِ ایمان دست نمی دہد زیرا کہ حقیقتِ ایمان بعد از تزکیۂ نفس است تا وقتیکہ قلب تصفیہ و نفس تزکیہ نشود اگر اسلام است صورتِ اسلام است و اگر ایمان است صورتِ ایمان و اگر نماز است صورتِ نماز و اگر روزہ است صورتِ روزہ است۔

سوال: فرق صورتِ ایمان و حقیقتِ ایمان چیست و صورتِ نماز حقیقتِ نماز چہ خواہد بود؟

جواب: صورتِ ایمان تصدیق احکام شرعیہ است و حقیقتِ ایمان شہود مصداق احکامِ شرعیہ است و صورتِ نماز آنست کہ با مزاحمت نفس و بدون رغبت آن ادا می شود و حقیقتِ نماز آنست کہ نفس دران رغبت پیدا کند زیرا در صورتِ نماز اگرچہ قلب مصدق خوبی نماز است اما نفس منکر آنست و از نماز کراہیت دارد۔ نمی بینی کہ مومن و منافق ہر دو نماز میخوانند لیکن منافق چون انکار باطن دارد نمازِ او صورتِ نماز است و مومن چون اذعان باطن دارد نماز او حقیقتِ نماز است و چون بدون فنا کمال ایمان و اسلام۔ حاصل نمی گردد دخول در زمرہ بندگان و وصول بدرجہ اوتاد کجا میسر خواہد شد حضرت امام میفرماید بآنکہ فنا قدم اول ولایت است پس آخرِ ولایت از اول قیاس باید کرد و چون قدم اول ولایتِ فنا راست اخیر او چہ خواہد بود یعنی آخر آن وصول بہ حق تعالیٰ و حصول رضاے او تعالیٰ است، بزرگان فرمودہ اند کہ فنا بمنزلہ وضو و طہارت است و قرب او تعالیٰ بمنزلہ نماز است یعنی قرب او تعالیٰ بدون فنا صورت نمی بندد حضرت مولانا ے روم میفرماید، بیت

ہیچ کس را تا نگردد او فنا نیست رہ در بارگاہِ کبریا

حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

تو از سراے طبیعت نمیروی بیرون کجا بکوے حقیقت گذر توانی کرد

بزرگے فرمودہ۔

یک قدم بر نفسِ خود نہ دان گر در کوے دوست زین نکو تر رہ روان را چابکی رفتار نیست

Marfat.com

حضرت امام میفرماید اذ علیٰ قدم کُل نبی ولایۃ خاصۃ بہ -

تبصرہ: ولایت دو قسم است ولایت عامہ وولایتِ خاصہ ولایتِ عامہ برائے ہر مسلمان حاصل است چنانچہ اللہ تعالیٰ میفرماید اَللّٰہُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وولایت خاصہ کہ عبارت از عروج ونزول وفنا وبقا می باشد بپنج قسم است بہ اعتبار قدم حضرات انبیائے اولوالعزم و بلندترین این ولایت خاصہ ولایتے است کہ بر قدم سرور انبیاء بودہ باشد چہ ہر کدام از حضرات انبیائے اولوالعزم ولایت جداگانہ دارند وہر کدام شان از یک لطیفۂ معین بکمال خود میرسند چنانچہ حضرت آدم علیہ السلام از لطیفۂ قلبی وحضرت نوح وحضرت ابراہیم علیہما السلام از لطیفۂ روح وحضرت موسیٰ علیہ السلام از لطیفۂ سر وحضرت عیسیٰ علیہ السلام از لطیفۂ خفی وسردارِ دوعالم صلی اللہ علیہ وسلم از لطیفۂ اخفیٰ رسیدہ اند ومربی ہر کدام از انبیائے اولوالعزم یک صفتے از صفات اوتعالیٰ است۔ چنانچہ مربی حضرت آدم علیہ السلام صفت التکوین است ومربی حضرت نوح وحضرت ابراہیم علیہما السلام صفت العلم است ومربی حضرت موسیٰ علیہ السلام صفت الکلام است ومربی حضرت عیسیٰ علیہ السلام صفت القدرت است ومربی سیدنا خاتم الانبیاء علیہ الصلوٰۃ والسلام شان العلم است کہ از صفات بلندتر است وآنچہ بزرگان گفتہ اند خطوتان وقد وصلت، یعنی این راہ دو قدم است وباین قدم بمقصد رسیدی یک قدم کلام لفظی وقدم دیگر کلام نفسی است یعنی صفتِ اوتعالیٰ پس ہر کدام ازین بزرگان از کلام لفظی بکلام نفسی وصفتی از صفات اوتعالیٰ میرسند وچوں صفات از ذات اوتعالیٰ انفکاک ندارند پناہ برآن بذاتِ اوتعالیٰ میرسند ع

تا یار کرا خواہد ومیلش بہ کہ باشد

بیت ازپے این عیش وعشرت ساختن صد ہزاران جان بباید باختن

سوال: مربی حضرات انبیاء دیگر از عالمِ قدس چیست؟ ونیز حضرات اولیائے کرام از عالم قدس مربی دارند یا نہ؟

جواب: حضرات انبیاء نے دیگر بہ انبیائے اولوالعزم درین مشارب شرکت دارند اما

Marfat.com

مربی اولیاے کرام ظلال این صفاتِ مقدسہ اند وظلال عبارت از تعلقات صفات است و نیز شاید کہ ظل عبارت از تمثال صفات باشد وبلندترین درجۂ ولایت ولایت آنحضرت است وتجلی ذاتی مخصوص بآن ولایت است ودیگران بطفیل وتبعیت آنحضرت می رسد یعنی براے انبیاے عظام بطفیل وباولیاے کرام بتبع آنحضرت میرسند۔ وآنچہ میفرماید وخرق جمیع الحجب الوجودیۃ یتحقق فی ھذا المقام یعنی خرق ہفتاد ہزار حجب کہ بعضے ظلمانی وبعضے نورانی اند در ولایت آنحضرت است ودر دیگر ولایات، اگرچہ حجب ظلمانی ازبین می رود۔ اما بعضے حجب نورانی می ماند یعنی حقیقتِ محمدی کہ مربی آنحضرت است حائل می باشد۔

تذکرہ: حجب ظلمانی عبارت از عالم امکان وکدورات بشریہ است وحجب نورانی عبارت از صفات وشیونات واعتبارات است وزوالِ حجاب بدو قسم است، زوالِ علمی وزوالِ وجودی، در حجب نورانی کہ صفات وشیونات است زوال حجب زوال علمی است نہ وجودی، زیرا کہ صفات اوتعالیٰ ازبین نمی رود بلکہ از دید سالک بیرون می شود چنانچہ عارفے میفرماید۔ بیت

حسنی توچنان کرد مرا زیر وزبر کز خال وخط زلف توام نیست خبر

مراد او صفات وشیونات است وزوال حجب ظلمانی زوال وجودی است وازالہ کدورات بشریہ است وحجب نورانی دو قسم است وجودی چنانچہ صفات واعتباری چنانچہ شیونات زیرا کہ شیونات وجود خارجی ندارند ودر ولایت آنحضرت وصل عریان ویافتن حقیقی است، نہ گمانی وکسانی کہ حجب نورانی در بین دارند وصل شان وصل گمانی است نہ تحقیقی۔ حضرت امام میفرماید کہ براے تابع کامل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نصیب کامل است ازین مقام عزیز الوجود ازین سبب میفرماید کہ اگر تکمیل این درجۂ علیا را میخواہید در متابعت آنحضرت بکوشید وآنچہ میفرماید کہ این تجلی ذاتی نزد اکثر مشائخ برقی است ودائمی نیست یعنی زمان اندک حجب اسماء وصفات از علم ودید عارف بیرون می شود وباز دوبارہ حائل میگردند پس حضور ذاتی برایشان اندک وغیبت در حق شان بسیار است ونزد اکابر مشائخ نقشبندیہ حضور ذاتی دائمی است وحضور زائل ومتبدل نزد ایشان اعتبار ندارد پس

Marfat.com

کمال این بزرگواران فوق جمیع کمالات ونسبت شان فوق جمیع نسبت هاست ومرادشان ازنسبت حضور ذاتی دائمی است وعجب ترآنکه نهایت دربدایت این حضرات مندرج است یعنی جذبه که در طرق دیگر درنهایت است درین طریقه عالیه دربدایت دست میدبدواین صدق وخیرات خواجۂ بزرگ خواجه بهاؤالدین بلاگردان است که بمنتسبینِ خودگذاشته اند حضرت امام میفرماید که افتدلے مشائخ نقشبندیه دراندراج نهایت دربدایت بصحابه کرام آنحضرتؐ است. زیراکه صحابه کرام آنحضرت در اول صحبت آنحضرت چیزمی یافتندکه دیگران درانتهامی یابندچه درصحبت آنحضرتؐ اندراج النهایت فی البدایت بوده - زیرین جادوسوال وارداست اول اینکه مشائخ طرق دیگرتمام شان اهل سنت و محب اصحاب کرامؓ اند، پس تنها اقتدائے نقشبندیه چه معنی خواهدبود؟ سوال دوم: آیاصحابی که ده سال صحبت کرده بود باصحابی که یکبار صحبت کرده درکمالات یکسان است؟

جواب سوال اول: درست است که تمام اهل سنت متابعین اصحاب کرام اند، اما افاده واستفاده طرق دیگر بریاضت است وافاده واستفاده درطریقه علیه منوط بصحبت است چنانچه ترقیات صحابه کرام منوط صحبت آنحضرتؐ بوده پس این یک مناسبت خاصه است بصحابۂ کرامؓ.

جواب سوال دوم: درصحبت آنحضرتؐ اندراج النهایت بود وشخصے که بآن صحبت کیمیااثر میرسید اگرچه بکمالات نهایت میرسید مگربصحابی ده ساله برابر نمی شد زیراکه نهایتِ مراتب متفاوت دارد-

ع اے برادربے نهایت درگهے است

حضرت امام میفرماید که ولایت نقشبندیان منسوب بصدیق اکبراست الخ یعنی این بزرگان بدوطریق بنسبت رسیده اند، ازراه حضرت صدیقؓ وازراه حضرت امیرؓ، وطرقِ دیگربه تنها ازراه حضرت امیرؓ میرسند وحضوروآگاهی حضرت صدیقؓ فوق حضوروآگاهی حضرات صحابهؓ است.

سوال: مشائخ نقشبندیه ومشائخ طرق دیگرهمه به امام جعفرصادقؒ میرسند ونسبت تمام شان نسبت امام جعفرصادقؒ است، پس امتیازِ نقشبندیان ازچه رنگذرخواهدبود؟

جواب: دروجودِ مبارک امام جعفرصادقؒ هرکدام ازان دونسبت صدیقی وعلوی

Marfat.com

جداگانہ ظہور داشتند کہ اختلاط وامتزاج باہم نداشتند، چنانچہ دریاے جمنا وگنگا دریک دریا خانہ جاری اند مگر ہر کدام شان علیحدہ است وعدم امتزاج دریاہاے بحرین منصوصی است چنانچہ حق تعالی میفرماید مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيٰنِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ۝ وآنچہ می فرمایند کہ برائے بعضے مشائخ اگرچہ این نسبت الخ یعنی دوام تجلی ذاتی رسیدہ است مگر آن ہم اقتباس از ولایت صدیق اکبر است، چنانچہ ابوسعید ابوالخیر کہ بہ سبب رسیدن عبلے مبارک صدیق اکبرؓ بہ حضرت شیخ این نسبت رسیدہ است۔ قطعہ ازان خرقۂ مبارک ہم اکنون در شہر ہرات موجود است۔ بیان اصل واقعہ ازیں قرار است کہ حضرت ابوسعید ابوالخیر در وقتِ وفات خود وصیت کردند کہ شخصے خواہد آمد وطلب جبۂ مبارکہ خواہند نمود دراں وقت حضرت ابوسعید ابوالخیر قرص نانے را در طاق بلندی گذاشت کہ بغیر زینہ دست کسے بآنجا نمی رسد وفرمودند کہ اگر دست شخص طالب جبہ بدون زینہ باین نان برسد ونان ہم دراں وقت گرم باشد این جبۂ مبارکہ ازان اوست وباو بدہند وقتے کہ شیخ احمد جام زندہ فیل بسبب الہام وفراست فہمیدند کہ خرقۂ مبارکہ ازان او وبراے اوست بنزد بازماندگان بدن ابوسعید ابوالخیر تشریف بردند ودست مبارک او بہ نانے کہ پیشتر ذکر شد رسید ونان را ہم گرم یافتند، بنابراں جُبۂ مبارکہ را باو سپردند وبعد چوں ورثہ احمد جام زندہ فیل در تقسیم متفق نبودند کہ جبۂ مبارکہ را یک نفرشان بدہند ہماں بود کہ جبۂ مبارکہ را برابر بعدد ورثہ قطعہ نمودہ کہ یک قطعۂ آں در دار النصرت ہرات موجود است۔

در مکتوبات قدسی آیات حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم میفرمایند کہ فنا وبقا کہ براے یک عارف حاصل میشود لباس وجاے نشیمن آن عارف ازاں بہرہ می یابد ونیز انعقاد دیوان الصالحین کہ در غار حرا میشود ودر دیگر جاہا کمتری شود دلیل آن برکات نشیمن فخر عالمیان است وحدیث ابوہریرہؓ کہ میفرمایند کہ آنحضرت جامہ مرا تبرک فرمودہ من آن جامہ را بسینۂ خود چسپانیدم بعد ازاں ہیچ چیز را فراموش نکردم۔

❖

Marfat.com

مکتوب بیست ودوم

حضرت امام درین مکتوب مبارک تعلق روح ونفس وعروج ونزول این ہر دو فنا و بقاے جسدی یعنی نفسی وفنا وبقاے روحی را بیان می فرمایند چنانچہ میفرمایند پاکیست مر ذاتی را کہ نور و ظلمت ومکانی ولامکانی راجع ساختہ است الخ یعنی روح را کہ نور ولامکانی است با نفس کہ ظلمت ومکانی است مقترن ساختہ ومیفرمایند پس ظلمت را برای نور محبوب گردانید ونور بر ظلمت عاشق شد وبسبب کمال محبت باو ممتزج گردید تا کہ جلاے آن نور باین تعلق زیادہ گردد وبسبب مجاورت ظلمت صفائی آن نور کامل وظاہر گردد چنانچہ آئینہ زنگ زدہ را برای ظہور لطافت آن خاک آلود میگردانند تا کہ بسبب ظلمت ترابیہ نورانیت وبہاے آن ظاہر گردد الخ روح چون فوق العرش ودر لامکان بودہ قبل از ابدان مخلوق گردیدہ بود۔ اگرچہ در آنجا بعالم قدس توجہے داشت اما چون کمال وصل مربوط بمجاہدہ بود ودر آنجا مجاہدہ وجود نداشت ازان سبب حق تعالیٰ اورا در ظلمت بدن گذاشتہ وبہ مخالفتِ نفس مامور ساخت تا کہ روح خود را لامکانیت خود فراموش گردانید چنانچہ حضرت امام میفرماید کہ شہود قدسی خود را فراموش ساخت بلکہ خود را ولامکانیت خود را بسبب استغراق معشوق ظلمانی فراموش ساخت ودر سابق از اصحاب میمنہ بود حال از اصحاب مشمہ گردید از نجہ است کہ حضرت بوعلی قلندر خطاب بروح کردہ میگوید۔ بیت

چند باشی از مقامِ خود جدا چند گردی در بدر اے بے حیا

وآنچہ میفرمایند کہ اگر روح در تنگی ہمیں استغراق باقی بماند وبفناے اطلاق نرسید وای وہزار وای بروے، زیرا چیزے کہ مقصود از و بود حاصل نشد وجوہر استعداد وضائع گردید وگمراہی بزرگ نصیب او گردید واگر سعادت ازلی وعنایتِ خداوندی باو رسید متوجہ خود گشتہ وگم شدہ خود را بیاد خوا آورد الخ یعنی بعد از انکہ روح در بدن مستغرق شد ووطنِ اصلی خود را فراموش کرد حق سبحانہ از کمال کرم خود حضرات انبیاء را فرستاد وبتوسط آن بزرگان اورا بخود دعوت کرد ووطن اصلیش را بیاد دا

Marfat.com

کسیکہ از اہلِ سعادت بود بآں طرف رجوع واز معشوقہ ظلمانی اعراض کرد چنانچہ روح صالحان و مقربان وکسیکہ سعادتِ ازلی نداشت روحِ او در استغراق معشوقہ ظلمانی مستغرق ماند چنانچہ روحِ عاصیان وفاجران حضرت امام دربارۂ روح کہ بعالم قدس رجوع میکند میفرمایند بعد ازانکہ در معشوق ظلمانی فانی شدہ بود اگر در معشوق نورانی یعنی مراتب وجوب فانی شود ظلمت (نفس) تابع او گردیدہ در انوار او مندرج میگردد وقتیکہ بسبب این استغراق عالمِ قدس معشوق ظلمانی خود را بالکل فراموش کند در مشاہدہ نور الانوار مستغرق گردیدہ وحضور مطلوب بدون حجاب برائے او نصیب خواہد شد وبفنائے جسدی وروحی مشرف خواہد گشت۔

تبصرہ: روح بعد از تعلق ببدن وطن اصلی خود را کہ لامکان است فراموش کردہ بود در معشوق ظلمانی فانی شدہ بود وقتیکہ بعالمِ قدس واپس رجوع میکند نفس را در انوارِ خود مستغرق ساختہ باخود عروج میدہد وبعد از حصول اطمینان او نفس از انوار روح خارج شدہ نزول میکند روح برائے طے کردن کمالاتِ عالیہ در عروج میباشد حضرت امام در مکتوبے میفرمایند ارواحے کہ دربدن استغراق دارد بدو قسم اند الخ، اول روح کہ وطنِ اصلی خود را بالکل فراموش نکردہ وچیزے بیادِ او ماندہ باشد، دوم روحیکہ وطنِ اصلی خود را بالکل فراموش کردہ باشد، طائفہ اول سابقان و طائفہ دوم را ناسیان می نامند، استعداد ناسیان از سابقان بلند تر روح شان لطیف تر است روح ناسیان چوں لطیف تر است در عالم قدس نیز استغراق تمام پیدا خواہد کرد وروح سابقان نہ چناں است ومیفرمایند کہ روح بہ این عروج وتخلص از نفس از اصحاب یمین گشت الخ یعنی بعد ازانکہ در وقت استغراقِ نفس از اصحاب شمال بود اگرچہ در آنجا یمین وشمال نیست زیرا کہ لامکان است اما یمین کہ یمن وخیر وبرکت است بحال او انسب است ومیفرمایند کہ اسمِ ولایت درین وقت بآن شخص صادق است یعنی کسیکہ بمبدأ فیض خود برسد ونفس او مطمئن گشتہ وفناء وبقا حاصل کند اطلاق اسم ولایت در حق او صحت دارد الخ۔ ونیز میفرمایند کہ درین وقت حال او از دوام خالی نیست یا استغراق واستہلاک در عالمِ قدس علی الدوام است ویا رجوع است برائے دعوتِ خلق الخ یعنی شخصے کہ

Marfat.com

روح ونفس او در استغراق مشہود بماند و نزول نکند آں شخص از اولیائے مستہلکین است واگر نفس عبارت از ظاہر اوست نزول فرماید و روح کہ عبارت از باطن اوست در عروج باشد این شخص اولیائے مرجوعین است۔

سوال: اولیائے مستہلکین نیز شعور بعالم دارند و اختلاط بہ بنی نوع خود میکنند پس استغراق واستہلاک دائمی چہ خواہد بود؟

جواب: استغراق دائمی عبارت از آنست کہ ہر دو نفس و روح در عروج بودہ مستغرق مشاہدہ محبوب بودہ باشد درین وقت تعلق او بعالم بحواس وجوارح کہ تفاصیل نفس است می باشد حواس وقوٰی را بآن سبب تفاصیل نفس می نامند کہ نفس وقلب صنوبری باہم تعلق دارند و ہر دو عالم خلق اند و قلب صنوبری باحقیقتِ جامعہ یعنی قلب نوری تعلق ظرفیت ومظروفیت دارد وقلب نوری مناسبت بروح دارد، زیرا ہر دو از عالم امر اند۔ پس فیوضاتے کہ بروح وارد است روح بہ قلب نوری واز او بقلب صنوبری واز آنجا بہ نفس میرسد، وبعد بواسطۂ نفس بحواس وجوارح میرسد، پس خلاصہ حواس وجوارح در نفس موجود است، حاصل اینکہ مستہلک آنست کہ نفس وروح او تعلقے بعالم نداشتہ باشد و تعلق او بعالم فقط بواسطہ حواس بودہ باشد و مرجوع آنست کہ نفس او بعد از اطمینان نزول فرمودہ بعالم مناسبتی پیدا می کند۔

تذکرہ: علمائے معقول مدرک حواس مختلف اند بعضے از آنہا حواس را مدرک میدانند و بعضے دیگر حواس را صرف آلۂ ادراک نفس میدانند از مشاہدہ فرمودہ حضرت امام معلوم است کہ حواس مدرک اند ازین بیان فوق مستہلکین ومرجوعین واضح گردید کہ مستہلک آنست کہ نفس و روح او در عروج بودہ و تعلق او بعالم صرف بحواس بودہ باشد، ومرجوع آنست کہ نفس او نزول فرمودہ تعلق ارشاد وہدایت بعالم داشتہ باشد حضرت امام میفرماید کہ شرافت وقرب برائے مستہلکین است، زیرا کہ ایمان شان شہودی است وفضیلت برائے مرجوعین است کہ بدعوت وہدایت خلق مصروف اند۔ پوشیدہ نماند کہ بعد از نزول حجاب مرتفعہ باز عود نمیکند وعارف بعد از نزول گرفتار حب ماسوا نمیگردد واگرچہ آمیختہ

Marfat.com

مکتوب بیست وسوم

حضرت امام میفرمایند نجانا اللہ عن المقال الخالی عن الحال الخ یعنی حق تعالیٰ از قال بدون حال وعلم بدون عمل نجات دہد بحرمت سید البشر کہ مبعوث است باسود واحمر یعنی جن وانس یا بعرب وعجم۔ ویرحم اللہ عبدا قال امینا۔ این مصرعہ شعر لیست کہ مجنون گفتہ است۔ نقل است کہ پدر مجنون اورا بہ حرم بیت اللہ شریف برد واستار کعبہ معظمہ رابدست او داد وگفت کہ دعا کن کہ محبت لیلیٰ از دل تو برود مجنون در دعا این شعر را۔ گفت

یارب لا تسلبنی حبہا ابدًا ویرحم اللہ عبدًا قال امینا

الٰہی محبتِ لیلیٰ را تا ابد از دلم دور مکن ورحمت کن بر کسے کہ بر دعاے من آمین گوید۔ حضرت امام میفرمایند اعلم ایہا الاخ القابل الخ یعنی بدان اے برادر کہ قابل بالقوہ کمالات ولایت ہستید حق تعالیٰ آنرا بالفعل بگرداند۔ بدان کہ دنیا مزرعۂ آخرت است یعنی بدن انسان مزرعہ تخم ولایت است۔ ویل وافسوس است برائے کسے کہ چیزے دران نکشت وزمین استعداد را معطل گذاشت وتخم اعمال نیک را ضائع گردانید تعطیلِ زمین استعداد بر دو قسم است اول آنکہ در زمین استعداد خود چیزے کشت نکند، دوم آنکہ در زمین استعداد خود تخم فاسد را بکارد یعنی طریقہ را از شیخ ناقص بگیرد زیرا کہ شیخ ناقص تابع ہوائے خود است وصحبت او ظلمت بر ظلمت است ونیز شیخ ناقص طریق موصل وغیر موصل را تمیز نمیکند واستعدادات مختلف طالبان را نمی فہمد۔ وقتیکہ تمیز نکرد مستعد جذبہ را براہ سلوک ومستعد سلوک را براہ جذبہ خواہد برد واستعداد او را ضائع خواہد کرد چنانچہ خودش گمراہ است او را نیز گمراہ خواہد کرد چوں مردم در استعدادہاے خود مختلف اند بعضے آنہا مجوب ومجذوب ومحمدی المشرب اند وبعضے دیگر شان محب ومرید وغیر محمدی المشرب بیباشد ذوقہا وسبقہاے محبوبان دیگر است واورا وظائف محبان دیگر یعنی محبوبان را بتکرار اسم ذات ومراقبہ مامور میگردانند تا جذبہ شان از قوہ بفعل آید ومحبان را بتکرار نفی واثبات وریاضات

Marfat.com

مامور میگرداند تا نفوس شان تزکیہ شود در ابتدائے محبوبان تقویہ عالم امر درکار است و در محبان تضعیف عالم خلق تا کہ عالم امر غلبہ پیدا کند۔ شیخ الاسلام حضرت خواجہ عبداللہ انصاریؒ میفرماید کہ فراست بر دو نوع است اول فراست اہل جوع و ریاضت، چنانچہ جوگیہ و براہمہ ہند کہ بکشف امور کونیہ میرسند دوم فراست اہلِ معرفت و صلاح کہ تمیز استعدادات طالبانِ راہ حق را دارند می فہمند کہ کدام شخص قابل حصول معرفت او تعالیٰ ہست و کدامی نیست و نیز مرتبہ استعداد طلبہ را تمیز کردہ میتواند کہ آیا با وجود محبوبیت و یا محبیت بلند استعداد و یا متوسط الحال و یا کم استعداد است۔

تذکرہ: سیر عالم امر را جذبہ و سیر عالمِ خلق را سلوک می نامند و نیز سیر عالم امر را تصفیہ و سیر عالم خلق تزکیہ می نامند و زیرا عالم امر در ذات خود پاکیزہ بودہ غبارے کہ از مجاورت عالم خلق بآن نشستہ است تصفیہ باید کرد و عالم خلق چون در ذات خود ظلمانی و متلوث است آنرا بریاضات تزکیہ باید ساخت تا لیاقت جذبہ پیدا کند زیرا کہ جذبہ محبوبیت میخواہد خواہ محبوبیت ذاتی باشد چنانچہ در محمدی المشرب و خواہ محبوبیت عارضی چنانچہ در غیر محمدی المشرب یعنی محمدی المشرب قبل از تزکیہ نیز دارائے جذبہ است و غیر محمدی المشرب قبل از تزکیہ عالم خلق دارائے جذبہ نیست پس اگر شیخ طالب محمدی المشرب راہ براہ سلوک می برد استعداد او را ضائع و راہ او را دراز می نماید بنا بر آن حضرت امام میفرماید کہ شیخ کامل اگر ارادہ تربیت این طالب بکند بآن محتاج میگردد کہ اول دفع ضرر فساد تربیت شیخ ناقص نمودہ و بعد حسب استعداد او تخم صالح بکار دالخ میفرماید کہ صحبت شیخ کامل مکمل کبریت احمر یعنی کیمیا است نظرِ او دوا و کلامِ او شفا است الخ

تذکرہ: شیخ کامل مکمل نیز بدو نوع است اول مجذوب سالک یعنی محبوب سلوک تمام کردہ دوم سالک مجذوب یعنی غیر محبوب سلوک تمام کردہ۔ و صحبت شیخ اول عزیز الوجود است و اگر آن صحبت دستیاب نشود صحبت شیخ دوم غنیمت و سبب وصول است۔ پوشیدہ نماند کہ ایصال تسلیک این دو شیخ بسیار تفاوت دارد۔ اگرچہ ہر دو صحبت نعمت است اما جائیکہ شیخ اول طالب، رسانیدہ میتواند شیخ دوم ازان عاجز است۔ بیت

Marfat.com

آسمان نسبت بہ عرش آمد فرود گرچہ بس عالی است پیش خاک تود

وآنچہ حضرت امام بہ خانخاناں می نویسند، عجب بسیار عجب برادر صادق کہ مکتوب شمار آوردہ بود نقل کرد کہ ہمنشینان ایشان شخصے است از قناعزان کہ در شعر بہ کفری ملقب است وحال آنکہ او از سادات عظام وسرداران کرام است کاش می فہمیدم کہ چہ چیز او را بہ این اسم شنیع باعث گردانیدہ است ونیز میفرماید آنچہ از بعضے مشائخ در غلبات سکر از بدرح کفر صادر شدہ است از ظاہر مصرف است الخ زیرا کہ آنہا بسبب غلبہ کفر معذور ند پس لازم است کہ عاقلان قیاس یکے را بدیگرے نباید کرد ومیفرماید کہ او را از طرف من بگویند کہ این اسم را تغیر دہد وبا سم بہتر ازان تبدیل کند ولقب خود را اسلامی بگذارد ونیز میفرماید با آنکہ کفر حقیقت بہ نسبت اسلام حقیقت نقصان است وکمال نیست الخ

تبصرہ: اسلام دو نوع است اسلام صوری واسلام حقیقی۔ اسلام صوری اسلام علمائے ظواہر است کہ مصداق قضایائے شرعیہ را اگرچہ تا ہنوز ندیدہ اند بآن گردیدہ اند، واسلام حقیقی اسلام صوفیہ محققین است کہ مصداق تمام قضایائے شرعیہ را مشاہدہ کردہ اند وایمان استدلالی شان بایمانِ شہودی تبدیل یافتہ وعلوم اجمالی در حق شان تفصیلی گردیدہ۔ آری

شنیدہ کے بود مانند دیدہ

مکتوب بیست وچہارم

حضرت امام میفرماید کہ صوفی کائن وبائن است وتعلق قلب بدو چیز نمی باشد الخ یعنی محبوب قلب یک چیز می باشد ودو محبت در قلب نمی گنجد ودر وقت ظہور محبت ذاتیہ یعنی وقتیکہ عارف محب ذات او تعالی میگردد ایلام وانعام او تعالی برائے او برابر است وفرق میان عبادت مقربین وعبادت ابرار چیست واولیائے مستہلکین ومرجوعین چہ فرق دارند یعنی کسیکہ قلب او بسبب فنا از حب ماسوا فارغ شد وغیر از رضائے او تعالی برائے او مقصدی نماند پس اگرچہ این شخص در ظاہر با خلق است در حقیقت در خلوت است یعنی ظاہر کائن است با خلق ودر باطن از آنہا جدا

Marfat.com

وباخدا است وقلب در تمام عمر خود دارائے یک محبت است وتا محبت آن محبوب از وے زایل نشود محبت دیگرے در وے نمی گنجد یعنی تا کہ محبت نفس در وے موجود است محبت خداوندی در وے جاے ندارد، اگر کسی سوال کند کہ قلب محبت ہاے بسیار دارد چنانچہ مال واولاد وریاست ومدح وغیرہ "حضرت امام جواب میدہد کہ در آن وقت نیز محبوب او یکے است کہ نفس است ومحبت این چیزہا فرع آن یکے است کہ نفس اوست نمی بینی کسیکہ از محبتِ نفس فارغ گشتہ از محبت باغ وراغ فارغ است ومیگوید۔ بیت

این سرائے وباغ تو زندانِ تو خانمانِ تو بلاے جانِ تو

شاعرے در تنہائی محبت قلب میفرماید۔

دل در برمن گم شدہ تہمت بہ کہ بندم غیر از تو درین خانہ کسے راہ ندارد

حضرت امام میفرمایند کہ حجاب در بین عبد ورب نفس عبد است نہ عالم الخ۔ زیرا عالم مراد او نیست بلکہ ہمہ را برائے نفس خود میخواہد نہ برائے عالم، چہ اولاد وباغ را برائے نفس خود میخواہد، وباغ را برائے باغ نمیخواہد۔ عارفی فرمودہ است: "انت الغمامۃ علی شمسک"۔ یعنی کدورات نفسی تو بر استعداد قلبی تو ابر گردیدہ۔ حضرت حافظ شیرازی میفرماید "تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز" ونیز میفرماید بیت

تو از سرائے طبیعت نمیروی بیرون کجا بکوے حقیقت گذر توانی کرد

حضرت امام میفرمایند کہ این محبت ذاتیہ بدون فنائے مطلق میسر نمی شود چنانچہ حضرت مولانائے روم میفرماید

بے فنائے مطلق وجذبِ قوی کے حریم وصل را محرم شوی

فنائے مطلق عبارت از رسیدن لطیفہ است بمبدا فیض خود وتسیان تمام ماسوا ومطلق فنا غیر فنائے مطلق است، پوشیدہ نماند کہ فنائے مطلق سالک دیگر است وفنائے مطلق لطیفہ دیگر، فنائے مطلق سالک آنست کہ تمام لطائف او بکمال رسیدہ وماسوا را فراموش کند وفنائے مطلق لطیفہ آنست کہ یک لطیفہ تمام ماسوا را فراموش کند حضرت امام میفرماید کہ فنائے مطلق مربوط بتجلی ذاتی است الخ زیرا کہ تجلی صفات تمام کدورات بشریہ را ازالہ نمیکند وبمحبت ذاتی مشرف نمی گرداند۔ پس وقتے کہ سالک محب ذات او تعالیٰ گشت ایلام وانعام در حق او برابر است پس درین وقت حقیقت اخلاص

Marfat.com

دست میدہد وعبادت اوتعالیٰ را برائے رضائے اوتعالیٰ میکند نہ برائے طلب انعام ودفع ایلام و این است مرتبہ مقربین وعبادت ابرار نہ چنان است. زیرا عبادتِ آنہا برائے خوف وطمع است کہ ہر دو خوف وطمع راجع بہ نفوس شان است وبہ محبت ذاتیہ بہرہ مند نشدہ اند پس حسناتِ ابرار از جہت کہ عبادت است حسنہ است واز حیث آنکہ بنفوس شان راجع است سیئہ است وحسنات مقربین حسنات محض است پوشیدہ نماند کہ این عدم خوف وعدم طمع مقربین در وقت عروج است ودر وقت نزول اگرچہ عبادت شان برائے خوف وطمع است اما آن خوف وطمع راجع بہ نفوس شان نیست بلکہ عبادت شان برائے طمع رضائے اوتعالیٰ است. جنت را برائے آن میخواہند کہ محل رضائے اوتعالیٰ است نہ برائے نفس خود و از دوزخ برائے آن می ترسند کہ محل قہر اوتعالیٰ است ودفع ایلام مقصد شان نیست زیرا کہ آنہا از غلامی انفس آزاد وبندگان خالص اوتعالیٰ گشتہ اند واین رتبہ مقربین نسبت بہ مرتبہ سابق شان یعنی بہ مرتبہ عروج شان بلند تر است زیرا کہ مقام نزول مقام دعوت وارشاد است.

مکتوب بیست و پنجم

حضرت امام میفرماید، خداوند تعالیٰ دل شما را سالم گرداند وسینۂ شما را منشرح سازد ونفسِ شما را تزکیہ کند وپوست شما را نرم گرداند الخ، تمام اینہا بلکہ تمام کمالات روح وکمالاتِ سر وخفی واخفیٰ بمتابعت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مربوط است، سلامتیٔ قلب بہ نسیان ماسوا مربوط است وانشراح سینہ بہ تزکیۂ نفس مربوط است، درین وقت پوست عارف ہم تلیین وترمی پیدا میکند، کمالِ روح مربوط بہ تجلی صفات است وکمالِ سر مربوط بہ تجلی شیونات وکمالِ خفی مربوط بہ تجلی صفات سلبیہ وکمالِ اخفیٰ مربوط بہ تجلی شان جامع است.

ومیفرماید کسے کہ در جبلت وخلقت وطبیعت او مخالفت صحابہ کرام بودہ باشد بہ تحقیق بگمراہی بزرگ گمراہ شدہ است.

Marfat.com

مکتوب بیست و ششم

حضرت امام میفرمایند کہ حق سبحانہ وتعالی شوق را در حق ابرار ثابت گردانیدہ است، چہ مقربین واصلین شوق ندارند الخ زیرا کہ شوق مقتضی فقدان مطلوب است ومطلوب این حضرات برایشان حاضر است ومفقود نیست۔ نمی بینی کہ ہیچ کس اشتیاق وجود خود را ندارد اگرچہ بوجود خود محبت بسیار دارد وچوں برائے ہمیشہ حاضر است مشتاق او نیست پس مقرب واصل کہ از صفات بشری فانی وبصفات اوتعالیٰ باقی گشتہ باشد حال او با اوتعالیٰ بمثال حال شخصے است بنفسِ خود چوں مدام برائے او حاضر است مشتاق او نیست ومراد از مقرب مقرب واصل است زیرا کہ مقرب بتدی ومتوسط نیز دارائے شوق است وابرار آنانند کہ بفنا وبقا ہیچ مشرف نشدہ اند وازمعارف عروج ونزول خبر ندارند وحکایت صدیق اکبر را برائے آن ایراد فرمودہ اند کہ مقرب واصل شوق ندارد۔ ومیفرمایند کہ حضرت شیخ ما میفرمود کہ بسیار وقت منتہی واصل تمنائے شوق وطلب ابتدائے خود را میکند ومیگوید کہ چہ شد شوق وطلبی کہ در ابتدا موجود بود ومیفرمایند کہ برائے رفع شوق مقام دیگر است اکمل تر از اول وتمام تر از آن وآن مقام یاس وعجز ادراک است الخ۔ یعنی سبب رفع شوق دو چیز است اول وصل دوم، عجز از ادراک واستعداد طالب نیز بدو نوع است، اول آنکہ بہ صرف وصل قانع شود وطالب ادراک نشود، دوم آنکہ بسبب بلندی استعداد خود طلب ادراک میکند، این دو عارف در وقتِ نزول فرق دارد یعنی شخصیکہ بوصل قناعت کردہ بود وطالب ادراک نبود در حالت نزول کہ وقت غیبوبت مطلوب است باز صاحب شوق خواہد شد وخواہان مطلوب خواہد گردید وکسے کہ طالب ادراک واز ادراک عاجز شدہ بود در وقت نزول نیز شوق نمیکند، زیرا کہ میفہمد کہ در عروج ہم ادراک ممکن نیست واستعداد این شخص بہ نسبت شخص اول بلند تر است۔ پوشیدہ نماند کہ این معارف از وقت ابتدائے حضرت امام است ومعارف وقت اخیر شان بمثل معارف حضرات انبیاء از ادراک مستمعان بالاتر است ودران وقت بہ ادراک ودرک ادراک نیز مشرف شدہ اند

Marfat.com

چنانچہ از مکتوب ہائے اخیر دفتر ثالث معلوم است حضرت امام میفرمایند، گفتہ نشود کہ مراتب اصول ابدالآباد قطع نمی شود پس شوق وطلب ہمیشہ باید بود الخ۔ زیرا کہ ما میگوئیم کہ عدم انقطاع مراتب مبنی بر سیر تفصیلی است کہ سیر سالک بہ تفصیلات تمام اسماء وصفات وشیون اعتبارات واقع شود و تفصیلاً تعلقات صفات را ملاحظہ میکند، در حق این شخص نہایت نیست و ہمیشہ در شوق وطلب است، زیرا کہ تعلقات وتفصیلات صفات غیر متناہی است، اما عارفے کہ ما در صدد بیان آنیم عارفے است کہ بسیر اجمالی بجاے رسیدہ است کہ تعبیر آن در عبارت نمیگنجد و این قسم عارف از خواص اولیاء است یعنی از محبوبین است کہ سیر شان اجمالی است تا برسد۔ زیرا کہ وصول بآن مرتبۂ مقدسہ بدون سیر اجمالی متصور نیست، کسانیکہ بسیر تفصیلی میروند، آنہا ابدالآباد در تجلیات صفاتیہ محبوس اند و وصول شان فقط بہ صفات است و از تجلیات ذاتیہ نصیب ندارند۔ سر گفتہ حضرت شیخ اکبر از ینجا ظاہر می شود کہ گفتہ خاتم النبوت از خاتم الولایت اخذ فیض میکند و علما این مقولہ را سبب کفر او می دانند حضرت مولانا عبدالرحمٰن جامیؒ توجیہ کلام حضرت شیخ را بہ تمثیل بادشاہ وخزانہ دار جواب میدہد و میفرماید کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بمثل بادشاہ است و شیخ بمثل خزانہ دار او و بادشاہان از خزانہ داران ہر چیز طلب میکند۔ معلوم است کہ حضرت مولانا این توجیہ را از قوۂ علم ظاہری خود کردہ است، حضرت امام است کہ حضرت حق سبحانہ وتعالیٰ بفضل وکرم خود او را بہ کشف تمام مقامات مشرف ساختہ است بنا بر آن در مکتوبے میفرماید کہ سیر محبوبان سیر اجمالی بیاشد تا المقصود برسند و بتمام تفاصیل صفات النفات نمیفرمایند الخ۔ پس اگر تفصیل کدام صفت بواسطہ شیخ بآنحضرتؐ مکشوف شود جاے اعتراض نیست و آن تفصیل کہ بحضرت شیخ مکشوف شود در حال بہ آنحضرتؐ مکشوف میگردد، زیرا کہ پیغمبر را از تمام کمالات امت نصیب است چہ این کمالات نیز بواسطہ متابعت آنحضرت حاصل شدہ است و این کمال مقصود اصلی نیست زیرا کہ از ظلال است و شان آنحضرتؐ ازین کمال بلند تر است و نیز حضرت امام میفرمایند کہ اگر پادشاہی یک سنگرے را بواسطہ کدام منصبدار فتح نماید این نیز از شوکت آن بادشاہ است زیرا کہ بخزانہ و عسکر او فتح شدہ است و برائے منصبدار غیر از فضیلت جزئی چیزے نیست۔

Marfat.com

مکتوب بیست و ہفتم

این مکتوب مبارک را بخواجہ عمک بخاری بہ بخارا ے شریف فرستادہ اند شاید کہ خواجہ عمک از ہم پیرگان حضرت شیخ امشائخ بودہ باشد حضرت امام درین مکتوب مزیت و برتری نسبت نقشبندیہ بیان میفرمایند کہ نسبت نقشبندی عبارت از آن حضور و آگاہی عارف است کہ ہیچ غیبت در آن نبودہ باشد و تعبیر از ان بیاد داشت میکنند یعنی یاد کرد دیگر است و یاداشت دیگر۔ یاد کرد آنست کہ گاہے غیبت و گاہے حضور است بلکہ اکثر غیبت است و کمتر حضور و یاد داشت آنست کہ حضور ذات او تعالی دائمی گردیدہ باشد و تا کہ در عروج است ہیچ غیبت در حق او نباشد و این را مقام تجلی ذاتی دائمی می نامند و یاد کرد تجلی ذاتی برقی بیکہ برقی از یاد کرد ہم پائین تر است زیرا کہ در یاد کرد گاہے حضور است و گاہے غیبت و در تجلی برقی غیبت بسیار است و حضور اندک و در حقیقت یاد کرد و تجلی برقی تجلی ذات نیست زیرا کہ تجلی ذات وقتیکہ ظہور کند باز استتار ندارد و تجلی برقی را بعضے مشائخ سلاسل دیگر نہایت النہایت گفتہ اند پس نسبت این اکابر را با نسبت ہاے دیگران قیاس باید نمود و بے تکلف فوق ہمہ باید دانست و میفرمایند کہ این نسبت عالیہ بر نہج غرابت پیدا کردہ است کہ اگر فرضاً پیش ارباب ہمیں سلسلہ بزرگ گفتہ شود تحمل کہ اکثر آنہا در مقام انکار آیند بسبنے کہ الحال درمیان این خانوادۂ بزرگ متعارف شدہ است عبارت از حضور حق است و شہود او تعالی بر وجہے کہ از وصف شاہدی و مشہودی منزہ باشد و دوام پذیرد۔

تذکرہ: حضور حق تعالی در دو وقت میسر میشود، اول در جذبہ بدین کہ متوجہ شیخ و یا بجذب خداوندی سالک قبل از تصفیہ و تزکیہ لطائف بشہود مشرف گردد، دوم آنکہ بعد از جذبہ و سلوک و بعد از تزکیہ و تصفیہ لطائف بمقام شہود رسیدہ باشد این عارف شاہد است و او تعالی مشہود بخلاف سالک اول کہ تا ہنوز قابل مشاہدہ نیست و در جذبہ بدون سلوک بآن مقام رسیدہ است لہذا او را شاہد گفتہ نمیشود۔ زیرا کہ نصیب او استہلاک و اضمحلال است بہ لیاقت مشاہدہ نرسیدہ و شخصیکہ بمقام یاد داشت رسیدہ است شہود و مشاہدہ در حق او درست است زیرا کہ این عارف بوجود موہوبی بقایافتہ لیاقت شہود مشاہدہ را حاصل نمودہ است۔

Marfat.com

مکتوب بیست و ششم

حضرت امام بخواجہ عمک می نویسد، مرحمت نامۂ گرامی کہ از روے کرم نامزد این مخلص ساختہ بودند بمطالعہ آں مشرف گشت چہ نعمتی است کہ آزادان یا دگرفتاران کند وچہ دولتی است کہ رسیدگان غمخوارگی مہجوران نمایند، بیچارہ مہجور چوں خود را شایان وصال نیافت بضرورت محمول زاویۂ ہجران گشت، حضرت امام این مکتوب را بہ عبارتی نوشتہ اند کہ موہم تنزل است اما در حقیقت ترقی و منزلت است زیرا کہ آزادان آں بزرگان اند کہ در عروج بیبا شد و نزول نکردہ باشند و گرفتاران و مہجوران بزرگان مرجوع اند کہ بہ نیابت حضرات انبیاء دعوت و ارشاد می کنند و اینہا قائم بمراد حق اند و اشخاصیکہ در عروج اند قائم بمراد خود اند۔ شعر

وشغلی بالحبیبی لکل حال　　احب الی من شغلی بحالی

ازیں سبب حضرت امام میفرماید کہ در اختیار آزادی گرفتاری بمراد خود بود و در ہجر و نزول گرفتاری بمراد حق است و آنچہ میفرماید چوں خود را شایان وصال نیافتم الخ یعنی حق تعالیٰ استعداد مرا لائق دعوت ساختہ اند اگرچہ شرف مقام عروج بیشتر است لیکن فضیلت نزول راست و وظیفہ نیابت انبیلے عظام درین جا اجرا می شود۔

مکتوب بیست و ہم

حضرت امام بہ شیخ نظام تھانیسری ہدایت می دہند تا دوبارہ نوافل را بہ جماعت ادا نکنند و آب مستعمل وضوے خود را بخوردن مریدان ندہند و خلفاے خود را از مسجودیت مریدان منع کنند تا مریدان بہ آنہا سجدہ نکنند الخ زیرا سجدہ در نہایت درجہ تذلل و انکسار است کہ بدوں حق سبحانہ برائے کسے دیگر ایں قسم تذلل و خضوع و انکسار جائز نیست حضرت امام میفرمایند کہ علم احوال ثمرۂ اعمال است الخ کسیکہ اعمال ندارد و اعمال را درست نکند احوال از کجا خواہد کرد۔

Marfat.com

مکتوب سی ام

حضرت امام درین مکتوب فرق شہود آفاقی وانفسی میفرمایند ودرمیان شہود انفسی وتجلی صوری فرق میکنند ومدح مقام عبدیت میفرمایند کہ مکشوفات آن مقام مطابق علوم شرعیہ است ودران وقت ہیچ کشف مخالف شرع پیدا نمی شود وقبل ازان ہمہ مکشوفات مطابق بعلوم شرعیہ نمی باشد بنا برآن حضرت امام میفرمایند کہ ممکن ومحدث بیچارہ از بیرون خود خبرے ندارد الخ یعنی شہود او در نفس اوست کہ این را شہود انفسی می نامند واز شہود آفاقی بلند تر است وشہود آفاقی را بے حاصلی می نامند یعنی شہود آفاقی اگرچہ از جملہ شرائط ومعدات است اما حصول اصل مطلب دران نیست بلکہ در شہود انفسی وسیر انفسی است چنانچہ حضرت خواجہ بزرگ فرمودہ اند کہ اہل اللہ بعد از فنا وبقاء ہرچہ می بینند در خود می بینند وحیرت ایشان در وجود خود شان است زیرا کہ آن تجلی انفسی نیز در ادراک نمی گنجد۔

تذکرہ: این معرفت از معارف ابتدائی حضرت خواجہ بزرگ وابتدائی حضرت امام میباشد زیرا کہ مطلوب ماورائے آفاق وانفس است چہ آفاق وانفس لیاقت شہود مطلوب را ندارند شہود آفاقی وانفسی بظلال مربوط اند وچون در ظلال نیز تفاوت است شہود انفسی بہ نسبت شہود آفاقی بلند تر است ازینجاست کہ حضرت خواجہ بزرگ میفرمایند آنچہ دیدہ شد ودانستہ شد آن ہمہ غیر است، و حضرت امام میفرمایند کہ حق سبحانہ وتعالیٰ وراء الوراء است ثم وراء الوراء ثم وراء الوراء معرفت ثانی کہ معرفت انتہائی این دو بزرگ است معرفت حقیقت دارد مطابق شریعت غراست۔

سوال: بزرگان دین باآنکہ بوفور علم ومعرفت متحلی اند چرا بمشہود قلبی وانفسی گمان حق سبحانہ میکنند؟

جواب: در حدیث شریف وارد است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمودہ کہ حق تعالیٰ میفرماید کہ آسمان وزمین گنجائش مرا ندارد یعنی لائق آن نیست کہ جاے من شود وقلب بندہ مومن جاے گنجایش من است از حدیث شریف معلوم است کہ در قلب یک گنجایش بلاکیف ہست اگرچہ حالیت و

Marfat.com

محلیت ظرفیت ومظروفیت نیست۔ نمی بینی آئینہ ظاہری وصوری کہ صورت دران نمودار است دریں صورت وآئینہ ہیچ حالیت ومحلیت وظرفیت ومظروفیت نیست پس اگر قلبِ عارف را بمثل آئینہ بدانیم گنجایش دارد ویا قلب عارف را بمثل عینک چشم بدانیم نیز گنجایش دارد۔ وآنچہ میفرماید شہودِ انفسی را در رنگ تجلی صوری خیال نکنند الخ یعنی تجلی صوری کہ بشان خود سالک مصور شدہ باشد وجود خود سالک دیدہ می شود، چہ این قبل از فنائے سالک است شہود انفسی گفتہ نمی شود وشہود انفسی بعد از فنائے عارف است اما در تجلی صوری آنا بر وجود بشری می افتد ودر شہود انفسی آنا بر وجودِ موہوبی است اما تجلی صوری وشہود انفسی ہر دو در وقت بقاست یعنی تجلی صوری در وقت بقائے وجود بشری است وشہودِ انفسی در وقت بقائے وجود موہوبی است وبعضے سالکان کہ فرق دو بقا را نکردہ اند بقائے تجلی صوری را بقلے شہود انفسی دانستہ اند وشتان ما بینہما۔

تذکرہ: فنا کنندہ وجود سالک تجلیات عالم قدس است اما تجلی صوری تا بحد فنا نمی رساند اگرچہ از الۂ بعضے کدورات بشریہ را میکند وبعضے تجلیات دیگرے ہم است مثل تجلی نوری ویا تجلیات بلاکیف کہ وجود بشری را فانی می سازند۔ حاصل فرمودہ حضرت امام این است کہ سالک فرق این دو بقا را کردہ نمی تواند کہ آیا این بقائے قبل از فناست ویا بقائے بعد الفنا کہ آنرا بقائے باللہ می نامند یعنی باقی بودن است بصفاتِ خداوند ورنگین شدن است بانعکاس صفات او تعالیٰ کہ آنرا تخلق باخلاق اللہ نیز میگویند۔

سوال: از عبارات بعضے سالکین معلوم می شود کہ بقلے باللہ عبارت از یافتن خود است عین حق سبحانہ یعنی خود را بعنوانِ حق می بینند؟

حضرت امام این را جواب میدہد کہ این توہم در مقام جذبہ فقط یعنی جذبہ بدایت بعضے را بسبب استہلاک واضمحلال کہ مشابہ بفناست دست میدہد ودر آن وقت آن گمان پیدا می شود واین حالت دوام ندارد وزائل شدنی است یعنی تجلیات عالم وجوب گاہے او را معدوم نشان میدہند وگاہے موجود، در وقت تجلی بمثل معدوم می شود ودر وقت انقطاع آن وجود بشری او عود میکند زیرا کہ تا ہنوز بہ فنا

Marfat.com

مشرف نشدہ است واکابر نقشبندیہ تعبیر ازین حالت بوجود عدم می کنند یعنی سالک عدمیت خود را مشاہدہ میکند وآن پیش از فناست گاہے اورا ازدے می ستانند وگاہے باز میدہند ولقائے کہ بعد از فنای اتم است از زوال وخلل محفوظ است تمثیل وجود عدم وتمثیل وجود فنا را در مثال آنی خواہیم فہمید، مثال وجود عدم مثال آہنی است کہ در کوزہ آہنگر آتش بگردد اما در وقت سرد شدن پس ہماں آہن است و مثال وجود فنا مثال مسی است کہ بعمل کیمیا بطلا تبدیل میشود ودر ہیچ وقت باز مس نمیگردد۔

سوال: فرق سیر انفسی وشہود انفسی چیست؟ وجذبہ وسیر انفسی چہ فرق دارد؟

جواب: شہود انفسی شہود تجلی عالم وجوب است در نفس عارف بعد از تخلے عارف خواہ آن تجلی مصور بصورت عارف ویا بدون مشاکلت عارف در نفس او مشہود شدہ باشد وسیر انفسی تبدل صفات خبیثہ است بصفات حسنہ وجذبہ نیز تبدل صفات خبیثہ است زیرا کہ در وقت جذب میلان لطائف عالم امر بعالم وجوب اخلاق سالک تبدیل میگردد ومناسبت سیر انفسی بہ لطائف عالم امر است زیرا در وقت جذب وعروج آنہا اصلاح اخلاق سالک می شود وچون اخلاق سالک درست شود نتیجہ مقامات عشرہ کہ عبارت از سلوک است بدست می آید وسلوک عبارت از طے مقامات عشرہ است کہ با اصلاح عالم خلق وسیر آفاقی تعلق دارد چہ در سلوک بہ سبب طے کردن مقاماتِ عشرہ محبت آفاق یعنی تعلق باغ وقصر واولاد وغیرہ انقطاع می یابد وجذبہ وسیر انفسی با آفاق تعلق ندارد وقتیکہ اخلاق درست شود تعلق آفاق خود بخود قطع میگردد خلاصہ اینکہ در سیر آفاقی قطع تعلقات آفاقی منظور است ودر جذبہ وسیر انفسی اصلاح خود اخلاق کہ قطع تعلق آفاق در ضمن آن حاصل میشود ازین سبب میفرمایند کہ جذبہ متضمن سلوک است وآنچہ فرمودہ اند واز حضرت خواجہ بزرگ حکایت کردہ اند کہ وجود عدم بوجود بشریت عود میکند اما وجود فنا بوجود بشریت عود نمیکند پس حالِ ایشان سرمدی ووقت ایشان دائمی است بلکہ از وقت وحال گذشتہ انکار ایشان با موقت اوقات ومعاملہ ایشان با محول احوال است یعنی بعد از فنا متخلق باخلاق اللہ گشتہ اند وانعکاس صفات کاملہ گرفتہ اند پس ہر آئینہ وقت ایشان دائمی است وگمان نکنی کہ اثر آن وقت باقی وخود آن وقت وحال تغیر یافتہ باشد

Marfat.com

بلکہ نفس آن حال باقی است نہ آنکہ خود او زائل شدہ و علم آن باقی است و آنچہ میفرماید در درجاتِ ولایت فوق عبدیت مقامی نیست زیرا در مقام عبدیت خود را بندہ و مخلوق و او تعالیٰ را خالق میدانند نہ آنکہ ذات خود را با ذاتِ او تعالیٰ و صفات خود را با صفات او تعالیٰ متاسبت دہند و یا خود را اظل او تعالیٰ بدانند و از توحید فعلی نیز اجتناب میکنند یعنی آنچہ وجود یہ افعال بندگان را افعال او تعالیٰ میدانند این بزرگواران کہ صاحبان مقام عبدیت اند میدانند کہ خالق افعال یکے است و فاعل آن متعدد کہ عبارت از بندگان است و در مقام عبدیت علوم استدلالی کشفی می شوند۔

مکتوب سی و یکم

این مکتوب را بشیخ صوفی نوشتہ اند و بر ایشان نوشتہ اند کہ از مجلس شریف شما کسے گفت کہ در مجلس شما از مخلصان شیخ نظام تھانیسری ازین فقیر مذکور ساخت و گفت کہ او انکار وحدت وجود می نماید الخ یعنی انکار او مثل انکار علمائے ظواہر است کہ از علوم توحید وجودی خبر نداشتہ و نادیدہ انکار کردہ است و آن شخص ناقل از فقیر التماس کرد کہ آنچہ حقیقت است برائے اینہا بنویس تا مردم در سوءظن نیفتند و بدگمانی نکنند، بنا بران بشیخ نظام نوشتہ اند کہ فقیر از خوردی مشرب اہل توحید را داشت و والد فقیر در ظاہر ہر سہ میں مشرب بودند یعنی در باطن متوجہ احدیت و مرتبہ تنزیہ می بودند، فقیر ازین مشرب از روے علم حظ وافر داشتم نہ از روے حال زیرا کہ حال مربوط بہ سلوک است تا وقتیکہ بخدمت شیخ المشائخ مشرف شدم و ایشان طریقہ عالیہ نقشبندیہ را بہ فقیر تعلیم فرمودند در اندک مدت توحیدِ وجودی منکشف گشت و در قائق معارف شیخ محی الدین ابن عربی واضح گشتند و آن تجلی ذاتی کہ شیخ آنرا مخصوص بخود میدانند بآن نیز مشرف شدم و سکر وقت و غلبہ حال بسیار موجود گشت ناگاہ عنایت بے غایت حضرت حق سبحانہ از دریچۂ غیب در عرصہ ظہور آمد و پردہ روپوش بیچونی و بیچگونی را برانداخت بعد ازان علوم و مکشوفات سابق کہ مخبر از اتحاد و وحدت بودہ اند رو بہ زوال آوردند و احاطہ و سریان و قرب و معیت ذاتیہ کہ در آن مقام منکشف شدہ بود مستور گشتند و بہ یقین یقین معلوم گشت کہ

Marfat.com

صانع را جل شانہ بعالم ازین نسبت ہائے مذکورہ ہیچ ثابت نیست او است تعالیٰ وعالم عالم ہیچون لا عین چون نتوان گفت واجب تعالیٰ را عین ممکن نتوان خواند انقلاب حقائق شرعاً وعقلاً محال است الخ یعنی نزد علماء ثابت است کہ حقائق سہ مرتبہ دارد حقیقت واجبی وحقیقت امکانی وحقیقت ممتنع و ہیچ یکے ازین حقایق بہ دیگرے تبدیل نمی شود کہ آن محال عقلی وشرعی است پس اگر توحید وجودی متحقق شود وصدق داشتہ باشد ممکن واجب میشود وآن محال است حضرت امام احوال خود را برائے آن تحریر فرمودہ تا شیخ نظام تھانیسری وہم نشینان او بدانند کہ انکار حضرت امام از معارف توحید وجودی بعد از گذشتن از معارف توحید وجودی است نہ آنکہ از توحید وجودی خبر نداشتہ انکار دارد یا صاحب معارف توحیدی را بد بداند واز جملہ اولیائے او تعالیٰ ندانند بلکہ میفرمایند کہ اینہا دوستان حق اند ودر محبت او تعالیٰ خود را وغیر خود را باختہ اند اما اینقدر ہست کہ معرفت توحید وجودی از معارف ابتدائی است و تطبیق آن بشریعت غرا مشکل می نماید پس ازین معارف باید گذشت وتتبع توحید شہودی و معارف بالاتر ازاں را باید کرد تا فنائے حقیقی دست دہد وکمال انسانی حاصل شود چہ کمالِ انسانی مربوط بہ تصفیہ قلب وتزکیۂ نفس است کہ بفنا وبقا مربوط است تا رضائے او تعالیٰ در ہمہ امور منظور نظر عارف بگردد چہ قبل از فنائے نفس عمل انسانی دربین قبول وعدم قبول متردد است یعنی بعضے اعمال برائے مرضی نفس است وبعضے برائے مرضی او تعالیٰ چہ در جبلت نفس مخالفت او تعالیٰ گذاشتہ شدہ است ازینجا است کہ در حدیث قدسی وارد است۔ عادنفسك فانها ان نصیت بمعاداتی یعنی عداوت کن با نفس خود۔ بدستیکہ او بدشمن من ایستادہ است ونیز جہاد اکبر در حدیث شریف وارد است جہاد با نفس است ودر معارف توحیدی فنائے نفس حاصل نیست۔ خلاصہ اینکہ در وقتِ ظہور توحید وجودی اگرچہ بعضے لطائف فانی گردیدہ مگر تمام لطائف بفنا مشرف نگردیدہ زیرا در وقت فنائے تمام لطائف انا گم میگردد ومصداق انا الحق موجود نمی باشد وآنچہ میفرمایند عجب است کہ شیخ محی الدین ذات واجب تعالیٰ را مجہول مطلق می گویند ومع ذالک ۔احاطہ ذاتی وقرب ومعیتِ ذاتیہ را اثبات می نماید الخ یعنی حضرت شیخ وقتے میفرماید کہ ذات او تعالیٰ از ادراکات ما برتر ومجہول

Marfat.com

مطلق است وہیچ حکمے برآن مرتبہ نمی شود وبعد حکم بقرب ومعیت ذاتی میکند واحاطہ ذاتی اثبات می نماید پس این دو قول متناقض است وآنچہ میفرمایند ہمیں مناسبت بعضے را بواسطہ بعض عوارض باعث حصول آن نسبت ہاے وہمیہ میگردد۔ حضرت امام آن عوارض را تشریح میدہد ومیفرماید کہ بعضے را کثرت مراقبات توحید برین احکام می آرد کہ صورت آن مراقبات در متخیلہ او نقش می بندد الخ یعنی این شخص در تکرار کلمہ لا الہ الا اللہ کہ معنی آنرا لا موجود الا اللہ کردہ است ومعنی ہمیں کلمہ از کثرت تکرار آن در متخیلہ او نقش بستہ است وبعض دیگر را علم توحید وتکرار آن ومطالعہ کتب شیخ اکبر یک نوع ذوق باحکام توحیدی بخشیدہ است واین ہر دو قسم توحید وجودی معلول وضعیف اندو داخل دائرہ علم است وبحال کارے ندارند یعنی این دو شخص صاحب احوال نیستند، وبعض دیگر را منشا این احکام غلبہ محبت است کہ بواسطہ استیلاے حب محبوب غیر محبوب از نظر محب می خیزد وجز محبوب ہیچ چیزے را نمی بیند یعنی در عشق چنین بوالعجبی ہا می باشد ومیفرمایند کہ این قسم توحید بہ نسبت دو قسم سابق عالی تر است وداخل دائرہ حال است ہر چند مطابق نفس الامر وموافق شریعت نیست۔

مکتوب سی ودوم

حضرت امام میفرمایند مخدوما شرح امثال این سخنان بطریق تحریر بلکہ تقریر ہم مناسب نمی نماید حضور بشرط حسن ظن ویا طول صحبت بہر نہجے کہ باشد درکار است الخ وقتیکہ مرزا حسام الدین احمد بحضور حضرت امام نوشتہ بود معارفے کہ از قلم شما ظاہر شدہ در وقت حضرت شیخ المشائخ این قسم معارف تحریر نمی شد وحال آنکہ ما وشما ہم پیرہ ایم پس این معارف از کجاست؟ حاصل جواب حضرت امام اینکہ این معارف معارف صحابہ کرام است کہ بعد از الف ثانی سر از نو ظہور نمودہ واین معارف از جذبہ و سلوک برتر است زیرا کہ جذبہ وسلوک در مقامات ظلیہ است واین معارف نتیجہ کمالات اصلیہ است و ہر مقام کمالات دیگرے است اینقدر فرق است صحابہ کرام قبل از سلوک وجذبہ مقامات ظلیہ باین معارف ومقامات مشرف شدہ بودند ودیگرے را چون حضرت امام اگر باین نسبت مشرف سازند و

Marfat.com

بکمالات صحابہ کرام برسانند بعد ازاں بطے منازل جذبہ وسلوک باین دولت عظمیٰ مستسعد خواہد گشت در ابتداء ظہور این معارف مخصوص بہ صحبت خیر البشر است، خلاصہ اینکہ صحابہ کرام ابتداءً بدون طے کردِ کمالات ظلیہ بکمالات اصلیہ مشرف می شدند و بعضے اخص خواص اولیاء مثل حضرت امام اگر باین کمالا مشرف میشوند بعد از حصول کمالاتِ ظلیہ بکمالات اصلیہ مشرف خواہند گشت و راساً و ابتہ رسیدن بکمالات اصلیہ مخصوص برکت صحبت خیر البشر است حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

یک زمانہ صحبتِ با اولیا ۔۔۔ بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

چون قرار فرمودہ حضرت مولٰنا یک ساعت صحبت اولیاء از عبادت صد سالہ بہتر است البتہ صحبت سرور انبیاء و اولیاء از عبادت ہزار سالہ بہتر خواہد بود، از ینجاست کہ یک چیتل و یک دانگ و یک پیسہ صدقہ کردن صحابہ کرام از صدقہ نمودن کوہ طلائے دیگران بہتر است زیرا کہ قرب و منزلت عمل باندازہ قرب و منزلت عامل است، سبحان اللہ حق سبحانہ و تعالیٰ در حق حضرت امام چہ کرم ہا نمودہ است کہ وجود مبارک او را بعد از ہزار و چند سال نمونہ وجود مبارک صحابہ کرام گردانیدہ است و آنچہ میفرماید تواند بود کہ از متابعا آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم نیز کسے را باین برکت مشرف سازند تا صحبت او نیز در ابتداء سبب ظہور این نسب عالیہ گردد و در ابتدائی صحبت او کمالاتِ اصلیہ بطالب ظہور کند۔ شنیدہ ایم کہ حضرت عروۃ الوثقیٰ محمد معصومؒ در صحبت حضرت امام ابتداءً بکمالاتِ اصلیہ رسیدہ بودند۔ سبحان اللہ معارف حضرت امام ادراک افہام بسیار بلند است۔ بیت

قیامت میکنی حضرت باین شیرین سخن گفتن ۔۔۔ مسلم نیست طوطی را بدوران تو شکر خائی

و آنچہ میفرمایند در مقامی ذکر و توجہ مناسب است و در مقام دیگر تلاوت و نماز و مقامی مخصوص بجذبہ و مقامی بسلوک و مقامی باین ہر دو دولت ممتزج است و مقامی است کہ از ہر دو جہت جذبہ و سلوک نہ جذبہ را با و مساسی و نہ سلوک را بآن تعلقی این مقام بے شرف است یعنی مناسب بندی توجہ است و در ولایت صغریٰ ذکر و توجہ مفید است و در مقام دیگر یعنی ولایت کبریٰ کہ ولایت انبیاء تلاوت در نماز و یا بدون نماز است و در کمالات نبوت انبیاء کہ از ولایت شان بسیار بلند تر است۔

Marfat.com

عروجات آنجا مربوط بہ نماز است، زیرا ولایت انبیا مربوط بصفات است و کمالات نبوت انبیاء منوط بذات بحت او تعالیٰ است و مقامیکہ مخصوص بجذبہ است چنانچہ بدایت طریقہ عالیہ نقشبندیہ و مقامیکہ مخصوص بسلوک است چنانچہ ابتدائے طرق دیگر و مقامیکہ باین ہر دو دولت ممتزج است، چنانچہ نہایت طرق اربعہ و مقامیکہ از ہر دو جہت جذبہ و سلوک جدا است چنانچہ کمالات ولایت انبیاء و کمالات نبوت انبیائے عظام کہ جذبہ و سلوک متعارف کہ مخصوص کمالات ظلیہ است در آنجا ہیچ نیست یعنی جذبہ مقامات ظلیہ در آنجا وجود ندارد و جذب و اجتباء انبیائے عظام از جذبہ و سلوک مقامات ظلی بلند و برتر است و این جذبہ و سلوک بآنجا نمیرسد و آنچہ میفرماید این نسبت از گذشت اصحاب کرام در حضرت مہدی بوجہ اتم ظہور خواہد یافت یعنی با این قرب تصرفات ظاہری نیز خواہد داشت و با ولایت (مفتوح الواو) بولایت (مکسور الواو) نیز بہرہ مند خواہد بود زیرا کہ ولایت بفتحہ بمعنی قرب و بکسرہ بمعنی تصرف است و آنچہ میفرمایند درین نسبت نیز اندراج النہایت فی البدایت متحقق خواہد شود چنانچہ در تقدم جذبہ بر سلوک متحقق است الخ یعنی در کمالات مجددی اندراج النہایت فی البدایت بدو نوع موجود است اول در تقدم جذبہ بر سلوک اندراج النہایت فی البدایت موجود است، دوم ظہور کمالات اصحاب کرام چنانچہ در صحبت حضرت امام واقع می شد کہ از کمالات انتہائی است نیز اندراج النہایت فی البدایت موجود است و این اندراج امر غریب و عزیز القدر است، و آنچہ میفرماید از مشائخ طبقات کم کسے ازین مقام خبر دادہ است فکیف کہ از علوم و معارف آن بحث کردہ باشد، ذٰلك فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم الخ یعنی مشائخ کرام کہ بعد صحابہ و تابعین و تبع تابعین گذشتہ اند از ین مقام ہیچ خبر ندادہ اند پس علوم و معارف این مقام را چگونہ بیان کردہ باشند، طبقات مشائخ کرام را اول حضرت عبد الرحمٰن سلمی بیان فرمودہ است و مشائخ ہر وقت و زمان را طبقہ اول و طبقہ ثانی ذکر نمودہ اند و بعد از او حضرت مولانا جامی نیز طبقات مشائخ را بہ ترتیب طبقات بیان فرمودہ اند۔ حضرت عبد الرحمٰن سلمی از اولیائے کبار است، عارفی در بارۂ کمال او می نویسد کہ بعد از وفات او از حضور شان پرسیدم کہ شما اکثر در مقام قربت دیدہ می شوید و حال آنکہ اولیائے دیگر بعضے وقت در مقامے و بعضے وقت

Marfat.com

درمقامِ دیگر دیده می شوند فرمودند که وفات وانتقال من درمقام قرب بوده است. وآنچه بحضرت حسام الدین احمد می نویسد که درباب بعضے ازیاران قلمی فرموده بودید فقیر از زلات انسان درگذشت حق سبحانہ وتعالیٰ ارحم الراحمین است عفو فرماید الخ بیان حقیقت این واقعہ آن بود که بعداز وفات حضرت شیخ المشائخ بعضے مخلصین حضرت شان فرموده ہاے حضرت امام تعجب آورده انسته زبان اعتراض دراز کردند حضرت امام چون صاحب وقت بوده وحق سبحانہ ارادۂ کمال اوداشته واورا درزمرۂ محبوبان خود محسوب نموده بود بنابرآن احوال معترضین رو بہ خرابی آورد وباطن ہاے شان تیره گردید. بنابر آن حسام الدین احمد عرض عذرخواہی آنہا کرده وحضرت امام درجواب آنہا می نویسد که سلب نسبت ہا۔ آنہا باختیار نبود یعنی من متوجہ سلب نسبت ہاے آنہا نشده ام واز سبب بے ادبی بے نسبت ہاے شان خود سلب شده است وآواز ذکرے که شنوند دیگر است ونسبت چیز دیگر یعنی نسبتہاے شان تا ہنوز سلب است دواپس اعاده نکرده اگر آنہا از بے ادبی اعتراض تائب نشوند ورجوع نکنند این حالت شان تغیر خواہد کرد چنانچه میفرمایند این سخن اگر امروز پوشیده است منتظر باشند فردا انشاء اللہ تعالیٰ ظہور خواہد حضرت امام دریں جا بہ تصرف خود اشاره می فرمایند ونشان میدہند که صاحب وقت اوست چنانچه حضرت امام درمکتوبے مینویسد که ارشاد وہدایت قطب وقت بمثال دریاے ایستاده است که براہر کس باندازۂ استعداد وصحبت شان که بآن صاحب وقت داشته باشند فیض میرسد وکسانیکه آن را نمی شناسند وبعبادت اوتعالیٰ مشغول اند ازان دریا فیض میرسد لیکن بہ نسبت شخص اول چیزے کم میرسد اما آن شخصے که ازاں عارف منکر اند ویا آن عارف از آنہا درآزار باشد آنہا از رشد وہدایت محروم وصرف رشد ظاہری دارند ورشد صوری وظاہری قلیل النفع است۔

مکتوب سی وسوم

این مکتوب شریف حاجت بہ تشریح ما ندارد صرف جملات آخر آنرا تشریح میکنم حضرت امام میفرمایند جمعے ازمشائخ که ازخود وبایست خود بہ تمام برآمده اند بواسطہ بعضے نیابت حقانیہ اخ

Marfat.com

صورت اہلِ دنیا نمودہ اند و بظاہر راغب می نمایند فی الحقیقت ہیچ تعلق ندارند الخ

تذکرہ: تعلق بہ دنیا و عدم تعلق بدنیا مربوط بہ تزکیہ و عدم تزکیہ نفس است تا وقتیکہ نفس تزکیہ نشدہ قطع تعلق ماسوا مشکل و حصول محبت او تعالیٰ محال است، زیرا کہ انسان در تمام عمر خود از دو محبت خالی نیست یا محبت نفس است و یا محبت او تعالیٰ و تا کہ محبت نفس موجود است محبتِ او تعالیٰ مشکل است زیرا کہ این دو محبت در دو طرف نقیض واقع شدہ اند و در جبلت و خلقت نفس مخالفتِ او تعالیٰ مرکوز و مضمر است پس وقتیکہ نفس تزکیہ شود تعلق ماسوا ہبائً منثور میگردد زیرا تعلق ماسوا فرع تعلق نفس بودہ وقتیکہ آن زائل گردد تعلق دیگران بتبع آن زائل میگردد پس بعضے اولیائے کمل کہ بعد از فنا و بقا و تزکیہ نفس شغل دنیوی میکنند ہیچ ضرر ندارد و تعلق بدنیا گفتہ نمی شود حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

چیست دنیا از خدا غافل شدن ۔۔۔ نے قماش و نقرہ و فرزند و زن

و نیز حضرت خواجہ عزیزان میفرماید۔ بیت

از درون شو آشنا و ز بروں بیگانہ وش ۔۔۔ این چنین زیبا روش کم می بود اندر جہان

و نیز بعد از کمالِ ولایت لطائف از ہم جدا می شوند و شغل ظاہری مانع شغل باطنی نمیگردد حضرت فاروقؓ میفرمایند اصلی واجھز بجیشی یعنی در نماز فکر تجہز جیش میکنم و شغل ظاہر من مانع عروجاتِ باطن نیست بلے انسان کامل جمعیت تمام دارد۔

مکتوب سی و چہارم

حضرت امام میفرمایند، فلسفی کہ دیدہ بصیرت او بہ کحل متابعت صاحب شریعت مکتحل نشدہ است از حقیقت عالم امر نابینا است و جواہر خمسہ کہ اثبات نمودہ اند در عالم خلق اند نفس و عقل را کہ از مجردات شمردہ اند از نادانی است۔

تذکرہ: حکمائے یونان ہیولا و صورت جسمیہ[2] و نفس[3] و عقل[4] و مرکب از ہیولا و صورت جسمی را جواہر خمسہ گفتہ اند حضرت امام آنرا تردید میکنند و میفرمایند کہ خذف ریزہ را جواہر انگاشتہ اند۔ جواہرِ خمسہ

Marfat.com

فوق العرش اند و برائے مصلحت و ترقیات و مجاہدہ در وجود انسان گذاشتہ شدہ اند این لطائف عالم امر کہ از جسمیت بری و نورانی و لامکانی میباشد لائق بآن است کہ جواہر خمسہ انگاشتہ شوند و آں ظرف ریزہ ہا لایق آن نیست کہ جواہر نامیدہ شود و نفس ناطقہ ہمیں نفس امارہ است کہ بتزکیہ محتاج است و بالذات ہمت او بہ دنائت و پستی است بعالم امر او را چہ نسبت و تجرد را بہ او چہ مناسبت زیرا کہ قرار گفتہ شما مجردات کمال منتظر ندارند و کمالات شان بالفعل است و حالانکہ نفس بہ تزکیہ محتاج است بنابراں کامل و مجرد گفتہ نمیشود و عالم امر طبعاً طرف او تعالیٰ مائل است و نورانی لایق آنست کہ جواہر نامیدہ شود و عقل خود ادراک نمیکند مگر امورے را کہ بمحسوسات مناسبت داشتہ باشد لہذا نظر او از احکام بیچونی کوتاہ است و در معرفتِ غیب محض گمراہ و ایں علۃ عالم خلق است اما عالم امر را روبہ بیچونی است و توجہ بہ بیچگونگی یعنی عالم امر خود بخود عالم قدس است و اما عالم خلق بہ پستی و دنایت مائل نیست، و میفرماید کہ عرش مجید مبدا این خواہر خمسہ عالم کبیر است در اینجا لازم است کہ چند چیز را بدانیم اول آنکہ عالمِ کبیر و عالمِ صغیر چیست دوم آنکہ عالمِ امر و عالم خلق چیست و مکان طبیعی ہر کدام کجاست و عالم مثال چیست عقل و نفس و خیال چہ چیز میباشد و انسان از کدام اشیا ترکیب یافتہ؟ عالم کبیر عبارت از تمام ممکنات فوق العرش و تحت العرش میباشد و عالم صغیر عبارت از انسان است و عالم اصغر عبارت از قلب انسان است. جواہر خمسہ پنج لطائف عالم امر است کہ مکان شان فوق العرش میباشد یعنی قلب نوری و روح و سر و خفی و اخفی و عالم خلق عبارت از عناصر اربعہ و نفس ناطقہ میباشد کہ مقام شان تحت العرش است و ایں عالم امر و عالم خلق کہ در عالم کبیر واقع است در عالم صغیر کہ انسان است نیز موجود است در عالم کبیر برزخ درمیان عالم امر و عالم خلق عرش مجید است کہ فوق آں عالم امر و تحت آں عالم خلق است و حکم محدب عرش حکم عالم امر و حکم مقعر عرش حکم عالم خلق است یعنی آن طرف عرش بیچون و بے کیف و این طرف آن دارائے چونی و چندی است و فوق عرش مقام قلب نوری است و فوق آن مقام روح و فوق آنمقام سر و فوق آنمقام خفی و فوق آنمقام اخفی است. پوشیدہ نماند کہ اطلاع بر حقایق عالم امر و مشاہدہ مکان طبعی شان خاصہ تابع کامل آنحضرتؐ است فلسفی کہ از شرف متابعت محروم است از عالم امر چہ خبر خواہد داشت و بظن و تخمین

Marfat.com

ابد گفت کہ بالائے عرش نہ خلاست و نہ ملاء عجب است کسیکہ معتقد آنست کہ آسمان خرق والتیام ندارد و یکس از آسمان اول گذشتہ نمیتواند باین عقیدہ از فوق عرش سخن میکند شاید کہ در خواب بانجا سفر نمودہ باشد۔

بیت آنکس کہ نداند و نداند کہ نداند در جہل مرکب ابدالدھر بماند

برزخ دریابین عالم خلق و عالم امر در عالم صغیر قلب انسان است از ینجاست کہ قلب را عرش اللہ می نامند زیرا کہ در عالم کبیر دریبین عالم خلق و عالم امر عرش مجید صفت برزخیت داشتہ و در عالم صغیر دریبین عالم خلق و عالم امر قلب صفت برزخیت دارد۔

سوال: برزخیت عرش مسلم است زیرا کہ فوق او عالم امر و تحت او عالم خلق است و برزخیت قلب نہ چنان است زیرا کہ در وجود انسان عالم خلق و عالم امر ممتزج است و این طور نیست کہ یکطرف قلب عالم امر و طرف دیگر آن عالم خلق بودہ باشد پس برزخیت او چہ معنی خواہد داشت؟

جواب: برزخیت عرش باعتبار مکان بودہ و برزخیت قلب نوری بواسطہ وصول و ایصال فیوضات است و برزخیت مکانی مراد نیست و برزخیت قلب نوری کہ در وجود انسانی است قرار ذیل است۔

تبصرہ۔ فیوضات عالم قدس اول بروح میرسد و چون روح از عالم امر است و قلب نوری از عالم امر است از روح بقلب نوری میرسد و قلب صنوبری ظرف قلب نوری است پس آن فیض بواسطہ ظرفیت و مظروفیت از قلب نوری بقلب صنوبری میرسد و چون قلب صنوبری از عالم خلق بودہ و نفس از عالم خلق است بدین مناسبت آن فیض از قلب صنوبری بہ نفس میرسد و نفس چون کل است و حواس و جوارح اعضاء آنست آن فیض از نفس بحواس میرسد پس معنی برزخیت قلب توسط ایصال فیض است نہ برزخیت مکانی چنانچہ در عرش است۔

تذکرہ: قلب را از سبب دیگر نیز عرش میتوان گفت، یعنی چونکہ عرش مظہر اتم ذات و صفاتِ اوتعالیٰ است قلب عارف کہ از کشاکش ماسواء فارغ و فنا و بقایافتہ است نیز مظہر ذات و صفات اوتعالیٰ میگردد بلکہ فضیلت جزئی نسبت بہ عرش نیز او را حاصل می شود و آن عبارت از عشق و گرفتاری او بعالم قدس است کہ عرش آن را ندارد۔ بیت

ما ہرچہ خواندہ ایم فراموش کردہ ایم الّا حدیثِ یار کہ تکرار می کنم

Marfat.com

وعرش این عشق وگرفتاری ندارد۔ ازین جاست کہ فرمودہ اند۔ بیت

عرش وغرنین ہر دو یک طبق است بلکہ غرنین شریف تر طبق است

زیرا عشقیکہ قلوب اولیاے غرنین بعالم قدس دارند عرش مجید ازاں عشق بے شعور است۔ بیت

گر عشق نبودی وغمِ عشق نبودی چندین سخن نغز کہ گفتی کہ شنیدی

ترکیب انسان از عالم خلق وعالم امر است وانسان ازدہ جزء مرکب است کہ پنج آن از عالم امر و پنج دیگر آن از عالم خلق وہر کدام این اجزا بکمال مخصوص است وعروجات وتجلیات جداگانہ دارند۔ اگر از تعلقات پراگندہ خلاصی یافتہ وبکمالات خود ہا برسند زہے سعادت، زیرا آنچہ از خلقت انسانی منظور بودہ بحصول پیوست وغایہ وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون انجام یافت۔

اجزاء عالم امر انسان عبارت از قلب نوری وروح وسر وخفی واخفی می باشد واجزاء عالم خلق او عناصر اربعہ ونفس ناطقہ کہ شیرہ وعصارہ عناصر اربعہ است کہ محل آن تمام بدن مگر مرکز یعنی او در دماغ است وبعد از تزکیہ بہ سینہ میرود۔

سوال: انسان دو جزو دیگر نیز دارد کہ عبارت از عقل وخیال ست محل ومرکز آن در کجا خواہد بود

جواب: عقل قوۃ ایست در نفس وجوہر مستقل نیست وخیال نمونہ عالم مثال است کہ در جوف دماغ انسان متمرکز است عالم مثال کہ از عالم اجساد لطیف واز عالم ارواح کثیف میباشد مرکز آن در عالم کبیر در بین عالم ارواح وعالم اجساد است۔ وبرعکس سراب کہ موہوم نما ست یک عالم موجود موہوم نما است یعنی این دو چیز اجزاے مستقل نیست واین عالم مثال عالم عجیب است کہ با موہومیت وجود آن آئینہ وتمثیل جمیع عوالم است یعنی عکوس تمام ارواح واجساد ومعانی در آنجا منتقش است وتمثال اشیاے گذشتہ وآئندہ در آنجا دیدہ میشود، وآنچہ میفرماید مطالعہ اصول این جواہر را در ان موطن نیز نماید۔ واین جواہر صغیرہ وکبیرہ را در رنگ ظلال آن جواہر حقیقیہ معلوم فرماید یعنی کسیکہ بمحض فضل او تعالیٰ بمشاہدہ عالم وجوب مشرف شود اصول این جواہر صغیرہ یعنی عالم امرے کہ در انسان است واصول جواہر کبیرہ یعنی عالم امرے کہ در عالم کبیر است در آنوقت مشاہدہ خواہد کرد وخواہد فہمید کہ اصول این لطائف صغیرہ وکبیرہ

Marfat.com

صفات اضافیہ اوتعالی است ووجود عالم خلق وعالم امر اثر صفات اضافیہ اوتعالیٰ است۔ وصفات اضافیہ چنانچہ تخلیق وترزیق واحیاء وامانت وغیرہ کہ برزخ وجوب وامکان است عبارت از تعلقات صفات قدیمہ است ودر ذات خود نہ ممکن اند ونہ واجب وفوق آنہا صفات حقیقیہ ثمانیہ است وقلب بہ تجلیات صفات اضافیہ مشرف است وروح را از تجلیات صفات حقیقیہ ثمانیہ نصیب است ولواقی جواہر علیا ریعنی سر وخفی واخفیٰ فوق صفات حقیقی اند یعنی مبدا فیض شان فوق صفات مذکورہ اند نہ آنکہ خود شان فوق صفات حقیقیہ اند۔ زیرا کہ خود این لطائف از عالم امکان وصفات حقیقیہ از عالم وجوب است، بلی مبدا فیض شان کہ عبارت از شیونات ذاتیہ و صفات سلبیہ وشان جامع است فوق صفاتِ حقیقیہ است لہذا تجلیات این مراتب سہ گانہ را تجلیات ذاتیہ میگویند۔

سوال: تجلیات شیونات وصفات سلبیہ وشان جامع بکدام سبب تجلیات ذاتیہ می نامند؟

جواب: تجلیات ذاتی بدو معنی اطلاق می شوند اول تجلیات ذاتی بمعنی اعم، دوم تجلیات ذاتی بمعنی اخص تجلیات ذاتی بمعنی اعم آنست کہ تجلی صفات زائدہ نباشد وتجلیات ذاتی بمعنی اخص آنست کہ تنہا تجلی ذات بحت اوتعالیٰ بودہ باشد وتجلی شیونات واعتبارات نیز ملحوظ عارف نبودہ باشد پس تجلی شیونات واعتبارات بمعنی اعم تجلی ذات دانستہ می شود چہ شیونات واعتبارات وجود زائد خارجی ندارند بلکہ وجود شان انتزاعی است وآنچہ میفرمایند منع از اظہار حقایق عالم امر بواسطہ رقت آن معانی مکنونہ است یعنی نزد علماء ثابت است کہ بحث از حقیقت عالم امر و حقیقت روح ممنوع است وآیہ کریمہ را درین بارہ شاہد می آرند وعلماء حق دارند کہ ازان بحث نکنند چہ عالم ارواح بسبب بیچونی مناسبت فی الجملہ بہ بیچون حقیقی دارد وچون کشف کنہ حقیقت وجوب از امور غوامض است بیان روح را نیز بآن قیاس کردہ اند، اما علماء راسخین کہ تلامیذ خاص انبیائے کرام اند ازین ماجرا آگاہ اند واین باخبرے شان از الا قلیلا بیرون نیست، زیرا دانستگی آنہا باعالم ارواح از دانستگی حق سبحانہ وتعالیٰ باز ہم بسیار کمتر است۔

Marfat.com

مکتوب سی و پنجم

حضرت امام میفرمایند مقصود از سیر و سلوک تزکیہ و تطہیر نفس امارہ است الخ یعنی چون نفس در ذات خود خبیث و نجس است پس طہارت او لازم است کہ از عبادت معبودات باطلہ نجات میسر شود و عالم امر در ذات خود پاکیزہ و متوجہ بعالم قدس است غباری کہ از مجاورت عالم خلق بآن نشستہ است آنرا تصفیہ باید کرد و تطہیر نمی خواہد از ان سبب صوفیہ کرام تصفیہ را در بارۂ عالم امر و تزکیہ را در بارۂ عالم خلق استعمال میکنند۔ و آنچہ میفرمایند این دولت وابستہ بحصول فنا است و تحقق محبت ذاتی الخ یعنی رسیدن بمقامات مقربین مربوط بفنا مطلق است کہ از صفات و اعتبارات بگذرد و بمطلق فنا این کار نمی شود و بسبب مطلق فنا بمحبت ذاتی نمیرسند و بعد از فنا مطلق عارف محب ذات او تعالیٰ شدہ و در آنوقت ایلام و انعام منظور نمیباشد و آنچہ میفرمایند حقیقت اخلاص اینجا دست میدہد بلے عبادتے کہ خالص برائے رضاے او تعالیٰ کردہ شود بعد از فنا مطلق و تحقق محبت ذاتی متصور است و در آنجا سرور و نجات خویش ہیچ منظور نظر نیست و عبادتے کہ برائے منفعت خود کردہ میشود از حقیقتِ اخلاص عاری است۔

مکتوب سی و ششم

حضرت امام میفرمایند شریعت متکفل جمیع سعادات دنیویہ و اخرویہ است۔

تبصرہ: حضرت امام درین مکتوب دو طائفہ را تنبیہ میفرمایند اول صوفیہ کہ بکمال شریعت نفہمیدہ اند و طریقت و حقیقت را مغز و شریعت را پوست دانستہ اند شاید گمان میکنند کہ ما از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم محبوب تریم کہ مغز را بما دادہ است و پوست را بآنہا عجب بیفکری است۔ ع

بخواب اندر مگر موشی شتر باشد

دوم علماے کہ طریقت و حقیقت را سواے شریعت انگاشتہ فضولی و بدعت دانستہ اند در حالیکہ تصوف کمالے زائد از شریعت نیست بلکہ یک جزو شریعت است چہ اخلاص از مامورات شرعیہ است۔

Marfat.com

تنبیہ: علما، قرار ذیل است، علما، در علم و عمل میکوشند و بغرض جاہ و ریاست بہ علم و عمل مشغول اند و از اخلاص کہ جزو اعظم مامورات شرعیہ است غافل اند اخلاصے کہ دارند صورت اخلاص است، طریقت و حقیقت را کہ اسباب حصول حقیقتِ اخلاص می باشد چیز لا یعنی شمردہ اند و از تزکیہ نفس کہ جزو اعظم بدن انسان است و مشارٌ الیہ بہ لفظ انا است بے خبر اند و بصورت اخلاص گاہے متلبس اند و گاہے از ان ہم عاری۔

سوال: صورت و حقیقت اخلاص چہ فرق خواہد داشت؟

جواب: صورت اخلاص آنست کہ شہرت و رفعت را دوست داشتہ و بہ تشہیر اعمال حسنہ خود ملتذ میگردد اما بہ تکلف ازاں اجتناب میکند بنا بر آں اعمال او مختل است، گاہے برضائے نفس است و گاہے برضائے او تعالیٰ و حقیقت اخلاص کہ بعد از تزکیہ نفس میدست میدہد ترک شہرت و ترک رفعت و جدانی میگردد، و عارف ازیں اشیاء دنیہ حظ نمیگردد تمام اعمال او در ہر وقت و ہر آن مخصوص برائے رضائے او تعالیٰ میشود و نیز صاحبان صورت اخلاص عملے را کہ بہ اخلاص بکنند منظور نظرشان جلب منفعت و دفع مضرت از خود خواہد بود و لایق عبادت او تعالیٰ نخواہد بود۔ پس ازیں تحقیق معلوم شد صوفیہ کہ کمالات خود را از کمالات شریعت برتر میدانند مغرور اند و علمائے کہ طریقت و حقیقت را بیگانہ از شریعت میدانند بیخبر اند آیہ کریمہ مخلصین لہ الدین و کریمہ الا للہ الدین الخالص از یادشان رفتہ است۔ حضرت امام میفرمایند از تجلیات سہ گانہ و مشاہدات عارفانہ گذرانیدہ از ہزاران یکے را بدولتِ اخلاص و مقام رضا میرسانند۔

سوال: تجلیات سہ گانہ عبارت از تجلی افعال یعنی تجلی صفات اضافیہ و تجلی صفاتِ حقیقیہ و تجلیات ذاتیہ می باشد و حال آنکہ بہ تجلی صفات حقیقیہ تزکیہ نفس شروع و بہ تجلی ذاتی تزکیہ نفس کمال میرسد و تزکیہ نفس مقام رضا است و از فرمودہ حضرت امام معلوم می شود کہ مقام رضا بعد ازیں است؟

جواب: شاید مراد حضرت امام از تجلیات سہ گانہ درین جا ظلال تجلیات باشد

Marfat.com

نہ اصل تجلیات، و آنچہ میفرماید کوتہ اندیشان احوال و مواجید را از مقاصد می شمارند لاجرم گرفتار زندان وہم و خیال می مانند، مراد از زندان وہم، خیال ناقص شان است کہ ظلال را مطالب انگاشتہ از مطلب غافل ماندہ اند، احوال و مواجید اگرچہ معدات مطلوب اند اما مطلوب ہنوز برتر است۔ ع

رخسار من اینجا و تو در گل نگری

مکتوب سی و ہفتم

حضرت امام میفرمایند الحال آرزوئے نماندہ است مگر آنکہ احیاے سنت از سنن آنحضرت نمودہ اید الخ یعنی بعد از بسیار وقت معلوم شد کہ یافت مطلوب وراے احوال و مواجید است و غیر از اتباع سنت راہی بآں مقصد اثناء وجود ندارد۔

مکتوب سی و ہشتم

حضرت امام میفرمایند ہرچہ مادون ذات بحت است تعالیٰ شانہ معبر بہ غیر است اگرچہ اسماء و صفات بودہ باشد الخ مراد حضرت امام ترغیب عروجات است و تنبیہ است بآنکہ طالب این راہ ہمت را بلند باید داشت و بہ ظلال قناعت نباید کرد حضرت مولانا روم میفرماید۔ بیت

آنچہ بیروزی است روزش دیر شد آنچہ جز ماہی است از عشق سیر شد

مقصد حضرت امام آنست کہ گرفتار صفات نیز گرفتار غیر است۔

سوال: متکلمین صفات را لاھو ولا غیرہ گفتہ اند و شما آنرا غیر میدانید؟

جواب: غیریت دو معنی دارد، اول آنکہ در بین دو چیز اتحاد مفہوم و اتحاد مصداق نبودہ باشد چنانچہ در بین ذات او تعالیٰ و در بین صفات او مغایرت مفہومی و مصداقی موجود است زیرا کہ مفہوم اللہ معبود و محبوب است و مفہوم علم و قدرت دانستن و توانائی است و مصداق اللہ ذات او تعالیٰ است و مصداق علم و قدرت صفت العلم و صفت القدرت است این است معنا

Marfat.com

غیریت مطلق کہ مغایرت مفہومی و مصداقی در آن موجود است۔ دوم غیریت اصطلاحی است، غیریت اصطلاحی آنست کہ انفکاک بودہ باشد و ایں را غیر مصطلح میگویند پس صفات او تعالیٰ اگرچہ مغایرت مفہومی و مصداقی دارند اما چوں انفکاک از ذات او تعالیٰ ندارند اگرچہ غیریت مطلق دارند اما غیرت اصطلاحی ندارند و متکلمین غیرت اصطلاحی را بکلمہ لاغیرہ سلب و غیرت مطلق را بکلمہ لاھو اثبات کردہ اند ازینجاست کہ لاھو فرمودہ اند یعنی از حیث مفہوم و از حیث مصداق عین ذات نیستند پس سالک را باید کہ باآنہا گرفتار نشوند۔ و آنچہ میفرمایند چون را بچون تصور کردہ اند الخ یعنی سالکان ناقص عالم روح و گاہے ظلال صفات و گاہے خود صفات را عین مطلب تصور کردہ اند و شہود و معرفت را باوراء دادہ اند و حال آنکہ مطلب از شہود و معرفت ایشان برتر است و آنہا غیر مطلب را مطلب انگاشتہ اند و آنچہ میفرمایند چون معرفت وراء علم باشد الخ یعنی معرفت از علم و دانش متعارف جدا است چرا کہ علم و دانش بیک چیزے سبب ادراک آن چیز است و در معرفت اگرچہ شناخت است اما درک نیست ازین سبب آنرا ادراک بسیط می نامند یعنی چنان ادراک است کہ مدرک (بکسر را) از تعبیر مدرک (بفتحہ را) عاجز است ازین سبب ادراک او بسیط است و در تعبیر او نمی گنجد۔ پوشیدہ نماند کہ معرفت بعد از فنا می باشد چوں در فنا اقدام متفاوت اند لاجرم منتہیان در معرفت از یکدیگر تفاضل دارند یعنی فنا چند نوع است فنا اول، در مرتبہ صفات اضافیہ است و فنیکہ سالک از ممکنات گذشتہ بظلال صفات رسیدہ باشد فنا ابتدائے حاصل کردہ باشد و این صورت فنا است زیرا کہ صفات اضافی برزخ وجوب و امکان است و عین وجوب نیست۔ فنا دوم، فنا در صفات است۔ فنا سوم، در شیونات و اعتبارات است، تا کدام صاحب دولتے باشد کہ بفنائے ذاتی مشرف شود۔

سوال: علامہ محب اللہ بہاری در مسلم العلوم و نیز قاضی مبارک در خطبہ کتابہائے خود لایتصور و لایدرک می نویسند و حضرت شیخ مصلح الدین شیرازی میفرماید۔ بیت

لے برتر از خیال و قیاس و گمان و وہم وز ہر چہ گفتہ اند و شنیدیم و خواندہ ایم

و صاحب امالی در رویت جنت نیز بعدم ادراک قایل است چنانچہ فرمودہ اند۔ بیت

Marfat.com

یراہ المؤمنون بغیر کیف وادراک وضرب من مثال

واز فرمودہ ہائے حضرت امام نیز عدم ادراک معلوم میشود بنا برآن پرسیدہ می شود کہ آیا ادراک آن ذات کبیہ مرادات کہ از عقول وادراکات ما بلند است درحق بعضے خواص بلکہ اخص خواص در حیات دنیوی ممکن الوقوع است یا نہ؟

جواب: شاید کہ اخص خواص کہ تلامیذ خاص انبیائے عظام اند از ادراک آن مرتبہ مقدسہ بہرہ داشتہ باشند۔ چنانچہ حضرت امام در مکتوبہائے اخیر دفتر ثالث میفرمایند وقتیکہ سالک از چونی و چندی بگذرد بیچون فی الجملہ شود بیتوانند کہ بکنہ بیچون خود بیچون حقیقی را ادراک نماید و بہ ادراک بلکہ بدرک ادراک آن مرتبہ مقدسہ سرفراز گردد۔ بیت

اگرچہ این لحظ ممکن کار شب نیست زبخت مقبلاں این ہم عجب نیست

پوشیدہ نماند کہ بیچون حقیقی دیگر است و بیچون فی الجملہ دیگر عالم روح بلکہ تمام عالم امر بیچون فی الجملہ است۔ وآنچہ میفرمایند فنا ء موہبت محض است اما مقدمات ومبادی آن بہ کسب تعلق دارد الخ، یعنی مقدمات فناء مقامات عشرہ است اگرچہ فنا عنایت محض است ولکن علی الاکثر رعایت مقامات عشرہ سبب فنا میگردد و نیز می شود کہ درحق بعض اشخاص بارعایت مقامات مذکور فنا دست ندہد و نیز ممکن و واقع است کہ برائے بعضے بدون رعایت مقاماتِ عشرہ فنا عنایت شود، بلے گاہے بہ سلامی برنجند و گاہے بہ دشنامی خلعت دہند، کار عنایت است و باقی ہمہ بہانہ۔ وآنچہ میفرمایند حال او از دو صورت خالی نیست یا بہ موقف المواقف او را باز دارند یا بہر تکمیل ناقصان بعالم او را باز گردانند یعنی عارفے کہ بسیر اجمالی بہ نہایت مراتب کمال خود برسد و بمشاہدہ عالم وجوب مشرف شود از دو صورت خالی نیست یا آنکہ ہمیشہ در عروج بودہ و بہ ایمان شہودی مشرف باشد و یا برائے تکمیل ناقصان نزول فرمودہ ایمان شہودی او بہ ایمان غیبی تبدیل شدہ باشد قرب و شرافت برائے اول است و فضیلت و نیابت انبیائے عظام برائے دوم است۔

تبصرہ: سیر عروجی اجمالی است تا برسند و بعد از نزول سیر تفصیلی است کہ او را بتجلیات اسمائی و

Marfat.com

صفاتی بے نہایت مشرف خواہند ساخت تا طالبان مختلف الاستعداد را تربیہ کردہ بتوانند۔

تذکرہ: شخصے کہ ارشاد میکند البتہ مسترشدان مختلف الاستعداد خواہد داشت وارباب مشارب مختلف را تربیہ خواہد کرد و ہر کدام شان را بہ اسم مربی او دلالت خواہد کرد، معلوم است کہ اگر خود او از تجلیات صفات متنوعہ بے بہرہ باشد دیگراں را بآن کجا رہبری خواہد توانست۔ بیت

عالمت خفتہ و تو ہم خفتہ خفتہ را خفتہ کے کند بیدار

وآنچہ میفرماید بعد از فنا کمال اخلاص متحقق میشود الخ یعنی عمل علمائے ابرار و صلحاء اخیار کہ بحقیقت فنا مشرف نشدہ اند گاہے برائے رضائے او تعالیٰ است و گاہے نفس امارہ دراں شرکت میکند و بعد از فنا عمل خالصاً للہ کردہ میشود چہ نفس ازیں رفتہ است و تزکیہ یافتہ و شیطان از حجرۂ قلب برآمدہ است فقہائے کرام میفرمایند نیت در امر محتمل درکار است و در متعین احتیاج بہ تعین نیست۔ ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم۔

مکتوب سی و نہم

حضرت امام میفرمایند مدار کار بر قلب است اگر دل بغیر او سبحانہ گرفتار است خراب و ابتر است سلامتیٔ قلب از التفات بماسوی او تعالیٰ و اعمال صالحہ کہ ببدن تعلق دارد ہر دو درکار است الخ، حضرت امام درین مکتوب اشخاصے کہ عبادت را در اعمال جوارح یعنی در ظاہر شریعت منحصر ساختہ و از اخلاص و حضور قلبی غافل اند تنبیہ میکند و ہمچناں ملحدانی را کہ بدون اعمال صالحہ و دعویٰ سلامتیٔ قلب میکنند تہدید میفرمایند بلے عمل ریائی را ظاہر شریعت نیز نمی پسندد و ریا را مفسد عمل میداند، شریعت مقدس فرق کفر و شرک و ریا را چناں توضیح میفرماید کہ کفر و شرک تمام اعمال صالحہ را برباد دہد و ریا تنہا مفسد آن عملی است کہ دراں واقع شدہ است و بہ بطلان اعمال سابقہ تعلق ندارد و نیز شریعت مطہر عبادتے کہ حضور قلبی در آن نباشد عبادت ندانستہ چنانچہ آنحضرت میفرمایند کہ لاصلوٰۃ الا بحضور القلب و صلوٰۃ را معراج مومن فرمودہ و نماز بدون حضور البتہ معراج شدہ نمی تواند۔ وملحدانی کہ بدون تعمیل اوامر و نواہی شرعیہ دعوائے سلامتیٔ قلب میکنند از اسلام دور اند زیرا اگر کسے بعد از سلامتیٔ قلب از عبادت معاف میگردید انبیائے عظام بآن لائق تر می بودند چہ سلامتیٔ

Marfat.com

قلب دیگران بہ عشر عشیر سلامتی قلب ایشان نمیرسد با آنکہ آنہا در عبادت پیش قدم ترین مردمانند و تا دمِ آخر از عبادت باز نہ نشستہ اند حضرت امام میفرمایند ہمچنانکہ در حیاتِ دنیوی روح بدون بدن غیر متصور است احوال قلبی بدون اعمال صالحہ بدنی محال است حضرت امام سلامتی قلب را روح و اعمال صالحہ را بدن قرار دادہ اند، حاصل کلام شان آنکہ در بین سلامتی قلب و اعمال صالحہ در حقیقت تلازم است کہ یکے بدون دیگرے اعتبار ندارد، از حضور حضرت امام پرسیدہ شدہ است آیا چنان میشود کہ عارف از عبادت فارغ و معاف شود؟ در جواب فرمودند کہ اگر عارف از حوائج ضروری بشری مستغنی شود از عبادت فارغ خواہد شد و چون عارف از گرسنگی و تشنگی و مریض شدن وغیرہ از عوام ممتاز نیست در فراغت از عبادت چہ گونہ ممتاز خواہد شد۔

مکتوب چہلم

حضرت امام میفرمایند بعد از طے منازل سلوک و قطع مقامات جذبہ معلوم شد کہ مقصود ازین سیر و سلوک تحصیل مقام اخلاص است کہ مربوط بفنا، آلۂ آفاقی و انفسی است و این اخلاص جزوی است از اجزاے شریعت یعنی علماے کہ از اخلاص غافل اند و فنا و بقا را کہ محصل کمال اخلاص میباشد از شریعت ندانستہ چیز زائدی انگارند کم علم اند و از اجزاے ثلاثہ شریعت کہ علم و عمل و اخلاص است جاہل و آیہ کریمہ مخلصین لہ الدین را نخواندہ اند و نیز ناقصانیکہ حرف فنا و بقا بر زبان دارند و بحقیقت آن نرسیدہ اند شریعت را پوست خیال میکنند و بحقیقت ناقصے کہ دارند و آنرا مغز میدانند مغرور و مفتون اند۔ اگر بحقیقت فنا و بقا میرسیدند میفہمیدند کہ حقیقت حقیقت شریعت است و حقیقتے کہ ما داریم ظلی از ظلال آن حقیقت است ہرگز این طور چیزہا نمی گفتند و باین ترہات لب نمی کشادند۔ این بود شرح حصہ اول مکتوبات قدسی آیات حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ تعالیٰ کہ در سہ تور ۱۳۴۷ ازاں فراغت حاصل گردید۔ ومن اللہ التوفیق۔

Marfat.com

وَلَذِكْرُ اللّٰهِ اَكْبَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُوْنَ ؕ

شرح مکتوبات قدسی آیات

محبوب سبحانی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ السامی

حضرت شیخ احمد کابلی سرہندی

حصۂ دوم

شارح

مولوی نصر اللہ ہوتکی ولد مرحوم حاجی محمد شاہ خان

رکن از اراکین جمعیت العلمای دولت علیہ اسلامیہ جمہوری افغانستان

محرر و مرتب و ہمکار شرح این کتاب مقدس

الحاج حفیظ اللہ خان سیرت بدخشی تالقانی ولد مرحوم صفر علیخان

ینگ باشی

Marfat.com

فہرست مضامین شرح مکتوبات حصہ دوم

		صفحہ
مکتوب نمبر ۴۴	: دربیان طریقت وحقیقت واخلاص عمل	۱۳۳
مکتوب نمبر ۴۲	: دربیان تصفیہ قلب وتزکیہ نفس کہ مربوط باتباع سنت است	۱۴۰
مکتوب نمبر ۴۳	: توحید وجودی وشہودی	۱۴۳
مکتوب نمبر ۴۴	: اینکہ اگر نزد مخالفین ہجرت ظاہری میسر نباشد ہجرت باطنی اختیار باید نمود یعنی با ایشان بے ایشان باید بود۔	۱۴۷
مکتوب نمبر ۴۵	: دربیان اینکہ دوستان اوتعالیٰ باخدا معیت دارند تعلق روح شان بابدن شان یک نوع حجاب آن معیت است	۱۴۸
مکتوب نمبر ۴۶	: دربیان اینکہ گرفتاری قلب بماسوی وامارگی نفس سبب مرض قلبی وغشاوہ بصری میباشد	۱۵۱
مکتوب نمبر ۴۷	: دربیان آنکہ امداد دین وملت مخصوص بہ علمائے اہل حق است	۱۵۲
〃 نمبر ۴۸	: دربیان آنکہ سوفی بعد از فنا وبقا بعالم باز گردد از مقام نبوت نصیبے داشتہ از جملہ مبلغان شریعت گفتہ میشود۔	۱۵۳
〃 نمبر ۴۹	: دربیان آنکہ دولت صوری متجلی شدن ظاہر است باحکام شرعیہ و سعادت معنویہ خلاصی باطن است از ماسوی حق سبحانہ	۱۵۴
〃 نمبر ۵۰	: دنیا سمی است قاتل ومتاعیست باطل	〃
〃 نمبر ۵۱	: دہلی را کہ حضرت دہلی میگویند بواسطہ اینکہ حضرت شیخ المشائخ وغیرہ بزرگان درآنجا مدفون اند	〃
〃 نمبر ۵۲	: دربیان شعر مجنون کہ گفتہ است یرحم اللہ عبدا قال آمینا	۱۵۵
〃 نمبر ۵۳	: درین مکتوب حضرت امام حضرت شیخ فرید را تنبیہ میفرمایند	۱۵۷
〃 نمبر ۵۴	: درین مکتوب شریف حضرت امام شکرانہ شیخ فرید را یاد آوری شدہ اند	۵۸
〃 نمبر ۵۵	: دربیان احترام اہل بیت	۶۲
〃 نمبر ۵۶	: دربیان محبت سادات واہل بیت	〃
〃 نمبر ۵۷	: ظاہر را بظاہر شریعت وباطن را بباطن شریعت مزین باید داشت	〃
〃 نمبر ۵۸	: این راہ کہ ما درصدد قطع آنیم ہمہ گی ہفت گام است	۶۳
〃 نمبر ۵۹	: دربیان علم وعمل واخلاص	۶۴
〃 نمبر ۶۰	: یاد کرد در طریقت است ویادداشت در حقیقت	۶۵
〃 نمبر ۶۱	: شیخ مستعد استعداد طالب را می فہمد	〃
〃 نمبر ۶۲	: دربیان وصول کہ دارائے دو جزو میباشد جذبہ وسلوک	۶۶

Marfat.com

ب ۶۴ : دربیان آنکه روح قبل از تعلق به بدن خلق شده است	۱۶۷
۶۵ : درسلطنت پیشین عنادی بدین مصطفوی مفهوم می باشد	〃
۶۶ : این طریق بعینه طریق اصحاب کرام است	۱۶۸
۶۹ : درین مکتوب شریف حضرت امام از فقر و منصب مجددیت خود اظهار فرموده اند	〃
۷۰ : جامعیت انسان سبب قرب و نیز سبب بعدوی گردیده است	۱۶۹
۷۱ : تصفیه و تزکیه ادای شکر است	۱۷۰
۷۳ : درین مکتوب شریف حضرت امام به مخلص خود توصیه میفرمایند	〃
۷۴ : دربیان محبت فقراء	۱۷۱
۷۵ : از درحق سبحانه تعالی او تعالی را باید طلبید	〃
۷۶ : درین مکتوب شریف بیان یک حدیث است	۱۷۲
۷۷ : عبارت او تعالی وقتی میسر می شود که از بندگی ماسوی آزاد گردد	۱۷۳
۷۸ : درین مکتوب شریف حضرت امام از سفر ظاهری به سفر ملوکی انتقال فرموده اند	۱۷۴
۷۹ : آنحضرتؐ جامع جمیع کمالات اسمائی وصفاتی است	۱۷۵
۸۰ : دربیان اینکه صفائی نفس سبب کشوفات کونیه و تزکیه نفس سبب کشوفات قلبیه می گردد۔	۱۷۶
۸۱ : دربیان ضعف و زبونی اسلام	۱۷۸
۸۲ : سالک بعد از عروج و نزول اگرچه آمیخته است اما او نیخته نیست	۱۷۹
۸۳ : دربیان آنکه قبل از تزکیه نفس معامله عبادت و دعوای بندگی نمودن صدق کامل ندارد۔	۱۸۱
۸۴ : دربیان آنکه تا نفس تزکیه نگردد رسول بحق سبحانه یک امر دشوار است	۱۸۲
۸۵ : جامع ترین عبادات ادای صلوات است	۸۷
۸۶ : قلب نوری از عالم امر بوده و در ذات خود نورانی و منور عالم قدس است	۸۹
۸۷ : محبت اولیا و قربت ایشان علامه سعادت است	۹۲
۸۸ : در جوانی خوف بیشتر در کار است و در پیری رجاء	۱۹۳
۸۹ : دربیان تعزیت است	۹۴
۹۰ : فنای قلب و تزکیه نفس یک امر ضروری است۔	۹۵
۹۱ : مقصود از اعمال شریعت و احوال طریقت تزکیه نفس و تصفیه قلب است	۹۷
۹۲ : راه اطمینان قلبی ذکر الله است نه نظر و استدلال	۹۶
۹۳ : بعد ادای سنن موکده بذکر باید پرداخت	۹۸

Marfat.com

مکتوب ۹۴ : عبارت در وقت طیران بعالم وجوب بدو بازیہاے اعتقادی و عملی نیازمند است ۱۹

" ۹۵ : انسان دارائے صفات وجوبی و صفات امکانی است

" ۹۶ : عبادت جوانی مزد بزرگتری دارد ۵

" ۹۹ : معرفت دو نوع است یکے صورت معرفت است و دیگر حقیقت معرفت

" ۱۰۰ : درین مکتوب شریف حضرت امام گفتار شیخ عبدالکبیر یمنی را تردید نمودہ است ۹

" ۱۰۱ : ہر اعتراضیکہ در نفس دارند در زمان امارگی مسلم است ۱۰

" ۱۰۵ : آدمی تا زمانیکہ بہ مرض قلبی مبتلا است ہیچ عبادت و طاعت او را نافع نیست ۱

" ۱۰۸ : نبوت افضل است از ولایت ۲

" ۱۰۹ : قبل از تصفیہ قلب و تزکیہ نفس خلوص عبادت مشکل است

" ۱۱۰ : طلب حور و قصور کار ابرار است ۳

" ۱۱۱ : توحید عبارت از تخلیص قلب است از توجہ و گرفتاری غیر ۴

" ۱۱۳ : در جذبہ ابتدائی انجذاب بمقام فوق است ۵

" ۱۱۴ : ریاضات بدون متابعت شریعت مدار اعتبار نیست ۶

" ۱۱۵ : این راہ کہ در صدد آنیم ہفت گام است ۷

" ۱۱۶ : زنہار بآن سلامتی قلب غرہ نشوید کہ امکان رجوع است ۸

" ۱۱۷ : قلب مبتدی از عالم خلق جدائے نیافتہ و لطائف از ہم تجزیہ نگردیدہ است۔ ۰

" ۱۱۸ : فقرا نائبان آنحضرتؐ اند ۱

" ۱۱۹ : در بیان خلیفہ مقید و مطلق

" ۱۲۰ : صحابہ کرام بواسطہ دریافت صحبت آنحضرتؐ بہ ہمہ امت افضلیت دارند ۲

" ۱۲۱ : این راہ ہمگی ہفت گام است

" ۱۲۲ : ہمت بلند باید داشت و بہر چہ بدست آید نباید پرداخت ۳

تمت

قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان للقرآن ظہرا و بطنا یعنی قرآن کریم دارائے ظاہر و باطن می باشد حاصل اینکہ ظاہر آن بہ نزد علمائے علم ظاہر است و ظاہر و باطن ان بہ نزد صوفیہ مخلصین می باشد۔

Marfat.com

بسم اللہ الرحمن الرحیم

شرح مکتوبات قدسی آیات حصہ دوم

مکتوب چہل و یکم

حضرت امام میفرماید محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم محبوب رب العالمین است ہر چیزے کہ ب و مرغوب است از برائے مطلوب است یعنی قرآن کریم کہ بہترین قوانین آسمانی و شریعتِ محمدی بہترین شرائع ربانی است برائے آنحضرتؐ دادہ شدہ است۔

شریعت؛ عبارت از اوامر و نواہی و احکام و اسرار است، طریقت حقیقت و اخلاصِ عمل، ناہر سہ اجزائے شریعت اند و تمام آنہا بآنحضرتؐ دادہ شدہ است۔ (۱) طریقت، عبارت از تعمیل کام و اوامر الٰہی و امتناع از مناہی است۔ (۲) حقیقت، عبارت از شہود و کشف مصداقات سائل شرعیہ است یعنی بعد از وصول بہ حقیقت تمام قضایائے شرعیہ کشفاً مشہود و وجدانی میگردد و عاملہ از استدلال بکشف و شہود می کشد و نفس انسانی تزکیہ می شود۔ (۳) اخلاص عمل، عبارت از نتیجہ طریقت و حقیقت است، یعنی از تکمیل طریقت حقیقت و از تکمیل حقیقت اخلاص عمل دست ہد و در مرتبہ اخلاص عمل تعمیل اوامر شرعیہ یک امر ذوقی و وجدانی میگردد۔ و تکلفاتِ عمل بکلی از بین می رود و ذوق عبادت حاصل می شود۔

تنبیہ: فرق در بین طریقت و حقیقت آن است کہ اگر تعمیل اوامر شرعیہ بتکلف اجرا شود آنرا طریقت گویند و اگر تعمیل اوامر شرعیہ بدون تکلف اجرا و از اجرائے آں سالک محظوظ گردد آنرا حقیقت گویند تا گفتہ نماند کہ این معاملہ محظوظیت مربوط بہ تزکیہ و اطمینان نفس می باشد یعنی تا زمانے کہ نفس تزکیہ و اطمینان نیافتہ انسان از تعمیل و اجرائے احکام شرعیہ محظوظ نمی گردد و نیز قبل از نسیان ماسوی طریقت و بعد از نسیان حقیقت است۔ زیرا کہ وجود کدورت ہائے نفسانی

Marfat.com

مانع محظوظیت می گردد، درحدیث قدسی وارد است کہ حق تعالیٰ میفرماید عداوت نما با نفس خ
زیرا کہ او بدشمنی من ایستادہ است" ازاینجا است کہ تمام حرکات واعمال انسان از دو حال خالی نمید
یا برضاے حق تعالیٰ است ویا برضاے نفس، زمانے کہ نفس مطمئنہ وراضیہ ومرضیہ میگردد آنگاہ تم
اعمال وحرکات عارف صرف برائے رضاے او تعالیٰ صورت می کرد۔

پوشیدہ نماند طریقت مقدمہ وصول بحقیقت بودہ وحقیقت وسیلہ حصول اخلاص عمل آ
یعنی از تکمیل طریقت حقیقت واز تکمیل حقیقت جزو سوم شریعت کہ عبارت از اخلاص عمل می باش
دست می دہد، چنانچہ حق تعالیٰ می فرماید مخلصین لہ الدین بموجب این آیہ کریمہ عمل بدون اخلا
سبب مواخذہ عامل آں می گردد ولایق قبول نمی باشد۔ بنابرآن حضرت امام دو طائفہ را تنبیہ میفر
(۱) صوفیان نارسیدہ کہ ہنوز بحقیقتِ شریعت نایل نگردیدہ وبطلی از ظلال آں قرار آرندگمان ک
کہ مغز نزد آنہا است وشریعت پوست این مغز بودہ درحالیکہ این چنیں نمی باشد وایشان اشت
کردہ اند، بلکہ حقیقت جزو اعظم وصورت جزو اصغر شریعت است۔ چہ شریعت مرکب از صورت
حقیقت ویا بعبارہ دیگر دارائے پوست ومغز است، صورت شریعت نزد علماے ظواہر بودہ صورت
حقیقت آں نزد محققین صوفیہ است واگر صوفیان نارسیدہ بپایۂ صوفیان کامل می رسیدند آنگ
میفہمیدند کہ حقیقت ہم جزو شریعت بودہ وشریعت دارائے پوست ومغز است وتنہا پوست نیس
(۲) علماے ظواہر کہ شریعت مقدسہ را عبارت از احکام ظاہری پنداشتہ از اخلاص واسرار شریعت کہ
اطلاعے ندارند ودانستہ اند کہ تزکیۂ نفس واطمینان آں از امورات شرعیہ است بیت

بے خبرے چند زخود بے خبر عیب پسندند بزعم ہنر

چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید قد افلح من زکہا یعنی کامیاب وراستگار شد کسے کہ نفس خود را تز
نمودہ است ونیز میفرماید یا ایتہا النفس المطمئنۃ الخ یعنی اے نفس اطمینان یافتہ بازگ
بسوے خداے خویش راضی شوند وراضی کردہ شدہ پس داخل شو در جملہ بندگانِ من وداخل شو
جنت من۔ حق تعالیٰ نفس را بعد از کمال آں راضیہ ومرضیہ وانمود ساختہ ونیز فرمود

Marfat.com

یا ایھا الذین اٰمنوا اٰمنوا، یعنی اے آن کسانیکہ ایمان صوری آوردہ اید ایمان حقیقی بیاورید و اخلاص کامل حاصل نمائید و مصداقات مسائل شرعیہ را مشاہدہ کنید تا تمام اعمال شما خالص برائے رضائے او تعالیٰ گردد۔ خلاصہ اینکہ کمال اخلاص در ہمہ اعمال و در ہمہ وقت بدون تزکیۂ نفس یک امر دشوار میباشد اگرچہ مجرد اخلاص موقت در بعض اوقات و در بعضے اعمال بالتکلف قبل از تزکیہ نفس نیز دست میدھد اما درین جا مقصد از اخلاص دوام اخلاص است کہ بدون تکلف دست بدہد، لہذا کمال اخلاص بدون تزکیۂ نفس میسر نمی گردد و این امر مربوط بتصوف میباشد کہ عبارت از طریقت و حقیقت است یعنی شریعت دارائے ظاہر و باطن و یا بعبارہ دیگر دارائے طریقت و حقیقت و دارائے صورت و حقیقت میباشد

(۱) طریقت عبارت از راہے است کہ از صورت شریعت بحقیقت شریعت می رساند۔

(۲) حقیقت شریعت محل تزکیہ و اطمینان نفس است و سبب ایجاد اخلاص دائمی است۔ چنانچہ تفصیل آن گذشت صاحب دوام اخلاص را مخلَص گویند بفتح لام، کسانیکہ دوام اخلاص نداشتہ باشند یعنی اعمال شان گاہے بر روے اخلاص و گاہے بدون اخلاص باشد آنرا مخلص گویند بکسر لام در بین مخلَص و مخلِص فرق زیاد موجود است، زیرا کہ تمام اعمال مخلَص برائے خداوند گردیدہ و از طلب شہرت خالی شدہ است و صرف برضائے حق تعالیٰ صورت میگردد و اعمال مخلص گاہے برضائے حق تعالیٰ و گاہے برغبت نفس صورت میگیرد بلکہ اکثر اوقات تحت تاثیر خواہشات نفسانی قرار داد۔

وآنچہ میفرماید جمعے از سکریہ باحاطہ ذاتی قائل گشتہ اند الخ یعنی ذات او تعالیٰ را محیط عالم میدانند وحالانکہ احاطہ او تعالیٰ بعالم احاطہ علمی بودہ نہ احاطہ ذاتی۔ زیرا کہ نسبت واجب تعالیٰ بہ ممکن مثل نسبت نقطہ جوالہ بدائرۂ موہومہ میباشد اگرچہ ہیچ حصہ دائرہ از اشراق نقطہ خالی نمی باشد باز ہم گفتہ نمی شود کہ نقطہ در محیط دائرہ و یا داخل دائرہ و یا در خارج دائرہ قرار دارد۔ زیرا در جائیکہ نقطہ است از دائرہ در آنجا ہیچ نام و نشانے نیست، یعنی نقطہ در خارج موجود است و دائرہ در وہم، اما این وہم وہم متقن است نہ وہم سوفسطائیہ۔

وآنچہ میفرماید ہرگاہ ہمیں صوفیہ قائل باشند کہ ذات او تعالیٰ بہ ہیچ حکم محکوم نمی گردد الخ۔

Marfat.com

یعنی وقتیکہ یک مرتبہ صوفیہ وجودیہ گفتہ اند کہ حق تعالیٰ از بلندی و برتری کہ دارد بہیچ حکم محکوم نمی گردد و ہیچ علمی معلوم نمی گردد، پس حکم احاطہ و سریان نمودن مخالف و مناقض آن قول است و نیز صوفیہ وجودیہ حق تعالیٰ را در عالم چنان ساری میدانند مثل سریان رطوبت در برگ درخت۔

سوال: اقوال این صوفیہ وجودیہ کہ فوقاً گفتہ شد، مخالف شریعت مقدس است پس بر روے چہ وچگونہ ایشان را بزرگ می دانیم؟

جواب: این گفتار صوفیہ وجودیہ از روے احوال است نہ از روئے عقیدہ یعنی ایشاں در کشف خود اشتباہ کردہ اند احاطہ علم و سریان علم او تعالیٰ را اشتباہاً احاطہ و سریان ذات او تعالیٰ پنداشتہ اند و عقیدۂ آنہا نبودہ۔ بنابرآن این احوال مناقض بزرگی آنہا نیست۔ وآنچہ میفرماید الحق کہ ذات او تعالیٰ بے چون و بچگونہ است الخ۔ یعنی ذات او تعالیٰ خارج از ادراکات ماست و ہیچ شخصے آنروئے ادراک آن مرتبہ مقدسہ را کردہ نمی تواند، چنانچہ عارفے میفرماید۔ بیت

ترا علی بالا و بالا ز بالا　　بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

حضرت مصلح الدین شیرازی نیز میفرماید۔ بیت

اے برتر از خیال و قیاس و گمان و وہم　　وز ہر چہ گفتہ اند شنیدہ ایم و خواندہ ایم

حضرت بیدل میفرماید۔ بیت

بحر بیتاب کہ آن گوہر نایاب کجاست　　چرخ سرگشتہ کہ خورشید جہانتاب کجاست

وآنچہ میفرماید کہ اعتذار صوفیہ آنست کہ مرادشان از ذات او تعالیٰ علم او تعالیٰ است و علم او تعالیٰ ساری و محیط عالم است الخ لہذا چون علم را محیط دیدہ اند احاطہ علم را احاطہ ذات او تعالیٰ پنداشتہ اند، ناگفتہ نباید گذاشت کہ صوفیہ وجودیہ میگویند کہ در خارج بجز از ذات حق تعالیٰ ہیچ چیزے وجود ندارد و از وجود خارجی صفات ثمانیہ نیز انکار می ورزند، وہکذا این طائفہ میگویند کہ تمام عالم وجود خارجی نداشتہ بلکہ یک وجود حق تعالیٰ است کہ باقسام مختلفہ و انواع متباینہ ظہور فرمودہ است۔ چنانچہ این طائفہ میگویند کہ ذات حق تعالیٰ بصورت علم اجمالی و باز بصورت علم

Marfat.com

تفصیلی و باز بصورت عالمِ ارواح و بصورت عالمِ مثال و باز بصورت عالمِ اجساد و اجسام ظاہر شدہ است و این مراتب پنجگانہ را تنزلات خمسہ و حضرات خمسہ نیز گویند، علمِ اجمالی را تعین اول، علمِ تفصیلی را تعین دوم و عالمِ ارواح را تعین ثالث و عالمِ مثال را تعین رابع و عالم اجساد را تعین خامس میدانند و ذات اوتعالیٰ را احدیت مجردہ و مرتبہ لاتعین میگویند، اہل سنت و جماعت مخالف گفتار متذکرہ بود و صفات ثمانیہ اوتعالیٰ را زائد و جدا از ذات حق تعالیٰ میدانند و عقیدہ دارند کہ صفاتِ ثمانیہ حق تعالیٰ دارائے وجود خارجی بودہ و عالم نیز موجود خارجی می باشد، مقصد حضرت امام این است کہ صوفیہ وجودیہ چون علم را عین ذات اوتعالیٰ میدانند لہذا احاطہ علم را احاطہ ذات خیال کردہ اند نزد علمائے اہل سنت و جماعت تمام صفات اوتعالیٰ غیر از ذات اوتعالیٰ بودہ و احاطہ علم اوتعالیٰ احاطہ ذات اوتعالیٰ نمی باشد، صوفیہ وجودیہ کہ علم اوتعالیٰ را ذات اوتعالیٰ دانستہ اند از سکر شان میباشد علم کہ در نزد صوفیہ وجودیہ ذات اوتعالیٰ بودہ نزد علمائے کرام داخل ماسوی است یعنی از صفات است۔

آنچہ میفرماید، و ہم بریں قیاس است قرب و معیت ذات اوتعالیٰ یعنی صوفیہ وجودیہ ذات اوتعالیٰ را قریب عالم و با عالم میدانند، علمائے اہل سنت و جماعت بقرب علمی و معیت علمی اوتعالیٰ قایل اند۔

آنچہ میفرماید، موافقت معارف باطنیہ با علوم شرعیہ ظاہریہ در مقام صدیقیت است کہ بالاترین مقاماتِ ولایت است و فوق مقام صدیقیت مقام نبوت است الخ یعنی چیزہائے کہ برائے نبی بوحی گفتہ می شود برائے صدیق بطریق الہام منکشف میگردد قبل از رسیدن بمقام صدیقیت معارف باطن گاہے موافق شریعت است و گاہے مخالف شریعت یعنی در مرتبہ ولایت صغری سکر بسیار تر است و مقام شہادت ہم کہ یک نوع از ولایت صغری می باشد لہذا از سکر خالی نیست، خلاصہ تنہا مقام صدیقیت است کہ معارف شان شبیہ معارف انبیائے عظام میباشد و درین موطن ہیچ کشف کہ مخالف شریعت تلقی شود وجود ندارد خلاصہ مقام صدیقیت مقام ولایت کبری است کہ ولایت انبیائے عظام است۔

و آنچہ میفرماید، در انجلائے صفات نفس با وجود اطمینان آن فوایدو منافع است الخ یعنی چون سلوک حضرات صوفیہ تدریجی بودہ لہذا حضرت امام در این وقت بمقام انتہائی نرسیدہ اند بنا بر آں

Marfat.com

میفرماید کہ باوجود اطمینان نفس باز ہم مجال مخالفت در وے می ماند و میفرماید کہ در بقاے صفات نفس دوام مجاہد موجود است اما زمانیکہ حضرت امام بکمالاتِ ولایت نبوت رسیدہ اند یعنی در مقام انتہا راہ داشتہ اند کہ در نفس ہیچگونہ مخالفتے نماندہ است، بلے در مقام ولایت صغریٰ اطمینان نفس کہ حاصل شدہ توسط تجلیات ظلیہ بودہ و درین مرحلہ اضمحلال نفس بطریق کمال میسر نمی گردد و در مقام ولایت کبریٰ مقام ولایت نبوت است اطمینان نفس در آنجا ذریعہ تجلیات اصلیہ صورت میگیرد، لہذا درین وقت ہیچ گونہ مخالفتے در نفس باقی نمی ماند بعد از مرحلہ اطمینان نفس جہاد عناصر اربعہ آغاز میگردد و این جہاد عناصر اربعہ تا دوام حیات باقی بودہ و مجاہدہ شان ادامہ دارد۔ زیرا ہر عنصرے از عناصر اربعہ امر جداگانہ را اقتضا مینماید یعنی عنصرِ خاکپستی، عنصرِ نار سرکشی، عنصرِ آب حرص و عنصر باد اضطراب و غرور را میخواہد۔ خلاصہ این معرفت و احوال ثانی حضرت امام منافی احوال و معرفت اولی شان نمی باشد، زیرا کہ معرفت اولی شان در مقام ولایت صغری قرار داشتہ و معرفت ثانی شان در مقام ولایت کبریٰ و کمالات ولایتِ نبوت قرار دارد، لہذا در بین این دو معرفت ابتدائی و انتہائی، ہیچگونہ تناقض وجود نداشتہ است، زیرا گفتار مشائخ و عرفاے کرام بر روے احوال و مکشوفات شان میباشد و این احوال و مکشوفات مشائخ کرام یکسان، بیک حال تقرر ندارد، بنا بر آن اگر در مرحلہ اطمینان و ولایت صغری در گفتار شان از مرحلہ ولایت کبریٰ فرقے پیدا شود آنرا حمل بتفریق احوال باید نمود، بنا بر ہمیں اساس است کہ می گویند گفتار و تالیفات علماے ظواہر از سویہ علمی شان بلند است بدلیل اینکہ علماء در حین تحریر یک اثر و یا ابراز یک نظریہ متبعات بیشترے و عمیق تری مینمایند و این معلومات شان علی الدوام نمی باشد، برعکس مشائخ کرام ہر چیزے کہ می گویند بر روے کشفیات شان می گویند و این کشفیات و احوال مشائخ مندرجا بلند میرود یعنی رو بارتقا می باشد، لہذا گفتار و آثار مشائخ از سویہ کمال شان پائین تر میباشد چہ چیزے را کہ امروز گفتہ اند، فردا باثر عروج و ارتقا بیک حال و مقام دیگرے قرار دارند، خلاصہ اینکہ اثر علماے ظواہر از سویہ علمی شان بلند بودہ و اثر عارف از سویہ شان پائین تر است۔

سوال: حضرت امام میفرماید، آن تعین ہم اگر نزد علماے کرام ثابت شود نیز زائد خواہد بود

Marfat.com

وتعین عبارت از علم او تعالیٰ است وعلم او تعالیٰ بدون شک وشبہ ثابت است وعلما بآں اقرار دارند پس این فرمودہ حضرت امام چہ مفہوم ومعنی خواہد داشت؟ کہ میفرماید کہ اگر آں تعین نزد علما ثابت شود؟

جواب: مراد حضرت امام آں است کہ علمائے کرام بالائے علم او تعالیٰ اطلاق تعین نمی نمایند بدلیل اینکہ اطلاق تعین نزد علمائے کرام ثابت نیست اگرچہ علم او تعالیٰ را ثابت می دانند، لہذا بعلم او تعالیٰ اطلاق تعین نمی کنند، بنا بر آں حضرت امام میفرماید کہ اگر تعین شود علما ثابت شود۔

سوال: معنائے تعین چہ خواہد بود؟

جواب: این اطلاقات در اصطلاح صوفیہ وجودیہ می باشد کہ ظہور علم اجمالی را تعین اول وظہور علم تفصیلی را تعین ثانی می نامند، نزد صوفیہ محققین تمام مراتب وجوب در مرتبۂ لاتعین داخل میباشد الخ یعنی تمام صفات حق تعالیٰ داخل مرتبہ لاتعین اند ودر ادراک نمی گنجد، خلاصہ معنی ومفہوم تعین چیزیست کہ در ادراک میگنجد ولاتعین چیزیست کہ در ادراک نمی گنجد ناگفتہ نماند کہ صوفیہ محققین مانند علمائے ظواہر صفات ثمانیہ را موجود خارجی دانستہ وظہورات نمی دانند۔

سوال: صوفیہ وجودیہ بوجود صفات قائل نمی باشند، پس بر روے کدام دلیل وچگونہ علم اجمالی را تعین اول گفتہ اند؟

جواب: صوفیہ وجودیہ اگرچہ بوجود خارجی صفات قائل نمی باشند مگر بظہورات صفات قائل اند، فرق ظہور ووجود مانند فرق اشیاء است در خارج آئینہ ودر آئینہ یعنی اشیاء در خارج آئینہ موجود بودہ ودر آئینہ ظہورات آنہا دیدہ میشوند نہ خود آنہا صوفیہ وجودیہ می گویند کہ صفات او تعالیٰ وہکذا تمام عالم امکان وجود خارجی ندارند بلکہ ظہور خارجی دارند ونیز این صوفیہ کرام علم اجمالی را بدرک انتہائی وعلم تفصیلی را بدرک ابتدائی میدانند وصوفیہ محققین تمام مراتب وجوب را غیر مدرک میدانند، مدرک در این جا بہ فتح را میباشد یعنی در ادراک نمی گنجد۔

Marfat.com

مکتوب چہل ودوم

حضرت امام میفرماید آدمی تا زمانیکہ بدنس تعلقات پراگندہ متلوث است محروم است تحصیل حقیقت جامعہ از رنگ محبت ماسوی اوتعالیٰ لابد است الخ یعنی حقیقتِ جامعہ کہ عبارت از قلب نورییست تا از محبت وشہود ماسوی بتوسط فنائے مطلق خلاص نشود از قرب او تعالیٰ محروم می باشد چنانچہ حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

بے فنائے مطلق وجذبِ قوی کے حرم وصل را محرم شوی

حضرت حافظ میفرماید۔ بیت

روے جانان طلبی آئینہ را قابل ساز ورنہ ہرگز گل ونسرین ندمد از آہن روے

صوفیہ کرام صاحبان قلب گرفتار را ارباب تفرقہ می ماندو اہل دل را ارباب جمعیت گویند، اہل دل کسانے را گویند کہ قلب شان بمحبت عشق وشہود مراتب وجوب خرسند بودہ باشد۔

حضرت خواجہ حافظ شیرازی میفرماید۔

دست از مس وجود چو مردان رہ بشوی تا کیمیائے عشق بیابی وزر شوی

شیخ الاسلام حضرت خواجہ عبداللہ انصار میفرمایند، وقتیکہ از سفرِ حج مراجعت کردم بخدمت حضرت شیخ ابوالحسن خرقانی رسیدم بمجرد دیدن از کمال فراست خود استعداد فقیر را درک نمودہ وچنین فرمودند: "بیا از دریائے تفرقہ بکشتن جمع" این جملہ را سہ مرتبہ تکرار نمودند بزرگان اسلام فرمودہ اند۔

اشتغالِ دنیا چیست؟ شغل قلب وثقل حساب ترکِ دنیا چیست؟ فراغت قلب وخفت حساب

از زبان یکے از بزرگان منقول ست کہ بزرگی در یک دعوت شامل شدہ بود بزرگ موصوف درین دعوت صرف یک دو لقمہ نان خشک ویک جرعہ آب صرف نمودہ ودیگران از انواع طعام کہ دران محفل ترتیب گردیدہ بود صرف نمودند در ختم دعوت بزرگ موصوف تاوہ آہنی را سرخ کردہ درمیان گذاشت و فرمود کہ ہر کس پائے خود را درین تاوہ سرخ نہادہ، انواع طعام صرف نمودگی خود را یکایک بیان کردہ

Marfat.com

در محضر محفل حساب بدہد۔ دریں وقت خود بزرگ از ہمہ اول پائے خود را در ناوہ گذاشتہ (آب دہان) گفتہ بزودترین فرصت گذشت دیگران از دادن حساب طعام عاجز ماندہ پائے خود را در بالائے ناوہ گذاشتہ نتوانستند، بدلیل اینکہ اگر پائے خود را در بالائے ناوہ میگذاشتند تا ختم حساب رقت زیاد را در بر میگرفت و پائے شان در ناوہ میسوخت لہذا از دادن حساب طعام دعوت یک وقتہ عاجز و ناکام ماندند پس می باید انسان دل خود را بدریائے تفرقہ نیاندازد و از حساب روز جزا غافل نگردد۔

آنچہ میفرماید بہترین آلہ تصقیل در ازالہ آن زنگ گرفتاری اتباع سنت سنیہ است الخ یعنی اتباع سنت سبب تصفیہ قلب و تزکیہ نفس است، ناگفتہ نماند کہ ذکر او تعالیٰ و صحبت مشائخ نیز داخل اتباع سنت میباشد، چہ حق تعالیٰ میفرماید "یاد کنید او تعالیٰ را بہ بسیار یاد کردن شاید کہ فلاح یابید" و نیز حق تعالیٰ میفرماید "با صادقان باشید" و نیز او تعالیٰ با آنحضرت ﷺ خطاب کردہ میفرماید "نفس خود را با کسانے بدار کہ خدا را یاد میکنند" و آنحضرت ﷺ میفرماید "خدایا محبت خود را روزی ما گردان و محبت کسانے را کہ بتو محبت دارند روزی ما بگردان"

پوشیدہ نباید گذاشت بسیار یاد کردن او تعالیٰ بدون تصوف در جملہ اعمال ابرار ابرار بودہ و سبب قرب و عروج نبودہ و در داخل تصوف و طریقہ سبب ترقی و قرب او تعالیٰ میگردد و از عمل مقربین گفتہ میشود یعنی بسلسلہ تصوف و سلوک تمام لطائف و اعضائے سالک ذاکر می گردد و از گرفتاری ماسوی رہائی می یابد۔

انسان دارائے لطائف عشرہ و اجزائے دہ گانہ میباشد و ہر لطیفہ عارف مشغول بذکر او تعالیٰ میگردد۔ چنانچہ آنحضرت ﷺ میفرماید "چشم من میخوابد و دل من خواب نمی کند" اولیائے کرام کہ نائبان آنحضرت ﷺ اند نیز در وقت خواب غافل نمی باشند و بیاد خدا میباشند چنانچہ حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم مجددی میفرماید کہ گاہے تجلی و ظہور حق تعالیٰ کہ در خواب میسر می گردد در بیداری میسر نیست زیرا عادت معشوقان چنین است وقتیکہ عاشق را متوجہ خود بینند خود را مستور و مخفی می دارند زمانیکہ عاشق را غیر متوجہ و غافل یابند خود را نمایاں می سازند۔ بیت

Marfat.com

پری رو تاب مستوری ندارد چو در بندی ز روزن سر برآرد

حضرت خواجہ محمد معصوم وقتے در اعتکاف خواب بودند شخص آمدہ آں بزرگوار را در حال خواب دیدہ در دل او یک نوع انکار و شک پیدا شد، دریں اثنا حضرت از خواب بیدار گردیدہ و این بیت حافظ را خواندند و آں شخص فہماندند کہ غافل نمی باشم۔ بیت

سحر کرشمۂ وصلش بخواب میدیدم زہے مراتب خوابی کہ بہ ز بیداریست

یعنی خواب طبقۂ عوام الناس و غیر کامل سراسر غفلت بودہ برعکس خواب طبقہ خواص و اولیاے کرام مانند خواب عوام الناس نبودہ بلکہ تمام لطائف دہ گانہ شان کہ عبارت از لطائف عالم امر و عالم خلق است بعد از تصفیہ و تزکیہ ہر کدام آن بوظائف و اذکار و انوار جداگانہ ممتاز میباشند در خواب و بیداری یکسان اند، فرق انسان عارف و غیر عارف این است کہ عارف را ناس گویند و غیر عارف را نسناس گویند۔ چنانچہ حضرت مولانا ے روم میفرماید۔

اتصالے بے تکلف بے قیاس ہست رب الناس باجانِ ناس

لیک گفتم ناس را نسناس نہ ناس غیر از جان جاں اشناس نہ

یعنی حق تعالیٰ باجان مردم عارف و ذاکر یک اتصال بلا کیف دارد و حضرت مولانا میفرماید کہ مراد من ناس است نہ نسناس، نسناس نزد مولانا انسان بے معرفت می باشد۔

لطائف عشرہ انسانی عبارت از عالم امر و عالم خلق میباشد کہ پنج لطائف آن از عالم امر و پنج لطائف دیگران از عالم خلق می باشد۔ (۱) عالم امر عبارت از قلب نوری، روح، سر، خفی و اخفی است۔ (۲) عالم خلق عبارت از عناصر اربعہ و نفس ناطقہ انسانی میباشد و نفس کہ جز عالم خلق است شیرہ عناصر اربعہ است در وجود عارف ہر کدام ازین لطائف ذکر و تجلیات جداگانہ دارد و در وجود غیر عارف و طبقۂ عوام این لطایف غافل بودہ از کمال تصفیہ و تزکیہ بہرہ ندارند۔ اگرچہ این لطائف دہ گانہ در وجود انسان عارف و غیر عارف موجود است ولے در وجود انسان عارف ہمہ ذاکر و در وجود غیر عارف تماماً غافل و تحت ظلمت و تاریکی غفلت قرار دارند، بنابران در بین عارف و غیر عارف فرق زیادی موجود است۔

Marfat.com

چنانچہ حضرت مولانائے روم میفرماید بیت

کار پاکاں را قیاس از خود مگیر گرچہ باشد در نوشتن شیر و شیر

تبصرہ: قلب نوری درین قلب صنوبری ست و اشتباہ نشود کہ انسان دارائے دو قلب می باشد زیرا کہ قلب نوری یک جزئی از قلب صنوبری ست کدام مکان جداگانہ دیگر ندارد۔ چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید کہ یک آدم دارائے دو قلب نمی باشد۔

اعتراض مورچہ: مورچہ اعتراض نمودہ کہ من باوجود این جسد کوچک و ناچیز خود حق تعالیٰ را چندین مراتب ذکر می نمایم ولے انسان باین جسد بزرگ خود کہ چندین ہزار برابر من است یک مرتبہ ذکر خدا را نمی کند و باین دلیل می بائیست کہ عوض انسان مورچہ خلق می گردید تا ذکر او تعالیٰ را زیادتر میگفتند۔

جواب: چون وجود عارف مرکب از لکہا و ملیون ہا حجرات و انسجات کوچک و سلول ہا تشکیل یافتہ است لہذا این ہمہ حجرات و انسجات و سلول ہائے ذرہ وجود انسانی بعد از تصفیہ و تزکیہ لطائف عشرہ ذاکر می گردند کہ این حجرات سلول ہائے وجود انسانی نسبت بوجود مورچہ چندین بار کوچک تر است، بنا بر آن اعتراض مورچہ موردے ندارد۔

مکتوب چہل و سوم

حضرت امام میفرماید، توحید یکہ در اثنائے راہ این طائفہ عالیہ را دست میدہد دو قسم است توحید شہودی و توحید وجودی۔ الف، توحید شہودی کہ در مرتبہ عین الیقین است آن ست کہ سالک غیر از محبوب خود چیزے دیگرے را نمی بیند و نفی و اثبات اشیاء کارے ندارد۔ ب توحید وجودی آنست کہ سالک محبوب خود را موجود میداند و ماسوائے آن را معدوم می انگارد با وجود عدمیت آن ماسوی را مظہر تجلی محبوب خود میداند۔

سوال: معدوم چگونہ مظہر تجلی شدہ می تواند؟

جواب: پوشیدہ نماند کہ ماسوا در نزد صوفیہ وجودیہ معدوم مطلق نمی باشد بلکہ ماسوی را

Marfat.com

موجود علمی و معدوم خارجی میدانند یعنی در نزد این صوفیۂ کرام ماسوی وجود خارجی نداشتہ اما وجود علمی دارند و در علم او تعالیٰ مظہر تجلی می باشند نہ در خارج۔

تبصرہ: اکثر اقسام توحید وجودی در مرتبہ علم الیقین می باشند کہ درین مرحلہ سالک شہود ماسوی نگذشتہ بلکہ از علم ماسوی گذشتہ است الخ یعنی ماسوی را بعنوان وجوب می بیند در توحید شہودی عارف از شہود ماسوی گذشتہ بشہود مراتب وجوب رسیدہ است۔ ناگفتہ نماند کہ سالک در وقت توحید وجودی ماسوی را معدوم میداند و حکم بنفی آن میکند و در مقام و مرتبہ توحید شہودی عارف در مقام حیرت است و بنفی و اثبات اشیاء لب نمی کشاید و توحید وجودی در علم الیقین و توحید شہودی در مرتبہ عین الیقین قرار دارد و مقام حق الیقین از ین دو معرفت بلند میباشد۔ در مرتبہ حق الیقین عارف متخلق باخلاق اللہ گردیدہ علم او پرتو علم او تعالیٰ میگردد و این ہر دو را واجب و ممکن را می بیند و عوامل این دید این است کہ روح این عارف در عروج میباشد در حالت عروج روح او مشاہد عالم وجوب است و نفس او تنزل کردہ و در عالم امکان آمدہ نفس او مشاہد عالم امکان است و یا اینکہ چون علم این عارف پرتو علم حق تعالیٰ گردیدہ و در علم او تعالیٰ ممکن و واجب ہر دو معلوم است بنابران در علم این عارف نیز ممکن و واجب معلوم می باشد۔

سوال: قرار فرمودہ حضرت امام تمام ممکنات از عدم و تجلیات صفات او تعالیٰ ساختہ شدہ اند پس معنے این قول کہ در حق الیقین عارف منعکس انعکاس صفات او تعالیٰ میگردد چہ مفہوم خواہد داشت زیرا کہ تمام عالم منعکس بتجلی صفات اند و از عدم و تجلی ساختہ شدہ اند۔

جواب: تجلیات اسماء و صفات در تمام ممکنات بواسطہ عدمات است یعنی صفات ثبوتیہ و اضداد متقابلہ شان کہ عدمات است پس تو انداختہ اند۔ چنانچہ علم بعدم علم و قدرت بعدم قدرت پس تو انداختہ و بعد ازان آن پس تو بزید و بکر وغیرہ رسیدہ است، اما در مقام حق الیقین تجلیات اسماء و صفات او تعالیٰ بدون واسطہ عدمات بوجود عارف می رسد۔ چنانچہ در موجودات بہشت کہ تجلیات اسماء و صفات او تعالیٰ بدون واسطہ عدمات می باشد و ہکذا تجلیات اسماء و صفات حق تعالیٰ در

Marfat.com

وجود مبارک انبیائے عظام نیز بدون واسطہ عدمات است، خلاصہ اینکہ در صورت اول تجلی بواسطہ عدمات و در صورت ثانی و بعد از فنا و بقا تجلی بدون واسطہ عدمات میرسد۔

سوال: فرق عرفا و انبیاءِ عظام چگونہ خواہد بود؟

جواب: فرق عرفاء و انبیاء آن است کہ در خلقت ابتدائی عارف عدم غلبہ داشتہ و در حقیقت ابتدائی انبیائے عظام تجلیات غلبہ داشتہ و عدم بسیار ضعیف و کمتر می باشد از انجاست کہ حضرت انبیاء عظام معصوم و عارف معصوم نمی باشد و نیز در وجود حضرات انبیاء تجلیات خود صفات و در وجود اولیاء تجلی ظلال صفات است، ناگفتہ نماند کہ در وجود عارف نیز بعد از ولادت ثانی (بعد از فنا و بقاء) تجلیات غلبہ پیدا می کند و عدم ضعیف گردیدہ و از بین می رود، زیرا کہ وجود بشری عارف بعد از فنا و بقا بوجود موہوبی تبدیل گردیدہ است۔ فرق دیگرے کہ موجود است این است کہ ہیولای وجود تمام ممکنات عدم بودہ و تجلیات اسماء و صفات بمثل صورت حالہ دراں عدمات می باشد، بخلاف وجود انبیائے عظام کہ ہیولائے وجود مبارک شان تجلیات بودہ و عدم دراں بمثل صورت حالہ می باشد، یعنی در وجود دیگراں عدم قوی بودہ تجلیات ضعیف می باشد، اما در وجود مبارک انبیائے عظام عدم ضعیف بودہ و تجلیات قوی میباشد، بنابراں در بین این دو تجلی صرف اشتراک لفظی موجود بودہ و در حقیقت در بین این دو تجلی فرق زیادی موجود میباشد یعنی تجلیات کہ در وجود انبیائے عظام است تجلیات دیگر ہست و تجلیات کہ در وجود عرفاء است تجلیات دیگر یعنی تجلیات خود صفات در وجود ابتدائی اولیائے کرام تجلیات ظلال می باشد۔

و آنچہ میفرماید، توحید شہودی از ضروریات این راہ است یعنی انقطاع از ماسوی بدون فنا و نسیان ماسوی میسر نمی گردد و نسیان ماسوی برائے قطع علائق سالک یک امر ضروری است۔ خلاصہ اینکہ مرتبہ توحید شہودی بعد از فنا و نسیان ماسوی حاصل میشود و در مرتبہ عین الیقین قرار دارد۔ توحید وجودی در راہِ سلوک یک امر ضروری بحساب نمی رود بدلیل اینکہ توحید وجودی در مرتبہ علم الیقین می باشد و علم الیقین برائے علمائے ظواہر بلکہ برائے عوام نیز میسر است و نیز توحید وجودی از

Marfat.com

معارف قلبیہ است و توحید شہودی در وقت فنائے نفس است قرب و معیت ذاتی و احاطہ و سریان
از اقسام توحید وجودی می باشد

وآنچہ میفرماید رویت و دیدن یکے با استیلای دیدان مستلزم عدم رویت ماسوی اوست
یعنی در مقام عین الیقین کہ عارف بمراتب وجوب ممارست زیاد نداشتہ و بصیرت او ضعیف
میباشد نور واجب تعالیٰ او را از دیدن ماسوی باز میدارد اما در مقام حق الیقین چون بصیرت عارف
بانوار وجوب مکتحل گردیدہ و فی الجملہ ممارست در معارف عالم وجوب پیدا کردہ است شہود وجوب
شہود ماسوی نمی گردد صاحب توحید وجودی بمنزلہ شخصے است کہ در روز از وجود ستارہ ہا انکار می کند
و صاحب توحید شہودی بمنزلہ شخصے است کہ اگرچہ در روز ستارہ ہا را نمی بیند اما از وجود ستارہ ہا انکار
و نمی گوید کہ ستارہ نیست و صاحب حق الیقین بمانند حدید البصر (تیز بین) است کہ در روز با وجود غلبہ
شعاع آفتاب ستارہ ہا را نیز می بیند۔

وآنچہ میفرماید پس اقوال بعض از مشائخ کہ بظاہر شریعت حقہ مخالفت مینماید الخ یعنی بہتر
کہ اقوال و احوال این طبقہ مشائخ را بتوحید شہودی محول داریم و بتوحید وجودی محول ننمائیم۔ چہ مراد
آن بزرگان از مقام علم الیقین کہ توحید وجودی میباشد بلند تر است چنانچہ این منصور الحلاج کہ اخبار
گفتہ و سلطان بایزید بسطامی سبحانی گفتہ این ہر دو بزرگان در مقام عین الیقین و توحید شہودی بودند
چون ماسوی بسبب شعشان وجوب از نظر شان مخفی گردیدہ در غلبہ آں حال باین الفاظ تکلم فرمودہ
و خود را حق دیدہ اند وقتیکہ این طائفہ را حق تعالیٰ ازین مقام میگذارند و بحق الیقین میرسانند از گفتن
امثال چنیں کلمات اجتناب میکنند چہ صاحب حق الیقین حدید البصر می گردد۔

وآنچہ میفرماید بسیارے ازیں طائفہ صوفیہ الخ، یعنی بعض مردم بطرز صوفیان خود را نشان میدہند
و توحید وجودی را شائع ساختہ اند و بہ علم الیقین از عین الیقین باز ماندہ اند و اقوال مشائخ بزرگ را بمعنی
متخیلہ خود فرود آوردہ و مقتدائے روزگار خود ساختہ و یا بعبارہ دیگر بازار خود را باین روش ہائے کاذبہ
گرم ساختہ اند و گفتہ بایزید بسطامی را سند خود میدانند اگرچہ حال ندارند و توحید وجودی ہم برائے شان حاصل نیست

Marfat.com

بیت کار پاکاں را قیاس از خود مگیر گرچہ باشد در نوشتن شیر و شیر

آنچہ میفرماید، اگر بالفرض در عبارات بعضے از مشائخ ماتقدم الفاظیکہ تصریح بتوحید وجودی دارند واقع شدہ باشد چنانچہ کہ گفتہ اند "فی الدار لیس غیرہ دیار" یعنی در دنیا غیر او تعالیٰ دیگر دیار نمیباشد حمل بران باید کرد کہ الخ، یعنی در ابتدا بہ آن تکلم فرمودہ باشند و آخر کار از مقام علم الیقین بمقام عین الیقین رسیدہ باشند۔ و انچہ میفرمایند، این جواب بمثالی واضح گردد یعنی صاحب توحید وجودی صورت مثالی توحید شہودی را دیدہ و ہنوز بخود توحید شہودی نرسیدہ است مانند شخصیکہ در خواب خود را پادشاہ دیدہ است و اگر آن شخص بتوحید شہودی میرسد حکم بنفی ہا سوی نمیکرد زیرا کہ مقام توحید شہودی مقام حیرت است بنفی و اثبات ممکنات کار ندارد و دلیل حیرت عارف این است کہ تصور می کند دیروز ممکنات در نظر او جلوہ می نمود و امروز آن ممکنات کجا بودہ کہ دیدہ نمی شود۔

ناگفتہ نباید گذشت کہ در بارۂ توحید در شرح مکتوب اول حصہ ششم دفتر دوم مکتوبات قدسی آیات نیز تفصیلات بیشتر دادہ شدہ است از آنجا حل مطلب خواہد شد۔

مکتوب چہل و چہارم

حضرت امام درین مکتوب مدح آنحضرتؐ میفرمایند، و برائے شیخ فرید ہدایت میدہد کہ اگر از زدن مخالفین ہجرت ظاہری میسر نیست ہجرت باطنی را مراعات داشتہ باشید و بایشان بے ایشان باشید و بشارت میدہد کہ شاید حق تعالیٰ معاملہ دیگرے را پیش بیاورد و شما را ازین تکلیف مخالفین نجات دہد الخ چون حضرت شیخ فرید حضرت امام را دعوت کردہ بود، حضرت امام در جواب آن می نویسند موسم نوروز رسیدہ است و معلوم شما است الخ یعنی معلوم شما است کہ در ایام ویساک روزہائے مذہب اہل ہنود است کہ در بازارہا و کوچہ ہا رنگ پاشی ہا و خرافات زیادی بعمل می آید بنا بر آن آن معاملہ اہالی را در تفرقہ می اندازد و ازین سبب درین وقت آمدن فقیر مناسب دیدہ نمی شود در حدیث شریف آمدہ است کہ اگر در حضور یک شخص مردم دیگرے مرتکب عصیانی گردند و آن شخص بآن راضی نباشد

Marfat.com

این شخص در حکم غائب می باشد واگر از مسافه دور بعصیان مردم طرفدار و مائل بآں باشد آن شخص مانند مرتکب آن گناه داخل معصیت می گردد۔

مکتوب چهل و پنجم

حضرت امام این مکتوب را بعد از وفات مرشدشان حضرت خواجه باقی باللہ رحمۃ اللہ علیہ نوشته اند و میفرمایند قرار حدیث شریف دوستان او تعالیٰ باخدائے کریم معیت دارند تعلق روح شان شان یک نوع حجاب آن معیت است یعنی حیات شان نوعی از موانع آن معیت و اتصال است از انفصال روح از جسد همه قرب در قرب و اتصال در اتصال است و شیخ فرید را تنبیه میکند که فیه گرفتن از روحانیت بزرگان مشروط بشرائط است الخ، یعنی عارف مرحوم روحانی خالص گردید علاقه اش بجسد کمتر است و روح مسترشد مبتدی محبوس بدن است از روح آن بزرگ استفا کرده نمیتواند و مرشدے که حیات داشته باشد بجسد خود بمسترشدین خویش مناسبت داشته میباشد در یکے از مکاتیب حضرت خواجه محمد معصوم صاحب تذکر داده شده که مبتدی قبل از شروع فنائے ق از قبور بزرگان استفاده کرده نمی تواند و بعد از فنائے قلب از قبور بلکه از عالم وجوب نیز استفاده کا بیتواند یعنی بدون واسطه مرشد از عالم وجوب نیز استفاده کرده بیتواند، زیرا که یک نوع مناسبت پ شده است ۔ انچه خواجه بزرگ حضرت بهاؤالدین بلاگردان فرموده ۔ ع

تو تا کے گور مردان را پرستی

این توصیه شان را شاید در حق مبتدی فرموده باشند و استفاده سالک متوسط و منتهی از قبور ب مشهور و معروف است، چنانچه حضرت امام در مکتوبے میفرمایند که توحید وجودی را مخصوص بم علم الیقین می دانستم تا آنکه در روز عید مبارک بزیارت شیخ المشائخ مشرف و از روحانیت ن استفاده شد که توحید وجودی در مقام عین الیقین نیز وجودی داشته باشد و در جاے دیگر میفرمایند که یک مشکل به نزد فقیر موجود بوده در آں اثنا رگذرے بر مزار عزیزے واقع شد از برکت روحانیت آن بز

Marfat.com

آن مشکل حل گردید۔

مولانا بدرالدین سرہندی در کتاب حضرات القدس در احوال حضرت امام مینویسد کہ فرمودہ اند در ابتدا رسلوک بزیارت مزارے از مزارات سرہند یعنی بمزار شاہ ابوی بخاری سرہندی مشرف شدم صاحب آن مزار فرمودہ اند کہ تصرف علاقہ سرہند بمن تعلق داشت وتوکہ یک مہمان عزیز پیدا شو آن را عوض مہمانی بتو سپردم، مقصد اینکہ استفادہ از قبور بزرگان وہکذا تصرفات اموات اولیاء بعد از موت شان ثابت ومتواتر پیدا شد حضرت امام شکر او تعالیٰ را بجامی آورد ومیفرماید کہ باوجود آن حادثۂ ہولناک واین واقعہ متوحشہ الخ یعنی وفات حضرت شیخ المشائخ بیت

میان ما کہ پیراہن بودی یار دوعالم درمیان شد چوں شود کار

بیتِ افغانی گلاں لہ خاورے پیدا کی زی زماں جانان تنگ نازک خاورتہ زینہ

باز ہم شکر است کہ مربی این فقرائے بے سروپا از خاندان اہل بیت آن حضرت است کہ عبارت از سیادت پناہ شیخ فرید بیدا شد آنجناب در ہندوستان امنتسبین نقشبندیہ شریفہ بالخصوص از مخلصین حضرت شیخ المشائخ بودہ بصوفیہ وطالبان خدمت ومعاونت میفرمودند حضرت امام در شکرانۂ او میگوید چوں نسبت نقشبندی نسبت اہل بیت است یعنی از حضرت امام جعفر صادق بما رسیدہ است مربی آنہم از اہل بیت مناسب است کہ عبارت از شیخ فرید است ۔ ومیفرماید کہ بر ذمہ شیخ فرید نیز شکرانہ این نعمت لازم است وحضرت امام این موضوع را توضیح نیز میدہند بزرگی ومعرفت وعرفان انسان را از ضروریات بشری فارغ نمی سازد، حضرت امام در مکتوبے میفرمایند کہ بزرگان از گشنگی وتشنگی گرمی و سردی مانند دیگران متاثر میشوند ظاہرشان مانند ظاہر عوام الناس بودہ واین ہمہ از حکمت ہائے حق تعالیٰ می باشد، زیرا کہ اگر عوض بشر پیغمبر از ملک مبعوث گردید ویا مرشد از ملک می بود افادۂ استفادۂ بسیار مشکل می بود بدلیل اینکہ مسائل افادہ واستفادہ مربوط بمناسبت است در بین ملک وانسان این مناسبت موجود نیست چہ انسان پیش احتیاجات انسانی مواجہ بودہ وملک از ان نیازمندی ہائے بشری کہ از قبیل خوراک وپوشاک وغیرہ باشد مبرا است لذا بواسطۂ عدم مناسبت مسائل افادہ و

Marfat.com

استفادہ یک امر مشکل می بود بنا برآں انبیاے عظام از نوع بشر مبعوث شدہ اند و بزرگان نیز مانند دیگران از ضروریات بشری مستغنی نمی باشند۔ آنچہ میفرماید، شدت احتیاج بشر بواسطہ جامعیت او آمدہ است الخ یعنی انسان ازدہ اجزاء مرکب می باشد و ہر جزء از اجزاے عشرہ بشری دارای نیازمندی ہاے بشری میباشد و ہر تعلق مستلزم اعراض است از جناب قدس خداوندی ازین سبب عارفے گفتہ۔ بیت

پایہ آخر آدم است و آدمی گشت محروم از مقام محرمی

گر نگردد باز مسکین زین سفر نیست از وے ہیچ کس محروم تر

یعنی روح قبل از تعلق بدن یک لطیفہ نوری و متوجہ عالم قدس بودہ و بعد از تعلق ببدن از مقام محرمی مہجور گشت اگر ازین سفر باز نگردد و عروج نکند و در ظلمت و تاریکی بدن قرار بگیرد محروم ترین مخلوق بحساب می رود چنانچہ روح کفار و فجار کہ از حیوان ہم پائین تر می باشد خوشا بحال آن روح کہ واپس بعالم قدس متوجہ و بمقام اصلی خویش مشرف گردد حضرت شاہ شرف قلندر بروح خطاب کردہ میگوید بیت

چند باشی از مقام خود جدا چند گردی در بدر اے بے حیا

قرار مسموعی حضرت شاہ شرف عالم کلاں و قاضی شہر دہلی بودہ پادشاہ آن وقت بیک دختر غریب عاشق گشتہ و او را بنکاح گرفت اما بخلوت کردن او قادر نمی شود، پادشاہ ہمہ علماء و وزراء مکلف ساخت کہ سر آن بگویند شاہ شرف ہم باین تکلیف مکلف بودہ و جواب ہم نداشت روزے یک نوشتہ دید کہ این دختر خود پادشاہ میباشد، شاہ شرف حیران شد کہ این را کدام شخص نوشتہ باشد حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی تشریف آوردہ برای او گفت کہ من نوشتہ ام، بو ازان شاہ شرف بخدمت او رسیدہ و عارف و خلیفہ حضرت گنج شکر گردید باقی ماند مسئلہ پادشاہ و دختر پادشاہ برای دختر گفت کہ پدر تو کیست؟ دختر گفت کہ مادر مرا پادشاہ طلاق دادہ بود و من در خانہ آن غریب کلاں شدہ ام۔

حضرت امام میفرماید چنانچہ ہمیں جامعیت انسان سبب قرب اوست ہمچنان کثرت احتیاجات او سبب محرومیت اوست الخ زیرا احتیاج انسان بہ نسبت ہمہ حیوانات زیادہ تر است

Marfat.com

چنانچہ اکثر حیوانات صرف بخوردن علف اکتفا کردہ و برخی صرف بخوردن خاک و بعض صرف بخس و خاشاک قناعت کردہ اند برعکس انسان کہ خواہشات متنوعہ و آرزوہائے لا یتناہی دارد و این خواہشات، و آرزوہائے زیادا نسانی بہ نسبت جامعیت انسانی و کثرت اجزائے او میباشد و میفرماید کہ ہمچنانکہ جامعیت انسان سبب محرومیت و اعراض اوست از جناب قدس او تعالیٰ "اما عیب من جملہ بگفتی ہنرش نیز بگو" تا برآں میفرماید کہ ہمیں جامعیت سبب تفضیل و تکریم و تجلیل انسان است و آئینہ او تمام تر است آنقدر گنجایش انعکاس تجلیات عالم قدس کہ انسان دارد آسمان ہا زمین ہا، کوہ ہا و دریا ہا ندارد زیرا کہ خاک با کلانی و بزرگی خود تنہا خاک است و کرہ آب با وسعت سطح خود تنہا آب است و ہکذا ہوا و غیرہ موجودات با انسان مقایسہ شدہ نمیتوانند و انسان با بساطت و صغارت خود جامع تمام انواع عالم است آنقدر تجلی عالم قدس کہ در وجود انسان گنجایش دارد این گنجایش در آسمانہا و زمین نمی باشد۔ چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید "زمین و آسمان من گنجایش مرا ندارد قلب بندۂ مومن محل گنجایش ظہور من است" بواسطہ ہمیں جامعیت انسان است کہ حامل بار امانت گردیدہ کوہ ہا زمین ہا و آسمان ہا از تحمل این بار امانت عاجز آمدہ اند، چنانچہ حضرت خواجہ حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

آسماں بار امانت نتوانست کشید قرعۂ فال بنام من دیوانہ زدند

درباره جامعیت انسان در آینده قریب در مکتوب ہفتادم ہمیں حصہ مکتوبات قدسی آیات تفصیلات بیشتری بمطالعہ خواہد رسید۔

مکتوب چہل و ششم

حضرت امام میفرماید، وجود باری تعالیٰ و تقدس و ہمچنیں وحدت او تعالیٰ بلکہ نبوت آنحضرتؐ بلکہ جمیع ما جاء بہ من عند اللہ بدیہی اند و محتاج بہ ہیچ فکر و دلیل نیستند بہ تقدیر سلامتی مدرکہ از آفات ردیہ و امراض معنویہ محتاج بہیچ فکر و دلیل نیستند احتیاج فکر و نظر تا زمان وجود علت و ثبوت آفت است الخ یعنی گرفتاری قلب بماسوی و امارگی نفس مرض قلبی و غشاوہ بصری میباشد

Marfat.com

اگر قلب تصفیہ و نفس تزکیہ یابد در آں صورت تمام مسائل شرعیہ بدیہی شدہ کشفی می گردد — و میفرماید کہ جولانگاہ استدلال بسیار تنگ است از دلیل چہ طور یقین حاصل شود کہ وجدان مستدل بالذات منکر احکام شرعیہ است مثل وجدان صفرائی کہ بہ تلخی نبات حاکم است یعنی قائل شدن شخص صفرائی بشیرینی نبات بدون ازالہ صفرا غیر ممکن میباشد و ہکذا کشف مصداقات مسائل قضایائے نیز بدون تصفیۂ قلب و تزکیۂ نفس امکان پذیر نیست و حصول یقین بدون تزکیۂ نفس دشوار است بنا بر آں تصفیۂ قلب و تزکیۂ نفس یک امر ضروری محسوب میگردد و میفرماید ثابت شد کہ منکر این شریعت باہرہ و این ملت طاہرہ و طاہرہ در رنگ منکر حلاوت نبات است و میفرماید کہ باوجود این آفت قلبی و نفس اگر ایمان است بحسب ظاہر است و بس و وجدان و ادراک نفس امارہ بمخالفت احکام شرعیہ حاکم است و بر حقیقتِ کفر خود اصرار دارد از آنرو حضرت امام میفرماید کہ این ایمان و تصدیق مثل ایمان صفرائی است بحلاوت و شیرینی قند و نبات کہ وجدان او بخلاف آن گواہی می دہد، حضرت امام میفرماید کہ بعد از تزکیۂ نفس و اطمینان آن حقیقتِ ایمان حاصل و وجدانی میگردد و این قسم ایمان از زوال محفوظ است یعنی بعد از تصفیۂ قلب و تزکیۂ نفس تصدیق تمام احکام شرعیہ کشفی و وجدانی میگردد و این قسم ایمان از زوال محفوظ است اما قطعیت حسن خاتمہ موقوف بہ نصوص است چنانچہ عشرۂ مبشرہ - اما ایمان عارف ہم بنا بر ظن غالب محفوظ می باشد کریمہ الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون -

مکتوب چہل و ہفتم

حضرت امام بسیادت پناہ شیخ فرید بخاری کہ از مخلصین شیخ المشائخ و از جملہ وزرائے سلاطین مغلیہ ہند بودہ چنین میفرماید، اگر در ابتداء بادشاہت ترویج دین میسر شود بہتر است مبادا ضلالی و مضلی درمیان آمدہ خلل در کارخانۂ اہل اسلام اندازد و در رنگ قرن سابق سازد الخ، یعنی قرن سابق عبارت از وقت سلطنت اکبر است و ابتداء بادشاہت عبارت از عصر سلطنت جہانگیر میباشد و وفات

Marfat.com

حضرت امام نیز در دورۂ سلطنت سلطان جہانگیر تصارف نمودہ است وخود سلطان جہانگیر نیز فاتحہ شان در سرہند تشریف آوردہ است ۔ میفرماید کہ امداد دین وملت مخصوص بہ علماے اہل حق است یعنی علماے متقی اہل سنت کہ روے بآخرت دارند وآنچہ میفرماید کہ در قرن ماضی ہر بلاے کہ برسر آمد از شومی این جماعہ بودہ پادشاہان را این جماعہ از راہ می برند یعنی علماے کہ روے بدنیا دارند خدمت اسلام ازاں ہا توقع نمی رود۔ در بعض رسائل دیدہ شدہ است کہ بعض علماے سوء وابن الوقت سجدۂ تحیہ وتعظیم را برائے پادشاہان مجاز دانستہ بودند ودربین سجدۂ تعظیم وسجدہ عبادت فرقے قایل بودند یکے از عوامل محبوسیت حضرت مجدد نیز ہمیں چیزہا بودہ چنانچہ اول اینکہ حضرت امام سجدہ را بپادشاہ مجاز نمیدانستند۔ دوم اینکہ در وقت ملاقات پادشاہ رسم سجدہ را بجا نیاوردند۔ سوم خانم ہا وبیگم ہاے سلطان ہاے آں وقت اکثر روافض بودند بنا برآں مکتوب ہاے کہ در رد روافض وذم آنہا تحریر میگردید بیگم ہاے دربار دراوقات مساعد ہمچو مکاتیب را بحضور سلاطین وامرا خواندہ ودر ضمن آن از حضرت امام شکایت مینمودند اے عزیز روافض بدترین فرق ضالہ میباشند وبنام اسلام از اسلام خارج شدہ اند۔

مکتوب چہل و ہشتم

حضرت امام میفرماید آرے صوفی را کہ بعد از فنا وبقا باز بعالم گردانیدہ باشند وبدعوت خلق فرود آوردہ باشند این صوفی از مقام نبوت نصیبے دارد داخل مبلغان شریعت است حکم علماے شریعت دارد الخ ۔ حضرت امام در جاے دیگر میفرماید کہ این صوفی از علماے ظواہر شریعت جامع تر وکامل تر است، زیرا کہ علم ظاہر وباطن ہر دوی آن از پیغمبر متبوع بہ تابعین شان یعنی بہ پیروان شریعت شان میراث ماندہ اند وارث کامل آنست کہ از تمام متروکہ مورث سہم کامل داشتہ باشد، در غیر آں وارث کامل گفتہ نخواہد شد لہذا صوفی کامل در عین حال کہ مبلغ ظاہر شریعت است مبلغ باطن شریعت نیز محسوب میگردد، باطن شریعت عبارت از مصداقات تمام قضایاے شرعیہ میباشد کہ بعد از فنا وبقا و تزکیۂ نفس احکام شرعیہ کشفی ووجدانی میگردد واحکام برغبت تعمیل می گردد۔

Marfat.com

مکتوب چہل و نہم

حضرت امام میفرماید دولت صوری متحلی شدن ظاہر است باحکام شرعیہ وسعادت معنوی خلاصی باطن است از گرفتاری ماسوے حق سبحانہ یعنی فنائے قلب و تزکیہ نفس منتج باین سعادت بزرگ است۔

مکتوب پنجاہم

حضرت امام درین مکتوب نکوہش ابنائے دنیا میفرماید و نشان میدہند کہ دنیا سمی است قاتل و متاعیست باطل یعنی کسانیکہ بطراوت ظاہری چند روزہ این دنیائے دون بازی میخورند مانند آنست کہ طعام زہردار را بنام غذائے خوب صرف نمایند و از زہر آن واقف نباشد و در نتیجہ بمرگ شان تمام گردد و نیز حضرت امام سفارش بشیخ ذکریا ارسال الیہ میکند کہ از محاسبہ عاجلہ الخ یعنی از دادن حساب دنیاوی ہراسان است کہ نسبت بمحاسبہ اجلہ یعنی حساب آخرت آسان تر است و حساب دنیاوی کہ بنسبت حساب آخرت آسان تر بودہ بآن ہم بشیخ ذکریا ازاں در حراس میباشد۔

مکتوب پنجاہ و یکم

حضرت امام میفرماید ہلال ماہ مبارک رمضان در حضرت دہلی دیدہ شد و مرضی حضرت والدہ بزرگوار در توقف مفہوم گشت الخ دہلی را کہ حضرت دہلی نام بردہ اند دلیلش این است کہ حضرت شیخ المشائخ وغیرہ بزرگان در انجا مدفون اند، مراد از والدہ بزرگوار والدہ حضرت شیخ المشائخ میباشد کہ از خاندان سادات بودہ و بعد از وفات حضرت شیخ المشائخ در قید حیات بودند و خود حضرت شیخ المشائخ در عرصہ جوانی یعنی در سن چہل سالگی مرحوم شدہ اند بحضور جناب مستطاب قطب ارشاد وقت خود حضرت نور المشائخ علیہ الرحمہ مکتوبات قدسی آیات قرارت می شد درین اثنا مکتوبیکہ حضرت امام بحضور شیخ المشائخ فرستادہ بودند خواندہ شد، درین وقت حضرت نور المشائخ در مسجد مبارک معتکف بودند، چندی بعد جناب

Marfat.com

شان فرمودند کہ حضرت شیخ المشائخ را دیدم کہ تشریف آوردہ اند ریش مبارک شان سیاہ می باشد تعجب
دم کہ چہ طور ریش مبارک شان سیاہ است زیرا گمان می رفت کہ در پیری فوت شدہ باشند بعد ازاں
کتاب دیدہ شد جناب شان بعمر چہل سالگی چشم از جہان پوشیدہ اند و نیز از زبان مبارک حضرت
نیار المشائخ شنیدہ شد کہ میفرماید کہ در مسجد حضرت شیخ المشائخ رحمۃ اللہ علیہ بحضور مبارک جناب
ور المشائخ قبل از طلوعِ فجر نشستہ بودم ناگاہ شخصے از در در آمد کہ موے مبارک شان بحاذی گوش ہاے
مبارک شان رسیدہ بود یعنی بہ طور مسنون بود در حین ورود شان در مسجد جناب نور المشائخ دست
سینہ گرفتہ بحضور شان استادند آن شخص مبارک لحظۂ توقف داشتند دوبارہ از مسجد تشریف بردند
وقتے از حضور مبارک نور المشائخ پرسیدم کہ این شخص محترم کی بودند بجواب فرمودند کہ حضرت شیخ المشائخ
اند در حالیکہ از وفات حضرت شیخ المشائخ بیش از سہ صد سال انقضاء یافتہ بود۔ ناگفتہ نباید گذاشت
کہ حضرت ضیاء المشائخ فرزند دلبند و خلیفہ حضرت نور المشائخ اند۔

مکتوب پنجاہ و دوم

حضرت امام میفرماید یرحم اللہ عبداً قال امینا۔ این قطعہ شعر مجنون عاشق معروف است
در وقتیکہ پدرش او را بحرم محترم کعبہ مشرف گردانید و استار کعبہ معظمہ را بدست او دادہ گفت دعا کن
کہ عشق لیلیٰ از دلِ تو برود مجنون اشعار ذیل را در دعا خواند:

یا ربی لا تسلبنی حبہا ابدا یرحم اللہ عبدا قال امینا

یعنی پروردگارا حب لیلی را از دل من نیست و نابود نگردان و کسیکہ بدعاے من آمد گوید یا ورحم کن۔

حضرت امام درین مکتوب مذمت نفس و بیان مرض ذاتی او و علاج ازالہ آن مرض را بیان
میفرماید کہ نفس امارہ انسانی مجبول بر حب جاہ و ریاست است و ہمگی ہمت او ترفع و برتری بر اقران
و امثال است الخ۔ و ہکذا میفرماید و این دعوی الوہیت است از وے و شرکت است بخداے بے ہمتا
جل سلطانہ الخ و نیز میفرمایند کہ تربیت نفس نمودن و بہ تحصیل مرادات او از جاہ و ریاست و ترفع

Marfat.com

وتکبر مشغول شدن فی الحقیقت امداد کردن است بدشمن خدائے عزوجل وہکذا میفرماید ریاضات ومجاہدا
کہ بمقتضی شریعت غرا واقع نشدہ اند موئد ومقوی ہوائے نفسانی میباشند الخ یعنی ریاضت بدو نوع
(۱) ریاضت تابعان آنحضرتؐ است کہ برائے اصلاح نفس میباشد واین ریاضت سبب تصفیہ
قلب وتزکیہ واطمینان نفس میگردد۔ (۲) ریاضت برہمنان وجوگیان ہند وحکمائے یونان می باشد
ریاضت این طائفہ ہوائے نفسانی شان را تقویت می بخشد واین نوع ریاضت سبب تزکیہ وتطہیر
نفس انسان نگردیدہ صرف سبب صفائے نفس میشود کہ یا این صفائے نفس مکونات را کشف کردہ نہ
واز کشف عالم وجوب بے نصیب اند، چہ کشف عالم وجوب بدون تزکیہ نفس امکان پذیر نیست
تزکیہ نفس بدون متابعت شریعت وپابندی باحکامِ الٰہی وپیروی نبی متبوع ممکن نمی باشد بنابرآ
ریاضت این طائفہ غیر اسلامی کہ تابع احکام شریعت نیستند سبب تزکیہ وتطہیر نفس شان نمی گردد
صرف سبب صفائے نفس شان میگردد وبس وصفائے نفس مانند زر اندود ساختن مس است وتز
نفس مانند طلا ساختن مس است بہ عمل کیمیا۔ حضرت امام میفرماید۔ بیت

تا بجاروب لا نروبے راہ نرسی در سرائے الا اللہ

یعنی بتکرار این کلمہ طیبہ تمام ماسوی را نفی کن تا بواجب تعالیٰ برسی واز آلہہ باطلہ وگرفتاری تما
ماسوی منصرف شوی تا بدرگاہ الوہیت او تعالیٰ مقبول گردی یعنی سالک بتکرار نفی واثبات از شرکِ خ
وجلی پاک ومبرا میگردد وبمقام بندگی واقعی نایل میگردد۔

تنبیہ: در کلمہ نفی واثبات دو مقام موجود است یکے مقام طریقت است ودیگرے حقیقت
(۱) در تکرار این کلمہ کہ سالک بنفی ماسوی مصروف است تا کہ ماسوی از شہود او زایل نگردیدہ آ
سالک در مقام نفی یعنی در مقام طریقت قرار دارد۔ (۲) زمانیکہ سالک بہ اثر تکرار نفی واثبات ا
شہود ماسوی فارغ وبشہود مراتب وجوب نایل گردد ومصداقات قضایائے شرعیہ را مشاہدہ نماید
حقیقت رسیدہ است خلاصہ طریقت راہے ست کہ انسان را از صورت بحقیقت شریعت میرساند وحقیقة
مرتبہ است کہ سالک تمام قضایائے شرعیہ را از روئے کشف مشاہدہ میفرماید، اگر صاحب کشف بودہ

Marfat.com

ورنہ در بین او و بین عالم وجوب حجاب نمی ماند۔

حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ مقام نفی و استغراق حضرت ابراہیم علیہ السلام بانجام نہ رسانیدہ اند و تمام ماسوی را نفی کردہ اند مگر بدیدار حق تعالیٰ در دنیا مشرف نشدہ اند و تنہا آنحضرتؐ بمقام اثبات رسیدہ اند و قبل از وقوع قیامت بدیدار حق تعالیٰ مشرف شدہ اند یعنی تکرار کلمہ لا الٰہ الا اللہ دو صورت دارد۔ (۱) صرف تکرار و بزبان آوردن و یا بدل این کلمہ مبارکہ را تکرار کردن بدون آنکہ سالک از ماسوی ہائی یابد این است مقام طریقت۔ (۲) بمصداق لا الٰہ الا اللہ و یا و تعالیٰ رسیدنست این است مقام حقیقت اگرچہ درین مقام عارف بحقیقت مشرف میشود مگر حق تعالیٰ را در دنیا بچشم دیدہ نمی تواند و دیدن حق تعالیٰ قبل از قیامت خاصہ آنحضرتؐ بیباشد کہ قبل از قیام قیامت بدیدار حق تعالیٰ مشرف و اثبات را بانجام رسانیدہ اند مختصر اینکہ مقام نفی را حضرت ابراہیم علیہ السلام و اثبات را آنحضرت بانجام رسانیدہ اند۔ مقصد از تخلیق عالم آن بودہ کہ حق را عبادت و از گرفتاری غیب نجات حاصل شود حضرت ابراہیم گرفتاری غیر را ترک نمودہ اما در دنیا برویت معبود خود مشرف نشدہ و سردار دو عالم کہ برویت مشرف شدہ مفاد خلقت بانجام رسید حاجت بفرستادن پیغمبر دیگر نماندہ۔

مکتوب پنجاہ و سوم

حضرت امام درین مکتوب سیادت مآب جناب شیخ فرید را تنبیہ میفرمایند کہ درباره انتخاب علماے دین بدربار پادشاہ سعی بلیغ باید نمود تا عالم متدین کہ رو بآخرت داشتہ باشد انتخاب گردد۔ و میفرمایند کہ در قرن سابق اختلافات علماء عالم را در بلاء انداخت یعنی بعض علما ابن الوقت سجدہ تحیہ و تعظیم را برائے اکبر و جہانگیر مجاز دانستہ بودند و سجدہ تعظیم و عبادت را تفریق و از ہم جدا می دانستند یعنی سجدہ تعظیم را بہ پادشاہ جائز نمودہ و سجدہ عبادت را خاصہ او تعالیٰ میدانستند درین بارہ علماے وقت غفلت و بے پروائی نمودہ بودند سعی گردد تا ہمچو بے اعتنائی ہا و بے احتیاطی ہا دوبارہ تکرار و عملی نگردد۔

Marfat.com

مکتوب پنجاہ و چہارم

حضرت امام درین مکتوب مبارک شکرانہ سیادت پناہ شیخ فرید را بجا آوردہ و میفرماید کہ سبب جمعیت حضرت خواجہ با شما بودہ اید یعنی بصوفیان و منتسبین حضرت خواجہ امداد و معاونت کردہ اید و ہمچنان حضرت امام شیخ فرید را از صحبت و محبت مبتدعین ممانعت و باجتناب آن توصیہ می فرمایند و میفرمایند کہ فساد صحبت مبتدع الخ یعنی آنحضرتؐ توقیر و احترام مبتدع را گناہ بزرگ خواندہ اند و فرمودہ اند "ہر کہ صاحب بدعت را احترام کند در حقیقت بہدم و ویرانی دین اسلام کوشیدہ است" و بدترین مبتدعین فرق است کہ با صحاب پیغمبرؐ بغض می ورزند و با صحاب کرام طعن می نمایند یعنی روافض درحالیکہ ہمیں صحابہ کرام اند کہ قرآن و شریعت بواسطۂ ایشان تبلیغ و شیوع یافتہ است و ایشان اند کہ از صحبت خیر البشرؐ نفوس ایشان بہ تزکیہ رسیدہ و از امارگی آزاد گشتہ اند و اگر ایشان مطعون باشند قرآن و شریعت نیز مطعون خواہند بود خصوصاً حضرت عثمانؓ کہ جامع قرآن گفتہ میشوند اگر حضرت عثمانؓ مطعون باشد قرآن نیز مطعون خواہد بود، چنانچہ حضرت امام میفرمایند "قرآن جمع حضرت عثمان است اگر حضرت عثمانؓ مطعون و غیر معتمد باشد قرآن ہم مطعون و غیر معتمد میگردد الخ" یعنی قرآن مجید از طرف حضرت عثمانؓ نشر گردیدہ است و ہمیں قرآن مجید جمع و انتشار یافتہ زبان خلافت حضرت عثمانؓ تا این دم بحیث یک کتاب کامل فرستادہ الٰہی و مومن بہ تمام اسلام احترام میگردد و کافہ اسلام کہ منسوب بہر فرقہ و بہر مذاہب باشد بدون ہیچ گونہ اعتراض اختلافے بقرآن مجید و باین کتاب کامل آسمانی ایمان و عقیدہ کامل دارند محتویات آن در تمام مدارس و نقاط مختلف کشورہای اسلامی تدریس و تبلیغ میگردد و در عین حال در بعیہ دار الحفاظ ہای متعدد اسلامی در ہر گنج و کنار ممالک اسلامی قرآنجید حفظ میگردد با وجود آن جماعہ از مبتدعان اگرچہ بخود قرآن احترام دارند اما بجامع قرآن احترام نگذاشتہ بلکہ بایشان بعض می ورزند و او را مطعون میدانند و در عین حال خود را مسلمان نیز میدانند و از آیہ لیغیظ بہم الکفار نیز خبر دارند۔ خلاصہ جماعہ کہ بہ صحابہ کرام آنحضرتؐ احترام نکنند مانند

Marfat.com

منافقان اندکہ ظاہر و باطن شان یکسان نبودہ واز حقیقتِ انحراف می ورزند واز تزکیۂ نفس و مقامات معنوی اصحاب آنحضرتؐ خبر ندارند وایشان را بغیر حق مطعون می پندارند یعنی بعمل اصحاب کہ عبارت از جمع وانتشار قرآن باشد تابع وقانع می باشند، اما بخود شان طعن می گویند۔

تبصرہ: نفس دارائے مراتب ذیل می باشند

(۱) مرتبۂ امارگی نفس است کہ انسان را بامور نامشروع وشرارت ہا تشویق مینماید۔ (۲) مرتبہ لوّامگی نفس است کہ خود را ملامت کردہ تاب می شود۔ (۳) مرتبۂ اطمینان نفس است کہ درین مرحلہ نفس تزکیہ گردیدہ واوامر خداوندی را قبول وبآن اطمینان مینماید وبدرجۂ اطمینان مشرف می گردد۔ (۴) مرتبہ راضیہ ومرضیہ نفس است کہ درین مرحلہ از نزد حق تعالیٰ راضی وحق تعالیٰ نیز از وے راضی میگردد، ناگفتہ نماند کہ اسباب اطمینان نفس اتباع سنت سنیہ است، وبس۔ (۵) صحبت کسانیکہ دارائے نفس ہائے مطمئنہ باشند نیز سبب اطمینان نفس میگردد۔ چنانچہ صحبت مبارک آنحضرتؐ یک نفر صحابی را بانتہائے کمالات می رسانید وبہ نفس او اطمینان کامل حاصل می شد، صحبتِ مشائخ نیز از مامورات شرعیہ بودہ وداخل اتباع سنت سنیہ محسوب میگردد، بدلیل اینکہ حق تعالیٰ میفرماید "بطرف خدا وسیلہ طلب کنید" ووسیلہ چنانچہ ادائے عبادات میباشد مرشد کامل نیز وسیلہ تقرب گفتہ میشود۔ چنانچہ حدیث شریف است کہ میفرماید "نظر کردن بہ علی عبادت است" وہکذا حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

یک زمانہ صحبت با اولیا بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

بیعت یک امر مسنون است۔ بیعت آنحضرتؐ بجہاد وترکِ معاصی در احادیث مشہور ومعروف است۔ جہاد دو نوع میباشد۔ اوّل جہادِ کفار، دوم جہادِ نفس۔ جہادِ کفار را جہادِ اصغر فرمودہ وجہادِ نفس را جہاد اکبر فرمودہ اند۔

تفصیل جمع وانتشار قرآن مجید قرار ذیل است: (۱) قرآن مجید را در مرتبۂ اول خلیفہ اول بسبب عرض حضرت فاروق جمع نمودہ وداخل یک وقایہ نمودہ اند۔ قرآن کریم در ابتدا بہ لغات

Marfat.com

ہفتگانہ قبایل عرب نازل شدہ بود و تا آخر خلافت خلیفۂ دوم بہماں لغات ہفت گانہ قرأت و تلاوت میگردید، اگرچہ دربین این لغات سبعہ کدام تفاوت معنوی وجود نداشت صرف اختلاف لفظی بمشاہدہ میرسید و در وقت خلافت حضرت عثمانؓ رقبہ ممالک اسلامی توسعہ یافتہ بود، بنابرآن در حین جہاد از نقاط مختلف ممالک اسلامی صحابہ کرام و مسلمین آن زبان در موضع جہاد اجتماع ورزیدند و درین اجتماع مسلمین ہر کدام قرآن را بہ لغات ہاے قبیلوی خویش تلاوت و قرارت می نمودند کہ یک لغت مغایر لغات دیگرے قرآنی احساس میگردید ولے از حقیقت آن خبر نداشتند کہ در معنی فرق ندارد و این لغات سبعہ قرآنی ہمہ دارائے یک مفہوم و معنی بودہ و بذریعہ حضرت جبریل آوردہ شدہ و بہ آنحضرتؐ القا شدہ بود تا برائے افہام و تفہیم قبائل مختلف اعراب آسانی و سہولت فراہم شدہ باشد و در معنی اختلاف نداشتند۔ ناگفتہ نباید گذاشت کہ این چنیں اجتماعات اسلامی در زمان حیات آنحضرتؐ نیز رخ میداد و ہر قبیلہ اسلامی قرآن را بہ زبان قبیلوی خود تلاوت نمودہ لغات قبیلہ دیگر را غلط می پنداشتند تا اینکہ بعض آنہا برائے محکمہ و حکمیت بہ حضور مبارک آنحضرت حاضر و ہر کدام بہ لغات قبیلہ خویش تلاوت می نمودند و آنحضرتؐ لغات ہر کدام از قبائل مسلمین اعراب را بہ صحتش اشارہ میفرمودند کہ چنین نازل شدہ است۔ خلاصہ اینکہ اگرچہ این اختلاف قرارت بہ لغات ہاے سبعہ اعراب مستلزم اختلاف معنی نبودہ، ازاین کہ در عرب قبائل متعدد از قبیل قریش ہوازن، ثقیف وغیرہ طوایف عمدہ ہفت گانہ موجود بود کہ ہر کدام این طوایف عمدہ عربی از خود لغات ہاے جداگانہ داشتند لہذا قرآن مجید برائے افہام و تفہیم آنہا بلغات سبعہ عربی نازل شدہ بود در زمان حضرت عثمانؓ از جملہ لغات سبعہ صرف لغات قریش انتخاب و از سائر لغات ہاے سبعہ عربی صرف نظر گردید و نسخہ ہاے دیگر مدفون گردید۔

سوال: حضرت عثمانؓ یک فرد از افراد امت آنحضرتؐ بودند چہ صلاحیت داشتند کہ از جملہ لغات ہاے سبعہ صرف لغات قریش را انتخاب و دیگر نسخہ ہاے قرآنی را مدفون بسازند و آنرا متروک قرار بدہند

جواب: علت نزول قرآن مجید بہ لغات سبعہ عربی این بودہ کہ قبل از بعثت آنحضرتؐ

Marfat.com

قبائل عرب بصورت عموم بے علم ودانش بودند وہرکدام بہ لغات قبیلوی خود محاورہ داشتند واز لغات قبائل دیگرے عربی معلومات نداشتند ودرنتیجہ بعد از بعثت آنحضرتؐ درعربستان علم ودانش توسعہ یافت واسلام روز بروز باثر تماس ہائے مسلسل واجتماعات اسلامی بہ لغات واصطلاحات یک دیگر آشنائی و معلومات کامل حاصل کردند ومشکلاتیکہ درمسائل افہام وتفہیم موجود بود بتدریج از بین رفت۔ بنابرآن حضرت عثمانؓ از جملہ لغات سبعہ عربی لغات قبیلہ قریش راکہ افصح سایر لغات ہائے عربی بودہ ودر عین حال قریش اشرف طوایف اعراب محسوب میگردید درمصحف باقی گذاشتہ کہ حضرت جبریل در ہر ماہ مبارک رمضان بآنحضرتؐ قرآن راتکرار مینمودند، طوریکہ یک حصہ قرآن راحضرت جبریل تلاوت میفرمود وآنحضرتؐ گوش میدادند وحصہ دیگرے قرآن راآنحضرتؐ قرارت می نمودند وحضرت جبریل گوش میدادند، بالآخر در رمضان سال آخرکہ سال رحلت آنحضرتؐ بود تلاوت قرآن مجید یکمرتبہ بزبان ولغات قریش صورت گرفت، لہذا حضرت عثمانؓ این تکرار قرآن مجید راکہ دومراتب بلغاتِ قریش صورت گرفتہ بود آنرا ازسایر لغات سبعہ عربی ترجیح دادہ درمصحف باقی گذاشتہ واز سائر لغات ہائے سبعہ صرف نظر نمودہ اند در اصل شان نزول قرآن علامہ ابن کثیر درجلد اخیر تفسیر ابن کثیر چنین توضیح میدہند کہ آنحضرتؐ میفرمایدؐ وقتیکہ درمعراج بحضور اوتعالیٰ مشرف شدم حین مراجعت حضرت میکائیل علیہ السلام برسرراہ من توقف داشتند وبمن اظہار نمودند کہ شما بیک قوم بے علم ودانش مبعوث شدہ اید کہ آنہا لغات مختلف دارند وبزبان ہائے یک دیگر نمی فہمند، بنابراز حضور اوتعالیٰ تمنا کنید تاقرآن رابہ لغات طوائف وقبائل مختلف عرب نازل فرمایند وباساس این مشورہ حضرت میکائیل بحضور حق تعالیٰ عرض کردم قرآن مجید رابدولغات قبول فرمودند باز حضرت میکائیل اظہار داشتند کہ این دولغات کافی نمی باشد وباین ترتیب ہفت مراتب بحضور حق تعالیٰ مکرر عرض نمودم کہ بالآخرہ بہ لغات سبعہ عربی قبول وشرف نزول فرمود۔ این حدیث شریف نقل بالمعنی میباشد تفصیل بیشتر جمع ونشر قرآن مجید درمکتوب نمبر ۸۰ ہمین حصہ مکتوبات قدسی آیات نیز ارقام یافتہ است درآئندہ مطالعہ خواہید نمود۔

Marfat.com

مکتوب پنجاہ و پنجم

حضرت امام میفرماید حق سبحانہ تعالیٰ بہ محبت ایشان استقامت ارزانی فرماید الخ آنحضرتؐ میفرماید، کسے کہ نسبت باہل بیت من محبت بیشتر و محکم تر داشتہ باشد در حین عبور از پل صراط قدم ثابت تر و استوار تر بودہ واز آنجا نخواہد لغزید۔

مکتوب پنجاہ و ششم

حضرت امام میفرماید، اظہار مودت ایشان کہ بآن ماموراست می نماید الخ یعنی محبت سادات واہل بیت آنحضرتؐ بجمیع امت و پیروان آنحضرتؐ توصیہ گردیدہ۔ چنانچہ حق تعالیٰ بآنحضرتؐ میفرماید "بگو بہ مردم کہ من بہ تبلیغ قرآن از شما چیزے نمی خواہم و نہ چیزے میگیرم مگر دوستی اقرباے خود را یعنی دوستی اہل بیت نبوت را از شما طلب دارم۔

مکتوب پنجاہ و ہفتم

حضرت امام میفرماید، ظاہر را بظاہر شریعت و باطن را بباطن شریعت کہ عبارت از حقیقت است آراستہ و متزین دارند الخ یعنی حقیقت شریعت عبارت از رسیدن بہ صفت الکلا و شہود، صدق مصداقات تمام قضایاے شرعیہ میباشد کہ بعد از تزکیہ نفس میدہد، اگر انسان از نفس و خواہشات نفس بگذرد بالآخرہ بہ تزکیہ نفس و بکمالات حقیقت شریعت میرسد و از کشاکش نفس خلاص می گردد چنانچہ حضرت میرزا مظہر جان جاناں دہلوی علوی مجددی میفرماید۔ بیت

مظہر طلبی گر بجہان منزل راحت — بگذر تو ز خود در پس این پردہ مقام است

آنچہ میفرماید طریقت آن حقیقت الخ یعنی مراد از حقیقت حقیقت شریعت است کہ وصول

Marfat.com

بصفت الکلام ویا صفت العلم اوتعالی بیاشد زیرا کہ قرآن وشریعت از صفت الکلام وصفت العلم او تعالی نازل شدہ است و قرآن لفظی ظل و اثر کلام نفس است وحقیقتِ قرآن صفت الکلام است و طریقت عبارت از راہِ وصول بحقیقت است الخ یعنی تعمیل اوامر و انتہاء از مناہی راہے است کہ انسان را از صورت شریعت بحقیقت شریعت میرساند۔

مکتوب پنجاہ و ہشتم

حضرت امام میفرماید، این راہ کہ ما در صدد قطع انیم ہمہ گی ہفت گام است الخ یعنی لطائف ہفت گانہ انسانی دارائے ہفت قدم است، دو قدم آن در عالم خلق است کہ بقالب یعنی عناصر اربعہ ونفس ارتباط دارد و پنج قدم آن بعالم امر مربوط است کہ عبارت از طے نمودن لطائفِ قلب، روح، سر خفی واخفی است۔

ناگفتہ نباید گذاشت کہ در بین بندہ واوتعالیٰ ہفتاد ہزار حجاب ہائے ظلمانی ونورانی وجود دارد و بہر قدم ازیں اقدام سبعہ دہ ہزار حجاب از بین میرود یعنی بہر گام ازین گام ہا انسان از خود دور وبہ حق تعالیٰ نزدیک می گردد، چنانچہ حضرت حافظ شیرازی چہ خوب گفتہ

دست از مس وجود چو مردان رہ بشوی تا کیمیائے عشق بیابی و زر شوی

ونیز میفرماید۔

میان عاشق ومعشوق ہیچ حائل نیست تو خود حجاب خودی حافظا از میان برخیز

تو از سرائے طبیعت نمی روی بیرون کجا بکوئے حقیقت گذر توانی کرد

وآنچہ میفرماید، مشائخ طریقہ نقشبندیہ ابتدا سیر را از عالم امر اختیار نمودہ اند یعنی مشائخ نقشبندیہ بتصفیہ قلب تو دی، روح ولطائف دیگرے عالم امر شروع می کنند تا بلطائف جذبہ وعروج پیدا شود ودر ضمن این عروج تخلیہ بفضائل وتحلیہ از رزائل بدست آید، درین طریقہ تخلیہ لطائف عالم امر سبب تخلیہ وتزکیہ لطائف عالم خلق میگردد ازیں ناحیہ راہ این طریق از سایر طرق قریب تر است زیرا دیگران عالم خلق را علیحدہ وعالم امر را جداگانہ سیر می نمایند و در طریقہ علیہ نقشبندیہ

Marfat.com

درضمن تصفیہ عالم امر تزکیہ عالم خلق خود بخود صورت میگردد و باین ترتیب منزل این طریق کوتاہ تر میگردد دراین طریق تخلیہ قبل از تحلیہ و در طرق دیگر تخلیہ از تحلیہ مقدم است۔ و آنچہ میفرماید طریق این بزرگواران بعینہ طریق اصحاب کرام میباشد الخ یعنی استفادہ طالب این طریق بہ صحبت شیخ مربوط است و بریاضت شاقہ ارتباطی ندارد چنانچہ صحابہ کرام کہ ترقیات شان بہ صحبت آنحضرت ﷺ بودہ نہ بریاضت۔ در طرق دیگر استفادہ طالب بدون ریاضت زیادہ میسر می گردد۔ و آنچہ میفرماید درک دیگران چہ طور خواہد گنجید الخ یعنی دیگران را وصل مطلق میسر است و نقشبندیان را وصل عریان، وصل مطلق آنست کہ حجاب ہای ظلمانی مرفوع و حجاب ہای نورانی ہنوز از بین نرفتہ باشد و وصل عریان آنست کہ از صفات و شیونات و اعتبارات کہ حجاب ہای نورانی است ہیچ حایلے درمیان نماند۔ بیت

حسنِ تو مرا کرد چنان زیر و زبر کز خال و خط و زلف تو ام نیست خبر

مکتوب پنجاہ و نہم

حضرت امام میفرماید، علم و عمل و اخلاص الخ، یعنی شریعت دارای اجزائے ثلاثہ است کہ عبارت از علم، عمل و اخلاص می باشد۔ اخلاص دو نوع است یکے صورتِ اخلاص و دیگرے حقیقتِ اخلاص میباشد۔ (۱) حقیقتِ اخلاص آن است کہ در تمام اعمال حرکات و سکنات انسان اخلاص بدون ہیچ گونہ تکلیف میسر گردد و این مرحلہ مربوط بہ تزکیہ نفس است کہ سالک از تعمیل اوامر شرعیہ محفوظ میگردد۔ (۲) صورت اخلاص آنست کہ بعض اعمال شریعت بروے تکلف و بعضا بدون تکلف اجرا گردد۔ بعد از تزکیہ نفس کمال اخلاص دست می دہد۔ زیرا کہ وجود نفس امارہ مانع کمال اخلاص بودہ و زوال امارگی آن سبب کمال اخلاص میگردد۔

و آنچہ میفرماید، خوش بختی است برائے کسے کہ بمتابعت علمائے اہل سنت توفیق یافتہ باشد و ویل و ہلاک است برائے کسیکہ مخالف اہل سنت بودہ باشد و از آنہا کنارہ گرفتہ باشد و اصول آنہا را ترک کردہ باشد و از زمرۂ ایشان خارج شدہ باشد الخ یعنی معتزلہ و روافض و خوارج کسانیکہ از

Marfat.com

جماعہ اہل سنت خارج شدہ اند گمراہان اند۔ چنانچہ خوارج از محبت اہلبیت و دوستی اولاد بی بی فاطمہؓ و از شفاعت آنحضرتؐ انگار دارند، لہذا از خیر و برکت زیادیکہ نصیب اہل سنت است بے نصیب و محروم ماندہ اند و روافض اصحاب کرامؓ را بہ بدی یاد می کنند و معتزلہ از طریق اصحاب کرامؓ کنارہ شدہ اند۔

وآنچہ میفرماید، مناسب است کہ دانستہ شود کہ انکار از بعض صحابہ کرامؓ انکار از ہمگی شان نمی باشد الخ زیرا کہ شخص کہ از اصحاب کرام انکار نمودہ است در حقیقت از فضیلت آنحضرتؐ منکر است و اگر بفضیلت صحبت آنحضرتؐ احترام قائل شوند از صحابی نیز انکار نمی ورزند و با آنہا بغض نمی داشتہ باشد و آنہا را مطعون نمیدانند۔

مکتوب شصتم

حضرت امام میفرماید، یاد کرد در طریقت است و یاد داشت در حقیقت الخ یعنی در طریقت کہ سالک ہنوز بہ نسیان ما سوی نرسیدہ است در مقام یاد کرد بودہ و بتکلف میباشد و در مقام حقیقت کہ مقام یاد داشت و دوام حضور است از مراحل تکلف و تصنع گذشتہ است و بدون تکلف مطلوب مقدس مشہود می گردد، خلاصہ برای بندی ذاکر و متوجہ دوام نگرانی بتکلف موجود است کہ بتکلف متوجہ عالم وجوب میباشد و برای منتہیان توجہ عالم وجوب بدون تکلف میسر است و دوام حضور می باشد۔ دوام نگرانی دیگر و دوام حضور چیز دیگر است، دوام نگرانی توجہ قلب است بہ عالم وجوب و دوام حضور رسیدن بہ مراتب وجوب است

مکتوب شصت و یکم

حضرت امام میفرماید، استعداد شما را بطریق ایشان مناسبت کمتر است الخ یعنی مشائخ مستعد استعداد طالب را میدانند کہ طالب بکدام مشرب است بلندترین استعداد، استعداد محمدی المشرب میباشد۔ بنابر آن اگر مرشد و مسترشد در استعداد اختلاف داشتہ باشند در ان صورت افادہ استفادہ

Marfat.com

کمتر میباشد واگر متحد المشرب باشند دراں صورت افادہ واستفادہ خوب تر میباشد اما مرشد محمدی المشرب تمام استعدادہا را تربیہ کردہ میتواند زیراکہ او جامع است ومبدأ فیض او متضمن مبادی تمام مشارب است۔

مکتوب شصت ودوم

حضرت امام میفرماید طریق وصول دو جزو دارد جذبہ وسلوک تصفیہ وتزکیہ الخ یعنی جذبہ و تصفیہ مرادف میباشند تصفیہ عبارت از صفائی وتوجہ عالم امر است بعالم وجوب، تزکیہ عبارت از تطہیر وتوجہ عالم خلق است بطرف وجوب ویا بعبارہ دیگر تصفیہ عبارت از تحلیہ وزیوردار شدن است بفضائل وکمالات وتجلیات عالم وجوب وتزکیہ عبارت از تخلیہ از رزائل است۔ باید دانست کہ تصفیہ را در عالم امر وتزکیہ را در عالم خلق استعمال می نمایند زیراکہ عالم امر در ذات خود پاکیزہ بودہ واگر غباری از مجاورت عالم خلق وخصوصاً از ہمسائگی نفس امارہ تاریکی وغباری کہ بآئینہ عالم امر نشستہ باشد بتصفیہ نیازمند است عالم خلق خصوصاً نفس ظلمانی کہ در خلقت وطبیعت آن نفس امارہ مخالفت احکام الٰہی موجود است ودر ذات خود نجس است لہذا تزکیہ وتطہیر بکار دارد تا از مخالفت بمتابعت آورد چنانچہ فقہائے کرام جلد حمار را ذریعہ اش دارین تزکیہ میگویند وآنرا قابل جواز صلوات میدانند نفس نیز بواسطہ تزکیہ از دشمن حق سبحانہ بدوستی او تعالی مبدل می گردد۔

تنبیہ: جذبہ دو نوع است یکے جذبہ بدایت است ودیگرے جذبہ نہایت جذبہ بدایت خاصہ طریقہ عالیہ نقشبندیہ میباشد کہ در حین انابت سالک واشتغال بذکر او تعالی جذبہ دست میدہد واین جذبہ از صدقہ وخیرات حضرت خواجہ بزرگ سیدہا والدین بلاگردان می باشد کہ بمنتسبین شان نثار کردہ اند واین جذبہ اگرچہ طالب را بعالم وجوب نمی رساند بلکہ بمقامات عالیہ میرساند اما سالک سلوک را سہولت می بخشد، جذبہ نہایت در مقام مطرق موجود است، وقتیکہ سالک باسم مربی ومبدأ فیض خود میرسد دراں وقت تنفس او تزکیہ وتنزل می کند وروح او در عروج می ماند۔ خلاصہ جذبہ کہ بمقامات وجوب میرساند وروح را بعد از نزول نفس عروجات می دہد ہمیں جذبہ نہایت است زیراکہ جذبہ تنہا

Marfat.com

خاصہ روح است و در جذبہ بدایت نفس و روح و قلب ہمہ منجذب و یکجا عروج می نمایند و در جذبہ نہایت تنہا روح عروج می کند و بس۔

سوال: وقتیکہ سالک منتہی گردد و کارا و تمام شود و باسم مربی خود می رسد بہ جذبہ چہ ضرورت خواہد داشت؟

جواب: منتہی آں را گویند کہ بمبدا فیض خود رسیدہ باشد و باقی مراتب وجوب ہنوز در پیش است و رسیدن بذاتِ مقدس تا ہنوز کجاست۔ مصرعہ "تا یار کہ را خواہد و میلش بہ کہ باشد"

مکتوب ۶۳ حاجت بہ شرح ندارد۔

مکتوب شصت و چہارم

حضرت امام میفرماید در بین جہان کہ روح بمقام جسم نزول نمودہ الخ یعنی عالم ارواح قبل از تخلیق بدن و قبل تخلیق عالم اجساد خلق گردیدہ علامہ ملا علی قاری ہروی مینویسد کہ روح مدت چہار لک سال قبل از عالم تخلیق گردیدہ و خود بخود متوجہ عالم قدس بودہ است از ینکہ رسیدن بعالم قدس مربوط بمجاہدہ و مقابلہ میباشد و امور مجاہدہ بدون وجود مقابل امکان پذیر نمیباشد لہذا آن روح را در جسم انسانی تنزل دادہ مقابلہ و مجاہدہ نفس امارہ کہ ضد آن میباشد مامور ساخت سعادتمندان باین نعمت مجاہدہ مشرف گردیدہ عالم جسمانی و روحانی شان را در راہ ارتقا و وصول بحقیقت و معرفت امتیاز بخشیدہ اند کسانیکہ روح شان گرفتار خواہشات نفس امارہ گردیدہ و بعلایق جسمانی خود باقی ماندہ اند ازین نعمت مجاہدہ و ارتقائی روحی و جسمی خویش محروم و بے نصیب گردیدہ اند و وطن اصلی روح خود را فراموش کردہ اند حضرت شاہ شرف قلندر یا این چنیں روح خطاب نمودہ میفرماید:

چندی باشی از مقام خود جدا — چند گردی در بدر اے بے حیا

مکتوب شصت و پنجم

Marfat.com

حضرت امام میفرماید، در سلطنت پیشین عنادے بدین مصطفوی مفہوم می شد سلطنت پیشین عبارت از وقت اکبر است۔ وانچہ میفرماید محبت طبعی وعزیزی کہ بواسطہ مناسبت فطری است الخ یعنی انسان ہا دارائے مشارب مختلفہ می باشند وبعض آنہا اشتراک مشارب داشتہ میباشند درباره مشارب درچند جاہا تذکراتی بعمل آمدہ دریں جا حاجت بشرح نیست، آنحضرتؒ میفرماید کہ ارواح جنود مجندہ است ہمان روحی کہ در عالم ارواح بروح دیگر محبت نمودہ باشد دریں عالم نیز باہم محبت خواہد داشت و روحیکہ دراں عالم از روح دیگر تنفرت داشتہ باشد دریں عالم نیز از یک دیگر تنفرت خواہد داشت خلاصہ محبت فقیر باشما دلیل مناسبت فطری ما وشماست۔

مکتوب شصت و ششم

حضرت امام میفرماید این طریق بعینہ طریق اصحاب کرام است یعنی این طریق بہ نسبت طرق دیگر بطریق اصحاب کرام مناسبت بیشتر دارد۔ زیرا کہ ترقیات صحابہ کرام مربوط باتباع سنت وصحبت آنحضرتؐ بودہ وترقیات طالبان این طریق نیز مربوط باتباع سنت وصحبت مرشد می باشد وبریاضت شاقہ ارتباطی ندارد وترقیات طرق دیگر مربوط بریاضت است۔ وآنچہ میفرماید از کمال فضل در آغاز شروع از انجام ارتقائی دارند الخ یعنی حق تعالیٰ از کمال فضل خود بہ نقشبندیان در ابتداء نمونہ انتہاء عنایت فرمودہ چنانچہ جذبہ کہ در طرق دیگر در انتہا و در سیر فی اللہ می باشد دریں طریق در ابتدا و در سیر فی الاشیا دست میدہد مکاتیب ۶۷ و ۶۸ حاجت بشرح نیست۔

مکتوب شصت و ہفتم

حضرت امام میفرماید بلکہ گشت الخ یعنی حضرت امام دریں جا از کشف خود اظہار فرمودہ است وآنچہ میفرماید چناں تصور فرمایند کہ این اثابت بدست درویش از درویشان واقع شدہ است مترصد ثمرات آن باشد الخ یعنی بدست این فقیر باین عبارت از کمال فقر ومنصب مجددیتؒ اظہار فرمودہ اند

Marfat.com

مکتوب ہفتادم

حضرت امام میفرماید ہمچنانکہ جامعیت سبب قرب وتکریم وتفصیل است، سبب بعد وتجہیل نیز ہماں جامعیت است الخ یعنی انسان دارائے اجزائے دہ گانہ ولطائف عشرہ میباشد واین جامعیت ہم سبب تکریم وتفصیل انسانی است وہم سبب بعد وحرمان اوزیرا آئینہ استعداد انسان نسبت بہ سائر مخلوقات کامل تر واتم تر میباشد یعنی انسان قابل تجلیات اسماء وصفات اوتعالی بلکہ لایق تجلیات ذاتیہ او تعالی میباشد وغیر از انسان ہیچ مخلوقی مانند انسان آئینہ کامل ندارد ونیز ہمیں جامعیت انسان است کہ سبب بعد ودوری انسان میشود، زیرا ہر جزاز اجزائے انسانی مقتضی چیزے وخواہش امرے رامی نماید چنانچہ دیدہ میشود کہ انسان بواسطہ کثرت اجزائے خود بیشتر مقتضی انواع مرغوبات میباشد از قبیل خوراک پوشاک، فرش وظروف وغیرہ وحیوانات دیگر مانند انسان خواہشات متنوعہ ندارند چنانچہ بعضی حیوانات صرف بخاک وبرخی صرف بہ علف وبعض صرف باب اکتفا کردہ است واگر انسان ازین سفر عقلت باز نگردد وبوطن اصلی روحانیت خود را بیاد نیاورد پس جائے تاسف خواہد بود، واگر عنایت ازلی سبقت نماید وطرف عالم قدس رجوع کند ہے سعادت کہ از ملایک ہم سبقت بنماید وتجلیات اوتعالی در آئینہ او منعکس مگردد

چنانچہ عارفے میفرماید۔ بیت

گر نگردد باز مسکین زین سفر نیست از وے ہیچ کس محروم تر

ونیز میفرماید۔ بیت

قدسیاں را عشق ہست و درد نیست دردرا جز آدمی درخورد نیست

وآنچہ میفرماید اگر حقیقت نیت میسر نشود بتکلف خود را باین نیت باید آورد الخ یعنی تا نفس تزکیہ نگردیدہ تکلف موجود است وبعد از تزکیہ نفس حقیقت نیت دست میدہد۔ آنحضرتؒ میفرماید اگر گریان نمی کنید وگریان شما نمی آید گریاں تکلفی نمائید یعنی در وقت دعا تضرع نمائید اگر گریان شما نمی آید بتکلف خود را بگریانید۔ خلاصہ اینکہ تا رسیدن بحقیقتِ نیت از صورت نیت کار گرفتہ شود۔

Marfat.com

مکتوب ہفتاد و یکم

حضرت امام میفرماید کہ تصفیہ و تزکیہ ادائے شکر است الخ یعنی تصفیہ عبارت از مصفی نمودن لطائف عالم امر است و تزکیہ عبارت از تطہیر لطائف عالم خلق می باشد یعنی لطائف عالم امر در ذات خود نورانی بودہ و اگر غبارے از مجاورت لطائف عالم خلق بروی آن نشستہ باشد آنرا تصفیہ باید نمود لطائف عالم خلق ذاتاً مکدر بودہ بہ تزکیہ و تطہیر نیازمند است۔ خلاصہ اینکہ باید انسان تمام اجزاء خود را از گرفتاری ماسوی فارغ و بمحبت و بندگی واجب تعالیٰ وادار و مشغول سازد و این است معنائے شکر۔ زیرا کہ صرف تمام قوائے انسانی در خدمت و بندگی او تعالیٰ شکر است۔ بیت

بعد ازیں دست من و دامن دوست　　بعد ازیں گوش من و حلقۂ یار
بے غم و درد تو صد حیف ز عمرے کہ گذشت　　پیش ازیں کاش گرفتار غمت می بودم

حضرت عالمگیر از نزد نواب مکرم خاں پرسید کہ نواب صاحب شما چند سالہ می باشید؟ در جواب عرض نمود کہ چہار سالہ می باشم، عالمگیر از روے تعجب گفت، نواب صاحب چہ میگوئید؟ فرمود ہمان ست کہ بخدمت حضرت عروۃ الوثقیٰ گذشت باقی بعمر حساب نیست، نواب مکرم خاں از خلفاء حضرت عروۃ الوثقیٰ بودہ ــ مکتوب ہفتاد و دوم حاجت بشرح نمی باشد۔

مکتوب ہفتاد و سوم

حضرت امام بہ مخلص خود نصیحت میفرمایند، و از بلندی استعداد او خبر میدہند۔

تنبیہ: انسان ہا در استعداد خود متفاوت اند یعنی بعض محمدی المشرب و برخی آدمی المشرب و بعضے نوحی المشرب و ابراہیمی المشرب، موسوی المشرب و عیسوی المشرب بیاشند و اولیاء کرام بر روے فراست خداداد کہ حق تعالیٰ بایشاں عنایت فرمودہ است استعداد طالبان را میدانند۔ حدیث آمدہ است کہ مردم مانند خزائن اند بعض خزانہ طلا و بعض فضہ اند یعنی استعدادہا متفاوت میباشد۔

بیت　　گرچہ سیم و زر ز سنگ آید ہمی　　در ہمہ سنگی نباشد زر ہمی

Marfat.com

مکتوب ہفتاد و چہارم

حضرت امام بمحبت فقر ترغیب و تشویق میفرمایند چنانچہ در حدیث شریف ارشاد است کہ اللھم ارزقنا حبك وحب من یحبك۔ وحق سبحانہ میفرماید وکونوا مع الصادقین۔ آنحضرت م با آنکہ سردار محبوبان است بمحبت و معیت دوستان خدا مامور گردیدہ اند غافلان را می فہمانند کہ محبت دوستان او تعالی یک امر مہم واز نعمت ہای خداوندی ست حضرت امام از خطاب لفظ شہنشاہ خود را دور دانستہ اند و متابعت و بندگی و خاکساری حضرت امام نیز درین مکتوب شریف وضاحت کامل دارد چنانچہ حضرت امام درین مکتوب میرزا بدیع الزمان را از نوشتن لفظ خدیو ممنوع میفرماید و میفرمایند کہ این صفت پادشاہی دنیا و آخرت خاصہ واجب الوجود است الخ یعنی پادشاہ و مالک دو جہان بدون از حق تعالی کسی دیگر شدہ نمیتواند مناسب نبودہ کہ مرا بنام خدیو نشانین یاد کردہ اید۔

مکتوب ہفتاد و پنجم

حضرت امام میفرمایند کہ از نزد حق سبحانہ تعالی او تعالی را باید طلبید و بوسیلہ شیخ یا بدون وسیلہ معرفت او تعالی را طلب یاد کرد الخ۔ شیخ الاسلام حضرت خواجہ عبد اللہ انصار از بزرگی نقل میفرمایند کہ میگفت الٰہی مردم از تو حاجات ہا میخواہند و من آمدہ ام از تو ترا میخواہم یعنی قرب ترا میخواہم حقیقت آنست کہ اگر رضاے حق تعالی نصیب کسے گردد ہمہ چیز از وست۔ بیت

گر از و گشتی ہمہ چیز از تو گشت ور از و گشتی ہمہ چیز از تو گشت

حضرت امام میفرمایند کہ قبلہ توجہ را متعدد ساختن خود را در تفرقہ انداختن است یعنی اگر مرید خاص و تنہا متوجہ مرشد خود باشد قابل توجہ شیخ مقتدا واقع میگردد و اگر توجہ او پراگندہ باشد از التفات شیخ محروم است محبت یک رشتہ باطنی ہست کہ ہر آن بقلب شیخ مقتدا رسیدہ او را بخود بلتفت و مایل میگرداند و نیز درین مکتوب حضرت امام از کشف شان اظہار فرمودہ اند کہ سالم و غانم ازین سفر مراجعت خواہی کرد

Marfat.com

گمان میرود کہ این سفر سفر جہاد است۔

تبصرہ: وصول بدون وسیلہ معاملہ محبوبان است کہ فضل او تعالیٰ متکفل رسانیدن انہاست چنانچہ حضرت امام در مکتوبے میفرماید ہر شرطے و ادبے کہ درکار شود حق تعالیٰ بآنہا تعلیم خواہد ویا ایشان را بہ کرام شیخی رہنمونی خواہد فرمود۔ ذٰلك فضل الله یوتیه من یشاء۔ اما محبان بہ وسیلہ محتاج می باشند۔ ع

کار پاکان را قیاس از خود مگیر

مکتوب ہفتاد و ششم

این مکتوب شریف حاجت بہ تشریح ندارد صرف یک حدیث مبارک تشریح میگردد آنحضرت میفرماید لا یزال طائفة من امتی ظاهرین علی الحق الخ علمائے کرام در ترجمہ این حدیث شریف دو نظریہ دادہ اند بعضے غلبہ را بہ سیف و شمشیر تعبیر کردہ اند و برخی غلبہ را بحجت و دلیل تفسیر نمودہ اند کہ اسلام از حیث دلیل و حجت بتمام طوائف عالم غالب است و ہیچ طائفہ در مقابل اسلام اقامہ دلیل کردہ نمی تواند اما در صحیح نسائی شریف لفظ مقاتلہ صادر گردیدہ و آنحضرت فرمودہ اند لا یزال طائفة من امتی یقاتلون علی هذا الدین این حدیث شریف غلبہ سیف نیز معلوم میشود اما چیزیکہ قابل بحث دیدہ شد این است کہ قرآن و حفاظت این دین بواسطہ شمشیر نصیب کدام قوم و قبائل خواہد بود صراحت ندارد عدہ از بے خردان ادعا می نمایند کہ ما ہمیشہ غالب ہستیم و مسلمانی محفوظ است و دلیل شان این است کہ میگویند کہ حق تعالیٰ حفاظت کلام شریف را کہ بآن ایمان آوردہ ایم وعدہ دادہ است بنا بر آن قرآن کریم کہ مومن بہ ماست محفوظ بودہ و ما ہم ہمیشہ غالب خواہیم بود اما این قدر فکر نکردہ اند کہ حفاظت قرآن مجید یا غلبہ اسلام بیک قوم و یا بکدام مملکت معین منحصر و محدود نیست یعنی قدرت و غلبہ اسلام وابستہ بہ عقیدہ راسخ و پابندی بہ محتویات قرآن است و بس۔ ہر ملت و اجتماعیکہ دارای چنین اوصاف و عقیدہ باشد قدرت و غلبہ نیز نصیب ایشان خواہد بود والا از ادعای لفظی و عقیدہ سست راہ نجات کامیابی بہ ہیچ قوم و ملت دست نخواہد داد و احتمال دارد کہ قرآن کریم ہمیشہ محفوظ و مروج بودہ باشد

Marfat.com

اما کسانیکہ باحکام آں پیروی نداشتہ باشند آنہا در بطن آنہا از انوار قرآن محروم خواہند شد پس محفوظیت قرآن دلیل اسلامیت و مصونیت ہیچ قوم و ملت معین نمی گردد و معلوم نیست کہ قرآن کریم در کجا باقی خواہد بود۔

مکتوب ہفتاد و ہفتم

حضرت امام میفرماید عبادت او تعالیٰ وقتی میسر می شود کہ از بندگی تمام ماسوی آزاد شدہ قبلہ توجہ جز ذات احدیت ہیچ نماند و انعام و ایلام او تعالیٰ مساوی گردد و سالک بمحبت ذاتیہ مشرف شود الخ یعنی عبادت اگر از برائے نجات از ایلام و حصول انعام و محبت نفسانی صورت بگیرد این عبادت ناقص گفتہ میشود زیرا کہ این نوع عبادت در حقیقت برائے نجات نفس صورت گرفتہ است، اما زمانیکہ بواسطہ حصول ولایت خاصہ محمدیہ بفنائے مطلق مشرف گردد و عروج سالک بذات بلا کیف او تعالیٰ برسد آنگاہ بندگی خالص نصیب او میگردد و عبادت او خاص برضائے حق تعالیٰ صورت میکرد۔ باید دانست کہ مرغوب دانستن ایلام خاصہ بعض محبوبان است ہر کس باین مقام نمی رسد۔ بنا بر آن در ین مرحلہ انعام و ایلام ہر دو را یکسان می پندارد۔ حضرت امام میفرماید شریعت ہر نبی مناسب ولایت اوست الخ یعنی چوں ولایت آنحضرتؐ بلند ترین ولایات انبیائے عظام است، لہذا قرآن حمید افضل ترین و جامع ترین کتب سماوی ست و آنچہ میفرماید لہذا گفتہ اند ولایت نبی افضل است از نبوت او حضرت امام این عبارت را از بیان اولیائے دیگر نوشتہ اند یعنی کسانیکہ بکمالات نبوت انبیائے عظام نرسیدہ اند و از ان کمالات بہرہ و معلوماتی ندارند بنا بر ان ولایت انبیائے عظام را از نبوت شان بہتر میدانند اما کسانیکہ بکمالات نبوت رسیدہ اند ولایت انبیاء را زینہ نبوت شان یافتہ اند۔ تفصیل بیشتر این موضوع در مکتوب نود و پنجم این دفتر مکتوبات قدسی آیات مطالعہ گردد۔

حضرت امام مکرر میفرماید کہ ولایت اولیائے کرام تعلق بظلال صفات او تعالیٰ داشتہ و ولایت انبیائے عظام بہ خود صفات ارتباط دارد و ولایات ملاء اعلیٰ بشیونات ذاتیہ او تعالیٰ مربوط است اما نبوت انبیاء بمعرفت ذات او تعالیٰ ممتاز است و تمام ولایات از وصول آن مرتبہ مقدسہ

Marfat.com

ناصر اندوازیں تشریحات واضح گردید کہ مقام نبوت عالی ترین مقامات است و مقام ولایات بآن مقام قابل مقایسہ نیست وکسانیکہ مقام ولایت را از مقام نبوت عالی ترگفتہ اند از نارسائی شان میباشد وبس، وگر بکمالات نبوت میرسیدند آنگاہ چنیں چیزہا نمی گفتند۔ مصرع چون ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند

مکتوب ہفتاد و ہشتم

حضرت امام درین مکتوب شریف لطافت فرمودہ واز سفر ظاہری ومکانی بہ سفر سلوک انتقال فرمودہ ومیفرماید کسانے را کہ حق تعالیٰ میرساند بعد از جذبہ اولی بجذبۂ ثانی وسیر انفسی مے ودرین فرمودہ حضرت امام دو تعبیر موجود است یکے تعبیر ظاہری ست ودیگرے تعبیر باطنی ومعنوی

(۱) تعبیر ظاہری عبارت از سفر دہلی وآگرہ بودہ۔

(۲) تعبیر معنوی آن عبارت از سیر آفاقی وانفسی میباشد ــــ سیر دو نوع است یکے سیر آفا ودیگرے انفسی است۔ سیر آفاقی عبارت از مشاہدات انوار وتجلیات است در بیرون وجود سا چنانچہ در عالم مثال ویا در زمین وآسمان وغیرہ وبعارہ دیگر سیر آفاقی عبارت از ترک محبت ما وترک امتعہ دنیاوی است واز یاد بردن وفراموشی ماسوی است۔ (۲) سیر انفسی عبارت گذشتن سالک است از محبت نفس خود ومشاہدات انوار وتجلیات وعلایم قدرت حق تعالیٰ در وجود خویش واز خلق سیئہ بخلق حسنہ رفتن است۔ چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید: وفی انفسکم تبصرون۔ ایجاد دقیقہ است۔ باید دانست کہ جذبہ را مرادف سیر انفسی وسلوک را مرادف سیر آفاقی میدانند ونیز میفرماید کہ در طریقہ عالیہ نقشبندیہ شریف جذبہ بر سلوک مقدم است و حالا حضرت امام در مکتوب چہاردہم میفرماید کہ آن معرفت در آفاق بودہ واین معرفت در انفس میباشد

سوال: ازین عبارت صراحتاً معلوم میشود کہ سیر آفاقی درین طریقہ عالیہ نیز مقدم است از فرمایشات حضرات نقشبندیہ معلوم میگردد کہ درین طریق سیر انفسی مقدم است نسبت سیر آفا واز فرمودہ حضرت امام معلوم شدہ کہ سیر آفاقی مقدم است بر سیر انفسی وفرمایشات فوق منتہ

Marfat.com

دیدہ میشود علت آنچہ خواہد بود؟

جواب: آنچہ گفتہ اند کہ در نقشبندیہ جذبہ مقدم است، مراد جذبہ بدایت است و آنچہ گفتہ اند کہ جذبہ مرادف سیر انفسی است جذبہ ثانی بیباشد نہ جذبہ اولی جذبہ اولی از سیر آفاقی مقدم است و جذبۂ ثانی کہ مرادف سیر انفسی است از سیر آفاقی موخر بیباشد جذبہ اولی صورت جذبہ است نہ عین جذبہ، ازین سبب حضرت امام میفرماید کہ چاشنی و یک نمونہ از سیر انفسی درین طریق در ابتداء دست میدہد الخ، یعنی نمونہ جذبہ در ابتدا دست میدہد نہ عین جذبہ و جذبہ کہ مرادف سیر انفسی است از سیر آفاقی موخر بودہ کہ در سیر فی اللہ دست میدہد و درین مکتوب نیز تصریح بآن بیباشد کہ سیر آفاقی نسبت بسیر انفسی درین طریقہ ہم مقدم واقع شدہ است و در بعضی رسالہ ہائے بزرگان دیدہ شد است تا کہ سیر سالک در ممکنات است یعنی تا بعرش سیر آفاقی است و بعد ازاں سیر یکہ در عالمِ ارواح و اسماء و صفات است سیر فی اللہ و سیر انفسی است۔

مکتوب ہفتاد و ہم

حضرت امام میفرماید کہ آنحضرتؐ جامع جمیع کمالات اسمائی و صفاتی است و مظہر جمیع صفات کتابیکہ بروے نازل شدہ خلاصہ جمیع کتب سماوی ست و شرائع و احکامیکہ با آنحضرتؐ نازل شدہ زبدہ و خلاصہ جمیع کتب ماتقدم است الخ یعنی در وجود آنحضرتؐ ظہور تمام صفات عالیہ و کاملہ موجود بودہ ولے سایر انبیاے عظام دارائے چنیں اوصاف جامع نمی باشند بنا بر آن نہایت عروج عارفان غیر محمدی المشربان کہ بمشارب انبیاے دیگر اند تا بمقام خفی بودہ و نہایت عروج محمدی المشربان تا بمقام اخفی است و قتیکہ عارف از تعلقات ماسوی رہائی یافتہ و از حجبت اغیار بگذرد دراں صورت مظہر کمالات وجوبی میگردد، بعضے عرفا مظہر کمالات عالیہ و بعضے شان مظہر کمالات کاملہ میگردند یعنی عرفا در انوار و مراتب شان و ہکذا در مشارب شان متفاوت بودہ و یکسان نمی باشند یعنی سردار دو عالم مظہر صفت العلم و شان العلم است کہ از صفات دیگر فوق تر است و صفت حیات خود مربی عالم نمیباشد۔

Marfat.com

مکتوب ہشتادم

حضرت امام میفرمایند کہ قرآن کریم را یک یک آیت و یا دو دو آیت از ہر صحابی گرفتہ جمع ساختہ

سوال: قرآن کریم متواتر بودہ طرف اطمینان و ایقان جمیع امتان آنحضرتؐ میباشد و مطابق تذکر فوق یک یک آیت و یا دو دو آیت از ہر صحابی گرفتہ شد و باین ترتیب جمع آوری قرآن صورت گرفتہ باشد درین صورت قرآن چگونہ متواتر گفتہ خواہد شد۔

جواب: این یک یک آیہ و یا دو دو آیات کہ از ہر صحابی گرفتہ شدہ است تفصیل آن ترتیب میباشد کہ این یک یک آیہ و یا دو دو آیاتی را کہ بعضے صحابہ کرام بیاد داشتہ اند و دیگران بخاطر نداشتہ اند اما وقتیکہ در محضر کافہ صحابہ این آیات کریمہ قرارت شدہ بعد ازان بخاطر ہمگی شان آمدہ علی الاتفاق آنرا تائید و تصدیق فرمودہ اند و معنای متواتر ہمین بودہ کہ عرض شد یعنی ہمگی صحابہ کرام فرمودہ اند کہ ما از آنحضرتؐ شنیدہ ایم اگرچہ بیاد ما نماندہ بود۔

حضرت امام میفرمایند کہ جامع قرآن فی الحقیقت حضرت صدیقؓ و حضرت فاروقؓ اند یعنی این موضوع را تفسیر ابن کثیر در جلد آخر خود چنان شرح میدہد کہ قرآن مجید را حضرت صدیقؓ باساس خواہش حضرت فاروقؓ جمع آوری نمودہ اند ولے قرآن مجید در ان وقت بہ لغات سبعہ عرب یعنی بلغات ہائے قریش ہوازن بنی تمیم و بنی ثقیف وغیرہ بودہ و این لغات سبعہ تا بدورۂ خلافت حضرت عثمانؓ ادامہ داشت بالآخرہ در زمان خلافت سیدنا عثمانؓ چون رقبہ اسلام وسعت یافت در ہنگام کدام غزوہ کافہ مسلمین در یک مرکز اجتماع و رزیدہ بودند ہر کدام یعنی ہر قبیلۂ از قبائل عمدہ اعراب قرارت یک دیگر را غلط می پنداشتند چنانچہ این اختلافات در زمان حیات آنحضرتؐ نیز بواسطہ بے خبری بعض قبائل اعراب از لغات سبعہ عربی رخ داده بود۔ بنابرآں ہر کدام از صحابی کرام بہر قبیلہ اعراب منسوب بودند غرض صحت و رفع اشتباہ شان بحضور مبارک آنحضرتؐ مشرف و بزبان قبیلہ خود قرارت می نمودند و آنحضرتؐ بجواب ہر کدام شان کہ بلغات سبعہ آشنائی نداشتند میفرمودند کہ ھکذا انزلت

Marfat.com

وبایں ترتیب قرارت ہرکدام ازصحابی کرام رابہر قبیلہ کہ منسوب بودند صحیح وانمودیساختند ابن کثیر
می نویسد کہ آنحضرتؐ میفرماید کہ حضرت میکائیل دربن مورد بامن کہمک زیادنموده است چنانچہ در
شب معراج بمن مشورہ دادند شمابیک قوم بے علم ودانش مبعوث شدہ اید کہ بقبائل متعدد منقسم میباشند
وہرکدام دارائے لغات ہائے جداگانہ بیباشد وبہ لغات ہائے یک دیگر آشنائی ندارند لہذا شما بحضور
ذات اقدس عرض وخواہش کنید تا قرآن کریم نیز بہ لغات طوائف مختلفہ اعراب نازل شود بنابران
بحضور حق تعالیٰ عرض کردم بالاثر نزول قرآن بدو لغات عربی قبول گردید وباز حضرت میکائیل
فرمودند کہ این دو لغات کافی نیست بنابرآن مکرر بحضور حق تعالیٰ عرض شد تا اینکہ نزول قرآن بلغات
سبعہ عربی نازل شد۔ درزمان خلافت حضرت عثمانؓ این اختلافات مسلمین بیشتر گردیدہ سبب تشویش
مسلمانان گردید وبالخاصہ خلیفہ وقت ازین اختلافات مسلمین وطوائف ہفت گانہ اعراب زیادہ
مشوش گردیدند۔ زیراکہ دیدہ شد دران وقت باوجودیکہ قرب عہد نبوت بودہ باہم ہمچو اختلافات
بوجود آمد لہذا ہمہ بایں اندیشہ آمدند کہ باید ہرچہ زودتر این اختلافات مرفوع گردد والاخوف آن میرود
کہ این اختلافات لغوی وقبیلوی بالآخرہ منجر بیک اختلافات بزرگ تر گردد وہرکدام ازین قبایل
مسلمین عرب لغات ہائے خود را صحیح پنداشتہ وقبائل دیگر را حکم تکفیر ننمایند، بنابرآں حضرت عثمانؓ
قرآن مجید را کہ بلغات سبعہ عربی جمع گردیدہ ودر منزل حضرت بی بی حفصہؓ موجود بود از نزد بی بی صاحبہ
خواستہ از جملہ لغات سبعہ عربی لغت قریش را انتخاب وبانتشار قرآن کریم پرداختند کہ قرآن موجودہ عبارت
ازہمان قرآن منتشرہ بیباشد کہ بلغات قریش انتشار یافتہ است ونسخہ ہائے دیگر کہ بلغات سبعہ
نوشتہ شدہ بود آن را بدقون ساختند ویا در آب انداختہ شد۔

سوال: حضرت عثمانؓ از جملہ امتنان آنحضرتؐ بحساب میروند یک نفر امت چہ صلاحیت
خواہد داشت کہ سایر نسخہ ہائے قرآنی را منسوخ تلاوت قرار دادہ وازان جملہ لغات یک قبیلہ را
انتخاب وانتشار نماید۔

جواب: در صحاح ستہ موجود است کہ حضرت جبریل ہر سال در ماہ مبارک رمضان

Marfat.com

تشریف آوردہ باآنحضرتؐ ختم قرآن مینمودند و در سال آخر کہ سال رحلت آنحضرتؐ بودہ ختم قرآن بہ لغات قریش صورت گرفتہ لہذا یکے بواسطہ تکرار ختم قرآن بلغات قریش و دیگر بواسطہ اینکہ ختم آخری کہ در سال رحلت آنحضرتؐ بلغات قریش صورت گرفتہ بود، بنا بران لغات قریش نسخہ باقی گذاشتہ شدہ و انتشار یافت و متباقی لغات ہاے عربی مدفون و متروک قرار دادہ شد، خلاصہ قرارت آخر حضرت جبریل سبب انتخاب لغات قریش گردیدہ است تا گفتہ نماند کہ در لغات سبعہ اختلاف معنی وجود نداشتہ صرف اختلاف لفظی موجودہ بودہ کہ برائے تفہیم آنہا نازل شدہ بود چنانچہ عہن و صوف کہ معنیٔ آن یک چیز است۔ آنچہ میفرماید نفوس شریفہ ایشان از امارگی نجات یافتہ و باطمینان رسیدہ بود الخ یعنی نفوس بچند چیز تزکیہ می یابد۔

اول، بصحبت بزرگان کہ نفوس قدسیہ داشتہ باشند۔

دوم: بواسطہ ریاضت کہ شریعت نبوی امر کردہ باشد۔

سوم: بواسطہ موہبت و عنایت الٰہی چنانچہ در بارہ بعض مجذوبان و محبوبان بمشاہدہ میرسد۔

تبصرہ: ریاضت جوگیہ و براہمہ سبب صفائی نفوس شان میگردد اما سبب تزکیہ نمی گردد بدلیل اینکہ ریاضت این طائفہا بر روے متابعت شریعت نمی باشد۔ حضرت امام در مکتوبے میفرماید صفائی نفس بمانند زراندودن نجاست است در غلاف زر تزکیہ نفس تطہیر نفس است چنانچہ بعمل کیمیا مس را طلا میگرداند۔ صفائی نفس سبب کشوفات کونیہ میگردد، ولے از کشوفات الٰہیہ و قدسیہ بہرہ ندارد۔ تزکیہ نفس سبب کشوفات قدسیہ و امور اخرویہ میگردد۔

مکتوب ہشتاد و یکم

حضرت امام میفرماید کہ در ابتداء پادشاہت اگر مسلمانی رواج یابد الخ یعنی مراد شان دورہ سلطان جہانگیر است حضرت امامؒ این مکتوب از ضعف و زبونی اسلام شکایت می نمایند، زیرا کہ در وقت اکبر رسوم کفر رائج و شعائر اسلامی رو بانحطاط آوردہ بود چنانچہ ذبح بقر ممنوع قرار دادہ شدہ بود

Marfat.com

لہذا اگر فتن زنان مشرکین نیز یک امر عادی بشمار میرفت۔ واکبر بسیارے از رسومات ہنود را ترویج کردہ بود
یں مسلک جدید را بنام دین الٰہی رواج کردہ بود کہ یک جز آن از مذہب یہود و دیگر آن از مذہب مجوس و غیرہ بود

مکتوب ہشتاد و دوم

حضرت امام میفرماید حق سبحانہ تعالیٰ ہموارہ با خود دارد و بغیر خود نگذارد الخ یعنی حق تعالیٰ
شما را ہمیشہ و با تمام قوی و لطائف تان با خود داشتہ باشد۔ و آنچہ میفرماید، انچہ بر ما و شما لازم است
سلامتی قلب است از ماسوی حق تعالیٰ الخ یعنی فنا کہ عبارت از نسیان ماسوی است برائے
سلامتی قلب یک امر ضروری و لازمی است۔ آنچہ میفرماید کہ اگر غیر را بتکلف در دل بگذرانند
ہرگز نگذرد الخ یعنی تا کہ سالک در عروج است از ماسوی فارغ و تمام ماسوی را فراموش کردہ است
و در حین نزول و پس از ماسوی باخبر میگردد و این خبرداری و آگاہی او از ماسوی سبب گرفتاری او
میشود، زیرا کہ عروج آویختن قلب او را از عالم مقطوع ساختہ درین مرحلہ اگرچہ عارف در عالم
است ولے بے عالم است، زیرا کہ در وقت نزول حجب مرتفعہ باز عود نمیکند قلب نوری از عالم امر و
لامکانی بودہ قبل از عروج در قفس بدن محبوس بودہ و در عروج صاحب پر و بال گشتہ لہذا دوبارہ
بہمان صفات بشری در قفس بدن محبوس نمیگردد، از اینجا است کہ فرمودہ اند آمیختہ باش و آویختہ
مباش، لہذا روح و نفس سالک بعد از عروج و نزول اگرچہ آمیختہ است اما آویختہ نیست۔
بزرگے میفرماید: بیت

از درون شو آشنا و زیروں بیگانہ وش ایں چنیں زیبا روش کم می بود اندر جہاں

از برون در میان بازار و در درون خلوتے است۔ یعنی با وجودیکہ در ظاہر با مردم سروکار آمیختگی داری
ولے در باطن با خدا باش، خلوت در انجمن کہ خاصہ نقشبندیہ است عبارت از ہمیں روش و شیوہ
شریف است کہ باطن با حق باشد و ظاہر با خلق، چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید رجال لا تلہیہم تجارۃ
ولا بیع عن ذکر اللہ الخ یعنی مومنان کامل اناند کہ تجارت خرید و فروش ایشان را از ذکر حق تعالیٰ

Marfat.com

غافل نمی سازد حضرت خواجہ بزرگ میفرماید کہ در بازار منیٰ شریف تاجرے را دیدم کہ چند ہزار دینار خرید فروش داشت وے لحظہ دل او از ذکر حق تعالیٰ غافل نبود حضرت شاہ فضل اللہ مجددی میفرماید، بیت

بنشین بہ محمل دل و ہر دم بعرش تاز ۔۔۔ طے میشود زمان و مکان زیر پاے دل

بزرگے بخارا ے میفرماید۔ بیت

رو بر در دل بنشیں آن دلبر خرگاہی ۔۔۔ وقت سحری آید و یا نیم شبی آید

حاصل این مکتوب شریف اینکہ بعد از سلامتی قلب تعلق دنیا مانع حضور باطن نمیگردد ازین جا آنحضرتؐ میفرماید لا رھبانیۃ فی الاسلام الخ یعنی ہیچگونہ رہبانیت در اسلام نیست و انسان مسلمان باید شیوہ اجتماعی داشتہ و ہمیشہ با برادران اسلامی و دینی خود انس و الفت برادری داشتہ آنہا را براہ راست و عمل نیک ترغیب نماید، چنانچہ بزرگان گفتہ اند" دست بکار و دل بیار" و حضرت خلیفہ ثانیؓ میفرماید اصلی واجھز الجیش یعنی در وقت نماز خواندن تجہیز جیش نیز بنمایم اجرا۔ این عمل ازین ناحیہ است کہ انسان دارای دو قوی یعنی دارا ے لطائف عشرہ است کہ پنج آن از امر و پنج دیگران از عالم خلق میباشد عالم امر را باطن و عالم خلق را ظاہر می نامند۔ عالم امر عبارت لطائف قلب نوری، روح، سر خفی و اخفیٰ است ۔ عالم خلق عبارت از آب، خاک، ہوا و آتش کہ بنام عناصر اربعہ یاد میشوند و بر علاوہ این عناصر اربعہ شیرہ کہ ازین عناصر پیدا شدہ است، آنرا نفس ناطقہ گویند و این نفس ناطقہ نیز بنام جزء (پنجم) عالم خلق یاد میشود در وجود انسان کامل ہر جزء از اجزاے دہ گانہ مشغول وظائف جداگانہ میباشد۔ بنا بر آن انسان یک مخلوق جامع و عجیب است کہ بر آن در سایر مخلوقات وجود ندارد و ہکذا ہیچ مخلوقی با انسان مقایسہ شدہ نمی تواند از قبیل ملائک جزء ہم کہ دارا ے این اوصاف و قوائے متذکرہ انسانی نمی باشند و این اوصاف جامعیت را کہ خاصہ انسان دیگران ندارند، از اینجا است کہ انسان خلیفہ رحمن گردیدہ و متحمل بار امانت شد کہ آسمان ہا و زمین ہا و کوہا از برداشت آن عاجز و ناتوان ماندند بالخاصہ این قابلیت انسان از برکت و فضیلت جز خاکی او ست۔

بیت آسمان بار امانت نتوانست کشید ۔۔۔ قرعۂ فال بنام من دیوانہ زدند

Marfat.com

حضرت امام در مکتوب فرمودہ کہ پستی خاک در حقیقت باعث سربلندی او گردیدہ چنانچہ عارفی میفرماید۔

خاک شو خاک تا بروید گل کہ بجز خاک نیست مظہر گل
غلام خویشتم خواند لالہ رخسارے سیاہ روئی من کرد عاقبت کارے

یعنی پستی زمین سبب سربلندی گردیدہ است و آنچہ میفرماید امروز این نسبت عنقائے قاف استالخ یعنی این نسبت را کہ بعنقائے قاف تشبیہ کردہ اند و ہمچو دل را از جملہ نادرات دانستہ اند واقعاً امروز ہمچو دلیلے کہ خالص محل محبت حق تعالیٰ گردیدہ و ماسوی محبت حق تعالیٰ را در دل خود جائے ندہد اقل قلیل خواہد بود و مانند عنقا از جملہ نادرات بحساب می رود۔ اما سر ہند کہ مکان تجدید بودہ این نسبت در آنجا موجود بودہ است۔

مکتوب ہشتاد و سوم

حق سبحانہ تعالیٰ از تعلقات شتی نجاتے ارزانی فرمودہ بکلیت گرفتار جناب قدس خود گرداندالخ یعنی حضرت امام در حق مرسل الیہ دعا میفرماید و جمعیت او را می طلبد ظاہر او را بظاہر شریعت غرا آراستہ و باطن او را بباطن شریعت زیوردار و متحلی میخواہد یعنی شریعت دارائے ظاہر و باطن است و ہکذا انسان نیز دارائے ظاہر و باطن بودہ لہذا می باید کہ ظاہر انسان بظاہر شریعت و باطن انسان بباطن شریعت کہ حقایق و اسرار است متحلی بودہ باشد۔ در حدیث شریف ارشاد است کہ ان للقرآن ظہرا و بطنا الخ یعنی قرآن دارائے ظاہر و باطن میباشد کہ ہر کدام ظاہر و باطن دارائے علم جداگانہ است۔ بنابران بعضے علمائے بے سرانجام کہ از حقیقت شریعت خبر ندارند تصوف را یک امر زائد پنداشتہ اند از جملہ بے خبران بشمار میروند و ہکذا برخی صوفیان خام و ناقص کہ تجلیات ظلیہ را دیدہ تصور نمودہ اند کہ حقیقت نزد ایشان است و شریعت را صورت پنداشتہ اند، این طبقہ نیز از جملہ جاہلان و بے خبرانند در حالیکہ شریعت دارائے صورت و حقیقت بودہ و این ناقصان بظلی از ظلال حقیقت شریعت اکتفا ورزیدہ و ہنوز بحقیقت شریعت نرسیدہ اند حق تعالیٰ علمائے ظاہر را از حقیقت شریعت واقف و

Marfat.com

وارث کامل شریعت بگرداند تا از حقیقت شریعت که مربوط بتصوف است انکار نکنند و صوفیان نا
نیز دانا بگرداند تا شریعت را پوست و معامله خود را مغز تصور نکنند بلکه شریعت را جامع مغز و پوست
بدانند، اللهم ارنا حقایق الاشیاء کما هی۔ مصرعہ

چوں ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند

مکتوب ہشتاد و چہارم

حضرت امام میفرماید که حق سبحانہ تعالی بر جادہ شریعت استقامت ارزانی داشته ما را به تمام
بستاند و بکلیته اعراض از ما دون میسر گرداند الخ یعنی حق تعالی ظاہر و باطن ما را بفنا و بقا مشرف
و طرف جناب قدس خود متوجه گرداند و ما را از ما بستاند یعنی نفس ما را مزکی گرداند زیرا که تا نفس
نشود وصول بحق سبحانہ یک امر دشوار است، ناگفته نماند که صوفیه کرام تصفیه را در عالم امر و تزکیه
در عالم خلق استعمال می نمایند چون عالم امر در ذات خود پاک و خود بخود متوجه عالم وجوب بوده
غبارے باشد مجاورت عالم خلق در آئینه او نشسته باشد آنرا تصفیه باید نمود اما نفس در ذات خود خ
و در جبلت او مخالفت حق تعالی موجود است او را تطہیر و تزکیه باید نمود تا مخالفت او بمحبت و دو
تبدیل یابد، چنانچه پوست حمار بواسطه تزکیه قابل جواز صلوات میگردد و نجاست او زائل میشود در
قدسی وارد است عاد نفسك فانها انتصبت بمعادانی الخ یعنی عداوت نما با نفس خود زیرا که او بدشمن
من استعاده است، بزرگی میفرماید انت الغمامة علی شمسك الخ یعنی ابر نفس تو لیاقت آفتاب مرا
ترا پوشانیده است و دیگرے میفرماید "تو یوسفی فتادهٔ در چاه" الخ یعنی لیاقت و استعداد تو مانند حضرت
یوسف است مگر در چاه نفس افتادهٔ حضرت خواجه حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

میان عاشق و معشوق ہیچ حایل نیست تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز

و نیز میفرماید۔

روے جانان طلبی آئینه را قابل ساز ورنه ہرگز گل و نسرین ندمد ز آہن روے

Marfat.com

حضرت میرزا جان جانان علوی مجددی میفرماید۔

مظہر طلبی گر بجہان منزل راحت بگذر تو ز خود درپس این پردہ مقام است

خلاصہ اینکہ قبل از تزکیہ نفس معاملہ عبادت و دعوٰی بندگی نمودن صدق کامل ندارد، زیرا کہ نفس خواہان الوہیت خود است و این مرض ذاتی اوست تا تزکیہ و تطہیر نگردد بہمان خباثت و مرض ذاتی والوہیت خود باقی است شیطان علیہ اللعنہ در بیرون و نفس در داخل و درونی است شیطان بواسطہ این در خانہ گی دل را تاراج و از خفیفت منحرف می سازد لہذا کسانیکہ بہ تزکیہ نفس نرسیدہ باشند دارای وسوسہ ہای نفس و تفرقہ باطنی میباشند و کسانیکہ بہ نعمت تزکیہ نفس رسیدہ باشند از وسوسہ ہای درونی و تسلط شیطان نجات می یابند۔ و آنچہ میفرماید "ہر چہ گفتہ میشود از دوست نہ سخن اوست" الخ یعنی سخن ما بمعرفت او تعالیٰ ہیچ مناسبت ندارد زیرا کہ او تعالیٰ از ادراک ما بیرون است لہذا از کمالات او و از ذات مقدس او چہ بیان کردہ خواہد شد و کمالات او را چگونہ عیان خواہد ساخت در حدیث شریف وارد است لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفسک الخ یعنی ثنای ترا گفتہ نمی توانم تو خود ثنای خود را گفتہ و گفتہ می توانی، خلاصہ ثنا و صفت بیان کمال یک ذات است و قتیکہ درجہ کمالات او تعالیٰ از ادراک ما بلند است چگونہ ثنای او را گفتہ میتوانیم، چہ ثنا گفتن فرع ادراک کمالات محمود است کما از ادراک آن عاجزیم پس چگونہ ثنای حق تعالیٰ را ادا کردہ می توانیم مصرع

من بعجز و قصور معترف ام

آنچہ میفرماید، شریعت و حقیقت عین یک دیگر اند و در حقیقت از یک دیگر جدا نیستند فرق اجمال و تفصیل و استدلال و کشف است غیبت و شہادت است تعمل و تکلف و عدم تعمل است الخ یعنی صورت شریعت یک امر اجمالیست و حقیقت آن تفصیل آن اجمال است و صورت شریعت امر استدلالی و حقیقت آن کشفی است، صورت شریعت غیبت و حقیقت آن حضور و شہود است در صورت شریعت معاملہ بہ تعمل و تکلف است و در حقیقت آن تعمیل او امر شرعیہ ذوقی بودہ بلکہ ملکہ می گردد۔ چنانچہ بطور مثال شریعت فرمودہ کہ عذاب و ثواب قبر موجود است، در صورت شریعت علم این ہر دو امر اجمالی است

Marfat.com

وقتیکہ معاملہ بحقیقت شریعت رسید آنگاہ ہر دوی آن تفصیلا دیدہ میشود یعنی کشفا مشاہدہ میگردد و نیز در صورت شریعت عبادت بتکلف و تعمل است وقتیکہ معاملہ بحقیقت کشید دراں صورت تمام اوامر شرعیہ ذوقی تلقی شدہ عارف از تمام عبادات خویش محظوظ میگردد۔ حضرت خواجہ بزرگ میفرمایدؒ در تصوف علوم اجمالی تفصیلی و استدلالی کشفی میگردد۔

سوال: صوفیان دو نوع است یکے صاحبان کشف، دیگرے بدون کشف اند، پس این فرمودہ حضرت خواجہ بزرگ در حق اوشان چگونہ مطابقت خواہد کرد۔

جواب: بزرگانیکہ بہ تزکیہ نفس رسیدہ اند ولے معاملہ باطنی شان در خیال شان منتقش نشدہ کہ آنرا بیان نمایند اما در حقیقت از تفصیل معارف شرعیہ بے بہرہ نمی باشند الخ یعنی از تفصیل شریعت آگاہ اند مگر از بیان تفصیل عاجز میباشند زیرا کہ حصول آں کمال در خیال او منتقش نگشتہ است۔ آنچہ میفرمایند علامہ وصول بحقیقت حق الیقین مطابقت علوم و معارف آن مقام است بعلوم و معارف شرعیہ الخ یعنی در مقام حق الیقین تمام مکشوفات عارف مطابق شریعت است و معارف توحیدی کہ مخالف شریعت است قبل ازیں مرحلہ است یعنی قبل از مرتبہ حق الیقین است۔

تبصرہ: علم دارائے سہ مراتب است، اول علم الیقین دوم عین الیقین سوم حق الیقین۔

اول: علم الیقین استدلال از طرف اثر است بہ مؤثر۔

دوم: عین الیقین شہود خود مؤثر است۔

سوم: حق الیقین انعکاس گرفتن با وصاف مؤثر است بعد از شہود مؤثر۔ و دراین وقت برہان برہان لمی است و استدلال از طرف مؤثر است۔ یعنی بعد از فنا و بقا علم عارف پرتو علم و قدرت او پرتو قدرت او تعالی می گردد علی ہذا القیاس۔ صوفیانیکہ بعروجات مشغول و ہنوز بمؤثر نرسیدہ اند آنہا نیز در مرتبہ علم الیقین قرار دارند فرق علم الیقین صوفیان کرام و علم الیقین علمائے ظواہر این است۔

(۱) ربطیکہ در بین اثر و مؤثر است در نزد علمائے ظواہر استدلالی و در نزد صوفیہ آن ربط کشفی میباشد۔

(۲) علمائے ظواہر در علم الیقین بودہ و گرفتار اثر است و بمؤثر نرسیدہ اند اما صوفیان کرام گرفتار

Marfat.com

وزاست الخ یعنی عاشق ومشاہدے است وباثر التفات نمی نمایند۔ بیت

اگر تندہی بکف دامان یارم گرفتاری بہ کس دیگر ندارم

سوال: قرار فرمودہ حضرت امام تمام عالم از عدم وتجلی اسماء وصفات اوتعالی ترکیب یافتہ درین صورت تمام عالم منعکس بہ پرتو صفات اوتعالیٰ است، پس تخصیص عارف بگرفتن انعکاس صفات اوتعالی چہ مفہوم خواہد داشت؟

جواب: پرتو اسما وصفات در ممکنات بواسطہ عدم است یعنی صفات ثمانیہ در عدمات متقابلہ خود پرتو انداختہ وبعد ازاں انعکاس در وجود زید وبکر آسمان وزمین وغیرہ رسیدہ است اما پرتو بکہ در وجود عارف بعد از فنا وبقا یعنی بعد از ولادت ثانی پیدا شدہ است وجود عارف را موہوبی گردانیدہ است درین مرتبہ پرتو تجلیات بدون واسطہ عدمات است اما در وجود انبیا علیہم السلام در خلقت ابتدائی بدون عدمات بودہ یعنی فیوضات وتجلیات از عالم وجوب بخلقت ابتدائی شان بدون واسطہ عدمات متقابلہ رسیدہ است۔

سوال: فرق درمیان وجود انبیاے عظام واولیاے کرام چہ خواہد بود؟

جواب: فرقیکہ درمیان وجود انبیاے عظام واولیاے کرام موجود است این است کہ پرتو تجلیات در خلقت ابتدائی حضرات انبیاء بے واسطہ عدمات است واز اولیاے کرام بواسطہ عدمات است یعنی در خلقت ابتدائی اولیا پرتو صفات بواسطہ عدمات رسیدہ بعد از در ولادت ثانی وجود اولیاے کرام نیز موہوبی گشتہ وپرتو صفات در وجود شان بے واسطہ عدمات میباشد، فرق دیگر یکہ درمیان اولیاے کرام وانبیاے عظام موجود است این است کہ ہیولاے وجود انبیاے عظام تجلیات بودہ وعدم یک صورتی است کہ دران تجلیات جاگزین شدہ است وہیولاے وجود دیگران عدم است تجلیات دران جاگزین شدہ است خلاصہ اینکہ عدم در وجود انبیاے عظام ضعیف وتجلیات قوی میباشد، بنا بر آن انبیاے عظام معصوم واولیا معصوم نمیباشد ودر وجود دیگران عدم قوی وتجلیات ضعیف میباشد وزیر تجلیاتیکہ در وجود انبیاے عظام است تجلیات دیگر است ودر وجود دیگران تجلیات دیگر واین دو

Marfat.com

تجلی صرف اشتراک لفظی دارند و بس۔ در حقیقت در بین شان تفاوت زیاد موجود است، زیرا کہ در و
انبیا تجلی خود صفات و در وجود دیگران تجلی ظلال می باشد۔

تبصرہ: عدمات متقابلہ عبارت از اضداد صفات ثمانیہ است یعنی عدم حیات، عد
عدم قدرت، عدم ارادہ، عدم سمع، عدم بصر، عدم کلام، عدم تکوین است۔ قرار فرمودہ حضرت امام ؒ
از صفات قدیمہ او تعالی در عدم مقابل خود پرتو انداختہ و بعد ازان صفت تخلیق خداوندی آن ع
ممزوج بتجلی صفات میباشد مخلوق گردانیدہ بصورت زید و بکر وغیرہ بوجود آوردہ است الخ یع
قبل از تخلیق عالم امتزاج تجلیات اسماء و صفات بعدمات تنہا در علم او تعالی بودہ نہ در خ
زیرا کہ عدم وجود خارجی ندارد و بعد ازان صفت تخلیق آن عدم ممزوج علمی را وجود خارجی بخشی
حضرت امام در مکتوبے میفرمایند، در افراد عوام عدم بسیار قوی بودہ تجلیات محض در آنج
جاے گرفتہ و در وجود عارف تجلیات آنقدر قوت میگردد کہ عدم بتدریج ضعیف و ناچیز میگردد
عدم تجلیات جانشین میگردد۔ بیت

مرا دیگر بجاے من نہ بینی — چو جان آئی بجاے من نشینی
توئی از ہر دو عالم آرزویم — ترا چوں یافتم از خود چہ گویم

حضرت امام میفرماید کہ عالم خلق ظاہر دیگر انست و عالم امر باطن شان اما ظاہر عارف تجلیا
اسما و صفات است و باطن شان تجلی ذات او تعالی و عالم خلق و عالم امر از حقیقت و ذات
برآمدہ محض لباس بیرونی او میشود و مردم ظاہر بین چوں حدت بصر ندارند ظاہر آنہا را دیدہ او را
دیگران می انگارند یعنی اگر کفار از حقیقت انبیاے عظام خبردار می بودند گاہے نمی گفتند کہ مال
الرسول یاکل الطعام و یمشی فی الاسواق الخ یعنی چگونہ پیغمبر است کہ بمانند ما طعام میخورد
بازار گردش مینماید، طبقہ جاہل و بے دانش و بے معرفت نمی دانند کہ در افادہ و استفادہ مناسبت
یک امر ضروری ست و نیز در افادہ و استفادہ عاطفہ قرابت و جنسیت یک امر لازمی است، لہذا
عوض بشر اگر ملک پیغمبر می شد چوں در بین انسان و ملائک مناسبت طرفین و جنسیت موجود نیست

Marfat.com

بس مسائل افادہ واستفادہ طوریکہ شاید وباید از ملائک صورت پذیر نمی شد، بنا برآن حضرات انبیائے عظام از جنس بشر مبعوث شدہ اند۔ آنچہ میفرماید تا سر موے مخالفت است دلیل عدم وصول است بحقیقت الحقایق الخ یعنی تا زمانے کہ عارف بحقیقت الحقایق نمی رسد تمام مکشوفات او مطابق شریعت نمی باشد بلکہ بعض موافق وبرخی مخالف می باشد۔ ناگفتہ نماند کہ حقیقت الحقایق عبارت ازان صفت او تعالیٰ است کہ مبدا فیض ومربی آنحضرتؐ است ویا عبارت از حقیقت قرآن میباشد کہ عبارت از صفت الکلام وصفت العلم او تعالیٰ است، زیرا کہ شریعت از صفت الکلام وصفت العلم نازل گردیدہ وظل آنہا ست بعد از رسیدن بہ حقیقت شریعت تمام مکشوفات موافق شریعت میگردد۔

مکتوب ہشتاد و پنجم

حضرت امام میفرماید جامع ترین عبادات اداے صلوٰۃ است الخ یعنی نماز جامع ارکان خمسہ میباشد چہ در صلوٰۃ توحید وشہادتین کہ رکن اول ایمان است موجود است ونیز در نماز صوم وحج، زکوٰۃ ہمہ موجود است، چہ در صلوٰۃ امساک از طعام کہ عبارت از روزہ است وتوجہ بکعبہ تمثال از حج است وہکذا پوشیدن لباس پاک نمونہ زکوٰۃ میباشد این ہمہ نمونہ ارکان خمسہ اسلامی در نماز موجود است ونیز نماز مانند ایمان حسن لذاتہ بودہ وحسن ذاتی دارد بخلاف ارکان دیگر کہ حسن شان عرضی میباشد نہ ذاتی۔ زیرکہ نماز تعظیم منعم است کہ در ذات خود محمود است وجہاد کشتن انسان است کہ در ذات خود محمود نیست وروزہ تکلیف نفس است وزکوٰۃ اخراج مال است کہ در ذات خود محمود نیست اما نماز در ذات خود محمود است۔

آنچہ میفرماید تا زمان حصول حقیقت صلوٰۃ صورت صلوٰۃ را از دست نباید داد الخ یعنی تا زمانیکہ نفس تزکیہ نگردیدہ مصلی مودی صورت صلوٰۃ است بعد از تزکیہ نفس حقیقت صلوٰۃ دست میدہد۔

سوال، صلوٰۃ عبارت از ارکان مخصوصہ است ہر کہ آنرا بجا آرد گویا حقیقت آنرا بجا آوردہ باشد، پس امتیاز صورت وحقیقت چہ خواہد بود؟

Marfat.com

جواب: قبل از تزکیہ نفس عدم رغبت و منازعت نفس امارہ کہ در حقیقت منکر عبادت است در وجود مصلی موجود میباشد و مصلی درین عرصہ صرف ایمان قلبی دارد اما از عان نفس ندارد لہذا صلوات او صورت صلوٰۃ است یعنی درین اثنا نفس عارف بطوع و خشوع و محبت و عشق اقامہ صلوٰۃ نمی نماید نمی بینی کہ مومن و منافق ہر دو نماز میخوانند مگر منافق چوں از عان قلبی ندارد صلوٰۃ او صورت صلوات است در حدیث شریف وارد است کہ الصلوٰۃ معراج المومن وصلوٰۃ قبل از تزکیہ نفس معراج مومن شدہ نمی تواند زیرا کہ دارای وسوسہ و لقلقہ میباشد و بحضور دل نمی باشد۔ بیت

در زبان تسبیح و در دل گاؤ خر ایں چنیں تسبیح کے دارد اثر

حقیقت صلوٰۃ نماز ان عارفے است کہ در صلوٰۃ جمال عالم وجوب را مشاہدہ مینماید و نماز او معراج او میگردد و نفس او بطوع و رغبت نماز می خواند۔ حضرت امام در مکتوبے میفرماید، تجلیاتیکہ در نماز فرض است در نمازہاے دیگر نمی باشد چنانچہ آنحضرتؐ برائے حضرت بلال میفرماید "ارحنی یا بلال" یعنی اے بلال مرا راحت دہ و ازین فرمایش مقصد آنحضرتؐ اعلام شروع صلوات فرض بودہ کہ باذان مربوط است تجلیات اصلیہ و شہود مراتب وجوب در صلوٰۃ فرائض میباشد نہ در نوافل، زیرا کہ اگر نماز نوافل عین فضائل و تجلیات صلوٰۃ فرض را دارا می بود آنحضرتؐ از بلال راحت نمی خواستند حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم مجددی در بارہ محبوبیت حقیقت صلوٰۃ میفرماید۔ بیت

چکد مشک تر از دستم گر آں گیسو بدست افتد دمد صبح از گریبانم گر آں مہ در کنار آید

شخصے بحضرت امام از خطرات خود در نماز شکایت نمودہ در جواب او فرمودند کہ مخاطرہ سبب مجاہدہ و کثرت ثواب است شاید آنرا برائے تسلی او فرمودہ باشند و در صلوٰۃ منتہیان سبب التذاذ و عروجات است مخاطرہ در آنجا گنجایش ندارد و یا شخصے کہ شکایت کردہ در حال ابتدا بودہ یعنی از زمرۂ مبتدیانِ سلوک خواہد بود کہ برائے شان چنان توصیہ نمودہ اند حضرت معشوق طوسی کہ یک نفر مجذوب بزرگ است علماے کرام بہ نماز ایستادہ کردند و قتیکہ بہ ایاک نعبد و ایاک نستعین رسید از بیخ ہر موے او خون جاری گردید زیرا کہ از گفتار خود خجالت و منفعل میگردید و فکر می نمود کہ بزبان چنیں میگویم ولے در عمل خلافِ آن

Marfat.com

رفتار میکنم یعنی از دیگران کمک و معاونت میخواہم خلاصہ حقیقت صلوٰۃ چیزہاے دارد کہ در صورت صلوٰۃ و در نماز ہمہ گان موجود نیست - مصرعہ: کار پاکاں را قیاس از خود مگیر۔

مکتوب ہشتاد و ششم

حضرت امام بیکی از احکام ولایت چرک ارشاد میفرماید کہ آنچہ بر ما و شما است سلامتی قلب است از گرفتاری ما دون حق سبحانہ الخ یعنی قلب نوری از عالم امر است و در ذات خود نورانی و متوجہ عالم قدس است غبار و یا کدورتی کہ از مجاورت نفس بر آن نشستہ است تصفیہ میخواہد کہ این تصفیہ مربوط بفنا و نسیان ماسوی است و بدون آن قرب او تعالیٰ امکان پذیر نیست چنانچہ حضرت مولانا ے روم میفرماید ابیت

بے فنا ے مطلق و جذبِ قوی کے حریم وصل را محرم شوی

انسان ہا مرکب از دہ اجزا می باشد کمال ہر جزء مربوط بہ فنا و بقاے آن جزا است یعنی فناے قلب نوری وصول بصفات فعلیہ و اضافیہ است و فناے روح وصول بصفات ذاتیہ است و فناے سر وصول بصفات ثبوتیہ و فناے خفی بوصول صفات سلبیہ و فناے اخفی مربوط بوصول شان جامع بیباشد۔ فنا دو نوع است: اول فناے مطلق است۔ دوم: مطلق فنا فناے مطلق فناے تام است و مطلق فنا فناے تام نمی باشد ہر دو نوع فنا در ہر یکے از لطائف عارف موجود است پس مطلق فناے قلب آن است کہ برخی از ماسوی را فراموش و بعضے دیگر را فراموش نکردہ باشد و فناے مطلق قلب آن است کہ تمام ماسوی را فراموش نماید تا اطلاق اسم ولایت بصاحب این قلب صادق آید اگرچہ این شخص بہ مبدا فیض خود رسیدہ و تا ہنوز وصول بحق تعالیٰ کجا است تا یارکہ را خواہد و میلش بکہ باشد۔ مطلق فناے عارف آنست کہ بعضے لطائف او ماسوا را فراموش کردہ باشد و بعضے دیگران ہنوز فراموش نکردہ باشد۔ فناے مطلق عارف آنست کہ تمام لطائف عارف تمام ماسوی را فراموش کردہ باشد۔ پس تمام لطائف عارف ہر کدام دارا ے فناے مطلق و مطلق فنا می باشد۔ فناے نفس در ولایت کبریٰ و رسیدن بدود ائرہ و یک قوس می باشد، و فناے عناصر ثلاثہ در ولایت علیا و وصول باسم باطن است

Marfat.com

وکمال جزخاکی مربوط بوصول تجلیات ذاتیہ است۔

تبصرہ: وصول سالک بصفات اضافیہ وتعلیہ ولایت صغری است ووصول عارف بصفات ثمانیہ ذاتیہ ولایت کبری است کہ ولایت انبیائے عظام است، رسیدن عارف بشیونات ذاتیہ ولایت علیا است کہ ولایت ملاء اعلی است وصول عارف بتجلیات ذاتیہ معارف کمالات نبوت است۔

اطمینان نفس دو نوع است: اول اطمینان فی الجملہ وناقص است کہ مربوط بصفات اضافیہ است۔ دوم اطمینان کامل است کہ مربوط بوصول صفات ثبوتیہ است، ناگفتہ نماند کہ اسم ظاہر عبارت از صفات ثمانیہ است واسم باطن عبارت از ذات مع صفات است یعنی علم اسم ظاہر است وعلیم وقدیر، سمیع وبصیر اسم باطن اند۔

سوال: عارف را بکمالات ولایت انبیا ویا بکمالات نبوت شان چہ ارتباط خواہد بود زیرا کہ عارف بآنجا رسیدہ نمی تواند کہ لیاقت عارف مناسب معارف ولایت اولیاء است نہ ولایت انبیاء

جواب: عارف بمتابعت انبیائے عظام بکمالات ولایت انبیا وہکذا بکمالاتِ نبوت شان نیز رسیدہ میتواند ونیز از برکت متابعت بکمالات انبیائے مرسل واولوالعزم وکلیم وخلیل ومحبوب نیز می رسد۔ بیت

مور مسکین ہوس داشت کہ در کعبہ رسد دست در پائے کبوتر زد وناگاہ رسید

پوشیدہ نماند کہ منصب نبوت خاصہ خود انبیا است اما حصول کمالات نبوت امر دیگر است وسرفراز شدن بہ منصب نبوت چیزے دیگر اولیائے محبوبین بکمالات رسالت انبیا مرسل وکمالات انبیائے اولوالعزم نیز مشرف شدہ می توانند بلے متابعت چیزیست کہ انسان را بدرجہ محبوبیت می رساند اما بمنصب نبوت نمی رسند۔ چنانچہ حق تعالی میفرماید قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ یعنی بگوائے پیغمبر اگر شما خدا را دوست دارید پس متابعت مرا بکنید تا حق تعالی شما را محبوب خود بگرداند عارفے نیز در نعت آنحضرت ﷺ میفرماید۔ بیت

عجب این نیست کہ محبوب جہانی زہمہ عجب آنست کہ محبان تو محبوبان اند

Marfat.com

ق محب و محبوب آن است که محبوب سالک محمدی المشرب را گوید الخ یعنی در مبدا فیض آنحضرتؐ
سبت و اشتراک داشته باشد و مبدا فیض او ظلی از ظلال شان العلم بوده باشد و سالک محب غیر محمدی
شرب را گوید یعنی مبدا فیض او ظلال صفت تکوین باشد۔ زیرا که صفت تکوین مربی و مبدا فیض
حضرت آدم علیہ السلام و یا مبدا فیض او صفت العلم باشد که نوح المشرب و یا ابراہیم المشرب نامیدہ
شوند زیرا صفت العلم بنا بر اعتبارات مختلفہ مربی حضرت نوحؑ و حضرت ابراہیم است، مبدا کسانیکہ
صفت الکلام باشد موسوی المشرب و از کسانیکہ صفت القدرت باشد عیسوی المشرب می باشند
ہمیں مشارب شش گانہ متذکرہ فوق خاصہ انبیاے اولوالعزم است، انبیاے دیگر بہ این مشارب اولوالعزم
یا اولوالعزم مشارکت دارند و اولیاے کرام بمتابعت انبیاے عظام از مشارب شان استفادہ مینمایند

سوال: وصول بہ کمالات ہر نبی مربوط بمتابعت و پیروی شریعت آن است پس اولیاے کہ
امت آنحضرتؐ باشند بکمالات انبیاے سابقہ چگونہ خواہند رسید۔

جواب: شریعت آنحضرتؐ مشتمل بر تمام شرائع است، قرآن کریم بہترین و خلاصہ تمام کتب
سماوی ست و جامع خلاصہ تمامی آنہا است، چنانچہ کلمہ وانہ لفی زبر الاولین شاید این معنی است
یعنی قرآن و احکام آن در کتب پیشینان موجود بودہ در این فرمودہ اشارہ بجامعیت فرقان محمدی ست۔

سوال: عوامل تخصیص مشارب یک بہ مشرب یک نبی و برخی مشرب نبی دیگر چہ خواہد بود۔

جواب: قبلا تذکر رفت کہ تجلیات صفات ثمانیہ در مرایات متقابلہ پرتو انداختہ و تجلیات
باعدم ممزوج گردیدہ و در نتیجہ سبب پیدایش زید و بکر و غیرہ گردیدہ است۔ بنا بر آن کسیکہ بہ عدم ذاتی او
تجلی صفت تکوین رسیدہ باشد آدمی المشرب و اگر تجلی صفت العلم رسیدہ باشد نوح و یا ابراہیم المشرب
و اگر تجلی صفت قدرت رسیدہ باشد عیسوی المشرب و صفت الکلام رسیدہ باشد موسوی المشرب و اگر
تجلی شان العلم رسیدہ باشد محمدی المشرب خواہند بود۔

سوال: ہر یک از صفات ثمانیہ بر علاوہ کمال اصلی خود جامع کمالات تمام صفات ثمانیہ دیگر نیز
میباشد پس این تمیز چہ علت خواہد داشت کہ مبدا فیض برخی یک صفت و بعضے صفت دیگر باشد؟

Marfat.com

جواب: بلی صفات ثمانیہ اوتعالی ہرکدام برعلاوہ کمال اصلی خود متضمن کمالات سایر صفات ثمانیہ نیز ہستند یعنی حصول کمال یک صفت برائے عارف سبب حصول کمالات سایر صفات نیز میگردد ولے اینقدر ہست کہ صفت کہ مبدا فیض یک عارف باشد ظہور کمال آں صفت در وجود آں عارف ظہور سایر صفات ثمانیہ بیشتر وقوی تر پیدا شد ناگفتہ نباید گذاشت کہ محبوب دو قسم است۔

اول: عارف محمدی المشرب محبوب بالذات می باشد۔

دوم: محبوب بالعرض یعنی عارف غیر محمدی المشربان۔

تبصرہ: محمدی المشربان محبوب بالذات اند وغیر محمدی المشربان محبوب بالذات نبودہ باتباع سنت ویا بہ سبب حصول تصفیہ وتزکیہ وتوجہ مرشد کامل محبوب بالعرض میگردند اما ظہور محبوبیت ذاتی نیز مربوط باتباع سنت سنیہ است، بنابرآن کسیکہ در مبدا فیض خود بسر دارد وعالم اشتراک داشت امامتابعت سنت نکند محبوبیت او مختفی بودہ وبرمنصہ ظہور نمیرسد محبوب دانستہ نمی شود۔ بیت

محمد عربی کہ ابروے ہر دو سراست کسے کہ خاک درش نیست خاک برسراو

حضرت میرزا جان جاناں علوی مجددی میفرماید: بیت

محمدؐ از تو می خواہم خدا را خدایا از تو حب مصطفیٰؐ را

مکتوب ہشتاد و ہفتم

حضرت امام قدوم میان شیخ مزمل راکہ از خلفاے حضرت ایشاں است علامہ سعادت خاندان مرسل الیہ دانستہ اند الخ یعنی محبت اولیاء وقربت ایشان علامہ سعادت است از ینجا است کہ حق تعالی بآنحضرتؐ میفرماید واصبر نفسك مع الذین یدعون ربھم یعنی نگہدار نفس خود را با ایں گروہ کہ پروردگار خود را یاد می کنند ونیز آنحضرتؐ فرمودہ است در حدیث شریف است اللھم ارزقنا حبا من یحبك وحب عمل یقربنا الی حبك یعنی الٰہی روزی گردان ما را محبت ودوستی خود را ودوستی کسانے را کہ ترا دوست دارند ودوستی عملی را کہ ما را نزدیک می کند بدوستی تو، زیرا قربت ومحبت بزرگا

Marfat.com

ثمرہ و نتیجہ خوب داشتہ و نعمت بزرگی است و نیز حق تعالیٰ در قرآن مجید میفرماید و کونوا مع الصادقین یعنی با صادقان باشید تثبیت رابطہ مشائخ و تصور شان از نصوص فوق کلی واضح و روشن است بیکی از رسالہ ہائے قلمی حضرت شیخ المشائخ یعنی خواجہ باقی باللہ صاحب تذکار یافتہ است کہ مراد از معیت معیت قلبی است نہ بدنی زیرا کہ معیت بدنی بلا دوام است حضرت قطب المحققین سید العارفین ناصر الدین خواجہ عبید اللہ احرار کہ قطب ارشاد وقت خود است میفرماید "سایہ رہبر بہ است از ذکر حق" بہ گفتن باعتبار افادہ است نہ باعتبار فضیلت و ہکذا حدیث شریف است کہ آنحضرت ﷺ میفرماید انظر الی علی عبادت الخ یعنی نظر کردن بسوے علی عبادت است چوں حضرت امیر شیخ و مرشد طرق اربعہ است۔ بنابر آن آنحضرت ﷺ رابطہ او را از جملہ عبادت فرمودہ اند و نیز حدیث شریف است کہ اذا رؤو ذکر اللہ الخ یعنی مومنان صالح و کامل انانند کہ از دیدن شان حق تعالیٰ بیاد بینندگان میباید رویت دو نوع است۔ اول رویت بصری است، دوم رویت قلبی است۔ رویت قلبی جاویدان تر است بہ نسبت رویت بصری۔ حضرت شاہ غلام علی دہلوی علوی مجددی کہ قیوم وقت بودہ اند میفرماید "کہ در کلمہ مبارک توحید رابطہ ثابت می باشد" بدلیل اینکہ مراد از کلمہ محمد رسول اللہ ذات مبارک مشخص و معین کہ محبوب رب العالمین است و در مدینہ منورہ مدفون میباشد مراد است، یعنی مراد از محمد مطلق کسی مسمی بہ محمد باشد نیست بلکہ ذات مبارک فوق مراد ست و پس در خود کلمہ توحید رابطہ موجود است و ہم چنانچہ در تمام کتب احادیث کہ شمائل آنحضرت ﷺ بیان گردیدہ بیان رابطہ می باشد۔ خلاصہ در حین اذکار میباید ہمیشہ رابطہ را با مرشد استوار داشتہ و مرشد خود را تصور نمایند و امداد معنوی مطالبہ نمایند چہ در راہ سلوک ارتباط و استوار بودن رابطہ یک امر ضروری و یگانہ عامل پیش رفت و ترقی طالب است، طالب علم ظاہر اگر ظرف استاذ توجہ نکند جاہل و غافل می ماند و توجہ طالب بہ استاذ و توجہ صوفی ہیچ بمرشد فرق ندارد۔

مکتوب ہشتاد و ہشتم

حضرت امام میفرماید کہ در جوانی خوف بیشتر در کار است و در پیری رجا الخ یعنی ہر مسلمان باید

Marfat.com

دارائے خوف ورجا باشد اگر تنہا خوف داشتہ ورجا نداشتہ باشد مسلمان گفتہ نمی شود وبرعکس رجا داشتہ خوف نداشتہ باشد ہم مسلمان گفتہ نمی شود وانیکہ کدام یکے آن دو امر در وجود انسان قوی باشد آنرا حضرت امام فوقا تحلیل نمودہ اند یعنی فرمودہ اند کہ در جوانی خوف بیشتر باشد تا مرتکب معصیت نگردد در پیری رجا بیشتر باشد تا بخالق و پروردگار خود حسن ظن داشتہ و باین صفت حسن ظن بحضور پروردگار خود حاضر گردد از حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم نائب اتم حضرت امام پرسیدہ شدہ است کہ آیا حسن خاتمہ ولی قطعی خواہد بود یا خیر در جواب فرمودہ اند کہ حسن خاتمہ ولی اطمینانی است اما قطعیہ خاتمہ موقوف بورود نصوص است کہ در بارۂ عشرہ مبشرہ صدور یافتہ و دیگران بہ مرتبۂ این بشارت نرسیدہ اند۔

مکتوب ہشتاد و نہم

حضرت امام جہت تسلی و تعزیہ مرسل الیہ میفرماید ہمیں موت است کہ مشتاقان را بآن تمنا میدہند و میفرماید کہ موت ذریعہ وصول باو تعالیٰ است، اما حال ما و پسماندگان و گرفتاران بے دلے حضور بمطلب رسیدگان و آزادگان خراب و ابتر است الخ یعنی بمطلب رسیدگان و آزادگان عبارت از اولیائے کرام است مراد حضرت امام این است کہ حال ما بدون صحبت بزرگان خراب و ابتر است خلاصہ بعد از وفات شیخ المشائخ حضرت خواجہ باقی باللہ کار ما بازماندگان خراب و ابتر است و استفادہ از مزار مبارک او مشہود بشر انطا است کہ عبارت از فنائے قلب است و قبل از فنائے قلب استفادہ از او نمی شود۔ حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

یک زمانہ صحبتے با اولیاء بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

یعنی صحبت اولیاء واسطہ قرب و وسیلہ وصول باو تعالیٰ است چنانچہ بدون توجہ بزرگان و صحبت بزرگان بدرجہ ولایت رسیدن یک امر سہل و آسان نیست بطور مثال حضرت اویس قرنی کہ حضرت از عاشق غائبانہ بودہ بصحبت مشرف نشدہ بودہ بیت

نہ تنہا عشق از دیدار خیزد بسا این دولت از گفتار خیزد

Marfat.com

بدست آوردن مطلب ندارد لذت چندان عجب کیفیت دارد مطلب نارسیدن ہا

از صحبت دور ماندہ بودند بدرجہ ادنائے صحابی نرسیدند تا گفتہ نمائند کہ صحبت تابعان و وارثان کامل پیغمبر شبیہ صحبت پیغمبر می باشد۔

تبصرہ: استفادہ از قبور بزرگان مربوط بفنائے قلب است و قبل ازان یک امر دشوار است۔ زیرا کہ اموات روحانی گردیدہ اند و در وجود بندی بشریت غالب است۔

مکتوب نودم

حضرت امام میفرماید نصیحتیکہ بہ مجان و مخلصان کردہ می شود آنست کہ بکلیہ خود را قبال بجناب قدس خداوندی میسر گردد و اعراض از ماسوی اللہ تعالیٰ حاصل آید الخ یعنی فنائے قلب و تزکیہ نفس یک امر لازمی است کہ توجہ باو تعالیٰ بواسطہ فنائے قلب و تزکیہ نفس میسر میگردد۔ و نیز میفرماید امروز حصول این دولت عظمیٰ وابستہ بتوجہ و باخلاص باین طریقہ عالیہ نقشبندیہ است بریاضت شاقہ و مجاہدات شدیدہ میسر نمیگردد، انچہ بیک صحبت اوشان حاصل یابد الخ یعنی این فرمودہ شان اشارہ ایست بمعارف مجددیت شان انچہ میفرماید طریق این بزرگواران طریق اصحاب کرام است الخ

سوال: تمام مشائخ طرق اربعہ پیرو صحابہ کرام اند پس تخصیص طریقہ عالیہ نقشبندیہ چہ خواہد بود؟

جواب: مشائخ نقشبندیہ دو چیز دارند کہ در مشائخ دیگر نمی باشد۔

اول: اتباع سنت است و عمل بعزیمت، مشائخ کرام طرق دیگر بعض امور بتدعہ را در طرق خویش رواج دادہ اند مانند سماع غنا و ذکر جہر وغیرہ۔

دوم: آنکہ ترقیات صحابہ کرام مربوط بصحبت آنحضرت ﷺ بودہ و بریاضت و مجاہدت کارے نداشتند ترقیات طالبان این طریقہ نیز بیشتر مربوط بصحبت مشائخ مقتدا است بخلاف طرق دیگر کہ ترقیات شان مربوط بریاضت شاقہ است۔

این است مناسبت این طریق بہ طریق صحابہ کرام۔

Marfat.com

مکتوب نود و یکم

حضرت امام میفرماید مقصود از اعمال و احوال طریقت تزکیہ نفس و تصفیہ قلب است و تا نفس مزکی نشود و قلب سلامتی پیدا نکند ایمان حقیقی کہ وابستہ بآن است میسر نشود و سلامتی قلب وقتے صورت بندد کہ غیر او تعالی اصلا در دل خطور نکند الخ یعنی تا زمانے کہ سالک در عروج است خطرہ غیر از دل او منتفی و فراموش میگردد، در وقت نزول اگرچہ عالم بیاد او می آید ولے گرفتار عالم نمیگردد مطابق مقولہ بزرگان آمیختہ با عالم اند ولے آویختہ نمی باشند، و نیز بزرگان فرمودہ اند شخصے کہ بہ صحبتِ مردم خوش است و در تنہائی خفہ میباشد بحال او باید گریست یعنی این قبیل اشخاص از یاد او تعالی غافل بودہ و علاقہ و محبت بخالق خود ندارند و تحت تاثیر امارہ واقع شدہ اند در مکتوبات حضرت عروۃ الوثقی تذکار گردیدہ وقتیکہ قلب عارف ماسوی را فراموش نماید دران صورت ارتباط عارف با بنی نوع و خویشاوندانش بواسطہ نفس او انجام میگردد وقتیکہ نفس ہم فانی گردد و ماسوی را فراموش نماید دران وقت ارتباط او بذریعہ حواس است۔

تبصرہ: این فرمودہ حضرت عروۃ الوثقی دربارہ عارف مستہلک است کہ لطائفش نزول نکردہ و با عالم صرف بواسطہ حواس سرکار دارد، اما عارفیکہ مستہلک نیست از اولیاے مرجوعین است در وقتیکہ نفس او عروج می نماید قلب او نزول کردہ با عالم معاشرت داشتہ می باشد یعنی لطائف او بصورت تدریجی بہ نعمت فنا و بقا نائل می گردد و بصورت یکدم عروج نمی کند درین صورت بعضے لطائف عارف در حال عروج و بعضے لطائف او با عالم اشتغال داشتہ میباشد و این اشتغال لطائف او بشکل آمیختن خواہد بود نہ آویختن۔ بیت

از بیرون درمیان بازارم وز درون خلوتے است بایارم

مکتوب نود و دوم

Marfat.com

حضرت امام میفرماید، راہ اطمینان قلبی ذکر اللہ است نہ نظر واستدلال الخ یعنی ذکر او تعالیٰ سبب تصفیۂ قلب وتزکیۂ نفس میگردد وبعد از حصول این دو کمال اطمینان قلب خود بخود حاصل میگردد چہ بعد از مشاہدہ جلال وجمال وعظمت وکبریائی وجوب غیر از اطمینان چیزے دیگرے گنجایش ندارد ومحب در محبوب خود فانی میگردد، چنانچہ مجنون عاشق معروف لیلی میگفت کہ خلافت بعد از آنحضرتؐ حق لیلیٰ بودہ نہ حق صدیق اکبرؓ ونیز درین ذکر بین ذاکر ومذکور علاقہ ومناسبت وعشق بوجود می آید کہ موجب تسلیم محض میباشد یعنی ذاکر آناً فاناً ساعتاً فساعتاً با نعکاس تجلیات مذکور منصبغ میگردد ودر ہر آن ورقیقہ عدم ذاتی او از بین رفتہ تجلیات جانشین او میگردد عارفی میفرماید۔ بیت

مرا دیگر بجاے من نہ بینی چو جاں آئی بجاے من نشینی

ونیز میفرماید۔ بیت

توئی از ہر دو عالم آرزویم تراچوں یافتم از خود چہ گویم

حضرت حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

فراز منظر چشم من آشیانہ تست کرم نما وفرود آ کہ خانہ تست

اما در وقت عدم تصفیۂ قلب وامارگی نفس حصول اطمینان بہ دلیل امکان پذیر نیست زیرا وجدان مستدل یعنی نفس او منکر احکام سماوی ست حضرت مولانا یعقوب چرخی در تفسیر سورۂ الحاقہ در بارہ فخر رازی میفرماید۔ بیت

چونکہ او من لم یذق لم یدر بود علم وتحصیلات او حیرت فزود

یعنی امام رازی عشق را نہ چشیدہ وتنہا باستدلال قناعت او حاصل نمی گردد زیرا کہ نفس منکر احکام شرعی است حجۃ الاسلام امام غزالی میفرماید "علم حجاب اکبر است" این فرمودہ شان دو معنی دارد: اول اینکہ علم استدلال بدون تزکیہ نفس وسیلہ وصول مطلب نیست۔ دوم: آنکہ در راہ ایمان شہودی فناے علم حصولی ونیز فناے علم حضوری لازم است چہ تا از علم ماسوی فارغ نگردد بعلم او تعالیٰ یعنی بمعلومیت او تعالیٰ نمیرسد حق تعالیٰ معلوم او نمی شود ازین جا است کہ حضرت حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

Marfat.com

تو از سرائے طبیعت نمیروی بیرون کجا بکوے حقیقت گذر توانی کرد

و نیز تنہا استدلال و علم بے عمل رہبر راہ حقیقت نیست، چنانچہ حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

عنان بمیکدہ خواہیم تافت زین مجلس کہ وعظ بے عملاں واجب است نشنیدن

خلاصہ ذکر یا بحدی میرسد کہ عاشق نہ خود و نہ عالم را دیدہ می تواند تنہا معشوق خود را مشاہدہ می نماید بس دریں وقت اطمینان قلب و تزکیہ نفس نصیب ذاکر عاشق میگردد و استدلال نہ چنان است۔ بیت

پائے استدلالیاں چوبین بود پائے چوبین سخت بے تمکین بود

پائے چون در وجود مستدل یک منکر قوی کہ عبارت از نفس اوست موجود است قناعت دشوار است۔

مکتوب نود و سوم

حضرت امام میفرماید بعد از ادائے سنن رواتب (مؤکدہ) بذکر باید پرداخت الخ یعنی اعمال سالک بر دو نوع است، اول عمل مقربین است دوم عمل ابرار در ابتدائے سلوک ذکر اسم ذات و مراقبہ و تصور شیخ مقتدا از اعمال مقربین است تلاوت قرآن و نماز عمل ابرار است، در انتہائے سلوک تلاوت و نماز عمل مقربین بودہ ذکر عمل ابرار میباشد، ہر عبادات و اذکار از خود مقام مخصوصی دارد چنانچہ سورہ فاتحہ از تشہد افضل است مگر خواندن آن در قعدہ خطاست و محسوس شدن اسرار قرآنی بعد از تخلیہ وجود از رذائل صورت میگردد۔ بیت

عروسی معنائے قرآن حجاب آنگہ بر اندازد کہ دار الملک ایمان را مجرد بیند از غوغا

یعنی وقتیکہ قلب از وسوسہ و نفس از آلودگی نجات یابد اسرار قرآنی مشاہدہ میشود آنچہ میفرماید اگر در جمعیت فتور یا ابتدا ول تعین سبب فتور باید کرد الخ یعنی عوامل و اسباب فتور بسیار است چہار تکاب امور محرمہ و مکروہہ و مشتبہ حتی امور مرخصہ نیز سبب فتور میگردد، زیرا کہ نقشبندیان عامل بعزیمت میباشند و از رخصت اجتناب مینمایند حضرت عروۃ الوثقی میفرماید کہ قبض سالک گاہے از ارتکاب زلت و لغزش و خطا بودہ و گاہے بدون زلت ہم قبض عاید میگردد، زیرا قبض و بسط ہر دو از احوال سالک است، پہ سالک گاہے مظہر صفات جلالیہ و گاہے مظہر انعکاس صفات جمالیہ است و ہکذا حضرت عروۃ الوثقی میفرماید

Marfat.com

چون تفریق قبض از ارکاب زلت و قبض که جزء طریقت است دشوار پیدا شد پس می باید که سالک همیشه در طلب مغفرت و طالب عفو باشد و نیز میفرماید که توجه مرشد کوه های ظلمات را از بین می برد و قبض را می شکناند۔

مکتوب نود و چهارم

حضرت امام میفرماید چون این دو جناح اعتقادی و عملی میسر شود میتواند که بعالم حقیقت طیران نماید الخ یعنی عارف در وقت طیران بعالم وجوب بدو بازوی اعتقادی و عملی نیازمند است که بدون آنها مظهر تجلیات و صاحب قوه قدسیه و کشفیه شده نمی تواند۔

سوال: جوگیان و براهمنان هندو فلاسفه یونان نیز صاحب کشف و عرفان اند با این که دارای این دو جناح نمی باشند علت آن چه خواهد بود؟

جواب: مکشوفات آنها به عالم کون تعلق داشته است که این گونه مکشوفات از صفائی نفس بدست می آید و از کشف عالم وجوب بے بهره اند زیرا که کشف عالم وجوب بدون تزکیه نفس امکان پذیر نیست و تزکیه نفس بدون اعتقاد و عمل و بدون متابعت شریعت ممکن نیست فرق صفائی نفس و تزکیه آن این است که صفائی نفس بواسطه ریاضت شاقه جوگ و غیره حاصل میگردد بصحت عقیده کار ندارد، برعکس تزکیه نفس که مربوط بصحت عقیده و متابعت شریعت است و فرق دیگر یکه در بین صفائی نفس و تزکیه آن موجود است این است که صفائی نفس مانند زر اندوده ساختن نجاست است و تزکیه نفس مانند زر ساختن مس است بعمل کیمیا چنانچه سالکے مرشد خود میگوید۔ بیت

دمے مس قلب من اے مظہر حق کن نظری — زانکه اکسیر اثر فرگس شہلا داری

بیت۔ یک نظر کن تا ده مستغنی شوم از ابنای جنس — سگ چو شد منظور نجم الدین مگو نامرد است

مکتوب نود و پنجم

حضرت امام میفرماید آدمی نسخه است جامع هر چه در تمام موجودات است در انسان تنها

Marfat.com

ثابت است الخ یعنی انسان دارائے صفات وجوبی وصفات امکانی است از عالم امکان بطریق حقیقۃ وازمرتبہ وجوب بطریق صورت است صورت صفات وجوب است در انسان نہ حقیقت آن ونیز جامعیت کہ در کلیت انسان است در قلب تنہا ست لہذا قلب انسان را حقیقت جامعہ گویند۔

تبصرہ: در وجود انسان اجزائے عالم خلق وعالم امر موجود است وپرتو صفات عالم وجوب یعنی نمونہ صورت صفت علم، صورت صفت قدرت، صورت صفت ارادہ وصورت صفت سمع صورت صفت بصر وصورت صفت کلام وصورت صفت تکوین در انسان موجود است واین صفات در انسان بطور حقیقت وجود نداشتہ بلکہ این صفات خاصہ عالم وجوب میباشد ودر انسان صورۃ این صفات است نہ حقیقت آن در بین صورت وحقیقت فرق زیاد موجود است وصرف مشارکت اسمی دارند ورنہ باہم ہیچ مناسبتے ندارند از ینجا ست آنحضرتؐ میفرمایند ان اللہ خلق ادم علی صورتہ یعنی حق تعالی پیدا کردہ است حضرت آدم را بصورت وجوب درین جا مراد از وجوب صورت صفات وجوبی است نہ حقیقت صفات وجوبی بدلیل اینکہ حیات او تعالی ابدی بودہ مستعار غیر از نمی باشد وہکذا علم او تعالی ازلی بودہ مستعار از غیر نمیباشد مگر انسان دارائے صورت این صفات بودہ نہ حقیقت آن زیرا کہ صفات انسان حادث ومستعار از غیر است علمائے ظواہر در مرجع ضمیر علی صورتہ باشتباہ اند یعنی اشتباہ شان ازین ناحیہ است کہ میگویند کہ این ضمیر بخدا راجع است ویا بہ آدم این ضمیر اگر بحق تعالی راجع شود انسان مماثل حق تعالی میگردد واگر بآدم راجع شود این عبارت معنائے خوب نمیدہد زیرا کہ ہر چیز بصورت خود آن چیز مخلوق شدہ پس تخصیص حضرت آدم چہ معنی خواہد داشت، ولے در نزد صوفیائے کرام از ارجاع ضمیر با و تعالی ہیچگونہ اشکالے پیش نمی نماید زیرا کہ معنائے حدیث شریف این است کہ انسان دارائے صورت صفات وجوبی است نہ حقیقت صفات وجوبی بنا برآن در بین واجب وممکن مماثلت ومشابہت ہیچ وجود ندارد علمائے کرام ملامت نیستند بدلیل اینکہ علمائے ظواہر از سماع وصوفیان از مشاہدات خود حرف می زنند۔ چنانچہ ضرب المثل مشہور است کہ میگویند "شنیدہ کے بود مانند دیدہ" ونیز مقولہ معروف است کہ میگویند "لکل فن رجال" یعنی علمائے کرام از قال وصوفیہ

Marfat.com

از حال بحث مینمایند لہذا از قال تا حال واز صورت تا حقیقت و از استدلال تا کشف فرق زیاد موجود است۔

بیت محمدؐ دیدہ و موسیٰؑ شنیدہ شنیدہ کے بود مانند دیدہ

آنچہ میفرماید ہرچہ در کلیت انسان است تنہا در قلب است الخ یعنی قلب عارف کامل چنان جامعیت دارد کہ تمام لطائف عشرہ اجزاے او میگردد بلکہ کیفیتے پیدا می کند کہ بصورت تنہائی ہر کدام اجزاے عشرہ آن کیفیت را ندارد، چوں معجون مرکب کہ تمام اجزا او را میدہ کردہ از ان مرکبے حاصل نمایند واین مرکب بر علاوہ اینکہ خواص اجزاے دہ گانہ را دارا میباشد خاصیت جداگانہ دیگرے نیز پیدا میکند اما قلب دیگران دارائے این جامعیت نمی باشد۔

تبصرہ: این اجزاے عشرہ در وجود غیر عارف کامل وعوام ہر کدام بصورت علیحدہ موجود بودہ وباہم امتزاج نمی یابد اما در بدن عارف ہیئت وحدانی پیدا می کنند پس کیفیتے کہ قلب عارف داشتہ می باشد قلوب دیگران از ان بے بہرہ است۔ آنچہ میفرماید کہ قلب جامع تمام سر وافلاک و عرش وکرسی وعقل ونفس وشامل مکانی ولامکانی است الخ یعنی تمثال وصورت تمام این اشیاء در قلب عارف نمایاں میگردد ویا بعبارہ دیگر قلب عارف آئینہ خدا نما است، درحالیکہ در قلب عارف خداے متعال نمایاں گردد در نمایاں شدن اشیاے دیگر ہیچگونہ تردید باقی نمی ماند۔ حدیث قدسی است لا یسعنی۔ آنچہ میفرماید ارباب صحو از مشائخ میدانند کہ این حکم مبنی بر سکر است و محمول بر عدم تمایز است میان حقیقت شی وانموذج آن الخ، یعنی صوفیاے کرام گفتہ اند کہ اگر عرش را در زاویۂ قلب عارف بہ نہند ہیچ محسوس نشود واین بزرگان فرق تمثال عرش وانموذج آنرا نکردہ اند ونفہمیدہ اند کہ در قلب عارف تمثال عرش است نہ خود عرش وعارفانیکہ در مقام سکر باشند فرق حقیقت وتمثال وانموذج عرش وحقیقت عرش را کردہ نمی توانند۔ ناگفتہ نماند کہ انموذج بدو معنی استعمال می شود یکے بمعنی تمثال وعکس است۔ چنانچہ حضرت امام میفرماید کہ در قلب انموذج عرش است دوم انموذج بمعناے جزیباشد چنانچہ میفرماید کہ در انسان انموذج کرۂ خاک مکنون است یعنی جزی از اجزاے خاک دران موجود است صحو بمعناے افاقہ باخبری وہوشیاری میباشد وسکر

Marfat.com

عبارت از مستی و بے خبری و بے تمیزی ست زیرا کہ سکر غائب شدن انسان ست از حواس و احساس بواسطہ اینکہ تجلی وجوب مزیل شعور او گردیدہ است۔ آنچہ میفرماید بعضے مشائخ در غلبۂ سکر گفتہ اند کہ جمع محمدی اجمع است از جمع خداوندی یعنی ارباب سکر گفتہ اند کہ آنحضرتؐ جامع صفات وجوب و امکان ست لہذا جامع تر از واجب است زیرا کہ حق تعالیٰ تنہا دارائے صفات وجوب است این طائفہ ارباب سکر دریں جا اشتباہ کردہ و نفہمیدہ اند کہ آن حضرتؐ دارائے صورت صفات وجوبی است نہ دارائے حقیقت صفات وجوبی یعنی در وجوب آنحضرتؐ صورت حیات است نہ حقیقتِ حیات و ہکذا در وجود آنحضرتؐ صورت علم است نہ حقیقت علم و علیٰ ہذا القیاس۔ آنچہ میفرماید او تعالیٰ و تقدس غیر محدود و نامتناہی ست یعنی در اینجا سوال دقیقی است کہ علمائے ظواہر جواب آنرا دادہ نمی توانند بلکہ جواب آن مربوط بصوفیہ محققین است و آن سوال چنین است۔

سوال: آیا حق تعالیٰ درین عالم است و یا ماسوی عالم و اگر حق تعالیٰ درین عالم نبودہ در ماسوی عالم بودہ باشد دریں صورت وجود حق تعالیٰ محدود میگردد زیرا کہ در ائیت ثبت محدودیت ست

جواب: حق تعالیٰ موجود است و عالم موہوم لہذا موجود وہمی موجود خارجی را محدود ساختہ نمی تواند، مثال واجب و ممکن مثال نقطہ جوالہ و دائرہ موہومہ میباشد مسلم است کہ دائرہ موہومہ نقطہ موجودہ را تحدید کردہ نمی تواند اگر ہیچ یک دائرہ از اشراق نقطہ خالی نیست اما دائرہ محدد نقطہ نیست و نقطہ را محدود ساختہ نمی تواند بنابر آن نسبت دخول و خروج اتصال و انفصال ہم نقطہ ندارد۔

سوال: حکم بموہومیت عالم نمودن مذہب سوفسطائی ہاست کہ این طائفہ عالم را تابع خیال میدانند میگویند کہ اگر بلند را پست توہم نمایند پست است و اگر پست را بلند توہم نمایند بلند است این موضوع چگونہ خواہد بود؟

جواب: عالم موہوم مخترع نیست کہ بازالہ وہم زائل شود۔ چنانچہ مذہب سوفسطائی بلکہ عالم موہوم متقن است کہ عذاب و ثواب ابدی بوجود آن مترتب میباشد یعنی وہم با اتقان و رسوخ است: انچہ میفرماید شیخ ابو یزید بسطامی قدس سرہ میگوید لوائی ارفع من لواء محمدؐ الخ یعنی بیرقِ ما

Marfat.com

ت از بیرق محمدؐ۔ حضرت بایزید بسطامی سکر را کہ مقام فراغ از عالم است و توجہ باو تعالیٰ است
رجیح میدہد کہ مقام شعور و توجہ بعالم است و ہکذا برخی اولیاے کرام ولایت را از نبوت افضل
دلیل شان این است کہ ولایت رو بحق است و نبوت توجہ بخلق بعضے اولیاے دیگر بہ تعبیر و یا
یہ آن گفتہ اند کہ ولایت نبی افضل است از نبوت نبی (چنانچہ این موضوع قبلاً نیز در مکتوب
دوم و ہفتم این حصہ مفصلاً تذکار یافتہ است) ولے در نزد حضرت امام تمام این اقوال دور از حقیقت
یت است چہ در نبوت تنہا رو بہ خلق نمی باشد بلکہ توجہ بحق نیز دارد۔

خلاصہ فرمایش حضرت امام اینکہ صحو از سکر افضل است زیرا کہ صحو متضمن سکر است کہ صحو
از سکر حاصل میگردد، یعنی صحو کل است و سکر جزء بواسطہ اینکہ صحو بعد از سکر است و سکر مستلزم صحو
نباشد۔ لہذا سکر در حکم جزو صحو در حکم کل است، ہکذا نبوت نیز کل است و لایت جزو او است، بدلیل
اینکہ کمال نبوت متضمن کمال ولایت نیز میباشد و ہم تا گفتہ نماند کہ ولایت اولیا مربوط بظلال صفات
ثمانیہ بودہ ولایت انبیاء بہ خود صفات ثمانیہ او تعالیٰ مربوط است کمالات نبوت انبیاے عظام
عبارت از معارف ذات او تعالیٰ است، پس کسانیکہ ولایت اولیا را از ولایت انبیاء و یا ولایتِ
انبیاء را فوق نبوت شان گفتہ اند از اصل حقیقت این مراتب خبر ندارند، یعنی این طبقہ در مراتب
پائین تر قرار دارند و از دیدار احوال مراتب خود چنین چیزہا گفتہ اند و اگر بکمالات نبوت میرسیدند آنگاہ بحقیقت
این معارف آگاہ می شدند و این چنین چیزہا را نمی گفتند۔ انچہ میفرماید در نبوت تنہا رو بخلق نیست کہ
نبوت مقام جامع است در اینجا توجہ بحق و خلق ہر دو میسر است الخ یعنی حضرات انبیاء در وقت نزول بہ تمام
متوجہ بخلق اند و در وقت عروج بہر دوی حق و خلق متوجہ اند و اولیاء کرام در وقت نزول بظاہر متوجہ
بہ خلق و بہ باطن متوجہ بحق میباشند کہ کمالات عروجی را تمام نکردہ اند اما اولیاے کہ بانتہاے کمالات
رسیدہ اند در وقت نزول مانند انبیاے عظام بظاہر و باطن متوجہ خلق اند۔

سوال: حضرت امام در مکاتیب دیگر خود گفتہ اند کہ در وقت عروج بمقامات عالیہ کہ
بانتہا میرسد توجہ بہ فوق ضرورت ندارد۔ زیرا کہ معارف کمالات عالیہ طے شدہ عارف بظاہر و باطن

Marfat.com

متوجہ بخلق است و درین جا میفرماید کہ باطن نبی متوجہ بحق است ظاہر بخلق تطبیق این دو
چہ خواہد بود؟

جواب: فرمودہ این مکتوب شان بیان حال ابتدا و توسط کمالات نبوت و بیان
نبوت است و فرمایش مکاتیب دیگر شان بیان حال انتہا نزول نبوت میباشد و نیز این فر
شان بیان عروج نبوت است و فرمایش مکاتیب دیگر شان ہنگام نزول نبوت میباشد
نبوت انبیا عظام در عروج و نزول از اولیاء کرام متفاوت بودہ، زیرا کہ اولیاے کرام در عروج
و باطن متوجہ بحق میباشد و در نزول ظاہر بہ خلق و باطن بہ حق می باشند زیرا کمالات عروج
نشدہ، مگر عارفیکہ بکمالات انتہا سرفراز گردیدہ باشد بہ مانند انبیا بہ تمام متوجہ بخلق می با
آنچہ میفرماید مراد ازین گنجایش گنجایش صورت مرتبہ وجوب است الخ یعنی قلب عارف گنجا
تجلیات عالم وجوب و تمثال مرتبہ وجوب را دارد مگر گنجایش خود ذات و صفات او تعالیٰ را
زیرا کہ از ادراک عارف بلند است۔

تنبیہ: گفتہ شد کہ مقام نبوت دارائے حالات ابتدائی وسطی انتہائی میباشد و
نبوت دارائے احوال ثلثہ میباشد و ولایت نیز دارائے احوال ثلاثہ میباشد، چہ تابع مانند متبوع
میباشد پس ولایت ہم دارائے بدایت و وسط و نہایت است۔ آنچہ میفرماید کہ قلب محل گنجایش
او تعالیٰ است اما حالیت، محلیت، ظرفیت و مظروفیت نیست۔

سوال: آیا امکان خواہد داشت کہ یک چیز در چیزے دیگر جاے گیرد و باز ہم آن چیز از
آن چیز دیگر گفتہ نشود؟

جواب: فہم این موضوع از درک عقل بلند است و عقل نمی تواند کہ درین بارہ قضا
نماید۔ اگرچہ حق تعالیٰ در قلب عارف موجود است و لیکن ظرفیت و مظروفیت قطعاً نمی باشد چہ
صورتیکہ در آئینہ دیدہ میشود ہیچ ظرفیت و مظروفیت در بین صورت و آئینہ وجود ندارد۔

سوال: از بعض فرمایشات حضرت امام معلوم میشود کہ قلب محل تجلیات ذات مقدسہ

Marfat.com

وذات مقدس واز بعضے فرمایشات دیگر معلوم میشود کہ قلب محل خود ذات مقدس است این
ضوع چگونہ خواہد بود۔

جواب: فرمایشات اول شان در وقت ابتدا و توسط حضرت امام بودہ و فرمایشات ثانی شان
وقت انتہاے حضرت امام خواہد بود مگر این ظہور حق در قلب عارف یک معاملہ بے کیف می باشد۔

مکتوب نود و ششم

حضرت امام میفرماید خیلے بے انصافی است کہ در شصت گھڑی روز و شب دو گھڑی صرف
طاعت حق سبحانہ نشود و از چہل سہم یک سہم بفقرا ادا نباید و ہمچنان میفرماید در موسم جوانی کہ او آن
سلطان نفس امارہ است قلیل عمل را باجر کثیر برمیدارند الخ، یعنی طاعت جوانی مزد بزرگتری دارد۔
چنانچہ آنحضرتؐ میفرماید کہ من در جوان صالح و تائب در جنت مجاور می باشیم، در حین فرمایش این حدیث
شریف دو انگشت مبارک شان را یکجا ضم نمودہ اشارہ فرمودند کہ مانند این دو انگشت باہم نزدیک
میباشیم۔ حضرت امام در جائے دیگر میفرماید کہ طاعت جوانی چون خدمت آن عسکریست کہ در میدان
مقابلہ خدمت کردہ باشد۔ طاعت پیری چون خدمتے است کہ در اوقات دیگر یعنی در غیر میدان حرب
خدمت کند در بین این خدمت و آن خدمت فرق بسیار موجود است۔ آنچہ میفرماید اما ظلمات معاصی و
عدم مبالات باحکام منزلہ سماوی کے بگذارد کہ نور ایمان را بسلامت ببرد الخ یعنی اہمیت ندادن و بے باکی
نمودن بمقابل اوامر شرعیہ نخواہد گذاشت کہ نور ایمان را بسلامت ببرد۔ احکام شرعی اگرچہ جزئی باشد
وکس ازان انکار نماید و آنرا بہ تمسخر بگیرد و دنیاے فانی را از آخرت کہ دار بقا و جاودانی است ترجیح
بدہد آن شخص از اسلام خارج است۔ مکاتیب نمبر ۹۷ و ۹۸ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب نود و ہم

حضرت امام میفرماید تا زمانیکہ این اجتماع و انتظام بریاست غفلت ظاہر عین غفلت

Marfat.com

باطن است الخ یعنی انسان دارائے اجزائے عشرہ ولطائف دہ گانہ میباشد در وجود عوام این لطائف
مجاور و مختلط میباشد غفلت یکے متضمن غفلت دیگر است در وجود خواص این اجزا و لطائف بواسطہ
سلوک از ہمدیگر جدا گردیدہ اند۔ بنابرآن غفلت ظاہر عارف کہ متوجہ خلق است سبب غفلت
او نمی گردد ازین جاست کہ آنحضرت میفرمایند "چشم ہایم خواب میگردد لم خواب نمیشود" الخ یعنی حکم و
یک لطیفہ بہ لطیفہ دیگر سرائت نمی کند۔ حضرت فاروق اعظم میفرمایند "در وقت نماز خواندن تجہیز
باید از حال بزرگان درس گفتہ شود تا وطن بدن انسان از چنین کمال معنوی محروم نماند۔ حق تعالیٰ
"پیدا نکردہ ایم جن و انس را مگر برائے اینکہ مرا بشناسند"

پوشیدہ نماند کہ معرفت دو قسم است: یکے صورت معرفت است۔ دوم حقیقت معرفت
اول صورت معرفت آنست کہ عموم مومنان خدا را می شناسند بہ تقلید و یا باستدلال بذات و
ایمان دارند و قضایائے شرعیہ را قلبا تصدیق می نمایند، باوجودا ینکہ انکار و منازعہ نفس امارہ در
ادامہ دارد۔ دوم حقیقت معرفت آن است کہ تمام اجزائے بدن بمعرفت او تعالیٰ آشنا بودہ
اوامر و احکام او تعالیٰ عشق و علاقہ پیدا کند بر علاوہ ایمان قلبی تصدیق نفس نیز حاصل نماید
کہ در ابتدا منکر بودہ در وقت وصول بحقیقت معرفت از تعمیل تمام اوامر شرعیہ محظوظ میگردد
در عین حال بریاست لطائف عالم امر مفتخر میگردد و در پیس لطائف عالم امر می گردد۔ آنحضرت
میفرمایند "مختار ترین شما در جاہلیت مختار ترین شماست در اسلام زمانیکہ عالم شود" الخ یعنی
انسانی کہ قبل از سیر و سلوک مناہی را خواہان بودہ و از احکام و اوامر حق تعالیٰ انحراف می نمود
خوش نجتانہ بعد از تزکیہ و اطمینان و بعد از معرفت و عالم شدن بحقیقت بریاست لطائف
امر مفتخر و از تعمیل تمام اوامر و احکام شرعیہ محظوظ میگردد و باین بیت ترنم می نماید۔ بیت

بعد ازین دست من و دامن دوست — بعد ازین گوش من و حلقۂ یار
بیغم و درد تو صد حیف ز عمری کہ گذشت — پیش ازین کاش گرفتار غمت من بودم

اورنگ زیب سلطان کشور ہند از نواب مکرم خان کہ ۴۶ سالہ بود و بہ حقیقت ایمان و معرفت رسیدہ

Marfat.com

پرسید کہ عمر شما چند است؟ بجواب عرض کرد کہ چہار سالہ ہستم۔ اورنگ زیب بہ تعجب پرسید کہ چہ میگوئید؟ بجواب عرض نمود کہ ہمین مدت چہار سال کہ در خدمت حضرت عروۃ الوثقی سپری نمودہ ام در عمر حقیقی خود محاسبہ نمودہ ام وتنباقی عمر گذشتہ خود را در جملہ عمر حساب نمی کنم۔ بیت

عمر ہماں است کہ با یار بسر رفت باقی ہمہ بس حاصل وبے خبری بود

واقعاً کہ عمر یکہ بہ ہوا وہوس نفسانی بگذرد آنرا بجز از ضیاع عمر چیزے نمی توان گفت۔

آنچہ میفرماید روے او بہ تمام بخلق میگردد یعنی آنکہ گرفتاری باین ہا پیدا کند الخ یعنی عارف کامل ومنتہی حقیقی بظاہر وباطن خود نزول می کند، زیرا کہ از حصول کمالات عالیہ فارغ شدہ است ناگفتہ نماند عارف کہ بہ نہایت کمال نرسیدہ باشد وبرائے ہدایت خلق وارشاد منعطف باشد ظاہرش بخلق وباطنش بحق است، یعنی روح او برائے طے نمودن کمالات عالیہ در عروج می باشد ونفس او در نزول اما عارفیکہ بہ نہایت کمال رسیدہ باشد ظاہر وباطن او بخلق است۔

تذکرہ: اولیائے کرام در تعیین مقام دعوت اختلاف دارند۔ برخی میگویند کہ مقام دعوت جمع توجہ بین حق وخلق بیباشد وبعض گفتہ اند کہ نہایت مقام دعوت رجوع بحال بدایت است گفتار طائفہ اول بیان منتہی فی الجملہ بیباشد کہ ہنوز کامل نشدہ است۔ گفتار طائفہ ثانی بیان کمال منتہی حقیقی وکامل بیباشد زیرا کہ در نہایت نفس در روح ہر دو بہ عالم تعلق داشتہ ومنتہی کامل بہ ہر دوی روح ونفس نزول می کند ومتوجہ بخلق می گردد وعارف غیر منتہی نہ چنان است بلکہ ظاہر او بخلق وباطن او بحق است حضرت امام رجوع کامل را بیان داشتہ وفرمودہ اند کہ روے عارفہ بہ تمام بخلق است۔ آنچہ میفرماید اشارہ بدوام آگاہی نیست بلکہ اخبار است از عدم غفلت از جریان احوال خویش وامثال خویش الخ یعنی مولانا حسن کشمیری بحضور حضرت امام نوشتہ کہ از ین حدیث شریف کہ آنحضرتؐ فرمودہ اند "چشم من خواب ودل من بیدار بیباشد" معلوم میگردد کہ آنحضرتؐ بطرف حق تعالیٰ متوجہ است۔ پس آنچہ قبلاً تذکار رفت کہ عارف منتہی بہ تمام او بخلق است چگونہ خواہد بود؟۔

حضرت امام جواب میدہد کہ حدیث مذکور دلالت بدوام آگاہی ندارد بلکہ از حدیث شریف ثابت میشود

Marfat.com

کہ تو بہ آنحضرتؐ مبذول باشد غفلت شایان منصب نبوت نمی باشد زیرا کہ آنحضرتؐ عروج کمالات عالیہ فارغ گردیدہ اند پس این حدیث شریف مثبت دوام آگاہی نمی باشد و نیز حضرت امام حدیث شریف دیگر را کہ لی مع اللہ وقت لا یسعنی فیہ ملک مقرب ولا نبی مرسل الخ دلیل آگاہی نمی داند یعنی من ہمراہی حق تعالیٰ وقتے دارم کہ ہیچ ملک مقرب و ہیچ نبی مرسل را دراں وقت گنجایش نیست یعنی تجلی کہ برائے من است برائے ہیچ کس دیگر گنجایش ندارد حضرت امام این تجلی ہمہ مثبت دوام آگاہی نمی دانند زیرا کہ این تجلی ازاں طرف است توجہ عارف را دراں دخلی نیست آنچہ میفرماید کہ این تجلی ازاں جانب است متجلی لہ را کہ عارف است دراں صنعی نیست الخ یعنی را دراں دخلی نیست و عارف متوجہ تجلی کنندہ نمی باشد زیرا کہ از عروج کمالات عالیہ فارغ گردید پس دریں جا از قبیل پیر عشق در عاشق است و عاشق از سیر فارغ گشتہ است ناگفتہ نماند لطائف عالم امر تصفیہ و عالم خلق تزکیہ گردد عارف مظہر تجلیات باری تعالیٰ میشود اگرچہ عارف خلق متوجہ بودہ باشد و بعالم وجوب متوجہ ہم نبودہ باشد حضرت مولانا ے روم میفرماید بیت

رو تو زنگار از رخ خود پاک کن　　بعد ازاں آن نور را ادراک کن

آئینہ صوری برائے ظہور صورتِ دلربا در طاق بجلے خود قرار دارد چوں صفائی دارد صورت معشوق در وے نمایاں است و طاق کہ چوں صفائی ندارد صورت معشوق در وے نمایاں نمی گردد۔ مراد حضرت امام ازیں تفصیل این است کہ منتہی حقیقی با وجود توجہ بخلق مظہر تجلیات گردیدہ است و دیگران با وجود اینکہ توجہ بحق دارند مگر آن تجلیات نرسیدہ اند خلاصہ بعد از تصفیہ قلب و تزکیہ نفس انسان مظہر تجلیات او تعالیٰ می گردد۔ کسانیکہ دارائے کدورت بشری باشد ہزاراں توجہ کند مظہر تجلیات شدہ نمی تواند۔ سلطان الہند حضرت خواجہ معین الدین چشتی اجمیری میفرماید بیت

خانہ خالی کن از اغیار و بجو یار معین　　این محال است کہ ضدین یکدم میطلبی

یعنی زمانے کہ دل از غیر و ماسوی خالی شود مظہر تجلی حق تعالیٰ میگردد اگرچہ عارف متوجہ بخلق بودہ باشد عارفی درحین عبور از دریا بمریدِ خود گفتہ است "تو مرا یاد کن و من خدا را یاد می کنم" مقصد عارف این است

Marfat.com

مریدوے مبتدی بودہ وہنوز بمرحلہ تصفیہ وتزکیہ نرسیدہ است، اوازاو قابل قبول حق نبودہ ـ
بنابران دربین او وحق تعالیٰ حجاب ہاے زیادی موجود است اما دربین عارف وحق تعالیٰ حجابات
مرفوع شدہ است. خلاصہ اینکہ عارف اگرچہ متوجہ بخلق است مگر مظہر تجلیات بے نہایت است و دیگران
باوجود اینکہ توجہ بحق دارند مظہر آن تجلیات نمی باشند. بیت

اول بروب خانہ پسان مہمان طلب آئینہ شو وصال پری طلعتان طلب

مکتوب صدم

حضرت امام گفتہ شیخ عبدالکبیر یمنی را تردید نمودہ میفرماید، فقیر را تاب استماع امثال این
سخنہا نیست الخ" قائل این سخنان شیخ کبیر یمنی بودہ باشد ویا شیخ اکبر شامی" وہمچنان میفرماید، کلام محمد
عربی درکار است نہ کلام محی الدین عربی وصدرالدین قونوی وعبدالرزاق کاشی مارا بانص کار است نہ
بافص، فتوحات مدنیہ از فتوحات مکیہ مستغنی ساختہ است الخ یعنی فتوحات مدنی عبارت از احادیث
شریف است وفتوحات مکیہ وفصوص الحکم از تالیفات حضرت شیخ اکبر است. عبدالرزاق کاشی و
صدرالدین قونوی نیز از صوفیہ وجودیہ میباشد، چون گفتار وجودیہ مخالف شریعت است ومردم را در
اشتباہ می اندازد. بنابرآن حضرت امام بآن اعتبار نمی دہند باقیماند گفتار شیخ عبدالکبیر یمنی کہ گفتہ است
حق سبحانہ تعالیٰ عالم بغیب نیست، حضرت امام این قول اورا تقبیح فرمودہ ومستنکر میداند ومیفرماید
کہ صوفیہ وجودیہ اگر انا الحق وسبحانی میگویند معذورند ومغلوب الاحوال اما کلام شیخ عبدالکبیر یمنی از
احوال نیست ومستند بتاویل است قابل عذر نیست. اما چون مولانا حسن کشمیری قول عبدالکبیر یمنی را
تاویل دادہ وہم از حضرت امام پرسیدہ بنابرآن حضرت امام در تاویل آن کلام سخن گفتہ وتمام تاویلات
دیگران را تردید نمودہ چنانچہ در خود مکتوب میخوانید، وحضرت امام عجب بلاغت بخرج دادہ کہ در شروع کلام
خود قول شیخ کبیر را رد کردہ چنانچہ در ابتداء کلام خود فرمودہ وعلم الغیب عند اللہ سبحانہ

Marfat.com

مکتوب صد و یکم

حضرت امام میفرماید، ہر اعتراضیکہ بر نفس دارند در زمان امارگی مسلم است اما بعد از حصو اطمینان محال اعتراض نیست چہ نفس درین موطن از حق سبحانہ راضی است و حق جل علی شانہ نیز از و راضی میباشد پس نفس مرضی و مقبول او تعالی گردیدہ است بر مرضی و مقبول اعتراض نمی گنجد زیرا کہ مرا عین مراد حق است پس فضاء وصحرای قدسیت نفس از ہر گونہ اعتراض مبرا است الخ۔

تبصرہ: مسئلہ اطمینان نفس مسئلہ غامض و پیچیدہ ایست کہ ہر یک از عرفاء از کم اطمینان نفس خود و ورجہ آں سخن راندہ اند، چنانچہ یکے گفتہ۔

ہر چند نفس مطمئنہ گردد ہرگز ز صفات خود نگردد

چنانچہ در کلام ابتدائی حضرت امام نیز چنین بیان دیدہ شدہ است و این مکتوب شریف حال انتہا حضرت امام است کہ درین مرحلہ نفس اطمینان کامل حاصل کردہ قطعاً محل اعتراض بالائے نف باقی نماندہ است۔

تزکیہ و اطمینان نفس دارائے چہار مراتب می باشد: در ولایتِ صغری، در ولایتِ کبر ولایت ملاءِ اعلی۔ در کمالاتِ نبوت۔

در ولایت صغری کہ اصلاح نفس در آنجا مربوط بتجلیات ظلیہ است و اطمینان نفس د موطن بکمال نرسیدہ است بلکہ مورد اعتراض می باشد۔

اطمینان نفس در ولایت کبری کہ ولایت انبیائے عظام است تزکیہ نفس درین موطن آ تجلیات اصلیہ است یعنی تجلیات خود صفات ثمانیہ کہ دران ہنگام تزکیہ زیادہ شدہ لہذا چندان ا باو گنجایش ندارد۔

تزکیہ نفس در کمالاتِ نبوت، درین وقت تمام اجزائے بدن کہ عبارت از عناصر اربعہ ا اصلاح کامل یافتہ ہیچگونہ مخالفت در نفس باقی نمی ماند زیرا کہ نفس شیرہ عناصر اربعہ است و غیر

Marfat.com

اربعہ اجزاے او بیدو عناصر ہم درین وقت اصلاح شدہ است کیمیا کہ باثر عمل کیمیاوی اصل مادہ را بہ کلی تغیر میدہد، ہمچنان تجلیات کمالات نبوت نیز مس نفس را بواسطہ تزکیہ باطمینان کامل رسانیدہ واز مس شدن دوبارہ طہارگی مصون گردانیدہ است۔

ناگفتہ نماند کہ اولیاے کرام بمتابعت انبیاے عظام بہ کمالات فوق رسیدہ می توانند۔

تبصرہ: حضرت امام درجاے دیگر میفرماید و میگویند تا زمانیکہ نفس تزکیہ نشدہ وسوسہ از درونی و علتش ذاتی است بعد از تزکیۂ نفس وسوسہ و بیرونی میگردد، یعنی دراین وقت ورود وسوسہ و علت آن شیطانی خواہد بود و عارف از علت ذاتی خلاص میشود، مکاتیب ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴ حاجت بشرح ندارد۔

تبصرہ: حضرت امام علت ذاتی و عارضی را در بیرونی و درونی تقسیم نمودہ اند یعنی وسوسہ و علت را دو نوع دانستہ اند یکے ذاتی است دوم عارضی۔ علت و مرض ذاتی آنست کہ صدور وسوسہ از نفس صورت بگیرد۔ دوم مرض و علت آن ست کہ وسوسہ از بیرون یعنی توسط شیطان پیدا میشود بدلیل اینکہ درین مرتبہ نفس از وسوسہ رہائی یافتہ است و بواسطہ تزکیہ مطمئنہ گردیدہ است بنا بر آن درین مرتبہ وسوسہ وسوسہ شیطانی و بیرونی است و وسوسہ نفسانی نیست کہ اطمینان یافتہ و راضیہ و مرضیہ گردیدہ است۔

مکتوب صد و پنجم

حضرت امام میفرماید، مریض تا زمانیکہ از مرض بہ نشود ہیچ غذا او را سود مند نیست پس آدمی تا زمانیکہ بمرض قلبی مبتلا است ہیچ عبادت و طاعت او را نافع نیست الخ یعنی مرض قلبی عبارت از گرفتاری غیر و ماسوی و گرفتاری بہ نفس است، عدم منفعت بآن معنی است کہ طاعت او سبب عروجات و درجات عالیہ نیست و چون اخلاص دران کمتر است بدرجہ قبول نمی رسد۔ بنا بر آن طبیبان امراض قلبی قلوب گرفتار را بدواے فنا و بقا از مرض گرفتاری نجات دادہ بحب و عشق او تعالی آشنا می کنند عارفی میفرماید دلے کہ گرفتار غیر است از وے چہ توقع خیر است روحیکہ مائل بہ کہتر است نفس امارہ ازوے بہتر است۔ مصرع

حیف است زخوبی کہ شود عاشق زشتی

Marfat.com

یعنی روح کہ نورانی و مستعد است عاشق بدن شدہ و بدن گرویدہ نفس گردیدہ است، البتہ بعد از مسائل تصفیہ و تزکیۂ نفس این عشق نفس تبدیل بہ عشق و محبت واجب تعالیٰ میگردد و عشق غیر و ماسوی را ترک میگوید۔ مکاتیب ۱۰۶ و ۱۰۷ حاجت بشرح ندارد و شاید کہ صد و ششم بعد از صد و ہفتم صد و یافتہ باشد زیرا کہ در ۱۰۶، اثابت خواجہ محمد صادق بیان شدہ و در ۱۰۷، انکار او و حال آنکہ اثابت بعد از انکار است۔

مکتوب صد و ششم

حضرت امام میفرماید، فی الحقیقت کار بالعکس است یعنی نبوت افضل از ولایت است اگرچہ ولایت نبی باشد زیرا ولایت نبی مربوط بمعارف صفات او تعالیٰ است و نبوت نبی مربوط بمعارف ذات او تعالیٰ است و ولایت اولیا مربوط بظلال صفات او تعالیٰ است ارباب سکر کہ باین معارف نرسیدہ اند معذور اند۔

مکتوب صد و ہفتم

حضرت امام میفرماید، شرکت را دران حضرت جل سلطانہ اصلا بار نیست الخ یعنی قبل از تصفیہ قلب و تزکیہ نفس خلوص عبادت مشکل است و آن عبادت لایق قبول نمی باشد امام رحمت او تعالیٰ چیز دیگر است کہ سیئات را حسنات می گرداند۔ زیرا گرفتاری بمحبت غیر و ابارگی نفس انسان را از اخلاص دور می سازد و در وقت عبادت کسالت تولید میکند۔ آنچہ میفرماید مبدأ ظہور انوار قدم است یعنی فنا قدم اول ولایت و سبب ظہور انوار قدم است۔ صوفیہ کرام فنا را بمنزلہ طہارت و قرب او تعالیٰ را بمنزلہ نماز تعبیر می کنند و فناء را بدو نوع تقسیم نمودہ اند اول فنائے صوری، دوم فنائے حقیقی۔

اول فنائے صوری آن است کہ ماسوی را فراموش و بہ ظلال صفات او تعالیٰ کہ برزخ وجوب و امکان است رسیدہ باشد و صفات اضافیہ عینی وجوب نیست۔

دوم فنائے حقیقی آن است کہ بخود صفات و مراتب وجوب یعنی صفات و شیونات و اعتبارات

Marfat.com

رسیدہ باشد، ناگفتہ نماند کہ وصول ولایت صغریٰ تا بطلال صفات است۔
دوم ولایت کبریٰ مربوط بخود صفات است کہ ولایتِ انبیاء است۔
سوم ولایت ملاء اعلیٰ بشیونات اوتعالیٰ مربوط است۔
چہارم کمالات نبوت انبیاے عظام بذات بحت اوتعالیٰ مربوط است، چون ولایتِ انبیاء بصفات وولایت ملاء اعلیٰ بشیونات تعلق دارد لہذا بعض اولیاے کرام مانند امام غزالی وامام حرمین گمان بردہ اند کہ خواص ملک از خواصِ بشر افضل است، اگر این بزرگان بکمالات نبوت میرسیدند واز ان بہرہ ور میگردیدند چنیں چیزہا نمی گفتند۔
حضرت امام درجاے دیگر میفرماید کہ رسیدن بشیونات ذاتیہ اوتعالیٰ خیلے منعسر است مگر بعضے اولیاے محمدی المشرب در آنجا رسیدہ میتوانند ودرجاے دیگر میفرماید، تفاوت اقدام اولیاء باعتبار طے کردن این مراتب متفاوتہ است۔
تنبیہ: رسیدن بکمالات نبوت انبیاے عظام معاملہ مرادان ومحبوبان کامل است مریدان آنجا نمی رسند۔

مکتوب صدودہم

حضرت امام میفرماید، اما نزد مقربان از سیئات است الخ یعنی طلب جنت وحور وقصور کار ابرار است مقصد مقربین صرف ذات اوتعالیٰ است جل جلالہ۔ حضرت جنید بغدادی میفرماید کہ اگر در نماز وسوسہ جنت پیدا شود سجدۂ سہو می کنم واگر خطرۂ دنیا بیاید نماز خود را دوبارہ می خوانم۔
حضرت خواجہ حافظ شیرازی میفرماید۔ بیت

تو وطوبیٰ ما وقامتِ یار فکر ہر کس بقدر ہمت اوست

اما اگر مقربین در وقت نزول جنت میخواہند برائے آن میخواہند کہ محل رضاے باری تعالیٰ واگر از دوزخ پناہ میخواہند برائے آن میخواہند کہ محل غضب اوتعالیٰ است نہ از جہت دفع آلام وتکلیف نیرگان

Marfat.com

چہ خوب گفتہ اند: رضاء اللہ فی الجنۃ خیر من الجنۃ وسخط اللہ فی النار شر من النار یعنی رضائے حق تعالیٰ در جنت از جنت بہتر است وقہر خدا در دوزخ از دوزخ شدید است۔

عارفی یعنی حضرت نور المشائخ علیہ الرحمہ کہ قطب ارشاد وقت خود بودہ اند در خطبہ چنین قرارت مینمود: لو کانت الجنۃ نصیبا العاشقین بدون وصالہ فواویلا ولو کانت النار نصیب العارفین مع جمالہ فواشوقاہ یعنی اگر جنت بدون وصال حق تعالیٰ نصیب عاشقان گردد تاسف وویلا وحسرت است واگر دوزخ باجمال حق تعالیٰ نصیب عاشقان شود جائے شوق است بزرگے چہ خوب گفتہ شاید کہ این بزرگ حضرت ابوسعید ابوالخیر بودہ باشد، چہ خوب فرمودہ وکثرت رجاء خود را اظہار داشتہ است۔ رباعی

گفتے کہ ترا عذاب خواہم کرد — در حیرتم کہ در کجا خواہد بود
جائے کہ توئی عذاب نبود — وانجا کہ تو نہ ئی کجا خواہد بود

آنچہ میفرماید، حب آن سرگناہان است الخ یعنی دنیا مغضوبہ او تعالیٰ است بدلیل اینکہ سبب وصول خواستہائے نفس امارہ است ونفس در جبلت خود مخالف احکام شرعیہ ودشمن حق تعالیٰ است لہذا محبت دنیا سرگناہان بحساب میرود۔

تبصرہ: عداوت او تعالیٰ با نفس عداوت صفاتی است وبا کفر ذاتی یعنی نفس امارہ اگر از امارگی رہائی یابد وتزکیہ گردد۔ آنگاہ دوست او تعالیٰ میگردد وحتی بمقام محبوبیت مشرف میگردد، پس عداوت با نفس عداوت ذاتی نبودہ بلکہ راجع بامارگی نفس است وعداوت بہ کفر مربوط بذات کفر است۔

مکتوب صد ویازدہم

حضرت امام میفرماید، توحید عبارت از تخلیص قلب است از توجہ وگرفتاری غیر الخ۔ توحید سہ نوع است، یکے توحید تقلیدی، دوم توحید استدلالی، سوم توحید حالی وشہودی۔

Marfat.com

(۱) توحید تقلیدی و استدلالی یگانہ دانستن است بہ تقلید و یا بہ استدلال۔

(۲) توحید شہودی یگانہ دیدن است، یعنی توحید تقلیدی و استدلالی درحق عوام و علمائے ظواہر است و توحید شہودی و حالی نصیب عرفائے صاحب کشف است۔ ادراک وجدانی یک حالے از احوال شہود و وجدان قلبی ست۔

آنچہ میفرماید، فرق در بین لا معبود الا اللہ و لا موجود الا اللہ ظاہر است یعنی بہ تقلید و استدلال لا معبود الا اللہ گفتہ میشود و لا موجود الا اللہ حالتے است کہ وجود تمام ممکنات از شہود و دید عارف برآید۔ حضرت امام میفرماید، تا زمانے کہ دل را گرفتاری بماسوی متحقق است از ارباب توحید نیست الخ یعنی توحید حالی و کشفی ندارد۔ اگرچہ توحید استدلالی و تقلیدی داشتہ باشد۔ مکتوب ۱۱۲ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب صد و سیزدہم

حضرت امام میفرماید پس مجذوبان سلوک ناکردہ کہ در مقام قلب اند انجذاب شان بمقام روح است کہ فوق مقام قلب است الخ یعنی در جذبہ ابتداء انجذاب بمقام مافوق میباشد نہ انجذاب بہ عالم وجوب انجذاب بمقام مافوق باین معنی است کہ مقامات لطائف خمسہ ہر کدام آن مسلسل یکے فوق دیگرے قرار دارد۔ چنانچہ فوق لطیفہ قلب مقام روح است و فوق لطیفہ روح سر قرار دارد و فوق لطیفہ سر خفی و فوق لطیفہ خفی اخفی می باشد۔

تبصرہ: جذبہ ہائے لطائف خمسہ در مراحل ابتدا است کہ برائے بندیان حاصل میگردد و این جذبہ ہائے بندی صرف سالک سلوک را برائے سالک سہل می سازد و ظہور توحید وجودی نیز کہ سالک خود را حق می بیند ہم در ہمیں جذبہ ہائے بندی است بدلیل اینکہ روح بسبب بیچونی خود مناسبت فی الجملہ بعالم وجوب دارد۔ بنابرآن سالک بندی در بین بے چون فی الجملہ و بیچون حقیقی امتیاز کردہ نمی تواند خود را حق می بیند۔

Marfat.com

جذبہ ہائیکہ سالک را بعالم وجوب انجذاب میکند جذبہ منتہی است یعنی عارف در جذبہ نہایت قدسیت عالم وجوب را مشاہدہ میفرماید لہذا از توہمات توحید وجودی رہائی می یابد زیراکہ عالم امکان بہ عالم وجوب ہیچگونہ مشابہتی ندارد و در ابتدا کہ قدسیت عالم وجوب را نداند باشتباہ می کند و قدسیت روح را قدسیت وجوب میداند۔

ناگفتہ نباید گذاشت کہ یک نوع وحدت وجود برائے منتہی نیز ظاہر میگردد کہ عارف از غلبہ عشق و سطوت شئون وجوب خود را عین محبوب می بیند و این مقام مقام قرب است و مقام عین الیقین این مقام اگرچہ مقام قرب است باز ہم دارائے سکر است و ازین مقام قرب باید گذشت و بمقام اقربیت کہ مقام صحو است باید رسید و ہم پوشیدہ نماند کہ سالک اول یعنی سالک مبتدی در مقام علم الیقین و سالک ثانی در مقام عین الیقین قرار دارد۔ این موضوع بہ مکاتیب ۱۳۸ و ۱۳۹ حصہ ششم دفتر سوم نیز مشرح بیان گردیدہ است مطالعہ خواہید نمود۔

مکتوب صد و چہاردہم

حضرت امام میفرماید اہل ضلالت ریاضات و مجاہدات بسیار کردہ اند اما چون موافق شریعت حقہ نیستند بے اعتبار و خوارند الخ یعنی جوگی ہا و براہمہ ہند و فلاسفہ یونان ریاضت ہا بسیار کشیدہ صفائی نفس حاصل کردہ اند و صاحب کشوف مکونات گردیدہ اند چون ریاضات شان بمتابعت شریعت واقع نشدہ اند لہذا تزکیۂ نفس نصیب شان نشدہ و ازاں بے بہرہ ماندہ اند و این کمالیکہ آنہا بواسطہ ریاضت ہائے خلاف شریعت کمائی کردہ اند صرف جنبہ دنیوی داشتہ و یک عمل نامرضی است نتیجہ عمل نامرضی عقاب است و بس۔ و کشف ہائے آنہا استدراج می باشد۔

تبصرہ: صفائی نفس مانند زر اندودہ کردن مس است، تزکیہ نفس مانند زر گردانیدن مس است بہ عمل کیمیا از اندودہ تا زر خالص فرق بسیار موجود است و این زر گردانیدن نفس کہ

Marfat.com

بتوجہ شیخ مقتدا است کہ توجہ شان مانند کبریت احمر است۔ بیت

آنان کہ خاک را بنظر کیمیا کنند — آیا بود کہ گوشۂ چشمش بما کنند
در مس قلب من اے مظہر حق کن نظری — زانکہ اکسیر اثر نرگس شہلا داری
بنشین بہ گدایان در دوست کہ ہر کس — بنشست باین طائفہ شاہی شد و برخاست

یعنی سلسلہ عادت بہمین ترتیب پیش رفتہ است کہ مسترشد بواسطہ مرشد و بتوجہ شیخ مقتدا بہ سر منزل مطلوب میرسد و این عادت از طرف حق تعالیٰ نیز مراعات شدہ و قدرت را مستور اسباب گردانیدہ چنانچہ در تربیہ آنحضرتؐ کہ سہ مراتب شق صدر رخ دادہ است، این عمل شق صدر بر سبیل عادت و تلقین دیگران صورت گرفتہ باشد و اگر مراعات عادت نمی بود حق تعالیٰ قدرت داشت کہ بدون شق صدر ہم جسد مبارک آنحضرتؐ را از ہمہ لوازم و صفات بشریت مصفی و مزکی بسازد۔

مکتوب صد و پانزدہم

حضرت امام میفرماید، این راہ کہ ما در صدد انیم ہفت گام است دو گام در عالم خلق است و پنج گام در عالم امر الخ۔ یعنی دو گام عالم خلق عبارت از سیر عناصر و سیر نفس ناطقہ است و پنج گام عالم امر عبارت از قلب نوری، روح، سر، خفی و اخفیٰ میباشد بہ گام اول کہ تصفیہ قلب نوری است تجلی صفات اضافی رو میدہد و بگام دوم یعنی سیر روحی تجلی صفات ذاتیہ رونما میشود، و بگام سوم کہ سیر لطیفۂ سر است تجلی شیونات حاصل میشود، و بگام چہارم کہ سیر لطیفہ خفی است تجلی صفات سلبیہ یعنی اعتبارات ذاتیہ رخ میدہد و بگام پنجم کہ سیر لطیفہ اخفیٰ است تجلی شان جامع یعنی جامع صفات ثبوتیہ و سلبیہ پیدا میشود و این شان را شان کلی نیز می نامند۔

سوال: حضرت امام تجلیات شیونات و تجلیات صفات سلبیہ و تجلیات شان جامع را تجلیات ذاتیہ گفتہ اند و حال آنکہ این ہر سہ تجلی تجلی ذات بحت نیست بلکہ تجلی شیونات و اعتبارات است۔

Marfat.com

جواب: تجلی ذاتی بدو معنی اطلاق یشود۔

(۱) تجلی ذاتی بہ معنیٔ اعم۔

(۲) تجلی ذاتی بہ معنیٔ اخص۔

تجلی ذاتی بہ معنی اخص عبارت از تجلی ذات بحت . . . . . اوتعالی است اما تجلی ذاتی بہ معنی اعم عبارت از تجلی شیونات وصفات سلبیہ وشان جامع میباشد یعنی تجلی ذاتی بمعنی اعم آنست کہ تجلی صفات زائدہ نباشد صفات زائدہ عبارت از صفاتِ ثمانیہ است کہ این ہا دارای وجود خارجی زائد می باشند وبرعکس شیونات واعتبارات کہ زیادت خارجی ندارند بلکہ دارای وجود انتزاعی بودہ ومنتزع از ذات اوتعالی میباشند بخلاف صفات ثمانیہ کہ دارای وجود خارجی زاید میباشند۔

مکتوب صد و شانزدہم

حضرت امام میفرمایند زینہار بآن سلامتی قلب غرہ نشوید کہ امان رجوع است الخ یعنی محبت دنیا وگرفتاری ماسوی عوائل رجوع را فراہم میسازد در این جا مقصد حضرت امام این است کہ سلامتی قلب تو بکمال نرسیدہ است لہذا گفتہ اند کہ بآن سلامتی قلب غرہ نشوید ونگفتہ اند کہ بعد از سلامتی قلب رجوع میشود۔ بنا برآن مراد شان در اینجا قلب ناقص و ناکمل بودہ کہ عبارت از قلب حضرت عبدالواحد صاحب لاہوری است کہ تا ابتدم قلب شان کمال نیافتہ بود، اما اگر قلب سلامتی پیدا کند باز رجوع ندارد۔

سوال: قلب از عالم امر است ودر ذات خود پاکیزہ است ولے در محبس بدن قید بودہ بعد از تصفیہ وفنا وبقا وعروجات از قید محبوسیت بدن رہائی می یابد ایا دوبارہ محبوس خواہد گشت یا خیر۔

جواب: وقتیکہ فنائے قلب تکمیل یابد قلب واپس بہ صفات بشری رجوع نمی کند

Marfat.com

ماسوی آمیختہ نمی گردد اما اگر فنائے او کمال نیافتہ باشد خوف رجوع بہ صفات بشری موجود است۔
یراں حضرت امام میفرماید کہ بآں سلامتی قلب (یعنی قلب ناقص) غرہ نشوید چہ قلب تو ہنوز ناقص
ہ وبدرجہ کمال نرسیدہ است واگر فنائے قلب بہ کمال برسد صاحب آن قلب بماسوی گرفتار
ی شود و میگوید۔ بیت

این سرائے و باغ تو زندانِ تو　　خان و مان تو بلائے جان تو

و نیز می گوید

بعد ازیں دستِ من و دامنِ دوست　　بعد ازیں گوش من و حلقۂ یار
بے غم و درد تو صد حیف ز عمر کہ گذشت　　پیش ازیں کاش گرفتار غمت می بودم

توصیہ حضرت امام قبل از فنائے قلب است کہ بعد از فنائے قلب شغل دنیوی ضرر رسانندہ نمی تواند
یعنی وقتیکہ سالک بمقام رست بکار و دل بیار رسید و دارائے خلوت در انجمن شد آنگاہ شغل
دنیوی ضرر رسانندہ نمی تواند۔ حق تعالیٰ می فرماید "رجال لا تلہیہم تجارۃ ولا بیع عن
ذکر اللہ" یعنی مومنان کامل انانند کہ خرید و فروش ایشان را از ذکر خدا غافل ساختہ نمی تواند۔
حضرت عروۃ الوثقیٰ میفرماید "تا زمانیکہ قلب سالک بفنا آغاز نکردہ باشد از قبور بزرگان استفادہ
کردہ نمی تواند و از اینجاست"۔ خواجہ بزرگ فرمودہ اند۔ مصرع

تو تا کے گور مردان را پرستی

این فرمودہ شان در حق مبتدیان صرف خواہد بود کہ ہنوز فنائے قلب شان آغاز نیافتہ است۔
ہکذا حضرت عروۃ الوثقیٰ میفرمایند کہ بعد از شروع فنائے قلب از قبور استفادہ شدہ
می تواند و از سیاق و سباق کلام حضرت عروۃ الوثقیٰ معلوم می شود کہ بعد از کمال فنائے قلب عارف
بہ قبور اولیا ہم احتیاج داشتہ نمی باشد و بالذات از عالم قدس استفادہ کردہ می تواند و اگر از روحانیت
بزرگان گذشتہ و مرشد زندہ را مددگار خود می سازد فبہا و الا خیر۔

Marfat.com

مکتوب صد و ہفدہم

حضرت امام میفرماید چندگاه قلب تابع حس است الخ یعنی قلب بندی از عالم جدائی نیافته ولطائف از هم تجزیه نگردیده است لهذا قلب تابع حواس ظاهرت ومشاهدا مظاهر جمیله بر قلب تاثیر انداخته سبب عدم ترقی وعدم پیش رفت او میگردد ودر غیاب مر استفاده توجه کرده نمی تواند، اما در انتها چون لطائف از هم جدا می شوند قلب را تبعیتی بحس لهذا مشاهدات مظاهر جمیله ومرغوبات دنیاوی در قرب وپیش رفت قلبی هیچگونه تاثیر کرده نمی تواند بنابران بندی ومتوسط از صحبت شیخ کامل مفارقت نکند زیرا که در حال ودوری در غیاب استفاده کرده نمی تواند ودیدن مرشد سبب ترقی او می گردد ونهی بدون مرشد از مرشد استفاده کرده می تواند ومظاهر جمیله تاثیر بد کرده نمی تواند حضرت میرزا مظهر جان میفرماید که حسن خوبان در آئینه هیچ تاثیر بد نمی کند، چنانچه فرموده اند: من لم یملك عین قلبیس القلب عنده یعنی کسیکه چشمش باختیار او نباشد پس قلب او نیز باختیارش نمی بنابران مشائخ نقشبندیه فرموده اند که نظر بر قدم داشته باشد وعادت مبارک آنحضرت چنان بود که در حین رفتار پیش روی خود را نظر می نمودند وباطراف نظر نمی کردند واین حدیث از احادیث معروف است۔

حضرت امام درین مکتوب به ترغیب صحبت بزرگان امر نموده اند زیرا که در عروج ونزول در فنا وبقا توجه مرشد یک امر حتمی وضروری بحساب می رود۔ چنانچه حضرت مولانای روم میفرماید۔

یک زمانه صحبتِ با اولیاء بهتر از صد ساله طاعت بے ریا

بلے این فرموده حضرت مولانای روم به کلی مسلم است که صحبت مشائخ برای طالب کبریت احمر رابطه نیز حکم صحبت دارد۔ حضرت خواجه احرار که قطب وقت خود بوده میفرماید سایه رهبر به است از زبان گفتن باعتبار فائده می باشد نه باعتبار فضیلت۔

Marfat.com

مکتوب صد و هژدهم

حضرت امام میفرماید: حق سبحانہ تعالی کافہ اہل اسلام را از انکار فقرا و طعن در ایشان ... یعنی فقرا نائبان آنحضرتؐ اند دشمنی ایشان منجر بدشمنی آنحضرتؐ میگردد، این عمل بر علاوہ ... دینی و اخروی سبب زلت دنیوی نیز میگردد۔ ملا عصام نام شخص معروف سمرقندی کہ با حضرت ... خواجہ عبید اللہ احرار کہ قطب ارشاد زمان خود بود ماند عداوت باطنی داشتہ و نزد پادشاہ عیب جوئی ... میکرد۔ شخصے مذکور معزز و محترم قوم نیز بودہ و در عین حال شاگردان زیاد ہم داشتہ اند خاتمہ ... حال او چنان شد کہ دیوانہ مطلق گردیدہ و در حال دیوانگی در ہرات آمدہ مُرد۔

... اولیا در ظاہر مانند عوام می باشند یعنی در مسائل فرش ظرف وابستہ و غذا مانند دیگران نیازمند ... میگردد باطن ملک صفت اند بلکہ از ملائک ہم افضلیت دارند ازین سبب احترام این طائفہ ... ہمیشہ در نظر باید داشت مقولہ بزرگان است کہ میفرمایند من رای ظاہرہم خاب و ... سر و من را باطنہم افلح و نجی" یعنی بزرگان دین آنانند کسے کہ ظاہرشان را بہ بیند ... از باطن شان منکر باشد خائب و خاسر میگردد و کسے کہ باطن شان را می بیند کامیاب و بہرہ مند ... میشوند و از عذاب نجات می یابند و بزرگ شناس گردیدہ صاحب کمال می شود۔

مکتوب صد و نزدہم

حضرت امام میفرماید کہ گاہست کہ کاملان بعض از مریدان ناقص خود را ہم بہ تعلیم طریقت اجازت می دہند الخ یعنی این طور پیران تعلیم طریقت کہ ہنوز خلیفہ مطلق نشدہ اند و نفس ... شان ہنوز تزکیہ نیافتہ است صرف لطائف عالم امر شان بفنا و بقا مشرف شدہ است این ... طور مرشد را خلیفہ مقید گویند۔ حضرت امام باین طور خلیفہ ہا توصیہ میفرمایند کہ شغل دنیاے ... بر ایشان زیان داشتہ خود را با حوال حضرات خواجہ احرار و غوث الثقلین قیاس نباید کرد۔

Marfat.com

زیرا کہ آنہا بخلافت مطلق ودرجات کمال مشرف شدہ بودند ظاہر وباطن شان تفریق یافتہ بود اشتغال ظاہری شان درحضور باطنی شان تاثیرے نداشت یعنی ایشان بہ مرتبہ بیارودست بکار رسیدہ گردیدہ بودند وخلیفہ مقید نہ چنان است۔ بیت

کار پاکاں را قیاس از خود مگیر گرچہ باشد در نوشتن شیر شیر

مکتوب صد و بستم

حضرت امام میفرماید: اصحاب آنحضرتؐ بہ نسبت دریافت صحبت مبارک آنحضرتؐ مردم ماسوی انبیاء علیہم السلام افضلیت وبرتری دارند الخ یعنی بدلیل اینکہ ایشان ایمہ شہودی داشتند ونزول وحی را بہ چشم معائنہ ومشاہدہ میفرمودند وہم چنان پیغمبر را بچشم خود بہ

سوال: حضرت امام افضلیت صحبت آنحضرتؐ را کہ نصیب صحابہ کرام گردیدہ بیان فرمودہ وطالبان را بہ صحبت خود ترغیب می فرمایند درحالیکہ صحبت آنحضرتؐ چیز دیگر اند وصحبت اولیاے کرام چیز دیگر۔

جواب: واقعاً فضائل صحبت آنحضرتؐ کمالات وخصوصیات دیگرے داشتہ مگر نائبان اکمل ووارثان کامل آنحضرتؐ نیز بواسطہ حصول کمالات متبوع شان شبیہ صحبت پیغمبر وبراے طالبان کبریت احمر است۔

مکتوب صد و بست و یکم

حضرت امام میفرماید: این راہ ہمگی ہفت گام قرار یافتہ است الخ یعنی ارشاد فرمودہ حضرت امام معلوم میگردد کہ کمالات عالم خلق بعد از ظہور حضرت امام مزایاے دیگری پیدا کردہ زیرا کہ میفرماید این راہ بہ ہفت گام قرار یافتہ است یعنی تربیہ فقیر است ونفرمودہ است کہ این راہ این طور میباید است، ونیز میفرمایند کہ صاحب سہ گام ہم بمردم افادہ می نمایند الخ یعنی ارشاد می کند واز

Marfat.com

فرمائشات حضرت امام معلوم بیشود کہ صاحب سہ گانہ نیز خلیفہ مقید شدہ بینوا تد۔

مکتوب صد و بست و دوم

حضرت امام میفرماید، ہمت بلند باید داشت وہر چہ بدست آید نباید پرداخت الخ یعنی بظہورات وتجلیات ظلیہ فریب نباید خورد و بواقعات ومنامات مغرور نباید شد زیرا کہ اینہا ہمہ بشرات اند وقت وصول بہ مطلوب ہنوز کجاست وصحبت فقرائے ناقص سم قاتل است بدلیل اینکہ آنہا چیزہا اندک را بسیار نشان می دہند درحالیکہ ہنوز وصول مطلوب کجاست۔ بیت

ما پست قامتان کوتاہ دست تو درخت بلند بالائے

حضرت شیخ المشائخ خواجہ باقی باللہ کابلی بخاری دہلوی میفرماید۔ بیت

ہنوز ایوان استغنا بلند است مرا فکر رسیدن ناپسند است

سوال: در مکتوب ۱۱۶، از فرمایش حضرت امام معلوم می شود کہ قلب بکمال رسیدہ را ضرر ے متوجہ نمی باشد درین مکتوب باوجودیکہ تمام لطائف خمسہ بکمال رسیدہ با آن ہم آنرا ناقص وانمود می سازد فرق این گونہ فرمایشات ہائے حضرت امام چہ خواہد بود؟

جواب۔ در مکتوب ۱۱۶ مقصد حضرت امام کمال قلب بودہ کہ قلب بعد از کمال رجوع می کند و درین مکتوب شریف مقصد حضرت امام کمال عارف می باشد نہ کمال لطائفِ خمسہ واز کمال قلب کہ یک جز عالم امر است تا کمال عارف کہ مرکب از اجزائے عشرہ است فرق بسیار موجود است۔

بنابراں برائے عارف می فرماید کہ تنہا بکمال بعض لطائف قناعت نکند۔

حصہ دوم مکتوبات قدسی آیات

در ہمیں جا رخاتمہ یافت

والسلام

Marfat.com

مراتب قرب حضرت امام از عقل بالبند تر است

بعد از شفاعت سردار دوعالم صلی اللہ علیہ وسلم کہ صاحب شفاعت اولین و آخرین می باشند و فرمودہ کہ شفاعت من در حق کبائر امت من ثابت است بہ شفاعت حضرت امام نیز امیدواریم کہ بسبب کمال متابعت سردار دوعالم صلی اللہ علیہ وسلم بآن مرتبہ مشرف گردیدہ اند۔ حضرت امام میفرمایند کہ یک وقت بدون فکر بہ پہلوے چپ دراز کشیدم ہمان بود بہ فکر آن شدم کہ خوابیدن پہلوے چپ مسنون نبودہ بہ پہلوے راست خواب شوم بنفس گفت کہ از پہلوے چپ بہ پہلوے راست بگرد۔ گفتم این طور مسنون نبودہ بلکہ مسنون آنست کہ از نشستن بہ پہلوے راست خواب شوم نشستم و بار بہ پہلوے راست خواب شدم در آن وقت حق سبحانہ از غایت بے غایت خود بمن عنایت فرمود باین اندازہ متابعت کہ داری کسیکہ ترا بمن وسیلہ گرداند اورا می بخشم و آن وسیلہ بواسطہ و یا بوسائط بودہ باشد۔

و نیز حضرت امام میفرمایند می بینم کہ سردار دوعالم صلی اللہ علیہ وسلم بمن اجازہ نامہ نوشتہ و آن اجازت نامہ دو طرف داشتہ می باشد در یک طرف آن اجازہ نامہ این جہان و در طرف دیگر آن اجازہ نامہ آخرت یعنی حصہ از مقام شفاعت تحریر شدہ می باشد۔

و نیز حضرت امام میفرمایند کہ فقیر مخلصین خود را تا بہ قیام قیامت کہ بہ من اخلاص داشتہ می باشند می شناسم و نام خود او و نام پدر او را می دانم و چہرہ و شمائل او را بیان کردہ می توانم۔

حضرت امام در مکتوبے می فرمایند عارفے کہ از خواہشات خود فارغ و ہمہ مرادات او مراد خداوند بگردد در ین وقت حب این عارف حب خداوند است۔

Marfat.com

اَلَآ اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ

شرح مکتوبات قدسی آیات

محبوب سبحانی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ السامی

حضرت شیخ احمد کابلی سرہندی

حصہ سوم

شارح

مولوی نصر اللہ ہوتکی ولد مرحوم حاجی محمد شاہ خان

رکن از اراکین جمعیت العلمائے دولت علیہ اسلامیہ جمہوری افغانستان

محرر و مرتب و ہمکار شرح این کتاب مقدس

الحاج حفیظ اللہ خان سیرت بدخشی تالقانی ولد مرحوم صفر علی خان

بینگ باشی

Marfat.com

فہرست مضامین

موضوع	صفحہ
مکتوب ۱۲۳ - کسیکہ صحبت عارفے را یافتہ باشد و بسبب حج نفل آنرا ترک نماید داخل لایعنی است۔	۲۹
" ۱۲۵ - بیان وحدت الوجود است	
" ۱۲۶ - آفاقی وانفسی را نفی باید کرد	۳۰
" ۱۲۷ - خدمت والدین اگرچہ از حسنات است اما خدمت وعبادت او تعالیٰ بر آن مقدم تر است	۳۱
" ۱۲۸ - منازل وسطی ہمچو سراب مطلب نما ست	۳۲
" ۱۲۹ - آئینہ انسان بواسطہ جامعیت اتم است	"
" ۱۳۰ - بہ تلوینات احوال وظہورات تجلی مقید نباید شد۔	۳۳
" ۱۳۱ - طریقہ علیہ نقشبندیہ اقرب ترین طرق موصلہ است	"
" ۱۳۲ - حضرت امام از صحبت اغنیا مخالفت ومجلس فقرا ترغیب میفرماید	"
" ۱۳۳ - عمر موجودہ را در امر مقصودی صرف نماید کہ عمر آئندہ یک امر موہوم است	۳۴
" ۱۳۵ - بیان ولایت عامہ وولایت خاصہ	۳۴
" ۱۳۷ - التذاذ در عبادت از بزرگترین نعمت ہائے او تعالیٰ است	۳۷
" ۱۳۸ - در بیان گرفتاری دنیا	"
" ۱۳۹ - در بیان	۳۸
" ۱۴۰ - رنج ومحنت از لوازم محبت است	"
" ۱۴۲ - در بیان محبت فقرا	۳۹
" ۱۴۳ - جوانی را بہ لہو ولعب صرف نکنند	"
" ۱۴۴ - در بیان سیر الی اللہ وسیر فی اللہ	۴۰

Marfat.com

مکتوب	۱۴۵ - دربیان فضیلت طریقہ علیہ نقشبندیہ	۲۴۲
″	۱۴۶ - تو طفلی وخانہ رنگین است	۲۴۳
″	۱۴۷ - دربیان گسستن وپیوستن	۲۴۴
″	۱۴۸ - صاحب ری بے حاصل است	۲۴۵
″	۱۴۹ - رزق درسبب معین منحصر ومربوط نیست	۲۴۶
″	۱۵۰ - دربیان ترغیب برضائے حق تعالیٰ	″
″	۱۵۱ - دربیان یادداشت ویادکرد	″
″	۱۵۲ - دروقت عروج محبت حق تعالیٰ غالب است ودروقت نزول محبت آنحضرتؐ	۲۴۷
″	۱۵۳ - دربیان فنائے مطلق	۲۴۸
″	۱۵۴ - دربیان فنائے صوری	″
″	۱۵۵ - مراد از وطن، وطن روح است	۲۴۹
″	۱۵۶ - این مکتوب بہ میان مزمل تحریر شدہ	″
″	۱۵۷ - نزد حکام نگاہ داشتن زبان ودرحضور اولیائے کرام نگہداشتن دل لازم است	۲۵۰
″	۱۵۸ - تفاوت مراتب کمال بسبب تفاوت استعدادات است -	″
″	۱۵۹ - جسم وروح بہ دوطرف نقیض واقع شدہ اند -	۲۵۱
″	۱۶۰ - مشائخ طریقت سہ طائفہ اند	۲۵۲
″	۱۶۱ - مقصود از طے منازل سلوک حصول ایمان حقیقی است	۲۵۴
″	۱۶۲ - شان کلام از جملہ شیونات ذاتیہ است	۲۵۵
″	۱۶۴ - فیض حق سبحانہ برخواص وعوام بے تفرقہ وارد است - تفاوت قبول وعدم قبول ازین طرف ناشی است	۲۶۰
″	۱۶۵ - دربیان میراث صوری ومیراث معنوی آنحضرتؐ	″
″	۱۶۶ - تا چند برخود چون نادرمہ بان باید	۲۶۱
″	۱۶۷ - حضرت امام بکلمات عارفانہ شخص ہندو را بطرف دین مقدس اسلام دعوت منفرماید	″
″	۱۶۹ - دربیان او تعالیٰ وسالک مبتدی ہیچ مناسبت نیست -	۲۶۳
″	۱۷۲ - دربیان صورت شرعیہ وعلمائے ظواہر	″

Marfat.com

مکتوب ۱۷۳	بشر از خالق البشر چه دریابد	۲۶۵
〃 ۱۷۴	دیوانگان این راه با این معیت تسلی نمی گیرند	〃
〃 ۱۷۵	سالکان را از تلوینات احوال چاره نبود	〃
〃 ۱۷۶	به سکوت و حفظ نسبت باطن باید پرداخت	۲۶۶
〃 ۱۸۰	صاحب اعتراض از زیغ قلب خلاص نشده است	〃
〃 ۱۸۲	حصول رابطه علامت مناسبت است	۲۶۷
〃 ۱۸۸	اختفاء بعضی از لطائف متصور بر آن لطائف است	۲۶۹
〃 ۱۹۰	در وقت ذکر ملاحظه ذات با محبت او تعالی را در خاطر باید داشت	〃
〃 ۱۹۲	در بیان سیر تفصیلی و اجمالی	۲۷۰
〃 ۱۹۶	در بیان اینکه دو گام بعالم خلق تعلق دارد	۲۷۲
〃 ۱۹۷	در بیان آنکه تا آن را اقربیده است بسوے آن نظر نفرموده	۲۷۴
〃 ۱۹۸	فتوحات مکیه مفتاح فتوحات مدینه باد	۲۷۵
〃 ۲۰۱	اگر گوید بر من منکشف ساخته اند	۲۷۶
〃 ۲۰۲	طریق ما طریق دعوت اسماء نیست	〃
〃 ۲۰۳	صحبت این طایفه از ضروریات است	〃
〃 ۲۰۷	وجد و حال را از مقاصد نباید شرد۔	۲۷۷
〃 ۲۰۸	در بیان عروج	〃
〃 ۲۰۹	در بیان حقیقت شخص عبارت از تعین وجودی است	۲۷۸
〃 ۲۱۱	در بیان درباره مقوله مولوی رح	۲۸۴
〃 ۲۱۲	مرشد کامل مرید خود را از ولایات دیگر به ولایت محمدی رسانیده میتواند	۲۸۶
〃 ۲۱۷	کشوفات الٰہی و ظهورات اسمائی در اثنائے راه است	〃
〃 ۲۲۰	عارفان برائے عروج و نزول نیز اذکار جداگانه تعین کرده اند۔	۲۸۸

تمت

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

شرح مکتوبات قدسی آیات حصہ سوم

مکتوب صد و بست و سوم

حضرت امام مولانا طاہر بدخشی را از حج نفل باز میدارد و میفرمایند کہ ادائے نفل اگرچہ حج باشد اگر مستلزم باشد فوت فرضی را از فرائض داخل مالا یعنی است الخ از سیاق حضرت امام معلوم می گردد کہ معرفت حق تعالیٰ واجب است و کمال معرفت بسلوک و تصفیۂ قلب و تزکیۂ نفس مربوط است بنا بر آن کسے کہ صحبت عارفی را یافتہ باشد و بہ سبب حج نفل آنرا ترک نماید داخل لایعنی است، زیرا کہ صحبت شیخ سبب ترک حسد و ترک بخل و عجب و غیرہ صفات ضمیمہ است و ترک این امور از واجبات است۔ حسنات ابرار

و نیز نفس امارہ دشمن خداوند بودہ دوست گردانیدن و تزکیۂ آن واجبات است۔ سردار دو عالم میفرماید عداوت کن با نفس خود بدرستی کہ او بہ دشمنی من ایستادہ است این حدیث مبارک حدیث قدسی است۔

با پری رو اگر در خانہ باشد کسے میل بیرون چون کند دیوانہ باشد کسے

حضرت امام در مکتوب میفرماید در بین ایمان شہودی و استدلالی فرق بسیار است، ایمان تقلیدی کہ بر آں عوام است و ایمان استدلالی کہ از علمائے ظاہر است، از خلل و زوال محفوظ نمی باشد و ایمان شہودی از زوال و خطر محفوظ می باشد اما قطعیت حسن خاتمہ مربوط بہ نصوص است۔ مکتوب ۱۲۴ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب صد و بست و پنجم

حضرت امام در این مکتوب تردید مسلک وحدت الوجود میفرماید و میفرمایند کہ عالم صغیر یعنی انسان و عالم کبیر یعنی تمام مخلوقات مظاہر تجلیات اسما و صفات او تعالیٰ می باشد کہ تجلیات این

Marfat.com

اسماوصفات بہ عدمات متقابلہ خود منعکس گردیدہ حقایق ممکنات گشتہ اند و نیز میفرمایند کہ عالم ممکنا
را با خالق خویش غیر از مخلوقیت و مصنوعیت ہیچ نسبتے نیست۔ مصرع

چہ نسبت خاک را با عالم پاک

حکم بہ اتحاد و عینیت و احاطہ و سریان و معیت ذاتیہ آنجا از سکر و غلبہ حال است و در جاے دیگر میف
کہ وجودیہ اگرچہ دوستان او تعالیٰ می باشند و محبت او تعالیٰ از غیر بریدہ اند اما با آخر کار رسیدہ اند و سخ
آنہا مردم را در بلا انداختہ اند و سبب آن نارسیدن است۔ فرد

فراقِ دوست اگر اندک است اندک نیست درون دیدہ اگر تیم موست بسیار است

مکتوب صد و بست و ششم

حضرت امام توصیہ میفرمایند آلہۂ باطلہ آفاقی و انفسی را نفی باید کرد و تمام خواہشا
نفسانی را باید گذاشت الخ چہ خواہشاتِ نفسانی خلاف مرضی حق تعالیٰ است و در نفس امارہ مخالف
او تعالیٰ موجود است و نیز میفرمایند کہ در جانب اثبات ہر چہ در حوصلہ فہم تو در آید آنرا نیز نفی باید کرد
یعنی ظلال اسما و صفات و تجلیات ظہورات ظلیہ با اصل مطلوب مشابہت و مناسبت فی الجملہ
می باشند لہذا سبب اشتباہ سالک می گردد و چوں اینہا اصل مطلوب نیستند بنا بر آن ہمہ را
باید ساخت و بہ آن گرفتار نباید شد تا با اصل مطلوب رسیدہ شود۔

ناگفتہ نماند کہ تجلی عبارت از صرف یک تو رنمی باشد، بلکہ تمثال و عکس یک شے تجلی آن
می باشد، ازین ناحیہ تجلی سبب اشتباہ سالک میگردد و سالک اصل را از ظل امتیاز دادہ نمی توا
بنا بر آن بہ مرشد ضرورت است آنچہ در حدیث شریف آوردہ است رایت ربی فی احسن صور
نیز تمثال مرتبۂ وجوب او تعالیٰ خواہد بود زیرا کہ حق تعالیٰ از صورت منزہ است۔ حضرت امام در مکتو
میفرمایند عارفیکہ با اصل نرسیدہ باشد ہر ظل را اصل می پندارد زیرا کہ ظلال وجوب ہم یک نوع قا
داشتہ می باشد و آنچہ میفرماید نصیب ممکن بودن عجز از ادراک واجب تعالیٰ امر دیگر نیست الخ شاید ا

Marfat.com

وقت معرفت ابتدائی حضرت امام باشد زیراکہ حضرت امام در دفتر ثالث میفرماید وقتیکہ عارف
بون شود ادراک او تعالی بلکہ درک ادراک او تعالی برائے او نہایت میگردد۔ درک ادراک بہ نسبت
راک قوی تراست چنانچہ من جامہ شمارا ادراک می کنم کہ رخت است اما ادراک کردہ نمی توانم کہ پختہ
ست و یا پشمی پس ادراک ہست و درک نیست، اما ایں فرمودہ شان دربارۂ دیگران است نہ مقام
ود حضرت امام میفرماید آنچہ در حدیث شریف وارد است کہ تفکروا فی صفات اللہ ولا تفکروا
ی ذات اللہ یعنی در صفات او تعالی فکر کنید و در ذات او تعالی تفکر نہ کنید مراد از آن تفکر چونی و چندے
ست و در وقت گذشتن از چونی و چندی تفکر ذات او تعالی ممنوع نمی باشد والحق کہ درست میفرماید
بدلیل اینکہ اگر عارف بہ ادراک او تعالی و بدرک ادراک آن مرتبہ مقدسہ مشرف نشود مسائل عین الیقین
وحق الیقین چہ خواہد بود؟ و یا این فرمایش حضرت امام مطابق حال مخاطب بودہ کہ ہنوز بمرتبہ نہایات
رسیدہ است نہ حال خود امام اولیاء کلموا الناس علی قدر عقولہم۔

وآنچہ میفرماید وجود را نیز در آن موطن گنجایش نیست الخ یعنی چون وجود از صفات و یا از اعتبارات
ذاتیہ او تعالی می باشد لاجرم از ان مرتبۂ مقدسہ نازل تر است۔ اما رویت حق تعالی بچشم سر در دنیا واقع
نیست اگرچہ ممکن است مگر واقع نیست زیراکہ دنیا و چشم این دنیا لیاقت آن دولت را ندارند۔ چشم
آخرت لیاقت دیگرے را جایز است کہ چشم دنیا ناقد آن است۔ خلاصہ چشم دنیا بچشم آخرت قطعاً
قابل مقایسہ نمی باشد چشم دنیا از عدم ساختہ شدہ و چشم آخرت از تجلیات ذاتیہ حق است۔

مکتوب صد و بست و ہفتم

حضرت امام بہ صفر احمد رومی ہدایت می دہند کہ خدمت والدین اگرچہ از حسنات است
اما خدمت و عبادت او تعالی بر آن مقدم تر است الخ یعنی خدمت والدین عمل ابرار است و تحصیل
معرفت عمل مقربین۔ شتان بینہما۔

Marfat.com

مکتوب صد و بست و ہشتم

حضرت امام میفرمایدکہ منازل وسطی ہمچو سراب مطلب نما است الخ یعنی تجلیات و تمثالات ع
وجوب مشابہتی فی الجملہ بمطلب داشتہ وسبب اشتباہ سالک میگردد و میفرمایدکہ خلاصی ازیں ظل و
بہ توجہ شیخ مقتدا است الخ بلے درین راہ غیب الغیب بے مدد مرشد معاملہ دشوار است سالک بے
نابینا می باشد و ظلال وجوب بسبب قدسیت خود او را مشغول می دارند، دنیا محل اسباب اس
چنانچہ در تربیت آنحضرتؐ کہ سردار محبوبان است نیز از اسباب عادیہ کار گرفتہ شدہ است و
آنحضرتؐ بہترین دلیل ثبوت اسباب عادیہ می باشد و آنچہ آنحضرتؐ میفرمایند کہ سہ مرتبہ حضرت جبر
مرا در کنار گرفت و فشار دادہ، مرادشان ازین فشار القائے قوہ قدسیہ بودہ۔ این امر نیز دلیل ثبو
اسباب عادیہ می باشد توجہ حضرات مشائخ کرام نیز بتاسی و پیروی ہمیں القائے صفات قدسی
تا گفتہ نماند کہ حضرت جبریل با آنحضرتؐ تنہا تعلیم قرآن نکردہ بلکہ توجہ و القائے کمالات وجوبیہ نیز
اما این القائے قدسیت حالت ابتدائی سردار دو عالم بودہ و کمالات انتہائی سردار دو عالم از
حضرت جبریل بسیار بلند است۔

مکتوب صد و بست و نہم

شرح این مکتوبات در مکتوم ہفتادم گذشتہ است و آنچہ میفرماید آئینہ انسان بواسط
جامعیت اتم است الخ یعنی گنجایش تجلیات عالم وجوب کہ در انسان است در تمام کرۂ خاک،
آب وغیرہ نیست زیرا کہ کرۂ خاک تنہا خاک است و کرۂ آب باوسعت خود تنہا آب، اما انسان جا
اجزائے عشرہ می باشد و سبب تحمل بار امانت نیز ہمیں جامعیت انسان است۔ حافظ شیرازی میفرماید

بیت آسمان بار امانت نتوانست کشید قرعۂ فال بنام من دیوانہ زدند
قدسیان را عشق ہست و درد نیست دردرا جز آدمی درخورد نیست

Marfat.com

مکتوب صدوسی ام

حضرت امام ہدایت میدہد کہ بہ تلوینات احوال وظہورات تجلی مقید نباید شد وبواقعات مغرور نشوید الخ یعنی واقعہ مثل خواب است باید بکوشید کہ بخود آن کمال برسید یعنی آن کمال را حاصل کنید نہ اینکہ تمثال کمال را در خواب دیدہ وبہ آن اکتفا نمائید۔ بیت

چو غلام آفتابم ہمہ زآفتاب گویم نہ شبم نہ شب پرستم کہ حدیث خواب گویم

مکتوب صدوسی ویکم

حضرت امام علو شان طریقہ حضرات خواجگان را اظہار واحد اثانیکہ بعض خلفاے این خانوادہ دریں طریقہ علیہ نمودہ اند آنرا تقبیح می نمایند یعنی طریقہ علیہ نقشبندیہ اقرب ترین طرق موصلہ است، اول اینکہ نہایت دیگران کہ جذبہ است در بدایت این طریقہ علیہ درج است وبیز نہایت این طریقہ عالی وصل عریان می باشد نہایت دیگران وصل مطلق است ودر وصل مطلق اگرچہ حجب ظلمانی از بین رفتہ مگر حجب نورانی حائل می باشد، اما در وصل عریان حجب نورانی نیز بہ کلی از بین رفتہ وہیچ حایلے باقی نمی ماند۔ این فضیلت از اتباع سنت وعمل عزیمت است وبعض خلفاے این طریق کہ اختراع بدعت کردہ اند از کمالات این طریق محروم اند۔

مکتوب صدوسی ودوم

حضرت امام از صحبت اغنیا ممانعت وبہ مجلس فقرا ترغیب میفرماید بدلیل اینکہ در مجلس اغنیا حظِ نفس است ونفس مغضوب اوتعالی است ودر مجلس فقرا حظِ روح است کہ محمود ومحبوب است، مقولہ بزرگان است کہ میفرمایند حظوظ نفسانی بمقابل حظوظ روحی ہیچ بودہ وقطعاً قابل مقایسہ نمی باشد، از بزرگے نقل می کنند کہ در وقت سرما در صحراے ولایت فرہ نشستہ بود

Marfat.com

در اطراف وجوانب او برف می بارید اما در جائیکہ او نشستہ بود برف نمی بارید۔ مخلصی بحضور او عرض کرد کہ چرا این گونہ تکلیف را متحمل و در صحرا نشستہ اید؟ در جواب فرمود کہ حرف مزن، اگر سلاطین دنیا از این حظ روحانی باخبر شوند خوف آن میرود کہ بزور عسکر و اسلحہ آنرا از من بگیرند۔ مصرع

آنکہ آن داد بہ شاہان بہ گدایان این دار

مکتوب صد و سی و سوم و سی و چہارم

حضرت امام درین دو مکتوب ملا محمد صدیق را از شغل دنیا و از تاخیر در عبادت منع میفرماید و میفرماید کہ عمر موجود را در امر مقصودی صرف نمائید و ہکذا میفرماید کہ عمر آئندہ یک امر موہوم است بآن برسیم یا نہ رسیم۔

مکتوب صد و سی و پنجم

حضرت امام درین مکتوب ولایت عامہ و ولایت خاصہ را شرح میدہد یعنی ولایت دو نوع است: یکے ولایتِ عامہ و دیگرے ولایتِ خاصہ است۔ ولایتِ عامہ ولایت کافۂ مومنان است چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید اللہ ولی الذین امنوا یعنی حق تعالیٰ دوستدار مومنان است۔ ولایتِ خاصہ عبارت از قرب حضرات انبیاء و عبارت از عروج و نزول است۔

ولایت خاصہ نیز دو قسم است: اول قرب و ولایت انبیاء عظام۔ دیگر دوم ولایت خاصہ کہ عبارت از ولایت آنحضرت است کہ از سایر ولایت ہا امتیاز خاصی را حایز است۔

پوشیدہ نماند کہ ولایت اولیاء کرام یا منسوب بولایت سردار دو عالم و یا منسوب بولایت انبیاء دیگر است۔ درین ولایت خاصہ و عامہ فرق زیاد موجود است چنانچہ در ولایت خاصہ از خود گذشتن و در ولایت عامہ بر خود لرزیدن و بر مرغوبات نفس فرو ماندن است۔ حضرت بابا سماسی میفرماید: واز او تعالیٰ حکایہ میکند۔ بیت

اے بندہ بمن گریز و خود را ایلہ کن گر شاہ جہان نشدی آنگاہ گیلہ کن

Marfat.com

ونیز میفرماید: بیت

در مسلخ عشق جز نکو را نکشند — لاغر صفتان وزشتخو را نکشند
گر عاشق صادقی ز کشتن مگریز — مردار بود آنکه او را نکشند

بیت بنشین بگدایان در دوست که هر کس — بنشست بایں طائفه شاهی شد و برخاست

حضرت میرزا مظہر جان جانان علوی مجددی میفرماید

مظہر طلبی گر بجہان منزل راحت — بگذر تو ز خود بس ایں پرده مقام است

وآنچه حضرت امام میفرماید که روح بمکاشفهٔ صفات لاہوت (یعنی الوہیت) ولطیفهٔ سر بملاحظه شیون واعتبارات ذاتیه ولطیفهٔ خفی به کمالات تنزیه ولطیفهٔ اخفی باتصال بلاکیف مشرف بشود الخ این اشاره است بمبادی فیوض لطائف یعنی مبدأ فیض روح صفات ذاتیه است و مبدأ فیض قلب نوری صفات فعلیه است ومبدأ فیض سر شیونات ذاتیه واز خفی صفات سلبیه وتنزیهات او تعالی است ومربی اخفی شان جامع واتصال بلاکیف ذات واجب تعالی است۔ آنچه میفرماید که ولایت خاصهٔ محمدیه در عروج وهم در نزول از سائر ولایات ممتاز است الخ یعنی عروج آدم المشرب بصفات فعلیه است وعروج نوحی مشربان وابراہیمی مشربان بسلوب ذاتیه وعروج موسوی مشربان به شیونات ذاتیه وعروج عیسوی مشربان به تنزیهات یعنی صفات سلبیه یعنی اعتبارات ذاتیه که از شیونات بلندتر است وعروج محمدی المشربان بشان جامع واتصال بلاکیف است۔ وقسمت این مسئله که آیا ولایت حضرت موسیٰ ویا کمال ولایت حضرت عیسیٰ فوق است؟ این موضوع را در حصه چہارم بمکتوب نمبر ۲۵۱ مکتوبات قدسی آیات در کتوبیه [illegible] مخدوم زادگان تحریر یافته است جستجو وحل مطلب نمائید۔

وآنچه میفرماید که ولایت محمدی در نزول نیز ممتاز است، بیانش آنست که نزول آنحضرت تمامتر وکامل تر است ومقرر است که نزول باندازه عروج است واولیاے که بر قدم مبارک آنحضرت اند اگرچه در دنیا رویت بصری برائے شان نیست اما حالتی برائے این بزرگان کرام حاصل میگردد که

Marfat.com

شبیہ بردیت می باشد، حضرت امام دریں مکتوب میفرمایند کہ نزول آنحضرتؐ نیز دارائے انبیا
میباشد دلیل انبیاء شان این ست کہ اجساد محمدی المشربان از عالم امر شان نصیبے داشتہ میباشد

سوال: حضرت امام دلیل انبیاء نزول آنحضرتؐ را مبنی براین دانستہ اند کہ اجساد محمدؐ
المشربان از عالم امر شان نصیب وبہرہ میداشتہ باشند بہرہ بردن اجساد از عالم امر بحالت نزو
چہ ارتباط خواہد داشت؟

جواب: بہرہ ورگردیدن اجساد از عالم امر وباطن عارف در وقت عبادت است
عبادت در حین نزول صورت میگیرد بدلیل اینکہ ہنگام عروج وقت استہلاک واضمحلال عا
است بنابرآن در وقت نزول از این کمال باخبری گردند۔ اما جسد غیر محمد المشربان این فضیلت
را ندارند یعنی دارائے این امتیاز نمی باشند وکمالات باطنی شان بظاہر شان سرایت نمی کند۔

حضرت امام میفرمایند کہ کمالات وقرب عناصر فوق کمالات نفس مطمئنہ است الخ چنانچہ قر
نفس راضیہ ومرضیہ فوق کمالات عالم امر است وہکذا کمالات عناصر اربعہ فوق کمالات نفس ا
خصوصاً وصول بذات بحت او تعالی خاصہ عنصر خاک است، فرق درمین عناصر ونفس مطمئنہ آنے
کہ در نفس مطمئنہ کہ سکر غالب است بہ سبب استغراق وسکر در نفس ہیچ مخالفت نمی ماند وجہاد
خاتمہ می یابد، اما در عناصر کہ در آن صحو غالب است، مجال مخالفت ومجاہدہ باقی است، بنگا
عامل ترقی مربوط بمجاہدہ می باشد، حدیث شریف است کہ آنحضرتؐ میفرمایند الجہاد ماض
الی یوم القیامۃ یعنی جہاد تا قیامت جاری وباقی ہے اگرچہ این حدیث شریف در جہاد کفار وا
است اما چون فرمایشات آنحضرتؐ جوامع الکلیم است، جہاد نفس وعناصر نیز مراد است، کمالا
عناصر اگرچہ فوق کمالات نفس است اما در عناصر مخالفت می ماند کہ جہاد قطع نشود یعنی عناصر
ندارند بنابرآن مجال مخالفت در آنہا می ماند کہ جہاد قطع نشود ونفس بہ سبب لطافت خود ملحق بعا
امر بودہ ومستغرق معشوق است ومجال مخالفت دراں نمی ماند۔

حدیث جوامع الکلم آن حدیث راگویند کہ یک ویا دو کلمہ آنحضرتؐ جامع تمام عبادات و

Marfat.com

کاملات باشد، چنانچہ آنحضرتؐ فرمودہ اند التعظیم لامر اللہ والشفیق علی خلق اللہ یعنی دین عبارت از تعظیم امر او تعالیٰ و شفقت بر خلق خدا است این حدیث جامع الکلم است تمام اوامر دینی در آن ذکر است۔ جہاد بمعنی جہاد با کفر و جہاد با نفس و عناصر نیز مراد است چنانچہ از حدیث شریف رجعنا من جہاد الاصغر الی الجہاد الاکبر ہر دو جہاد مراد است یعنی باز گشتیم از جہاد اصغر بسوے جہاد اکبر، درین جا مراد از جہاد اکبر جہاد نفس و عناصر است، یعنی کسانے کہ باطمینان نفس مشرف نشدہ اند جہاد اکبر در بارۂ آنہا جہاد نفس می باشد و عارفانیکہ بہ کمال اطمینان نفس رسیدہ اند در حق آنہا جہاد اکبر جہاد عناصر می باشد، جہاد عناصر تا حیات باقی بودہ و ادامہ دارد تا عارف از ترقیات معطل نشود و این است معنی فرمودۂ آنحضرتؐ کہ جہاد تا قیامت باقی است۔

مکتوب صدو سی و ششم حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب صدو سی و ہفتم

حضرت امام میفرماید کہ التذاذ در عبادت از بزرگترین نعمت ہائے او تعالیٰ است و نیز میفرماید کہ التذاذ در نماز فرض غیر منتہی را میسر نیست کہ بہ نہایت النہایت نرسیدہ باشد الخ یعنی در ابتدائے نہایت حظ عارف در نوافل است و در نہایت النہایت حظوظ عارف مخصوص بفرائض است حظوظ نوافل از ظلال خالی نیست و حظوظ فرائض مخصوص بمقام اصالت است، از اینجا است کہ آنحضرتؐ میفرمودہ ارحنی یا بلال یعنی اے بلال مرا راحت بدہ و آذان بگو کہ فرض شروع شود و ہکذا فرمودہ اند قرۃ عینی فی صلوۃ یعنی روشنی چشم من در نماز است و حظ فرائض مربوط اذان بلال است

مکتوب صدو سی و ششم

حضرت امام از گرفتاری دنیا و گرفتاری ماسوی انتزاع میفرمایند و در راہ آخرت تشویق می نماید

Marfat.com

یعنی دنیاے فانی را عوض آخرت جاودانی اختیار کردن مانند آنست کہ جوز را عوض الماس انتخاب

بیت ہمہ اندر زمن بتو این است کہ تو طفلے و خانہ رنگین است

مکتوب صد و سی و نہم

حضرت امام میفرماید کسانیکہ طعن اہل اللہ می نمایند ہجو و نکوہش آن جماعہ جایز است چنانچہ یکے از بزرگان می فرماید۔ بیت

ہر کہ با عارفان بہ کینہ بود خاتم کفر را نگینہ بود

بلے بغض و کینہ اولیاے کرام دلیل شقاوت و فجور آنہاست و بد گفتن بہ فاجران مامور بہ است چنا حدیث شریف است کہ میفرماید اذکروا الفاجر بما فیہ یعنی یاد کنید فاجر را بہ تمام معایب اش بسر دارد بہ حضرت حسّان کہ شاعر بزرگ بود امر کردہ بود کہ مشرکین را ہجو کند۔

مکتوب صد و چہلم

حضرت امام میفرماید کہ رنج و محنت از لوازم محبت است الخ یعنی از حکمت خداوندی کہ دوستان خود را طرف خود مائل میگرداند و ایذاے خلق سبب توجہ بآخرت شان می گرداند چنانچہ مولانا عبد الرحمٰن جامی میفرماید۔

الٰہی ہمہ را بمن بدخو کن روے دل من از ہمہ جہاں یکسو کن

حضرت امام در مکتوبے میفرماید: چیزیکہ آرامی و راحت دیگران است، آن چیز سبب تکلیف عارفان است چہ حظ نفس دیگر است و حظ روحی دیگر یعنی در چیزیکہ حظ نفس است در آن تالم روح است و چیزیکہ تالم نفس است در آن لذت روح می باشد و نیز میفرماید کہ دیگران کرور خرچ می کنند تا خود را از رنج بکشند و عارفان کرورہا خرچ کنند تا رنج را بخرند الخ از اینجاست کہ درینجا آرام در بے آرامی است و ساز در شور است و راحت در جراحت است۔ خلاصہ این

Marfat.com

آرامی بزرگان در چیزہائے می باشد کہ در آن ناآرامی دیگران است مصرع

مرغ آتش خورہ کے لذت شناسد دانہ را

مکتوب ۱۴۱ احاجت بشرح ندارد۔

مکتوب صد و چہل و دوم

حضرت امام بہ محبت فقرا تشویق میفرماید و آنرا از بزرگترین نعمت او تعالیٰ میداند۔ زیرا کہ محبت آنہا سبب محبت او تعالیٰ است۔ بیت

یک زمانہ صحبتِ با اولیا بہتر از صد سالہ طاعت بے ریا

و میفرماید کہ یک طرفۃ العین ذکر او تعالیٰ از وصال تمام خوبرویان بہتر است الخ۔ بیت

یک چشم زدن خیال او پیش نظر بہتر ز وصال خوب رویان ہمہ عمر

یعنی محبت فقرا سبب معیت او شان است چنانچہ آنحضرت میفرماید المرء مع من احبّ یعنی شخص با کسے است کہ او را دوست دارد و ذکر او تعالیٰ سبب کمال حظوظ است، لذت و حظوظ دیدار خوبرویان در مقابل ذکر او تعالیٰ کدام ارزشی ندارد، بدلیل اینکہ این لذت نفسی و ظاہری و فانی است و آن لذت معنوی و روحی و دائمی است لہذا این دو لذات باہم قابل مقایسہ نیست، و آنچہ میفرماید قبائیکہ فرستادہ شدہ است با ادب نگہ دارند کہ فوائد بسیار از آن متوقع است الخ یعنی در مسکن و لباس عارفان کمالات و برکات موجود است۔ خرقۂ مبارکہ قندھار کہ از قرنہا بحال خود باقی است و تغیری در آن رخ ندادہ است، علت آن انعکاس کمالات آنحضرتؐ است و بس، ورنہ باید کہ پوسیدہ می گردید و این قدر دوام نمی کرد

مکتوب صد و چہل و سوم

حضرت امام میفرماید کہ موسم جوانی را بہ لہو و لعب صرف نکنید الخ یعنی عبادت جوانی رتبۂ دیگرے

Marfat.com

دارد کہ عبارت پیری بہ آن برابری کردہ نمی تواند۔ آنحضرتؐ میفرماید: "من وجوان تو بہ کاردا
جنت یک جامی باشیم"۔ مقولۂ مشہور است کہ میفرماید:

در جوانی توبہ کردن شیوۂ پیغمبریست ورنہ ہر گبرے بہ پیری میشود پرہیزگار

در بعض کتب بزرگان مذکور است کہ جوانی تا بہ سن چہل سالگی است۔

مکتوب صد چہل و چہارم

حضرت امام درین مکتوب از سیر الی اللہ و سیر فی اللہ و سیر عن اللہ و سیر عن اللہ
فی الاشیا بیان میفرماید زیرا کہ حاصل تمام سلوک عبارت از ہمیں سیرہائے چہارگانہ می باشد
و میفرماید کہ سیر عبارت از حرکت علمی است و حرکت مکانی در اینجا گنجایش ندارد الخ یعنی علم سالک ا
زمین بآسمان و از آنجا بعرش و از عرش بعالم امر کہ فوق عرش است و از آنجا بمراتب عالم وجو
عروج می کند، مادامیکہ سیر در ممکنات است آن را سیر الی اللہ فی الاشیا می نامند و وقتیکہ سیر عا
بعالم وجوب برسد و در افعال و صفات او تعالی سیر نماید آنرا سیر الی اللہ فی اللہ نامند و این
سیر برائے ہر عارف خواہ مستہلک باشد و یا مرجوع موجود است و دو سیر دیگر کہ سیر عن اللہ فی ا
و سیر عن اللہ فی الاشیا است خاصہ وظیفہ عارف مرجوع است و عارف مستہلک از آن حصہ
ندارد و این دو سیر را سیر عن اللہ فی اللہ مع اللہ و سیر عن اللہ فی الاشیا مع اللہ می نامند از آ
کہ عارف تجلیات عالم وجوب را با خود آوردہ است یعنی ہر لطیفۂ عارف از مبدأ فیض خود تو آن
مقام مقدس را گرفتہ و آن نور مقدسہ جزو آن لطیفہ گردیدہ است چنانچہ در قلب عارف تجلیا
افعال او تعالی و در روح عارف تجلیات صفات ذاتیہ و در سر عارف تجلیات شیونات ذاتیہ
در خفی عارف تجلیات صفات سلبیہ یعنی اعتبارات ذاتیہ و در اخفی عارف تجلیات شان جامع
در نفس مطمئنہ عارف تجلیات اسم باطن و در دائرہ و یک قوس و در عناصر ثلاثہ عارف تجلیات
اسم باطن ظہور فرمودہ و قرار میگیرد۔ در عنصر خاکی صرف تجلیات ذاتیہ است و درین انعکاس

Marfat.com

...ره حکمت الٰہی است۔ زیرا کہ عارف آن حُسن را کہ در عروج می بیند و دیدہ است اگر در ...ت نزول ازان شہودات قدسیہ محروم گردد بہ تلخی ہاے زندگی مواجہ خواہد شد و زندگی اش ...م مفہوم و لذتے نخواہد داشت۔ بنا بر آن تسلی او را باین تجلیات کہ از عالم وجوب با خود کمائی ...ند و یا بعبارۂ دیگر با خود می آورد فراہم می نماید عکس معشوق ہم سبب تسلی قلب عاشق می گردد۔

ہر چند پیر و خستہ دل و ناتواں شدم ہر گاہ یاد روے تو کردم جوان شدم

...ی بزرگان تا مادام الحیات خود باین تجلیات شادان می باشند۔

ناگفتہ نماند کہ بعد از وفات عارف حق تعالیٰ وصال مقدس خود را براے عارف متوفی ...ایت خواہند فرمود۔ حکمت الٰہی باین رفتہ است کہ عارف را تا مادام الحیات بہ تجلیات خود ...س ساختہ و بعد از مرگ حق تعالیٰ وصال مقدس خود را عنایت میفرماید۔ حضرت امام میفرماید کہ ...ارف مرجوع واجد فاقد و واصل مہجور و قریب بعید است الخ یعنی در وقت عروج واجد و واصل و ...ریب بودہ و در وقت نزول فاقد و مہجور و بعید است و ایمان شہودی او بایمان غیبی تبدیل گردیدہ، خلاصہ ہمین جامعیت انسان کہ عبارت از اجزاے متعددہ عشرہ است کہ ہمہ در وجود انسان جمع شدہ سبب امتیاز او از ملک گردیدہ است یعنی جزوئیت انوار و تجلیات در لطائف سالک سبب مزیت سالک و امتیاز انسان است بر ملک، زیرا کہ ملک صرف نگرانی بیرونی داشتہ و از نعمت تجلیات درونی کہ خاصہ لطائف عشرہ سالک است بے بہرہ است و کمالاتے کہ لطائف سالک دارد ملک آن کمالات لطائف سالک را ندارد و آنچہ میفرماید: بیت

در شکر غلطیدہ اے صفرائیان از براے کورئی سودائیان

این بیت حضرت مولانا این طور نیز روایت شدہ۔

بر شکر غلطید اے حلوائیان از براے کورئی صفرائیان

یعنی اے طبقۂ بے عشق و بے معرفت اگرچہ شما لذت عشق را نمی دانید مگر براے اظہار کورئی دیگران شکر بخورید و با آنہا مقابلہ کنید۔ صفرائی کہ شیرینئ نبات را احساس نمی کند از شیرینی و حظ معرفت

Marfat.com

اوتعالی بے خبر اندیا اینکہ یعنی اے مردم بے معرفت اگرچہ شما حظّ ولذت معارف حق تعالی را درک نکردہ اید مگر برائے مقابلہ اولیا در تحصیل معارف سعی ورزیدہ۔

تبصرہ: تا وقتیکہ عروج سالک در ممکنات تحت العرش وفوق العرش است علم وادراک لطائف سالک در عالم متذکرہ سیر می نماید اما وقتیکہ معاملہ بعالم وجوب رسیدہ آنگاہ سیر این سالک از امکان خارج گردیدہ ونمی تواند در عالم وجوب سیر کند بلکہ درین مرتبہ ظہور تجلیات از عالم وجوب است در وجود عارف کہ آنرا سیر معشوق در عاشق میگویند یعنی اگر تجلی افعال اوتعالی در وجود عارف ظہور فرماید، عارف میگوید کہ عروجِ من با فعال اوتعالیٰ رسیدہ است واگر تجلیات صفات ذاتیہ ظہور فرماید عارف می گوید کہ عروج من بصفات ذاتیہ است الی آخرہ بر ہمیں قیاس می باید ناگفتہ نماند کہ درین عالم وجوب وعالم امکان نسبت فوقیت وتحتیت نیست بلکہ نسبت وجوب با امکان مثل نسبت نقطۂ جوالہ است بدائرہ موہومہ کہ ہیچ حصّہ دائرہ از اشراق نقطہ خالی نبودہ باز ہم نسبت فوقیت وتحتیت درین نقطہ ودائرہ وجود ندارد، زیرا کہ نقطہ در خارج ودائرہ در وہم می باشد۔ حاصل اینکہ بعد از انتہائے عالم امکان تجلیات عالم وجوب آغاز می یابد وعارف از دائرہ امکان بیرون نمی رود۔ بیت

ذرہ گر بس نیک ور بس بد بود گرچہ عمر تنگ زند در خود بود

مکتوب صد وچہل وپنجم

حضرت امام فضیلت طریقہ علیہ نقشبندیہ را بیان میفرماید ومیفرماید کہ دیگران عالم خلق را انتہا وعالم امر را جدا گانہ فرض می کنند الخ یعنی در طریقہ علیہ نقشبندیہ عالم خلق در ضمن عالم امر بکمال می رسد ومنزل کوتاہ می شود ونیز بمدد جذبہ کہ خاصۂ نقشبندیہ است سرعت سیر حاصل می گردد۔

حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ محبوبان را زود می برند ودور می رسانند ومحبان دیر میروند ودر راہ می مانند۔

Marfat.com

سوال: در طریقہ علیہ نقشبندیہ نیز سبق ہائے عالم خلق و تصفیہ عناصر جداگانہ موجود است پس چگونہ عالم خلق در ضمن عالم امر بکمال می رسد؟

جواب: مراد حضرت امام آنست کہ در طریقہ نقشبندیہ در تحصیل ولایت صغریٰ سیر عالم خلق ضرورت احساس نمی شود و در ولایت صغری عالم خلق در ضمن عالم امر فی الجملہ بکمال می رسد اما تمام کمال آن مربوط بہ ولایت کبری می باشد و تحصیل ولایت انبیائے عظام کہ ولایت کبری است امر دیگرے ست و این اسباق نقشبندیہ شریف کہ بصورت مستقلانہ مربوط بعالم خلق است نصیب آن عارفان کامل است کہ بولایت انبیا و کمالات نبوت انبیا رسیدہ باشد۔ مصرع تا یار کرا خواہد و میلش بکہ باشد

خلاصہ اینکہ اصلاح فی الجملہ عالم خلق در ضمن عالم امر در ولایت صغری حاصل است اما کمال تزکیہ عالم خلق مربوط بولایت کبری و کمالات نبوت است کہ صاحبان ولایت صغری بہ اینجا نمیرسند۔ حضرت امام میفرماید جمعے باشند کہ بسرعت متاثر نشوند الخ یعنی التذاذ و شیرینی کہ مقدمہ جذبہ است بسرعت برائے آنہا حاصل نگردد سبب آن این است کہ عالم امر در ایشان نسبت بعالم خلق شان ضعیف می باشد اگرچہ استعداد بلند ہم داشتہ باشند بسرعت متاثر نمیشوند علاج آن در طریقہ عالیہ نقشبندیہ بہ تصرف و توجہ شیخ مقتدا است کہ باثر توجہ عالم امر را تقویہ بیناید و جذبہ دہد و در طرق دیگر علاج آن تزکیۂ نفس و مجاہدات شاقہ است تا بہ سبب تضعیف نفس عالم امر شان قوی گردد در طریقہ عالیہ نقشبندیہ عالم امر را تقویہ و در طرق دیگر عالم خلق را ضعیف می گردانند مصرع ہر گل پسرے را حرکات دگرہست

مکتوب صد و چہل و ششم

حضرت امام میفرماید کہ تو طفلی و خانہ رنگین است الخ یعنی مرغوبات نفسانیہ و امتعۂ دنیویہ بمنزلہ نقش و نگار خانہ می باشد، تباید سالک مانند طفل مشغول تماشائے این نقش ہا و

Marfat.com

مرغوبات نفسانی گردد تا سبب کدورت ہا و پشیمانی ہاے وے گردیدہ واز مقصد باز ماند۔

مکتوب صد و چہل و ہفتم

حضرت امام میفرماید جمعے از مشائخ گفتند را بہ پیوستن مقدم دانستہ اند الخ یعنی بعض قطع تعلق ماسوی وفنا را بر وصل مقدم دانستہ اند و جمعے دیگر وصل را بر قطع تعلق مقدم پنداشتہ اند حال اینکہ این دو امر در بین خود لازم و ملزوم یکدیگر ند و تقدم زمانی در بین شان وجود ندارد و این اختلاف دو طائفہ در تقدم ذاتی می باشد کہ گسستن علت پیوستن است و یا پیوستن علت گسستن؟ حضرت امام میفرمایند کہ نظر طائفہ اول بلند است، زیرا کہ این طائفہ پیوستن فی الجملہ را مدار اعتبار قرار نمی دہند و مراد شان پیوستن کامل می باشد یعنی وصل و پیوستن بر دو نوع است، وصل تام و وصل فی الجملہ پیوستن فی الجملہ قبل از گسستن می باشد و پیوستن تام بعد از گسستن است چنانچہ اسفار صبح صادق کہ بمنزلہ پیوستن فی الجملہ بیاشد کہ علت رفع ظلمات است از رفع ظلمات مقدم است اما اشراق طلوع شمس کہ بمنزلۂ وصل تام است بعد از رفع ظلمات می باشد ہمچنان رسیدن فی الجملہ عارف قبل از قطع ماسوی است۔ بیت

اگر از جانب معشوق نباشد کششے ۔۔۔ کوششِ عاشق بیچارہ بجاے نرسد

و وصل کامل عارف بعد از قطع کامل ماسوی می باشد و اگر وصل فی الجملہ نباشد عارف از ماسوی منقطع شدہ نمیتواند و نیز میفرمایند کہ مظہر گسستن و پیوستن باید شد الخ مراد حضرت امام این است کہ گسستن و پیوستن یعنی فنا و بقا را حاصل نمائید خود را بہ اعتراض ہاے تقدم و تاخر مصروف نسازید۔ باید دانست کہ گسستن عبارت از فنا است و پیوستن عبارت از وصل و بقا است۔ دربارۂ اینکہ تخلیہ بفضائل از تخلیۂ رزائل مقدم است یا مؤخر؟ طرق مشائخ کرام متفاوت است در طریقۂ علیہ نقشبندیہ کہ تقدم جذبہ است وصول انعکاسات عالم وجوب قبل از تخلیہ رذائل است بنا بر آن تخلیہ بفضائل مقدم است از تخلیہ از رذائل و توجہ شیخ مقتدا سبب ایصال انعکاسات تجلیات عالم قدس است و در طرق دیگر

Marfat.com

چونکہ معاملہ بریاضات مربوط است لہذا تخلیہ رذائل از تحلیہ بفضائل مقدم است خواجہ بزرگ میفرماید جذبۃ من جذبات الحق توازی عمل الثقلین یعنی یک جذبہ از جذبات خداوندی بعمل الثقلین کہ عمل انس وجن می باشد برابر است واین فرمودۂ عربی از مقولہ ہائے حضرت خواجۂ بزرگ است کہ محبوب بودہ وجذبہ قویہ داشتہ است۔

مکتوب صد وچہل وہشتم

حضرت امام میفرماید صاحب رے بے حاصل است الخ یعنی خودرا کامل وسیراب دانستن سبب قصور استعداد وقناعت بظلال است مصرع۔ اے برادر بے نہایت درگہے است

حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

آنکہ بے روزیست روزش دیر شد وآنکہ جزماہی ز آبش سیر شد

یعنی بے روزی وجزماہی نبایدبود ومانند ماہی باید شد وخودرا سیر نباید دانست مراتب العشق لاتنقطع ابدا الابدین یعنی مراتب عشق ابدالابد قطع نمیشود۔

سوال: ازین تقریر معلوم میشود کہ وصل ہیچ نیست؟

جواب: این توصیہ حضرت امام برائے متوسطین است کہ ظلال را اصل انگاشتہ اند وعارف منتہی وبلند استعداد ازین امر مستثنیٰ است، زیرکہ سیر او اجمالی است وعدم انقطاع کہ گفتہ شدہ است باعتبار سیر تفصیلی است وآنچہ میفرماید زنہار بتوسط روحانیت مشائخ مغرور نشوید الخ یعنی امداد مشائخ دیگر اگر در کشف وشہود شما ظاہر شود آن چیز ظہور لطائف شیخ مقتدائے شما ست شیخ دیگرے نمیباشد یعنی لطیفہ قلبی شیخ شما بصورت شیخ آدمی المشرب متمثل گشتہ ولطیفہ روحی شیخ شما بصورت نوحی المشرب وابراہیمی المشرب ولطیفہ سر شیخ شما بہ عنوان شیخ موسوی المشرب ولطیفہ خفی شیخ شما بہ شکل شیخ عیسوی المشرب ولطیفہ اخفیٰ شیخ شما بہ ہیئت شیخ محمدی المشرب متمثل گردیدہ بلے حق تعالیٰ دوستان خودرا قدرت چنین خوارق وتصرف دادہ است کہ لطائف

Marfat.com

شان بصورت اشخاص مختلف متمثل شدہ بتواند، شاید کہ برائے امتحان طالب ایں طور می کنند۔

مکتوب صد و چہل و نہم

حضرت امام بملا صادق کابلی نصیحت میفرماید و او را از رغبت دنیا ممنوع ساختہ میگوید
کہ رزق در سبب معین منحصر و مربوط نیست الخ یعنی اگر یک دربستہ گردد ہزاران در دیگر باز است مصرع

گر درے بستہ شد اے دل دیگرے بکشائید

و در تحصیل روزی طبق توصیۂ حضرت امام باید بقدر ضروریہ کوشش بعمل آید یعنی تمام ہمت و اوقات آدمی بآن طرف مصروف نگردد تکیہ بر توکل مانع اسباب نمی باشد۔ مصرع

با توکل زانوے اشتر بہ بند

مکتوب صد و پنجاہم

حضرت امام بطلب رضائے حق تعالیٰ تشویق و ترغیب می نمایند و میفرمایند کہ جز ذات واجب
شایان مطلوبیت نیست الخ۔ حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم فرزند ارشد حضرت امام میفرمایند۔ شعر

لیتك تحلو والحیاۃ مریرۃ ولیتك ترضی والانام غضاب

یعنی اے کاش تو شیرین باشی و حیات تلخ بودہ باشد و اے کاش تو راضی باشی و مردم غضبناک باشند شعر

لیت الذی بینی وبینك عامر والذی بینی وبین العالمین خراب
فاصح الودمنك یا غایت المنی فکل ما فوق التراب التراب

مکتوب صد و پنجاہ و یکم

حضرت امام میفرماید: یادداشت در طریقۂ حضرت خواجگان قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم
عبارت از حضور بے غیبت است بے تخلل حجب شیون و اعتبارات الخ یعنی یاد کرد آنست

Marfat.com

ہے حضور است وگاہے غیبت چنانچہ در تجلی برقی کہ مطلوب گاہے حاضر وگاہے غائب است یادداشت عبارت از دوام حضور است اکملیت فنا و اتمیت بقا در دوام تجلی ذاتی است بقا و فنائے تجلی برقی نسبت بہ تجلی ذاتی ناقص است و فنا مطلق نیست و یادداشت عبارت از دوام حضور و دوام تجلی ذاتی است

سوال: دوام حضور ذاتی و تجلی دائمی در حالت نوم و خواب کہ سراسر غفلت است چگونہ جمع شدہ میتواند؟

جواب: خواب عوام کہ باطن شان از ظاہر شان تفریق نیافتہ است، سبب غفلت باطن شان میباشد یعنی غفلت ظاہر سبب غفلت باطن آنہا میگردد و عارفانیکہ ظاہر شان از باطن شان گسستہ است غفلت ظاہر در باطن شان سرایت نمی کند حضرت عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم میفرمایند کہ بعض اوقات حضور خواب نسبت بحضور بیداری زیادہ تر میباشد زیرا کہ معشوقان عادتے دارند در وقتیکہ عاشق را متوجہ خود می بینند خود را کنارہ می کنند و اگر عاشق را غافل یابند خود را نمایاں میسازند۔ خواجہ حافظ شیرازی میفرمایند بیت

سحر کرشمۂ وصلش بخواب میدیدم — زہے مراتب خوبی کہ

بیت

پری رو تاب مہجوری ندارد — چو در بندی ز کلکین سر برآرد

اگر معشوق حقیقی و صاحب حسن اصلی گنج بخشی نمی فرمود و زکات حسن خود را نمی داد عالم را نمی آفرید

مکتوب صد و پنجاہ و دوم

حضرت امام میفرمایند: این قدر است کہ در مقابل کمال الخ یعنی در وقت عروج محبت حق تعالیٰ غالب است، زیرا کہ مقام نسیان ماسوی است و در مقام تکمیل محبت آنحضرت غالب است زیرا کہ مقام نیابت نبوت است و مقام تکمیل وقت نزول عارف است۔

Marfat.com

مکتوب صد و پنجاہ و سوم

حضرت امام بفنائے مطلق ترغیب و از گرفتاری باسوی انتناع میفرماید و آنچہ میفرما
بہرچہ از دوست وامانی چہ کفر آن حرف چہ ایمان، بہرچہ از راہ دور افتی چہ زشت آن نقش و چہ زیبا
یعنی احوال و مقامات مقصود نیست مقصود اصلی گرفتاری بہ محول احوال است کہ عبارت از حق تعالیٰ ا

سوال: گرفتاری ایمان چہ بدی داشتہ باشد کہ میفرماید: چہ کفر آن حرف و چہ ایما
و شخص بہ سبب ایمان چگونہ از خدا دور خواہد ماند؟

جواب: گرفتاری ایمان صوری و دور مانی از ایمان حقیقی و شہودی و امارگی نفس
بالذات دشمن او تعالیٰ است نقصان کامل می باشد یعنی نقصان ایمان صوری و نارسید
بایمان حقیقی از خدا دور ماندن است حسنات الابرار سیئات المقربین شنیدہ باشد
یعنی نیکی ہائے ابرار در حق مقربین گناہ است بدلیل اینکہ ایمان ابرار صوری و ایمان مقر
ایمان حقیقی و شہودی می باشد۔

مکتوب صد و پنجاہ و چہارم

حضرت امام توصیہ میفرمایند تا از گرفتاری نفس اجتناب حاصل گردد الخ یعنی بزرگا
فرمودہ اند تا زمانیکہ نفس مطمئنہ نگشتہ و راضی و مرضیہ نشدہ انسان بندۂ نفس خود می با
عبادت او برغبت و برہبت است، وقتی بندۂ حقیقی او تعالیٰ خواہد شد کہ از منافع نفس خود گذشتہ
برضائے او تعالیٰ عبادت کند نہ برضا و راحت نفس۔ آنچہ میفرماید در خود رفتن ہم لازم است یا
در بیرون خود نمی باشد الخ، این معرفت از معارف ابتدائی حضرت امام است و بیان ولایت با
است کہ ولایت ظلی است، زیرا کہ درین مرتبہ سیر انفسی را انتہا میدانند یعنی درین وقت میگو
مطلوب در خود دیدہ میشود کہ در حقیقت تمثال مطلوب ست نہ خود مطلوب، اما ولایت انبیا

Marfat.com

نظام وکمالات نبوت شان دیگر است کہ نصیب منتہیان اولیا ست کہ از سیر انفسی برتر است و در آن مرتبہ مشہود انفسی را نیز ظل دانستہ واصل مطلوب نمیدانند و میدانند کہ مطلوب ورای آفاق و انفس میباشد۔

مکتوب صد و پنجاہ و پنجم

درین مکتوب حدیثے روایت شدہ کہ مورد بحث و مباحثۂ محدثین کرام قرار گرفتہ است بعضے شارحین ازین حدیث شریف کہ حُب الوطن من الایمان مراد از وطن وطن روح را گرفتہ اند کہ فوق العرش است یعنی انسان در حیات خود سعی نماید تا روح بوطن اصلی واز انجا بعالم وجوب برسد واز قید بدن رہائی یابد حضرت شاہ شرف بوعلی قلندر بروح خطاب کردہ میفرماید۔ بیت

چند باشی از مقام خود جدا چند گردی در بدر اے بے حیا

وبعض دیگر وطن اسلامی سکونت مسلمان را مراد دانستہ اند و صوفیۂ کرام بدن انسان را وطن دانستہ و سیر انفسی را مراد داشتہ اند وللناس فیما یعشقون مذاہب یعنی مردم در راہ عشق خود شیوہ و مذاہب مختلف داشتہ می باشند۔ بیت

ملت عاشق زملت ہا جدا ست عاشقان را ملت و مذہب خدا است

آنچہ میفرماید از وے بوے بگریزند الخ یعنی در معرفت و رضاے او تعالیٰ باطاعت و اوامر او پابند و متوجہ باید شد و با اینکہ ظلال را طفیلی قرار دادہ باصل اصول رو باید آورد یعنی در استغراق انوار او بہ او تعالیٰ رجوع و عروج باید کرد و از صفات او تعالیٰ بذات او تعالیٰ رغبت باید نمود و با اینکہ از غضب و عتاب او تعالیٰ بہ تعمیل اوامر مبادرت باید نمود۔ این است معناے گریختن از وے بوے۔

مکتوب صد و پنجاہ و ششم

حضرت امام بمیان منزل میفرماید اگرچہ معرفت حاصل کردہ اما بہ انتہائی معرفت نرسیدہ نودتر بیائید، ماہ رجب بسے دور است، بآں معطل نشوید تو تا ماہ رجب حیات خواہی بود و یانہ۔ بیت

Marfat.com

مکتوب صد و پنجاہ و ہفتم

حضرت امام میفرمایند کسے کہ بہ نزد این طائفہ می رسد باید کہ اظہار اخلاص خود نماید و از غرور و جاہ طلبی خودداری کند و اظہار احتیاج خود نماید تا از فائدہ صحبت محروم نماند الخ زیرا کہ اولیاے کرام جواسیس القلوب اند چون اولیاے کرام وسوسہ شمارا میدانند و این طائفہ بزرگان وسوسہ گناہ را گناہ می پندارند زیرا کہ در صفاے دل خود قصور کردی مقولہ معروف است کہ میگویند نزد حکام وقت نگاہ داشتن زبان و در حضور اولیاے کرام نگہداشتن دل لازم است۔ حافظ

بہ نیم بوسہ دعاے بخر ز اہل ولی کہ کید دشمنت از جان و جسم دارد باز

حضرت خواجہ بزرگ می فرمایند اول نیاز دل خستہ باز توجہ خاطر شکستہ۔

مکتوب صد و پنجاہ و ہشتم

حضرت امام میفرمایند: تفاوت مراتب کمال بحسب تفاوت استعداد است و این تفاوت گاہے در کمیت است و گاہے در کیفیت الخ یعنی کمال ولی آدمی المشرب تنہا بلطیفۂ قلب است و کمال نوحی و ابراہیمی المشرب بہ لطیفہ قلب و روح می باشد و کمال موسوی المشربان بہ تکمیل قلب و روح و سر است و کمال عیسوی المشربان بقلب، روح و سر و خفی می باشد، محمدی المشربان لطائف خمسہ را تکمیل و بہ ولایت خاصہ محمدیہ مشرف میشوند، این است بیان تفاوت کمیت صاحبان استعداد مختلفہ کہ بعضے دارائے یک لطیفہ و بعض دارائے دو لطائف و برخی دارائے سہ لطائف و طائفہ دارائے چہار و یا پنج لطائف می باشند و در کیفیت کمالات نیز اولیاے کرام متفاوت اند یعنی بعضے دارائے استعداد بلند، برخی متوسط و بعضے پست استعداد اند کہ بکمالات انتہائے لطیفہ نیز نمی رسند، این است بیان تفاوت کیفیت و آنچہ میفرمایند کہ بعد از حصول کمال یا رجوع می کنند و یا در آن وطن مستقر می مانند الخ یعنی اولیاے کرام مستہلکین در موطن عروج باز می مانند و ہر دوے نفس و روح شان

Marfat.com

دام الحیات در عروج بودہ و تعلق شان بعالم صرف بحواس ظاہری است و ایمان این طائفہ شہودی است و علی الدوام در شہود می باشند و اولیاے مرجوعین برائے دعوت بعالم رجوع می کنند بمقام ارشاد نشستہ فیض رسانی می نمایند و مرتبۂ این فوق متہلکین است پادشاہان و وزیران لایق ایں کار مقرر میفرمایند و اینہا نیز بدو نوع است۔ اول عدۂ کہ کمالات عروج را بانتہا نرسانیدہ اند صرف نقوس شان نزول می کند و ارواح شان برائے طے نمودن کمالات عالیہ در عروج می مانند۔ دوم منتہیان کہ کمالات عروج را بانجام رسانیدہ اند، ہر دوے نفس و روح شان نزول می کنند و این نزول را اتم می نامند و درجۂ دعوت شان کامل تر می باشد حضرات انبیاے عظام بہ باطن و ظاہر شان نزول فرمودہ متوجہ دعوت خلق اند ازین سبب ارشاد شان اتم و اکمل می باشد۔

مکتوب صد و پنجاہ و نہم

حضرت امام میفرماید کہ جسم و روح بدو طرف نقیض واقع شدہ اند الخ۔ مراد شان از جسم نفس است، یعنی لذت نفس سبب تالم روح است و الم نفس سبب تلذذ روح می باشد، اما فہم این کار بزرگان می باشد کہ روح شان از قید بدن اخلاص گردیدہ و بفنا و بقا مشرف شدہ باشند۔ موت قبل از موت عبارت از فناست عوام کالانعام کہ ارواح شان در نفوس شان فانی گردیدہ و از کثرت غفلت و معاصی صفات نفس شان غالب است ازین لذت ہا و ازین الم ہا غافل و بے خبر اند۔

مصرع ذوق ایں مے نہ شناسی بخدا تا نہ چشی

و آنچہ میفرماید "خاک شو خاک تا بروید گل" الخ یعنی عنصر خاکی خود را بہ تزکیہ برسان کہ گل معرفت و گل شہود او تعالی بروید، چہ کمال تجلی ذاتی بعد از تزکیہ عنصر خاکی است و این معرفت از کمالات نبوت است کہ کمل عارفان بہ آن ممتاز اند و ہر عارف درین مرتبہ نمی رسد۔

مکتوب صد و شصتم

Marfat.com

حضرت امام میفرمایدکہ مشائخ طریقت سہ طائفہ اند ہرکدام بہ ترتیب ذیل است

اوّل: طائفہ اول ادعا دارندکہ عالم بایجاد حق سبحانہ درخارج موجود است. تمام افعال و

شان نیز بایجاد او تعالی موجود است ووجود شان نمونہ وجود او تعالی است ووجود خود را ع

میدانند ومیگویندکہ وجود وصفات ما ہمہ از طرف حق تعالیٰ است یعنی وجود شان را ضیعہ

عاریتی وپرتو وجود او تعالیٰ وصفات خود را پرتو صفات او تعالیٰ میدانند معرفت این طائفہ

علم علمائے شریعت است، زیراکہ شریعت مقدس نیز بہ تعدد وجود حکم فرماست، اینقدر ف

موجود است کہ علما بہ اساس علم واستدلال حکم می کنند واین طائفہ کشفاً وذوقاً میدانند۔

(۲) طائفہ دوم میگویندکہ عالم درخارج موجود است ولیکن بوجود ظلی ووجود ایتہ

قائم بوجود حق است مانند قیام ظل باصل، معرفت این طائفہ نسبت بطائفہ اولی ناقص

زیراکہ دربین ظل واصل یک نوع مشابہت ومناسبت موجود می باشد درحالیکہ دربین خا

مخلوق ہیچ مشابہت ومناسبت موجود نیست. بنا برآن معرفت این طایفہ ناقص گفتہ میشو

ما للتراب ورب الارباب یعنی چہ نسبت خاک را بہ پروردگار مخلوقات. اگرچہ این گفتار ا

طائفہ نسبت بہ گفتار صوفیہ وجودیہ یعنی طائفہ سوم برتری دارد اما بواسطہ سکر ممکنات را ظل

دانستہ ومخلوق وممکن ندانستہ اند ویک گروہ از طائفہ دوم است کہ اوصاف وکمالات خود را

می دانند لذا فنای شان نسبت بگروہ اول طائفہ دوم ناقص است ومعرفت شان بوحدۃ الو

نزدیک است اگرچہ از طایفہ دوم می باشند. خلاصہ این ہردوگروہ طائفہ دوم کسیکے وجود شا

ظلی ودیگرے وہمی میدانند یعنی ہردوگروہ بہ تعدد وجود قایل بودہ عالم را مخلوق ومصنو

حق تعالیٰ وجدا از ذات او تعالیٰ میدانند اما اشخاصیکہ وہمی گفتہ نزدیک طائفہ سوم می باشند

(۳) طائفہ سوم بوحدت الوجود قائل اند ومیگویندکہ عالم درخارج وجود ندارد ودرخا

عدم محض است وغیر از ذات او تعالیٰ درخارج موجودے نیست وعالم صرف وجود علمی دا

وجود خارجی ندارد ومیگویندکہ صفات ثمانیہ او تعالیٰ نیز وجود خارجی ندارند معرفت این طا

Marfat.com

ق شریعت غرائی باشد و حقیقت ندارد۔ این طائفہ را وجودیہ گویند لہذا معرفت شان مطابق
یعت نیست و بعبارۂ دیگر این مرتبہ را کفر طریقت نیز می نامند۔ تا گفتہ نماند کہ این معرفت حال
ثرات ایشان است نہ عقیدۂ شان و این طائفہ در کشف شان معذور می باشند و نیز از ین
ل و مرتبہ بمقامات عالی خواہند رسید، حضرت منصور با گفتن انا الحق در شبانہ روز یکہزار رکعت
زادا میکرد۔ اگر قضیۂ انا الحق عقیدۂ او می بود اینقدر عبادت را برائے چہ و برائے می کرد۔

تبصرہ: فنائے طائفہ اولی اتم است و فنائے طائفہ ثانی کامل نیست زیرا کہ اگرچہ
ن را عین حق ندانستہ اند مگر ظل حق گفتہ اند، و اگر این جماعہ کرام از تمام مراتب ممکنات می گذشتند
فنا حاصل می نمودند، بلکہ ممکن را ظل واجب نمی پنداشتند۔ چون تمام ممکنات را فراموش نکردہ اند
کمال نسیان ماسوی مشرف نشدہ اند بنا بر آن عالم را ظل واجب دانستہ اند، فرق طائفہ دوم و سوم
نست کہ طائفہ دوم بوجود خارجی عالم قایل بودہ و عالم را موجود ظلی خارج میدانند۔

طائفہ ثالث ظلیت عالم را حسی میدانند و میگویند کہ غیر از ذات او تعالیٰ در خارج ہیچ
جودے نیست و ظلیت عالم ہم در خارج نیست بلکہ در وہم است چنانچہ جامی میگوید۔ بیت

ممکن ز ننگنائے عدم ناکشیدہ رخت — واجب ز بارگاہ قدم تا نہادہ گام
در حیرتم کہ این ہمہ نقش عجیب چیست؟ — بر لوح ظاہر آمدہ مشہود خاص و عام
جامی معاد و مبدا و حدت است و بس — ما در میانہ کثرت موہوم والسلام

و مولانا درین وقت از طائفہ سوم بودہ شاید در ثانی ازین مرتبہ گذشتہ باشد و شیخ اکبر نیز میفرمایند۔

البحر بحر علی ما کان فی القدم — ان الحوادث امواج و انہار

یعنی بحر در ہمان حالت قدیم خود است، ممکنات عبارت از امواج آن بحر می باشد، مراد او از
بحر واجب تعالی است، و میگویند کہ واجب ظہورات انواع مختلفہ دارد۔ چنانچہ در خود مکتوب
بآن اشارہ شدہ است۔ این طائفہ سوم عالم را موجود علمی دانستہ و موجود خارجی نمی دانند بنا بر آن
معرفت شان ناقص است۔

Marfat.com

این بیان در اخیر مکتوب صد و شصت زیادہ شود در این مکتوب شریف مطبعہ غلطی کردہ
آن شخص را کہ کمالات خود را وہمی دانستہ از جملہ طائفہ اول حساب کردہ است و در حقیقت آن شخص
از جملہ اشخاص دوم طائفہ دوم می باشد نہ از جملہ اشخاص دوم طائفہ اول، زیرا کہ این شخص ظل
ہم در دوم میداند پس این شخص بہ نسبت قائلان ظل ہم پایان تر است بنا بر آن این شخص فرد
دوم طائفہ دوم بودہ نہ شخص دوم طائفہ اول، زیرا کہ معرفت او بہ طائفہ سوم نزدیک است
از طائفہ دوم ہم پایان تر است پس این شخص فرد دوم طائفہ دوم است نہ شخص دوم طائفہ اول
و معرفت او بطائفہ سوم نزدیک بودہ بطائفہ اول ہیچ مناسبت ندارد بنا بر آن مطمع بسیار
کردہ است کہ آن شخص را شخص دوم طائفہ اول دانستہ است۔

مکتوب صد و شصت و یکم

حضرت امام میفرماید، مقصود از طے منازل سلوک حصول ایمان حقیقی است و تا نفس مطمئن
نگردد نجات متصور نیست الخ یعنی نجات کامل میسر نمی باشد، چہار باب تفوس امارہ نیز بہ تصدیق
مشرف و در جملہ اہل نجات محسوب میشوند، مگر نجات و فلاح کامل کہ سبب درجات است نصیب
شان نیست۔ ایمان حقیقی عبارت از شہود تمام مصداقات قضایای شرعیہ است و ایمان صوری
تصدیق قلبی است با وجود انکار نفس امارہ۔ حضرت عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم مجددی در مکتوبات
میفرمایند کہ "آیا شخص کہ بفنائے قلب مشرف و بفنائے نفس نرسیدہ باشد اطلاق ولی بر این شخص
خواہد بود یا خیر؟" در جواب فرمودہ اند بلے این شخص از دوستان او تعالی است و بہ ولایت قلب
رسیدہ است و نفس او در جوار قلب واقع شدہ است، امید است کہ در جوار قلب صالح نفس
او طغیان نکند و تحت تاثر ہمسایہ صالح قرار بگیرد۔ بیت

با عاشقان نشین و ہم عاشقی گزین
ہر کس کہ نیست عاشق با او مشو قرین

Marfat.com

مکتوب صد و شصت و دوم

حضرت امام میفرماید که شان کلام از جملہ شیونات ذاتیہ است و ماہ مبارک رمضان جامع جمیع خیرات و برکات است الخ یعنی برکات اصلی در قرآن و برکات ظلی در ماہ مبارک رمضان است اشارہ بحدیث شریف آمدہ که برکات تمام سال در ماہ مبارک رمضان نازل و بعدًا بماہای دیگر تقسیم میشود شرح این مکتوب چند مقدمہ ارائہ میگردد۔

(۱) ہرکدام از صفات ثمانیہ او تعالی دارای کمالات صفات ہشت گانہ میباشد یعنی علم او تعالیٰ دارای قدرت و سمع و بصر وغیرہ میباشد و ہمچنان قدرت او تعالیٰ دارای سمع و بصر وغیرہ می باشد علی ہذا القیاس، زیرا که در آن مرتبہ مقدسہ ہیچ نقصان نمی باشد و علمی که قدرت ندارد ناقص است ہکذا قدرتیکه دارای علم نیست ناقص است نمی بینی، سمع بنده در شنیدن زنده و در دیدن مرده است و ہمچنان بصر بنده در دیدن زنده و در شنیدن مرده است، اما صفات ثمانیہ حق تعالی این چنین نمیباشد یعنی ہریکی از صفات ثمانیہ او تعالی دارای کمالات صفات ہشت گانہ است، علم او تعالی دارای کمالات قدرت، سمع، بصر، ارادہ وغیرہ است، علی ہذا القیاس۔

(۲) فرق صفات و شیونات و اعتبارات قرار ذیل است، صفات ثمانیہ او تعالیٰ دارای وجود خارجی بوده و از ذات او تعالیٰ جدا و قایم بذات او تعالیٰ می باشد یعنی وجود صفات غیر وجود ذات او تعالیٰ است مگر قائم بذات او تعالیٰ است، نه مانند قیام عرض بہ جوہر و شیونات و اعتبارات وجود خارجی نداشته از مرتبہ ذات مقدس منتزع می باشد۔

سوال: قیام صفات بذات او تعالیٰ قیام انضمامی است و یا انتزاعی؟

جواب: قیام صفات یک قیام بلا کیف میباشد و از نوع انضمامی و یا انتزاعی مستثنی است چنانچه قیام صورت در آئینہ نیز از نوع قیام انضمامی و انتزاعی گفته نمی شود و یک قیام بلا کیف می باشد۔ شیونات یک امر انتزاعی بوده و از ذات او تعالیٰ منتزع شده و وجود خارجی ندارند و

Marfat.com

اعتبارات نیز از امور منتزعہ است، دریں شیونات و اعتبارات این قدر فرق است کہ اعتبارات انتزاع صفات غیر معین بودہ اما انتزاع شیونات انتزاع صفات معین می باشد۔ بنابرآن مقام اعتبارات بلند تر است از مقام شیونات و مقام شیونات بلند تر است از مقام صفات یعنی در مرتبۂ صفات و شیونات ہنوز ادراک سالک بجاست و در مرتبہ اعتبارات کہ بذات بحت قریب تر است درک آن مراتب از ادراک عارف خارج می باشد۔

ناگفتہ نباید گذاشت کہ ہر ولی در مقام شیونات و اعتبارات نمی رسد و معارف عروج ذات بحت ہنوز در پیش است و اکثر اولیاے کرام در ظلال صفات می باشند و بمعارف صفات تمیز در ولایت صغری بیا شند کہ ولایت اکثر اولیا است و معارف صفات ولایت کبری است و ولایت کبری ولایت انبیاے عظام است۔

صفات ثمانیہ او تعالی نیز داراے دو اعتبار می باشد، اول اعتبار وجود نفسی شان، دوم اعتبار قیام شان بذات او تعالی، دریں این دو اعتبار فرق زیاد موجود است حضرت امام در مکتوب پنجم حصہ ششم میفرماید کہ فرق این دو اعتبار را فقیر با سرعت سیر و جذب قوی نزدیک بمدت پانزدہ سال قطع کردہ است یعنی از خود صفات تا قیام صفات مسافۂ سیر پانزدہ سال موجود است صفات ثمانیہ ذاتیہ او تعالی در مرتبۂ ذات او تعالی عین ذات اند یعنی صفات ثمانیہ ذاتیہ اگرچہ وجود خارجی زائد دارند مگر ذات او تعالی کہ عین کمالات ثمانیہ است بصفات زائدہ احتیاج ندارد یعنی ذات او تعالی بذات خود حی است نہ بہ صفت الحیات و بذات خود عالم است نہ بہ صفت العلم علی ہذا القیاس الخ

تبصرہ: این طور نیست کہ ہمیں صفات ثمانیہ بمرتبۂ ذات مقدس عروج کردہ و عین ذات بینوند بلکہ مراد آن است کہ در مرتبۂ ذات مقدس کمالات ثمانیہ موجود است کہ ہر کدام شان عین ذات مقدس می باشند و این صفات ثمانیہ ظلال آن کمالات ذاتیہ می باشند۔

سوال: ازین کہ ذات او تعالی برون صفات زائدہ بذات خود داراے کمالات ثمانیہ

Marfat.com

باشد و بوجود صفات زائدہ دیگر کدام احتیاج موجود نیست پس فائدہ وجود صفات ثمانیہ چہ خواہد بود؟ و بوجود صفات ثمانیہ حق سبحانہ بروے کدام دلیل متقدمی باشم؟

جواب: در وجود خارجی و زیادت صفات ثمانیہ حکمتہا و مصالح بیشماری موجود است اول آنکہ صفات زائدہ سبب وصول فیوضات است بعالم، یعنی صفات مبادی فیوض عالم می باشند و ذات او تعالیٰ بدون توسط صفات از عالم و عالمیان مستغنی است و ہیچ مناسبت بعالم ندارد ان اللہ غنی عن العالمین یعنی ذات او تعالیٰ مستغنی و برتر از عالم بیباشد و صفات از ذات حق تعالیٰ پائین تر و فی الجملہ مناسبت بعالم دارند و افادہ و استفادہ بدون مناسبت امکان پذیر نمی باشد۔ دوم آنکہ وساطت صفات در بین عالم و او تعالیٰ سبب بقاے عالم است۔ اگر وساطت صفات نباشد و نور ذات او تعالیٰ بعالم برسد عالم طعمہ حریق خواہد شد۔ چنانچہ آنحضرت میفرماید۔ ان للہ سبعین الف حجاب من نور و ظلمۃ لو کشفت لاحرقت سبحات وجھہ ما انتہی الیہ بصرہ یعنی در بین او تعالیٰ و بین عالم ہفتاد ہزار حجاب نورانی و ظلمانی موجود است و اگر این حجابات مرفوع گردد و تجلی ذات مقدس بعالم برسد عالم را می سوزاند و حجب نورانی عبارت از صفات ثمانیہ می باشد۔ سوم قرار کشف و فراست صادقہ اولیاے کرام مراتب وجوب بہ تفصیل آتی است۔

سالک در ابتدا بہ توجہ شیخ مقتدا بہ تجلی ظلال صفات و ظلال افعال او تعالیٰ فی الجملہ مناسبت پیدا کردہ لیاقت ظہور تجلی صفات را حاصل می کند و در نتیجہ بہ نور صفات مقدسہ لایق تجلیات شیونات و اعتبارات ذاتیہ می گردد و بہ برکت آن انوار لیاقت معارف تجلیات مقدسہ ذاتیہ را حاصل می کند۔ چہارم آنکہ تمام برکات و کمالات از صفات ثمانیہ بیرون نیست و ہر کمالاتیکہ در ممکنات است اثر و نتیجہ آن کمالات عالیہ می باشند ممکن از خود ہیچ گونہ فضل و کمالے ندارد۔ بیت

نیاوردم از خانہ چیزے نخست تو دادی ہمہ چیز من چیز تست

بلے ممکن کہ عدم است و عدمیت ذاتی جزو وجود اوست ظلمت و شرارت و خساست از خود اوست و کمالات عالیہ کہ در او جلوہ گر میشود ہمہ از عالم وجوب و صفات ثمانیہ بیباشد۔ ناگفتہ نباید گذاشت

Marfat.com

کہ حضرات انبیاے عظام در خلقت ابتداے خود از ین معایب بری و مطہر می باشند زیرا کہ عدم در وجود ما
شان ضعیف می باشد، تجلیات قدسیہ صفات ثمانیہ در طینت شان غالب تر است و این ضعف عد
و غلبۂ قوت قدسیہ یکے از عوامل عصمت شان است و حضرات آنہا را با سائر ممکنات مقایسہ نمیتوان ک
زیرا کہ در وجود دیگران عدم غالب است اگرچہ حضرات انبیاے عظام در صورت و ظاہر از دیگران
فرق ندارند مگر در حقیقت متفاوت اند۔ بیت

کار پاکان را قیاس از خود مگیر گرچہ باشد در نوشتن شیر شیر

از تشریح مقدمات فوق معلوم شد کہ قرآن کریم جامع جمیع کمالات صفات ثمانیہ و شیونات و اعتبارا
است زیرا کہ ہر صفت جامع تمام صفات است و رمضان المبارک نتیجۂ آن کمالات می باشد یعنی برکا
اصلی در قرآن و برکات ظلی در رمضان موجود است و مبدأ فیض رمضان المبارک نیز صفت الکلام است
بنا بر آن رمضان مبارک بہ قرآن کریم مناسبت داشتہ می باشد۔

سوال: صفات ہفت گانہ دیگر غیر از صفت الکلام نیز جامع صفات ثمانیہ می باشد تخصیص
صفت الکلام چیست؟

جواب: درست است کہ ہر کدام از صفات ثمانیہ دارائے کمالات صفات دیگرے ست
اما درین جا بحث صفت الکلام مراد بودہ کہ مبدأ فیض رمضان است نہ صفات دیگر۔

سوال: مناسبات قرآن بر رمضان چہ معنی خواہد داشت؟

جواب: مناسبت رمضان بقرآن مجید از ینجاہ است کہ مبدء فیض رمضان مبارک ب
صفات الکلام است چنانچہ مبدأ فیض قرآن است۔

سوال: علت چیست کہ یک چیز را اثر یک صفت میدانیم و چیز دیگر را اثر صفت دیگر میدانیم

جواب: این یک امر ازلی بودہ از ادراک بشر خارج است نمی بینی کہ یکے از انبیاے عظا
بصفت العلم و دیگرے بہ صفت الکلام و بعضے بہ صفت قدرت وغیرہ صفات ثمانیہ مناسبتے دا
اند۔ ذلك تقدیر العزیز العلیم یعنی قدرت و حکمت او تعالیٰ یک پیغمبر را مظہر تجلی یک صفت

Marfat.com

ودیگرے رامظہر تجلی صفت دیگر گردانیدہ، بنابر دلائل فوق ادراک مناسبت قرآن بارمضان المبارک اگرچہ از ادراک بشر خارج می باشد مگر اولیاے کرام این قدر می دانند کہ ہمچنان کہ قرآن مظہر صفت الکلام است رمضان نیز اثر صفت الکلام است ومبدأ فیض رمضان نیز صفت الکلام است ومناسبت رمضان بہ قرآن بنا ہمیں بر ہمیں سبب است ۔ آنچہ در آخر مکتوب میفرماید کہ باطن غذا مکمل باطن او بیشود الخ یعنی شخصیکہ لطائف ظاہر و باطن او از ہم تجزیہ و تفریق یافتہ باشد باطن غذا مکمل باطن او میگردد۔

سوال: باطن غذا چیست؟

جواب: ہر ممکن دو طرف دارد۔ طرفے بعالم وجوب وطرفے بعالم امکان طرف عالم وجوب باطن آنست وطرف عالم امکان ظاہر آن می باشد وآنچہ میفرماید۔ بیت

سعی کن تا لقمہ را سازی گہر بعد ازان چندانکہ میخواہی بخوار

یعنی مجاہدہ کن کہ در وجود تو نورانیت نسبت بہ ظلمت زیادتر گردد و غذاے تو بہ نور مستحیل گردد نہ طرف ظلمت زیرا کہ غذا تابع خلط غالب است۔ حضرت مولانا میفرماید:۔

آن خورد گردد بپیدی ز و جدا این خورد گردد ہمہ نور خدا

روایت است کہ روزے عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم مجددی میوۂ انبہ را بشوق تمام صرف مینمودند بدل یکے از حاضرین گذشت کہ دوستان او تعالی چرا بغذا اینقدر رائل میباشند حضرت عروۃ الوثقیؒ بفراست فہمیدہ فرمودند، اولیا ہر چہ کہ میخورند نور میشود و نور ہر چہ زیادہ تر باشد بہتر است وحضرت امام در مکتوبے میفرماید: بعض اوقات کہ ارادۂ ترک طعام لذیذ میکنم ماذون نمی شوم، زیرا کہ غذا ممد قواے انسانی وروحانی میشود و از حدیث شریف ان اللہ یحب المؤمن القوی من المومن الضعیف نیز مفاد معنوی غذا معلوم می شود پس لازم است کہ از مفاد معنوی غذا استفادہ بعمل آید نہ از مفاد ظاہری وصوری کہ مقوی نفس امارہ می باشد۔ آنحضرتؐ بعد از اکل غذا این دعا میخواند اللھما اجعلہ عونا علی طاعتك ولا تجعلہ عونا علی معصیتك یعنی اے بار خدایا این غذا را معاون عبادت بگردان نہ معاون معصیت۔ حق سبحانہ میفرماید کہ تمام چیز زمین را برائے منفعت شما

Marfat.com

پیدا کردہ ام شما میدانید کہ این منفعت تنہا منفعت صوری نبودہ منافع معنوی نیز خواہد داشت

مکتوب صد و شصت و سوم حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب صد و شصت و چہارم

حضرت امام میفرماید: فیض حق سبحانہ بر خواص و عوام بے تفرقہ وارد است، تفاوت قبول و عدم قبول آن از جانب طرف ناشی است الخ، این فرمودۂ حضرت امام در ظاہر از مسلک اہل سنت بعید تر بنظر می رسد۔ زیرا کہ مشہور است کہ اہل سنت میگویند "داد حق را قابلیت شرط نیست بلکہ شرط قابلیت داد اوست"۔ دیگران یعنی غیر اہل سنت میگویند نقصان ز قابل است وگرنہ علی الدوام فیض سعادتش ہمہ کس را برابر است۔ حل این مقام قرار ذیل است۔ حضرت امام میفرمایند کہ استعداد حاکم است و مقتضی خود را تکمیل کردنی است چنانچہ دیگران گفتہ اند زیرا کہ حضرت امام در مواضع مکرر فرمودہ است کہ استعداد از کمینۂ مخلوقات او تعالی است و حاکمیت ندارد۔ بنابران مراد شان در این مکتوب این خواہد بود کہ کمال بندہ از عنایت او تعالی است۔ اما اگر بندہ باختیار خود این کمال قابلیت و ہدایت را نہ پذیرد و بارادۂ خود مرتکب عصیان گردد از نعمت ہدایت و قابلیت محروم خواہد شد پس فرمودۂ حضرت امام با اہل سنت موافق است و ہیچگونہ مخالفت اہل سنت ندارد و نیز بہ نحوی صوفیہ مشہود گردیدہ کہ اثر صحبت شیخ و انوار قدسیۂ او با لائے تمام حلقۂ صوفیان یکسان می باشد صوفی قابل آنرا درک و ناقابل آنرا درک کردہ نمی تواند و در اشخاص قابل نیز تفاوت ہا ست حق تعالی میفرماید وما ظلمہم اللہ ولکن کانوا انفسہم یظلمون۔ پس بعض اشخاص بہ سبب خرابی استعداد خود قابل آن فیض نمی باشند۔

مکتوب صد و شصت و پنجم

حضرت امام میفرماید: میراث صوری آنسرور علیہ الصلوٰۃ والتسلیمات بعالم خلق تعلق

Marfat.com

دارد و میراث معنوی بعالم امر الخ یعنی چنانچہ سادات کرام بمیراث صوری منتصف اند و عالم خلق شان از نطفہ مبارکہ آنحضرتؐ است کہ بعالم خلق تعلق دارد، بنا بر آن مناسب است کہ سادات کرام میراث معنوی آنحضرتؐ را نیز کسب و لطائف عالم امر خود را بکمال برسانند و میراث صوری را بمیراث معنوی متحلی سازند تا بوراثت کامل مشرف گردند، بیت

مردی بسخاوت است کرامت بہ سجود ہر کرا این دو نباشد عدمش بہ ز وجود

مکتوب صد و شصت و ششم

حضرت امام میفرماید: تا چند بر خود چوں مادر مہربان باید لرزید الخ یعنی بر خواہشات نفسی اندیشہ مکن و بر حصول منافع دنیوی مغرور مشو دل را از گرفتاری غیر خلاص کن و صاحب قلب سلیم شو! و برائے نفس امارہ مطیع مباش یعنی مہربان مباش و روح خود را از قید بدن آزاد گردان و یوسف روح را از چاہ بدن برآر چنانچہ روح اولیائے کرام از قید بدن آزاد و بہ فیوضات عالم قدس مسرور است۔ مصرع تو یوسفے فتادۂ در چاہ

یعنی روح تو بہ منزل یوسف است مگر در چاہ نفس تو افتیدہ است۔

مکتوب صد و شصت و ہفتم

حضرت امام بکلمات موثر عارفانہ خود شخص ہندو را بطرف دین مقدس اسلام دعوت میفرماید و بکلام حکیمانہ او را میدانا تد کہ رام پسر جسرت است و برادران لکمن و شوہر سیتا ہرگاہ رام عیال خود را نگاہ نتوانست بدیگرے چہ مدد نماید الخ یعنی رام کہ پسر جسرت است و جسرت از کمینہ بندگان او تعالی است، پسر او چگونہ خدا خواہد شد و یا کسیکہ ہمزاد و ہمجنس او بندۂ خدا باشد خود او چگونہ خدا خواہد شد؟ و کسیکہ در وقت اختطاف بہ یافتن عیالش بدلالت بوزنیہ محتاج باشد چگونہ خدا خواہد شد؟ مشہور است کہ سیتا عیال رام را کسے گریختانندہ بہ جنگل بردہ بود و در

Marfat.com

نتیجہ بدلالت ورہنمونی بوزیبہ اورا بدست آوردند واز ہمیں سبب اہل ہنود بہ شادی محبت می ورزند ومعلوم است کہ شادی نشان دادہ نمی تواند مگر خیال ناقص آنہاست کہ میگویند سیتارا شادی نشان دادہ است کہ در فلان جاہ است۔

وانچہ میفرماید: شائبۂ اتحاد وحلول در شان اوتعالی مستہجن است ومنطنہ کمون و بروز در آن جناب قدس مستقبح نخ۔ یعنی ہندوان عقیدہ دارند کہ اوتعالی برام ودیگر معبودات شان متحد است وبا در وجود آنہا حلول کردہ است ودر وجود آنہا کمون وبروز دارد، کمون یعنی در مرتبہ کہ بود از آنجا پنہان شدہ ودر وجود رام وغیرہ ظہور نمودہ این عقیدہ از کثرت جہل ونادانی ست ورنہ خدائے متعال باجسام خبیثہ چہ مناسبت دارد کہ در آنجا حلول کند تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا۔ بروز نزد بزرگان اسلام وصوفیہ کرام عبارت از بروز تجلیات اوتعالی است در روح عارف وکمون عدم ظہور تجلیات است در وجود عارف وبنوع دیگر کمون وبروز نزد بزرگان اسلام موجود است وآن عبارت از آنکہ عارف روح خود را از وجود خود خراج کردہ وبرے تصفیہ روح مرید در وجود مرید داخل می کند وحق تعالی بدست خود این قدرت را عنایت فرمودہ است واین خروج روح سبب موت شان نمی گردد زیرا کہ اثرات روح با وجود خروج روح در ابدان شان باقی است چنانچہ ارواح اولیا در سیر وعروجات است وابدان شان در زمین است اما حضرت امام اخراج روح را برائے تربیہ مرید شبیہ تناسخ میدانند، اگرچہ اولیائے کرام قرار تفصیل متذکرہ باین عمل قدرت دارند۔ مگر حضرت امام این عمل را مشابہ تناسخ میدانند وتناسخ عقیدہ اہل ہنود می باشد وتناسخ عبارت از آنست کہ روح یک انسان بعد از موت او با انسان دیگر انتقال وسبب حیات او گردد حضرت امام بآن ہندو میفرمایند عقل سلیم ودور اندیش را کار باید فرمود الخ یعنی بت تراشیدۂ نا تراش را کہ جماد محض است معبود میپندارد وحضرت امام بمشائخ نیز توصیہ مینمایند کہ مسترشدین این چنین تربیہ نباید کرد وبدون اخراج روح خود انعکاسات وفیوضات روح خود را در بدن مرید باید انداخت نہ آنکہ روح خود را در بدن او داخل کنند۔ مکتوب صد وشصت وہشتم خارج بہ تشریح ندارد۔

Marfat.com

مکتوب صد و شصت و نہم

حضرت امام میفرماید: مناسبتے درین مطلوب و طالب مسلوب است الخ یعنی درین او تعالیٰ و سالک مبتدی ہیچ مناسبت نیست و از روے عادت افادہ و استفادہ مبنی بر مناسبت است اگرچہ حق تعالیٰ قادر است کہ بدون مناسبت بہ طالب افادہ و افاضہ کمالات نماید۔ اما حکمت او تعالیٰ قدرت را در اسباب مستور ساختہ و قضاے حوائج را با سباب مترتب گردانیدہ است در حدیث بخاری مذکور است کہ سردار دو عالم حضرت محمد را حضرت جبریل علیہ السلام در بغل گرفتہ و قوۂ قدسیہ را در وجود مبارک او القا کردہ اند، اما این حال ابتدلے شان بودہ کمالات انتہاے آنحضرتؐ بجاے رسیدہ کہ حضرت جبریل علیہ السلام از وصول بآنمقام مقدسہ عاجز خواہد بود۔

مکاتیب صد و ہفتاد و صد و ہفتاد و یکم حاجت بہ تشریح ندارد۔

مکتوب صد و ہفتاد و دوم

حضرت امام میفرماید: صورت شریعت آنست کہ علماے ظاہر بہ بیان آن متکفل اند الخ

تبصرہ: صورت شریعت عبارت از تصدیق قضایاے شرعیہ است قبل از رسیدن بشہود مصداق آنہا۔ چنانچہ کہ بوجود بہشت، دوزخ وغیرہ تصدیق نمودہ و از شہود آن بے خبر اند۔ و این صورت شریعت می باشد و شہود این مصداقات در حیات دنیوی کہ براے عارفان حاصل و میسر است۔ حقیقتِ شریعت است و نیز صورت شریعت قرآن مجید و احادیث شریفہ نبوی ست و حقیقت شریعت صفت الکلام و صفت العلم است و اگر شہود عارف از صفات و شیونات او تعالیٰ بلند تر عروج نماید، درین وقت عروجات عارف از حقیقت شریعت بالاتر می رود و خود را در بیرون شریعت مشاہدہ می نماید، ولے ہیچگاہ دقایق شریعت را فروگذارد۔ و آنچہ میفرماید کہ تکلیفات شرعیہ مخصوص بہ قلب و قالب است الخ یعنی مدار بندگی واقعی بہ تصفیۂ قلب و تزکیۂ نفس می باشد و قبل از

Marfat.com

تزکیۂ نفس امارہ بندگی بندہ بندگی صوریست بعد ازان بندگی حقیقی نصیب او می گردد آنچہ میفرماید آنچہ مکلف نیست ہرگز مکلف نبودہ، چنانچہ خفی و اخفی بشریعت مکلف نبودہ و نیستند۔

سوال: آیا در وجود انسان این طور اجزا ہست کہ بشریعت مکلف نباشد؟

جواب: بلے خفی و اخفی لطایفی است کہ بشریعت مکلف نمی باشند، زیرا کہ اگر مکلف باشند علماء ابرار کہ از خفی و اخفی بہرہ نداشتہ و حتی نام خفی و اخفی را قطعاً نشنیدہ اند بالاے ایشان حکم تکفیر باید کرد پس معلوم شد کہ خفی و اخفی باحکام شریعت مکلف نمی باشند، صاحبان اسلام صوری کہ بدرجۂ ابتدائی ایمان متصف اند ازین تدقیقات چہ خبر دارند معلوم است کسیکہ از اجزاے بدن خود خبر نداشتہ باشد از ایمان حقیقی چہ خبر خواہند داشت، عارفانیکہ بکمال من عرف نفسہ فقد عرف ربہ مشرف اند و بحقیقت رسیدہ اند ازین ماجرا آگاہ اند۔ بیت

مصلحت نیست کہ از پردہ برون افتد راز ورنہ در مجلس رندان خبرے نیست کہ نیست

و دیگران بمرتبۂ ایمان صوری می باشند و آنچہ میفرماید: کہ حقیقت شریعت نیز از روح و سر نمی گذرد یعنی حقیقت شریعت عبارت از صفت الکلام و صفت العلم و شان الکلام و شان العلم است مبدأ فیض خفی و اخفی کہ عبارت از شان جامع است از صفات و شیونات بلند تر است۔ خلاصہ اینکہ تعمیل احکام شریعت وظیفۂ بدن است و روح سبب حیات بدن بودہ و لطیفۂ سر نیز تابع قلب است، پس روح و سر بتبعیت بدن بامور شرعیہ مکلف اند اما خفی و اخفی کہ مبدأ فیض شان تنزیہات و شان جامع است و از صفات و شیونات بلند تر است بامور شرعیہ مکلف نمی باشند زیرا کہ مبدأ فیض شان از حقیقت شریعت بلند تر میباشد پس عبادت خفی و اخفی از جملۂ امور مستحبہ است، چون اولیاے کرام امور مستحبہ را ترک نمی نمایند لہذا خفی و اخفی اولیاے کرام نیز دائماً مشغول عبادت اند و ترک عبادت را ہیچگاہ تجویز نمی نمایند و دیگران از عبادات خفی و اخفی بے بہرہ میباشند

بیت

ہر کسے را بہر کارے ساختند
مہر آنرا در دلش انداختند

Marfat.com

مکتوب صد و ہفتاد و سوم

حضرت امام میفرماید: بشر از خالق البشر چہ دریابد؟ الخ یعنی مشہود آنحضرتؐ در معراج مبارک اگرچہ ذات او تعالیٰ بودہ اما ادراک آن ذات مقدس از مشکلات و نوادر است از بعض مکتوبات حضرت امام معلوم میشود کہ رویت معراج آنحضرتؐ از دیدار او تعالیٰ در رتبت تفاوت داشتہ یعنی دیدار سردار دو عالم در رتبت بلندتر است از دیدار معراج شریف۔ زیرا کہ آخرت است کہ جاے دیدار بودہ حیات اخروی ست کہ بآن نعمت عظمیٰ مستعد است، حیات دنیوی بآن درجہ نمی رسد۔ مراد حضرت امام آنست کہ علم بشر بحق سبحانہ احاطہ کردہ نمی تواند۔

مکتوب صد و ہفتاد و چہارم

حضرت امام میفرماید: دیوانگان این راہ باین معیت تسلی نمی گیرند الخ یعنی مقصد حضرت امام از معیت معیت ظلال است و در معیت ظلال قرب نمی باشد بلکہ بصورت قرب متوہم گردیدہ است و در واقع و حقیقت ہنوز از قرب بعید است و در معیت اصل قرب بیباشد و لیکن بہ سبب عدم ادراک بصورت بعد جلوہ گر میشود و نیز درین مکتوب شریف حضرت امام برائے مرسل الیہ می نویسد کہ بہ معیت و محبت غائبانہ شما تسلی نمی شود الخ زیرا کہ ثمرات معیت بدنی دیگر است و نتائج معیتِ قلبی دیگر، پس درین باقرار توجہ دوم مراد از معیت معیت مرسل الیہ است بحضرت امام کہ معیت بدنی حاصل کند۔

مکتوب صد و ہفتاد و پنجم

حضرت امام میفرماید کہ سالکان را از تلوینات احوال چارہ نبودہ الخ یعنی قبل از فناے قلب محل تلوینات و احوال مختلفہ در قلب است و بعد از فناے قلب، قلب از تلوینات فارغ

Marfat.com

واحوال متلونہ بہ نفس ارتباط میگیرد واگر بہ محض فضل او تعالیٰ نفس نیز بمقام تمکین و اطمینان پیوست آنگاہ ورود تلوینات بر قالب وعناصر است وتلوین قالب دائمی است، زیراکہ قلب ونفس بہ سبب سکر در معشوق خود مستغرق اند ومجال مخالفت در آن نمی ماند وقالب بہ سبب غلبۂ صحو این استغراق ندارد، اگرچہ معارف قالب بہ نسبت قلب ونفس بلند تر پیدا شد، اما غلبۂ صحو دلیل امکان مخالفت است اگرچہ مخالفت واقع نمی شود ولے صرف امکان مخالفت بواسطۂ این است کہ جہاد و مجاہدہ بہ کلی قطع نگردیدہ بنا بر آن قوہ مخالفت در عناصر باقی ماند تا جہاد قطع نشود۔ ناگفتہ نماند کہ تقضے عناصر بعد از تصفیہ قلب وتزکیۂ نفس ارادہ استغال امور مباحہ ومرخصہ است نہ ارتکاب امور محرمہ، کسیکہ بہ فنائے قلب واطمینان نفس مشرف گردد از ارتکاب امور محرمہ محفوظ است ولے معصوم نمی باشد زیراکہ اولیا محفوظ بودہ ومعصوم نمی باشند۔

تبصرہ: نفس کہ شیرۂ عناصر است در لطافت مناسبت بہ لطائف عالم امر داشتہ باشد آنچہ میفرماید: نسبت بہ بعض لطایف استمرار است ونسبت بہ بعض دیگر ندرت الخ یعنی بہ نسبت لطیفۂ قلب، روح، سر خفی واخفیٰ ونفس استمراری باشد زیراکہ در لطائف متذکرہ مخالفت نمانده است وشہود شان استمراری میباشد ونسبت بہ عناصر ندرت زیراکہ عناصر محل تلوین است نہ تمکین، زیراکہ عناصر لطافت واستغراق ندارند۔

مکتوب صد و ہفتاد و ششم

حضرت امام میفرماید: بہ سکوت وحفظ نسبت باطن باید پرداخت الخ یعنی مدار این طریق عالی بامور مسنونہ وعزایم امور است بامور مباحہ از قبیل شعر خوانی وقصہ پردازی اشتغال نمی فرمایند وعزیمت را از دست نمی دہند۔ مکاتیب ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹ احاجت بہ تشریح ندارد۔

مکتوب صد و ہشتادم

Marfat.com

حضرت امام میفرماید: ربنا لا تزغ قلوبنا الخ۔ ازاں اشارۂ کلام شان معلوم میشود کہ صاحب اعتراض از زیغ قلب خلاص نشدہ است۔

مکاتیب ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶ حاجت بہ تشریح ندارد۔

مکتوب صد و ہشتاد و ہفتم

حضرت امام میفرماید حصول رابطہ علامت مناسبت است الخ یعنی تصور شیخ و استحضار تمثال او بدون تکلف علامۃ مناسبت مرید است بہ پیر و درین جا تشریح چند چیز لازم است: اول معنی مناسبت۔ دوم اقسام رابطہ۔ سوم آنکہ رابطہ ممانعت شرعی دارد یا خیر۔ ناگفتہ نماند کہ مشائخ انبیاے اولوالعزم متفاوت افتادہ اند یعنی صوفیۂ کرام مناسبت حضرت آدم را بہ صفت تکوین دانستہ اند و مناسبت حضرت نوح و حضرت ابراہیم را بہ صفت العلم و حضرت موسیٰ را بہ صفت الکلام و حضرت عیسیٰ را بہ صفت القدرت پنداشتہ اند و مناسبت آنحضرتؐ را بشان العلم کہ از صفات برتر است دریافتہ اند و میفرمایند کہ اصل صفات متذکرۂ او تعالیٰ مربی انبیاے عظام اند و ظلال ہمیں صفات مقدسہ مربی اولیاے کرام و مردم دیگر بیباشند و استعداد اولیاے امت آنحضرتؐ را نیز متفاوت میدانند و میگویند کہ یکے آدم المشرب و دیگرے نوح المشرب است علی ہذا القیاس الخ۔

بنا بر آن اگر مشرب پیر و مرید متحد باشد مناسبت دریں شان ثابت است و اگر مشارب شان موافق نباشد مناسبت دریں شان نمی باشد۔

رابطہ سہ قسم است: اول آنکہ مرید تصور میکند کہ شیخ در مقابل من نشستہ است و قلب وے محاذی قلب من است و از قلب مبارک او بقلب من فیض و برکت می رسد۔ دوم آنکہ شیخ را در قلب خود تصور میکند کہ شیخ در قلب من نشستہ است۔ سوم آنکہ در وقت تکرار وظیفہ طالب خود را عین شیخ تصور میکند، چون در افادہ و استفادہ مناسبت ضرور است بنا بر آن میفرماید کہ فائدہ صحبت پیر بہ نسبت رابطہ و ذکر او تعالیٰ زیادہ تر است زیرا کہ طالب در ابتدا بتمام او تعالیٰ ہیچ مناسبت ندارد

Marfat.com

و بہ شیخ بنابر اشتراک بشریت مناسبت فی الجملہ دارد، و آنچہ حضرت خواجہ احرار فرمودہ کہ سایۂ رہبر است از ذکر حق۔ بہتر گفتن بہ اعتبار نفع است نہ باعتبار فضیلت۔

تبصرہ: اگر مرشد و مسترشد در مشرب شریک بودہ باشند فائدہ صحبت این مرشد زیادہ است از آن مرشد یکہ در مشرب مغایرت داشتہ باشد۔

پس وجود رابطہ یک امر ضروری بودہ و در صورت عدم صحبت از رابطہ کار گرفتہ میشود، توجہ شیخ محصل مناسبت طالب است بعالم وجوب یعنی بعد از صحبت و توجہ و یا رابطۂ بشر مناسبت فی الجملہ طالب بعالم وجوب دست میدہد بعضی مردم بے علم و بے فکر رابطہ را شرک می دانند در حالیکہ رابطہ شرک نبودہ و یک نوع استفادۂ معنوی می باشد کہ طالب را بہ مطلوب مناسبہ دادہ سبب وصول طالب می گردد۔

سوال: ذکر او تعالیٰ عبادت است و در وقت عبادت توجہ بغیر یعنی رابطہ کہ توجہ بغیر گفتہ میشود شرک است این موضوع چگونہ جائز خواہد بود؟

جواب: اگر رابطہ شرک گفتہ شود تعلیم و تحصیل علم ظاہر نیز کہ عبادت است و در حین تدریس کہ توجہ طالب و یا شاگرد بطرف استاذ دست میدہد این ہم شرک خواہد بود، در حالیکہ این امور شرک نبودہ صرف یک استفادۂ معنوی میباشد پس این ہر دو انواع توجہ یعنی توجہ مرید بہ پیر توجہ شاگرد با استاذ از ہمدیگر فرقی نداشتہ محض سبب استفادۂ طالب محسوب می گردد۔

حضرت شاہ غلام علی دہلوی میفرماید کہ در نفس کلمہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ نیز را موجود است، بدلیل اینکہ درین کلمہ مبارکہ مطلق شخص کہ بنام محمد مسمیٰ بودہ باشد مراد نیست بلکہ کلمۂ مبارکہ لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ مراد خاص ذات مبارک محمد بودہ کہ ذات مبارک معین و مشخص می باشد کہ رحمت للعالمین است بنابر آن در صورتیکہ درین کلمہ مبارکہ شخص مبارک محمد مراد باشد مراد ہم است، پس ہمین کلمۂ مبارکہ متضمن و مثبت رابطہ میباشد و شمایل آنحضرت کہ در کتب احادیث است نیز مثبت رابطہ است و اگر مراد از شمائل ضرورت رابطہ نمی بود بیان شمائل چہ ضرورت داشت

Marfat.com

مکتوب صد و ہشتاد و ہشتم

حضرت امام میفرماید اختفائے بعض از لطائف مقصود بر آن لطائف است کہ قلب متضمن آنہا است الخ یعنی لطیفۂ روح و لطیفۂ سر در قلب مختفی میگردند۔ و لطیفۂ خفی و اخفی دارائے این اختفی نمی باشد بدلیل اینکہ لطیفۂ خفی و اخفی مکلف بہ شریعت نبودہ و عدم مکلف بودن خفی و اخفی در صفحہ ششم و ہفتم مفصل بیان شدہ است، و قلب مکلف بشریعت بیا شد و روح سبب حیات قلب است، لطیفۂ سر نیز تابع قلب می باشد و تحت انوار قلب مختفی می شود و نیز مبدأ فیض لطیفۂ روح و سر کہ صفات ثبوتیہ و شیونات است از حقیقت شریعت کہ شان العلم و شان الکلام است بلند نمی باشد و مبدأ خفی و اخفی از شان الکلام و شان العلم بلند تر است۔ در بارۂ اینکہ مرشد طالب بسبب استعداد را بمراتبے کہ فوق استعداد اوست رسانیدہ میتواند یا خیر، حضرت امام در مکتوبے این موضوع را تفصیل می دہند کہ پیر صاحب تصرف مرید غیر محمدی المشرب را بولایت محمدی رسانیدہ می تواند مگر طالب موسوی المشرب و عیسوی المشرب و یا بالعکس گردانیدہ نمی تواند، زیرا کہ ولایت محمدی فوق ہمہ ولایت ہا است و دیگر ولایات انواع اوست و این ولایت جنس عالی است، بہ ہیچ یک از ولایت ہائے دیگر تباین ندارد بر عکس سائر ولایت ہا کہ در بین خود تباین نوعی دارند و معلوم است کہ یک نوع بہ نوع دیگر تبدیل شدہ نمی تواند و ترقی دادن نوع بہ جنس سبب تغیر نوعی ست گفتہ نمی شود بلکہ ترقی نوع می باشد بمقام جنس۔ مکتوب ۱۸۹ حاجت بہ تشریح ندارد۔

مکتوب صد و نودم

حضرت امام میفرماید لفظ مبارک اللہ را بہ بیچونی و بے چگونگی ملاحظہ نمائی الخ یعنی در وقت ذکر بلاحظہ ذات بحت او تعالیٰ را داشتہ باشی و ذات او تعالیٰ را بے مثل و بے مانند تصور نمودہ باشی تا خدا خواستہ باشد کہ بتلات او برسی زیرا کہ من طلب فقد وجد او در وقت ذکر بصفات

Marfat.com

ملتفت نباشی زیرا که در وقت ملاحظه صفت بآن صفت میرسی اگر متوجه و ملتفت آن گردی و یا قناعت نمائی از وصول بذات محروم خواهی ماند۔

وآنچه میفرماید: مجرد کلاه و شجره که عرف شده است از حقیقت پیری و مریدی خارج است یعنی در بعضے طرق پیران بر مریدان خود یک عدد کلاه و یک شجره میدهند و تعلیم ذکر بآنها نمی نمایند و این کار داخل رسوم و عادات است بلے اگر با وجود تعلیم ذکر جامه تبرک از شیخ کامل مکمل بدست آورد احتمال ثمرات و نتائج است۔ زیرا برکات بزرگان در لباس و مسکن شان موجود می باشد۔ بیت

گل خوشبوے در حمام روزے — رسید از دست محبوبے بدستم
بدو گفتم که مشکی یا عبیری — که از بوے دلآویز تو مستم
بگفتہ من گلِ ناچیز بودم — ولیکن مدتے با گل نشستم
جمالِ ہمنشین در من اثر کرد — وگرنہ من ہماں خاکم کہ ہستم

اما صرف لباس دادن بدون تعلیم ذکر از دائرہ پیری و مریدی خارج می باشد۔

مکتوب ۱۹۱ حاجت به تشریح ندارد۔

مکتوب صد و نود و دوم

حضرت امام میفرماید: با آنکه لفظ "هم" نیز واقع شده است الخ، یعنی در آن مکتوب تحریر کرده ام که مقامے بود بلند تر از مقام صدیق اکبر من هم به انعکاس آن رنگین شده ام، یعنی با اینکه صدیق بآن رنگین بوده و من هم رنگین شدم پس این نوشته مثبت تفضیل من بر حضرت صدیق نمی باشد۔

سوال: ازین فرمایشات حضرت امام اگرچه تو هم برتری حضرت امام بر حضرت صدیق برطرف شده مگر احتمال مساوات مرفوع نشده است۔ درحالیکه بحضرت صدیق بعد از انبیاء عظام احدی مساوی شده نمی تواند؟

جواب: مقام استقرار بزرگان دیگر است و مقام عروجات شان دیگر عرفاے کرام

Marfat.com

در وقت عروج شان از مقام استقرارشان بلند تر عروجات دارند یعنی مقامات بلند تری را سیر کرده میتوانند، اگرچہ مقام استقرارشان پائین تر بوده و در حال سیر عروج اولیاے کرام از مقام استقرار انبیاے عظام نیز می گذرد، مگر مقام استقرارشان از مقام استقرار انبیاے عظام پائین تر می باشد، درین جا حضرت امام از سیر عروج بحث می نماید و از مقام استقرار خود چیزے تذکر نداده البتہ مقام استقرار حضرت امام از مقام استقرار حضرت صدیق پائین می باشد۔ واگر در عروج از مقام استقرار صدیق اکبر بالاتر رفته باشد محل اعتراض نیست، وآنچہ میفرماید تجویز نموده اند کہ اگر در جزئی از جزئیات غیر نبی را بر نبی فضل متحقق شود باکے نیست، چنانکہ در بارۂ شہداء الخ یعنی شہدا بہ غسل حاجت ندارند و بنا بر مذہب شافعیؒ بجنازہ ہم نیز حاجت ندارند، این فضیلت جزئی سبب بزرگی و برتری شہید بر نبی شده نمی تواند و آنچہ میفرماید: اگر سیر غیر نبی بر کمالات آن جزئی واقع شود و خود را در آن مقام بلند تر یابد ہم مجوز باشد الخ یعنی فضیلت جزئی مثبت افضلیت نمی باشد بدلیل اینکہ یکے از جزئیات و ظلال صفات او تعالی را اگر نبی سیر نکرده باشد و آن را یک ولی سیر نماید این سیر ولی سبب افضلیت و برتری ولی بر نبی شده نمی تواند، زیرا کہ شان نبی از ظلال بلند تر و با اصل متعلق میباشد حضرت امام درین باره تحقیقات و تدقیقات عمیقی بعمل آورده اند کہ حاصل فرمودۂ شان این ست تمام حضرات انبیا علیہم السلام محبوبین اند و اولیاے کرام بدو نوع منقسم اند بعضی محبوبین و برخی مجبین اند، و واصلان معارف ذات او تعالیٰ محبوبین اند، مجبین در آنجا قدم گاه ندارند و سیر محبوبین سیر اجمالی است بہ تفصیلات ظلال صفات و تمثیلات آنہا التفات ندارند زیرا کہ تفصیلات صفات غیر متناہی بوده اشخاص کہ بسیر تفصیلی گرفتار اند بذات او تعالی نمی رسند، بنا بر تحقیقات فوق محبوبین از بعض معارف تفصیلی بے خبر اند سالک محب کہ کمال او پائین تر از محبوبین است از تفصیل جزئیات بعض معارف باخبر است و این باخبری شان فضیلت جزئی می باشد، لہذا از اعتبار ساقط است۔ بنا بر دلائل متذکره اعتراضات کہ درین مورد بہ شیخ اکبر شده بود وارد نمی باشد چنانچہ حضرت شیخ اکبر میفرماید کہ خاتم نبوت از خاتم الولایت کہ عبارت از خود شیخ اکبر باشد اخذ

Marfat.com

فیض میدارد، بعض بے خبران این گفتار شیخ را سبب تکفیر او می پندارند حضرت مولانا عبدالرحمن جامی از طرف شیخ اعتذار پیش کردہ و میفرماید کہ آنحضرتؐ بمانند پادشاہ اند و شیخ بمنزلہ خزانہ دار آنجناب است، پادشاہان از خزانہ داران ہر قدر کہ خواستہ باشند اخذ میدارند حضرت مولانا درین جا از توجہ علم ظاہری کار گرفتہ اند سبحان اللہ حق سبحانہ تعالیٰ بحضرت امام تا کدام اندازہ عروجات عالی عطا فرمودہ کہ بسیر اجمالی بوصول بلا کیف بمعارف مقدس ذات بے کیف رسیدہ است و دانا بندہ است کہ سیر تفصیلی مربوط بظلال است و مشغول شدن بآن مانع وصول بذات می باشد زیرا کہ ظلال جزئیات ظلال غیر متناہی است۔ بیت

ہر نقاب رخے جانان بر انقاب دیگر ست ہر حجابے را کہ طے کردی حجاب دیگر ست

بنا بر آن حضرت امام تصحیح کلام شیخ اکبر را چنین کردہ اند کہ سیر آنحضرتؐ کہ رئیس محبوبان است سیر اجمالی بودہ و بہ سیر تفصیلات کہ ظلال اند التفات نکردہ اند بنا بر آن اگر کدام معرفت ظلی و تفصیلی بواسطہ شیخ اکبر بآنحضرتؐ راجع شدہ باشد و آنہم سبب کمال رفعت آنحضرت بودہ بدلیل آنکہ شیخ از برکت اتباع شریعت آنحضرتؐ باین مقام و مرتبہ جزئی رسیدہ است۔

مکاتیب ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵ حاجت بہ تشریح ندارد۔

مکتوب صد و نود و ششم

حضرت امام میفرماید: روگام بعالم خلق تعلق دارد الخ یعنی نفس و عناصر اربعہ و پنج گانہ بعالم امر کہ عبارت از قلب نوری، روح، سر خفی و اخفیٰ است، وقتیکہ قلب بفنا کہ عبارت از نسیان ماسوی است مشرف گردد لیاقت مظہریت تجلیات افعال او تعالیٰ حاصل می کند و فیض این صفات ہمیشہ در قلب سالک جاری بیباشد گرفتاری ماسوی مانند زنگی است وقتیکہ قلب سالک ازالہ گردد و فراموشی ماسوی رخ دہد آنگاہ قابلیت ظہور انوار پیدا می کند۔ حضرت مولانائے روم می فرماید۔

Marfat.com

روتو زنگار از رخ خود پاک کن　　بعد ازآن آن نور را ادراک کن

حضرت بیدل میفرماید:

فیض خواہی در وداع الفت زنگار کوش　　چوں صفات آئینہ ات گیر جہان دیگری

گام دوم تصفیہ روح است، وقتیکہ روح از قید بدن خلاص شود لیاقت مظہریت تجلیات صفات ذاتیہ او تعالیٰ را پیدا میکند روح بمانند حضرت یوسف علیہ السلام در چاہ بدن افتادہ است در روح اولیائے کرام ازین چاہ بیرون برآمدہ است، ناگفتہ نماند کہ در ولایت صغری کہ ولایت اکثر اولیاء است تجلی ظلال صفات است و در ولایت کبری کہ ولایت انبیائے عظام است، تجلی اصل صفات است، زیرا کہ مقام نبوت از ظلیت بلند تر است و اولیائے کہ بہ کمالات ولایت انبیاء و یا بکمالات نبوت انبیائے عظام مشرف می شوند بعد از طے مقامات کمالات ولایت صغریٰ بآن کمال می رسند مرشد یکہ در کمالات نبوت رسوخ کامل داشتہ باشد میتواند مسترشدین خود را بکمالات اصلیہ بدون طے مراتب ظلال برساند حضرت امام این موضوع را در مکتوبے بیان فرمودہ اند۔ چنانچہ در خاندان حضرات مجددیہ معروف ست کہ حضرت امام فرزند ارشد شان حضرت خواجہ محمد معصوم را راساً بدون طے مراتب ظلال بکمالات اصلیہ رسانیدہ اند۔ منقول است کہ صحبت یک ہفتہ حضرت خواجہ محمد معصوم سبب فنائے قلب صحبت یک ماہہ شان سبب فنائے نفس می گردید حضرت امام میفرمایند بگام سوم شروع در تجلیات ذاتیہ ملی فندلخ یعنی در لطیفہ سر، تجلی شیونات و در لطیفہ خفی تجلیات صفات سلبیہ کہ باعتبارات راجع است و تجلی شان جامع در لطیفہ اخفی حاصل میگردد۔

تبصرہ: تجلی ذاتی بدو نوع اطلاق میشود، اول بمعنی عام، دوم بمعنی خاص۔

(۱) تجلی ذاتی بمعنائے عام آن تجلی است کہ از صفات ثمانیہ زائدہ بلند تر بودہ باشد چنانچہ تجلی شیونات و اعتبارات۔

(۲) تجلی ذاتی بمعنائے خاص آنست کہ از تجلی شیونات و اعتبارات نیز بلند تر بودہ یعنی بذات

Marfat.com

بحت حق تعالی مربوط بودہ باشد و تجلی ذاتی کہ درین مکتوب شریف تذکار یافتہ بمعنائے اول بیباشد۔

دوگام دیگر کہ بعالم خلق مربوط است عبارت از تزکیۂ نفس و تزکیہ عناصر اربعہ بیباشد کہ عارف بعد از تصفیہ عالم امر بآن مشرف میشود، نفس بعد از تزکیہ مظہر تجلی دو دائرہ شیونات و اعتبارات ویک قوس میگردد کہ کنایہ از ظہور ذات است، ظہور ذات دیگر است و خود ذات مقدس دیگر، وعناصر ثلاثہ مظہر اسم باطن وعنصر خاک مظہر تجلیات ذات بحت میگردد۔ آنچہ میفرماید ہر گام سالک از خود رو بحق سبحانہ نزدیک میشود الخ یعنی از خواہشات نفسیہ و بشریہ خود رو بحق سبحانہ تعالی قرب بلاکیف حاصل می کند۔

بیت چشم بند ولب بہ بند و گوش بند گر نہ بینی سر حق بر من بخند

بیت اے بندہ بمن گریز و خود را ایلہ کن گر شاہ جہان نشدی آنگاہ گیلہ کن

بیت بنشین بہ گدایان در دوست کہ ہر کس بنشست بایں طائفہ شاہی شد و بر خواست

وآنچہ میفرماید: فنائے اتم است کہ بقائے اتم و اکمل بر آن مترتب است الخ یعنی بقا عبارت از قبول انعکاسات عالم وجوب است و اتمیت بقا مربوط بہ اتمیت فنا است، ہر اندازہ کہ فنا تمام تر بودہ بقا نیز کامل تر می گردد۔

تبصرہ: فنائے اتم دو نوع است: اول فنائے اتم یک لطیفہ، دوم فنائے اتم عارف درین جا مراد از فنائے اتم فنائے عارف است نہ فنائے لطیفہ زیرا کہ این معارف، معارف انتہا است و انواع فنا در جائے دیگر نیز تذکار یافتہ است۔

مکتوب صد و نود و ہفتم

حضرت امام میفرماید، تا آن را آفریدہ است بسوے آن نظر نفرمودہ الخ یعنی بدنیا نظر مرحمت نفرمودہ اند، نہ اینکہ از علم او تعالی بیرون ماندہ است۔ وآنچہ میفرماید، چون ذاکران ہر ذرہ از ذرات وجودایشان بذکر اللہ سبحانہ مملوست الخ یعنی علاوہ بر لطائف عارف تمام

Marfat.com

عارف بلکہ ہر زندہ وجود عارف بذکر او تعالیٰ مشغول است اعتراض مورچہ را این عارف چنین جواب میگوید۔
مورچہ اعتراض کردہ بود کہ باریک وجود انسان ملیونہا مورچہ ساختہ میشود وحالانکہ یک مورچہ
ہم ذکر میکند و یک انسان ہم ذکر می کند پس درین چہ حکمت خواہد بود کہ ملیونہا مورچہ خلق نشد
یک انسان خلق شدہ؟ عارف بزبان حال میگوید کہ اے مورچہ آن ذرہ وجود من کہ بمراتب از تو
چک تر است نیز بذکر مشغول است۔ بیت

ذرات وجودم ہمہ را دوست گرفت باقی نماند بر من جز پوست۔

آنچہ میفرماید، این معنی بے صحت ارباب جمعیت متعسر است الخ یعنی دنیادار اسباب است از
روے عادت او تعالیٰ بدون اسباب کارے ساختہ نیست۔ چنانچہ در بارۂ آنحضرتؐ کہ سرآمد
اصلان ومحبوبان می باشد با وجود آن در تکمیل وجود مبارک شان نیز از اسباب عادیہ کار گرفتہ شدہ است
آنحضرتؐ میفرمایند کہ حضرت جبرئیل سہ مراتب مراد کنار گرفت وفشار داد۔ یعنی القاے قوہ قدسیہ نمود
پوشیدہ نماند کہ این عمل در حین ابتداے شروع کمالات آنحضرتؐ بودہ واز انتہاے کمالات آنحضرتؐ
حضرت جبرئیل نیز معلومات کامل نخواہد داشت۔

مکتوب صد و نود و ہشتم

حضرت امام میفرماید، فتوحات مکیہ مفتاح فتوحات مدینہ باد الخ یعنی مفتاح احادیث
شریف باد (احادیث شریف را فتوحات مدینہ میداند) یعنی شما کہ فتوحات مکیہ ہدیہ کردہ اید واین
کتاب مشتمل بر مسائل توحید وجودی ست حق تعالیٰ آنرا سبب اتباع سنت وموجب تعمیل احادیث
شریف بگرداند حضرت امام درین ضمن خان خانان را امیدوار میسازد کہ حاصل مسائل توحید یعنی وحدت الوجود
در حق شما مناسبت ندارد وباید ہمیشہ تابع سنت باشید۔ آنچہ میفرماید، جمع ضدین اینجا از استحالہ برآمدہ
است الخ یعنی چوں عارف متخلق باخلاق اللہ وبہ پرتو صفات او تعالیٰ منعکس ورنگین می باشد
وذات حق تعالیٰ جامع جمیع صفات است، رحمت وغضب ہر دو پرتو صفات او تعالیٰ است

Marfat.com

اگر عارف متخلق مظہر صفات متضادہ بگردد جائے تعجب نیست۔

مکتوب ۱۹۹ احاجت بہ تشریح ندارد و مکتوب ۲۰۰ را خود حضرت امام تشریح فرمودہ اند۔

مکتوب دوصد و یکم

حضرت امام میفرماید، اگر گوید کہ بر من منکشف ساختہ اند الخ یعنی اگر کسے بگوید کہ تمام علو
و اسرار در دو سہ حرف مندرج است، قول او احتمال صدق دارد، زیرا کہ این شخص صرف بیان یک
مسئلہ میکند و میگوید کہ این قضیہ برائے من کشفے است کہ تمام اسرار در دو سہ حرف مندرج است و
مکشوفیت تمام اسرار را متی کند و اگر گوید کہ در صفحۂ آن دو سہ حرف تمام علوم را مطالعہ میکنم۔ پس ا
شخص کذاب است از و باور نباید کرد۔

مکتوب دوصد و دوم

حضرت امام میفرماید، طریق ما طریق دعوت آسمانی ست الخ یعنی در وقت تکرار اسما
تعالی مقصد و مرام ما وصول و استہلاک در مسمّٰی این اسماء ست و استفادہ خواص اسماء مراد ما نیز
چنانچہ بعض اشخاص اسم صمد را برائے اخذ خواص آن اسم مبارک تکرار می کنند و آنرا وسیلۂ نت
عالم می گردانند۔

تنبیہ: ذاکر آن اسماے خداوندی دو طبقہ می باشند، یکے آنکہ ذکر او تعالی را صرف بر
حصول خواص آن اسم می نمایند چنانچہ کہ اسم صمد را برائے تسخیر و یا باسط را برائے وسعت رزق تکرار
و دیگر آنست کہ مراد او از ذکر حق تعالی رسیدن بذات بحت او تعالیٰ است۔

مکتوب دوصد و سوم

حضرت امام میفرمایند، صفات این طائفہ از ضروریات است الخ یعنی از روے عا

Marfat.com

وتعالیٰ حصول مراتب عرفان مربوط بصحبت ارباب جمعیت است اما بعض محبوبان ازیں امر مستثنیٰ اند چنانچہ بعض مجاذیب مشہور یکہ گذشتہ اند۔ خلاصہ بعض محبوبان بہ پیر ظاہری نیازمند نیستند و خاص بفضل او تعالیٰ متکفل تربیۂ آنہا است۔ مصرع

تا یار کرا خواہد و میلش بکہ باشد

مکاتیب ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶ حاجت بہ تشریح ندارد۔

مکتوب دوصد و ہفتم

حضرت امام میفرماید آنجا وجد و حال را تا بمیزان شرع نسنجد بہ نیم جیتل نمیخرند الخ حضرت امام توصیہ میفرماید کہ وجد و حال را از مقاصد نباید شمرد، باتباع سنت ثابت قدم باید بود، جوگیان و برہمنان ہند و فلاسفۂ یونان نیز بصفائے نفوس و کشوفات خیالیہ خود خرسند اند۔

تنبیہ: صفائے نفس بسبب فاقہ و جوع بدون اتباع شریعت بآنہا دست میدہد و سبب کشوفات کونیہ میگردد ولے صاحبان این صفائے نفس از کشوفات الٰہیہ محروم اند و کشف آنہا سبب استدراج و زیادت خسران آنہا است مثال صفائے نفس بمانند زر اندرون نجاست است و مثال تزکیۂ نفس کہ مربوط باتباع سنت سنیہ است، بمثل طلا شدن مس است بعمل کیمیا کہ دوبارہ مس نمیگردد۔ درین فرصت فضیلت نفس از فضیلت لطائف عالم امر بیشتر می گردد۔ بلی آنحضرتؐ میفرماید۔ خیارکم فی الجاھلیۃ خیارکم فی الاسلام اذا فقھوا۔

مکتوب دوصد و ہشتم

حضرت امام میفرماید، بلکہ عروج این بزرگواران بمراتب ازان مقامات بالاتر رفتہ است الخ این مکتوب شریف بچند مقدمہ حل می شود۔

مقدمہ اول: ذات بحت او تعالیٰ بدون توسط اسما و صفات از عالم و عالمیان مستغنی است

Marfat.com

ہیچ کس بدون توسط اسماء وصفات ازان ذات مقدس وغنی استفادہ کردہ نمی تواند، ان اد
لغنی عن العالمین نشان آن موطن است۔ مقدمہ دوم، ہرکس از انبیاے عظام واولیاے
وسائرانام در اسماء وصفات اوتعالیٰ مبدأ فیض دارند وبتوسط ہمان اسماء وصفات بعروجا
مشرف وبوصول بلاکیف بذات اوتعالیٰ میرسند ومناسبت فی الجملہ بعالم وجوب پیدامی کن
مقدمہ سوم: مبادی فیوض اولیاے کرام ظلال صفات اوتعالیٰ بودہ ومبادی فیوض انبیا
عظام اصول وخود صفات مقدسہ می باشد۔ مقدمہ چہارم: عارف دروقت عروج از مبدأ فیو
خود میگذرد ومحبوب بانیکہ بوصول بلاکیف بذات اقدس اوتعالیٰ می رسد از مبادی فیوض حضرا
انبیا نیز میگذرند۔ مقدمہ پنجم: حال عروج سالک دیگراست ومقام استقرار اودیگر۔
چون مقدمات فوق دانستہ شد معلوم شد کہ عروج عارف از مبادی فیوض انبیاے عظا
سبب افضلیت وے نمیتواند شد ومقام استقرار وے کہ اصل مقام آدمی باشد در ظلال ص
است ومقام استقرار حضرات انبیاء در اصول وخود صفات است وعروجات آنہا لایعلمہا ا
واز عروجات اولیاء بمراتب بلندتر است یعنی عروجات انبیاء را غیر از حق تعالیٰ کسے دیگر نمی د
خلاصہ اینکہ مقام استقرار دیگر ومقام عروج دیگر است۔ مقام استقرار انبیا فوق مقام استقرا
می باشد اما گر عروج ولی از مقام استقرار نبی فوق تر واقع شود ممانعت ندارد۔

مکتوب دوصد و نہم

حضرت امام میفرماید: باید دانست کہ حقیقت شخصی عبارت از تعین وجوبی اس
کہ تعین امکانی آن شخص ظل آن تعین است وآن تعین وجوبی اسمی است از اسماء اوتعا
ومیفرماید کہ آن اسم رب آن شخص است ومبدأ فیوض وجودی او ہمان صفت است کہ م
فیض اوست الخ۔ این بیان حضرت امام درین جا بہ بیان چند مقدمہ ضرورت دارد۔
مقدمہ اول: اتحاد حقیقت محمدی با حقیقت احمدی بعد از ہزار سال از زبان رج

Marfat.com

آن سرور است ۔ مقدمہ دوم: حقیقت محمدی عبارت ازشان العلم است کہ مربی عالم خلق آنحضرتؐ بودہ وصفت العلم مبدأ و واسطہ فیوض تخلیق وجود مبارک آنحضرتؐ است وحقیقت احمدی عبارت ازمرتبہ ایست کہ ازشان العلم برتر است وواسطۂ فیوض کمالات ومربی عالم امر آنحضرتؐ است ۔ مقدمہ سوم: واسطہ فیض تخلیق آنحضرتؐ جدا بودہ وواسطہ فیوض کمالات حقیقت محمدی ؐ شان جدا وحقیقت احمدی شان علیحدہ می باشد بخلاف دیگران کہ مبدا فیض وجود وکمالات شان یکے است ۔ مقدمہ چہارم: حقیقت احمدی وحقیقت کعبہ معظمہ متحد است وآن مرتبہ ایست کہ ازشان العلم برتر می باشد وشان العلم مربی حقیقت محمدی است ۔ مقدمہ پنجم قدرت اوتعالی برائے مدت ہزار سال یک تاثیرے بخشیدہ وآن مدت راسبب تغیر امور گردانیدہ ۔ مقدمہ ششم: ہر انسان دارائے دو حقیقت است، حقیقت وجوبی وحقیقت امکانی ۔ حقیقتِ امکانی او عبارت ازعالم خلق وعالم امر او می باشد وحقیقت وجوبی او عبارت ازآن مرتبہ وجوبی است کہ واسطہ فیضان وجود وفیضان کمالات آن شخص است ۔ مقدمہ ہفتم یک اسم اوتعالی مراتب متفاوت دارد یعنی بہر صفت اضافی اطلاق اسم اوتعالی میشود بر صفت دیگر شان مثل شان العلم، شان القدرت وغیرہ الخ نیز اطلاق اسم اوتعالی کردہ میشود و بر مرتبہ کہ ازشیونات برتر است کہ اعتبارات نامیدہ میشود نیز اطلاق اسم اوتعالی کردہ میشود ۔ مقدمہ ہشتم: عالم خلق حقیقت محمدی، عالم امر حقیقت احمدی می باشد ۔ نبوت آنحضرتؐ کہ قبل از تخلیق حضرت آدم علیہ السلام بودہ بحقیقت احمدی وعالم امر آنحضرتؐ تعلق داشتہ کہ آنحضرتؐ بروحانیت خود بملائکہ کرام تعلیم وظائف مقررہ آنہا را میفرمودند ۔ بنابران ملائکہ نیز امت مدار دو عالم اند ۔ از تفصیل مقدمات فوق شرح این مکتوب شریف روشن گردیدہ خواہد بود ۔

آنچہ میفرماید: زمانی می آید کہ حقیقت محمدی ؐ از مقام خود عروج نماید الخ یعنی تا مدت ہزار سال مربی عالم خلق آنحضرتؐ شان العلم بودہ بعد از ہزار سال مربی عالم خلق مبارک آنحضرتؐ مرتبہ ایست کہ ازشان العلم بلند تر می باشد ومربی فیوض کعبہ معظمہ وحقیقت احمدی نیز آن مرتبہ مقدسہ

Marfat.com

می باشد۔ بعد از ہزار و چند سال عالم خلق آنحضرتؐ از شان اعلم منقطع و از مرتبہ بالاتر آن فیض میگیرد۔ بنابر آن مناسبت آنحضرتؐ نسبت بہ ممکنات کمتر و بہ عالم وجوب بیشتر شدہ است ازین سبب بعد از ہزار سال فتنہ ہا بیشتر گردیدہ و بہ نیابت و ظہور کامل و مکملی ضرورت احساس شدہ یعنی آنحضرتؐ بعد از وفات تا ہزار و چند سال طرف امت متوجہ بودہ و بعد ازاں توجہ شان بہ کلی طرف عالم وجوب معطوف گردیدہ، زیرا کہ عالم خلق شان حکم عالم امر گرفتہ است و چون مناسبت عالم امر بمخلوقات کمتر است زیرا کہ در وجود آنہا بشریت غالب است از آنرو بہ نیابت شخص دیگرے ضرورت افتادہ است، زیرا کہ عادت بر آن است کہ بدون وجہ مناسبت استفاضہ کردہ نمی شود۔ بنابر آن برائے افادہ و استفادہ بظہور نیابت کاملی و مکملی احتیاج پیدا شدہ است و آن نایب حضرت امام است کہ مجدد الف ثانی است۔

پوشیدہ نماند کہ مریدان بندی از قبور اولیائے کرام چندان اخذ فیض کردہ نمیتوانند، زیرا در مریدان بندی عالم خلق شان غالب است و در اموات عالم امر شان قوی می باشد لہذا بسبب عدم مناسبت از قبور استفادہ کردہ نمی توانند، از ینجاست کہ حضرت خواجہ بزرگ میفرمایند

کہ تو تا کے گور مردان را پرستی!

حضرت امام میفرمایند کہ دو میم عبارت از دو طوق عبودیت است الخ یعنی در اسم مبارک محمدؐ دو میم است و در اسم احمدؐ یک میم، چنانچہ گفتہ اند۔ بیت

ز احمد تا احد یک میم فرق است جہانے اندراں یک میم غرق است

سوال: در صورتیکہ میم عبارت از عبودیت باشد و عبودیت عبارت از بندگی و خدمت عبادت و تضرع می باشد پس باید مقام دو میم از مقام یک میم بالاتر بودہ باشد؟

جواب: طوق عبودیت عبارت از علامہ حدوث و امکان است، چون در دو میم علامہ حدوث و امکان زیادہ تر است و مرتبہ یک میم بعالم وجوب نزدیک و قریب تر است و انعکاس وجود در آن بیشتر است یعنی قرب آنحضرت با و تعالی در حقیقت احمدی بہ نسبت حقیقت محمدی بیشتر بودہ

Marfat.com

چنانچہ در وقت روئیم دو علامہ امکانی موجود است و در وقت یک میبیم کہ حقیقت احمدی می باشد یک علامۂ امکان موجود است یعنی حقیقت احمدی بہ نسبت حقیقت محمدی بعالم وجوب نزدیک تر است لہذا در وقت دو علامۂ بندگی مناسبت بعالم امکان بیشتر است و در وقت یک علامہ عبودیت مناسبت بعالم امکان کمتر و بعالم وجوب نزدیک تر است۔ پس انعکاس کمالات مراتب وجوب درین مرتبہ در ذات مبارک آنحضرتؐ زیادہ تر است۔ ناگفتہ نماند کہ فیوضات و انوار و برکات ہمہ از ذاتِ مقدس او تعالیٰ سرچشمہ میگیرد و وصول آن فیوض و برکات بعضے را بتوسط اسمی و برخی را بواسطۂ اسم دیگر میسر میگردد۔ یعنی بڑے حضرات انبیائے کرام توسط اسماء و صفات او تعالیٰ و برائے اولیائے کرام بواسطۂ ظلال اسماء و صفات او تعالیٰ میرسد۔ فیوضات وجودی و فیوضات کمالات تابعۂ وجود چنانچہ علم و حیات وغیرہ بایشان می رسد و آن اسم مبارک واسطۂ فیوض آن شخص و مبدأ فیض او گفتہ می شود و بعد از تزکیۂ نفس و تصفیۂ قلب آن شخص مظہر آن حقیقت میگردد و انوار آن حقیقت در وجود او ظاہر می باشد۔ اما معاملۂ آنحضرتؐ از دیگران جدا بودہ یعنی فیض تخلیق وجود مبارک شان صفت العلم و مبدأ فیض کمالات حقیقت محمدی شان، شان العلم می باشد و مبدأ فیض کمالات حقیقت احمدی شان آن مقام عالی است کہ از شان العلم بلند تر می باشد۔ پس مبادی فیوض آنحضرتؐ متعدد است بخلاف دیگران کہ مبدأ فیض شان واحد است۔

حضرت امام میفرماید: این زمان حقیقت محمدی، حقیقت احمدی نام یابد و مظہر ذات احد میگردد و ہر دو اسم مبارک باسمی محقق می شود الخ یعنی در سابق اطلاق نام محمدؐ بعالم خلق آنحضرتؐ را جع بودہ کہ مظہر شان العلم است نہ مظہر ذات او تعالیٰ و اسم مبارک احمد تعبیر از عالم امر آنحضرتؐ است و درین وقت عالم خلق آنحضرتؐ عروج نمودہ با عالم امر شان متحد گردیدہ یعنی محمد و احمد ہر دو مظہر ذات احد گردیدہ است۔

سوال: حقیقت احمدی عبارت از معنی عالی است کہ از شان العلم بلند تر میباشد و آن معنی ہم در حقیقت یک شان از شیونات ذاتیہ می باشد و عین ذات نیست پس این فرمایش حضرت امام کہ حقیقت محمدی و احمدی مظہر ذات احد میگردد چہ مفہوم خواہد داشت؟ و حال آنکہ حقیقت احمدی مظہر

Marfat.com

آن معنی بلند تر از شان اعلم بودہ و مظہر ذات او تعالیٰ نیست؟

جواب: شیونات وجود خارجی زائد ندارند و عبارت از اعتبارات ذات او تعالیٰ می باشد بخلاف صفات کہ وجود خارجی زائد دارند و نیز ناگفتہ نماند کہ در شیونات ہم تفاوت مراتب وجود است پس مظہر شیونات را مظہر ذات او تعالیٰ گفتہ میتوانیم، برخلاف مظہر صفات کہ آنرا مظہر ذات او تعالیٰ گفتہ نمی توانیم۔ وآنچہ میفرماید، مقام سابق محمدی خالی ماند الخ یعنی تا زمان نزول حضرت عیسیٰ علیہ السلام ہیچ کس مظہر اتم آن حقیقت مقدسہ نمیباشد اگرچہ سیر شان بالاتر برسد۔ وآنچہ میفرماید کہ فوق آن معنی زائد دیگر باشد الخ یعنی آن مقام رفیع کہ حقیقت احمدی و حقیقت کعبہ معظمہ است فوق آن مقام فوق دیگرے از اعتبارات وجود دارد و در فوق آن مقام اعتبارات نیز مراتب فوق تر دیگرے اعتبارات موجود است، ولے قوت بشری از ادراک آن عاجز است تا چہ رسد بذات او تعالیٰ بیچون

ز اعلیٰ بالا و بالا تر بالا بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

وآنچہ میفرماید: تفاضل اقدام اہل اللہ باعتبار طے کردن این مراتب شتی است الخ یعنی بعضے بزرگان بظلال صفات او تعالیٰ رسیدہ کہ عبارت از ولایت صغری است کہ ولایت اکثر اولیاء کرام میباشد و بعض از ایشان بخود صفات او تعالیٰ نیز رسیدہ کہ آن را ولایت کبری گویند و این ولایت کبری ولایت انبیائے عظام است و برخی دیگر تا بہ شیونات عروج نمودہ کہ ولایت ملاء اعلیٰ عبارت از آنست اما مقامات نبوت کہ تجلیات ذات مقدس است و تجلیات رسالت اولوالعزمی فوق از آنست و بعض اولیائے کرام بہ سبب متابعت انبیائے عظام بانعکاس آن مقامات نیز مشرف و للارض من کاس الکرام نصیب۔ وآنچہ میفرماید: حقیقت شخص چنانکہ تعیین وجوبی او گویند تعیین امکانی او را نیز گویند الخ یعنی اطلاق حقیقت وجوبی آن شخص اطلاق مجازی است یعنی آن مرتبہ وجوب مربی آن شخص است و بواسطہ آن فیض اخذ میدارد نہ آنکہ ممکن حقیقت هم دارد تا واجب دانستہ شود۔

سوال: ازین مکتوب شریف مزیت عالم امر از عالم خلق مفہوم میشود و حالانکہ

Marfat.com

فرمودۂ حضرت امام کہ در چندین مکاتیب شان مکرر فرمودہ است کہ عالم خلق افضل است بہ نسبت عالم امر۔

جواب: فوقیت مبدأ فیض عالم امر بہ عالم خلق دلیل افضلیت عالم امر بر عالم خلق شدہ نمی تواند۔ زیرا کہ عالم امر بالذات از مبدأ فیض خود بالاتر عروج ندارد مگر بمتابعت عالم خلق وعالم خلق بالخاصہ عنصر خاکی از مبدأ فیض عالم امر بالاتر عروجات غیر متناہی داشتہ می باشد پس مزیت عالم خلق بر عالم امر ثابت میباشد و ہم ناگفتہ نماند کہ وصول بلا کیف بذات مقدس او تعالیٰ خاصہ عالم خلق است خصوصاً عنصر خاکی چنانچہ گفتہ اند بیت

خاک شو خاک تا بروید گل کہ بجز خاک نیست مظہر گل

پوشیدہ نماند کہ آنحضرتؐ در حیات مبارک خود گاہے بصورت عالم خلق متلبس بودند و گاہے بصورت عالم امر متلبس می بودند و در وقتیکہ بعالم خلق متلبس بودند دارائے سایہ می بودند و زمانیکہ بعالم امر متلبس می بودند در آں وقت سایہ نمی بودند۔ پس قول بوجود سایہ و یا عدم سایہ ہر دو دارائے صحت می باشد و محدثین کرام کہ بعدم سایہ آنحضرتؐ قائل نیستند سبب آن این است کہ این ہا را در آن مقام دعوت می باشد و سردار دو عالم در مقام دعوت بہ لباس عالم خلق متلبس می بودند۔ و در خلوت کہ بہ لباس عالم امر متلبس می بودند سایہ نداشتند۔

سوال: حضرت امام فرمودہ اند کہ بعد از ہزار سال حقیقت محمدی از مقام خود عروج فرمودہ بہ حقیقت احمدی کہ عین حقیقت کعبہ است متحد میشود، درین صورت تفاضل بکدام ایہا خواہد بود کہ سردار دو عالم افضل و یا کعبہ افضل است؟

جواب: حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم مجددی میفرمایند کہ کعبہ از حقیقتِ خود بالاتر عروج ندارد و عروجات آنحضرتؐ بالاتر از حقیقت کعبہ غیر متناہی است۔ حضرت جامی چہ خوب فرمودہ "بعد از خدا بزرگ توئی قصہ مختصر" کعبہ نیز بعد از خدا و غیر خدائے متعال است۔

سوال: در سابق تذکار رفت کہ کعبہ از حقیقت خود عروج ندارد و حالانکہ حضرت امام در دفتر سوم میفرمایند کہ کعبہ محل ظہور تنزیہ صرف است و آن ظہور از ین حقیقت کعبہ بلند است

Marfat.com

حل این موضوع چگونہ خواہد بود؟

جواب: عروج عارف تام المعرفت ازان ظہور ہم بسیار بلند است زیرا کہ وصول بے کیف عارف تام المعرفت بذات بے کیف او تعالی بلکہ وصول سردار دو عالم مرتبہ است کہ تعبیر آن در درک نمی گنجد و در آن مقام نام ظہور و یا اظہار بردہ نمی شود و عروجات سردار دو عالم و تابعان او بآن مرتبہ مقدس کہ از ظہور بلند تر است نیز می رسد۔ مصرع ذوق این مے نشناسی بخدا تا نہ چشی

بیت گر عشق نبودی و غم عشق نبودی چندین سخن نغز کہ گفتی کہ شنیدی؟

خلاصہ اینکہ اگرچہ حقیقت کعبہ از حقیقت محمدی بلند تر است اما از حقیقت احمدی بلند تر نیست و سردار دو عالم جامع ہر دو حقیقت است و تنہا دارائے حقیقت محمدی نیست پس کعبہ چگونہ افضل شد؟ می تواند و نیز عروجات سردار دو عالم فوق حقیقت کعبہ است۔ آنچہ میفرمایند عروج تعیین وجوبی را معنی نیست الخ یعنی شان العلم کہ مرتبہ وجوبی است عروج نداشتہ کہ از مقام خود عروج کردہ و بمقام آن معنی فوق کہ حقیقت کعبہ است برسد زیرا کہ در مراتب وجوب حرکت و سکون و عروج و نزول امکان پذیر نیست بلکہ مراد آنست کہ حقیقت محمدی کہ عالم خلق آنحضرت است بمقام حقیقت احمدی کہ مقام عالم امر آنحضرت است عروج فرمودہ است۔

تنبیہ: حضرت امام حقیقت کعبہ را یک وقت آن شان دانستہ کہ فوق شان العلم است و در اخیر حقیقت کعبہ را ظہور تنزیہ صرف فرمودہ و آن شان ظل تنزیہ صرف می باشد و معلوم است کہ وصول بظل قبل از وصول باصل می باشد پس آن بیان عروج دیگر است و این بیان عروج دیگر۔ مکتوب ۲۱۰ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب دوصد و یازدہم

حضرت امام میفرماید: از مقولہ مولوی علیہ الرحمہ پرسیدہ بودند کہ گفتہ آن نازنین کہ در کنار ما بودہ حق بودہ الخ یعنی آیا این گفتار جائز است یا خیر؟ و معنی این قول چہ خواہد بود؟

Marfat.com

جواب: این نوع مشاہدہ معاینہ تجلی صوری ست کہ صاحب معاملہ آن صورت متجلی را حق می انگارد (متجلی در اینجا صیغہ اسم مفعول است و ماخوذ از جلی است کہ بمعنی ظہور می باشد) جلاے شئے ظہور شے است۔ در مرتبہ ثانی چنانچہ صورت زید در آئینہ جلاے زید است و تمثال زید در آئینہ و خود زید در آئینہ نیست۔ بنا بر آن معلوم شد کہ حضرت مولانا در آن وقت تمثال ذات حق را از ذات مقدس او تعالی امتیاز نکردہ است و تمثال را عین ذی تمثال پنداشتہ اند، یعنی این سالک ذات حق را مشاہدہ نکردہ بلکہ یک تجلی بعید کہ بصورت انسان نازنین مصور شدہ بود آنرا مشاہدہ کردہ است۔ و آنچہ آنحضرتؐ فرمودہ اند: رایت ربی فی احسن صورۃ۔ درین جا نیز مراد از صورت تمثال ذات مقدس خواہد بود۔ زیرا کہ حق تعالی از صورت منزہ است و ہکذا آنحضرتؐ میفرماید: رایت ربی علی صورۃ شاب۔ درین جا نیز تمثال صورت مرتبہ وجوب مراد خواہد بود۔ زیرا کہ حق تعالی باین صور مرئیہ قطعاً مناسبت ندارد و حق تعالی صورت ندارد، و ہمچنان کسانیکہ حق تعالی را در خواب می بینند آن نیز صورت تمثال مرتبہ وجوب است و خود ذات مقدس ازان بلند تر است کہ در عالم مثال مصور بگردد۔ بیت

ز اعلیٰ بالا و بالا ز بالا بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

و آنچہ میفرماید اجازتیکہ بشما و دیگران کردہ شدہ است مشروط بہ شرائط است الخ یعنی خلیفہ دو نوع میباشد: یکے خلیفہ مقید است و دیگرے خلیفہ مطلق۔ خلیفہ مقید آنست کہ لطائف او تصفیہ گردیدہ و فیا و بقا مشرف شدہ باشد، اما نفس او ہنوز اطمینان نیافتہ باشد، این شخص بدون استخارہ مرید گرفتہ نمی تواند۔ خلیفہ مطلق آنست کہ نفس او تزکیہ و راضیہ و مرضیہ گردیدہ باشد، این شخص شیخ کامل است و تمام کارہاے او مرضی او تعالی ست، زیرا کہ او رضاے نفس را ترک گفتہ و رضاے او تعالی را اختیار کردہ است، بعد از ترک رضاے نفس مقام رضاے او تعالیٰ است۔ مصرع

یک قدم بر فرق خود نہ و اندیگر در کوے دوست

ودع نفسك وتعال

Marfat.com

مکتوب دوصد و دوازدہم

حضرت امام میفرماید: اما اینکہ اورا از ولایت موسوی بہ ولایت محمدی آرد معلوم الوقوع نیست الخ بلے تا این وقت بحضرت امام این سر معلوم نبودہ و آن تصرف دادہ نشدہ بود کہ مرشد کامل مرید خود را از ولایات دیگر بولایت محمدی رسانده می تواند یافتہ و بعد ازان بحضرت امام این قوت و تصرف عنایت گردیدہ کہ خواجہ محمد صادق را از ولایت موسوی بولایت محمدی رسانیدہ اند۔ و آنچہ میفرماید کہ از تقید صفات و شان وارہد الخ یعنی بوصول بلا کیف بذاتہ بے کیف او تعالیٰ برسد و از شیون و اعتبارات بالا رود۔

تبصرہ: ہر ولایت از ولایت ہاے انبیاے اولوالعزم مبدأ فیض جداگانہ در عالم وجوب داشتہ می باشد و مبدأ فیض حضرت موسیٰ صفت الکلام است و اولیاے موسوی المشرب توسط ظلال صفت الکلام بہرہ مند می شوند و وقتیکہ یک عارف از ولایت موسوی بولایت محمدی ارتقا می فرماید صفت العلم درین وقت مبدأ فیض او میگردد و عارفیکہ بولایت کبریٰ میرسد درین وقت خود صفت مربی او میشود و از ظلال صفت ترقی میکند و علیٰ ہذا القیاس۔ مرتبہ شیونات و اعتبارات در وجود او جلوہ گر میگردد یعنی بعد از ازالۂ کدورت بشریہ عارف مظہر صفات مقدسہ او تعالیٰ میگردد و یا مظہر تجلیات شیونات و اعتبارات و بالآخرہ مظہر تجلیات ذات او تعالیٰ میشود۔ بنا بر تفاوت مراتب استعدادات

مصرع ہر کسے را بہر کارے ساختند

مکاتیب ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵ و ۲۱۶ حاجت بشرح ندارند۔

مکتوب دوصد و ہفدہم

حضرت امام میفرماید کہ کشوفات الٰہی و ظہورات اسمائی در اثنائے راہ است الخ یعنی تا وقتیکہ ظہور ظلال اسما و صفات است درک عارف مدرک آن میگردد بعد از وصول بذات او تعالیٰ برائے عارف

Marfat.com

حیرت دست میدہد۔ زیراکہ آن مرتبہ مقدس ازادراک عارف بلند است ومراد از ظہور اسماء ظہور ظلال اسماء است۔ زیراکہ خود اسماء وصفات نیز برنگ مسمی از ادراک بیرون است۔ اما بعض تابعان کامل آنحضرتؐ ازین امر مستثنیٰ میباشند وآن مرتبہ مقدسہ را نیز بادراک بیچون درک می نمایند، اما آن درک وادراک نیز بیچون است وآنچہ در حدیث شریف وارد است لاتتفکروا فی ذات اللہ الخ مراد از انتناع تفکر چونی وچندیست نہ تفکر بے چونی۔ عارفان کامل زیراکہ بہ تفکر بیچونی ادراک آن مرتبہ مقدسہ مینمایند۔ چنانچہ حضرت امام در دفتر ثالث آن را روشن ساختہ اند۔ وآنچہ میفرمایند: می ترسم کہ اگر حقیقت این مشاہدات وتجلیات آنہا را بگویم فتورے در طلب بندیان این راہ پیدا خواہد شد الخ یعنی مشاہدات و تجلیات آنہا مربوط بظلال است وفرق ظل واصل را نفہمیدہ اند۔ وآنچہ میفرمایند، ہرگاہ کلیم اللہ را از مشاہدۂ این حال بے آنکہ تجلی شود صعقہ در گرفت دیگران چہ باشند الخ

سوال: حضرت امام میفرمایند بے آنکہ تجلی شود الخ از ظاہر عبارت حضرت امام معلوم میشود کہ بحضرت موسیٰ تجلی نشدہ است واین خلاف واقع است زیرا تجلی شدہ بود چنانچہ در آیۂ کریمہ است فلما تجلی ربہ للجبل جعلہ دکا وخر موسیٰ صعقا یعنی ہرگاہ کہ تجلی کرد پروردگار او بہ کوہ طور گردانید آن را متحرک وپارہ پارہ گردانید وبے ہوش افتید حضرت موسیٰ۔ این موضوع چگونہ خواہد بود۔

جواب: حضرت امام لفظ متجلی فرمودہ است کہ صیغۂ اسم فاعل است وتجلی را بصیغۂ مصدر فرمودہ ولفظ تجلی کہ در تتن مکتوب شریف آمدہ آن غلطی طبع مطبعہ می باشد۔ پس معنی فرمودۂ حضرت امام این است کہ بدون آنکہ حق تعالیٰ متجلی شود یعنی بدون آنکہ تجلی ذات مقدس خود را نشان بدہد وحضرت موسیٰ بہ تجلی صفات او تعالیٰ بے ہوش گردید یعنی آن تجلی تجلی ذات او تعالیٰ نبودہ بلکہ تجلی صفات بودہ چنانچہ عارفی در مدح سردار دو عالمؐ میفرماید۔ بیت

موسیٰ زہوش رفت بیک پرتو صفات تو عین ذات می نگری در تبسمی

ناگفتہ نماند کہ چون حضرت موسیٰؑ طالب دیدار شدہ بود ودنیا محل دیدار نبودہ لہٰذا حق تعالیٰ تجلی

Marfat.com

جلال خود را با و نشان داده است نه تجلی ذات مقدس و یا اینکه مراد حضرت امام آنست که آن تجلی به کوه طور بوده نه بحضرت موسی و اگر بحضرت موسی واقع می شد بیهوشی شان بیشتر می بود چنانچه در آیه کریمه ذکر شده، پس آن تجلی بجبل بوده و از تجلی بجبل حضرت موسی بیهوش گردیده است و اگر بحضرت موسی می شد بے هوشی شان زیاده تر می گردید۔ مکاتیب ۲۱۸ و ۲۱۹ حاجت بشرح نیست

مکتوب دوصد و بستم

حضرت امام میفرماید: عروج و هبوط ازاں اسما بواسطه عروض عوارض است الخ یعنی در بعض اوقات سالک از اسم مربی خود به سبب جذبات خداوندی عروج می کند و بعض اوقات بواسطه اشتغال بامور مباحه ازاں اسم بطرف عالم نزول میفرمایند مگر مکان طبعی و استقرار او همان اسم مربی اوست۔

تبصره: عارفان برائے عروج و نزول نیز اذکار یعنی ذکرهاے جداگانه تعیین کرده اند چنانچه تکرار اسم ذات و تکرار نفی و اثبات سبب عروج است و تکلم به کلمه محمد رسول الله سبب نزول است، زیرا رسالت بعالم تعلق دارد، تکرار این کلمه مقدسه سبب نزول شان می گردد و ارشاد و نیز از اسباب نزول عارف است، آنچه میفرماید جامعیت انسان بواسطه جامعیت همان اسم او ست، حل این مکتوب شریف بمقدمات ذیل است۔

مقدمه اول: اینکه هر صفت او تعالی جامع تمام صفات، یعنی علم او تعالیٰ دارائے حیات قدرت، سمع، بصر وغیره صفات ثمانیه بیباشد و همچنین قدرت او تعالیٰ دارائے حیات، علم وغیره صفات می باشد، تمام صفات ثمانیهٔ او تعالی از هر حیث کامل و جامع می باشند بخلاف صفات بشر که هر خواص فوق نمی باشد یعنی چنانچه بصر انسان در دیدن زنده است و در شنیدن مرده است چیزے را بواسطه بصر دیده می تواند آن را شنیده نمی تواند۔ مقدمه دوم: مبدأ فیض و مربی انبیاے عظام اصل صفات مقدسه است و مربی اولیاے کرام ظلال صفات است۔

Marfat.com

مقدمہ سوم: سیر محبوبان سیر اجمالی است، سیر محبان سیر تفصیلی۔ مقدمہ چہارم: تمام حضرات انبیا محبوبین اند و اولیاے کرام بعض محبوبین و بعض آنہا محبین می باشند۔ مقدمہ پنجم: در سیر اجمالی التفات بہ ظلال صفات و تمثالات نیست و سیر تفصیلی سیر در ظلال و تمثالات می باشد۔

از مقدمات فوق واضح شد کہ اگر عارفی در یک ظلی از ظلال صفات سیر کند و بواسطہ آن عارف آن ظل و تمثالات بہ پیغمبری متبوع آن عارف نیز منکشف شود این سیر و کشف سبب مزیت آن عارف بر نبی متبوع خود نمی باشد، بدلیل اینکہ این عروجات ظلی نیز بواسطہ اتباع شریعت آن پیغمبر است و چون حضرات انبیاے عظام در طریقت و استعداد خود ملتفت بہ ظلال و سیر تفصیلی نمی باشند۔ لہذا ہر کمالے کہ برامت شان در سیر تفصیلی و ظلال حاصل شود، بر پیغمبر متبوع شان نیز حاصل می گردد۔ زیرا کہ در حدیث شریف است من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرھا و اجر من عمل بھا یعنی کسیکہ بیادگار گذاشت یک طریق نیک را برای او ہست اجر آن طریق و اجر کسے کہ بآن طریق عمل می کند۔ پس باین دلیل کمال اولیاء بہ پیغمبر متبوع نیز حاصل می شود۔ و این کمالاتیکہ بواسطہ اُمتان تابع بہ متبوع حاصل می شود کمالات ظلی و تمثالی بودہ از کمالات اصلی و ذاتی پیغمبر متبوع پائین تر می باشد زیرا کہ کمالات ولایت انبیاے عظام بخود صفات ارتباط دارد و کمالات ظلی کہ از اولیاء است بہ ظلال صفات تعلق می گیرد، اما این کمالات ظلی بخود متبوع نیز می رسد و این یک نوع خدمتی است کہ در ریعۂ امتان تابع انجام می گردد۔

آنچہ شیخ اکبر فرمودہ کہ خاتم نبوت از خاتم الولایت المخ یعنی از خود شیخ اکبر کہ خود را خاتم الولایت نامیدہ است فیض می گیرد۔ این موضوع نیز بہ تشریحات فوق ارتباط دارد کہ شیخ کمالات ظلی و تمثالی را مراد داشتہ است۔ بنابرآن ریشہ این گفتار شان معذور بودہ و طرف اعتراض واقع نمی گردد۔ خلاصہ برخی فضیلت ہاے جزئی کہ بعارف حاصل گردد این فضیلت ہاے جزئی سبب افضلیت وے گفتہ نمی شود۔

آمدیم بر سر مطلب، جامعیت کہ در کلام حضرت امام واقع شدہ قرار ذیل تشریح میگردد۔

Marfat.com

عارف عیسوی المشرب کہ در صفت القدرت سیر می کند، چوں قدرت جامع صفات دیگر است خیال می کند کہ تمام صفات را سیر نمودہ است و خیال می کند کہ او از حضرت موسیٰ و از حضرت آدم علیہم السلام جامع تر است، زیرا کہ مربی حضرت آدم تنہا تکوین و مربی حضرت موسیٰ تنہا کلام است و من صفت قدرت و کلام و تکوین را سیر کردہ ام این سالک درین مرحلہ فہمیدہ نتوانست است کہ در حقیقت بہ صفت الکلام و صفت تکوین و غیرہ صفات ثمانیہ سیر نکردہ بلکہ بظلال این صفات سیر نمودہ است و بآن کلام و تکوین سیر نمودہ کہ قدرت متضمن آنہا ست و بخود صفت الکلام و تکوین سیر نکردہ و بفکر و تصور خود این سیر ظلی خود را اصل پنداشتہ و خود را بر روے خیال آرمیہ جامع دانستہ است و گمان کردہ بخود کلام و تکوین سیر کردہ ام و این یک اشتباہ محض است کہ بہ سالک این راہ دست میدہد۔

لہذا حضرت امام منشاء اشتباہات ہمچو سالک ناقص را اقرار فوق شرح و تفصیل دادہ اند خلاصہ اینکہ اسم مربی ہر سالک اگرچہ ظلال است مگر جامعیت دارد و ظلال تمام اسماے او تعالیٰ در آن موجود است۔ بنا بر آن سبب اشتباہ سالکان این راہ می گردد۔ جامعیت این ظلال بہ سبب جامعیت اصل اوست و سیر او در حقیقت در صفات مقدسہ او تعالیٰ نمی باشد بلکہ در یک ظلی از ظلال یک صفت مقدس است و نیز این سالک نمی فہمد کہ صفتے کہ مربی یک پیغمبر است اصل صفت او تعالیٰ است و ظل صفت نیست و آن نیز جامع است۔

پوشیدہ نماند کہ ولایت انبیاے عظام ولایت کبریٰ است و بہ ظلال تعلق ندارد۔ صحابہ کرام اگرچہ مبدأ فیض شان ظلال است اما از برکت صحبت آنحضرتؐ در ابتداء بولایت اصلی مشرف می شدند بخلاف اولیاے کرام کہ برخی شان بعد از طے کردن ولایت ظلی بہ ولایت اصلی مشرف می شوند و بعض شان بولایت اصلی ہیچ نمی رسند، باستثنیٰ عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم مجددی کہ از توجہ حضرت امام راساً بولایت اصلی مشرف شدہ است و نیز ناگفتہ نماند کہ تجلی ذات او تعالیٰ اصالتاً خاصۂ آنحضرتؐ است و حضرات انبیاے دیگر بہ طفیل آنحضرتؐ بآن تجلی

Marfat.com

می رسند و اولیاے کرام بہ تبعیت شریعت آنحضرتؐ بہ آن تجلی مشرف می شوند و تمام اولیاء بآن تجلی نمی رسند۔ بعض اولیاے کرام یعنی محبوبان و مرادان بآن تجلی مقدس مشرف می شوند، و مریدان و محبان آنجا راہ ندارند و نیز بعض صفات بہ نسبت بعض دیگر جامع تر اند چنانچہ صفت علم جامع ترین صفات مقدسہ بودہ و صفت حیات مربی اولیاے کرام نمی باشد۔

و آنچہ میفرماید، صاحب فتوحات مکیہ گفتہ است کہ جمع محمدی اجمع است از جمیع خداوندی یعنی آنحضرتؐ دارای صفات امکانی و وجوبی است و حق تعالیٰ تنہا دارای صفات وجوبی است درین جا شیخ اکبر ندانستہ است کہ خود صفات وجوبی در آنحضرتؐ ظہور نکردہ بلکہ صورت صفات وجوبی در وجود مبارک او ظہور فرمودہ۔ زیرا کہ صفات وجوبی در ممکن نمی گنجد و صفات قدیمۂ او تعالیٰ حرکت و انتقال ندارد کہ در وجود ممکن نزول فرماید۔ بنابر آن حضرت امام میفرماید کہ صاحب فتوحات درین خود صفات و ظہور صفات فرق نکردہ است و ظہور صورت صفات را عین وجود صفات دانستہ است الخ چنانچہ تمثال زید را کہ در آئینہ است عین زید بداند و این خلاف واقع میباشد۔ زیرا کہ تمثال زید عین زید نمی باشد و خواص کہ خود زید دارد تمثال زید ندارد۔ یعنی تمثال زید حیات، قدرت، علم و ارادہ ندارد۔

وصلے اللہ علی سیدنا و مولانا محمد و بارک وسلم
وسلم علیہ وعلی الہ واصحابہ وعلینا
معہم اجمعین ط

Marfat.com

کمالات حضرت امام از کمالات اکثر اولیاے کرام فوق تر بودہ

حضرت شاہ ولی محدث دہلوی استاذ ہند در مدح حضرت امام می فرماید کہ حضرت ارہاص دورۂ الف ثانی می باشد و می فرماید لا یحبہ الا مومن تقی ولا یبغضہ الا منافق شقی۔

حضرت شاہ غلام علی دہلوی کہ قیوم وقت خود بودہ در مدح مکتوبات قدسی آیات می فرماید، کتابے در زمین و آسمان در عرفان یزدان مثل مکتوبات حضرت مجدد نیست و میبا کہ در وقت قرارت مکتوبات شریف در بین سرہند و دہلی یک کوچہ نور پیدا می شود از اخلا بسیار کہ بحضور حضرت امام داشتہ دربارۂ خود می گوید کمترین سگان کوے مجدد اے عزیز معارف حضرت امام معارف حضرات انبیاے عظام بودہ از معارف اولیا کرام بسیار بلند تر است بسیار بسیار رواقلی از اولیاے کرام اگر بآن معارف قدس مشرف شدہ باشند۔

Marfat.com

وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا

شرح مکتوبات قدسی آیات

بیان عقائد اسلامی وتصوف

محبوب سبحانی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ السامی

حضرت شیخ احمد کابلی سرہندی

حصہ چہارم

شارح

مولوی نصر اللہ ہوتکی ولد مرحوم حاجی محمد شاہ خان

رکن از اراکین جمعیت العلماے دولت علیہ اسلامیہ جمہوری افغانستان

محرر و مرتب و ہمکار شرح این کتاب مقدس

الحاج حفیظ اللہ خان سیرت بدخشی تالقانی ولد مرحوم صفر علی خان

ینگ باشی

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم ط

قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ان للقران ظہرا وبطنا

یعنی قرآن کریم دارائے ظاہر و باطن می باشد۔ حاصل این کہ ظاہر آن بنزد علمائے علم ظاہر است و ظاہر و باطن آن بنزد صوفیہ محققین می باشد۔

فہرستِ مضامین

مکتوب نمبر	موضوع	صفحہ
مکتوب ۲۲۱	- دربیان مزیت طریقہ عالیہ نقشبندیہ وخواص ممیزۂ آں	۲۹۷
" ۲۲۲	- در وجود عوام لطائف عالم امر و عالم خلق ہر دو باہم ممزوج اند۔	۳۰۶
" ۲۲۳	- دربیان مشائخ کبرویہ۔	"
" ۲۲۴	- دربیان خلیفہ مقید و خلیفہ مطلق۔	۳۰۷
" ۲۲۵	- دربیان اندراج نہایت فی البدایت	۳۰۸
" ۲۲۶	- دربیان جمعیت للہ و فی اللہ کہ در سرہند است	"
" ۲۲۷	- طبقہ ملامتیہ مرید گرفتہ نمی توانند	"
" ۲۲۹	- دربیان جواب اعتراض سائل	۳۰۹
" ۲۳۰	- وصل کو نہایت کدام؟	۳۱۰

Marfat.com

مکتوب نمبر	موضوع	صفحہ
مکتوب ۲۳۱ -	حصول باوجود بعد متصور است	۳۱۰
〃 ۲۳۴ -	حقیقت حق سبحانہ وجود صرف است	۳۱۱
〃 ۲۳۷ -	مواجید بمعنائے تجلی ہائے رنگا رنگ است	〃
〃 ۲۳۸ -	بمیر محمد نعمان تحریر یافتہ	۳۱۲
〃 ۲۳۹ -	مقصود از حصول احوال گرفتاری محول احوال است	〃
〃 ۲۴۰ -	در مقام ظلال معرفت وادراک موجود است	۳۱۳
〃 ۲۴۱ -	از اسم جزئی باسم کلی	〃
〃 ۲۴۲ -	خود را قاصر دانستن واعمال خود را ناشایستہ پنداشتن از ترقیات است	۳۱۴
〃 ۲۴۳ -	تا کہ ماسوی فراموش نگردد تصفیہ قلب وتزکیہ نفس میسر نشود	۳۱۶
〃 ۲۴۴ -	در بیان پیش رفت وترقی عارف	۳۱۹
〃 ۲۴۵ -	ذکر نفی واثبات تا بہ ۲۱ عدد	۳۲۰
〃 ۲۴۶ -	ہلال کمال شما بدر کامل گشت	۳۲۲
〃 ۲۴۷ -	دلیل بر وجود حق تعالیٰ ہمان وجود حق تعالیٰ است	۳۲۳
〃 ۲۴۸ -	تابعان کامل جمیع کمالات انبیائے متبوعہ خود را جذب مینماید	〃
〃 ۲۵۰ -	نسبت ہر چند بجہالت کشد بحیرت انجامد	۳۲۶
〃 ۲۵۱ -	حضرات شیخین در طرف ولایت نسبت بحضرت خلیل ومقام خلت مشرف اند ودر طرف دعوت نسبت بحضرت کلیم دارند	۳۲۷
〃 ۲۵۲ -	تفاوت بجہات واعتبارات است	۳۳۲
〃 ۲۵۳ -	تصفیہ وتزکیہ فنا وبقائے ہمہ لطائف خاصہ محمدی مشربان است	۳۳۳

Marfat.com

مکتوب نمبر	موضوع	صفحہ
مکتوب ۲۵۴ -	صاحبان زبان استعداد اشخاص را دیدہ باو اجازہ یک امر شرعی میدہد	۳۳۶
״ ۲۵۵ -	در بدعت حسن نیست	۳۳۷
״ ۲۵۶ -	در بیان قطب و قطب الاقطاب	۳۳۸
״ ۲۵۷ -	در بیان ابتدا و انتہاے سلوک	۳۳۹
״ ۲۵۸ -	در بیان اقربیت او تعالی	۳۴۰
״ ۲۵۹ -	حضرت امام عقل را از عالم خلق دانستہ است	۳۴۲
״ ۲۶۰ -	در بیان حصول و وصول بہ کمالات نبوت	۳۴۳
״ ۲۶۱ -	در بیان فضائل نماز	۳۶۱
״ ۲۶۲ -	وصول فیض مرشد باندازہ محبت مسترشد است	۳۶۳
״ ۲۶۳ -	در بیان فوقیت کعبہ از حقائق دیگر	۳۶۴
״ ۲۶۴ -	بذکر اسم ذات تعالی و تقدس بے ملاحظہ اسماء و صفات انتقال نمایند	۳۶۶
״ ۲۶۵ -	در بیان عزلت	״
״ ۲۶۶ -	مشارکت اسمی از مبحث خارج است	۳۶۷
״ ۲۶۷ -	مسائل تصوف دو نوع اند - یکے مسائل معارف است و دیگرے اسرار	۳۷۶
״ ۲۶۸ -	علمے کہ از انبیاے عظام ماندہ دو نوع است یکے علم احکام است و دیگر علم اسرار	۳۷۷

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

شرح مکتوبات قدسی آیات حصہ چہارم

مکتوب دوصد و بست و یکم

حضرت امام درین مکتوب شریف مزیت طریقہ عالیہ نقشبندیہ وخواص ممیزہ آنرا توضیح میفرماید، چنانچہ سفر در وطن وخلوت در انجمن وغیرہ۔

تبصرہ: سیر دو نوع است یکے سیر آفاقی است و دیگرے سیر انفسی:

(۱) سیر آفاقی عبارت از طے نمودن مقامات عشرہ است کہ این مقامات از توبہ آغاز و بر رضا خاتمہ می یابد۔ چنانچہ مقامات عشرہ عبارت انداز: (۱) توبہ (۲) صبر (۳) قناعت (۴) زہد (۵) توکل (۶) شکر (۷) خوف (۸) رجا (۹) فقر (۱۰) رضا۔

(۲) در سیر انفسی تجلیات عالم قدس در نفس سالک مشہود میگردد و این شہود تجلیات سبب اصلاح اخلاق سالک میگردد، یعنی از برکت این تجلیات قدسی اخلاق خبیثہ سالک باخلاق حسنہ تبدیل می یابد۔ این سیر بریاضت شاقہ مربوط نبودہ و بواسطۂ جذبہ و تجلیات قدسی تصفیہ و اصلاح اخلاق سالک می شود۔

خلاصہ اینکہ در سیر انفسی اصلاح اخلاق سالک بودہ و در سیر آفاقی قطع علائق سالک است از مالوفات طبیعت و از مرغوبات خارجی مانند حب مال، حب جاہ و حب باغ و راغ وغیرہ حضرت مولانا ے روم میفرماید۔ بیت

این سرائے و باغ تو زندان تو خانمان تو بلائے جان تو

تبصرہ: در سیر انفسی چون جذبہ است و شہود تجلیات قدسی است بواسطۂ جذبہ و تجلیات قدسی اخلاق سالک بہ حسنہ تبدیل می یابد، یعنی درین سیر در ضمن سیر انفسی

Marfat.com

سیر آفاقی خود بخود طے میشود و در خلال تصفیہ لطائف تعلق ماسوی خود بخود قطع می گردد۔ پس
سیر در وطن عبارت از انتقال از خلق سیئہ است بہ خلق حسنہ، مراد از وطن وجود سالک است
کہ در داخل آن سالک از خلقی بہ خلقی دیگر سفر می نماید و این خاصہ طریقہ نقشبندیہ است
قبل از سیر ثانی یعنی سیر فی اللہ این احوال در سیر اول یعنی در سیر فی الاشیا دست می دہد و سیرہ
ریاضت و تخلیہ است بخاے معجمہ و سیر انفسی تحلیہ است بہ حاے مہملہ۔

خاصہ دیگر این طریقہ عالیہ خلوت در انجمن است یعنی ظاہر سالک با انجمن و مردم اشتغا
داشتہ باطن او بیاد او تعالی است از اینجاست کہ گفتہ اند دل بیار و دست بکار" و نیز میفرماید۔

از درون شو آشنا و ز بیرون بیگانہ وش این چنین زیبا روش کم می بود اندر جہان

و نیز عارفے میفرماید:

حاجت بہ کلاہ نمدی داشتن نیست درویش صفت باش و کلاہ تتری دار

حق تعالیٰ میفرماید: رجال لا تلہیھم تجارۃ ولا بیع عن ذکر اللہ یعنی بزرگان خاص ہ
آنانند کہ ظاہر شان مشغول بیع و شری است و باطن شان با خدا است پس مومنان کامل آنا
کہ خرید و فروش و معاملات دنیاوی ایشان را از ذکر و یاد خدا غافل نمی سازد کہ این حال در م
یاد داشت است نہ در مرتبہ یاد کرد، ہر دوے آنہا در ثانی پیدا نید۔

خاصہ دیگر این طریقہ شروع از عالم امر است و عالم امر عبارت از لطائف خمسہ معرو
می باشد چنانچہ قلب نوری، روح، سر، خفی و اخفی۔ جذبہ نیز خاصہ عالم امر است، در طرق دیگ
از عالم خلق آغاز می یابد و نفس را بریاضت شاقہ تزکیہ می نمایند و بعد ازان بہ جذبہ می رس
در سیر فی اللہ می باشد بنا بران منزل شان دراز بودہ و بسبب نابودن جذبہ دشوار می باشد۔

تبصرہ: جذبہ دو نوع است: یکے جذبہ بدایت است و دیگرے جذبہ نہایت
جذبہ بدایت قبل از شروع سیر فی اللہ است، جذبہ نہایت بعد از آغاز سیر فی اللہ است۔ جذ
در تمام طرق موجود است، جذبہ بدایت خاصہ این طریق عالی است و این خیرات و صدقہ

Marfat.com

از برکت حضرت خواجہ بزرگ یعنی شاہ نقشبند علیہ الرحمہ است کہ بہ مخلصین خود نثار کردہ اند از اینجا است کہ میفرماید: ما نہایت را در بدایت درج می کنیم الخ یعنی جذبہ را از نہایت بہ بدایت میبریم ومیفرمایند: جذبۃ من جذبات الحق توازی عمل الثقلین یعنی یک جذبہ از جذبات خداوندی مساویست بہ عمل جن وانس۔ چنانچہ اولیاے کرام فرمودہ اند۔ بیت

اگر از جانب معشوق نباشد کششے کوشش عاشق بیچارہ بجاے نرسد

ونیز فرمودہ اند۔ بیت

مرا گر تو سن دل نیست در راہ کمند زلف او ہم نیست کوتاہ

بلے آنرا کہ خواستہ اند روان میرسانند وبجاے میبرند کہ عقل در آنجا نمی رسد وآنرا کہ نخواستہ اند نمی رسد ونمیروند۔ بیت

دادِ حق را قابلیت شرط نیست بلکہ شرط قابلیت دادِ اوست

وآنچہ میفرماید: این طریق اقرب طرق است کہ البتہ موصل است الخ یعنی درین طریق اتباع سنت است واجتناب از بدعت وہر کدام از سنت ہاے آنحضرتؐ علامہ راہ وصول است ونیز درین طریق مناسبت بسلوک صحابہ کرام است کہ ترقیات شان مربوط بہ صحبت آنحضرتؐ بودہ نہ بریاضت شاقہ، درین طریق نیز ترقیات مربوط باتباع سنت وصحبت شیخ مقتدا است و بریاضت شاقہ مربوط نمی باشد۔ سر حلقہ این طریق عالی حضرت صدیق اکبر است، یعنی کمالے کہ حضرت صدیق بہ تناسب استعدادشان از حضور آنحضرتؐ استفادہ نمودہ اند این نسبت مبارک شان ثم بہ بزرگان این طریق عالیہ انتقال یافتہ است وطرق دیگر بہ حضرت صدیق منسوب نمی باشند بلکہ بحضرت امیر منسوب اند ودر نسبت صدیقی وامیری تفاوت بسیار است۔ خاصۂ دیگر این طریق آنست کہ در ابتداے آن حلاوت ودر انتہاے آن بے مزگی است یعنی در ابتدا کہ ظلال عالم وجوب است ذوق وحلاوت است ودر خود عالم وجوب ووصول آن مرتبۂ مقدسہ حلاوت والتذاذ نیست زیرا کہ حلاوت فرع ادراک است وآن مرتبہ مقدسہ در ادراک سالک

Marfat.com

نمی گنجد۔ بنا بر آن حلاوت والتذاذ ہم نمی باشد و در ظلال چون ادراک است، حلاوت والتذاذ موجود است۔ و نیز در ابتدائے این طریق قرب و شہود است و در انتہائے آن بعد و حرمان، یعنی در ابتداء شہود ظلال است و در انتہا کہ مقام اصل می باشد وصول بذات او تعالیٰ است بعد است یعنی و با وجود قرب چون ادراک نیست لہذا بشکل بعد متوہم می شود۔

تذکرہ: حضرت امام در جائے دیگر میفرماید: کہ در حق بعض بزرگان ادراک آن مرتبہ مقدسہ نیز میسر است۔ درست است این از حالات ابتدائی حضرت امام و آن حال انتہائے حضرت امام است و نیز این فرمودہ شان مناسب حال مخاطب می باشد و نیز ہر عارف با درک آن مرتبہ مقدسہ رسیدہ نمی تواند۔ مصرع: بندہ با حق ہمچو شیر و شکر است

بیت مصلحت نیست کہ از پردہ برون افتد راز ورنہ در مجلس رندان خبرے نیست کہ نیست

خاصہ دیگر این طریق آنست کہ احوال و مواجید و تجلیات را تابع احکام شریعت ساختہ اند و در بعض طرق دیگر ترقی خود را بہ نغمہ و سماع نیز میجویند و در برخی طرق دیگر ہمہ صرف کلاہ و شجرہ میدہند و تعلیم اذکار نمی کنند۔ و آنچہ میفرمایند کہ نہایت این طریق وصل عریان است الخ یعنی وصل عریان آنرا گویند کہ شہود عارف از مرتبہ صفات و شیونات و اعتبارات بلند تر رفتہ و بذات بحت او تعالیٰ رسیدہ باشد۔ وصل دو نوع است: یکے وصل عریان است کہ در فوق تذکار یافت و دیگرے وصل مطلق است، وصل مطلق آنست کہ عارف بمراتب وجوب رسیدہ مگر ہنوز از صفات و شیونات و اعتبارات نگذشتہ است و آنچہ میفرمایند کہ در آن وقت حصول یاس است الخ یعنی ادراک نمی باشد، و آنچہ میفرمایند کلام ما را درک نمی کنند مگر بعض خواص بلکہ اخص خواص الخ یعنی مراد از خواص اولیائے کرام اند و مراد از اخص خواص اولیا مجوبین میباشد۔ آنچہ میفرمایند پرتو از ان مقام عالی بہ باطن ایشان تافتہ است الخ یعنی بآن مقام نرسیدہ اند زیرا کہ در آن مقام وصل و یاس ملازم یک دیگر اند۔ چہ در آن مرتبہ با وجود وصل یاس موجود است۔ باید دانست کہ یاس از ادراک جنبۂ عمومیت نداشتہ بلکہ نسبت

Marfat.com

بہ بعض بزرگان می باشد چنانچہ در دفتر ثالث حضرت امام بدرک ادراک نیز قایل است. وآنچہ میفرماید: برابر است کہ تجلی وظہور بصورت امکانی باشد ویا وجوبی الخ یعنی در وقتیکہ تجلی وجوب بصورت ممکن متمثل گردد ویا صفات وجوب حائل بودہ باشد۔ ایں ہر دو در حجابیت خود فرقے ندارند وہر دو حاجب گفتہ میشوند، اگرچہ این ہر دو حجاب در شرف وغیر شرف از ہم فرق داشتہ وارند مگر در حجابیت تفاوت ندارند وہر دو حاجب اند لہذا سعی کردن لازم است کہ سالک ازین ہر دو حجاب ہائے امکانی ووجوبی بگذرد۔ وآنچہ میفرماید: تجلیات ذات را نیز بے نہایت گفتہ اند الخ. حاصل فرمائش حضرت امام آنست کہ آن تجلی کہ ایشان تجلی ذاتی پنداشتہ اند تجلی ذات بحت نیست بلکہ شیون واعتبارات متجلی گردیدہ است وآنہا فرق کردہ نتوانستہ اند۔

حضرت امام میفرماید: آنچہ ما در بیان آنیم امر بسیط ورائے تجلیات وظہورات الخ یعنی مراد من وصول بذات بحت است کہ از تجلی وظہور برتر است زیرا کہ تجلی ظہور شے است، در مرتبۂ ثانی وثالث چنانچہ تمثال زید در آئینہ تجلی زید است وظہور اوست در مرتبہ ثانی وخود زید در مرآت نمی گنجد ودیدن خود زید را تجلی نمی گویند بلکہ شہود ورویت خود زید می گویند۔ حضرت امام میفرماید: کہ تجلیات اگر بملاحظہ معانی زائدہ است الخ یعنی چنانچہ صفات کہ وجود خارجی زائد دارند ویا وجود زائد نداشتہ باشند مانند تجلی شیونات واعتبارات کہ وجود خارجی ندارند، بنا بر آن تجلی آنہا را نیز تجلی ذات میگویند اگرچہ تجلی ذات نمی باشد یعنی آنہا فرق ظل واصل را کاملاً نفہمیدہ اند۔ از ینجاست کہ تجلی تعین اول را کہ علم اجمالی است ونزد آنہا زائد بر ذات نیست تجلی ذات گفتہ اند، وحال آنکہ تجلی علم تجلی ذات نیست۔ وآنچہ میفرماید: کہ معانی بطریق اجمال طے شد است الخ معانی عبارت از صفات وشیونات واعتبارات است یعنی وصول بذات او تعالیٰ مربوط بہ سیر اجمالی است کہ عارف بہ ظلال ومتعلقات وتمثلات صفات منصف نشود واگر بہ سیر تفصیلی مصروف گردد بذات او تعالیٰ نمی رسد، زیرا کہ تفصیلات غیر متناہی است۔ بیت

دامان نگہ تنگ گل حسن تو بسیار گل چین بہار تو ز دامان گلہ دارد

محبوبان بسیر اجمالی میرسند وکسانیکہ بسیر تفصیلی گرفتار ند بذات اقدس نمی رسند۔

Marfat.com

تذکرہ: درصورت توجہ وشفقت مرشد کامل محبان نیز بکمالات محبوبان مشرف خواہند شد۔ مصرع تا یار کرا خواہد ومیلش بہ کہ باشد بیت

مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد دست در پائے کبوتر زد وناگاہ رسید

وآنچہ میفرماید: بُرد نمی تواند بخشش پادشاہ را گر شتران پادشاہ الخ مراد از شتران پادشاہ وجود موہوبی عارف است کہ بعد از فنا وبقا بعارف عنایت شدہ است۔

تبصرہ: وجود موہوبی عارف نیز بچون است وبچون دو نوع است یکے بچون فی الجملہ است ودیگر بچون مطلق۔ وآنچہ میفرماید واصلان این نہایت اقل قلیل اند الخ

سوال: حضرت امام تعداد واصلان را از کجا فہمیدہ خواہند بود؟

جواب: عالم مثال یک عالمے است کہ تمام چیزہا در آن موجود است وکمالات ہر شخص در آئینہ عالم مثال جلوہ گر است وعالم مثال مشہود اولیائے کرام است وکمالات اولیائے ماضیہ در آن بمشاہدہ می رسد۔

ناگفتہ نماند کہ ذات وصفات او تعالیٰ در عالم مثال نمی گنجد زیرا کہ عالم مثال یکے از مخلوقات او تعالیٰ است وہر مخلوق محدود است وذات وصفات او تعالیٰ غیر متناہی وغیر محدود است وظلال صفات در عالم مثال گنجایش دارد۔ وآنچہ میفرماید: کہ استعداد یاس نیکوتر است الخ یعنی صاحب یاس خواہان ادراک است ومدعی وصل از ادراک غافل است وآنچہ میفرماید کہ درہائے خلوت خانہ بستہ باشد الخ یعنی باطن او در وقت انجمن ہیچ غافل نشود ویا وجود صحبت بہ مردم باطن او متوجہ حق بودہ باشد۔ وآنچہ میفرماید: اے برادر این ہمہ تکلف در ابتداء ودر وسط است الخ یعنی تا وقتیکہ لطائف عالم امر وعالم خلق باہم ممتزج اند تکلف درکار است۔ اما زمانیکہ عارف بمبدأ فیوض خود میرسد وظاہر وباطن عارف از ہم جدا شوند حاجت بہ این تکلف نیست وہر کدام از لطائف وظیفہ جداگانہ پیدا میکنند وآنچہ میفرماید اگر باین اعتبار الخ یعنی درین طریق چون نہایت دیگران در بدایت این طریق درج است، چنانچہ بدایت دیگران سیر عالم خلق است ونہایت شان

Marfat.com

ہر عالم امر است و در این طریق عالیہ برعکس سیر از عالم امر آغاز می یابد و سیر عالم خلق در ضمن طے میگردد۔ بنابر آن درین طریق عالیہ بدایت شان در نہایت دیگران درج است۔ و آنچہ بفرماید: در جواب گوئیم الخ یعنی ایشان از تجلیات ذاتیہ بہ تجلیات صفات فرود نیامدہ اند بلکہ بسبب عروض بعض عوارض یعنی بواسطہ غفلت و یا بارتکاب امور مباحہ تجلیات ذاتیہ از ایشان مستور میگردد و تجلیات صفاتی را سیر می کنند و این یک اشتباہ محض می باشد، و آنچہ می فرماید: حضرت خواجہ نقشبند فرمودہ اند از حق سبحانہ و تعالیٰ طریق خواستہ ام کہ البتہ موصل بودہ باشد الخ یعنی حضرت خواجہ بزرگ چہل روز از حق تعالیٰ طریق موصل خواستہ است و این دعاے شان مقرون باجابت شدہ۔ و آنچہ میفرماید: فہمید کسے کہ فہمید الخ یعنی شوق و حلاوت در یک چیزے متصور است کہ حاصل نشدہ است، بعد از استحصال مطلوب اشتیاق از بین میرود۔ معاملۂ عارف نیز با ذات او تعالیٰ بجاے می رسد کہ از نہایت قرب حلاوت و لذت کہ قبل از وصول حاصل بود از بین میرود و نمی بیند کہ انسان بخود شوق ندارد زیرا کہ برائے او حاصل است، عارفی میفرماید: سالہا او را می جستم خود را می یافتم، الحال معاملۂ من بہ جاے است کہ اگر خود را می جویم او را می یابم۔ و آنچہ می فرماید حضور یکہ غیبت در فناے آن باشد نزد این بزرگواران مدار اعتبار نیست الخ یعنی حضور ایشان دائمی است و در خواب نیز این حضور تغیر نمی کند۔ زیرا ظاہر شان در خواب و باطن شان کہ عالم امر است در حضور است۔ حضرت خواجہ حافظ شیرازی میفرماید: بیت

سحر کرشمہ و صلش بخواب می دیدم ۔۔۔ زہے مراتب خوابی کہ بہ ز بیداریست

حضرت خواجہ محمد معصوم مجددی در یک مکتوب خود میفرماید کہ در بعض اوقات حضور خواب از حضور بیداری زیادہ تر می باشد۔ زیرا کہ معشوقان عادتی دارند کہ اگر عاشق را متوجہ بہ بینند خود را کنارہ میسازند و اگر عاشق را غافل بہ بینند خود را نشان میدہند۔ بیت

پری رو تاب مہجوری ندارد ۔۔۔ چو در بندی سر از روزن برآرد

ناگفتہ نماند حضور دائمی و وصل عریان در مقام عروج است کہ عارف از تمام حجب ظلمانی و نورانی

Marfat.com

گذشتہ باشد اما در مقام نزول و رجوع حضور شان بہ غیبت تبدیل میگردد و ایمان شہودی با
غیبی تبدیل می یابد زیرا کہ در مقام دعوت مناسبت بعالم یک امر ضروری می باشد و مناسبت در
نزول است۔ ناگفتہ نماند کہ در وقت نزول حجب مرتفعہ باز عود نمی نماید۔ با وجود آن چون توجہ عارف
بعالم است بنا بر آن ایمان شہودی او با ایمان غیبی تبدیل گردیدہ است مثال شان مثال آن
است کہ بحضور پادشاہ بہ امور مردم مشغول بودہ باشد و آنچہ میفرماید: تفاوت طرق را از اینجا قیاس
باید کرد انتہی زیرا کہ شہود و حلاوت ہمہ در ظلال است کہ در آنجا قرب نیست و بے مزگی در مقام
است کہ مقام قرب و عدم ادراک است و آنچہ میفرماید کہ معلم طریق را مرشدی می نامند الخ یعنی
صاحبان بعض طرق آنرا پیر نمیدانند و پیر آن را میدانند کہ کلاہ و شجرہ میدہد و شخصیکہ تعلیم طریقہ
کند آنرا پیر نمیدانند بلکہ مرشدی گویند و آداب پیری را در حق او مراعات نمی نمایند و در حقیقت
طریقت پیر و مرشد است۔

تبصرہ: پیر و مرشد باقسام ذیل منقسم است۔

(۱) پیر بیعت کہ طالب با و بیعت ترک معاصی نماید۔

(۲) پیر صحبت کہ در مجلس او استفادۂ فیوضات می کند۔

(۳) پیر تعلیم کہ سبق طریقہ را با و نشان میدہند و اگر این سہ کار از یک پیر میسر گردد بسیار
است و اگر این سہ کار در وجود یک پیر میسر نباشد تعدد پیر مجاز است و نیز اگر طالبے قبل از انجام کار
پیر محروم گردد و این محرومیت خواہ بہ نسبت بعد مسافہ باشد و یا فوت شدن پیر ہر دو صورت
مرید بیعت و صحبت پیر دیگر مجاز و لازم می باشد، بدلیل اینکہ مقصد وصول بحق تعالیٰ است
و پیر واسطہ وصول مسترشدین است بحق تعالیٰ۔ و آنچہ میفرماید کہ جوگیہ و براہمہ ہند الخ یعنی
بحق تعالیٰ مربوط باتباع شریعت است نہ بریاضت شاقہ، زیرا کہ جوگیہ و براہمہ با وجود
ریاضت شان از حق تعالیٰ بعید افتادہ اند بدلیل اینکہ ریاضت ہائے این طوائف بدون اتباع
میباشد و با تریاضت ہائے شاقہ و فاقہ صرف برائے شان صفائے نفس حاصل می گردد نہ قرب

Marfat.com

و تزکیہ نفس بدون اتباع شریعت امکان پذیر نیست تصفیہ نفس با وشان کبر و غرور و ہوائے نفس تولید می نماید، برعکس تزکیہ نفس کہ پیروان شریعت شکستگی و تواضع و بالآخرہ نفس را برا ضیہ و مرضیہ می رساند۔ وفاقہ بدون اتباع سنت صفائے نفس پیدا می کند کہ حاصل آن کشوفات کونیہ می باشد و نتیجہ آن حرمان آخرت بودہ و صاحب صفائے نفس از جملہ مستدرجین می باشد۔

ناگفتہ نماند کہ صفائے نفس مانند زر اندودہ ساختن نجاست است، تزکیہ نفس مانند طلا ساختن مس است بعمل کیمیا۔ بنا بر آن صفائے نفس از کشفیات عالم وجوب عاجز و بے بہرہ بودہ صرف دارائے کشفیات کونیہ می باشد و بس۔ لہذا این طایفہ بواسطہ کشفیات کونیہ مغرور گردیدہ از حقیقت و خداشناسی محروم و بے نصیب گردیدہ اند۔ و آنچہ میفرماید: از اسم و صفت خرذات نمیخواہند الخ یعنی مشائخ نقشبندیہ کہ تکرار اسم ذات میکنند، مقصدشان ازین اذکار و تکرار اسم ذات مقدس است نہ خواص اسماء بلکہ میخواہند باصل مسمی برسند و بمقامی مشرف شوند کہ تعبیر آن در درک عارف نمی گنجد، چنانچہ تا زمانیکہ عارف در سیر صفات است زبان او دراز است و وقتیکہ بوصول ذات مشرف گردد بمنزلہ گنگ و لال است و از آن مرتبہ مقدسہ ہیچگونہ تعبیری کردہ نمی تواند زیرا کہ آن مرتبہ مقدسہ از ادراک عارف بیرون است۔

آنچہ در وسط این مکتوب شریف بزبان عربی از زوال موانع بحث رفتہ است قرار ذیل است۔ دو چیز موانع وصل عریان است (۱) وجود حجابات (۲) وجود موانع۔ یعنی اگر حجابات حایل نگردیدہ باشد و موانع موجود باشد باز ہم بوصل عریان نمی رسد موانع عبارت از عدم لیاقت استعداد سالک است چنانچہ در بین انسان و آفتاب ہیچگونہ حجاب حائل نمی باشد اما شعشان آفتاب وضعف بصیرت ما موانع شہود آفتاب است، عارف کامل و با استعداد چون بہ تجلی ذات او تعالیٰ آشنائی کامل حاصل کردہ است و استعداد او بلند است لہذا شعشان تجلی ذات مانع شہود این عارف نمیگردد۔

Marfat.com

مکتوب دوصد و بست و دوم

حضرت امام میفرماید که بذوق خود می یابم که کافر فرنگ الخ یعنی در وجود عوام و یا کفار لطائف عالم امر و عالم خلق هر دو یا هم ممزوج می باشند و لطائف عالم امر ذاتاً نورانی و عالم خلق ظلمانی می باشد، بنا بر آن نورانیت عالم امر ایشان در عالم خلق آنها روشنی انداخته عالم خلق شان منور نشان میدهد، اما در وجود عرفا لطائف عالم امر و عالم خلق شان بواسطه کسب و سلوک از هم دیگر تفریق می یابد و در وقت عروج عالم امر او از عالم خلق به نسبت دوری از عالم امر عالم خلق در شهود عارف تاریک و ظلمانی معلوم میگردد. ازین سبب عرفا میگویند که کافر فرنگ نسبت به نورانی هست این قسم مشاهدات صرف یک دید و احوال عارف است نه عقیدهٔ او و نیز ناگفته نباید گذاشت که عروجات هر قدر بلند برود و ترقی نماید عالم خلق بهمان پیمانه از عالم امر دور تر گردیده عالم خلق بیشتر تاریک و ظلمانی معلوم می شود اگرچه عالم امر بعد از طی مراحل عروجات یعنی در حین نزول دوباره با عالم خلق مجاورت می یابد اما امتزاجی که قبل از سلوک داشته کاملاً اعاده نمی گردد. باید دانست که این دید عارف قبل از شروع کمالات عالم خلق است و بعد از شروع کمالات عالم خلق مقام عالم خلق به نسبت عالم امر بلند تر است.

تبصره: اگر کمالات عالم خلق آغاز یابد آنگاه مراتب و مقامات آنها از عالم امر بلند تر می رود و عالم خلق نورانی تر می گردد. ذٰلك فضل الله یؤتیه من یشاء یعنی عرفای بلند استعداد فضل و کرم حق تعالیٰ شامل حال آنها گردد باین مرتبه مقدسه میرسند که عالم خلق شان نیز کمالات عالیه حاصل می کنند و از عالم امر بلند تر میشود چنانچه حضرت امام در سائر مکاتیب شان درین زمینه تذکرات داده اند. اما این عروجات عالم خلق خاصه محبوبین است و مجبین دراین جا قدم گاه ندارند

مکتوب دوصد و بست و سوم

Marfat.com

حضرت امام میفرماید کہ مشایخ کبرویہ الخ یعنی مریدان حضرت شیخ نجم الدین کبریٰ مریدان خود را کف پاے میفرمایند و مریدان آن طریقہ کہ احوال شان را بہ پیر شان عرض نکنند تادیب میشوند حضرت علی لالاے غزنوی از جملۂ ماذونان حضرت شیخ نجم الدین کبریٰ است و نورالدین عبدالرحمٰن کہ مزار مبارک شان در ایران و یا در عراق است از جملۂ ماذونان حضرت علی لالای غزنوی میباشند و مردم در بین مولانا عبدالرحمٰن جامی و نورالدین عبدالرحمٰن فرق نمی گذارند، علتش این خواہد بود کہ این طبقہ تنہا حضرت مولانا عبدالرحمٰن جامی را می شناسند و نورالدین عبدالرحمٰن را نمی شناسند۔ بنابرآن مولانا عبدالرحمٰن جامی را بہ نورالدین عبدالرحمٰن تعبیر می نمایند۔ ما نمی گوئیم کہ مولانا عبدالرحمٰن جامی نورالدین نمی باشد امّا می گوئیم کہ نورالدین عبدالرحمٰن عارف دیگرے است کہ خلیفۂ حضرت علی لالاے غزنوی است و مولانا عبدالرحمٰن جامی شخص دیگر است کہ فرمودہ۔ بیت

مولدم جام و رشحۂ قلمم جرعۂ جام شیخ الاسلامی است

مصرع زاں سبب بدو معنی تخلصم جامی است

مخدومی عبدالرحمٰن جامی بحضور حضرت شیخ الاسلام اخلاص بسیار داشتہ است۔

مکتوب دوصد و بست و چہارم

تنبیہ: خلیفہ دو نوع است: اوّل خلیفۂ مطلق کہ نفس او تزکیہ یافتہ باشد۔ دوم خلیفۂ مقید کہ لطائف عالم امر او تصفیہ و عالم خلق یعنی نفس او ہنوز تزکیہ نیافتہ باشد۔ این مکتوب شریف بحضرت میر نعمان کہ خلیفہ حضرت امام بودند تحریر یافتہ وحین کہ این مکتوب شریف برائے شان ارسال گردیدہ ہنوز بمرتبۂ خلافت مطلق نرسیدہ بودند۔ بنابرآن حضرت امام توصیہ میفرماید کہ بدون استخارہ مرید نگیرد و حضرت میر نعمان ازین توصیہ حضرت امام فکری کنند کہ حضرت امام اورا خلیفۂ خود نمی دانند، لہذا حضرت امام برائے او می نویسند کہ نفس بد قرین در کمین است تا استخارہ نکنی و مرضی حق تعالیٰ معلوم نگردد کسی را مرید نگیر بد الخ و نیز حضرت امام می فرماید

Marfat.com

امر باستخارہ سبب تاکید خلافت است ودلیل عدم خلافت نیست الخ یعنی بعد از تزکیہ نفس وجود استخارہ وعدم آن فرق ندارد. ومیفرماید کہ بہ ملا یار محمد نیز نصائح نوشتہ بودم کہ بدون استخارہ مرید نگیرد. جواب مکتوب مرا نفرستاد البتہ مکتوب مرا خوش نکردہ است. وآنچہ میفرماید کہ فقر نامرادی جمال این طائفہ است الخ یعنی از ناداری وعدم بضاعت شاکی نباید بود، زیرا کہ سبب تخریب وتعجیز نفس است. جمال این طائفہ در شیوہ فقر است ومیفرمایند کہ مولانا محمد صاحب شمارا می دانند. مصرع آنکہ آن داد بہ شاہان بہ گدایان این داد

مکتوب دوصد وبست وپنجم

حضرت امام میفرماید: چوں درین طریق اندراج نہایت در بدایت است الخ بنابرآن مرشد درین جزئیہ بدایت ونہایت فرق نکردہ مریدے را خلیفہ بگرداند در حقیقت استعدادش را ضائع خواہد ساخت.

مکتوب دوصد وبست وششم

حضرت امام میفرماید: جمعیت للہ وفی اللہ کہ امروز در سرہند است اگر گرد عالم بگردند عشر عشیر آن دستیاب نمی شود الخ یعنی معارف تجدید الف ثانی است ومجدد در یک عصر متعدد نیست بنابرآن در تمام عالم این معارف دستیاب نمی گردد. وآنچہ میفرماید فرصت حیات بسیار قلیل است یعنی کسانیکہ درین دنیاے فانی وکوتاہ وعمر زود گذر لذائذ دنیاے دون را نسبت بہ نعمت آخرت ترجیح می دہند مانند آنست کہ الماس را بہ خزف ریزہ مبدل کنند. باید کہ ہر شخص فکر کند کہ چرا بآن جہان فرستادہ است.

مکتوب دوصد وبست وہفتم

حضرت امام میفرماید مقام ملامت نقیض مقام شیخی است الخ یعنی طبقہ ملامتیہ مرید گرفتہ

Marfat.com

نمی توانند زیرا کہ مرید را می باید موافق عمل شیخ مقتدا عمل و پیروی نماید و عمل ملانیہ در ظاہر ترک امر شرعیہ است، مرید را مجاز نمی باشد کہ از ہیچ عوامل پیروی کند۔ پس بہ شیخ مقتدا لازم است کہ خود را در نظر مریدان متجلل و آراستہ با وامر شرعیہ جلوہ دہد تا عمل وے سبب تشویق و جلب مریدان گردد نہ سبب نفرت و انزجار مریدان۔ ناگفتہ نماند کہ مرشد اگر بکمالات نہائی رسیدہ باشد و بفنا و بقائے کامل مشرف گردیدہ باشد تجمل ظاہر او در باطن او ہیچگونہ تاثیرے وارد نمی کند، زیرا کہ آن عارف بواسطۂ فنا و بقا از عجب و کبر و ریا و ہوائے نفس وغیرہ اخلاق سوء رہائی یافتہ است و در عین حال تجمل در عبادات از مامورات شرعیہ می باشد چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید خذوا زینتکم عند کل مسجد یعنی بگیرید لباس مزین خود را در وقت ہر نماز۔ در اینجا مراد از مسجد نماز است۔

تبصرہ: طائفہ ملانیہ طبقہ از صوفیہ کرام ہستند کہ از اظہار عبارت ایامی ورزند یعنی عبادات شان را پوشیدہ و مخفی میدارند۔ و قلندریہ آنانند کہ در فرائض اخفی ناکردہ در نوافل اخفیٰ می کنند۔ مکتوب ۲۲۸ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب دوصد و بست و نہم

حضرت امام در جواب اعتراض معترضین میفرماید کہ طریق من ہمان طریق حضرت خواجہ است مگر زیادت در آن بعمل آمدہ است و نیز میفرماید: عجب است کہ این ہمہ خدمت ہائے کہ در ین طریق عالیہ کردہ ام از نظر شما مستور ماندہ است و در وقتیکہ فقیر از بعض مردم آزردہ شدہ بودم آن سخن در فکر شما ماندہ است و نیز میفرماید کہ شما نوشتہ بودید کہ وقت تربیت پیرزادگان رسیدہ و می گذرد و وصیت حضرت خواجہ صاحب را بیاد من دادہ بودید سعادت خادمان است کہ بخدمت مخدوم زادہ ہائے خود کامیاب شوند۔ الحال اگر شما میدانید کہ مانعی نیست و مردم بداندیش وجود ندارد اشارہ فرمایید کہ فقیر بخدمت و تربیت مخدوم زادگان حاضر شوم۔

تبصرہ: در وقت وفات حضرت خواجہ باقی باللہ صاحب مخدوم زادہ ہا خورد سال بودہ

Marfat.com

در حالت رضاع بودہ اند واز دو والدہ می باشند وحضرت خواجہ وصیت کردہ بودند کہ حضرت مجدد مخدوم زادہ ہا را تربیت نماید۔ وآنچہ میفرماید کہ میاں محمد قلیچ بہ مخدوم زادۂ کلان تربیت ظاہری می کند حضرت امام بمیرزا حسام الدین احمد می نویسد کہ شما چرا گذاشتہ اید کہ محمد قلیچ تربیت مخدوم زادہ را مینماید الخ یعنی اگرچہ او ماماے مخدوم زادہ است اما تربیت خاندان مشائخ دیگر است تربیت میاں محمد قلیچ دیگر۔

مکتوب دوصد وسی ام

حضرت امام می نویسد وصل کو دو نہایت کدام؟ الخ یعنی احوالیکہ بشما وارد است نمونہ از انتہاست نہ خود انتہا این مشہودات را بکلمۂ لا نفی باید کرد وصل حق تعالی ہنوز کجاست واین ہنوز جذبہ بدایت است۔ بیت

ما پست قامتان کوتاہ دست تو درخت بلند بالائی

حضرت خواجہ میفرماید: بیت

ہنوز ایوان استغنا بلند است مرا فکر رسیدن ناپسند است

مکتوب دوصد وسی ویکم

حضرت امام میفرماید: اے برادر حصول با وجود بعد منصور است ووصول آن قرب است کہ دوری در آن وجود ندارد الخ یعنی معرفت او تعالی از حیث معنی ومفہوم برائے تمام مسلمان حاصل است وہمہ میدانند کہ او تعالی خالق ورزاق ماست لہذا واصل نبودہ وبحق تعالی نرسیدہ چنانچہ معنی ومفہوم الوہیت در ذہن شان پیدا است مگر بخود اللہ نرسیدہ اند۔ بنابر آن اینہا حصول دارند اما وصول ندارند زیرا کہ حصول معنی الوہیت ظل الوہیت است وآنہا بظل رسیدہ اند نہ بصاحب ظل رسیدہ اند بطور مثال مفہوم مرغ عنقا کہ ظل عنقا است این مفہوم نزد ہمہ کس پیدا است

Marfat.com

ہر کسی بخود عنقا واصل نگردیدہ است بنابرآن واصل حق سبحانہ کسی است کہ از تمام حجاب ہائے ظلمانی ونورانی گذشتہ وبوصول بلاکیف باو تعالیٰ رسیدہ باشد مکاتیب ۲۳۲ و ۲۳۳ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب دوصد وسی وچہارم

حضرت امام میفرماید: حقیقت حق سبحانہ وجود صرف است الخ

تبصرہ: وجود حق تعالیٰ بہ حضرت امام بہ سہ مراتبہ ودر سہ مقام مکشوف گشتہ است۔ اول: وجود عام ومشترک کہ عرض عام ومشترک است باشتراک عرضی در بین واجب وممکن این وجود را حضرت امام زاید از ذات او تعالیٰ پنداشتہ است یعنی عین ذات ندانستہ اند کہ در حقیقت ہم زاید بودہ وعینیت ندارد۔ دوم وجود خاص حق تعالیٰ مکشوف شان گشتہ است وچون در آن وقت حضرت امام در مراتب وجوب ہنوز حدرت نظر پیدا نکردہ بودند بنابرآن وجود حق را عین ذات دانستہ اند۔ سوم بعد ازانکہ نور بصیرت شان بہ کحل تجلیات عالم وجوب مکتحل گردیدہ آن وجود خاص را نیز زاید یافتہ اند واین کشف شان کشف انتہائی بودہ ومطابق عقیدۂ اہل سنت وجماعت میباشد کہ وجود او تعالیٰ را زائد بر ذات او تعالیٰ می دانند۔

تبصرہ: وجود ممکنات بنزد حضرت امام مرکب از عدمات متقابلہ وتجلیات صفات او تعالیٰ است حضرت امام آن را اعیان ثابتہ میدانند ونزد صوفیہ وجود یہ اعیان ثابتہ عبارت از وجود علمی صفات ثمانیہ است، زیرا کہ خود صفات نزد این طبقہ وجود خارجی ندارند ومیگویند کہ ممکنات ظلال آن اعیان اند کہ وجود علمی داشتہ وجود خارجی ندارند۔ مکاتیب ۲۳۵ و ۲۳۶ حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب دوصد وسی وہفتم

حضرت امام میفرماید: وآن مواجید را نمیخواہند الخ یعنی مراد ازان موجید مواجید برہمنان وجوگیہ ہند می باشند کہ ریاضت ہا وفاقہ گی ہائے زیادی میکشند وباثر ریاضت ہائے شاقہ وفاقہ گی ہائے

Marfat.com

زیادتجلیات صوری نصیب آنہا میشود اما حصول آن غیر از ندامت وحسرت کدام نتیجۂ دیگر ندارد زیرا کہ ریاضت ہائے کہ بدون اتباع شریعت باشد یک عمل خشک و لایعنی بحساب می رود و نتیجۂ آن غیر از حسرت وندامت چیز دیگرے نیست۔

شیخ احمد جام میفرماید کہ در کوہ جام می بودم راہبے را دیدم کہ از روم مارا می بیند بہ نزد او رفتم و ریاضت اورا دیدم کہ در ہر صبح دو دانہ خرما می خورد۔ حضور حق سبحانہ عرض کردم مراد از عرض ما اینکہ او مسلمان نبودہ و این قدر لیاقت داشتہ می باشد۔ حق سبحانہ فرمود کہ بطرف آسمان نظر کن۔ دیدم کہ در آن طرف نظر او کار نمی کند و حق سبحانہ فرمود کہ ریاضت اورا دیدی کہ چہ قدر زحمت می کشد راحت آخرت ہم ندارد در دنیا ہم این قدر چیز برائے او ندہند۔

وآنچہ میفرماید کہ در صحبت مریدان این اکابر بسیار بودہ اند الخ یعنی مراد از مریدان این اکابر خود حضرت امام می باشد حضرت تواضع فرمودہ خود را از جملہ مریدان دانستہ اند۔

تنبیہ: مواجید معنی تجلی ہائے رنگا رنگ است۔ فرق بر ہمہ وجوگیان این است کہ برہمنان شریف زادگان آنہا و جوگیہ ریاضت کشان ہندو سگ ہا می باشند۔ فاقہ بدون اتباع سنت نیز سبب صفائے نفس می گردد۔

مکتوب دوصد وسی و ششم

حضرت امام میفرماید: مبادا ازین راہ دروازہ عجب کشادہ گردد الخ یعنی درین وقت حضرت میر نعمان خلیفۂ مقید بودہ اند لہذا برائے شان توصیہ میفرمایند کہ از حظ نفس دور باید بود و استخارہ باید کرد تا مرضی حق تعالیٰ معلوم گردد۔

مکتوب دوصد وسی و ہفتم

حضرت امام میفرماید: مقصود از حصول احوال گرفتاری محول احوال است الخ یعنی مقصود

Marfat.com

گرفتاری عشق و قرب ذات اوتعالی است۔ باید کہ بہ احوال زنگار رنگ ملتفت نباشی و آنچہ میفرماید بواسطہ ہمان جسد مکتسب است الخ یعنی ارواح کاملان بصورت جسدشان متشکل و متمثل گردیدہ عین وظایف جسد را انجام می دہند این متمثل شدن ارواح بزرگان بشان جسد در حیات و ممات شان یکسان بیاشد حضرت خضر وفات بودہ اما دیدہ می شود زیرا کہ روح اوبشان جسد کار می کند۔

مکتوب دوصد و چہلم

حضرت امام میفرماید: بعد ازان اگر بمعرفت مشرف سازند الخ یعنی در مقام ظلال معرفت و ادراک موجود است و در مقام اصل تا کہ عارف بہ تجلیات عالم وجوب آشنا نشدہ وحدت نظر حاصل نکردہ در مقام حیرت است و بعد از ممارست و بصیرت باز مقام معرفت و ادراک است این ہم خاصہ محبوبان و مرادان می باشد و مریدان و محبان درین جا قدم گاہ ندارند۔

وآنچہ میفرماید: معبر بعدم است الخ یعنی در مقام فنا جہل و فراموشی ماسوی است واگر قبل از فنا و نسیان ماسوی خود را عدم بہ بیند و بعدم ذاتی خود خبردار شود آنرا وجود عدم گویند نہ وجود فنا چنانچہ در جذبۂ بدایت۔

مثال: وجود عدم مانند آہنی است کہ در کورۂ آہنگر آتش میگردد و در حین سرد شدن باز ہمان آہن و جنس سابقہ است و اصل جنسیت او تبدیل نمی یابد، اما وجود فنا مثال مسی است کہ بعمل کیمیا طلا گردیدہ است و باز مس نمیگردد یعنی جنسیت اصلی او تغیر میخورد، چنانچہ وجود بشری بوجود موہوبی تبدیل می یابد۔

مکتوب دوصد و چہل و یکم

حضرت امام میفرماید: از اسم جزئی باسم کلی الخ یعنی اسم جزئی عبارت از تعلق یک صفت قدیمہ است کہ مبدأ فیض آن سالک می باشد و اسم کلی عبارت از خود صفت قدیمہ است

Marfat.com

کہ دارائے ظلال وجزئیات می باشد امکان دارد کہ سالک از اسم جزئی باسم کلی واصل گردد یعنی از ظلال باصل صفات واز آنجا بشیونات واعتبارات بلکہ بوصول بلا کیف بذات بحت او تعالیٰ مشرف گردد۔ وآنچہ میفرماید: داخل غفلت است الخ یعنی از اسما وصفات نیز باید گذشت۔

تبصرہ: مراد از اسما وصفات ظلال صفات است وخود صفات از ذات او تعالیٰ جدائی ندارند باز ہم گرفتاری ذات دیگر است وگرفتاری صفات دیگر، با آنکہ صفات با ذات خدا و معیت دارند با آنہم عارف بلند استعداد بلتفت صفات نمی شود وگرفتاری او بذات بحت او تعالیٰ

بیت حسن تو چنان کرد مرا زیر و زبر کز خال وخط وزلف تو ام نیست خبر

ناگفتہ نیاید گذاشت کہ این فضیلت جزئی قلب است بر عرش مجید زیرا کہ عرش مجید مظہر ذات مستجمع صفات او تعالیٰ است وقلب عارف بسبب عشق وعلاقہ خاص کہ بذات او تعالیٰ دارد تنہا مظہر ذات او تعالیٰ میباشد اگرچہ ذات او تعالیٰ از صفات مجرد نیست اما در قلب عارف بصورت تجرد ظہور میفرماید واین فضیلت بسبب عشق قلب است کہ عرش آنرا ندارد۔ بیت

عرش وغرنین ہر دو یک طبق است بلکہ غرنین شریف تر طبق است

باز ہم این فضیلت فضیلت جزئی است وفضیلت کلی مر عرش را است۔ بیت

گر عشق نبودی وغم عشق نبودی چندین سخن نغز کہ گفتی کہ شنیدی

بیت جسم آب گشت وچشم بگریست در عشق تو بے جسم ہمی باید زیست

مکتوب دوصد وچہل ودوم

حضرت امام میفرماید از حضرت حق سبحانہ زیادت این دید مسئول است الخ یعنی خود را قاصر دانستن واعمال خود را ناشایستہ پنداشتن از عوامل ترقیات است۔ من تواضع للہ رفعہ اللہ یعنی کسیکہ تواضع کند برائے خدا حق تعالیٰ او را بلند می سازد۔ وآنچہ میفرماید: ظاہر را از غفلت چارہ نیست الخ یعنی انسان دارائے ظاہر وباطن میباشد۔ ظاہر عبارت از معاشرت واختلاط با خلق است

Marfat.com

بنابرآن باید کہ سالک با ادائے حقوق ضروری مردم از قبیل ضیافت مہمان وعیادت جنازہ ومریض وغیرہ امور معاشرت ضروریہ انسانی بذکر اوتعالیٰ اشتغال داشتہ باشد وآنچہ میفرماید: باقی ماند معاملہ باطن الخ یعنی تا زمانیکہ باطن عارف بشہود مراتب وجوب مشرف نشدہ در غفلت است وبعد از وصول بلا کیف بآن مرتبہ مقدسہ غفلت از بین می رود وغفلت باطن در ہیچ وقت جائز نیست۔

تبصرہ: در نزد عوام غفلت عبارت از یاد نکردن اوتعالیٰ است ودر نزد خواص غفلت عبارت از عدم شہود مراتب وجوب است در کتب حدیث موجود است کہ حق تعالیٰ میفرماید کسیکہ مرا بہ غفلت یاد کند او را مطرود بگردانم۔ از ین معلوم می شود کہ یاد کردن وغفلت جمع بیشوند یعنی ذکر زبانی بدون حضور قلب سبب قرب حق تعالیٰ نمیگردد۔ این حدیث را علامہ سیوطی در بدور سافرہ روایت کردہ است وذکریکہ بدون حضور قلب صورت بگیرد سبب طرد است۔ چنانچہ آنحضرتؐ میفرماید: نمازیکہ بدون حضور قلب باشد نماز نیست یعنی صحت کامل ندارد۔

عارفی کہ مزار مبارک او در ہرات بودہ بندہ مزار او را دیدہ ام ونام مبارک او را یاد ندارم شخصے ملاقات او رفتہ وانتظار بسیار کشید بعد از بسیار وقت سر مبارک خود را بلند واین بیت خواند ورو مراقب شد:

یک چشم زدن غافل ازآن یار نباشی شاید کہ نگاہے کند آگاہ نباشی

ناگفتہ نماند کہ این تکلف یاد کردن در ابتدائے سالک است ودر انتہا ونسیان ماسوی وازالہ حجاب ہائے ظلمانی ہمہ حضور وشہود است غفلت در آنجا گنجایش ندارد۔ حضرت مولانائے روم میفرماید۔ بیت

رو تو ز نگار از رخ خود پاک کن بعد ازاں آن نور را ادراک کن

حضرت بیدل میفرماید:

روے جانان طلبی آئینہ را قابل ساز ورنہ ہرگز گل ونسرین ندہد زآہن روے

دست از مس وجود چون مردان رہ بشوی تا کیمیائے عشق بیابی وزر شوی

حضرت بیدل میفرماید

چند محبوس الفت جسمی سر بیرون آر تا جہان بینی

Marfat.com

یعنی بعد از زوال حجاب ہائے ظلمانی حضور خود بخود حاصل میشود۔

وآنچہ میفرماید: باید دانست کہ حضور حضرت ذات تعالیٰ وتقدس کہ بملاحظہ اسماء بودہ باشد حضوری او نیست تعالیٰ انچہ پوشیدہ نماند کہ مراد از اسماء وصفات او تعالیٰ ظلال صفات است وخود صفات باذات او تعالیٰ معیت بلاکیف دارند۔ پس فرمایش حضرت امام کہ میفرماید: از صفات بگذرید۔ مرادشان گذشتن از ظلال صفات است۔ زیرا کہ خود صفات باذات او تعالیٰ معیت داشتہ جدائی ندارند۔ این قدر است کہ عارف عاشق ذات بحت او تعالیٰ بودہ وبہ صفات التفات ندارد واین گرفتاری عارف بذات بحت او تعالیٰ سبب مزید قلب است بر عرش۔ زیرا کہ در عرش ظہور ذات باصفات است ودر قلب عارف تنہا ظہور ذات او تعالیٰ است۔ بیت

عرش وغزنین ہر دو یک طبق است بلکہ غزنین شریف تر طبق است

یعنی عشق کہ قلوب اولیاء غزنین بذات او تعالیٰ دارند عرش از آن بے بہرہ است۔ بیت

حسن تو چنان کرد مرا زیر و زبر کز خال وخط وزلف تو ام نیست خبر

مکتوب دوصد وچہل وسوم

حضرت امام میفرماید وآن بدون فنا صورت نمی بندد الخ یعنی تا کہ فنا ونسیان ماسوی حاصل نشود تصفیۂ قلب وتزکیۂ نفس میسر نمی گردد وحقیقت اخلاص قبل از تصفیہ قلب وتزکیہ نفس امکان پذیر نیست۔ وآنچہ میفرماید: بدون محبت ذاتیہ منصور نمی شود الخ یعنی محبت ذاتی آنست کہ عبادت عارف برائے جلب منفعت ودفع مضرت صورت نگیرد بلکہ صرف برائے رضاء او تعالیٰ بودہ باشد وعارف خاص طالب رضاء او تعالیٰ بودہ واز نزد او او را می خواہد تعالیٰ۔ ناگفتہ نماند کہ اگر عارف جنت ہم میخواہد برائے آن میخواہد کہ جنت محل رضاء حق تعالیٰ است وبرائے آرامی خود نمیخواہد واگر از دوزخ نجات میخواہد برائے آنست کہ دوزخ محل غضب حق تعالیٰ است ونہ برائے اینکہ دوزخ محل تعذیب است، عارف بواسطۂ محبت ذات او تعالیٰ از ہمہ گذشتہ است۔ بیت

Marfat.com

آنانکہ در سرائے نگاریست فارغ اند از باغ و بوستان و تماشاے لالہ زار

ناگفتہ نباید گذاشت کہ فنا عبارت از نسیان ماسوی است و فناے لطائف ہر کدام بصورت جداگانہ می باشد یعنی ہر لطیفہ فناے جداگانہ داشتہ می باشد و فنا سبب سلامتی قلب و مصئونیت لطائف است از گرفتاری ماسوی، قلب انسان از عالم امر است و در جسد انسان مقید می باشد، زمانیکہ از قید بدن رہائی یافت دوبارہ گرفتار ماسوی نمیگردد، و آنچہ میفرماید: مہما امکن عمل برخصت تجویز نمیکنند اگرچہ بظاہر در باطن نفع یابند الخ یعنی اشعار نعت خوانی و ذکر جہر رخصت است و عزیمت نیست، اگرچہ سبب تحریک لطائف میشود چون عزیمت نیست بزرگان نقشبندیہ آنرا نمی پسندند، سماع و نغمہ نیز عوامل وجد است اما چون سنت نیست مشائخ نقشبندیہ آن را نمی خواہند۔ و آنچہ میفرماید: بہ ترہات صوفیہ الخ یعنی سخنان بیہودہ کہ در حالت سکر از نزد صوفیہ ظاہر شود مشائخ نقشبندیہ آن را نمی خواہند اما آنہا را معذور می دانند و خطاہاے این طبقہ را کہ در حال سکر از ایشان بظہور می پیوندد مانند خطاے اجتہاد می پندارند۔

تبصرہ: عمل بر دو نوع است: یکے رخصت و دیگرے عزیمت۔

(۱) رخصت آنست کہ مراعات یک مذہب از مذاہب اربعہ صورت گیرد و بمذاہب باقیماندہ مراعات نشود۔

(۲) عمل عزیمت آنست کہ در اتیان یک عمل مراعات ہر چہار مذاہب صورت بگیرد و از خلاف نجات یافتہ شود۔ و آنچہ میفرماید: از نص بہ فص نمی گردانید الخ یعنی فصوص الحکم کہ کتاب حضرت شیخ اکبر است کہ جملات سکریہ در آن بسیار است نمی گردانید۔ و آنچہ میفرماید طریق ایشان اقرب طرق است الخ یعنی درین طریق سیر آفاقی در ضمن سیر انفسی و سلوک در ضمن جذبہ میسر است و یا بعبارۃ دیگر دو منزل در یک منزل گنجانیدہ شدہ است کہ سبب کوتاہی مسافہ می باشد چنانچہ جذبہ در طرق دیگر در سیر فی اللہ دست می دہد و این طریقہ عالیہ در ابتدا و سیر فی الاشیا میسر است و نیز جذبہ سبب سرعت سیر است، و آنچہ میفرماید نسبت ایشان کہ بحضرت صدیق منسوب است فوق ہمہ نسبت ہاے مشائخ است الخ یعنی نسبت کہ حضرت صدیق بواسطہ استعداد خود از آنحضرتؐ استفادہ کردہ اند فوق نسبتہاے سائر

Marfat.com

صحابہ کرام است۔ ناگفتہ نماند کہ تنہا این طریق از حضرت صدیق منقول است و تمام طرق چار گانہ از حضرت امیر است و حضرت امیر مرشد ہر چہار طریقہ می باشند، بنا بر آن طریقہ عالیہ نقشبندیہ بدو طریق بآنحضرت می رسد، یکے بواسطہ حضرت صدیق و دیگر بواسطہ حضرت امیر بآنحضرت می رسد و سائر طرق صرف بیک واسطہ بآنحضرتؐ می رسند۔

تنبیہ: حضرت امام جعفر صادق کہ مرشد تمام طرق اربعہ می باشد نسبت امیری را از جد مبارک شان حضرت امیر گرفتہ و نسبت صدیقی را از جد مادری شان حضرت قاسم نواسۂ حضرت ابوبکر صدیق گرفتہ اند چنانچہ حضرت امام جعفر صادق میفرمایند ولدنی ابوبکر مرتین یعنی حضرت صدیق دو مراتب مرا زائدہ است بدلیل اینکہ پسر کواسۂ او می باشم این یک ولادت است و در عین حال در سلوک فنا و بقا از حضرت صدیق یافتہ ام این ولادت دیگر است بہر حال در وجود مبارک حضرت امام جعفر صادق ہر دو نسبت امیری و صدیقی موجود بودہ و حضرت بایزید از حضرت امام جعفر صادق نسبت صدیقی گرفتہ اند و طرق دیگر نسبت امیری را از امام جعفر صادق گرفتہ اند۔

تنبیہ: ناگفتہ نباید گذاشت کہ اہل سنت بحضرت امام جعفر الصادق تا کدام اندازہ احترام و تعظیم دارند کہ حضرت شان را مرشد طرق اربعہ میدانند و امام جعفر صادق تا کدام اندازہ بحضرت صدیق احترام و اخلاص دارد با وجود آن کمال تاسف است کہ بعض طوایف اہل سنت منکر حضرت امام جعفر صادق می پندارند و نیز تنہا بہ حضرت امام جعفر صادق اخلاص داشتہ و از صدیق اکبر انکار می ورزند۔ حالانکہ حضرت امام جعفر صادق مرشد تمام مشائخ و عرفاے اہل سنت بودہ و جناب شان مرید صدیق اکبر است و کواسہ اولاد تعصب و عناد مانع حق پرستی است۔

محبوب سبحانی حضرت امام ربانی میفرمایند: کہ امامت منصبی است کہ صاحب آن کمالات نبوت انبیا را انجام دادہ باشد و خلافت منصبی است کہ صاحب آن کمالات ولایت انبیا حاصل کردہ باشد و بکمالات نبوت انبیاے عظام نرسیدہ باشد۔

سوال: در صورتیکہ دو نسبت در وجود حضرت امام جعفر [illegible] رق علیہ الرحمہ جاگزین و متنزل

Marfat.com

یافتہ باشد درین صورت امتیاز نسبت صدیقی از سائر نسبت ہا چگونہ خواہد بود؟

جواب: در وجود حضرت امام ہر کدام ازین نسبت ہائے متذکرہ بصورت جداگانہ موجود بودہ و ہر دو در حکم یک نسبت نمی باشد و امتزاج پیدا نکردہ است چنانچہ دریائے جمنا و گنگا ہر دو یکجا شدہ و بیک دریا خانہ جریان دارند باز ہم آب یکے بدیگرے خلط نمی گردد۔ و آنچہ میفرماید کہ اخلاص بدون فنا صورت نمی بندد الخ یعنی فنا سبب قطع محبت ماسوی است کہ از حصول فنا قلب عارف بہ کلی تحول یافتہ و از تمام ماسوی علاقہ اش منقطع گردیدہ و بہ شادی و تالم کاری ندارد یعنی بغیر از محبت حق تعالیٰ بماسوی کارے ندارد۔ بیت

ما ہر چہ خواندہ ایم فراموش کردہ ایم الّا حدیث یار کہ تکرار می کنیم

و آنچہ میفرماید: اگرچہ در ظاہر در باطن نافع یابند الخ یعنی اگرچہ عمل بدعت در ظاہر تاثیر بہ بخشد آنرا نمی پسندند و عمل سنت را از دست نمی دہند و نقشبندیان عملی میخواہند کہ بطریق مسنون مترتب باشد، بنابرآن حال ایشان دائمی بودہ یعنی تجلی ذاتی در حق ایشان دائمی است، لہذا از نصوص بہ فصوص الحکم و از احادیث نبوی بہ فتوحات مکی حضرت شیخ اکبر التفات نمی نمایند برعکس بعض طرق دیگر کہ از امور مبتدعہ حصول وجد و حال میخواہند، بنابرآن تجلی ذاتی در حق شان برقی بودہ و بہ تجلیات دائمی نمی رسند۔

و ہم ناگفتہ نماند کہ جذبہ نہایت در طرق دیگر نیز بودہ و جذبہ کہ در بدایت نقشبندیان پیدا است در طرق دیگر نیست و در عین حال در این طریق عالیہ سیر آفاقی را در ضمن سیر انفسی طے مینمایند و ہمیں وجود جذبہ است کہ این طریق عالیہ را سریع السیر ساختہ بیت

مرا گر تو سن دل نیست در راہ کمند زلف او ہم نیست کوتاہ

بیت

بخود راہ نیست در کوے تو مشتاقان شیدا را خم زلفت بقلاب محبت می کشد ما را

مکتوب دوصد و چہل و چہارم

حضرت امام میفرماید: امید است کہ از آنہم خراب تر گردند الخ یعنی شما نوشتہ اید کہ احوال من خراب

Marfat.com

گردیدہ علت آن بلندی نسبت می باشد کہ بمراتب وجوب رسیدہ است وآن مراتب مقدسہ از ادراک عارف بلند است، بنابرآن عارف اشتباہ میکند ومیگوید کہ احوالش خراب گردیدہ است اما درحقیقت بواسطہ عروجات ووصول درمراتب مقدسہ عالم وجوب ادراک سابقہ اش بحال خود نماندہ، بنابراشتباہ ترقی خود را تنزل فکر کردہ است وگرنہ عدم ادراک نشانۂ وصول بعالم وجوب ترقی عارف می باشد زیراکہ درظلال ادراک موجود است ودراصل ادراک مفقود۔ وآنچہ میفرماید این مقام را بہ فرزندی ارشدی عنایت فرمودہ اند الخ یعنی ارشاد وہدایت این حصہ را حق تعالیٰ بتو سپردہ است۔ چنانچہ حق سبحانہ ارشاد بعض امکنہ را برائے بعض اولیائے خود تخصیص می فرماید

مکتوب دوصد وچہل وپنجم

حضرت امام بجواب مرسل الیہ می نویسد کہ نوشتہ بودید کہ ذکر نفی واثبات تا بہ بست یک عدد رسانیدہ ام۔

تبصرہ: درطریقہ عالیہ نقشبندیہ ذکر نفی واثبات بہ عدد طاق، طاق صورت می گیرد ومتدرجاً بالا میرود کہ آنرا وقوف عددی گویند یعنی درابتدا بہ عدد سہ وبازپنج وہفت الی بست یک وبالاتر ازآن ووقوف قلبی عبارت ازنگاہ داشت قلب است از غفلت یعنی سالک حین ذکر نفی واثبات می باید ہمیشہ وقوف قلبی ووقوف عددی را ملحوظ نظر داشتہ باشد وتاگفتہ نماند کہ درحین اثبات مراتب وجوب مشہود میگردد واین طالب مرسل الیہ از حال خود نمودہ، نوشتہ اند کہ گاہ گاہ غیبت دست می دہد یعنی مراتب وجوب مشہود نمی گردد وغیبت میدہد حضرت امام بجواب او می نویسد کہ کدام شرط از شرائط مفقود است۔ وآنچہ میفرماید کہ چون ذکر منبئ ومخبر از وجود ذاکر وبذکور است وکمال درآن است کہ ذاکر وذکر در بذکور فنا لاجرم ذکر را القلقہ ووسوسہ وشرک وکفر گفتہ است الخ یعنی مقصد از ذکر فنائے ذاکر است ذاکر فانی نگردد، بنابرآن آن ذکر را القلقہ ووسوسہ گویند، زیراکہ وصول بمراتب وج

Marfat.com

مربوط بفنا می باشد وبدون فنا وصول امکان پذیر نیست حضرت مولانائے روم میفرماید: مثنوی۔

نے بیان راہ پُرخون می کند قصہ ہائے عشق مضمون می کند

بیت بے فنائے مطلق وجذب قوی کے حریم وصل را محرم شوی

وآنچہ میفرماید: بہرچہ از دوست وامانی چہ کفر آں حرف وچہ ایمان بہرچہ از راہ دور افتی چہ زشت آں نقش چہ زیبا الخ

سوال: بہ سبب ایمان چہ طور از دوست دور می ماند بلکہ ایمان وسیلۂ وصول دوست میباشد؟

جواب:۔ اگر شخص بایمان صوری قناعت کند وطالب ایمان حقیقی نشود از وصول دوست باز میماند کہ وصول دوست مربوط بفنا وبقا وعروج ونزول است۔ بنابرآن قناعت بہ ایمان صوری از عوائل دوربانی دوست محسوب میگردد۔ درجات متابعت سردار دوعالم ہفت درجہ بودہ متابعت صوری درجہ ابتدائی می باشد۔

وآنچہ میفرماید: کفر حقیقی عبارت از رفع اثنینیت است الخ یعنی در کفر حقیقی تمیز واجب وممکن مفقود میگردد وکفر حقیقی برائے اکثر سالکین ظہور می کند وباز ازاں مقام میگذرند وسبب رفع اثنینیت غلبۂ محبت است چنانچہ مجنون در آخر خود را عین لیلیٰ دانستہ بود منقول است کہ لیلی بہ نزد مجنون حاضر شد مجنون برایش گفت کہ الحال خودم لیلی شدہ ام بتو احتیاجی ندارم۔ بیت

گفت رو رو کہ آنچنانم من کہ بجز عشق تو ندانم من

عشق تو اے نگار فرزانہ این چنین کرد در دلم خانہ

کہ ترا ہم نماند گنجائی بعد ازیں خوشترم بہ تنہائی

از خواص عشق است کہ در بعض اوقات وصل ہم نمی خواہد وفقط درد می خواہد۔ بیت

بدست آوردن مطلب ندارد لذت چنداں عجب کیفیتے دارد بمقصد نارسیدن ہا

حضرت اویس قرنی ہم بمشق عشق قناعت کرد بنابرآن بوصل مشرف نشد وعشق حضرت اویس از شنیدن بودۂ ازدیدن۔

بیت نہ تنہا عشق از دیدار خیزد بسا این دولت از گفتار خیزد

Marfat.com

مکتوب دوصد و چہل و ششم

حضرت امام میفرماید: که بعد از نماز بامداد در حلقهٔ یاران نشسته بودم توجه بجانب شما پیدا شد یعنی برائے رفع ظلمات وکدورات بشری که در وجود شما باقی مانده بود توجه کرده شد و میفرماید تا اینکه هلال کمال شما بدر کامل گشت و آنچه در آفتاب هدایت (یعنی در وجود فقیر) بوده در آن منعکس شد و در حال در وجود شما گنجایش نورانیت دیگر نمانده مگر بعد از مرور زمان اگر ظرفیت پیدا کند فیوضات دیگر خواهد گرفت وصورت مثالی کمال شما را در عالم مثال مشاهده کردم و این تکمیل شما تاویل آن واقعه است که شما دیده بودید الخ یعنی حضرت میر نعمان پیشتر یک واقعه دیده بود دلالت به تکمیل او می کرد از حضور حضرت امام میخواست که آن واقعه بظهور برسد. بنابر آن حضرت میفرماید که قرض شما ادا شد و نیز حضرت امام باو بشارت می دهد و میفرماید: امیدوارم که تکمیل شما مریدان به اندازهٔ کمال شما بوده و صحرائے دکن حیدرآباد هندوستان به وجود شریف شما منور و آنچه میفرماید چون قبض های شما طویل الذیل است الخ یعنی سبب عدم توفیق اعمال صالحه قبض است. چون قبض شما طویل می باشد از آن سبب بے توفیقی نیز عارضی می گردد و سبب تکلیف در عبادات می گردد.

تبصره: سبب قبض بعضاً ارتکاب ذلت وقصور و لجاجت نفس است همه سبب قبض ذلت وقصور نمی باشد بلکه قبض یک جزو مقامات طریقت است. زیرا که سالک گاه مظهر صفات جلالیه و گاه مظهر صفات جمالیه می گردد. در وقت ظهور اثر صفات جلال قبض می گردد و چون سالک عوامل قبض را نمیداند. بنابر آن می باید سالک همیشه در راه قبض مستغفر و ملتجی و متضرع بوده باشد.

حضرت میر محمد نعمان از جمله درجه اول خلفائے حضرت امام است که بعد از مخدوم خلفائے دیگر با و برابری کرده نمی تواند.

Marfat.com

مکتوب دوصد وچہل و ہفتم

حضرت امام میفرماید: دلیل بروجود حق تعالیٰ ہمان وجود حق تعالیٰ است الخ یعنی سوائے اوتعالیٰ ہمظلمت است وحق تعالیٰ نوراست۔ لہذا حق تعالیٰ دلیل وجود اشیا است ووجود اشیا دلیل وجود حق تعالیٰ شدہ نمی تواند ودریں بارہ دربین علمائے ظواہر وصوفیہ کرام اختلافات نظر موجود است چنانچہ نظریات ہرکدام قرار ذیل تذکار می یابد۔

(۱) علمائے ظواہر باین نظریہ می باشند کہ وجود عالم دلیل بروجود حق تعالیٰ است یعنی وجود معلول رادلیل بروجود علت میدانند کہ این دلیل رادلیل اِنّی گویند۔

(۲) صوفیہ کرام وجود حق تعالیٰ رادلیل وجود عالم میدانند یعنی درنزد این طائفہ کرام استدلال ازطرف علت است بروجود معلول واین دلیل ثانی رادلیل لمی گویند، سبب این اختلافات اساساً اختلاف منظر است کہ ہرطائفہ منظر خودرادلیل بروجود حق تعالیٰ می دانند یعنی منظر علمائے ظواہر عالم امکان است زیراکہ عالم وجوب رانمی بینند ومنظر صوفیہ کرام واجب تعالیٰ است، زیراکہ آنہا مشاہد عالم وجوب اند پس ہرکدام این دوطائفہ منظر خودرادلیل دانستہ اند۔

تبصرہ: برہان اِنّی کہ دلیل علماست، دلیل ساختن مخلوق است بروجود حق تعالیٰ وبرہان لمی کہ دلیل صوفیہ است۔ دلیل ساختن وجود خالق است بروجود مخلوق، چون ذات حق نوراست وعالم ظلمت ونور دلیل شدہ می تواند وظلمت دلیل شدہ نمی تواند۔

مکتوب دوصد وچہل و ششم

حضرت امام میفرماید کہ تابعان کامل جمیع کمالات انبیائے متبوعہ خودرا جذب می نمایدالخ یعنی عارف بواسطہ کمال متابعت بہ کمالات پیغمبر خود نایل میگردد۔ اما بہ منصب او رسیدہ نمیتواند زیراکہ منصب نبوت خاصہ خود انبیاست، ناگفتہ نماند اگرچہ تابع کامل تمام کمالات متبوع خودرا

Marfat.com

جذب می نماید باز ہم بہ ثواب و بمرتبہ و بفضیلت و رتبہ پیغمبر متبوع خود رسیدہ نمی تواند زیرا کہ پیغمبر متبوع بر علاوہ مرتبہ اصلی خود و کمالات مخصوصہ خود در ثواب کمالات تابعان خود نیز شرکت دارد پس ہیچ تابعی در فضیلت و ثواب بہ پیغمبر متبوع نمی رسد زیرا کہ پیغمبر متبوع از یک طرف فضائل شخص داشتہ و از طرف دیگر تمام فضائل امت نیز باو راجع میگردد۔ بنابرآن یک تابع کامل اگرچہ تمام کمالات متبوع خود را جذب کردہ مہم باشد باز ہم بہ پیغمبر متبوع رسیدہ نمی تواند بلکہ تابعین ہر قدر کامل باشند بمرتبہ ادنیٰ ترین پیغمبران اگرچہ آن نبی ہیچ امت ہم نداشتہ باشد نمیرسند بدلیل اینکہ آن پیغمبر مدعو اولی می باشد کہ بالذات از طرف حق تعالیٰ خواستہ شدہ است و تابع کامل بواسطہ پیغمبر خواستہ یعنی بالذات خواستہ نشدہ است، لہذا در بین این دو خواستہ شدہ فرق بسیار موجود است۔

آنچہ میفرماید مبادی تعینات جمیع انبیاے عظام از مقام اصل است و مبادی تعینات امتان از مقام ظلال است الخ یعنی مبادی فیض حضرات انبیاے عظام خود صفات ثمانیہ بودہ و مبادی فیوض اولیاے کرام ظلال صفات ثمانیہ می باشد۔ چنانچہ مبدأ فیض حضرت آدم علیہ السلام صفت ... و مبدأ فیوضات حضرات نوح و ابراہیم علیہم السلام صفت العلم و مبدأ فیض حضرت موسیٰ صفت ... و مبدأ فیض حضرت عیسیٰ صفت القدرت و مبدأ فیض خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شان العلم ... مبادی فیوض اولیاے کرام قرار ذیل است کہ اگر آدم المشرب باشند ظلال تکوین و اگر نوح المشرب ابراہیم المشرب باشند ظلال صفت العلم و اگر موسوی المشرب باشند ظلال صفت الکلام ... عیسوی المشرب باشند ظلال صفت القدرت و اگر محمدی المشرب باشند ظلال شان العلم ... ناگفتہ نماند کہ ظلال صفات عبارت از تعلقات صفات و یا تمثلات صفات است۔ پوشیدہ نیست کہ یک عارف کامل بواسطہ متابعت بمقامات انبیاے عظام و حتی بمقامات رسل و کمالات ... و بکمالات محبوبیت آنحضرتؐ میرسد و حضرات انبیاے دیگر بہ طفیل رسلان و بطفیل انبیاے اولوالعزم و بہ طفیل خاتم الرسل بآن کمالات میرسند۔ فرق طفیل و تبعیت قرار ذیل است۔

تابعیت: متابعت شریعت آنحضرتؐ است

Marfat.com

و در طفیل متابعت شریعت آنحضرتؐ نبودہ بلکہ بواسطۂ او بآن کمال بدون اتباع شریعت او میرسند، چنانچہ انبیاے عظام بواسطۂ آنحضرتؐ بطور طفیلی وہم قطاری بہ تجلیات ذاتی رسیدہ اند بدون آنکہ بشریعت آنحضرتؐ عمل کردہ باشند، بنا برآن تمام انبیاے عظام بہ طفیل آنحضرتؐ بہ تجلی ذاتی مشرف اند اگرچہ تجلی ذاتی بالاصالۃ خاصۂ آنحضرت است واولیاے کرام بہ متابعت آنحضرتؐ بہ تجلی ذاتی مشرف می شوند ویکے از فضائل این امت کہ خیر الامم است این است کہ بہ تجلی ذاتی مشرف می شوند وامتانِ دیگر دریں نشا از تجلی ذاتی بے نصیب اند۔ بدلیل اینکہ انبیاے متبوع شان بطور طفیلی باین مقام رسیدہ اند لہذا امتان شان بہ این نعمت مشرف شدہ نمی توانند۔

س: فرق دریں امت آنحضرتؐ کہ بہ تبعیت آنحضرتؐ بہ تجلی ذاتی میرسند وانبیاے عظام کہ بہ طفیل آنحضرتؐ بہ تجلی ذاتی رسیدہ اند چہ خواہد بود؟

ج: اولیاے کرام اگرچہ بہ تبعیت پیغمبر خود بہ تجلی ذاتی مشرف میشوند وانبیاے عظام بہ طفیل آنحضرتؐ مشرف شدہ باز ہم مساوات دریں ایشان موجود نیست زیرا کہ انبیاے عظام از قریب ونزدیک بہ آن تجلی مشرف شدہ واولیاے کرام از فاصلہ بعید بآن تجلی مشرف میشوند لہذا در قرب ودرجہ باہم مساوی نمیباشند۔

تبصرہ: ہر عارف دارائے دو مقام است اول مقام عروج است دوم مقام استقرار۔

(۱) مقام استقرار مبدا فیض اوست (۲) مقام عروج مقام سیر عارف است در مراتبِ وجوب تا بہ ہر مرتبہ کہ مناسب حال اوست می رسد۔

الف: مقام استقرار انبیاے عظام مقام اصل است یعنی صفات ثمانیہ می باشد ومقام سیر شان در مراتب وجوب غیر متناہی واز ادراک عارف خارج است۔

ب: مقام استقرار عرفا ظلال است یعنی تعلقات صفات است مقام سیر شان نیز بہ تفاوت درجات واستعداد در مراتب وجوب متفاوت است وحتی از مقام استقرار انبیاے عظام نیز بلند تر تا بہ شیونات واعتبارات وتابذات بحت اوتعالی میرسند واز اسماء وصفات گذشتہ میتوانند۔

Marfat.com

اما مقام استقرار شان تحت مقامات استقرار انبیاے عظام بودہ و ظلال صفات می باشد۔

پوشیدہ نماند کہ عروج و سیر عرفا بلند تر از منبع فیض خود مبنی بر عوارض است و بلند ترین این عوارض جذب خداوندی ست کہ سالک را بمقامات عالیہ می رساند۔ تا گفتہ نماند کہ اتباع سنت و توجہ بزرگان زندہ و یا مردہ نیز سبب ترقیات سالک میگردد و نزول عارف از مبدأ فیض خود نیز مبنی بر عوارض می باشد و این عوارض عبارت از غفلت عارف است کہ خود را مشغول امور مباحات و امور دنیاوی می سازد و براے دعوت نیز نزول می کند و آنچہ میفرماید ہر چند ولی ولی باشد اما بمرتبہ صحابی نمی رسد الخ یعنی فضائل صحبت آنحضرتؐ فوق سائر فضائل است زیرا کریمہ لقد رضی عنہم و رضوا عنہ در شان ایشان است۔ مکتوب دو صد و چہل و نہم حاجت بشرح ندارد۔

مکتوب دو صد و پنجاہم

حضرت امام میفرماید نسبت ہر چند بجہالت کشد و بحیرت انجامد و از جسد دور تر رود اصیل است الخ یعنی در مراتب ظلال معرفت و ادراک است و در مراتب اصول حیرت و جہالت است زیرا کہ آن مرتبۂ مقدسہ از ادراک عارف بلند تر می باشد و نیز در ابتداے سلوک لطائف باہم ممتزج بودہ و مواجید باطن بظاہر سرایت میکند و در وسط و انتہا لطائف بتدریج از ہم تفریق می یابد و ظاہر از ذوق باطن بے خبر می گردد، بنا بر آن ہر قدر نسبت عارف بلند تر برود ظاہر عارف از مواجید باطن او بے خبر می ماند و این گونہ کیفیت و احوال قبل از آغاز کمالات عالم خلق است و اگر کمالات عالم خلق آغاز یابد درین وقت عارف داراے اذواق و مواجید بلند میگردد و کمالات عالم خلق فوق کمالات عالم امر است یعنی درین مرحلہ ظاہر عارف از تجلیات آن مرتبہ مقدسہ محظوظ میگردد و ہمچو معارف از خواص اولیا است کہ بہ حظ ظاہر مشرف شدہ باشند و حظ آن مرتبہ مقدسہ بیچون است یعنی از ادراک عارف بلند است، مگر عارفی کہ خود وی بیچون گردد، درین وقت فی از ادراک بیچون محظوظ می گردد۔ عارفانیکہ باین مقام مشرف می شوند بیچون می گردند۔

Marfat.com

سوال: سالک، چہ طور بیچون خواہد شد، درحالیکہ بیچونی خاصہ حق تعالیٰ می باشد۔

جواب: بیچون دو نوع است: یکے بیچون مطلق و دیگرے بیچونی فی الجملہ ہذا از بیچون تا چون فرق بسیار است چنانچہ عالم ارواح و عالم امر نیز بیچون اند اما آنہا را بہ بیچون مطلق مقایسہ نتوان کرد۔

مکتوب دوصد و پنجاہ و یکم

حضرت امام میفرماید: بگوش و ہوش استماع نمایند الخ یعنی حضرات شیخین در طرف ولایت و قرب مناسبت بحضرت ابراہیم علیہ السلام داشتہ اند و بمقام خلت مشرف اند و در طرف دعوت مناسبت بحضرت موسیٰ علیہ السلام دارند یعنی تورات بعد از قرآن کریم جامع ترین کتب سماوی است و دعوت حضرت موسیٰؑ نسبت بدعوت حضرت ابراہیمؑ عام تر و جامع تر است۔

و حضرت عثمانؓ در طرف دعوت و ولایت مناسبت بحضرت نوحؑ دارد و در وجود حضرت عثمانؓ کمالات نبوت و کمالات ولایت مساوی است و در وجود حضرات شیخین کمالات نبوت نسبت بہ کمالات ولایت زیادتر بیباشد و در وجود حضرت امیر کمالات ولایت نسبت بہ کمالات نبوت بیشتر است و در عین حال در وجود حضرت امیر عالم امر نسبت بہ عالم خلق شان غالب تر است چنانچہ در وجود حضرت عیسیٰؑ عالم امر شان نسبت بعالم خلق شان قوی تر بودہ۔ خلاصہ حضرت امیر در ولایت و در کمالات نبوت مناسبت بحضرت عیسیٰؑ دارند۔

تبصرہ: ہر انسان دارای عالم امر و عالم خلق می باشد اما در بعض عالم امر و در بعض عالم خلق غالب تر است غلبہ عالم خلق نسبت بعالم امر بہتر است بدلیل اینکہ قرب عالم خلق نسبت بعالم امر بیشتر است چہ، معارف اصلی نصیب عالم خلق و معارف ظلی نصیب عالم امر می باشد، چنانچہ فضیلت انبیاء عظام بر ملائکہ بہ نسبت قرب عنصر خاکی است۔ و آنچہ میفرماید ہر چند شریعت حضرت ابراہیم علیہ السلام و ملت او از جمیع شرائع و ملل افضل و اکمل است الخ یعنی کلمات توحید و اصول اسلام کہ بحضرت ابراہیمؑ عنایت شدہ افضل ترین معارف است اما مقام دعوت در

Marfat.com

تورات شریف عام تر و جامع تر است. و آنچہ میفرماید حضرت مہدی موعود مناسبت بحضرت عیسیٰ دارد الخ یعنی بواسطہ غلبہ عالم امر خوارق شان زیادتر میباشد زیرا کہ در وجود ہر یکے از عارفان کہ عالم امر از عالم خلق آنہا غالب بودہ باشد خوارق ایشان بیشتر است. و آنچہ میفرماید: ولایت موسوی جانب یمین ولایت محمدی واقع شدہ است و ولایت عیسوی جانب یسار آن ولایت است یعنی ولایت آنحضرتؐ در مرکز قرار داشتہ است، سایر ولایت ہا آنقدر در مرکز تعلق ندارند اما سایر ولایات بطفیل آنحضرتؐ از تجلیات مرکز بہرہ ور می گردند. یمین و یسار در عبارت مکتوب شریف کنایہ از صفات اوتعالی است و مرکز کنایہ از مرتبہ ذات مقدس است. و آنچہ میفرماید چون حضرت امیر حامل بار ولایت محمدی بودہ اکثر سلاسل اولیا بہ ایشان منتسب گشت الخ یعنی چون در وجود حضرت امیر کمالات ولایت نسبت بکمالات نبوت بیشتر میباشد بنابر آن اولیاے عزلت کہ بکمالات نبوت نمی رسند از کمالات ولایت حضرت امیر بیشتر باخبر اند و کمالات شیخین بہ ایشان ظاہر نشدہ است زیرا کہ کمالات شیخین مشابہ بکمالات انبیاے عظام دست ارباب ولایت از آن کوتاہ می باشد یعنی صاحبان ولایت صغریٰ و ارباب عزلت بآن کمالات نرسیدہ اند اولیاے عزلت چنانچہ قطب ابدال، اوتاد کہ کارشان امداد غیبیہ است و بہ عشرت و ارشاد طالبان راہ حق سروکاری ندارند و وظیفہ شان صرف امدادات غیبیہ می باشد و بس و اولیاے عشرتی عبارت از قطب ارشاد و امام و قطب و خلیفہ است کہ وظیفہ آنہا ارشاد و ہدایات خلق است.

تبصرہ: عروج قطب فرد نسبت بہ عروج قطب ارشاد بلند تر است اما قطب فرد اکثر در عروج می باشد و نزول نمی فرمایند، قطب ارشاد صاحب نزول می باشد دعوت او بسبب مناسبت خلایق مفید تر است و اگر قطب فرد نزول کند دعوت او نسبت بہ قطب ارشاد عالی تر و مفید تر می باشد، زیرا کہ در وجود او کمالات اصلیہ زیادہ تر می باشد. و آنچہ میفرماید کہ حضرت ذی النورین در ہر دو طرف مناسبت بحضرت نوحؑ دارد یعنی کمالات نبوت و کمالات ولایت در وجود مبارک شان مساوی بودہ چنانچہ ولایت حضرت نوح نیز بر رخ اجمال و تفصیل صفت العلم است و ازین سبب

Marfat.com

اورا ذی النورین می گویند۔ وآنچہ میفرمایند حضرت امیر در ہر دو طرف مناسبت بحضرت عیسیٰؑ دارند الخ یعنی در وجود حضرت عیسیٰؑ عالم امر غالب است وغلبۂ عالم امر عوامل ازدیاد کمالات ولایت است وغلبۂ عالم خلق سبب ازدیاد کمالات نبوت می باشد، وآنچہ میفرمایند کہ حضرت صدیقؓ وحضرت فاروقؓ حامل بار نبوت محمدیؐ اند یعنی در وجودشان کمالات نبوت غالب است، اگرچہ در بین کمالات نبوت این ہر دو مبارک نیز اختلاف مراتب موجود است۔ وآنچہ میفرمایند کہ مقام دعوت حضرت موسیٰؑ اتم واکمل است وکتاب ایشان بعد از قرآن مجید بہترین کتب سماوی است الخ یعنی کتاب شان بسبب تفصیل وسیع تر است، لہذا امت شان نسبت بہ امم پیغمبران سابقہ بیشتر در جنت خواہد بود۔ در اخبار معراج آنحضرتؐ آوردہ اند کہ آنحضرتؐ در راہ عروج با حضرت موسیٰ علیہ السلام ملاقات شد زمانیکہ از آنجا گذشتند دیدند کہ حضرت موسیٰؑ بگریہ آمدند آنحضرتؐ کیفیت را از حضرت جبریلؑ پرسیدند کہ کیفیت گریہ حضرت موسیٰؑ چہ خواہد بود؟ حضرت جبریلؑ بجواب آنحضرتؐ فرمودند کہ سبب گریہ شان این است کہ ایشان میگویند کہ بعد از من پیغمبرے مبعوث گردیدہ کہ امت او نسبت بہ امت من بیشتر در جنت می رود وآنچہ میفرمایند ہر چند شریعت حضرت ابراہیمؑ وملت او از جمیع ملل وشرائع افضل واکمل است الخ یعنی اصول توحید وسنن مبارک کہ بحضرت ابراہیمؑ داده شده بہترین سنت ہا است بدلیل اینکہ آنحضرتؐ سردار دو عالمؐ مامور باتباع آن ملت گردیدہ اند وبا امتان آنحضرتؐ نیز ملت حضرت ابراہیمؑ می باشیم وپیرو سنن ایشان ہستیم۔ وآنچہ میفرمایند حضرت مہدی موعود در رنگ حضرت امیرؓ مناسبت بحضرت عیسیٰؑ دارند الخ یعنی در وجود مبارک شان غلبۂ عالم امر نسبت بعالم خلق بیشتر است بنابرآن خوارق شان زیادہ تر است زیرا کہ غلبۂ عالم امر سبب غلبہ کمالات ولایت است بنابرآن اکثر اولیاء بحضرت امیرؓ منتسب گشتند وکشف اولیاے عزلت کہ از کمالات نبوت خبر ندارند با فضیلت حضرت امیرؓ حکم می کنند، چون اولیاے عزلت بہ کمالات نبوت نرسیدہ اند بنابرآن با فضلیت حضرت امیرؓ حکم می کنند وشاید کہ این طائفہ ولایت را بہ نسبت نبوت افضل می دانند وکمالات حضرات شیخینؓ شبیہ بکمالات انبیاء است لہذا دست ارباب ولایت از دامان درک آن

Marfat.com

کمالات کوتاہ است۔ خلاصہ کمالات نبوت مقاصد اند کمالات ولایت مبادی آنست۔ وآنچہ میفرماید

در پس آئینہ طوطی صفتم داشتہ اند ہرچہ استاد ازل گفت ہمان میگویم

بیت

بخود راہ نیست در کوے تو مشتاقان شیدا را خم زلفت بقلاب محبت می کشد ما را

یعنی ہر چیز یکہ حضرت امام میگوید از روے الہام وکشف است وآنچہ میفرماید این ہر دو بزرگوار از بزرگی وکلانی در انبیا معدود اند الخ یعنی کمالات شیخین شبیہ بہ کمالات نبوت است وآنچہ میفرماید معلوم است کہ سلسلۂ عالیہ نقشبندیہ بحضرت صدیق اکبرؓ منسوب است الخ

سوال: تمام طرق بحضرت امام جعفر صادقؒ منسوب است ومشائخ تمام طرق تلامذہ حضرت امام جعفر صادقؒ اند پس امتیاز نسبت صدیقیت وعلویت چگونہ باقی خواہد ماند؟

جواب: در وجود مبارک حضرت امام جعفر صادقؒ ہر دو نسبت بصورت جداگانہ موجود بودہ وامتزاج نداشتند بنابر آن بعض مشائخ بنابر مناسبت از حضور شان اخذ نسبت صدیقی نمودہ اند وبرخی مشائخ بنابر مناسبت اخذ نسبت امیری نمودہ اند استعدادہا متفاوت اند۔ بیت

ہر کسے را بہر کارے ساختند مہر او را در دلش انداختند

تبصرہ: حضرت امام جعفر صادقؒ از جملہ حضرات دوازدہ امام اند دوازدہ امام عبارت اند از: امام اول حضرت امیر مومنان علیؓ، امام دوم حضرت امام حسنؓ، امام سوم حضرت امام حسینؓ امام چہارم حضرت علی زین العابدینؒ، امام پنجم حضرت امام محمد باقرؒ، امام ششم حضرت امام جعفر صادقؒ امام ہفتم حضرت امام موسی کاظمؒ امام ہشتم حضرت امام علی رضاؒ، امام نہم حضرت امام محمد تقیؒ امام دہم حضرت امام علی النقیؒ امام یازدہم حضرت امام حسن عسکریؒ امام دوازدہ حضرت امام محمد مہدیؒ در اطراف منصب امامت وخلافت قبلاً در مکاتب دیگر تذکرات بعمل آمدہ یعنی امام شخصی را گویند کہ کمالات نبوت انبیا را بانجام رسانندہ باشد وخلیفہ کسے را گویند کہ کمالات ولایت انبیا را بانجام رسانیدہ باشند۔

ناگفتہ نماند کہ کمالات نبوت دیگر است ومنصب نبوت دیگر چنانچہ منصب نبوت خاصۂ خود

Marfat.com

انبیاے عظام اند، اما کمالات نبوت بر روے متابعت نصیب بعض از عرفاے کرام نیز میگردد۔

دربارۂ حضرت امام مہدی موعود اہل سنت وروافض اختلاف نظر دارند یعنی عقیدۂ روافض برآنست کہ حضرت امام مہدی موعود ہمیں امام دوازدہم حضرت امام محمد مہدی است، بنابرآن امام دوازدہم را امام منتظر نامند ومیگویند کہ در شہر سرّمن راے در بین غارے تشریف دارند ومصروف تہیۂ آلات حرب اند بالآخرہ از آنجا برآمدہ با حضرت عیسیٰ معاونت وبا دجال لعین مقاتلہ خواہند کرد۔

علماے اہل سنت میفرمایند کہ حضرت امام دوازدہم مدتے در ہمان غار تشریف داشتند وبالآخرہ از آنجا بیرون شدہ وبا تزمر یضی برضاے حق پیوستہ اند ومعاصرین شان شرف افتخار تشییع جنازۂ شان را حاصل داشتہ اند۔ حضرت امام مہدی موعود شخص دیگر سبت از خاندان نبوت کہ محل تولد شان مدینہ منورہ بودہ ودر نتیجہ بہ سن چہل سالگی در مکہ معظمہ تشریف بردہ و آنجا دعوی مہدویت میفرمایند چنانچہ نام او ونام پدر وسائر علامات شان در کتب احادیث مشہور مذکور است واز ملاحظۂ احادیث معلوم میگردد کہ مہدی منتظر جناب دیگر است ومہدی مرحوم شخص دیگر۔ ناگفتہ نماند کہ حضرت حسن عسکری فرزند مرد یہ ندا شت ونیز قرار حدیث شریف مہدی در وقت دعواے مہدویت خود بسن چہل سالگی می باشند واگر امام دوازدہم را مہدی منتظر بدانیم در وقت دعواے مہدویت خود چندین صد سالہ خواہد بود ونیز نام پدر مہدی منتظر عبداللہ می باشد ونام پدر امام دوازدہم عبداللہ نمی باشد۔

وآنچہ میفرمایند اے برادر حضرت امیرؓ چونکہ حامل بار ولایت محمدی اند الخ یعنی کمالات ولایت آنحضرت در وجود مبارک حضرت امیر نسبت بہ کمالاتِ نبوت آنحضرت زیادتر است واز کمالات نبوت شان نیز حصہ دارند۔ وآنچہ میفرمایند سر قطب الاقطاب کہ قطب مدار است زیر قدم مبارک حضرت امیر است الخ

تبصرہ: در ہر عصر وزمان دو نفر دارائے منصب قطبیت موجود می باشند یعنی یکے قطب ارشاد است ودیگرے قطب مدار۔ در وجود قطب ارشاد کمالات نبوت نسبت بکمالات ولا

Marfat.com

بیشتر بودہ و در وجود قطب مدار کمالات ولایت نسبت بکمالات نبوت غالب تر می باشد عوامل ظہور خوارق نیز از غلبۂ نسبت کمالات ولایت است۔ ناگفتہ نماند کہ در یک وقت از دو قطب زیادتر موجود نمی باشد اما ہر کدام قطب ارشاد و قطب مدار را باعتبار اولیاے زیردستان شان قطب الاقطاب می نامند و ابدال و اوتاد و نجبا را مجازاً قطب می نامند و در یک عصر بر علاوہ این دو قطب کہ منصب قطبیت دارند بسیارے از اولیاے کرام نیز بکمالات قطبیت رسیدہ می توانند۔ اما منصب قطبیت منحصر بدو نفر میباشد زیرا کہ منصب قطبیت دیگر است و حصول کمالات قطبیت دیگر۔ پوشیدہ نماند قطب فرد ہم در زمان این دو قطب موجود بودہ۔ اما چون نزول ندارد لہذا بعالم امکان نیز چندان ارتباط و تعلقی نمی گیرد۔ بنا بر آن دو قطب فوق را کہ سروکار شان بعالم خلق است تذکرہ داده شدہ است و از قطب سوم کہ قطب فرد است از تذکار آن صرف نظر شدہ و صرف بر دو قطب دیگر اکتفا شدہ است اگرچہ قطب فرد در کمال فوق است۔

مکتوب دوصد و پنجاہ و دوم

حضرت امام میفرمایند تفاوت بجہات و اعتبارات است الخ یعنی مبدأ فیض آنحضرتؐ اجمال علم بلکہ شان اعلم است و مبدأ فیض حضرت ابراہیمؑ تفصیل علم است و مبدأ فیض حضرت نوحؑ برزخ اجمال و تفصیل علم است، چون وجود برزخ فرع وجود طرفین است بنا بر آن حضرت خلیل نسبت بحضرت نوحؑ پیشقدم است۔ و آنچہ میفرمایند بہ تحریر بیان فرق منصب قطب و غوث و خلیفہ فقیر ماذون نگشت الخ یعنی اولیاے کرام ہر کار و ہر بیان را بامر و اجازۂ او تعالی اجرا می کنند۔ بنا بر آن نقل دیگران فرض ایشان است و این فرمودۂ حضرت امام قبل از حصول اجازہ بودہ چہ حضرت امام در ثانی یعنی در وقت دیگر بہ بیان این موضوع ماذون گشتہ اند و مناصب اولیاے کرام را بیان فرمودہ اند۔ چنانچہ میفرمایند کہ قطب ارشاد و قطب مدار ہمان اولیاے کرام اند کہ بکمالات ولایت مشرف اند و از کمالات نبوت انبیا استفادہ زیادتر نمودہ اند و غوث مددگار روزگار قطب مدار است قطب مدار در بعض امور غیبیہ از و امداد میخواہد و آن امداد را بیابد وظیفۂ قطب ارشاد ہدایت و ارشاد خلق اللہ است و وظیفۂ قطب مدار امدادات غیبیہ است

Marfat.com

از قبیل وصول ارزاق، نزول باران، دفع غرق کشتی ہا وغیرہ امور او را تصرفاتی می باشد چنانچہ در دفع شیر و اژدہا در جنگل ہا خلیفہ شخصے است کہ کمالات ولایت انبیاء را بانجام رسانیدہ باشد یعنی از کمالات اولیائے کرام اقطاب بلند تر رفتہ است و امام شخصے است کہ کمالات نبوت انبیاء را بانجام رسانیدہ باشد، ناگفتہ نماند کہ حصول کمالات نبوت دیگر است و منصب نبوت دیگر۔ چہ عارفانیکہ کمالات نبوت را حاصل کردہ باشند باز ہم بہ منصب نبوت نرسیدہ و نمی رسند منصب نبوت خاصہ خود انبیائے عظام می باشد و عارفیکہ کمالات نبوت را بانجام میرساند آنہم بر روے متابعت ایشان است پوشیدہ نماند کہ قطب فرد تیز در دنیا در ہر وقت و زمان موجود می باشد و کمالات اصلیہ او نسبت بہ کمالات قطب ارشاد و قطب مدار بیشتر است و نسبت بہ کمالات خلیفہ کمتر می باشد۔ اما قطب فرد بنا بر اکثر در عروج بودہ نزول نمی کند و اگر قطب فرد نزول فرماید فائدہ صحبت او نسبت بہ قطب ارشاد بیشتر است یعنی فیض صحبت او کبریت احمر است۔ چنانچہ حضرت خواجہ محمد پارسا چندان ارشاد نمی کردند و بعض کسانیکہ بر سبیل ندرت شرف صحبت شان را حاصل داشتہ اند از آن جملہ علامہ سید شریف جرجانی است کہ میفرماید کہ ایمان من قبل از صحبت خواجہ محمد پارسا از تذبذب خلاص نشدہ بود و حضرت خواجہ مسافر کہ مزار مبارک او در یغمان است نیز از خلفائے خواجہ محمد پارسا می باشد۔

مکتوب دوصد و پنجاہ و سوم

حضرت امام جواب شیخ ادریس سامانی را میدہد، شیخ ادریس سامانی عرض میکند کہ اگر بجانب زمین نظر می کنم زمین را نمی یابم و اگر بجانب آسمان نظر می اندازم آنرا نیز نمی یابم و خود را نیز موجود نمی یابم، وجود حق تعالی بے پایان بودہ نہایت او را ہیچ کس نیافتہ است و بزرگان نیز تا ہمیں جا گفتہ اند۔ حضرت امام در جواب او میفرماید مشہود میگردد کہ صاحب این احوال (یعنی شیخ ادریس) زیادہ از ربع قلب را طے نکردہ است الخ یعنی سیر او در عنصر ہوا است و آنکہ گفتہ وجود حق تعالی بے پایان است، در آن وقت نیز مشہود او عنصر ہوا است و آن را بے پایان دانستہ است۔

Marfat.com

چوں ہوا محیط تمام ممکنات است آنرا حق پنداشتہ وغیر متناہی دانستہ است واین شخص را لازم
کہ سہ حصہ دیگر از مقامات قلب را نیز طے باید نمود تا بہ فنا ونسیان ماسوی کہ قدم اول این راہ
مشرف شود، یعنی این یک گمان شیخ ادریس سامانی است کہ گفتہ: بزرگان نیز تا این جا گفتہ اند ورنہ بزرگا
بمراتب بسیار عالی مشرف شدہ اند چنانچہ حضرت امام میفرماید کہ از گذشت قلب روح است واز گذشت
روح سر واز گذشت سر خفی وبعد ازاں اخفیٰ است۔

پوشیدہ نماند کہ تصفیہ وتزکیہ، فنا وبقا ہمہ لطائف خاصہ سالک محمدی المشرب است
سالک آدمی المشرب تنہا بہ تصفیہ قلب مشرف واز ین لطیفہ رسیدہ است یعنی در وقت ولایت صغ
بہ ظلال صفت تکوین ودر وقت ولایت کبری بہ خود صفت تکوین ودر وقت ولایت علیا بشان
خواہد رسید وعلی ہذا القیاس ابراہیم المشرب ونوحی المشرب بعد از تصفیہ قلب از لطیفہ روح میر
یعنی در وقت ولایت صغری بظلال صفت ذاتیہ بالخصوص ظلال صفت العلم وبعد ازاں بخو
صفت العلم میرسد ودر وقت ولایت علیا بشان العلم خواہد رسید وہکذا موسوی المشرب بعد از تہ
قلب وروح از لطیفہ سر میرسد ودر وقت ولایت صغری بہ ظلال صفت الکلام ودر وقت ولایت
بخود صفت الکلام ودر وقت ولایت علیا بشان الکلام خواہد رسید وہمچنان عیسوی المشرب بعد
تصفیہ قلب وروح وسر از لطیفہ خفی میرسد ودر وقت ولایت صغری بظلال صفت القدرت ودر
ولایت کبری بہ خود صفت القدرت ودر وقت ولایت علیا بشان القدرت خواہد رسید۔ عارف محمدی
المشرب بعد از تصفیہ لطائف اربعہ از لطیفہ خفی میرسد یعنی در وقت ولایت صغری بظلال شان
وبعد ا بخود شان العلم میرسد وبعد ازان بوصول بلا کیف بہ ذات او تعالیٰ خواہد رسید واین عارف محمدی
المشرب جامع است کہ تمام لطائف او تصفیہ گردیدہ ویا نعکاس مبادی تمام لطائف رنگین شدہ است

تذکرہ: لطیفہ تصفیہ ناشدہ درین لطائف تصفیہ شدہ بمانند دانۂ برنج خام است
کہ در یک پختہ خام بماند۔

ناگفتہ نماند کہ تفاضل وانحطاط بہ اعتبار لطائف در وقت حصول کمالات ولایت ا

Marfat.com

وبعد از رسیدن بکمالات نبوت این تفاصل نیست یعنی عارفیکہ از لطیفۂ قلب بہ کمالات نبوت رسیدہ باشد مرتبۂ او بلند تر است از عرفاے کہ در ظلال لطائف فوق ترمی باشند وتا ہنوز باصل صفات وشیونات نرسیدہ باشند۔

تبصرہ: عارفیکہ بواسطۂ لطیفۂ قلب باصل رسیدہ باشد مرتبۂ آن از عارفیکہ ہنوز بظلال لطیفۂ روح است بلند تر می باشد وہکذا عارفیکہ از لطیفۂ دوم باصل رسیدہ باشد مرتبۂ آن از عارف موسوی المشرب کہ ہنوز در ظلال صفت الکلام باشد بلند می باشد وہمچنان عارف موسوی المشرب کہ باصل رسیدہ باشد از عارف عیسوی المشرب کہ ہنوز از ظلال صفت القدرت نگذشتہ باشد بلند است وعلی ہذا القیاس الخ۔ اما اگر صاحبان لطائف دوم وسوم وچہارم وپنجم باصل برسند ہر کدام از صاحب لطیفہ ماقبل خود فاضل تر اند۔

وآنچہ میفرماید: از گذشت این پنجگانہ عالم امر وطے کردن منازل اصول آنہا الخ یعنی این لطائف خمسہ کہ در وجود انسان است اصول آنہا فوق العرش می باشد، سالک در وقت عروج در ابتدا بآن اصول رسیدہ وبعد در وقت ولایت صغری بظلال اسما وصفات ودر وقت ولایت کبری بخود اسما وصفات کہ ولایت انبیاے عظام است ودر وقت ولایت علیا کہ ولایت ملاء اعلیٰ است بہ شیونات ذاتیہ رسیدہ ودر وقت کمالات نبوت بہ تجلیات ذاتیہ مشرف میگردند۔

وآنچہ میفرماید: این جا شرح صدر میسر میگردد وباسلام حقیقی مشرف میشود الخ یعنی بعد از تزکیۂ نفس حقیقت اسلام نصیب می گردد وحقیقت اسلام عبارت از شہود مصداقات قضایاے شرعیہ است وشرح سینۂ عارف بعد از تزکیۂ نفس است کہ تمام اوامر شرعیہ را بر غبت وشوق عملی می کنند۔ وآنچہ میفرماید تجلیات اسما وصفات کہ پیش از قطع منازل لطائف پنجگانہ متوہم شود، ظہورات خواص عالم امر است نہ تجلیات اسما وصفات الخ یعنی عالم امر بسبب ہیچونی کہ دارد مناسبت فی الجملہ با عالم وجوب داشتہ می باشد، بنا بر آن سالک بسبب قلت درایت، نورانیت عالم امر را نورانیت عالم وجوب تصور می نماید، ازین جا است سالکی گفتہ "سی سال روح را بخدا ے پرستیدم"

Marfat.com

مکتوب دوصد و پنجاہ و چہارم

حضرت امام میفرماید سخن اکابر صحیح است و شمارا ازین حاصل کردہ ماذون ساخت یعنی در تمام کارہائے مشروعہ اگرچہ اجازۂ شریعت مقدس موجود است مگر عارف صاحب زبان بمنزلہ مجتہد می باشد و استعدادات انسان ہا نیز متفاوت است: پس صاحب زبان استعداد ہر شخصے را دیدہ باو اجازہ یک امر شرعی می دہد و شخص دیگرے را دیدہ باو اجازہ امر شرعی دیگرے می دہد کہ موافق فہم و استعداد او باشد چنانچہ کلموا الناس علی قدر عقولہم را شنیدہ باشند۔

تبصرہ: ذکر قلبی، مراقبہ، ذکر لسانی، ادائے نوافل، تلاوت قرآن مجید، این ہمہ امورات مامورات شرعیہ می باشند، مگر عارف صاحب وقت استعداد ہر کسے را دیدہ یکے ازین امور شرعی را برایش اجازہ میفرماید تا مطابق استعداد سالک بودہ باشد اما این در نوافل است و یا ادائے فرائض ہمہ مکلف اند حاجت باجازہ ندارد۔

سوال: حضرت امام نوشتہ اند برائے شما اجازہ حاصل کردہ ماذون ساختم و ازین عبارہ از فرمودۂ شان چنین استفہام میشود کہ حضرت امام صاحب زبان نبودہ و صاحب زبان شخص دیگرے بودہ کہ حضرت امام ازان اجازہ گرفتہ بعد ازان ماذون ساختہ باشند یعنی دراین جا حضرت امام صرف واسطہ این اذن شدہ باشند، موضوع چگونہ خواہد بود؟

جواب: این سوال دو جواب داشتہ می باشد: اول اینکہ شاید حضرت امام تا این وقت صاحب زبان نبودند و صاحب زبان شخص دیگرے بودہ۔ دوم آنکہ حضرت امام در آن وقت صاحب زبان بودہ اما مطابق سنن اولیائے کرام و صاحبان زبان از حضور حق تعالیٰ اجازہ حاصل کردہ باشند حضرت امام میفرماید مراد از احدیت ذات احدیت مجردہ نیست یعنی مراد از احدیت مجردہ مرتبہ وجوب است نہ ذات بحت او تعالیٰ و مراتب وجوب شامل ذات و صفات و شیونات او تعالیٰ می باشد یعنی تنہا ذات او تعالیٰ در اینجا مراد نمی باشد۔

Marfat.com

سوال: حضرت امام درین مکتوب حقیقت قرآنی را صفت الکلام دانستہ اند و حقیقت کعبہ را بلند تر از شیونات دانستہ اند و در مکاتب دیگر حقیقت قرآن مبدأ وسعت ذات او تعالیٰ گفتہ اند و حقیقت کعبہ را ظہور تنزیہ بہ ذات مقدس او تعالیٰ پنداشتہ اند علت آن چہ خواہد بود؟

جواب: عوامل این اختلاف گفتار سبنی بر اختلاف احوال و مقامات می باشد و ہر کدام از مقامات بانواع مختلف مکشوف می گردد و ہر مقام دارائے ظل و اصل می باشد۔ ناگفتہ نماند کہ این یک امر مسلم و ثابت است کہ تالیفات علمائے ظواہر از سویہ شان عالی بودہ بدلیل اینکہ در حین نوشتن بسی تتبع ہائے علمی نمودہ بعد ادر اطراف یک موضوع ابراز نظر و بقید کتابت می آورند یعنی یک موضوع را فی البدا منحل و فصل نہ نمودہ و بہ آن واحد بہ کتابت و تحریر آن نمی پردازند چون تحریر شان بر روے تتبعات و کنجکاوی و تقالی بودہ بنا بر آن از سویۂ شان بلند است و بعد ازان آن معلومات را فراموش می نمایند، بر عکس گفتار و کشفیات عارف کہ بر روے مقام و احوال است کہ از سویۂ شان پائین تر می باشد بدلیل اینکہ عرفائے کرام امروز بیک مقام و احوال اند فردا بیک مقام عالی و احوال دیگر قرار دارند۔ بنا بر آن حضرت امام نیز در مکاتب قبلی شان از احوال ابتداء و در ثانی کہ بمراتب عالی نایل گردیدہ اند۔ گفتار شان نیز باساس احوال و مقام متفاوت واقع شدہ است۔

ازین بیان معلوم شد کہ گفتار عارف از مقام او پائین تر می باشد لہذا تالیفات و مکتوبات عارف از سویہ او پائین است و اختلاف اقوال حضرت امام نیز از ہمین سبب است۔ و آنچہ میفرماید، این از مسامحات عبارات است الخ یعنی مراد آنست کہ کعبہ مسجود الیہ است نہ مسجود لہٗ۔ خلاصہ اینکہ حقیقت قرآن مبدأ وسعت و حقیقت کعبہ ظہور تنزیہ صرف و حقیقت صلوٰۃ وسعت ذات مقدس است۔

مکتوب دوصد و پنجاہ و پنجم

حاصل فرمودۂ حضرت امام اینکہ در بدعت حسن نیست و بعضے علما کہ بدعت را حسن دانستہ اند مرادشان حسن نسبتی خواہد بود یعنی نسبت بہ بدعت سیئہ بدعت حسنہ حسن دارد یعنی مقصد این نبودہ کہ

Marfat.com

این بدعت فی نفسہ حسن است بدلیل اینکہ در ہیچ بدعت حسن نمی باشد سردار دو عالم فرمودہ کہ ہر بدعت ضلالت است و فرمودۂ سردار دو عالم ایجاب کلی است۔

مکتوب دو صد و پنجاہ و ششم

تبصرہ: بیان قطب و قطب الاقطاب در شرح مکتوب دو صد و پنجاہ و یکم مفصل تحریر فرمودہ حضرت امام میفرماید کہ قطب صاحب کشف می باشد و عارفیکہ بہ کمالات قطبیت مشرف شدہ منصب قطبیت ندارد لازم نیست کہ صاحب کشف بودہ باشد۔ حضرت امام درین مکتوب کشف را بہ تعبیر فرمودہ اند و مراد از علم کشف است۔ و آنچہ میفرماید چوں متعلق ایمان حضرت صدیق فوق متعلق ایمان امت است ہر آئینہ ایمان او راجح تر است الخ

تبصرہ: ایمان سہ قسم است۔ اول ایمان تقلیدی چنانچہ ایمان عوام اہل اسلام دوم ایمان استدلالی چنانچہ ایمان علمائے اہل اسلام، سوم ایمان شہودی چنانچہ ایمان صحابہ کرام ایمان سائر بزرگان اسلام۔ و رجحان ایمان در ایمان شہودی بہ سبب فوقیت متعلق ایمان است متعلق ایمان شہودی اولیاء کرام در ولایت صغری ظلال صفات بودہ و در ولایت کبری متعلق ایمان شان خود صفات مقدسہ است و در ولایت علیا متعلق ایمان شان شیونات ذاتیہ است و در وصول بکمالات نبوت متعلق ایمان شان ذات بحت او تعالی می باشد و معلوم است کہ قطع یک نقطہ از سیر و شہود صفات مقدسہ از سیر تمامی ظلال ارجح است و علی ہذا القیاس۔ و چون عروج حضرت صدیق فوق عروجات است ناچار ایمان او راجح است۔

و آنچہ حضرت امام در شرح حکایت شیخ ابن عربی میفرماید و حاصل فرمودۂ شان این است کہ استعدادات اسافیل سبب تکمیل استعدادات اعالی شدہ نمیتواند چنانچہ اطعمہ سبب تکمیل عارف میشود یعنی ماکولات دربارۂ دیگران سبب تقویۂ جسمی بودہ و دربارۂ عرفان سبب تقویۂ روحی میگردد۔ چنانچہ مولانائے روم میفرماید۔

Marfat.com

آن خود و گردد پلیدی زو جدا — این خود و گردد ہمہ نور خدا
سعی کن تا لقمہ را سازی گہر — بعد ازاں چندانکہ میخواہی بخود

فرمودۂ حضرت مولانا بالکل درست و بجاست، خداوند تعالیٰ میفرماید خلق لکم ما فی الارض جمیعا انتفاع از جمیع اشیاے زمینی محصور بر انتفاع صوری نیست بلکہ انتفاع معنوی و روحی نیز ازاں حاصل می گردد۔ از حکایت شیخ نجم الدین کبری معلوم می شود کہ حضرت شیخ صاحب کشف نبودہ کہ مشرب خود را از عزیز دیگرے معلوم میخواست با آنکہ جناب او را ولی تراش می گویند واقعاً قوت ولایت مربوط بہ کشف نمی باشد۔ ناگفتہ نماند امکان دارد کہ حضرت شیخ در ابتدا صاحب کشف نبودہ و در ثانی صاحب کشف شدہ باشد و لہذا این معلومات خواستن شان از شخص دیگرے بجا بودہ باشد۔ ورنہ مشہور است کہ حضرت شیخ ہر وقتیکہ از عروج نزول میفرمودند نظر شان بہر کسی کہ می افتاد آں شخص ولی میگشت حتی می گویند کہ روزے از روزہا نظر شان بر سگے افتیدہ بود آں سگ عارف گشتہ بود و ہمیشہ مراقبہ می کرد از ینجاست کہ گفتہ اند۔ بیت

یک نظر کن تا کہ مستغنی شوم ز ابناے جنس — سگ چو شد منظور نجم الدین سگاں را سرور است

حضرت علی لالاے غزنوی خلیفہ حضرت نجم الدین کبری می باشد۔

مکتوب دو صد و پنجاہ و ہفتم

حضرت امام درین مکتوب ابتدا و انتہاے سلوک را بیان فرمودہ اند چنانچہ میفرماید بعد از تصفیۂ لطائف انسانی سیر در اصول این لطائف کہ فوق العرش اند باید کرد و بعد در سیر ظلال اسما و صفات واجبی سیر خواہد کرد و این ظلال برزخ وجوب و امکان است و بعد از سیر ظلال سیر در خود اسما و صفات واقع می شود بعد ازان مرتبہ ظہورات شیون و اعتبارات نیز جلوہ خواہد فرمود بعد ازین زمان معاملہ لطائف خمسہ بانجام می رسد بعد ازان معاملہ باطمینان نفس خواہد افتاد و مقام رضا حاصل خواہد شد الخ خلاصہ اینکہ کمالات عالیہ قبل از شروع معارف اسم باطن [illegible]

Marfat.com

نفس در وقت سیر ظلال اسماکہ وقت ولایت صغری است شروع و در وقت سیر خود صفات مقدسہ
کہ مقام ولایت کبری است یک اندازہ حاصل و در وقت ظہور اعتبارات ذاتیہ و یک قوس و بالخاصہ
در وقت ظہور تجلیات ذاتیہ تزکیہ نفس بانجام میرسد۔ چونکہ تزکیہ نفس دارائے مراتب متفاوتہ است
بنا برآن اولیائے کرام در رجوع نفس بصفات خبیثہ و عدم رجوع آن بصفات رذیلہ اختلاف
دارند یعنی شخصیکہ اصلاح نفس خود را در مقام ظلال مشاہدہ کردہ گفتہ کہ مجال مخالفت در نفس
باقیماندہ است و عارفیکہ تزکیہ نفس خود را در مقام تجلیات ذاتی دیدہ است اظہار داشتہ کہ در
نفس ہیچ مخالفت نماندہ پس اختلاف این دو طائفہ مبنی بر اختلاف احوال و مقامات است۔

آنچہ میفرماید چوں کمالات این دو اسم مبارک حاصل شود الخ یعنی اسم ظاہر و باطن بہ مثل
دو بازوئے طیران میگردد کہ عارف بعالم قدس طیران نماید و بمرتبۂ ذات بحت او تعالیٰ عروج نماید
ناگفتہ نماند کہ اسم ظاہر بہ سیر صفات تعبیر می شود کہ سیر ذات مقدس او تعالیٰ در آن سیر ملحوظ نمی باشد و اسم
باطن بسیر صفات و سیر مرتبۂ ذات مقدس تعبیر می گردد یعنی در سیر اسما سیر ذات مقدس نیز ملحوظ عارف
می باشد چنانچہ حضرت امام در مکتوبے میفرماید فالسیر فی العلم سیر فی الاسم الظاہر والسیر فی العین
سیر فی الاسم الباطن و سیر بلا کیف ذات بحت مقدس او تعالیٰ ہنوز کجاست مصرع

تا یار کرا خواہد و میلش بہ کہ باشد

بیت

ز اعلی بالا و بالا ز بالا بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

خلاصہ حضرت امام درین مکتوب شریف ابتدا و انتہائی سلوک را بیان فرمودہ اند۔

تبصرہ: سیر در علم سیر صرف صفت است کہ سیر ذات مقدس در آن ملحوظ نیست و در سیر عین
سیر در ذات و صفات است و آنرا اسم باطن می نامند۔ ناگفتہ نماند کہ در اسم باطن مراد از ذات مقدس
شیونات و اعتبارات ذاتیہ است نہ خود ذات مقدس و سیر خود ذات ہنوز در پیش است۔

مکتوب دو صد و پنجاہ و ہشتم

Marfat.com

حضرت امام درین مکتوب شریف اقربیت اوتعالی راسیان میفرماید۔ ومیفرماید کہ مثالیکہ توضیح این مطلب نماید پیدا نشد الخ اما حضرت امام در ابتدائے حصہ ششم مکتوبات قدسی آیات این مطلب عالی را بیان فرمودہ اند کہ حقیقت اشیا بدو نوع است۔ اول ماہیت اصلی، دوم ماہیت ظلی۔

در ماہیت اصلی: ہیچ چیز نزدیک تر بیک چیز از خود آن چیز نیست وخود آن شے بخود شے از ہمہ اشیا نزدیک تر است۔ در ماہیت ظلی، این طور نیست بلکہ اصل نسبت بہ ظل بہ نسبت خود ظل نزدیک تر است، زیرا کہ ظل بماہیت ظلی خود موجود نمی باشد بلکہ ماہیت اصلی سبب وجود او گردیدہ بنا برآن چون ممکنات ظلال صفات فعلیہ بودہ وصفات فعلیہ ظلال صفات ثبوتیہ می باشد وصفات ثمانیہ ظلال ذات مقدس اوتعالیٰ است، پس ذات اوتعالیٰ بمانسبت بہ صفات حقیقیہ وصفات اضافیہ نزدیک تر است. وصفات حقیقیہ اوتعالی بما بہ نسبت ما وصفات فعلیہ نزدیک تر است وصفات فعلیہ واضافیہ بما بہ نسبت ما نزدیک تر است۔ خلاصہ اینکہ برائے ممکنات نسبت بہ خود ممکنات ظلال صفات نزدیک تر است. وچون ظلال صفات ظل صفات ثمانیہ است بنا برآن صفات ثمانیہ بہ ممکنات نسبت بخود ممکنات وظلال صفات نزدیک تر است۔ چون خود صفات مقدسہ نیز ظلال ذات اوتعالی می باشد بنا برآن ذات اوتعالی بہ ممکنات نسبت بخود ممکنات وظلال صفات وخود صفات نزدیک تر است۔

ناگفتہ نماند کہ اگر بعض ممکنات معدوم گردد وتعلق صفت تخلیق قطع نشود بعض ممکنات دیگر موجود بودہ باشد تمام ممکنات معدوم نمی گردد واگر تعلق صفت تخلیق از ممکنات منصرف گردد، ممکنات ہیچ نمی ماند۔ خلاصہ اینکہ خود ممکنات درین خود در ماہیت امکانی شریک اند واز بین رفتن بعض ممکنات سبب از بین رفتن تمام ممکنات نمی گردد۔ اما قطع تعلق صفت تخلیق سبب از بین رفتن تمام ممکنات میگردد پس معلوم شد کہ واجب تعالی از خود ممکنات بہ ممکنات نزدیک تر است وآنچہ میفرماید اقربیت او سبحانہ سبب ابعدیت ما گشتہ است ھذا الی ان یبلغ الکتاب اجلہ یعنی این ابعدیت تا وقتی است کہ سالک از سیر آفاقی وانفسی فارغ نشدہ باشد، ونیز سیر اقربیت را بانجام نہ رسانیدہ باشد وبعد از قطع سیر اقربیت اوتعالی مشہود وابعدیت معدوم می گردد۔ پس مراد از اجل رسیدن بمرتبۂ

Marfat.com

ذات مقدس می باشد و مردن مراد نیست۔ و آنچہ میفرماید، کلام ما اشارت است و بشارت الخ یعنی در ضمن این جملۂ عربی اشارہ کردہ ام کہ این ابعدیت معدوم می گردد و بشارت اقربیت دارہ ام۔ و ایں اقربیت آنست کہ سالک از ممکنات گذشتہ بمراتب وجوب سیر نماید۔

مکتوب دوصد و پنجاہ و نہم

حضرت امام درین مکتوب شریف عقل را از عالم خلق دانستہ و آنرا اساساً در معرفت غیب ماورائے طبیعت گمراہے محض و غیر مستقل می پندارند و عالم امر را ذاتاً از عالم بیچون و بجانب حق تعالیٰ مایل می دانند و علمائے اصول نیز عقل را ممیز دانستہ اما حاکم نمی دانند۔ در بعض رسائل دیدہ شد است کہ در ابتدائے پیدائش عقل حق تعالیٰ از وے پرسید کہ من انت و من انا عقل بصورت بے ادبا بجواب این پرسش حق سبحانہ تعالیٰ گفت انت انت و انا انا اما وقتیکہ از نعمت معرفت برخوردار گردید دوبارہ پرسیدہ شد کہ من انت و من انا۔ عقل بجواب این پرسش حق سبحانہ و تعالیٰ با کمال احترام خضوع عرض داشت کہ انت ربی و انا عبدك الضعیف یعنی تو پروردگار من ہستی و من بندۂ ضعیف توام۔ ازین معلوم میشود کہ عقل اساساً و ابتداءً برائے معرفت نبودہ و در مرتبۂ ثانی بہ نعمت معرفت مشرف و صاحب معرفت گردیدہ است۔ و آنچہ سردار دو عالم فرمودہ کہ اول مخلوقات عقل است مراد از آن عقل آنحضرتؐ و حقیقت احمدی است نہ تمام عقول۔

تنبیہ: عقل دو نوع است، یکے عقل معاد است و دیگرے عقل معاش۔ عقل معاد تابع او احکام الٰہی بودہ و رو بہ آخرت دارد۔ عقل معاش نخست تاثیر نفس قرار داشتہ و تمایل بامور دنیوی و مرغوبات این جہان دارد۔ عقل کہ تابع اوامر و احکام الٰہی و پیروی حضرات انبیائے عظام نباشد از معرفت بہرہ نداشتہ گمراہی محض بشمار میرود و عقل معاد آنست کہ اوامر مولائے خود را اطاعت و پیروی ازاں نماید۔

تذکرہ: عقل در حقیقت یک عقل بودہ و دو عقل نمی باشد، اما قبل از تزکیۂ نفس ہمیں عقل عقل معاش و بعد از تزکیۂ نفس عقل معاد میتامند۔

Marfat.com

مکتوب دوصد و شصتم

حق سبحانہ وتعالیٰ از فضل وکرم خود حضرت امام را بمراتب کمالات ولایت سہ گانہ یعنی ولایت صغریٰ، کبریٰ وعلیا وکمالات لطائف عشرہ انسانی وکمالات نبوت ورسالت واولوالعزمی وہکذا بہ کمالات خلت حضرت خلیل ومحبیت حضرت کلیم ونیز بواسطۂ متابعت آنحضرتؐ بکمالات محبوبیت سردار دوعالم مشرف ومفتخر گردانیدہ است۔

تبصرہ: حصول کمالات نبوت دیگر است ومنصب نبوت دیگر منصب نبوت خاصہ خود حضرات انبیاے عظام بودہ اما کمالات نبوت بواسطۂ متابعت انبیاے عظام بہ عرفاے تام الاستعداد نیز میسر ونصیب آنہا میگردد۔ حضرت امام میفرمایند بدان اے فرزند الخ یعنی عالم امر کہ عبارت از قلب نوری وروح وسر وخفی واخفیٰ میباشد کہ بنام لطائف خمسہ واجزاے انسانی یاد می شوند۔ عارف بعد از تصفیہ این لطائف خمسہ سیر در اصول آنہا کہ در فوق عرش اند مینماید۔

وآنچہ میفرماید، امتزاج عدم بوجود یکہ بنشاء امکان است، درین موطن منتہی میگردد الخ یعنی تجلیات اسما وصفات حق سبحانہ وتعالیٰ باعدم امتزاج یافتہ واز ین امتزاج عالم امکان بوجود آمدہ است ونقطۂ نہائی عالم امکان عبارت عالم امر وبالخاصہ کرۂ اخفیٰ است ودر نہایت اخفیٰ امتزاج عدم وانعکاس صفات منتہی میگردد۔ بعد ازان سیر در مراتب وجوب آغاز می یابد کہ ابتدائے این سیر عبارت از سیر ظلال اسما وصفات است کہ بولایت صغری تعلق دارد۔ درین مرتبہ عارف بہ فنا وبقاے صوری مشرف می گردد نہ بفنا وبقاے حقیقی، بدلیل اینکہ مرتبۂ ظلال حکم برزخ داشتہ کہ یک روے بعالم امکان وروے دیگر بمراتب وجوب دارد۔ بنا برآن درین مرتبہ فنا وبقاے حقیقی نصیب عارف نمی گردد زیرا کہ صفات اضافیہ وفعلیہ کہ ظلال صفات حقیقیہ میباشد برزخ وجوب وامکان اند بعد از انجام سیر ظلال سیر در خود اسما وصفات متحقق گشتہ قدم بولایت کبری کہ ولایت انبیاے عظام است گذاشتہ میشود ودرین مرتبہ فضاے حقیقی آغاز می یابد۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید باید دانست کہ این دائرہ ظلال متضمن الخ یعنی ظلال صفات مبادی فیوضات اولیاے کرام اند و ظل ہر صفت مبدأ تعین وجود و کمالات یک شخص از اولیاے کرام و ظل اسم دیگر مبدأ تعین وجود شخص دیگر و کمالات او می باشد۔ و مبدأ فیض حضرت صدیق اکبر نقطہ فوق و انتہاے دائرہ ظلال بودہ و مبادی فیوض تخلیقی و کمالاتی انبیاے عظام خود صفات مقدسہ می باشد۔ و آنچہ میفرماید و آنکہ گفتہ اند الخ یعنی آنہا ظل اسم را اسم دانستہ اطلاق اسم بر آن نمودہ اند ورنہ مبدأ تعینات اولیاے کرام در حقیقت ظلال صفات بودہ نہ خود صفات۔

تبصرہ: اگرچہ مبدأ فیوض تخلیقی اولیاے کرام ظلال صفات است مگر عروجات شان محدود بر آن نبودہ بلکہ عروجات شان تا بذات مقدس او تعالیٰ منتہی میگردد۔ و آنچہ میفرماید بسیارے از اشخاص در یک صفت کہ مبدأ تعین است شرکت دارند الخ یعنی اگرچہ در یک اسم اشخاص متعدد شرکت داشتہ می باشند مگر آن صفت داراے اعتبارات و تعلقات متنوعہ می باشد چنانچہ آنحضرتؐ و حضرت ابراہیمؑ و حضرت نوحؑ در یک صفت العلم شرکت دارند ولے آن صفت باعتبار اجمال مبدأ تعین آنحضرتؐ بودہ و باعتبار تفصیل مبدأ تعین حضرت ابراہیمؑ و باعتبار برزخیت مبدأ تعین حضرت نوحؑ می باشد و نیز یک ظل مربی یک عارف و ظل دیگر آن صفت مبدأ فیض ولی دیگر می باشد۔

و آنچہ میفرماید و آنکہ بعض از مشائخ گفتہ اند الخ یعنی آنہا در بین اصل و ظل تمیز نکردہ مرکز ظل را اصل انگاشتہ اند و فوق ظلال را کہ دائرہ اسما و صفات است ذات بیچون تصور نمودہ اند در حالیکہ مرکز این دائرہ ظل ظل مرکز دائرہ فوق است و حقیقت محمدی مرکز این دائرہ اصل است نہ مرکز دائرہ ظل۔ و آنچہ میفرماید ازین قبیل است اطلاق سیر فی اللہ الخ یعنی آنہا چون فرق اصل و ظل را درک کردہ نتوانستہ بنا بر آن سیر ظلال صفات را سیر فی اللہ گفتہ اند و حالانکہ آن سیر سیر الی اللہ بودہ نہ سیر فی اللہ۔ و آنچہ میفرماید بعد ازان اگر عروجی در دائرہ اسما و صفات الخ یعنی بعد از آں کہ سیر عارف از ظلال صفات بخود صفات مقدسہ برسد آنگاہ کمالات ولایت کبریٰ کہ ولایت انبیاے عظام است آغاز می یابد و اولیاے کرام بہ تبعیت انبیاے عظام بکمالات ایشان نیز مشرف می گردد چنانچہ اصحاب کرام از برکت

Marfat.com

صحبت آنحضرتؐ به کمالات انبیاے عظام مشرف شده بودند، وآنچه میفرماید نصف سافل این دائره متضمن اسما وصفات زائده است الخ یعنی این دائره اسما وصفات متضمن قوس عالی وقوس سافل است قوس سافل آن صفات ثمانیه زائده است که وجودشان در خارج بوده وغیر از وجود ذات مقدس میباشند این صفات زائده اگرچه غیر ذات اند اما منفک از ذات نیند ازین سبب گفته اند که لا هو ولا غیره می باشد ونصف عالی این دائره مشتمل بر شیونات واعتبارات ذاتیه است۔

تبصره: صفات ثمانیه او تعالی دارای دو وجود و دو حیث می باشند مثلاً صفت العلم دارای دو حیث است۔

(۱) در مرتبهٔ صفتیت وجود خارجی داشته وغیر از وجود ذات مقدس او تعالی موجود بوجود خارجی میباشد

(۲) در مرتبهٔ قیام وجود خارجی زائده جداگانه نداشته بلکه از ذات مقدس منتزع گردیده ومشهود عارف می گردد۔ این وجود منتزع علم غیر از وجود خارجی علم است که در مرتبهٔ صفتیت بوده واین وجود انتزاعی را شان العلم می نامند علی هذا القیاس۔ در تمام صفات ثمانیه این دو حیث را قیاس باید کرد، ونیز ناگفته نماند که این وجود انتزاعی دارای حیث دیگر نیز می باشد واین حیث دیگر عبارت از آنست که عارف از ذات مقدس او تعالی انتزاعی یک صفت غیر معین را احساس کند مگر فهم نه نماید که کدام صفت انتزاع یافته است۔ درین وقت عارف این قدر میداند که انتزاع یک صفت مشهود است مگر تعیین آن صفت از ادراک او خارج است۔ این مرتبهٔ انتزاع را اعتبارات میگویند۔ خلاصه اینکه هر دوے شیونات واعتبارات موجودات انتزاعی بوده مگر در مرتبهٔ شان تعیین صفات بدرک عارف گنجیده ودر مرتبهٔ اعتبار تعیین آن صفت انتزاعی بدرک عارف نمی آید — بنابرآن مرتبهٔ اعتبارات فوق مرتبهٔ شیونات است زیرا که هر قدر که عارف بذات مقدس نزدیک تر گردد ادراک او را شعشعان آن مرتبهٔ مقدسه مغلوب گردانیده قوت ادراک او را ضعیف می گردد۔

آنچه میفرماید بعد ازان اگر به محض فضل ایزدی جل شانه الخ یعنی وقتیکه عارف از مقام صفات وشیونات ترقی فرماید سیر او در اصول آنها که عبارت از اعتبارات واصول اعتبارات خواهد بود خلاصه

Marfat.com

اینکہ اعتبارات اگرچہ اصول شیونات است مگر برائے خود اصول دیگر ہم داشتہ می باشند کہ در تعبیر نمی گنجد و ذات مقدس ہنوز کجا است۔ بیت

ترا علی بالا و بالا تر بالا بلندی ہم نمی گنجد در آنجا

وآنچہ میفرماید بعد از طے آن دائرہ قوسی از دائرہ فوق ظاہر خواہد شد الخ یعنی بعد از طے نمودن شیونات واعتبارات وطے نمودن اصول آنہا قوس دیگرے بمشاہدہ میرسد۔

تبصرہ: حضرت امام این قوس را از جملہ اسرار پنداشتہ وفرمودہ اند کہ بر آن سر اطلاع نہ بخشیدہ اند۔ آنچہ میفرماید این اصول سہ گانہ اسما وصفات الخ یعنی این اصول سہ گانہ شیونات واعتبارات واصول اعتبارات وجود خارجی نداشتہ مجرد اعتبارات وانتزاعات می باشند کہ از ذات مقدس انتزاع یافتہ ودارائے وجود خارجی زائد نمی باشند وحصول کمالات این اصول سہ گانہ خاصۂ نفس مطمئنہ می باشد عارفیکہ بشہود این مراتب سہ گانہ کہ از ذات مقدس انتزاع گردیدہ مشرف شود۔ نفس او بمرتبہ اطمینان رسیدہ است وتسلیم شدہ است۔ بیت

بعد ازین دستِ من و دامن دوست بعد ازین گوش من وحلقۂ یار

سوال: از بیان فوق معلوم گردید کہ عارف بہ شہود ذات مقدس مشرف شدہ چنانچہ مراتب سہ گانہ را از ذات مقدس انتزاع نمودہ وحالانکہ حضرت امام بعد از شہود این مراتب فرمودہ اند کہ وصول باین مرتبہ یک بازوے طیران عالم قدس بودہ وبازوے دیگر طیران عالم قدس سیر اسم باطن است کہ بعد از حصول این دو بازو بہ طیران عالم قدس مفتخر خواہد گشت تطبیق این فرمایشات چگونہ خواہد بود؟

جواب: ذات مقدس حق سبحانہ وتعالیٰ چنانچہ کہ در خارج موجود است در خانۂ علم خود در صفت الوجود نیز موجود است۔ عارفیکہ قبل از سیر اسم باطن مراتب سگانہ را از ذات مقدس انتزاع کردہ این انتزاع از آن ذات مقدسی است کہ در خانۂ علم بودہ نہ از آن ذات مقدس کہ در خارج موجود است کہ عبارت از خود ذات مقدس بیباشد۔

Marfat.com

تبصرہ: ازین فرمایش حضرت امام چنین استنباط میشود کہ وجود دو نوع است، یکے وجود علمی است و دیگرے وجود خارجی، چنانچہ اگر وجود یک شخص را بالمواجہ مشاہدہ نمائیم آنرا وجود خارجی واگر بعد از رفتن شخص وجود او را در ذہن خود تصور نمائیم آنرا وجود علمی گویند۔ خلاصہ اینکہ عارف در ابتدائے این مقام اول بشہود علمی او تعالیٰ کہ در خانۂ علم است قبل از رسیدن باسم باطن باین وجود علمی او تعالیٰ رسیدہ و بعد از سیر اسم باطن بمرتبۂ خود ذات مقدس میرسد، یعنی بعد از طے مراتب اسم ظاہر و باطن بہ شہود عین ذات مقدس کہ در خارج موجود است و عبارت از خود ذات مقدس است مشرف خواہد شد ناگفتہ نماند کہ این وجود علمی کہ در صفت العلم و در صفت الوجود است عین ذات حق تعالیٰ نبودہ بلکہ وجود علمی او تعالیٰ بودہ نہ وجود خارجی او سبحانہ۔ آنچہ میفرماید، و در ہمین مقام شرح صدر حاصل می شود الخ یعنی قبل از اطمینان نفس عارف از نعمت شرح صدر بے بہرہ بودہ دارائے حرص، بخل، کبر و غرور می باشد و بہ عزت و احترام دیگران خوش بین نیست۔ عزت و کمال دیگران سبب قبض و کدورت او میگردد۔ بعد از اطمینان نفس سینہ و صدر عارف ازین صفت رذیلہ و خسیسہ مطہر و محل ظہور انوار قدم میگردد۔ عارفے از وسعت سینۂ خود خبر دادہ و میفرماید۔ صورت مثالی سینۂ خود را مانند دروازۂ کلاں می بینم۔ و آنچہ میفرماید کہ مطمئنہ بہ تخت صدر جلوس میفرماید و بمقام رضا ارتقامی نماید الخ یعنی مرکزیت نفس قبل از تزکیہ در دماغ بودہ و بعد از اطمینان بہ تخت سینہ جلوس می فرماید و بمقام رضائے او تعالیٰ مشرف میگردد، حق تعالیٰ از وے راضی و او از او تعالیٰ راضی میگردد و تمام مقدورات خداوندی را بر رضا و رغبت خود قبول میفرماید۔ اشخاصیکہ بمراتب ظاہری و باطنی از وے فاضل تر ہم بودہ باشند سبب کدورت وے نمی گردد۔ خلاصہ این کہ نفس انسانی کہ شیرۂ عناصر اربعہ است در تمام وجود انسان بودہ مگر مرکزیت آن قبل از تزکیہ در دماغ بودہ و بعد از ان در سینہ انتقال می یابد۔

س: نزول نفس از دماغ در سینہ سبب تنزل اوست نہ ترقی آن و درین جا این تنزل ترقی پنداشتہ شدہ علت آن چہ خواہد بود؟

جواب: این ترقی معنوی ست نہ صوری، زیرا کہ سینہ محل معرفت و دماغ محل غرور است۔

Marfat.com

سوال: عارف چہ طور خواہد فہمید کہ مرکز نفس او در دماغ خواہد بود و یا در سینہ؟

جواب: ادراک عارف قبل از تزکیہ در دماغ بودہ و بعد از تزکیہ در سینہ انتقال می یابد و آنچہ میفرماید چون بعنایت اللہ سیر اسم باطن نیز بانجام رسید و جناح طیران میسر شد الخ یعنی سیر اسم ظاہر سیر در صفات است بدون اینکہ در ضمن آنہا ذات ملحوظ گردد۔ اما در سیر اسم باطن ذات اوتعالی در ضمن سیر صفات ملحوظ نظر عارف است، و نیز ناگفتہ نماند کہ در اسم ظاہر سیر در مراتب وجود علمی و در اسم باطن سیر در مرتبہ وجود خارجی حق سبحانہ است اما در ضمن صفات۔

وآنچہ میفرماید و این اسماء کہ باسم باطن تعلق دارند مبادی تعینات ملائکہ ملاے اعلیٰ است الخ یعنی اسم باطن مبدأ فیض تخلیقی وجود و کمالات ملاے اعلی می باشد و ولایت ملاے اعلیٰ ولایت علیا است کہ از ولایت کبری بلند تر است مگر فضیلت انبیاے عظام بر ملائکہ کرام بہ سبب کمالات نبوت است و معارف مقام نبوت بہ تجلیات ذاتیہ اوتعالی مربوط است و آنچہ میفرماید، گمان نکنی کہ عدم انقطاع مراتب اصول الخ یعنی آنہا کہ مراتب اصول را غیر متناہی دانستہ اند۔ گمان نکنی کہ مرادشان تجلیات ذاتیہ خواہد بود زیرا کہ آنہا بہ تجلیات ذاتیہ نرسیدہ اند و تجلیات صفاتیہ را غیر متناہی گفتہ اند و تجلیات ذاتیہ و وصول بذات مقدس از ادراک و تعبیر عارف بلند تر است و مناسب آن مقام کل لسانہ یعنی گنگ شدن زبان است۔ وآنچہ میفرماید کہ بعد از حصول دو جناح اسم ظاہر و اسم باطن چون طیران میسر شد الخ یعنی بعد از تکمیل سیر اسم ظاہر و رسیدن بہ اسم باطن سیر عنصر ناری و عنصر آبی و ہوائی حاصل میگردد۔ وآنچہ میفرماید کہ این ہر عبارت از تعیین اول است کہ جامع جمیع مراتب اسما و صفات و شیون و اعتبارات است الخ و نیز میفرماید تمایز این مراتب بعلم حصولی مناسب است و بعد از ان اگر سیر واقع شود مناسب علم حضوری خواہد بود الخ۔

تبصرہ: علم حصولی عبارت از ادراک صفات زائدہ می باشد و علم حضوری عبارت از علم خود ذات مقدس و علم اعتبارات ذاتیہ می باشد کہ زیادت آنہا بر ذات تعالی و تقدس زیادت خارجی است و یا بعبارت دیگر علم حصولی عبارت از علم صفات یک شے و علم حضوری عبارت از علم خود آن شی است

Marfat.com

ویا علم اعتبارات ذاتیہ آن شئے است۔ ناگفتہ نماندکہ این تعریف علم حصولی وحضوری اصطلاح خاص حضرت امام است ودر اصطلاح علمائے معقول نہ چنان است چنانچہ درنزد آنہا علم حضوری عبارت از علم یک عالم است بذات خود وبصفات خود ومعلولات ومجعولات خود، وعلم حصولی عبارت از علم عالم است باشیئے دیگر غیر از مراتب سہ گانۂ فوق۔

سوال: حضرت امام علم اعتبارات ذاتیہ را در علم حصولی داخل پنداشتہ وباز در علم حضوری نیز اعتبارات ذاتیہ را داخل دانستہ وعلم اینہا را حضوری گفتہ اند۔ تطبیق این فرمایشات چگونہ خواہد بود؟

جواب: در جواب این سوال دقیق ہمان فرمودہ قیوم وقت خود حضرت شاہ غلام علی دہلوی است کہ فرمودہ اند کہ مکتوبات حضرت امام را خود حضرت امام می فہمد اما بہ فہم قاصر این کمینہ نصر اللہ از فحوائے فرمایشات حضرت امام چنین استنباط میشود کہ اعتبارات ذاتیہ دو نوع می باشد۔ یعنی اعتبارات ذاتیہ کہ تمیز آن از ذات مقدس دشوار تر بودہ باشد وشہود آنہا مانند شہود ذات مقدس از ادراک عارف بعید بودہ باشد سیر آنہا را مناسب علم حضوری دانستہ وشیونات واعتباراتیکہ تمیز آن از ذات مقدس نسبت باعتبارات فوق سہل تر بودہ باشد علم آنرا مناسب علم حصولی دانستہ است۔

تبصرہ: جواب دیگر آنکہ دراین جا مراد از علم حصولی علم وجود علمی حق تعالیٰ است ومراد از علم حضوری علم وجود خارجی حق سبحانہ وتعالیٰ است۔ در وجود علمی نیز مانند وجود خارجی مراتب شیونات واعتبارات ذات مشہود عارف می گردد۔ لہذا اعتبارات را گاہے در علم حصولی وگاہے در علم حضوری داخل دانستہ باشد کدام اعتراض وارد نمی گردد۔ چنانچہ بحث آن قبلاً گذشت وکرشمہ ہائے ناز معشوق غیر متناہی بودہ انتہا ندارد۔ بیت

گر مصور صورت آن دلستان خواہد کشید حیرتے دارم کہ نازش را چسان خواہد کشید

وآنچہ میفرماید، سیر یکہ فوق آن شہود واقع شود شروع در کمالات نبوت خواہد بود الخ یعنی معارف ذات بحت او تعالیٰ خواہد بود کہ بالذات نصیب انبیائے عظام بودہ وبہ تبعیت آنہا بعض تابعین کامل

Marfat.com

آنہارا نیز نصیب وافراست وعنصر خاک کہ خاصۂ بشراست ازین معارف حظ وافر داشتہ واجزاے دیگر انسانی بہ تبع آن عنصر پاک باین دولت عظمیٰ مشرف می شوند۔ وآنچہ میفرماید بعد از دو تحقیقت تدلی درین موطن بظہور می آید الخ

تبصرہ: دو عبارت از قرب است و تدلی عبارت از نزول است وفاب قوسین عبارت از شہود مرتبہ ذات مقدس است قبل از فناے اتم وجود بشری ومقام اوادنی عبارت از فناے اتم وجود بشری است تا گفتہ نماند کہ فنا بر دو نوع است (۱) فناے وجودی (۲) فناے شہودی۔

(۱) فناے شہودی عبارت از نسیان عالم امکان وشہود مراتب وجوب است واین فناے شہودی دارای انواع مختلفہ می باشد چہ، سالکی کہ بہ شہود صفات فعلیہ مشرف وعالم امکان را فراموش کردہ بہ فناے شہودی رسیدہ است وعارفیکہ از ظلال صفات گذشتہ وبخود صفات مقدسہ رسیدہ باشد بفناے اتم تر مشرف شدہ وعارفیکہ بہ شہود شیونات واعتبارات سر اقرار شدہ باشد بفناے کامل تر مشرف شدہ است ونیز عارفیکہ بہ مرتبہ شہود ذات مقدس مشرف شود بہ فناے انتہائی رسیدہ است۔

(۲) فناے وجودی آنست کہ وجود بشری عارف محو تجلیات ذات مقدس گردیدہ واز حقیقت عارف خارج وحکم یک لباس وپوشین وجہ را پیدا کردہ باشد وباطن این عارف تجلیات ذات مقدس وظاہر او تجلیات صفات ثمانیہ گردیدہ باشد اما حکمت خداوندی مقتضی آنست کہ عوام ہمچو عارف نشناختہ صرف لباس او را دیدہ او را مانند خود می پندارند ازین جاست کہ کفار می گفتند "چہ طور پیغمبر است کہ طعام میخورد ودر بازار می گردد" اگر این ہا می دانستند کہ این طعام واین گردش مربوط بہ لباس ایشان است ہرگز این سوال را نمی نمودند۔ بنا بر آن حق تعالیٰ میفرماید "اولیاے من تحت قباے ستر من منوراند کہ غیر از من آنہا را کسی نمی شناسد" وآنچہ میفرماید، درین سیر معلوم گردید کہ کمالات جمیع ولایات الخ یعنی کمالات ولایات سہ گانہ شبہ ومثال اند مر کمالات نبوت را یعنی ظلال کمالات نبوت اند۔ وآنچہ میفرماید چون بعنایت اللہ وصدقہ حبیب او این سیر را نیز بانجام رسانید الخ یعنی بعد از مرتبہ فنی نماندہ است کہ عارف بہ سیر او نیاز مند بودہ باشد، زیرا کہ وصول بذات مقدس میسر شدہ است

Marfat.com

آنچہ میفرماید، اے فرزند ازین ماجرا در توہم نہ رفتی کہ عنقا بہ شکار آمد و سیمرغ در دام افتد الخ یعنی اگرچہ وصول بذات مقدس حاصل شدہ است اما ادراک ذات مقدس او تعالیٰ ہنوز میسر نشدہ است و ذات او تعالیٰ وراء الوراء است و این ورائیت باعتبار وجود حجب نیست زیرا کہ حجب تماماً مرتفع گشتہ است بلکہ این ورائیت باعتبار ثبوت عظمت و کبریائی است کہ مانع ادراک است و منافی وجدان، یعنی در وصول بذات مقدس او تعالیٰ دو چیز لازم است یکے رفع حجب دوم رفع موانع۔ درین جا اگرچہ حجب موجود نیست اما موانع موجود است و این موانع عبارت از ضعف بصیرت عارف می باشد۔ آنچہ میفرماید آرے بعضے از کمل مراد ان باشند کہ درون سرا و قات عظمت و کبریائی بہ طفیل انبیاے عظام علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات ایشان را جاذب ہند الخ یعنی بعض محبوبان و مرادان ازان قبیل اند کہ درون سرا پردہ ہاے عظمت و کبریاء آنرا جا می دہند و با دراک مرتبۂ ذات مقدس آنہا را مشرف و مفتخر می سازند و این معاملہ قرب کہ در درون سرا و قات عظمت و کبریائی است۔ مخصوص بہ ہیئت وحدانی انسان است و بس و ریاست آنجا نیز مربوط عنصر خاک است۔

آنچہ میفرماید، ذات اللہ سبحانہ وراے وجود و عدم است الخ یعنی حضرت امام در کشف ابتدائی خود وجود را عین ذات دانستہ بود و باز ہم در وقت ممارست تجلیات عالم وجوب وجود را غیر ذات دانستہ اند و این کشف ثانی شان موافق با علماے اہل سنت و جماعت است بنا بر آن ذات مقدس غیر از وجود است۔ و آنچہ میفرماید در مرتبہ ہبوط نبوت بہ کلیت روبہ خلق است الخ یعنی نبی چون کمالات عروجی را بانجام رسانیدہ است ظاہر و باطن او نفس و روح او متوجہ بخلق است و ولی چونکہ کمالات عروجی را بانتہا ترسانیدہ ظاہرش بخلق و باطنش بحق می باشد مگر کمل عارفان نیز مانند حضرات انبیاے عظام بظاہر و باطن متوجہ بخلق می باشند۔ آنچہ میفرمایند باید دانست کہ در مراتب عروج الخ یعنی عنصر خاک در عروج از تمام لطائف عارف بلند تر بودہ و در نزول پائین تر است۔

تبصرہ: نزول عارف تام المعرفت از مرتبۂ ممکنات گذشتہ و بعدم صرف نیز نزول میفرماید آنچہ میفرماید از اسم و صفت جز ذات مقدس نمیخواہند الخ یعنی بعض ہستند کہ مطلب شان حصول

Marfat.com

خواص اسماء اوتعالی می باشد چنانچہ اسم مبارک صمد را برائے تسخیرات تکرار می کنند و اسم مبارک یا باسط را برائے وسعت رزق تکرار می نمایند۔

حضرات نقشبندیہ بہ خلاف این طائفہ از تکرار اسم ذات جز رسیدن بہ مسمی این اسم آرزوے دیگر ندارند۔ آنچہ میفرماید اما معاملہ اخفی را بانجام نرساند الخ یعنی محمدی المشربان بہ سہ قسم منقسم اند۔ (۱) صاحب استعداد کامل (۲) صاحب استعداد متوسط (۳) صاحب استعداد ناقص، و این عروجات کہ تفصیل آن قبلاً تذکار یافت خاصہ محمدی المشربان کامل الاستعداد می باشد۔

وآنچہ میفرماید درجہ اولی را مناسب بہ تجلی صفات افعال است الخ یعنی شخص آدمی المشرب کہ استعداد او مربوط بہ لطیفہ قلب است: مبدأ فیض او صفات فعلیہ وظلال صفاتِ ثبوتیہ است و شخصے کہ نوحی المشرب و ابراہیمی المشرب باشد کہ استعداد او نابہ لطیفہ روح است۔ مبدأ فیض او صفات ثبوتیہ ذاتیہ می باشد، و شخصیکہ موسوی المشرب باشد کہ استعداد او نابہ لطیفہ سر است مبدأ فیض او شیونات ذاتیہ است و شخص کہ عیسوی المشرب باشد استعداد او نابہ خفی بودہ باشد مبدأ فیض او صفات سلبیہ است کہ راجع بہ اعتبارات ذاتیہ است و شخصے کہ محمدی المشرب باشد استعداد او نابہ لطیفۂ اخفی بودہ باشد مبدأ فیض او شان العلم است کہ نسبت بشیونات دیگر فوق تر است۔

سوال: صفات سلبیہ عبارت از یک امر منفی بودہ کہ دارائے مصداق موجودہ نمی باشد و یک چیز منفی چگونہ مبدأ فیض شدہ می تواند۔

جواب: مصداق صفات سلبیہ بہ اعتبارات ذاتیہ راجع می باشد و در اعتبارات ذاتیہ نیز تفاوت ہا موجود است یعنی اینکہ حق تعالی جسم و جسمانی نیست حق تعالی مشابہت بہ ممکنات ندارد و در ممکنات ظہور نمی کند، این صفات سلبیہ نیز راجع بہ اعتبارات ذاتیہ می باشد و این عدم جسمانیت عدم مماثلت اشیا یک اعتباری است از اعتبارات ذاتیہ خداوندی جل علی شانہ۔ وآنچہ میفرماید تعبیر از آن رب جامع بشان العلم مناسب است الخ یعنی شان العلم جامع تمام صفات و شیونات و تقدیسات و تنزیہات است۔ حاصل کلام اینکہ مربی آنحضرتؐ آن شان العلم است کہ متعلق تمام صفات و شیونات

Marfat.com

و تقدیسات و تنزیہات است و تمام صفات و تقدیسات و تنزیہات معلوم اوست کہ آنرا شان جامع و شان العلم کلی می نامند و شان العلم جزئی مبدأ فیض اولیائے محمدی المشربان می باشد و شان العلم کلی دارائے جزئیات متعددہ است و ہر جزئی آن مربی یک ولی محمدی المشرب است۔

و آنچہ میفرماید بہ ہمیں مناسبت ملت او علیہ الصلوٰۃ والسلام ملت حضرت ابراہیم گشت الخ یعنی چوں مبدأ فیض حضرت ابراہیمؑ صفت العلم است و مربی آنحضرتؐ شان العلم است پس این ہر دو مبارک در علم اشتراک و مناسبت دارند بنا برآن قبلۂ حضرت ابراہیمؑ قبلۂ آنحضرت گشت و آنحضرتؐ بہ متابعت ملت حضرت ابراہیمؑ مامور گردید۔ و آنچہ میفرماید باید دانست کہ تفاضل اقدام اولیاء نہ بہ اعتبار تقدم و تاخر درجات است الخ یعنی قرب یک ولی مربوط بہ طے کردن مراتب وجوبی است نہ باعتبار فوقیت لطیفہ، چنانچہ سالک آدمی المشرب کہ از ظلال صفت تکوین گذشتہ و بخود صفت تکوین رسیدہ باشد افضل است از بزرگی کہ صاحب لطیفۂ اخفی باشد مگر از ظلال شان العلم بخود شان العلم و خود صفت العلم نرسیدہ باشد و صاحبان مشارب دیگر را نیز بعین ترتیب قیاس باید کرد۔ و آنچہ میفرماید بخلاف ولایات دیگر کہ در آنجا گویا از ہر درجہ نقبے کندہ اند الخ یعنی شاہراہ وصول سیر سالک محمدی المشرب است کہ از قلب بہ روح و از روح بہ سر و از سر بہ خفی و از خفی بہ اخفی عروج می نماید و عارفیکہ از قلب و یا از روح و یا از لطیفۂ دیگر غیر اخفی بہ مطلب می رسد، آن عارف بشاہراہ نمیرود بلکہ مطابق استعداد خود و مناسب حال خود بمطلب خواہد رسید۔ خلاصہ غیر محمدی المشربان مانند آنست کہ از راہ نقب برسد و محمدی المشربان مانند آنست کہ از راہ شاہراہ بمطلب می رسند درین این دو نوع وصول فرق زیاد موجود است و غیر محمدیان بانتہائے حقیقی نمی رسند

تبصرہ: مبدأ فیض اولیائے کرام ظلال صفات است و از حضرات انبیائے عظام خود صفات مقدسہ و از ملائکہ ملأ اعلیٰ مبدأ فیض شان شیونات ذاتیہ است عارفیکہ ولایت او مربوط باخفی باشد سیر او در ظلال فوق سیر ولی صاحب قلب و سائر لطائف اربعہ است و نیز سیر صاحب روح فوق صاحب قلب و سر صاحب سر فوق سیر صاحب روح و سیر صاحب خفی فوق سیر

Marfat.com

صاحب سر است وسیر صاحب اخفیٰ فوق سیر صاحب خفی است، ہمہ این مراتب ولایت در ظلال صفات وشیونات مربوط می باشد کہ بالترتیب یکے فوق دیگر است۔

آنچہ میفرماید اما اولیا را نسبت با نبیا علیہم السلام این تفاوت مفقود است الخ یعنی پیغمبر صاحب قلب از ولی اخفی افضل تر است زیرا کہ کمالات ولایت انبیاے عظام بخود صفات ثمانیہ مربوط بودہ وکمالات ولایات اولیاے کرام بظلال صفات وظلال شیونات تعلق دارد۔ ناگفتہ نماند کہ در سیر انبیاے عظام فوقیت وتحتیت لطائف تا بہ انتہاے کمالات عالم امر است وبعد از شروع کمالات عالم خلق این فوقیت وتحتیت اعتبار ندارد، یعنی ولایت صاحب روح از انبیاے عظام فوق تر است واز ولایت صاحب قلب انبیاے عظام وولایت سر فوق است از ولایت روح وولایت خفی فوق تر است از ولایت سر وولایت اخفی فوق تر است نسبت بہ ولایت خفی و این فوقیت وتحتیت تا نہایت دائرہ کمالات عالم امر است۔ بعد ازین تفاضل باعتبار لطائف علیا وسفلی نیست بلکہ مربوط بہ فوقیت وتحتیت عروجات عالم خلق است، نمی بینی کہ ولایت حضرت عیسیٰؑ در عالم امر فوق ولایت حضرت موسیٰؑ است ودر کمالات نبوت حضرت موسیٰؑ افضل است بہ نسبت حضرت عیسیٰؑ وہمچنان ولایت حضرت موسیٰؑ وحضرت عیسیٰؑ باعتبار کمالات عالم امر بہ نسبت ولایت خلیل الرحمٰن فوق تر است اما در کمالات ظہور حقیقت کعبہ وظہور وجود کہ تعین اول است حضرت خلیل را شانی است کہ بجز از سر دارد وعالم ہیچ کدام نبی دیگر را آن شان میسر نشدہ است۔

آنچہ میفرماید کمالات آن مقام عالی فوق کمالات ولایات وکمالات نبوت ورسالت یعنی آنچہ حضرت امام در رسالہ مبدأ ومعاد نوشتہ است کہ "حقیقت محمدی از مقام خود عروج نمود بمقام حقیقت کعبہ کہ فوق است رسیدہ ومتحد گردد" آن حقیقت کعبہ یک ظل از حقیقت کعبہ است ظل از ظلال این حقیقت کعبہ بودہ کہ درین مکتوب شریف تذکر دادہ اند کہ حقیقت کعبہ ظہور سراد عظمت وکبریائی است یعنی حقیقت کعبہ ظہور تجلی ذات بحت او تعالیٰ است، پس شان العلم وآن معنی وآن نور کہ فوق شان العلم است ظل از ظلال این حقیقت کعبہ بودہ وفوق کمالات نبو

Marfat.com

وآنچہ میفرماید، اے فرزند از معارف سابقہ معلوم شد الخ یعنی کما لاتیکہ بعالم امر تعلق دارند مقدمات و مبادی اند نسبت بہ کمالات عالم خلق زیرا کہ کمالات عالم امر از ظلیت خالی نمی باشد و کمالات عالم خلق از شائبۂ ظلیت بیرون است و از مقامات نبوت نصیب کامل دارد۔

ناگفتہ نماند کہ کمالات حضرات انبیاء دو نوع است، کمالات ولایت انبیاء و کمالات نبوت انبیاء ہر دوے این کمالات متعلق بمقامات اصل اند یعنی ولایت انبیاء بخود صفات ثمانیہ و کمالات نبوت انبیاء مربوط بمعارف تجلیات ذات بحت او تعالی است و معارف عالم امر مربوط بہ تجلیات ظلال صفات است۔ وآنچہ میفرماید، ازین بیان معلوم شد کہ سر یکہ اکابر نقشبندیہ اختیار کردہ اند اولیٰ و انسب است زیرا کہ ترقی از ادنی کہ عالم امر است بہ اعلی کہ عالم خلق است باید نمودہ از اعلیٰ بہ ادنی الخ یعنی طرق دیگر کہ در ابتداء بہ تزکیہ عالم خلق و در انتہا بہ تصفیہ عالم امر اشتغال می ورزند، آنہا از اعلی بہ ادنی میروند کہ این خلاف حقیقت مراتب است۔ آنچہ میفرماید، چہ توان کرد این معمار ابر ہمہ نکشودہ اند الخ یعنی دیگران عالم امر را برتر و عالم خلق را پائین تر دیدہ اند و از پستی صوری بہ بلندی صوری ارتقا نمودہ اند و حقیقت کار معکوس است۔ زیرا کہ کمالات عالم خلق بلند و کمالات عالم امر پائین تر و ظلال آن است۔ وآنچہ میفرماید، نقطہ آخر کہ عالم خلق است نزدیک افتادہ است بہ نقطہ اولی کہ اصل الاصل است الخ یعنی از فرمایش حضرت امام معلوم می گردد کہ نقطہ اصل عبارت از مرتبۂ وجوب است و نقطۂ آخر عبارت از عالم خلق بلکہ عبارت از عنصر خاک است۔

تبصرہ: چون تخلیق عالم امر قبل از تخلیق عالم خلق است و ہر دوے عالم خلق و عالم امر ظہورات و ظلال مراتب وجوب است، از فرمایشات حضرت امام معلوم می شود کہ عالم خلق مقبل بمرکز و عالم امر معرض از مرکز است چنانچہ دائرہ کہ اثر و ظل و ظہور نقطہ است قوس اول دائرہ معرض از مرکز و قوس دوم آن مقبل بمرکز قرار دارند۔ لہذا عالم خلق از بنیکہ قوس ثانی است مقبل بمرکز است۔ اقرب است نسبت بعالم امر کہ قوس اول و معرض از مرکز است، ناگفتہ نماند کہ این نقطۂ مرکز در خود محیط دائرہ فرض کردہ شدہ است تا محیط دائرہ ظل و ظہور آن نقطہ شدہ بتواند

Marfat.com

واین نقطہ مبدأ و منشا دائرہ دانستہ شود۔ وآنچہ میفرماید، انبیا علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات شروع سیر ازعالم امر نمودہ اند وار حقیقت بہ شریعت آمدہ اند الخ یعنی حضرات انبیا در ابتدا دارائے کمالات ولایت ومتحلی بکمالات عالم امر بودہ اند کہ آنرا حقیقت می نامند۔ ناگفتہ نماند کہ در اینجا مراد از حقیقت ولایت است کہ عبارت ازان قرب است کہ تحت حقیقت شریعت است نہ حقیقت شریعت و حقیقت شریعت بعد از تکمیل شرائع واحکام میسر می گردد و تعمیل شرائع واحکام نیز مربوط بعالم خلق است ــ ازین تحقیق معلوم گردید کہ معارف عالم امر مقدمات ومساوی معارف عالم خلق است۔

آنچہ میفرماید پس بدایت اولیائے کمل وبدایت انبیائے مرسل حقیقت شد ونہایت ہر دو شان شریعت، واولیائیکہ بہ نہایت کمال نرسیدہ باشند، بدایت شان صورت شریعت ونہایت شان حقیقت ولایت کہ بعالم امر تعلق دارد نہ حقیقت شریعت کہ خاصہ انبیا ست وفوق حقیقت ولایت است

آنچہ میفرماید فلا معنی لقول من قال بدایت الاولیاء نہایت الانبیاء الخ یعنی بعض بیخبران شریعت را بدایت اولیا ونہایت انبیا دانستہ اند واین طائفہ نفہمیدہ اند کہ بدایت خود اینہا صورت شریعت است ونہایت شان معارف ولایت ومعارف عالم امر است وحقیقت شریعت کہ نہایت انبیا است بے خبر ماندہ اند۔ ناگفتہ نماند کہ آنہا ارباب سکر واز کمالات شریعت بے خبر اند۔

تذکرہ: کمالات ولایت انبیا باصل یعنی بہ صفات ثمانیہ وکمالات نبوت شان باصل الاصل یعنی بمعارف ذات بحت متعلق است۔

وآنچہ میفرماید، وآنچہ نصیب عالم امر است از اعمال نافلہ است ونیز میفرماید قریبکہ ثمرہ ادائے فرائض است نصیب عالم خلق است الخ یعنی فضیلت عالم امر باندازہ ثمرہ ایست کہ از ادائے نوافل بدست می آید وفضیلت عالم خلق مانند ثمرہ ایست کہ از ادائے فرائض میسر گردد و ثمرہ نوافل بمقابل ثمرہ فرائض مانند قطرہ ایست بمقابل بحر عظیم، ازین فرمایش حضرت امام فضیلت عالم خلق را نسبت بعالم امر باید دریافت۔ آنچہ میفرماید، ادائے نوافل قرب ظلی از ظلال می بخشد ادائے فرایض قرب اصل الخ۔ ونیز میفرماید، ادائے فرائض مناسب عالم خلق بودہ کہ باصل متوجہ است

Marfat.com

واداے نوافل مناسب عالم امر کہ رویش بہ ظل است الخ یعنی قربیکہ بواسطہ ظلال نصیب عارف میگردد مربوط بمقام ولایت است وقربیکہ بواسطہ اصل بدست می آید مربوط بمقام نبوت است شتان مابینہما۔ درمراتب ظلال کہ مربوط بہ ولایت اولیاست مشہود عارف تجلیات مراتب ظلی است ودرمراتب اصل کہ مربوط بمقام نبوت است مشہود عارف خود ذات مقدس است، از رویت اصل تا شہود تجلیات ظلی فرق بسیار است بیت

آنانکہ درسراے نگاریست فارغ اند ازباغ وبوستان وتماشاے لالہ زار

خلاصہ رویت وشہود اصل ومقام نبوت نصیب عالم خلق آمد وشہود تجلیات ظلی خلاصہ ولایت ونصیب عالم امر است وشہود تجلیات ظلی درین نشا بودہ ومربوط بعالم امر است ورویت بہشت نصیب عالم خلق است۔

تذکرہ: مراد از رویت کہ دراین جہان بہ عارف عنایت می گردد، رویت قلبی است نہ رویت بصری ورویت بصری درین نشا خاصہ سردار دوعالم است وبس۔

ونیز ناگفتہ نباید گذاشت کہ عروج ونزول نامہ کہ مربوط بعالم خلق است عالم امر ازان بے نصیب است لہذا نفس کہ مربوط بعالم خلق است رئیس وحاکم لطائف عالم امر نامیدہ شدہ چنانچہ آنحضرتؐ میفرمایند خیارکم فی الجاھلیہ خیارکم فی الاسلام اذا فقھوا۔ یعنی نفس امارہ کہ اول بدترین خلایق بودہ بعد از اطمینان وحصول رضاے حضرت رحمان رئیس لطائف عالم امر گشتہ است ودرآس اقران قرار گرفتہ است۔ وآنچہ میفرماید بعد ازیں اگر صورت خلاف وسرکشی است نشان آن طبائع مختلفہ عناصر اربعہ است الخ یعنی قبل از تزکیہ واطمینان نفس جہاد اکبر علیہ نفس امارہ است وبعد از اطمینان نفس جہاد بر علیہ عناصر کہ مربوط بقالب است آغاز می یابد وبالخاصہ مجاہدہ عنصر خاکی تا وصول بذات بحت دوام داشتہ معرفت آن بمعارف ذاتیہ مربوط است۔ آنچہ میفرماید اے فرزند! ہرچند کمالات عناصر اربعہ فوق کمالات مطمئنہ است الخ یعنی چون تزکیہ نفس و اطمینان آن در طے مراتب ولایت صورت میگیرد ومرتبہ ولایت مربوط بعالم امر می باشد

Marfat.com

وعالم امر بسبب لطافت خود مستغرق است و نفس کہ شیرہ عناصر است نیز صاحب استغراق است بواسطہ سکر و استغراق ہیچگونہ مجال مخالفت باقی نمی ماند، زیرا کہ نفس بواسطہ لطافت خود کہ شبیہ عناصر است مناسب بعالم امر و اثر و سکر و استغراق نصیب اوست و بمرتبہ اطمینان مشرف میشود اما عناصر چون مناسبت بمقام نبوت داشتہ و صحو در آنہا بیشتر است لہذا صورت مخالفت آنہا خاتمہ نیافتہ و تا وصول بذات بحت او تعالیٰ مجاہدہ شان ادامہ دارد۔ بالخاصہ عنصر خاکی با ثر مجاہدہ بصورت بلا کیف بذات مقدس او تعالیٰ می رسد۔

آنچہ میفرماید، اما امید است کہ بعد از مضی الف این دولت از سر تازہ گردد الخ یعنی منصب نبوت بآنحضرتؐ خاتمہ یافتہ اما کمالات نبوت بواسطہ متابعت کامل آنحضرتؐ بامتان شان میرسد بالخاصہ این کمالات از برکت صحبت آنحضرتؐ طبقہ صحابہ کرام بیشتر و در تابعین و در تبع تابعین نیز باندازہ سرایت کردہ است بعد ازان رو باستتار نہادہ و غلبہ کمالات ولایت ظلی کہ مربوط بولایت صغریٰ است جلوہ گر گشتہ بود بالآخرہ در الف ثانی این کمالات اصلی بظہور آمدہ است و این جملہ اشارہ بمجددیت خود حضرت امام است۔

تبصرہ: بعد از حضرت امام حضرت مہدی بظاہر و باطن مروج این نسبت علیہ میباشد آنچہ میفرماید، چون بہ تبعیت کمالات مقام نبوت را تمام کند الخ یعنی از امتان آنحضرتؐ کسانیکہ بواسطہ متابعت کامل کمالات مقام نبوت را طے کنند اگر صاحب منصب اند بمرتبہ امامت مشرف و اگر صاحب منصب نباشند بہ کمالات مقام امامت مشرف اند اگرچہ منصب امامت ندارند و اگر کمالات ولایت کبریٰ را طے کنند اگر صاحب منصب بودہ بہ منصب خلافت سرفراز و اگر صاحب منصب نباشند بہ کمالات مقام خلافت مشرف می شوند اگرچہ منصب خلافت ندارند۔

تبصرہ: در مقامات ظلی مناسب منصب امامت منصب قطب ارشاد است و مناسب منصب خلافت منصب قطب مدار کمالات قطب ارشاد ظلال کمالات امام و کمالات قطب مدار ظلال کمالات خلیفہ می باشد۔ آنچہ میفرماید، و چون در اقدام نبوت تفاوت است الخ یعنی در مراتب

Marfat.com

نبوت تفاوت بودہ وہکذا در شرائع انبیاے عظام نیز تفاوت ہا موجود است چنانچہ بعض انبیاء در مرتبۂ نبوت و بعضے در مرتبۂ رسل و بعض ایشان در مرتبۂ اولوالعزم قرار دارند و درین مورد نص قطعی نیز موجود است تلك الرسل فضلنا بعضهم علی بعض۔ وانچہ میفرماید ولایت اولیا پے بقرب حق بردو ولایت انبیا نشان اقربیت او تعالی بینماید۔ ونیز میفرماید ولایت اولیا دلالت بشہود نماید الخ یعنی چون اولیاے کرام در مراتب ظلال قرار دارند بشہود قائل اند و مشہودات ایشان تجلیات ظلی است و علوم ایشان از توحید و احاطہ و سریان و معیت بحث بینماید و ولایت اولیا اقربیت را نشناسد کہ چیست و جہالت و عدم ادراک ذات مقدس را نداند کہ کدام است؟ اما ولایت انبیاے عظام چون در مراتب اصل تعلق دارد۔ بنابرآن با وجود دانستن اقربیت قرب را بعد و شہود را غیبت میدانند زیرا کہ شہود در مراتب ظلال است و آنہا بمرتبہ رسیدہ اند کہ در ادراک نمی گنجد۔ مصرع

قیاس کن زگلستان من بہار مرا

و آنچہ میفرماید اے فرزند سخن را در بیان کمالات نبوت و مزیت آن بر ولایت الخ یعنی کمالات نبوت نبی نسبت بہ کمالات ولایت نبی و ہکذا کمالات ولایت نبی نسبت بہ کمالات ولایت اولیاء برتری دارد۔ چنانچہ کمالات نبوت نبی مربوط بذات بحت و ولایت نبی مربوط بصفات ثمانیہ است و ولایت اولیا مربوط بہ ظلال بودہ کہ آنرا ولایت صغری گویند و ولایت نبی مربوط بہ صفات ثمانیہ است کہ اصول آن ظلال است آنرا ولایت کبری نامند بنابرآن برتری و مزیت کمالات نبوت را نسبت بہ ولایت نبی و نیز برتریت ولایت نبی را نسبت بولایت اولیاء باید دانست بنابرآن بحث طویل شد۔

تبصرہ: ولایت ملاء اعلی نسبت بولایت انبیا برتری دارد۔ بواسطۂ اینکہ ولایت ملاء اعلیٰ مربوط بہ شیونات و اعتبارات است۔ ولایت انبیاے عظام مربوط بہ صفات اما کمالات نبوت بذات بحت تعلق داشتہ۔ بنابران نبوت از ولایت افضل است۔

و آنچہ میفرماید تخم از بخارا و ثمر قند آوردہ در زمین ہند کاشتند الخ یعنی سلسلہ طریقہ عالیہ نقشبندیہ

Marfat.com

بواسطۂ حضرت خواجہ باقی باللہ صاحب دہلوی کہ مرید حضرت خواجہ صاحب امکنگی بخارائی بودہ اند
لہذا این طریقہ علیہ توسط جناب خواجہ باقی باللہ صاحب از بخارا و سمرقند در ہند آوردہ شدہ و در نتیجہ
از ثمرات پر فیض آن بسی اشخاص بہرہ ور و بہ کمالات عالی مشرف شدہ اند و بخارا و سمرقند اشارہ
بکمالات نقشبندی و احراری است بالخاصہ حضرت امام کہ بمرتبۂ مجددیت الف ثانی مفتخر و ہزاران
در ہزاران منتشرین در دامن این مکتب پر فیض حضرت ایشان کسب سلوک نمودہ و از نعمت آن
بہرہ ور و بکمالات عالی رسیدہ اند و امروز نیز در اکثر ممالک اسلامی و عالم اسلام مضامین و محتوی
این مکتب عالی شائع و ضائع است۔ حضرت امام میفرماید، صاحب این کمالات امام وقت
است الخ یعنی بہ منصب امامت عارفی مفتخر میگردد کہ بہ کمالات نبوت رسیدہ باشد و باین نعمت
مشرف گردیدن خاصہ مرادان و محبوبان است چنانچہ حضرت امام کہ در زمرۂ اولیا از کمل مرادان
محبوبان می باشد و مریدان در این جا قدم گاہ ندارند۔

تبصرہ: امام وقت و بمنصب امامت رسیدن در ہر عصر و زمان کہ پیدا شود متعدد
نبودہ منحصر بفرد است۔ اقطاب۔ اوتاد و ابدال و نجبا از ظلال مقامات او خرسندند۔ حضرت امام
میفرماید آرے علم از برائے سلوک و تسلیک اختیاری درکار است کہ بسلاسل دیگر مربوط است الخ
یعنی در طریقہ علیہ نقشبندیہ کہ طریقۂ اصحاب کرام است مرید بواسطہ محبت و رابطۂ مرشد مقتدا آناً
فاناً بطریق انعکاس بانوار او منور میشود و از فیض او مستفیض می گردد بنا بر آن در این طریقہ عالیہ
مسائل پیش رفت و ترقی نمودن بہ علم و کشف احتیاج ندارد و مریدیکہ کشف ندارد نیز بصحبت مرشد
از مرشد بدون کشف استفادہ کردہ می تواند و مرشد بدون کشف تربیہ کردہ می تواند چنانچہ آفتاب کہ
بحرارت خود علم نداشتہ و خربوزہ را پختہ می سازد و ہر دوے آفتاب و خربوزہ بہ پختہ شدن و پختہ گردا
علم ندارند۔ اما در طرق دیگر چون افادہ و استفادۂ شان مربوط بہ سلوک و زحمات شاقہ است، علم
از برائے سلوک و تسلیک خاصۂ طرق ایشان است۔

آنچہ میفرماید، اما بدانند کہ منتہی ہر چند صاحب علم یعنی کشف نبودہ از ظہور خوارق چارۂ نیست

Marfat.com

یعنی در مقام انتہی اگرچہ عارف دارائے کشف نباشد مگر از ظہور خوارق چارہ نیست۔ و نیز حضرت امام میفرماید، مراد از عدم علم، علم تفصیل احوال است و عدم علم مطلق الخ یعنی عارف کامل چون بمرتبۂ نہائی رسیدہ و کار او از تفصیل صفات بمرتبۂ اجمال ذات مقدس ارتقا یافتہ باشد و اگرچہ علم تفصیلی ندارد مگر از علم اجمالی آن کمال بے خبر نیست، بنا بر آن درین جا مقصد از عدم علم عدم مطلق علم نبودہ بلکہ مراد از عدم علم، عدم علم تفصیل احوال است۔

مکتوب دوصد و شصت و یکم

حضرت امام درین مکتوب از فضائل نماز بحث میفرماید و از جامعیت آن بیان مینماید یعنی نماز مشتمل ارکان خمسہ و اصول پنجگانہ اسلام است زیرا کہ در نماز صوم و زکوٰۃ و حج و توحید کہ اصول اسلامی است ہمہ در نماز موجود اند چنانچہ در نماز ثنا کہ توحید و تسبیح بودہ در ابتدا و شہادتین کہ عبارت از توحید است در قعدہ ہائے اول و آخر خواندہ میشود، و تطہیر لباس کہ در آن معنی زکاۃ و حج موجود است از شرایط نماز می باشد بدلیل اینکہ زکاۃ و حج عبادت مالی است و در تہیہ و تطہیر لباس آن معنی پیدا است و ہکذا در نماز چیزے خوردہ نمی شود معنائے صوم نیز دران موجود می باشد و نیز حج طواف کعبۂ معظمہ است و در نماز توجہ بہ کعبہ موجود است۔ بنا بر آن نماز جامع تمام اصول اسلام است حضرت امام میفرماید کہ نماز معراج مومن است —— و مواجید علوم و معارف و ہر چہ از تنہا در بیرون نماز میسر شود منشاء آن ظلال و امثال است الخ یعنی در معراج سردارد و عالم برویت حق تعالیٰ مشرف شدہ برائے تابعان کامل آنحضرتؐ در نماز حالتے است کہ اگرچہ رویت نیست شبہ برویت است۔ و میفرماید کہ این دولت مخصوص باین امت است کہ بہ تبعیت پیغمبر خود باین کمال مشرف گشتہ اند الخ یعنی رویت معراج خاصہ آنحضرت است و حالتیکہ شبیہ معراج باشد نصیب امت آنحضرتؐ است ازین سبب نیز این امت را خیر الامم گفتہ می توانیم۔ و می فرماید جمعے ازین طائفہ کہ از حقیقت نماز آگاہ نیستند صوم را از صلوٰۃ افضل انگاشتہ اند الخ و میگویند کہ

Marfat.com

در صوم کہ ترک اکل و شرب است بصفت صمدیت و بے نیازی متحقق شدن است و در نماز بغیر و غیرت آمدن و عابد و معبود دانستن است و این معرفت شیخ اکبر است و از معارف سکریہ است کہ از کمالات نماز بے خبر است و ممکن را واجب میداند۔ حضرت امام میفرماید از عدم آگاہی حقیقت نماز است کہ جمع غفیر ازین طائفہ اضطراب خود را از سماع و نغمہ و وجد و تواجد جستند الخ یعنی چوں از تجلیات اصلیہ محروم اند و تجلیات نماز نیافتہ اند باین چیزہا طلب تجلیات ظلیہ می کنند حضرت امام میفرماید، ہر قدر فرق کہ درمیان نماز و نغمہ است، ہمان قدر فرق درمیان کمالاتیکہ منشاء آن نماز است و کمالاتیکہ منشاء آن نغمہ است باید دانست الخ یعنی آنہا کہ باسرار نماز مشرف نشدہ اند تسلی باین چیزہا می نمایند۔

و آنچہ میفرماید این کمالیست کہ بعد از ہزار سال بوجود آمدہ است الخ یعنی حقیقت صلوٰۃ را دانستن و تجلیات ظلیہ و اصلیہ را امتیاز دادن شیوۂ الف ثانی است، اولیائے کرام الف اول بعد از قرن اول و ثانی اکثر در معارف ظلیہ بودند و بعد از الف ثانی معارف اصلی از سر نو ظہور نمود زیرا کہ گذشتن الف را خاصیتے است عظیم در تغیر امور یعنی در امم سابقہ بعد از مرور الف پیغمبر اولوالعزمی مبعوث می گردید و درین امت چون نسخ و تبدیل نیست تا چار نسبت سابقان بہما طراوت و نضارت در متاخران جلوہ گر گشتہ است۔ پس در متاخران این امت علو نسبت است اگرچہ قلیل است و در متوسطان الف اول اگرچہ این نسبت بآن علو نیست لیکن تعداد شان زیاد است و اولیا بیشتر بودہ و گواہان عدل برین معنی حضرت عیسیٰؑ و حضرت مہدی است یعنی حضرت عیسیٰؑ و مہدی بعد از الف ثانی تشریف فرما میگردند و بزرگی عظیم دارند۔

تنبیہ: فرق معارف الف ثانی و معارف متوسطان را از معارف حضرت شیخ و معارف حضرت امام باید دریافت، زیرا کہ حضرت امام در کتب و رسائل خود نوشتہ است کہ طریقت و حقیقت خادمان شریعت اند۔ و نبوت افضل ولایت است و کمالات ولایت را نسبت بکمالات نبوت ہیچ مقدارے نیست و اکثر متوسطان حقیقت را مغز و شریعت را پوست گفتہ اند و ولایت

Marfat.com

افضل از نبوت پنداشتہ اند۔ مصرع بہ بین تفاوت رہ از کجاست تا بکجا

حضرت امام بحضرت میر نعمان مینویسد کہ اگر شوق کمالات مخصوصہ نماز بہ شما پیدا شود بعد از استخارہ ہا متوجہ این حدود شوند الخ یعنی وصول بحقیقت نماز و حصول کمالات آن منوط بہ صحبت فقیر است کہ بآں کمال مشرف است۔

تبصرہ: حضرت عروۃ الوثقی نائب اکمل حضرت امام دربارۂ محبوبیت و حقیقت صلوۃ میفرماید۔

بیت چکد مشک تر از دستم گر آن گیسو بدست افتد دمد صبح از گریبانم گر آن مہ در کنار آید

و دربارۂ وصول بحقیقت صلوۃ میفرماید کہ در آن وقت اقتدائے صلوۃ بصلوۃ مفہوم میگردد، اگرچہ حضرت عروۃ الوثقی اقتدائے صلوۃ را تفصیل ندادہ اند مگر شاید کہ مقصد از اقتدائے صلوۃ بصلوۃ تجلی عالم وجوب بودہ باشد کہ بطور ارکان نماز متمثل میگردد۔ یعنی در وقت قیام تجلی بصورت قیام و در وقت رکوع تجلی بصورت رکوع و در وقت سجود تجلی بصورت سجود مشہود میگردد، و نماز عارف مقتدی آن نماز بودہ باشد۔ واللہ اعلم۔

مکتوب دوصد و شصت و دوم

حضرت امام میفرماید، سخن از وفائے عہد سابق اندراج یافتہ بود الخ یعنی وفائے عہد سابق دو احتمال دارد: اول آنکہ مولانا محب علی میگوید، وعدہ کہ با تو کردہ بودم از توبہ و انابت بر آن ثابت می باشم۔ دوم آنکہ وعدۂ توجہ کہ تو بمن کردہ بودی بآن وفا کن۔ حضرت امام میفرماید کہ ارتباط ماجی است و نسبت ما انعکاسی بشرط آنکہ رشتہ این محبت گسستہ نشود الخ یعنی وصول فیض مرشد باندازۂ محبت مسترشدین است، در قرب و بعد تفاوت ندارد در ہر دو وقت حاصل میشود مگر تفاوت در سرعت و بطوء و سستی و علم بہ بعض خصوصیات طریق و عدم علم بہ آن موجود است چنانچہ مسترشدی کہ در حضور است سیر او در سرعت است و بخصوصیات طریق کما ینبغی میرسد و مسترشد غائب و بعید اگرچہ بکمال میرسد مگر سیر او باندازۂ مسترشد حضور سرعت ندارد و بعض خصوصیات طریق را نیز درک کردہ نمی توانند۔

Marfat.com

مکتوب دوصد و شصت و سوم

میان شیخ تاج کہ از خلفاے شیخ المشائخ حضرت خواجہ باقی باللہؒ از سفر حرمین شریفین تشریف آوردہ حضرت امام منتظر قدوم ایشان است حضرت امام در توقیت حقیقت کعبہ میفرماید کہ آن حقیقت فوق جمیع حقایق است الخ از فحواے فرمایش حضرت امام معلوم میشود کہ کمالات نبوت و ولایت ہر کدام داراے سہ مراتب می باشند۔

(۱) مرتبۂ ولایت صغریٰ کہ ولایت اولیا رست۔

(۲) مرتبۂ ولایت کبریٰ کہ ولایت انبیاے عظام است۔

(۳) مرتبۂ ولایت علیا کہ ولایت ملاءِ اعلیٰ است۔

(۱) مرتبۂ کمالات نبوت۔ (۲) کمالات رسالت۔ (۳) کمالات اولوالعزمی، و این کمالات متذکرہ را کمالات ثلاثہ نیز گویند۔

ناگفتہ نماند حقایق داراے ہفت مراتب می باشد۔ (۱) حقیقت محمدی (۲) حقیقت احمدی (۳) حقیقت ابراہیمی (۴) حقیقت موسوی۔ (۵) حقیقت کعبہ (۶) حقیقت قرآن (۷) حقیقت صلوٰۃ۔ این حقایق را حقایق سبعہ نیز گویند۔ چہار حقایق اول را حقایق کونی و سہ حقایق آخر را حقایق الٰہی گویند۔

تبصرہ: حقیقت کعبہ فوق حقایق کونی است. بواسطہ اینکہ حقیقت کعبہ ظہور تنزیہ خداوندیست و حقایق کونیہ ظہور تنزیہ صرف خداوندی نمی باشند حقیقت قرآن و صلوٰۃ فوق حقیقت کعبہ اند چنانچہ در مکتوب ۷۷ دفتر سوم تذکار رفتہ است۔

سوال: حضرت امام در مکتوبے حقیقت کعبہ را از شان اعلم بلند تر دانستہ اند و در دیگر حقیقت کعبہ را ظہور تنزیہ صرف او تعالیٰ دانستہ و حقیقت قرآن را عبارت از مبدأ و سعت و حقیقت صلوٰۃ را وسعت ذات او تعالیٰ دانستہ اند و حق تعالیٰ چنانچہ کہ بسیط است داراے

Marfat.com

لیزمی باشد۔ باستناد این آیہ شریفہ ان اللہ واسع علیم و دراین جا نیز حضرت امام حقیقت کعبہ را بطور تنزیہ صرف خداوندی گفتہ اند حقیقت این موضوع چگونہ خواہد بود؟

جواب: ہر مقام و حقیقت دارائے ظل و اصل می باشد۔ بنا برآن ہر مقام و حقیقت بہ تناسب ہمان مرتبہ منکشوف میگردد، باین ملحوظ در فرمایش قبلی و بعدی حضرت امام کدام اعتراض وارد نمیگردد بلکہ صرف اختلاف احوال و مقامات است یعنی در فرمایش قبلی شان بیان تظلال حقیقت کعبہ بودہ و در فرمایش بعدی شان بیان اصل حقیقت کعبہ است۔

سوال: افضلیت با آنحضرتؐ است و یا بہ کعبۂ معظمہ؟

جواب: حقیقت کعبہ اگرچہ از حقیقت محمدیؐ بلند تر است مگر اینقدر است کہ عروجات آنحضرتؐ لاانتہای است و کعبہ از حقیقت خود بالاتر عروج ندارد۔ لہذا افضلیت بآن حضرتؐ میباشد و نیز ناگفتہ نماند کہ چون صورت کعبہ از مخلوقات حق تعالیٰ است و سبب ظہور تمام مخلوقات وجود مبارک آنحضرتؐ است، بنا برآن سردار دو عالمؐ افضل تمام خلائق است از تابعان کامل آنحضرتؐ کہ باثر متابعت آنحضرتؐ بہ عروجات آنحضرتؐ مشرف گردیدہ باشد کعبۂ معظمہ از فیوضات شان امیدوار است و نیز کعبہ معظمہ از مقام اصلی خود بالاتر عروجات ندارد۔ سردار دو عالمؐ بالاتر از حقیقت کعبہ عروجات لاانتہای دارند و تابع کامل آنحضرتؐ باثر متابعت آنحضرتؐ عروجات عالی دارند و بخصوصی عنصر خاکی تابدان بحد عروج می نماید۔

سوال: ازین بیان فوق معلوم میگردد کہ حقیقت کعبہ فوق تمام حقایق است و از بیان آنکہ حقیقت کعبہ را فوق شان دانستہ و قرآن را مبدأ وسعت و صلوٰۃ را خود وسعت فوقیت حقایق قرآن و صلوٰۃ مفہوم میگردد، این موضوع چگونہ خواہد بود؟

جواب: قبلا تذکر رفتہ است کہ فوقیت کعبہ معظمہ نسبت بہ حقایق کونی است و حقایق قرآن و صلوٰۃ از حقایق الٰہی است نہ از حقایق کونی، چنانچہ این تفصیل حقایق الٰہی در مکتوب دفتر سوم مکتوبات قدسی آیات تذکار یافتہ است و از آنجا حل مطلب خواہید نمود۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید عروجات دنیاوی از حقایق کونی بالا نمیرود مگر در نماز الخ حقایق کونی عبارت از ظہورات مراتب وجوب است نہ خود مراتب وجوب، شہود ظہورات مراتب وجوب در دنیا میسر بودہ اما شہود خود مراتب وجوب و وصول بآن بدون نماز خاصۂ آخرت است۔ معاملات برزخ صغری وکبری وحالات موت عارفان از حالت نماز بلند است بدلیل اینکہ موت آغاز معاملات آخرت است ومعاملات آخرت نسبت بمعاملات دنیاوی فوقیت وبرتری دارد۔ بیت

متاعی کہ ازین راہ گذر می برند لب خشک ومژگان تر می برند

حضرت امام میفرماید فقیر تمام دنیا را کہ ملاحظہ می نماید خالی محض می یابد الخ یعنی در دنیا صرف ظہورات مطلوب است نہ خود مطلوب از اینجا است کہ گفتہ ناگفتہ نماند کہ وصول بخود مراتب درین نشانہ نصیب بعض اولیائے کرام میگردد ودر نماز بآن مشرف می شوند اما این طور بزرگان اقل قلیل

تذکرہ: ظہور شے تمثال شے است نہ خود شے۔

مکتوب دوصد و شصت و چہارم

حضرت امام میفرماید بذکر اسم ذات تعالی وتقدس بے ملاحظہ اسما وصفات اشتغال نامعاملہ بحیرت انجامد الخ یعنی بآن مرتبہ مقدسہ نائل آئی کہ در ادراک تو نگنجد یعنی بمرتبہ ذات بحت برسی

تبصرہ: ملاحظہ اسما وصفات بسی اوقات باعث ظہور احوال ومواجید گردیدہ عارف از عروج باز میدارد ونیز در احوال احتمال وقوع خطا منصور است بنابرآن ملتفت احوال نباید شد۔

مکتوب دوصد و شصت و پنجم

حضرت امام میفرماید آرزوے عزلت نمودہ بودند الخ یعنی بشیخ عبدالہادی توصیہ میفرماید کہ اگر آرزوے عزلت دارید از اغیار عزلت بجوئید نہ از یار۔ ونیز ہدایت میدہند کہ در عزلت حتی الامکان سعی بعمل آید تا حقوق بنی نوع از قبیل عیادت مریض، نماز جنازہ واجابت دعوت ترک نہ گردد۔

Marfat.com

باقی اوقات را با نقطاع و عزلت سری نمایند۔ وہکذا توصیہ میفرماید کہ در عزلت تصحیح نیست
شرط است تا عزلت را بہ لوث اغراض عاجلہ ملوث نسازند الخ یعنی باید در عزلت مقصد شما صرف
جمعیت باطن بودہ باشد نہ شہرت و ظہور خوارق و کرامات۔ و آنچہ میفرماید بتحمل کہ حقیقت نیت
میسر شود الخ یعنی حقیقت نیت بعد از تزکیہ نفس دستیاب میشود، قبل از تزکیہ نفس صورت نیت
است نہ حقیقت نیت۔

س: حضرت امام چلہ را بدعت و اعتکاف را سنت موکدہ میدانند و در اینجا عزلت را
مجاز دانستہ اند این موضوع چگونہ خواہد بود؟

جواب: عزلتی را کہ حضرت امام جواز دادہ اند غیر از چلہ ہای معروفہ است زیرا کہ در چلہ ہای
معروفہ ترک عیادت و دعوت وغیرہ معمول است۔ اما در عزلت ترک آنہا نمی باشد و نیز اگر شخص عزلت
نشین بہ نیت قضاے اعتکاف ہائے قضا شدہ بنشیند عامل سنت خواہد بود

مکتوب دوصد و شصت و ششم

حضرت امام بہ مخدوم زادگان از کم خدمتی خویش تذکار و بمعارف آگاہ خواجہ حسام الدین احمد
کہ بخدمت مخدوم زادگان اشتغال دارند دعا میکنند و میفرماید تصور نکنند کہ از وصیت لازم
ایشان ذہولی واقع شدہ است الخ یعنی چون حضرت شیخ المشائخ بہ حضرت امام تربیہ مخدوم زادگان
را وصیت نمودہ بودند، بنابر آن حضرت امام برائے مخدوم زادگان می نویسد کہ منتظر امر شما ہستم
و وصیت ایشان را فراموش نکردہ ام و الحال قبل از تعلیم طریقہ بعض مسائل اعتقادیہ بہ تفصیل
ذیل برائے مخدوم زادگان می نویسم۔ حضرت امام میفرماید، اللہ تعالیٰ بذات مقدس خود موجود است
و یگانہ است الخ یعنی ہستی حق تعالیٰ بعروض وجود محتاج نیست بلکہ ذات او تعالیٰ بذات خود
موجود است بخلاف ماہیت ممکن کہ ہستی آن بعروض وجود نیاز مند است و حق تعالیٰ در ذات و
صفات و افعال خود یگانہ است۔ زیرا کہ ذات او تعالیٰ قدیم و ذات ممکنات حادث است

Marfat.com

وصفات اوتعالیٰ قدیم وکامل اندوصفات ممکنات حادث وناقص اندوفعل اوتعالیٰ کہ عبارت از تکوین است قدیم بودہ واثرات آن مثل تخلیق وترزیق واحیاوامانت وغیرہ حادث می باشند وتخلیق اوتعالیٰ مجرالعقول است چنانچہ تخلیق آسمانہا ازفہم وعقل ما بلند است۔ وآنچہ میفرماید مشارکت اسمی از مبحث خارج است الخ یعنی وجودوصفات وافعال بندہ بہ وجودوصفات وافعال وتعالیٰ ا صرف مشارکت اسمی دارند ورنہ صفات ووجودوافعال بندہ کجا وآن صفات ووجودوافعال کجا؟ زیراکہ آن وجود قدیم ومبدأ تمام کائنات واین وجود ناقص وحادث است وآن صفات قدیم وکامل واین صفات ناقص وحادث اندوآن افعال مبدأ آسمانہا وزمین ہا واین افعال درمقابل آنہا نسج عنکبوت است۔

وآنچہ میفرماید صفت العلم اوتعالیٰ صفتی است قدیم کہ ہرگز تعدد وتکثر درآن راہ نیافتہ است الخ یعنی تعلقات متعددہ ندارد بلکہ یک تعلق است کہ معلومات ازل وابد ہمان یک تعلق منکشف است زیراکہ تعدد تعلقات تعدد آنات وزمانہ میخواہد ودرآنجا کہ ذات اوتعالیٰ است زمانہ وجود ندارد وآن تعلق نیز یک تعلق مجہول الکیف است مثل خود صفت العلم کہ بے چون بیچگونہ است تعلق آن نیز بیچون است۔

تنبیہ: حضرت امام درمکتوبے میفرماید کہ تمام ممکنات ومعلومات باوتعالیٰ معلوم وحالانکہ علم اوتعالیٰ باعالم وسائر معلومات ہیچ تعلق ندارد واستیعاد این مطلب را بہ آئینہ صورتیکہ درآئینہ ظاہر است توضیح فرمودہ است یعنی صورتیکہ درآئینہ نمایاں است آئینہ را بآن صورت ہیچ تعلق نمی باشد باآنہم صورت درآئینہ نمایاں است وہمچنان علم اوتعالیٰ بعالم ہیچ تعلق ندارد باز ہم ہمہ چیز باوتعالیٰ معلوم است۔ ناگفتہ نماند کہ فرمایش قبلی حضرت امام دریک وقت وفرمایش ثانی شان دروقت دیگر است کہ دراول فرمود کہ یک تعلق است ودرثانی فرمود کہ ہیچ تعلق ندارد۔ وآنچہ میفرماید یک کلام بسیط است کہ ازل تا ابد ہمان یک کلام گویا ست یعنی صفت الکلام اوتعالیٰ از حروف واصوات مرکب نیست بلکہ یک معنی ونور بسیط است کہ

Marfat.com

بذات اوتعالی است وتمام کتب منزلہ تعبیر آن معنی بسیط است۔

تبصرہ: اگر فکر کنیم کلام نفسی بندہ نیز از حروف وصوت مرکب نیست مثلاً شخصے سرگذشت کدام واقعہ را بیان میفرماید در جملات بیانیہ او تقدیم وتاخر موجود است اما آں معنی کہ در ذہن وخاطرۂ اوست کہ عبارت از مفہوم وموضوع این قصہ وبیان است دران ہیچ تقدم وتاخر وترکیب وجود ندارد۔

وآنچہ میفرماید وہمچنیں یک فعل است کہ مصنوعات اولین وآخرین ہماں یک فعل بوجود می آید الخ یعنی صفت تکوین کہ صفت ازلی اوتعالی بودہ وفعل اوتعالی است یک فعل قدیم است کہ تعدد وتکثر در آں وجود ندارد تخلیق وترزیق واجاد واماتت وغیرہ ظلال آں فعل قدیم اند بنا بر آں وجودیہ کہ تجلی تخلیق وترزیق وغیرہ را تجلی افعال دانستہ اند اشتباہ کردہ اند تجلی ظلال فعل را تجلی فعل دانستہ اند یعنی تجلی ترزیق وتخلیق وغیرہ تجلی آثار فعل اوتعالی است نہ تجلی فعل اوتعالیٰ۔

وآنچہ میفرماید تجلی افعال وصفات نزد فقیر بے تجلی ذات اوتعالیٰ متصور نیست الخ یعنی در وقت ظہور ظلال تجلی فعل وصفت از ہمدیگر جدا است ودر وقت وصول بخود فعل ویا بخود صفت تجلیات ثلاثہ یکجا موجود اند وجدائی از ہم دیگر ندارند، چنانچہ اگر سالک بشہود ظلال فعل وباطلال صفت برسد در آں وقت تجلی فعل را جداگانہ وتجلی صفت را جداگانہ مشاہدہ نماید۔ اما جینکہ بمشاہدۂ خود فعل ویا خود صفت مشرف گردد آنگاہ تجلیات ثلاثہ را یک جا مشاہدہ خواہد کرد۔ زیرا کہ فعل وصفات اوتعالی بذات اوتعالیٰ معیت داشتہ انفکاک خارجی در بین صفات وفعل و ذات اوتعالی موجود نیست یعنی زائد بودن صفات از ذات بلا کیف است، تمیز آں حدت بصیرت میخواہد کہ این نعمت نصیب کمل اولیاء است۔ تجلیات ثلاثہ عبارت از تجلی فعل وصفات وتجلی ذات اوتعالی میباشد۔ وآنچہ میفرماید اوتعالی محیط اشیا بودہ قرب ومعیت با یشان دارد الخ یعنی احاطہ وقرب ومعیت اوتعالی بے کیف است در ادراک نمی گنجد۔ وآنچہ میفرماید از بعض عبارات صوفیہ اگرچہ معنائے اتحاد مفہوم میشود کہ گفتہ اند اذا تم الفقر فہو اللہ وحالانکہ این عبارت خلاف مراد ایشان است الخ یعنی آنہا گفتہ اند وقتیکہ تمام گردد فقر پس فقط خدا است یعنی عارف

Marfat.com

خدا بیشود اما نہ چنان است بلکہ تعبیر آں این است کہ چوں فقر تکمیل گردد و در بحر فنا مستغرق غیر ذات بحت او تعالیٰ مشہود او نمی ماند و تمام مکونات و عالم امکان از شہود عارف می برآید و این عبارت معنی آنرا نمی دہد کہ عارف بخدا متحد و خدا گردد کہ آن الحاد و زندقہ است۔

وآنچہ میفرماید آن صوفیہ وجودیہ کہ تنزلات خمسہ را اثبات نمودہ اند نہ از قبیل تغیر و تبدل است الخ یعنی مقصد صوفیہ وجودیہ این نیست کہ ذات مقدس او تعالیٰ از مرتبہ تنزیہ ولا تعین تنزل کردہ بصورت علم اجمالی و یا تفصیلی و عالم ارواح و عالم مثال و یا عالم اجساد متمثل گردیدہ است بلکہ این تنزلات خمسہ را ظہورات کمالات او تعالیٰ میدانند و میگویند کہ حق تعالیٰ باین پنج قسم ظہورات نمایان گردیدہ است، چنانچہ کہ اگر در مقابل یک شخص چندین آئینہ ہائے مختلف رنگ گذاشتہ شود شخص مذکور بچندین رنگ ہائے مختلف نمایان خواہد شد و اصل ذات آن شخص بحال خود بودہ ہیچگونہ تغیر و تحولی در آن رخ نخواہد داد۔ بدلیل اینکہ اصل شی دیگر است و ظہور شے دیگر، چنانچہ در آئینہ صورت زید را مشاہدہ می نمائیم کہ آنرا ظہور زید گویند نہ وجود زید پس ذات بیچون او تعالیٰ نیز بصورت تنزلات خمسہ ظہور فرمودہ و نمایاں گردیدہ اما آں ظہور خود او تعالیٰ نیست بلکہ ظہورات کمالات و او تعالیٰ است۔ حضرت امام در این فرمایش خود وجودیہ را از کفر خلاص دانستہ نہ آنکہ مدح آنہا کردہ است

حضرت امام میفرمایند این سخن بر این فقیر بسیار گران است الخ یعنی بعض ناقصان گفتہ کہ حق تعالیٰ در معرفیت خود بعالم احتیاج دارد این گفتار و تعبیر گمراہانہ آنہا از نارسائی شان می بدلیل اینکہ حق تعالیٰ از تخلیق و ایجاد عالم عارفیت مخلوق را خواستہ است نہ معرفیت خود مسلم است کہ معرفت بندہ برائے سعادت خود بندہ است و از ین معرفت مخلوق بحق تعالیٰ ہیچگونہ منفعتی متصور نیست چنانچہ حق تعالیٰ میفرمایند ان اللہ لغنی عن العالمین، و اگر تمام عالم عارف شوند در قدسیت او تعالیٰ ہیچگونہ از دیادی بوجود نمی آید و ہکذا اگر تمام عالم جاہل و گمراہ گردند بالوہیت و کبریائی و عظمت او تعالیٰ ہیچگونہ نقصی عاید نخواہد شد۔ اما بندگان را برائے سعادت آنہا بعض عبادات کہ مفاد آنہا است مکلف گردانیدہ و برائے او تعالیٰ ہیچ منفعت عاید نیست

Marfat.com

بیت ازاں طرف نہ پذیرد کمال او نقصان ازیں طرف شرف روزگار من باشد

بیت من نمی خواہم کہ از مخلوق خود سودے کنم بلکہ بر خلق جہان جودے کنم

وآنچہ میفرماید، این صفات ثمانیہ در خارج موجود اند نہ آنکہ در علم موجود اند و در خارج نفس ذات اند الخ یعنی صوفیہ وجودیہ و فلاسفہ و معتزلہ گمان کردہ اند کہ صفات ثمانیہ وجود علمی دارند و مفہوم و معنی آن غیر مفہوم و معنائے ذات مقدس او تعالیٰ است اما در خارج عین ذات اند و وجود خارجی جداگانہ ندارند چنانچہ انسان و ناطق کہ تغایر مفہومی دارند و لے مصداق شان یکے است۔ حضرت امام این نظریہ را تردید کردند و میفرمایند کہ اگر صوفیہ وجودیہ بوجود خارجی صفات قایل نشوند، در حملہ نفی کنندگان و منکران صفات ثمانیہ محسوب میگردند۔ زیرا کہ منکران صفات نیز بہ تغایر مفہوم صفات از مفہوم ذات او تعالیٰ قایل اند و نمیگویند کہ مفہوم علم و قدرت عین مفہوم او تعالیٰ است بلکہ میگویند کہ صفات با ذات او تعالیٰ اگرچہ تغایر مفہومی دارند مگر مصداق شان واحد است و صفات وجود ندارند و تنہا ذات مقدس است کہ در خارج موجود است و بس، پس صوفیہ وجودیہ اگر بوجود خارجی صفات قائل نشوند با تند معتزلہ و حکمائے یونان می گردند۔ بنا بر آن حضرت امام قول آنہا را تردید میکند و میفرماید کہ صفات ثمانیہ او تعالیٰ در خارج موجود اند و ذات مقدس او تعالیٰ وجود جداگانہ غیر از وجود صفات دارد چون زیادتی صفات از ذات در خارج یک امر بلا کیف بودہ وحدت نظر میخواہد کہ صفات را از ذات مقدس متمایز نبیند و تا قصان چون باین مرتبہ مقدسہ نرسیدہ اند، ناچار صفات را در خارج عین ذات پنداشتہ اند۔ وآنچہ میفرماید، امام غزالی ازین راہ تکفیر ابن سینا و فارابی را نمودہ است الخ یعنی ابن سینا و غیرہ بقدم بودن عقول عشرہ و نفوس فلکیہ و ہیولیٰ و صورت و آسمانہا و آنچہ در آنہا است معتقدند و میگویند کہ حق تعالیٰ علت تامہ است و در وقت وجود علت تامہ وجود معلول ضروری ست بنا بر آن میگویند عقل اول کہ معلول اول است بالایجاب و بدون ارادہ و اختیار از حق تعالیٰ صادر شدہ و عقل اول چون حدوث ذاتی و قدم زمانی دارد دارائے دو جہت است، بنا بر یک جہت او عقل دوم از وے صادر شدہ و بجہت دیگرے او فلک

Marfat.com

اول از وے صادر شدہ است علی ہذا القیاس تا بہ عقل عاشر و فلک تاسع ہمہ را قدیم میدانند اما این گفتار شان قرین حقیقت نیست اختراع وہم آنہا است و آنچہ حضرت امام میفرماید، کہ او تعالی قدیم و ازلی است و غیر او را قدیم و ازلیت ثابت نیست تردید قول حکما است حضرت امام میفرماید، کہ قول ابن عربی را از ظاہر معروف باید داشت الخ یعنی مراد ابن عربی این خواہد بود کہ ارواح کاملین نسبت بارواح دیگران قدامت کمالی دارند و در کمال پیشقدم است و دیگران پسر و ایشان اند نہ آنکہ قدم زمانی داشتہ و حادث نمی باشد زیرا کہ ممکنات بہ تمامہا اگر اجساد است و یا ارواح مسبوق بہ ارادہ او تعالی بودہ و حادث می باشد، و قتیکہ مسبوق بارادہ باشند خواہ مخواہ حادث می باشند۔ حق تعالی قادر مختار است از شائبہ ایجاب و بے اختیاری و منزہ اضطرار مبرا است و یا مراد ابن عربی آنست کہ ارواح کاملین مظہر انوار قدیم می باشند۔ و آنچہ میفرماید، این بے خردان واجب تعالی را معطل و بیکار دانستہ اند الخ یعنی فلاسفہ معتقد اند کہ عقل اول بر سبیل ایجاب و بدون اختیار از حق تعالی صادر شدہ و از عقل اول عقل ثانی و فلک اول بالایجاب صادر شدہ و علی ہذا القیاس تا بہ عقل عاشر کہ آنرا عقل فعال و موجد حوادث میدانند۔ حاصل فرمودہ حضرت امام آنکہ آنہا می یابد کہ بخدا رجوع نکنند و بہ عقل فعال رجوع کنند، اما چون عقل فعال را ہم فاعل بالایجاب میدانند یا وہم رجوع کردہ نمی توانند۔ زیرا کہ عقل فعال ہم صاحب اختیار نمی باشد، بنا بر آن آنہا مولا ندارند زیرا کہ خداوند میفرماید کہ کفر مولا ندارند۔

تنبیہ: عقل فعال و عقول دیگر اختراع فکر آنہا ست و یک عقیدہ باطل می باشد و آنچہ میفرماید، تا نا کہ بخطائے کشفی معذور داشتہ اند الخ یعنی اگرچہ از عبارات شیخ ابن عربی نیز ایجاب معلوم میشود و این یک امر خلاف واقع و ثابت اضطرار او تعالی است مگر چون شیخ از مقبولان است شاید کہ حق تعالی بہ خطائے کشفی او را معذور بدارد۔ مگر تقلید مکشوفات شیخ ناجائز است و اکثر مکشوفات شان مخالف عقائد اہل سنت و جماعت است۔ و آنچہ میفرماید اسباب و وسایط را روپوش فعل خود ساختہ است بلکہ اسباب را دلائل ثبوت فعل خود کردہ است الخ یعنی مردم

Marfat.com

در استعداد و لیاقت خود مختلف اند بنا بر آن اسباب و وسائط در نزد بعض از قبیل علمائے ظواہر و عوام روپوش قدرت است و در نزد دیگران یعنی در نزد صاحبان کشف و اہل فراست مثبت و مظہر قدرت اوتعالیٰ است، زیرا کہ آنہا در افعال قدرت اوتعالیٰ را مشاہدہ می کنند۔ و آنچہ میفرماید، این فقیر نزاع فریقین را بنزاع لفظی عاید داشتہ الخ یعنی اہل حق ممکنات را مخلوق او تعالیٰ میدانند و آنہا ممکنات را ظہورات گفتہ۔ بنا بر آن در حقیقت نزاع شان لفظی است کہ ظہور ایشان را آنہا مخلوق می گویند و مخلوق آنہا را ایشان ظہور نام نہادہ اند۔

و آنچہ میفرماید، جمعے کمال را در رفع اسباب میدانند الخ یعنی این طائفہ نارسیدہ اسباب را از نظر انداختہ و کمال را در رفع اسباب پنداشتہ اند و حقیقت آنست کہ اسباب را از نظر نباید انداخت و مسببات را توسط اسباب باید جست باقی ماند تاثیر اسباب کہ موقوف بہ ارادۂ اوتعالیٰ است و اسباب بدون تاثیر قدرت اوتعالیٰ موثر نمی باشند۔ چنانچہ حضرت مولانا میفرماید۔ بیت

از مسبب می رسد ہر خیر و شر نیست اسباب و وسائط اے پسر

یعنی مولانا میفرماید اسباب مؤثر نیست، باید دانست کہ مراعات اسباب منافی توکل نیست چنانچہ یعقوب علیہ السلام مراعات اسباب را با تفویض امر بحق جل و علا توکل فرمودہ اند و اسباب بدون تاثیر قدرت مؤثر نیست چنانچہ آتش خلیل علیہ السلام را نسوختانیدہ۔

منقول است کہ خلیفہ ثانی سیدنا حضرت عمرؓ عدۂ را دیدند کہ عاطل و بیکار نشستہ اند و خود را متوکلین نامیدہ اند حضرت خلیفہ فرمودند کہ شما کاہل و بیکار ہستید، متوکل آنرا گویند کہ یکدانہ تخم گندم را در زمین انداختہ و توکل بخدا نمودہ کہ آنرا ہفت صد دانہ بگرداند۔

کلام شیخ محی الدین ابن عربی نیز تمایل بایجاب دارد کہ گفتہ ایمان و اعمال صالحہ مظہر اسم الہادی است و کفر و معاصی مظہر اسم المضل است چنانچہ اشراق و اضائت مظہر آفتاب است اما با اختیار آفتاب بودہ بالایجاب بظہور پیوستہ است۔ از ظاہر عبارت شیخ اکبر چنین معلوم میشود

Marfat.com

کہ ہدایت از اسم الہادی بر سبیل ایجاب و بدون اختیار ضلال است از اسم المضل بدون ارادۂ او تعالیٰ بظہور می پیوندد، این قول شیخ نیز از سکر است۔

وآنچہ میفرماید، عادت اللہ براین جاری شدہ است کہ ہر قصد و ارادہ را کہ بندہ میکند حق تعالیٰ آنرا ایجاد می کند الخ یعنی فعل بندہ مربوط بہ دو عوامل است: اوّل کسب آن فعل بواسطۂ صرف قدرت بندہ است در صدور آن فعل۔ دوّم تخلیق او تعالیٰ مر آن فعل را۔ چون بندہ بہ ارادہ و اختیار خود قدرت خویش را صرف امور حسنات و یا سیئات می نماید ازین سبب مورد مدح و ذم قرار میگیرد و مستحق عذاب و ثواب میگردد۔

خلاصہ کاسب فعل خود بندہ و خالق آن حق تعالیٰ است۔ ناگفتہ نماند کسب بندہ اگرچہ موثر کامل نبودہ را از روے عادت حق تعالیٰ تخلیق او تعالیٰ بعد از کسب بندہ بآن فعل ارتباط پیدا می کند بنا بر آن بندہ ماخوذ و مثاب میگردد و کسب او یک اندازہ موثر است۔

وآنچہ میفرماید، بخلاف آنچہ بعض مشائخ گفتہ اند الخ یعنی بعض مشائخ دخول جنت را مربوط بہ فضل پنداشتہ اند نہ باسلام درحالیکہ دخول دوزخ مربوط بہ کفر و دخول جنت وابستہ بایمان می باشد و اگر دخول بہشت را مربوط برحمت بودی باشد کہ دخول نار را مربوط بہ غضب بدانیم و آن خلاف واقع است بلکہ مربوط بہ کفر است۔

وآنچہ میفرماید، کہ مومنان حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ را در آخرت در بہشت خواہند دید الخ یعنی شرف دیدار او تعالیٰ بآیت کریمہ و احادیث شریفہ بثبوت رسیدہ زیرا کہ جنت و چشم اہل جنت لیاقت آن دیدار را داشتہ و چشم دنیا آن لیاقت را ندارد۔ زیرا کہ چشم دنیا از عدم ساختہ شدہ و چشم آخرت اثر تجلیات صفات و شیونات او تعالیٰ است و عدم در آن ضعیف است، لہذا در بین چشم دنیا و چشم آخرت فرق زیاد موجود است، زیرا کہ چشم دنیا از عدم ساختہ شدہ۔

وآنچہ میفرماید، این مسئلہ ایست الخ یعنی مسئلہ رویت او تعالیٰ در آخرت مسئلہ ایست کہ ازان تمام طبقات اسلامی و غیر اسلامی باستثناے اہل سنت و جماعت منکرند۔ یعنی

Marfat.com

یعنی ہفتاد و دو گروہ دیگر از مسلمانان نیز منکر رویت او تعالیٰ بودہ و غائب را بر شاہد و آخرت را بر دنیا قیاس نمودہ اند یعنی چشم آخرت را مماثل چشم دنیا پنداشتہ اند و نمی دانند کہ رویت او تعالیٰ بے کیف و بے جہت است و تمام وجود بہشتیان کار چشم را میدہد۔ بنا بر آن دراں رویت ظرف و یا مکان و مقابلہ قطعاً وجود ندارد۔

و آنچہ میفرماید، حتی کہ شیخ محی الدین ابن عربی رویت را بہ تجلی صوری فرو دمی آرد الخ یعنی شیخ می گوید کہ حق تعالیٰ بصورت انسان و یا چیزے دیگر از مخلوقات متمثل گردیدہ و مؤمنان آن تمثیل را خواہند دید۔ ازیں قول شیخ نیز انکار رویت لازم می آید، اگرچہ شیخ منکر رویت نیست زیرا کہ اگر منکر می بود باید از اصل رویت انکار می کرد حاجت بہ تاویل تجلی و تمثیل نبود، اما چون رویت تجلی و تمثیل رویت حق تعالیٰ نبودہ بنا بر آن قول شیخ نیز با نکار راجع میگردد۔ اما چون گفتار شیخ خطائے کشفی است شیخ را ملامت نباید داشت۔

و آنچہ میفرماید کہ اگر معتزلہ رویت را بمرتبہ تنزیہ مقید نمی کردند و رویت تجلی صوری را رویت می گفتند الخ یعنی انکار معتزلہ از رویت مرتبہ تنزیہ است نہ از رویت تجلی زیرا کہ در رویت تجلی استبعاد وجود ندارد۔ چہ تجلی یک امر مصور و در مقابل چشم واقع میشود و مرتبہ تنزیہ چون از جسمیت و صورت برتر است و مکانی نمی باشد بنا بر آن رویت آن مرتبہ از عقول معتزلہ بلند است کہ سبب انکار آنہا گردیدہ یعنی اگر معتزلہ رویت را بمرتبہ تنزیہ مقید نمی کردند انکار رویت نمی نمودند زیرا کہ رویت تجلی استبعاد عقلی ندارد اما در رویت او تعالیٰ استبعاد عقل موجود است کہ حق تعالیٰ جسمانی و مکانی نبودہ و در مقابل چشم نمی آید۔ پوشیدہ نماند کہ جملہ اگر معتزلہ رویت را بمرتبہ تنزیہ مقید نمیکردند مقولہ حضرت امام است نہ مقولہ شیخ اکبر و محشی سہو کردہ است کہ آنرا بہ شیخ اکبر حوالہ نمودہ است۔

و آنچہ میفرماید، عقل ہر چند حجت است اما در حجتیت تا تمام است الخ یعنی عقل اگرچہ دارائے قوہ ممیزہ بودہ و بواسطۂ حواس حُسن و قبح اشیاء را تمیز نمودہ بتواند اما در امور غیبیہ از قبیل

Marfat.com

وجود بہشت ودوزخ ووجود ذات مقدس وصفات کاملۂ او تعالیٰ گمراہ محض می باشد وادراک این معارف از استعداد او بلند واز قوت او خارج است وبدون تبلیغ انبیاے عظام عقل در ادراک مرضیات ونامرضیات او تعالیٰ قاصر وعاجز است۔ مصرع

از فلسفی چہ پرسی اسرار کبریا را

ناگفتہ نماند کہ مقصود از بعض تشریحات مکتوبات قدسی آیات توضیح مطالب تصوفی است کہ اکثر علماے کرام آنرا درس نمی گویند وحتی درین مطالب وبہ موضوعات تصوفی علاقہ نمیگیرند وبعض مسائل محتویات مکتوبات شریف کہ مسائل عقائد است علماے کرام بآن مہارت کامل دارند ودرعین حال تدریس آن را نیز می نمایند۔ بنابرآن بہ تذکار نکات چند اکتفا گردید وتر مسائل عقاید بحث بسیار بعمل نیاید۔

مکتوب دوصد وشصت وہفتم

حضرت امام میفرماید اسرار ودقایق کہ فقیر بآن متمیز است شمہ ازان بظہور نمیتوان آورد الخ یعنی مسائل تصوف بدو نوع منقسم گردیدہ۔

اول مسائل معارف است، چنانچہ معرفت توحید وجودی وشہودی وبیان معرفت ذات وصفات او تعالیٰ ومعرفت جذبہ وسلوک، فنا وبقا وبیان صفات نفس انسانی وبیان کمالات اجزاے انسانی۔ دوم اسرار است۔ چنانچہ اسرار متشابہات ومقطعات قرآنی کہ ہمہ رموز واسرار است دربین حق تعالیٰ وحضرات انبیاے عظام۔ چون معاملہ اسرار ورموز است لہذا افشاے این مسائل را مجاز ندانستہ اند۔

پوشیدہ نماند بعض اولیاے کرام بہ سبب متابعت انبیاے عظام باین اسرار واقف گشتہ اند اما نشر وبیان آنرا منافی حفظ اسرار میدانند ونشر نمی کنند۔

منقول است کہ روزے مخدوم زادہا یعنی فرزندان حضرت امام ربانی از حضور مبارک شان

Marfat.com

بیان شرح متشابہات ومقطعات رامطالبہ نمودند وبعرض رسانیدند باہمہ صاحب اسرارم وآنرا پوشیدہ نگاہ میداریم۔ حضرت امام فرمودند کہ بیشک شما صاحب اسرارید اما شیطان لعین بہرجاے خود را رسانندہ می تواند لہذا خوف آن می رود کہ مبادا این اسرار را شنیدہ و افشاء نماید۔ مخدوم زادہ ہا اصرار داشتند کہ چوں حق تعالیٰ قوت دفع شیطان لعین را بشما عنایت کردہ اورا از حاضر شدن این مجلس دفع نمائید۔ دراین اثنا وضعی رخ داد کہ ہمہ درک نمودند کہ شیطان لعین حاضر شدہ نمی تواند پس ازان حضرت امام بہ تشریح حرف ق کہ از مقطعات قرآنی است شروع فرمودند بعد از شمہ بیان حاضرین ہمہ از خود بے خود و بے ہوش گشتند و تاب سماع آنرا نیاوردند۔

تذکرہ: این وقت، وقت ابتداء و توسط احوال مخدوم زادگان بودہ زیرا کہ در مرتبہ انتہا حضرات مخدوم زادہ گان نیز با درک این اسرار واقف گردیدہ اند۔

وآنچہ میفرماید چوں امر محدث در طریقت پیدا شد راہ فیوض و برکات آن طریق مسدود گشت الخ یعنی مخدوم زادگان قرزندان حضرت شیخ المشائخ میل بہ سماع داشتند بنا بر آن حضرت امام ایشان را بتاکید و مبالغہ منع میفرمایند کہ سماع و نغمہ چنانچہ مخالف سنت سنیہ است ہمچنان مخالف طریقہ پیران سلسلہ علیہ نقشبندیہ می باشد آنرا مرتکب نباید شد۔

مکتوب دوصد و شصت و ہشتم

حضرت امام میفرماید، علمیکہ از انبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام باقی ماندہ است دو نوع است، علم احکام و علم اسرار الخ پس عالمیکہ دارائے این دو علم باشد وارث گفتہ میشود و شخصے کہ دارائے این دو علم نباشد وارث گفتہ نمی شود۔ یعنی کسیکہ تنہا دارائے علم احکام بودہ از علم اسرار بہرہ نداشتہ باشد وارث گفتہ نمی شود۔ بدلیل اینکہ وارث در تمام متروکات مورث حق داشتہ می باشد۔ لہذا کسیکہ از بعض متروکات مورث حصہ بگیرد و از بعض متروکات بے بہرہ بماند

Marfat.com

آن شخص وارث گفتہ نمی شود بلکہ بمنزلہ غریم وصاحب قرض می باشد۔

وآنچہ میفرماید، اکثر مردم گمان دارند کہ علم اسرار عبارت از علوم توحید وجودی وشہودی وحدت در کثرت است۔ وحالانکہ این مرتبہ از ابتداء ولایت است ومنتہیان اولیاء را زین معرفت برتر اندچہ رسد بانبیاے عظام۔ یعنی اسرار دو نوع است، یکے اسرار ولایت است ودیگرے اسرار نبوت۔ اسرار ولایت صغریٰ عبارت از معارف سکریہ است واسرار نبوت اسرارے است کہ از ادراک اکثر اولیا بلند است چنانچہ اسرار مقطعات ومتشابہات واسرارے کہ حق تعالیٰ با محبوبان خود عنایت فرمودہ است کہ در ولایت کبریٰ میسر است کہ ولایت انبیاے عظام است باز ہم کمالات ولایت انبیاے عظام در جنب کمالات نبوت شان مضمحل ومستور است چہ رسد بولایت اولیاے کرام۔

آنچہ میفرماید، جمعے از نارسائی بکمالات نبوت گفتہ اند کہ ولایت بہتر است از نبوت وجمعے دیگر گفتہ اند کہ ولایت نبی از نبوت او افضل است واین ہر دو فریق حقیقت نبوت را ندانستہ اند الخ یعنی بعض صوفیہ خیال کردہ اند کہ در ولایت چوں رویحق است ودر نبوت کہ عبارت از تبلیغ است رو بخلق می باشد بنا بر آن رویحق افضل است از بخلق۔ از مضمون فوق دو نظریہ موجود بودہ۔ در نظریۂ اول مطلق ولایت را از نبوت افضل دانستہ اند ودر نظریہ دوم ولایت نبی را از نبوت او افضل پنداشتہ۔ اما در حقیقت این ہر فریق از کمالات نبوت بے خبر اند وندانستہ اند کہ در عروج نبوت نیز رویحق می باشد ودر نزول رو بخلق۔ اما عروج نبوت بہ کمالات اصلیہ است وعروج ولایت بکمالات ظلیہ۔ زیرا کہ ولایت صغریٰ در وقت حصول کمالات ظلیہ است کہ عبارت از ظلال صفات است وکمالات ولایت نبوت کہ ولایت کبریٰ است بخود صفات مقدسہ تعلق دارد وکمالات نبوت انبیاے عظام بذات بحت او تعالیٰ ارتباط دارد۔ پس نبوت انبیا از ولایت شان افضل است واز ولایت اولیا بطریق اولیٰ بہتر است۔

Marfat.com

پوشیدہ نماند کہ وصول بکمالات اصلیہ بدون طے کردن کمالات ظلیہ مربوط بہ صحبت انبیاے عظام است، چنانچہ صحابہ کرام آنحضرتؐ در ابتدا باین کمالات نایل گردیدہ اند و بعض اولیا بعد از طے نمودن کمالات ظلیہ بکمالات اصلیہ رسیدہ اند چنانچہ حضرت امام۔

حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ در ابتدا بکمالات اصلیہ رسیدن خاصہ صحبت آنحضرتؐ است علیہ الصلوٰۃ والسلام۔ اما ممکن است کہ بہ سبب کمال متابعت آنحضرتؐ صحبت عارف دیگرے نیز در ابتدا سبب وصول کمالات اصلیہ گردد۔ چنانچہ حضرت عروۃ الوثقیٰ در صحبت حضرت امام در ابتدا بکمالات اصلیہ رسیدہ است۔ سبحان اللہ حق سبحانہ بہ حضرت امام بکدام اندازہ متابعت را نصیب گردانیدہ است کہ تاثیر صحبت شان بشیہ سر دارد دو عالم است۔

وآنچہ میفرماید، مانا کہ صحو خواص را مماثل صحو عوام دانستہ سکر را بر آن ترجیح دادہ اند الخ یعنی بعض بزرگان صحو خواص را مانند صحو عوام پنداشتہ اند و نفہمیدہ اند کہ در صحو خواص باطن بحق می باشد و ظاہر بخلق۔ اما در صحو عوام باطن و ظاہر ہر دو بخلق می باشد و نیز خواص اگرچہ بعالم آمیختہ اند ولے آویختہ نیستند۔ اما عوام غیر گرفتار اند۔ بنا بر آن صحو عوام دیگر است و صحو خواص دیگر۔ و ہکذا سکر خواص عبارت از فنا است و سکر عوام عبارت از جنون و دیوانگی است۔

وآنچہ میفرماید، صحو آن مرتبہ نیز ممتزج سکر است الخ یعنی صحو ولایت صحو خالص نمی باشد سکر در آن ممتزج است و صحو مقام نبوت صحو خالص است۔

وآنچہ میفرماید گروہی ازین طائفہ ملائکہ عالین را از انبیاء افضل گفتہ اند الخ یعنی آنہا ولایت را از نبوت افضل می پندارند۔ لہذا ملاء اعلیٰ را کہ ولایت شان از ولایت نبوت بلند تر می باشد بہ نسبت انبیاے عظام بہتر گفتہ اند۔ چنانچہ امام غزالی و امام الحرمین۔

تبصرہ: ولایت انبیاے عظام معارف صفات او تعالیٰ است۔ ولایت ملاء اعلیٰ معارف شیونات ذاتیہ او تعالیٰ است و کمالات نبوت انبیاے عظام

Marfat.com

معارف ذات بحت او تعالیٰ است۔ واین طائفہ کہ ولایت را از نبوت بہتر دانستہ بہ ولایت رسیدہ اند۔ اما از کمالات نبوت بہرہ نبردہ اند واگر بکمالات نبوت می رسید واز حقیقت آگاہ می شدند خواص ملک را از خواص بشر افضل نمی دانستند۔ مصرع

چون ندیدند حقیقت رہ افسانہ زدند

قد تم الجزء الرابع من المجلد الاول

ویلیہا الجزء الخامس

خداوندا بہ برکت دوستان خود این غافل عاطل را از جملہ عاصیان مرحوم حساب فرمائی۔ مصرع

بداں را بہ نیکان بہ بخشند خدائے

شعر افغانی

ستا دکرم پہ امید نا ست یم زما عمل دخجالت لری بارونہ

ستا دکرم شمال دراشی چہ پہ ہواشی زما در لڑ تول حجابونہ

وصلی اللہ علی سیدنا ومولانا محمد وبارک وسلم وسلم علیہ وعلی آلہ واصحابہ وعلینا معہم اجمعین ط

Marfat.com

وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ

شرح مکتوبات قدسی آیات

بیان عقائد اسلامی وتصوف

محبوب سبحانی امام ربانی حضرت مجدد الف ثانی قدس سرہ السامی

حضرت شیخ احمد کابلی سرہندی

حصہ پنجم

شارح

مولوی نصر اللہ ہوتکی ولد مرحوم حاجی محمد شاہ خان

رکن از اراکین جمعیت العلماء دولت علیہ اسلامیہ جمہوری افغانستان

محرر و مرتب و همکار شرح این کتاب مقدس

الحاج حفیظ اللہ خان سیرت بدخشی تالقانی ولد مرحوم صفر علی خان

بینگ باشی

Marfat.com

فہرست مضامین

صفحہ

مکتوب ۲۶۹ - دربیان مرکوب نمودن مردم ولایت دکن - ۳۸۵

" ۲۷۰ - صحبت نابابان آنحضرتؐ نیز مشابہ صحبت آنحضرتؐ است - ۳۸۶

" ۲۷۱ - متابعت شریعت غرا وعقیدہ اہل سنت را از دست نباید داد - "

" ۲۷۲ - عالم ظہورات حق نبودہ بلکہ مخلوقات او تعالیٰ است - "

" ۲۷۳ - واقعات ومقامات شایان اعتماد نیست وشعر خوانی داخل طریقہ نقشبندیہ نمیباشد ۹۴

" ۲۷۴ - حالیکہ بعد از شہود وحدت در کثرت بمشاہدہ رسیدان حال اصیل است - ۹۵

" ۲۷۵ - بیان احوال خواجہ اویس - ۹۶

" ۲۷۶ - شریعت دارای صورت وحقیقت است - "

" ۲۷۷ - شہود ذات در سیر انفسی میسر نبودہ بلکہ مطلوب ورای آفاق وانفس است وصوفیہ کرام در دو مراحل انا الحق میگویند یکے در وقت تجلی صوری و دیگرے در وقت مشرف شدن بوجود موہوبی ۹۸

" ۲۷۸ - در ہر طریقہ کہ عمل بہ عزیمت بیشتر باشد اقرب طرق گفتہ میشود - "

" ۲۷۹ - حضرت امام از احسان مولانا حسن کشمیری اظہار شکر آن نمودہ اند کلمہ مبارکہ اللہ تعبیر از ان اسم مقدس است نہ خود اسم مقدس او تعالیٰ - ۱

" ۲۸۰ - محبت بہ شیخ مقتدا سبب جذب کمالات وے است - ۳

" ۲۸۱ - یک گام زدن در این طریق بہتر از ہفت گام طرق دیگر است - "

" ۲۸۲ - اگر حضرت خضر حیات میداشت خود را از جملہ امتان آنحضرتؐ می گردانید - "

" ۲۸۳ - در دخول جنت فقراء از اغنیا پیش قدم اند - ۵

Marfat.com

مکتوب ۲۸۴۔ اگرظاہر نمی بود راہ دانش وتمیز نمی کشود۔ ۴۰۵

" ۲۸۵ - دربیان ارباب قلوب وارباب تمکین - "

" ۲۸۶ - نزد وجود یا استعداد محکوم اوتعالی است ودرعین حال حاکم ہم بیباشد و مقتضائے خود را میخواہد واین گفتار مستلزم ایجاب است۔ ۴۰۹

" ۲۸۷ - بیان دون ہمتی وعدم بصیرت طالبان پست استعداد و بیان فیض کہ از ذات اوتعالی میرسد دو نوع است یکے فیض تخلیقی کہ سبب ایجاد میگردد دوم دیگر فیض کمالاتی کہ سبب ایمان ومعرفت شخص میگردد، صورت شے خلیفہ شے است تا بصورت شے مخلوق نباشد خلافت را نشاید وناخلافت را نشاید تحمل بار امانت را چگونہ تواند۔ ۴۱۸

" ۲۸۹ - خالق افعال حق تعالی وکاسب آن بندہ است - دربیان مقولہ شیخ الاسلام کہ میگوید اگر شیطان آدم را بخوردن دانہ گندم بداموزی کرد دانہ گندم را باوکہ روزی کرد؟" دربیان این آیہ کریمہ فمن شاء فلیومن ومن شاء فلیکفر یعنی کسیکہ ایمان میخواہد مومن شود وکسیکہ کفر میخواہد کافر شود۔ دربیان اینکہ قدرت بندہ علت عادتے وجود افعال است یعنی عادت حق تعالی بران رفتہ است کہ فعل را بعد از ارادہ بندہ خلق میکند یعنی قدرت بندہ موقوف علیہ تخلیق فعل میباشد۔ ۴۴۹

" ۲۹۰ - طریقے کہ اقرب است طریقہ عالیہ نقشبندیہ است۔ ۴۶۳

" ۲۹۱ - دربیان ارباب احوال ۴۷۷

" ۲۹۲ - دربیان سالکان این راہ کہ بدو نوع منقسم اند یکے مرادان ومحبوبان ودیگرے مریدین ومحبین۔ ۴۸۳

" ۲۹۳ - تجلی ذاتی در حق آنحضرتؐ دائمی است وحضرت شیخ عبدالقادر جیلانی سر حلقہ ولایت محمدی است اما امکان دارد کہ شخص دیگرے در کمالات نبوت محمدیہ پیش قدم باشد ۴۸۵

Marfat.com

مکتوب ۲۹۴ - دربیان اول نزین صفات ثمانیہ صفت الحیات وآخر شان صفت التکوین ہست وحیات ملارا علیٰ اثر صفت الحیات اوتعالیٰ است ۔ ۴۸۶

" ۲۹۵ - دیدار حق تعالیٰ دیگران رادر آخرت میسر میگردد اما برائے سردار دوعالم دردنیا میسر شدہ است وبرائے تابعین کامل آنحضرتؐ نیز دردنیا روئیت قلبی دست میدہد۔ ۴۹۵

مکتوب ۲۹۶ - علم اوتعالیٰ یک نوع یک ادراکی است واحد ویگانہ کہ ہیچ تعدد وتکثر دران وجود ندارد ومعلومات ازل وابد ہمان یک نور معلوم وہویدا است ۔ ۴۹۷

" ۲۹۸ - دربیان آنکہ در ظلال حصول است اما وصول نیست ونیز دربیان اینکہ وقتیکہ عدم عارف مختفی گردد ووجود بشری او بوجود موہوبی تبدیل وبانعکاس تجلیات عالم وجوب منعکس گردد۔ ۴۹۸

" ۳۰۰ - این تجلیات دارائے دو اعتبار اند یکے آنکہ این تجلیات درعالم وجوب ظہور پیدا کند وعالم وجوب وجود خارجی این تجلیات رامی بیند این مرتبہ را قاب قوسین میگویند دیگر اینکہ این تجلیات مظہر ذات مقدس گردد آنرا مرتبہ او ادنیٰ میگویند۔ ۴۹۹

" ۳۰۱ - فوق مقام ولایت عروج ونزول دیگر یست کہ بکمالات نبوت تعلق دارد۔ ۵۰۰

" ۳۰۲ - وصول در نبوت است وحصول در ولایت، رسیدن بمقام نبوت از دوراہ میسر میگردد یکے بواسطہ ظلال ودیگر بدون واسطہ ظلال چنانچہ وصول انبیائے عظام وصحابہ کرام ۔ ۵۰۲

" ۳۰۵ - عمل ریائی عارف بہتر از عمل باخلاص مریداست۔ ۵۰۴

" ۳۰۶ - در قرب نبوت گرفتاری باصل است وگرفتاری اصل سالک را از گرفتاری ماسوی مصئون میدارد ۵۰۵

" ۳۱۱ - دربیان اسرار غامضہ وحقایق نادرہ۔

تمت

Marfat.com

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

شرح مکتوبات قدسی آیات حصہ پنجم

مکتوب دوصد و شصت و نہم

حضرت امام میفرماید تمنائے این فقیر شدت نمودن است بدشمنان خدا جل وعلیٰ الخ یعنی شاید کہ دران وقت مرتضیٰ خاں از طرف پادشاہ وقت بسر کوبی مردم ولایت دکن موظف گردیدہ بود ودر آنجا تقریباً مرکز بت وبتخانہ ہا قرار داشت بنا بر آں حضرت امام مرتضیٰ خان را بہ توہین واز بین بردن الٰہہ باطلہ اہل ہنود توصیہ میفرمایند وہکذا اظہار بغض فی اللہ میفرمایند کہ از جملہ بزرگترین عبادات است چنانچہ در سفر السعادت کہ از کتب احادیث است حدیث شریف موجود است کہ آنحضرتؐ میفرمایند وقتیکہ اہل بہشت در جنت ہائے معینہ شان داخل میشوند در آنجا می بینند کہ یک عدد مردمان دیگر ہم موجود است کہ منازل ایشان از منازل دیگران باندازہ ارتفاع آسمان بلند تر قرار دارند اہل جنت از ملائک میپرسند کہ این ہا چہ کسانے اند وچہ عمل انجام دادہ اند کہ باین امتیاز سرفراز گردیدہ اند۔ ملائک در جواب شان میگویند کہ این ہا مردمانے اند کہ در دنیا عمل حب فی اللہ وبغض فی اللہ را انجام دادہ اند وبواسطہ آن حب وبغض باین درجہ رسیدہ اندؐ حضرت امام میفرمایند کہ اگر ضعف بدن وشدت سرما مانع نمی شد فقیر یکبار رشتے بر آن سنگ می انداخت وآنرا سرمایہ سعادت خود می ساخت الخ یعنی حضرت امام مرض ضیق النفس داشتند وہوا نیز نسبتاً سرد بودہ مساعد نبودہ است وحضرت امام بالآخرہ بہمیں مرض درہ اجدی داعی اجل را لبیک گفتند انا للہ وانا الیہ راجعون۔ شعر

ان قال لی مت مت سمعا وطاعتا وقلت لداعی الموت اھلا ومرحبا

Marfat.com

مکتوب دوصد و ہفتادم

حضرت امام میفرمایند بعض از صحبت ہا چنان ست کہ بر عزلت میچربد قیاس از حال اویس قرنی نمایند الخ یعنی حضرت اویس قرنی اگرچہ با آنحضرت اخلاص و محبت زیاد داشتند و خیر تابعین بیاشد باوجود آن بدرجہ کسانیکہ بہ صحبت مشرف شدہ بودند نرسید و کمالات او از کمالات آنحضرتؐ پائین تر قرار دارد۔ خلاصہ از فرمایشات حضرت امام معلوم میگردد کہ صحبت نائبان آنحضرتؐ نیز مشابہ صحبت آنحضرتؐ است۔

مکتوب دوصد و ہفتاد و یکم

حضرت امام بہ شیخ حسن برکی میفرماید امیدوار باشد و بہ آنچہ مامور اند در تعمیل آن بجا کوشند الخ یعنی متابعت شریعت غرا و عقیدۂ اہل سنت و جماعت را از دست ندہید و بہ اوراد و اذکاریکہ از طرف فقیر مامور شدہ اید در تعمیل آن سعی نمائید و چیزیکہ در واقعہ دیدہ اید امید است کہ بمصداق آن برسید و در بیداری بہ بینید۔

تبصرہ، واقعہ یک حالتے است کہ شبیہ بخواب است وقتیکہ فیض و تجلی عالم قدس بروح سالک میرسد روح را مغلوب و از تدبیر بدن غافل میسازد در این وقت برائے سالک کیفیتی شبیہ بخواب حاصل میگردد و چیزے را کہ دراں وقت می بیند و یا می شنود آنرا واقعہ می نامند۔

مکتوب دوصد و ہفتاد و دوم

در شرح این مکتوب شریف چند مقدمہ تذکار بیابد۔

مقدمۂ اول: ایمان بہ غیب دو نوع می باشد یکے ایمان عوام و علمائے ظواہر است کہ این بہ شہود مراتب وجوب نرسیدہ اند و ایمان شان بالغیب است، دیگرے ایمان بہ غیب انبیائے عظ

Marfat.com

چون انبیاے عظام بہ شہود مراتب وجوب مشرف و بظاہر و باطن رجوع و بدعوت خلق مامور اند لہذا ایمان شان بعد از طے مراتب شہود در وقت نزول ایمان بغیب است و ایمان اولیاے بزرگ نیز ہمیں طور است بالغیب می باشد۔

تبصرہ: در بین ایمان بالغیب طبقہ عوام و علماے ظواہر و ایمان بالغیب انبیاے عظام فوق زیاد موجود است زیرا کہ در ایمان بالغیب عوام حجابات ظلمانی و کدورت ہاے قلبی و نفسی موجود است و در ایمان بالغیب انبیاے عظام ہیچگونہ حجابات ظلمانی و نورانی باقی نماندہ است یعنی بعد از شہود مراتب وجوبی رجوع نمودہ اند و بدعوت خلق مامور اند چنانچہ وزیرے کہ در پہلوی شاہ قرار داشتہ و در بین او و شاہ ہیچ حجاب نبودہ باشد و در عین حال بخدمت خلق مامور شدہ باشد و توجہ شان بخلق باشد اگرچہ این حضرات بحضور خوشتر می باشند مگر تعمیل امر نمودہ بہ نزول راضی میگردند۔

ارید وصاله ویرید هجری فاترک ما اُرید لما یرید

مقدمہ دوم: اولیاے کرام دو نوع اند یکے اولیاے کہ بہ کلیت خود یعنی بہ ظاہر و باطن خود نزول کردہ اند و بعد از طے مراتب کمالات عروجی بدعوت خلق مامور اند و ایمان شہودی شان بایمان غیبی تبدیل شدہ است۔ این قسم اولیاء از نائبان اتم انبیاے عظام اند کہ این گونہ اولیاء را اولیاے عشرت نیز گویند بدلیل اینکہ این ہا با مردم اختلاط و ارتباط داشتہ و آنہا را بحق دعوت مینماید۔

نوع دیگرے از اولیاے کرام عبارت از کسانی اند کہ روح شان در عروج و نفس شان نزول کردہ اند این طبقہ اولیا نیز دو قسم اند یکے ارباب عزلت اند و دیگرے ارباب عشرت۔ چنانچہ قطب مدار ابدال و غیرہ کہ از اولیاے عزلت اند و ظائف اینہا امدادات غیبی است ارباب عشرت چنانچہ قطب ارشاد و دیگر اولیاے مرجوعین اند کہ روح شان در عروج و نفس شان در نزول است این ہا نیز نائبان انبیاے عظام دارند و اہل عشرت اند و ایمان شان نیز از نگاہ نزول نفس غیبی و از نگاہ روح کہ در مراتب عروج است شہودی است۔ دعوت اینہا مانند دعوت طائفہ اول کہ در ظاہر و باطن دعوت خلق مامور اند کامل نمی باشد۔ نوع دیگر ان اولیاے مستہلکین اند کہ

Marfat.com

بظاہر و باطن در عروج اند و نزول نمی کنند اینان اولیائے مستہلکین اند و شرف نصیب اینہا و فضیلت و ثواب نصیب مرجوعین است۔ شرف یعنی قرب فضیلت یعنی کثرت ثواب۔

مقدمہ سوم: جامع تنزیہ و تشبیہ دو معنی دارد، اول اینکہ سالک ممکنات را بعنوان وجوب می بیند و می گوید کہ حق تعالیٰ جامع تنزیہ و تشبیہ می باشد یعنی چنانچہ کہ مرتبہ تنزیہ واجب است تشبیہ نیز واجب می باشد بنابر آن ممکن را بعنوان وجوب می بیند۔ دوم اینکہ سالک از حیث روح متوجہ تنزیہ و بہ عروجات اشتغال دارد و از روے نفس متوجہ تشبیہ است چنانچہ نفس او بعد از تزکیہ رجوع نمودہ و متوجہ خلق می باشد یعنی سالک از حیث روح متوجہ واجب و از حیث نفس متوجہ امکان است۔

مقدمہ چہارم: عارفیکہ بہ کلیت یعنی بروح و نفس رجوع نمودہ و ایمان او غیبی گردیدہ است در وقت احتضار موت ایمان این عارف دوبارہ شہودی میگردد چنانچہ آنحضرتؐ در حین احتضار اللھم الرفیق الاعلیٰ گفتہ اند و حضرت بی بی عائشہ صدیقہؓ از شنیدن این فرمایش آنحضرتؐ اظہار داشت کہ اکنون بہترین عالم ما را ترک و بہ معشوق حقیقی خود وصل شد، انا للہ و انا الیہ راجعون۔

حضرت امام میفرماید فضائل و کمالات رجوع بسیار است الخ یعنی صاحب رجوع نائب اتم انبیائے عظام است و قائم بمراد حق می باشد و مراد حق دعوت و ارشاد خلق است اما صاحب عروج دارائے این فضائل و کمالات نمی باشد بلکہ صاحب عروج بمراد خود است و مراد او عبارت از شہود محبوب است ایمان او بہ غیب تبدیل نیافتہ و بہ نیابت انبیائے عظام نرسیدہ اند، چنانچہ حضرت امام میفرماید صاحب توجہ بحق نسبت بہ صاحب توجہ بہ خلق قطرہ ایست نسبت بہ بحر محیط الخ یعنی صاحب توجہ بحق در مراتب ظلال قرار دارد و برعکس صاحبان توجہ بخلق کہ سیر مراتب واجبی را تکمیل و بعد از کمال عروج نزول نمودہ و بدعوت خلق متوجہ گردیدہ اند۔ و آنچہ میفرماید بعض از جامعان تنزیہ و تشبیہ میگویند کہ ایمان بہ تنزیہ ہمہ مومنان را حاصل است عارف آنست کہ حق تعالیٰ را جامع تنزیہ و تشبیہ بداند۔ بنابران حضرت امام بر روے تعجب میفرماید کہ سبحان اللہ و بحمدہ دعوت انبیاء علیہم السلام بہ تنزیہ صرف است و بہ تشبیہ نشنیدہ نشدہ کہ پیغمبری دعوت بایمان تشبیہ نمودہ و خلق را ظہور خالق گفتہ باشد الخ یعنی اگر

Marfat.com

صوفیہ وجودیہ بحقیقت می رسیدند چنین چیزہا نمی گفتند۔ خلاصہ صوفیہ وجودیہ می گویند کہ اگر حق تعالیٰ را جامع تنزیہ و تشبیہ ندانیم و صرف بہ تنزیہ خالص مربوط بدانیم دراین صورت مرتبۂ وجوب محدود و مقید میگردد لہذا بہتر است کہ جامع تنزیہ و تشبیہ گفتہ شود تا مراتب وجوبی محدود نگردد و ممکنات ہم واجب دانستہ شود۔ اما صوفیہ متحققین میگویند کہ این گفتار وجودیہ از روے سکر حال است در حقیقت ممکن ممکن است واجب واجب۔ زیرا کہ حق تعالیٰ موجود حقیقی است و دارائے وجود خارجی است و ممکن دارائے وجود حقیقی نبودہ و در مرتبہ وہم تخلیق گردیدہ مانند دائرہ موہومہ کہ از نقطہ حوالہ پیدا می شود و حق تعالیٰ بآن ثبات و استقرار بخشیدہ است تا تنعیم و تعذیب ابدی بآن مترتب گردد و این موہوم مانند موہوم سوفسطائی نیست اما موہوم موجود خارجی را تخدید کردہ نمی تواند تا کہ واجب محدود شود۔

حضرت امام میفرماید کتب سماوی بایمان تنزیہ ناطق است الخ یعنی ہیچ پیغمبری مرتبہ تشبیہ را واجب نگفتہ و خلق را ظہور خالق ندانستہ است و خالقیت و وجوب را بہ ممکن ندادہ و خلق را مخلوق او تعالیٰ گفتہ اند نہ ظہور او۔ حضرت امام میفرماید کتاب و سنت را کہ در مطلب خود مستشہد می آرند ہیچ استشہاد نیست زیرا کہ این عبارت حصر کہ در نصوص وارد است از برائے نفی کمال وجود از ماسوی است نہ نفی اصل وجود الخ یعنی معنی نص این است کہ ماسوی وجود حقیقی و کامل ندارند یعنی وجودشان ناقص است۔

حضرت امام میفرماید این جماعہ مذاق انبیا را علیہم الصلوٰۃ والتسلیمات نگرفہمیدہ اند کہ مدار دعوت ایشان بر اثنینیت و دوئی است الخ یعنی مخلوق را غیر خالق میدانند و یا بعبارۂ دیگر واجب و ممکن را دو چیز متغائر گفتہ مخلوق را عابد و خالق را معبود دانستہ اند و خلق را بہ عبادت و معرفت حق دعوت کردہ اند و آنچہ میفرماید اگر فی الحقیقت موجودے باشد و ماسوی او ظہورات او بوند پس در این صورت عبادت ماسوی عبادت او باشد الخ یعنی اگر ماسوی ظہورات حق تعالیٰ باشد پس عبادت این ہا عین عبادت او تعالیٰ است پس دعوت انبیاء بعبادت حق و بہ معرفت حق و ہکذا منع

Marfat.com

کردن انبیاء مردم را از عبادت غیر حق و عبادت الٰہہ باطلہ چہ مفہوم خواہد داشت۔ خلاصہ این کہ عالم ظہورات حق نبودہ بلکہ مخلوق او تعالیٰ است، چنانچہ تفصیل آن قبلاً تذکار یافت۔ و آنچہ میفرمایند چوں بمنشا غلط ایشان را اطلاع نہ بخشد و دید غیریت را کہ از جہل در ایشان ناشی شدہ است زائل نگرداند الخ یعنی اگر ممکنات ظہورات او تعالیٰ می بود و غیریت نمی داشت می بائیست کہ حضرات انبیائے عظام این حقایق را بمردم می فہمانیدند و ایشان را از عبادت غیر ممانعت نمی نمودند و ہر دوے واجب و ممکن را مستحق عبادت وانمود می ساختند و حالانکہ انبیائے عظام عبادت ماسوی را بصورت عموم ممنوع قرار دادہ و عابد الٰہہ باطلہ را مشرک گفتہ اند و آنچہ میفرمایند این جماعہ کسے را کہ بدو وجود قائل است مشرک می نامند الخ یعنی بہ نزد این طائفہ وجودیہ موحد کسانے اند کہ بیک وجود قایل بودہ ہمہ را ظہورات حق بدانند۔

حضرت امام میفرمایند انصاف باید نمود کہ از ین دو صنف مشرک کدام است و موحد کدام الخ یعنی موحد کسان اند کہ بجز از واجب تعالیٰ ہمہ را بندہ بدانند و صرف واجب تعالیٰ را لایق عبادت و پرستش بدانند و ہیچ کس را در عبادت حق تعالیٰ و بخالقیت او شریک ندانند۔ خلاصہ ممکن را ممکن و واجب را واجب بشناسد، و آنچہ میفرمایند بعض از متاخران ایشان عالم را عین حق جل سلطانہ نمی گویند بلکہ نہ عین حق و نہ غیر حق میدانند الخ یعنی یک طائفہ از وجودیہ عالم را عین حق و طائفہ دیگر شان عالم را نہ عین حق میدانند و نہ غیر حق و این گفتار و نظریہ بکلی از صواب دور است۔ زیرا کہ واجب واجب است و ممکن ممکن و دو چیز در بین خود متغایر اند۔ الاثنان متغایران قضیۂ مقررہ است و در حدیث شریف وارد است کہ کان اللہ ولم یکن معہ شی از ین حدیث شریف نیز روشن میگردد کہ حق تعالیٰ بودہ و ہیچ چیز باوے نبودہ است الخ یعنی عالم غیر او تعالیٰ است و اگر عالم غیر حق نمی بود می بائیست کہ ہمیشہ با حق تعالیٰ می بود و آنچہ متکلمین در صفات واجبی جل شانہ لا ہو و لا غیرہ گفتہ اند صادق است۔ زیرا کہ صفات ہمیشہ با و تعالیٰ بودہ و ہست و صفات از ذات او تعالیٰ جدائی ندارند و متکلمین غیریت مصطلح را نفی کردہ اند غیریت مطلق را و غیر مصطلح آنست کہ یک چیز

Marfat.com

از چیز دیگر جدا شدہ بتواند و صفات ثمانیہ چون از ذات مقدس جدا شدہ نمی توانند بنابران غیر مصطلح نمی باشند اگرچہ عین ذات مقدس ہم نمی باشند و غیریت دارند۔ و آنچہ میفرماید عین گفتن نہ بہ آن معنی است کہ عالم باصانع متحد است بلکہ بآن معنی است کہ عالم معدوم است و موجود واجب است تعالیٰ و تقدس، یعنی در خارج دو وجود اصلی نیست بلکہ یک وجود اصلی است کہ عبارت از وجود حق تعالیٰ است و دیگر وجود ظلی و یا وہمی است کہ حق تعالیٰ بآن وجود وہمی اتقان و استقرار بخشیدہ است چنانچہ حق تعالیٰ قدرت دارد کہ دائرہ موہومہ ئی را کہ از نقطہ جوالہ ناشی شدہ است اتقان و ثبوت بخشد چنانچہ در یک زمانی در ہندوستان شعبدہ بازان در شعبدہ ہائے خود درختان انبوہے را بحضور سلطان وقت اختراع و بطور موجود نشان و نمایش میدادند و سلطان وقت فہمیدہ بود کہ اگر شعبدہ باز در عین شغل شعبدہ بازی کشتہ شود شعبدہ او بحال خود می ماند ہمان بود کہ شعبدہ باز را در ہمان وقت قتل نمود و ہمان درختان شعبدہ وہمی او تا حال باقی است۔ و آنچہ میفرماید کمال فنا دران صورت است کہ اشیا موجود باشند و سالک بآنہا ہیچ التفات نہ نماید و آنرا فراموش گرداند الخ یعنی این فرمایش حضرت امام گفتار صوفیہ وجودیہ را تردید می نماید زیرا کہ شرط فنا آنست کہ ممکنات موجود بودہ و غیریت داشتہ باشند ولے سالک آنرا فراموش و بما سوی ہیچ التفات نہ نماید تا بمراتب واجبی برسد و اگر خود امکان و ما سوی را عین واجب پندارند پس فنا چہ مفہوم خواہد داشت، و سالک کدام چیز را فراموش خواہد نمود تا بمرتبہ فنا مشرف گردد۔ و آنچہ میفرماید این ہمہ گل ہاست کہ از شاخ یک بینی می شگفد الخ یعنی صاحبان توحید شہودی چونکہ ما سوی را نمی دیدند این طور میگفتند و این طور گفتن بیان دلیل توحید شہودی است نہ توحید وجودی۔ و آنچہ میفرماید شارحین در توجیہ آن گفتہ اند الخ یعنی اگرچہ شارحین فصوص الحکم در اطراف فرمایش حضرت شیخ محی الدین عربی توجیہات زیادی نمودہ اند و ہر کدام چیزے گفتہ اند مگر حقیقت توجیہ کلام حضرت شیخ آن است کہ حضرت امام در مکتوبے میفرماید کہ سیر محبوبان سیر اجمالی است تا برسند و محبوبان بظلال التفات نمی نمایند بنابران امکان دارد کہ ظلی از ظلال

Marfat.com

صفات اوتعالی بواسطہ شیخ کشف و بآنحضرتؐ رسیدہ باشد۔ زیراکہ کمالات ہر فرد امت از برکت متابعت نبی آن امت است ازین سبب ہر کمالیکہ بہ پیروان پیغمبران بیسر گردد آن کمال بہ پیغمبر متبوع آن امت نیز راجع میگردد۔ لہذا فرمایش حضرت شیخ معنائے آن را نمی دہد کہ شیخ از آنحضرتؐ افضلیت داشتہ و آنحضرتؐ از شیخ اخذ کمالات می نمایند بلکہ چوں حضرت شیخ از پیروان و امتان آنحضرتؐ اند بنا بر آن کمال کہ از مراتب ظلال بحضرت شیخ حاصل شدہ و بآنحضرتؐ نیز رسیدہ است این امر در حقیقت یک نوع خدمتی است کہ بہ توسط خادم بمخدوم رسیدہ است و شان آنحضرتؐ از حصول این کمال بسیار فوق تر است و باین کمال ہیچ احتیاجی ندارد۔ و آنچہ میفرماید چہ جائے آن دارد کہ ناظر در شک افتد الخ یعنی وجود ممکن باندازہ ضعیف و غیر کامل است کہ بوجود حق تعالی ہیچگونہ مناسبتی ندارد۔ بنا بر آن بہ ناظر قطعاً شک و تردد رخ نمی دہد کہ اطلاق وجود بر ممکن بطریق حقیقت پیدا است و یا بہ طریق مجاز بنا بر آن قضیہ تشکیک چندان مفاد ندارد۔

تبصرہ: الف۔ وجود باقسام ذیل انقسام یافتہ۔

(۱) وجود اصلی و خارجی است چنانچہ وجود ذات مقدس و صفات ثمانیہ اوتعالیٰ۔

(۲) وجود ظلی است چنانچہ وجود ممکنات۔

(۳) وجود وہمی غیر خارجی است چنانچہ وجود دائرہ موہومہ کہ از نقطہ جوالہ پیدا شدہ است

ب: ناظران وجود نیز باقسام ذیل تقسیم شدہ است۔

(۱) طبقہ عوام و علمائے ظواہر۔

(۲) صوفیہ متوسطین و غیر منتہی کہ در مراتب ظلال قرار داشتہ و بشہود مقامات اصلیہ نرسیدہ اند۔

(۳) صوفیہ منتہی کہ بشہود اصل مراتب وجوب مشرف اند۔

ج: وسائل ادراک و دید ممکنات نیز باقسام ذیل تقسیم گردیدہ است۔

(۱) رویت بصری یعنی مشاہدہ بچشم سر۔

(۲) سماع و شنیدن از غیر۔ (۳) شہود بصیرت باطن۔

Marfat.com

(۱) صوفیۂ منتہی چوں بشہود مراتب اصلی مشرف اند و دیدشان بہ کحل نور مراتب وجوب مکتحل گردیدہ بنا برآن در عین شعشعان انوار وجوب عالم امکان را ہم دیدہ می توانند، بنا برآن در نزد این طائفہ وجود اصلی وحقیقی کہ در خارج موجود است وجود حق تعالی می باشد وبس۔ وجود ممکنات را وجود ظلی وغیر اصلی ویا وجود وہمی متقن می گویند۔

(۲) ناظران دوم کہ عبارت از صوفیہ متوسطہ اند چون این ہا ہنوز بہ شہود مراتب اصلی مشرف نشدہ اند و در مراتب شہود ظلال قرار دارند بنا بران شعشعان مراتب ظلال بصیرت شان را تحت تاثیر قرار میدہد و مغلوب می سازد۔ لہذا وجود ممکنات را دیدہ نتوانستہ واطلاق وجود را نیز بآن نمی نمایند و ہمہ را واجب میگویند، بعض از ین طائفہ ممکنات را ظہورات وجوب میدانند و بعض آنہا ممکنات را بطریق مجاز موجود میگویند۔

تبصرہ: علم عوام وعلماے ظواہر کہ بوجود ممکنات قائل اند خارج از مبحث ماست زیرا کہ بحث ما در بارۂ شہود بصیرت است و این طائفہ سوم از ین نعمت بے بہرہ اند و علم آنہا بہ حواس ظاہری وسماع است۔ وآنچہ میفرماید اے عزیز! عوام چنانچہ در این مبحث مشارکت خص خواص اند، در جاہاے دیگر نیز در میان ایشان شرکتی حاصل است الخ یعنی عادت وخواص اولیاے متوسطین از عوام جداست ولے خاصیت اخص خواص بہ عوام شباہت دارد زیرا کہ نتہیان در معاشرت از عوام امتیاز ندارند چنانچہ در عیادت مریض وغیرہ امور مسنونہ با عوام مشارکت ہمدردی و آمیزش دارند و دلیل آن این ست کہ نتہیان نائبان کامل انبیاء اند و در ظاہر و باطن متوجہ خلق اند لہذا عوام بیشتر باین طائفہ می گروند و این ہا را مانند خود عوام مطلق وخالی از ولایت میدانند، برعکس متوسطان چون در مراتب ظلال قرار دارند و ہنوز از انوار کمالات نبوت بہرہ ور نگردیدہ اند بنا برآن بہ عیادت مریض وغیرہ امور معاشرتی بعوام آمیزش نمی نمایند بلکہ از ہمچو مسائل غفلت و سہل انگاری می نمایند اخلاق واطوارشان از عوام جداست بنا برآن عوام این طائفہ را در امور معاشرت موافق نیافتہ وبا نکہ می گروند و آنہا را اولیاء می پندارند۔ وآنچہ میفرماید ایمان

Marfat.com

اولیاے کہ ملحق باصحاب اند بعد از شہود بواسطہ رجوع بدعوت بغیب قرار یافتہ است الخ یعنی ایمان دو نوع است، یکے ایمان شہودی است و دیگرے ایمان بالغیب۔

(۱) ایمان شہودی نصیب اولیاے متوسطین است کہ این طائفہ ظلال را اصل پنداشتہ و بہ شہود مراتب ظلال خرسند ند۔ (۲) ایمان بالغیب خاصۂ حضرات انبیاے عظام و اولیاے منتہی است کہ این ہا بعد از شہود مراتب اصل بظاہر و باطن رجوع نمودہ و بدعوت مشغول اند فرقیکہ درین شہود متوسطین و این بزرگان موجود است این است کہ شہود متوسطین ظلال است و از تنہیان اصل است۔ و آنچہ میفرماید ایمان بہ غیب کہ بعامۂ مومنان منسوب است بہترین اقسام آن این است کہ بہ تقلید انبیاء علیہم السلام مربوط است۔

تبصرہ: ایمان عامہ مومنان یعنی غیر عرفاء باقسام ذیل انقسام یافتہ۔

(۱) یک نوع ایمانی است کہ بہ تقلید حضرات انبیا علیہم السلام باثبات پیوستہ است۔ (۲) ایمان استدلالی است کہ بروے ترتیب صغریٰ و کبریٰ حاصل میگردد کہ این نوع ایمان نصیب علماے ظواہر است۔ (۳) ایمان تقلیدی است کہ از بدران و گذشتگان خود بدون کدام استدلال و اثبات پیروی نمایند و تقلید انبیاے عظام منظور نظر آنہا نہ بودہ باشد۔

ناگفتہ نماند کہ نوع سوم ایمان قابل اعتبار نیست زیرا کہ این قبیل اشخاص صرف مقلد گذشتگان خود بودہ و از تصدیق انبیاے عظام بے بہرہ اند لہذا ایمان طایفہ سوم شرعاً قابل اعتبار نبودہ و ایشان در حلقہ مومنین محسوب نمی گردند۔ زیرا کہ ایمان تقلیدی قبول نیست مراد تقلید پدران است نہ تقلید حضرات انبیاے عظام کہ آن در ایمان استدلالی داخل است۔

مکتوب دوصد و ہفتاد و سوم

حضرت امام میفرماید اگر وقائع را اعتبار بودو بر مقامات اعتماد باشد مریدان را بہ پیران ہیچ احتیاج نباشد الخ یعنی میر محمد نعمان و بعض صوفیہ دیگر کہ در وقائع دیدہ بودند کہ آنحضرتؐ را در معرکہ ہاے مولود خوانی و اشعار نعت خواندن راضی اند لہذا حضرت امام برائے شان توصیہ میفرمایند

Marfat.com

واقعات ومنامات شایان اعتماد نمی باشد۔

تبصرہ: اگرچہ شیطان خود را بصورت آنحضرتؐ تمثیل کردہ نمی تواند مگر تخلل شیطان در بین آنحضرتؐ ودیگران امکان پذیر است تا در بین متخلل شدہ واقعہ ایجابی را سلبی وسلبی را ایجابی وانمود سازد چنانچہ تخلل شیطان درحین گفتار آنحضرتؐ ثابت است۔ آیۂ کریمہ افرئیتم اللات والعزیٰ و مناۃ الثالثۃ الاخری میخواند، درحین قرارت این آیہ شریف شیطان کلام خود را القا ومدح بت ہائے مشرکین را نمودہ بود طوریکہ سامعین قطعاً تمیز کردہ نتوانستہ بودند کہ کلام آنحضرتؐ است ویا کلام شخص دیگر، درثانی آیت دیگرے نازل شد وحق تعالیٰ بہ آنحضرت تسلی داد کہ ہیچ پیغمبری نگذشتہ است کہ شیطان درین کلام او کلام خود را القا نکردہ باشد مگر حق تعالیٰ قول این خبیث را تردید و آیت ہائے خود را ثابت می سازد۔

خلاصہ اینکہ ہریکے از طرق اربعہ از خود اصول جداگانہ ئی دارند واصول طریقہ عالیہ نقشبندیہ مبنی بر اتباع سنت وعمل بعزیمت است وشعر خوانی بہ اصول طریقہ نقشبندیہ صحت ندارد۔ حاصل کلام حضرت امام این است کہ اگر مخدوم زادگان یعنی پسران حضرت شیخ المشائخ کہ درنزد میرزا حسام الدین احمد تشریف داشتند ومیر نعمان نیز دران وقت درآنجا تشریف داشتند حضرت امام برایشان مینویسند کہ اگر شعر خوانی را ترک نکنند آنہا را نخواہم دید وہکذا اگر میر محمد نعمان کہ مرید حضرت امام است این مجلس شعر خوانی را ترک نکند منظر خواہد شد ومخدوم زادہا تا این وقت بحضرت امام مرید نشدہ بودند بعد ازان بہ حضرت امام مرید ودرنتیجہ بمرتبہ خلافت رسیدہ اند۔

مکتوب دوصد وہفتاد وچہارم

حضرت امام میفرماید حالیکہ درآخر حال شہود وحدت درکثرت نوشتہ اید آنحال اصیل است الخ یعنی حال کہ بعد از شہود وحدت درکثرت بمشاہدہ رسیدہ آن حال اصیل است ولی معرفت انتہائی غیر آن است وآنچہ کہ بعد ازان نوشتہ اید کہ بندہ ام وامت آنحضرتؐ این حال فوق احوال شہود

Marfat.com

وحدت در کثرت است مگر آنہم انتہا نیست و وصول بہ نہایت ہنوز در پیش است۔

مکتوب دوصد و ہفتاد و پنجم

حضرت امام میفرماید، بیان احوال خواجہ اویس فرمودہ بودید الخ یعنی خواجہ اویس از مریدان حضرت امام و از شاگردان مولانا احمد برکی است و آنچہ محشی ویس نام را بحضرت ویس قرنی تعبیر کردہ اند اشتباہ کردہ و آنچہ میفرماید درین اثنا توجہی بحال ایشان نمودہ آید معلوم شد کہ شما مدار آن زمین ساختہ اند الخ یعنی در نظر فقیر ظاہر شد کہ شما قطب آن سرزمین می باشد۔ حضرت مولانا احمد برکی شخص بسیار بزرگ بودہ مزار مبارک او در لوگر کابل می باشد حضرت امام او را بکلمہ ایشان یاد آوری فرمودہ۔ و آنچہ میفرماید این سیر ہندوستان ہم در حق او مغتنم بود و ہم در حق شما الخ یعنی تشریف آوری شیخ حسن بہ ہندوستان سبب ترقی کمالات شماست و آمدن شیخ حسن بہ ہندوستان غنیمت کہ مکتوبات و معارف جدیدہ را گرفتہ بحضور شما برساند نیز بعض احوال شما را باو خواہم گفت۔

مکتوب دوصد و ہفتاد و ششم

حضرت امام میفرماید کہ این نشأ مرکب از صورت و حقیقت است الخ یعنی عارف اگرچہ بحقیقت شریعت رسیدہ باشد صورت شریعت را کہ عبارت از تعمیل اوامر و اجتناب از نواہی است ترک کردہ نمی تواند و حقیقت شریعت از صورت آن جدائی ندارد و کسیکہ دعوی حصول حقیقت شریعت را بدون تعمیل صورت شریعت حتی نماید ملحد و زندیق است و آنچہ میفرماید کسیکہ یقین را باللہ سبحانہ تعبیر کردہ است مقصدش از ین تعبیر کلفت و مشقت عبادت خواہد بود الخ یعنی اکثر مفسرین در آیہ کریمہ واعبد ربک حتی یاتیک الیقین۔ یقین را بمرگ تفسیر کردہ اند و بعض از صوفیہ کرام آنرا بحضور و شہود مراتب وجوب تعبیر کردہ اند یعنی کلفت و مشقت عبادت تا بوقت شہود مراتب وجوب است بعد از شہود مراتب واجبی و تزکیہ نفس عبادت یک امر ذوقی میگردد و تکلفات از بین میرود و کسا

Marfat.com

بعد از دعوی وصول حقیقت شریعت عبادت ظاہری را فرض نداند ملحد و زندیق است۔ و آنچہ میفرماید جمعی بصورت آن گرفتاری پیدا کردہ اند و از حقیقت آن انکار کردہ اند و پیر و مقتدائے خود غیر از ہدایہ و بر دوی ندانستہ اند و جمعی دیگر گرفتار حقیقت آن گشتہ اند اما آن حقیقت را حقیقت شریعت ندانستہ اند الخ یعنی علمائے ظواہر و نیز صوفیان نارسیدہ کہ این ہر دو طائفہ از حقیقت بے خبر اند۔ زیرا کہ علمائے ظواہر شریعت را منحصر بصورت دانستہ از حقیقت آن غافل ماندہ اند یعنی این طائفہ کہ شریعت را محصور بہ ہدایہ و بر دوی گفتہ اند در حالیکہ شریعت محصور باین دو کتاب نبودہ دارائے حقایق و اسراری دیگرے ہم می باشد کہ آن اسرار و حقایق در این کتاب ہا تذکار نیافتہ است۔ چنانچہ در مکتوب پنجاہ و چہارم دفتر دوم مکتوبات قدسی آیات درجات متابعت آنحضرت ﷺ را بہ ہفت درجہ تفصیل دادہ اند کہ علمائے ظواہر در جملہ متابعین ابتدائی بحساب رفتہ اند کہ ہنوز نشش درجہ دیگر در پیش دارند کہ آنرا طے نمایند تا بدرجہ اکمل متابعت نایل ایند بعد ازان تابع کامل محسوب می گردند۔ خلاصہ اینکہ شریعت دارائے صورت و حقیقت است و این طائفہ در مرتبہ صورت شریعت قرار داشتہ و از حقیقت و اسرار شریعت غافل و بے خبر اند و اگر بحقیقت شریعت مشرف می شدند آنگاہ می فہمیدند کہ معرفت و ایمان حقیقی و ایمان چیست و حقیقت چہ را گویند و اسرار را چہ بحث میکند و ہمچنان صوفیہ ناقص و متوسط کہ شریعت را پوست و حقیقت را ورائے آن دانستہ اند آنہا بہ ظل از ظلال حقیقت شریعت رسیدہ اند و اگر بہ خود حقیقت شریعت می رسیدند آنگاہ می فہمیدند کہ حقیقت حقیقت شریعت است و شریعت مرکب از صورت و حقیقت است و شریعت تنہا پوست نیست بلکہ شریعت دارائے پوست و مغز است و علمائے ظواہر بہ پوست آن گرفتار و از مغز و حقیقت آن محروم اند۔

و می فہمیدند کہ ما ہم کہ شریعت را بہ صورت منحصر دانستہ بودیم از تارسائی بود بلکہ شریعت دارائے پوست و مغزی باشد۔

تبصرہ: حقیقت شریعت دیگر و حقیقت ولایت صغریٰ دیگر است درین وقت سالک خیال می کند کہ شریعت فقط پوست بودہ و ما بحقیقت رسیدہ ایم کہ فوق شریعت است۔

Marfat.com

مکتوب دوصد و ہفتاد و ہفتم

حضرت امام میفرماید، حضور ذاتی جزدر سیر انفسی متصور نیست الخ یعنی شہود ذات حق تعا
در سیر انفسی میسر می گردد و سیر آفاقی ہمہ از قبیل مشاہدہ آثار و دلائل است بر ذات او تعالی۔ و آ
میفرماید حضرت خواجہ عبید اللہ احرار فرمودہ اند کہ سیر بر دو نوع است الخ یعنی سیر دو نوع است یکے
مستطیل است و دیگرے سیر مستدیر، سیر مستدیر گردد دل خود گشتن و مقصود را از خود جستن است
این سیر بنام سیر انفسی یاد میشود، دوم سیر مستطیل مقصود را خارج از دائرہ خود جستن است کہ این
بعد در بعد بودہ و بنام سیر آفاقی یاد میشود چنانچہ حضرت مولانا عبد الرحمن جامی میفرماید۔

اے دوست ترا بہر مکان می جستم ہر دم خبرت از زمین و آن می جستم

تبصرہ: سیر آفاقی و انفسی در وقت ولایت ظلی یعنی در حین ولایت صغری دست می
در ولایت کبری میدانند کہ مطلوب ما ورائے سیر آفاق و انفس است۔ چنانچہ حضرت خواجہ بزرگ میفر
انچہ دیدہ شد و دانستہ شد ہمہ غیر است و حضرت امام نیز میفرماید کہ مطلوب ورائے آفاق و انفس ا
و فرمودہ این مکتوب شان حال ابتدائی است۔ و آنچہ میفرماید عین الیقین حجاب علم الیقین ا
و علم الیقین حجاب عین الیقین است الخ یعنی در وقت شہود ممکنات شہود مراتب وجوب امکان
نیست و ہکذا در وقت شہود مراتب وجوب کہ مرتبہ عین الیقین است شہود عالم امکان از دیدگ عارف می
تبصرہ: صوفیہ کرام در مرتبہ علم الیقین بہ توحید وجودی رسیدہ اند و در مرتبہ عین الی
بہ توحید شہودی مشرف اند و در مرتبہ حق الیقین متخلق باخلاق اللہ و بر پرتو تجلیات صفات منع
می شوند و نیز ناگفتہ نماند کہ در مرتبہ علم الیقین تنہا شہود ممکنات و در مرتبہ عین الیقین تنہا شہو
وجوب و در مرتبہ حق الیقین ہر دو ی شہود ممکنات و مراتب وجوب میسر می گردد۔ آنچہ میفرماید
ظاہر عبارت نزد عوام موہم عدم فرق است الخ یعنی سالک قبل از فنائے وجود بشری بہ تجلی ذا
مراتب وجوب منعکس و انعکاس تجلی صوری بصورت سالک متصور گردیدہ لہذا وجود خود را

Marfat.com

وجوب دیدہ انا الحق میگوید و در مرتبہ عین الیقین وحق الیقین یعنی بعد از فنائے کامل منعکس بہ تجلیات اصلی گردیدہ و بوجود موہوبی مفتخر شدہ و دراین مرتبہ نیز وجود موہوبی خود را بہ عنوان وجوب دیدہ و بہ غلبۂ محبت وعشق مطلوب انا الحق گفتہ است۔ خلاصہ صوفیہ کرام در دو مراحل بہ کلمہ انا الحق تکلم می نمایند، یکے در وقت تجلی صوری و دیگری در وقت مشرف شدن بوجود موہوبی۔ اما عوام در بین این دو انا الحق امتیاز قایل نشدہ و ہر دو را یکسان می پندارند۔ بیت

کار پاکان را قیاس از خود مگیر گرچہ باشد در نوشتن شیر شیر

اما در حقیقت در تجلی صوری انا بوجود بشری راجع است و در وقت وجود موہوبی انا بوجود موہوبی راجع است۔

تبصرہ: توحید اول یعنی توحید وجودی در مرتبہ علم الیقین است و توحید ثانی یعنی توحید شہودی بہ مراتب عین الیقین تعلق دارد۔ صاحب توحید اول عارف کامل نیست اما صاحب توحید ثانی عارف است اگرچہ بعض اوقات بہ سبب غلبہ محبت خلاف شریعت کلمہ انا الحق از زبان وے بیرون می شود و لے گفتار این کلمہ عمومیت نداشتہ از زبان بعض عرفا چنین کلمات می برآید و از زبان بعض شان چنین کلمات شنیدہ نمی شود۔ و نیز گفتار ہمچو کلمات عقیدہ این طبقہ صوفیہ کرام نیست بلکہ یک نوع از احوال این راہ است کہ بہ بعض صوفیہ کرام در مراتب ظلی کمالات این طریق دست میدہد بالآخرہ از مرتبہ این احوال می گذرند و بمراتب عالی نایل می گردند۔ تا گفتہ نماند کہ در مراتب عین الیقین و حق الیقین چون سالک از مرتبہ شہود ممکنات و شہود تجلی صوری می برآید و بہ شہود تجلی اصلی مشرف می شود لہذا بہ تجلی ہائے صوری اہمیتی قایل نشدہ متوجہ اصل مطلوب می گردند۔ و بعض آنہا خود را بہ عنوان حق می بینند چنانچہ مجنون عاشق معروف لیلیٰ در مرحلہ از دیدار و صحبت لیلیٰ استغنا یافتہ خود او لیلیٰ شدہ بود و بہ لیلیٰ چنین می گفت۔

گفت روا باشد آن چنانم من کہ بجز عشق تو ندانم من
عشق تو اے نگار فرزانہ این چنین کرد در دلم خانہ

Marfat.com

کہ ترا ہم نماند گنجائی بعد ازیں خوشترم بہ تنہائی

مصرع در عشق چنیں بوالعجبیہا باشد

در بعض اوقات عاشق وصال ہم نمی خواہد فقط عشق و دردی خواہد۔ بیت

بدست آوردن مطلب ندارد لذتے چندان عجب کیفیت دارد بمقصد نارسیدن ہا

حضرت اویس قرنی ہم غائبانہ بعشق آرام گرفتہ خواہان وصال نشد۔ بیت

نہ تنہا عشق از دیدار خیزد بسا این دولت از گفتار خیزد

مکتوب دوصد و ہفتاد و ہشتم

حضرت امام میفرماید، فرضا اگر ہزار سال حیات وفا کند غیر حق سبحانہ در دل خطور نہ کند نہ بآن معنی کہ اشیا در خاطر گذرند و آنہا را غیر حق نداند جل سلطانہ الخ یعنی مثل صاحبان علم الیقین و توحید وجودی کہ از فنا و بقا بہرہ ندارند لہذا وجود ممکنات را وجود حق می یابند و بعنوان حق می بینند۔ چنانچہ وجودیہ با چنین احوال روبرو می شوند، این اشخاص ہنوز بہ فنائے تمام لطائف مشرف نشدہ اند۔ بنابرآن در ہمین صورت و خفیفت امتیازی قائل شدہ نمی توانند، زمانیکہ بہ فنائے لطائف مشرف گردیدند آنگاہ بہ این امتیاز مفتخر میگردند یعنی بعد از رسیدن بہ سبب کمال لطائف ممکن را واجب نمی دانند و ماسوی را بہ کلی فراموش می نمایند۔ و آنچہ میفرماید اقرب طرق طریقہ علیہ نقشبندیہ است الخ یعنی بہترین راہ معرفت و راہ وصول و بہترین راہ اقربیت مربوط بتعمیل اوامر خداوند و تعمیل سنت آنحضرتؐ است و بس۔ بنابرآن در ہر طریقہ کہ عمل بہ سنت و عمل بعزیمت بیشتر باشد اقرب طرق گفتہ می شود۔ بنابرآن مشائخ طریقہ نقشبندیہ عمل بعزیمت اختیار نمودہ اند و از امور مرخصہ اجتناب می ورزند۔

تبصرہ: عزیمت عبارت از آن است کہ بہ مذاہب اربعہ اہل سنت عمل نمایند، رخصت عبارت از ان است کہ تنہا بیک مذہب از مذاہب اربعہ عمل کردہ شود۔

Marfat.com

حضرت خواجہ مسافر خوارزمی خلیفہ حضرت خواجہ محمد پارسا میفرمایند کہ در حضور حضرت خواجہ بزرگ نشستہ بودم دران میان عدہ از صوفیہ بسماع و نغمہ اشتغال ورزیدہ اند در ختم محفل حضرت شاہ نقشبند علیہ الرحمہ فرمودند کہ "ما نہ این کار می کنم و نہ انکار میکنم" یعنی این عمل و این کار را ازین سبب نمی کنیم کہ سنت و عزیمت نیست و انکار ازین عمل نمی کنیم بواسطہ اینکہ بزرگان بسیار آنرا کردہ اند چنانچہ حضرت ابوسعید ابوالخیر و حضرت نجم الدین کبریٰ و اکثر مشائخ طریقہ عالیہ چشتیہ در مجلس سماع حضور میداشتہ باشند۔ ناگفتہ نباید گذاشت سماع و غنا ازہم فرق دارد۔ چنانچہ در سماع کہ عبارت از محفل نعت و قصائد خوانی است آلات سرود و لہو نمی باشد اما در غنا آلات سرود و لہو موجود است و اکثر محدثین و مفسرین کرام آنرا حرام دانستہ اند۔

اما در شرح تعرف اشخاص را بہ سہ نوع تقسیم کردہ است کسانیکہ بہ تزکیہ مشغول نمی باشند برائے آنہا حرام و کسانیکہ بہ تزکیہ نفس مشغول اما تا ہنوز تزکیہ نفس نشدہ باشد برائے آنہا جائز و کسیکہ بہ تزکیہ نفس مشرف گردیدہ برائے او مستحب دانستہ است۔

مکتوب دوصد و ہفتاد و نہم

حضرت امام میفرمایند فقیر در ادائے شکر نعمت دلالت شما اعتراف بہ قصور دارد الخ

تبصرہ: حضرت امام کمالات طریقہ قادریہ و چشتیہ شریف را از قبلہ گاہ مبارک شان کسب کردہ بودند اما در پیشے اوقات میفرمودند کہ از اقرار مطالعہ کتب سلسلہ نقشبندیہ شریف کمالاتیکہ در این طریقہ علیہ موجود است بفقیر دست ندادہ است بالآخرہ وقتیکہ شہرت جناب خواجہ باقی باللہ صاحب در دہلی و غیرہ بلاد ہند شائع گردید چون مولانا حسن کشمیری ازیں راز آگاہے داشت موضوع را بحضور حضرت امام یاآوری نمودند کہ در دہلی شیخی در طریقہ نقشبندیہ شریف تشریف فرما گردیدہ و اگر شرف ملاقات ایشانرا حاصل دارید بہتر خواہد بود۔ زیرا کہ شما بکمالات نقشبندیہ رغبت بسیار دارید۔ ہمانا حضرت امام از شنیدن این مژدہ سعادت در دہلی بشرف ملاقات حضرت ایشان واصل شدند و حضرت شیخ المشائخ

Marfat.com

نیز از حضرت امام مطالبہ صحبت فرمودہ طریقہ عالیہ نقشبندیہ را بحضرت شان تلقین فرمودند و در نتیجہ حضرت امام از برکت این صحبت و بیعت حضرت ایشان کمالاتے را در راہ سلوک و معرفت حاصل داشتند کہ عقل بشر در تصور آن حیران است۔ بنابر آن حضرت امام از احسان مولانا حسن کشمیری اظہار شکر آن نمودہ اند۔ آنچہ میفرماید، از خواص عطایا آنقدر عطا فرمودہ اند کہ اکثرے را از عموم عطایا آن مقدار میسر نشدہ است الخ یعنی عطایاے خاص عبارت از قرب کمالات ولایت و نبوت، کمالات رسالت، کمالات اولوالعزمی، کمالات خلت و محبوبیت است۔ و عموم عطایا عبارت از نعمت صحت و تندرستی و غیرہ نعمت ہا آنچہ میفرماید و الا فلا قرب ثمہ ولا وصول الخ یعنی در آنجا نہ وصول گفتہ میشود و نہ قرب و نہ در انجا کیفیت و مکان وجود دارد و قرب آن مرتبہ مقدسہ قرب بلا کیف است کہ در تعبیر نمی گنجد و این قرب از مراتب شہود و احاطہ علم و معرفت و جہل و حیرت و از ہمہ فوق و برتر است۔ خلاصہ این قرب یک نعمت ذوقی و وجدانی بودہ در تعبیر نمی گنجد۔ مصرع

ذوق این مے نشناسی بخدا تا نہ چشی

و آنچہ میفرماید: چہ گویم با تو از مرغے نشانہ کہ با عنقا بود ہم آشیانہ الخ

یعنی اولیاے کرام بعض اوقات مراتب قرب را بصید و شکار تعبیر میفرمایند۔ و آنچہ میفرماید

ز مرغ من بود آن نام ہم گم الخ

یعنی نام مقدس او تعالیٰ ہنوز نزد ما مکشوف و معلوم نیست و رسیدن بذات مقدس او تعالیٰ ہنوز کجا است۔

سوال: نام مبارک او تعالیٰ ہمہ معلوم و روشن است کہ عبارت از کلمہ مبارکہ اللہ است پس این فرمایش فوق حضرت امام چگونہ خواہد بود کہ فرمودہ ز مرغ من بود آن نام ہم گم۔

جواب: اسم او تعالیٰ عین ذات او تعالیٰ بودہ و قدیم است و آن اسم حرف و صوت نبودہ و در تعبیر نمی گنجد و کلمہ مبارکہ اللہ تعبیر از آن اسم مقدس است نہ خود اسم مقدس یعنی بکلمہ اللہ از اسم قدیم او تعالیٰ کہ عین ذات او تعالیٰ است تعبیر شدہ است چنانچہ تعبیر از متصل بہ منفصل می کنند و صاحب تفسیر بیضاوی شریف کلمہ مبارکہ اللہ را اسم او تعالیٰ ندانستہ بلکہ این کلمہ مبارکہ را

Marfat.com

وصف خاصہ او تعالیٰ تعبیر نمودہ است۔ وعلماے کرام در معناے اسم او تعالیٰ بسیار اقوال مختلف دارند پس بہ ذات مقدس رسیدہ خواہد شد۔

مکتوب دوصد و ہشتادم

حضرت امام میفرماید محبت واخلاص با شیخ مفتدا الخ یعنی محبت بہ شیخ مفتدا سبب جذب کمالات وے است۔ انجذاب کمالات مرشد مربوط بہ تناسب محبت مسترشد است بہر اندازہ کہ محبت بیشتر باشد انجذاب نیز بیشتر است، از فضائل حضرت صدیق اکبر کثرت محبت انجناب است با آنحضرتؐ

مصرع قربان تیغ عشق دوکس را یکے کند

مکتوب دوصد و ہشتاد و یکم

حضرت امام میفرماید یک گام زدن در این طریق بہتر از ہفت گام طرق دیگر است الخ یعنی چوں این طریقہ عالیہ بہ کمالات اصلیہ رسیدہ وراہ کمالات نبوت را بواسطہ متابعت آنحضرتؐ باز نمودہ اند ودیگران مراحل ہفت گام را در مراتب ظلال پیمودہ وبکمالات اصلیہ نرسیدہ اند بنا بر آن راہ کمالات نبوت بآن ہا کشودہ نشدہ ودر مقام ظلال قرار دارند ونقشبندیہ باین کمالات مشرف اند لہذا یک گام این طریق کہ عبارت از کمالات اصلیہ است۔ بہتر است از ہفت گام طرق دیگر کہ در مراتب ظلال قرار دارند۔ ونیز در گام اول این طریق چاشنی نہایت موجود است وطرق دیگر نہ چنان است۔

تبصرہ: فضیلت این طریق بواسطہ اختیار عزیمت واتباع سنت است ورسیدن بکمالات نبوت مربوط با مور مسنونہ وعزائم امور است وطرق دیگر چون عمل بہ امور مرخصہ مینمایند بنا بران بہ کمالات نبوت رسیدہ نمی توانند زیرا کہ کمالات نبوت با مور مرخصہ مناسبت ندارد ومربوط بہ عزیمت است۔

مکتوب دوصد و ہشتاد و دوم

Marfat.com

حضرت امام میفرماید۔ حضرت خضر فرمودند کہ ما از عالم ارواحیم الخ یعنی علمائے کرام در موردا اینکہ حضرت خضر در قید حیات است و یا خیر؟ اختلاف نظر دارند۔ جمہور علما حضرت خضر را در قید حیات می پندارند و محققین محدثین و صوفیہ محققین بوفات ایشان قایل اند و از فرمایشات حضرت امام نیز وفات حضرت خضر استنباط میگردد و حضرت عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم مجددی نیز در مکتوبات قدسی آیات خویش وفات حضرت خضر را ترجیح داده اند و در این قسمت حدیثے را نقل می نمایند کہ حاصل آن چنین است کہ آنحضرتؐ فرموده اند کہ اگر خضر حیات می بود بہ ملاقات من می رسید۔ و نیز حضرت عروۃ الوثقی این فرمایش حضرت غوث الثقلین را مبنی بر وفات خضر حضرت خضر می دانند و فرمایش شان چنین است "اے اسرائیلی بیا کلام محمدی بشنو" یعنی حضرت خضر اگر حیات می بودند بایشان خطاب اسرائیلی تجویز نمی گردید و بنام محمدی طرف خطاب قرار می گرفتند۔ زیرا کہ بعد از بعثت آنحضرتؐ متابعت شان بہ تمام عالم لازم بود و بالخاصہ حضرت خضر کہ از جملہ انبیائے عظام و واقف اسرار الٰہی اند۔ اگر در قید حیات می بودند حتما بلاقات آنحضرتؐ مشرف می گردیدند و خود را در قطار متابعین آنحضرتؐ می ساختند۔ آنچہ میفرماید حضرت خضر فرمودند کہ ما بشر ایم مکلف نیستم چون مہمات قطب بلاد را بما مربوط ساختہ اند ما ہم در پس او نماز را بمذہب شافعی می گذاریم۔

تنبصرہ: کمالات قطب مدار از کمالات ولایت ظلی است، ازین جاست کہ حضرت امام میفرماید کہ فقہ شافعی را بکمالات ولایت مناسبت است و فقہ حنفی را بکمالات نبوت الخ یعنی حضرت امام اعظمؒ بظاہر و باطن نصوص پے برده اند لہذا پیروی مذہب شان سبب وصول بہ کمالات نبوت است۔ حضرت امام شافعیؒ نیز میفرمایند کہ فقہا اولاد ابو حنیفہ است ازین فرمایش شان معلوم می شود کہ حضرت امام شافعی علیہ الرحمہ بدرجہ حضرت امام اعظم علیہ الرحمہ اعتراف دارند از بزرگی حضرت امام اعظم است کہ بنام سراج امت یاد می شود و سردار دو عالم بہ یک بزرگے فرمودند کہ مثل ابو حنیفہ در امت من کیست۔

Marfat.com

مکتوب دوصد و ہشتاد و سوم

حضرت امام میفرماید عبدالرحمٰن بن عوفؓ را کہ بعد از پانصد سال از فقرا صحابہ کرام رض به بہشت خواہد رفت الخ یعنی کثرت مال دنیائی سبب اشتغال امور دنیائی است و اشتغال در امور دنیائی سبب بر اوردہ شدن امال و آرزوہاے نفسانی است لہذا در دخول بہشت فقراء از اغنیاء پیشقدم اند و این امر از فضائل فقر است بر اغنیاء۔

تبصرہ: مراد ازین دیدر رویت شب معراج است کہ آنحضرتؐ در شب معراج دیدند کہ حضرت عبدالرحمٰن بن عوف پانصد سال بعد از فقرا صحابہ کرامؓ در بہشت داخل شدند۔ و این دیدر عالم مثال است زیرا کہ در عالم مثال چیزہاے آئندہ نیز دیدہ میشود۔

مکتوب دوصد و ہشتاد و چہارم

حضرت امام میفرماید اگر ظاہر نمی بود راہ دانش و تمیز نمی کشود الخ مراد از ظاہر و عالم خلق خیال عارف است چنانچہ مقولہ معروف است کہ گفتہ اند لولا الخیال لستر الحال یعنی اگر خیال نمی بود حال مستور می ماند۔

مرتبۂ ذات مقدس او تعالی و صفات ثمانیہ در ادراک نمی گنجد، اما عرفائیکہ در حیات دنیاوی از مراتب خیال بگذرند با دراک ذات و صفات مقدسہ او تعالی مفتخر می گردند چنانچہ حضرت امام در دفتر آخر مکتوبات قدسی آیات با دراک و درک ادراک قائل اند و بر ادراک آن مرتبہ مقدسہ مشرف شدہ است زیرا کہ بعض مرادان از مرتبۂ خیال می گزرند و توسط عناصر و ہیئت وحدانی با دراک ذات مقدس مشرف میشوند۔

مکتوب دوصد و ہشتاد و پنجم

حضرت امام درین مکتوب شریف در اطراف احکام سماع و وجد و در بارہ سالکان ارباب قلوب

Marfat.com

وارباب تمکین ونیز دربارۂ بقا باللہ مراتب ولایت، مراتب وجوب، تشبیہ وتنزیہ، مقامات رفع حقایق کونی والٰہی بالآخرہ در قسمت علم حضوری وحصولی ودر مورد رجوع وعدم رجوع اولیاے کرام وغیرہ معارف این راہ صحبت میفرماید، خلاصہ شرح این مکتوب شریف قراراتی تذکار می یابد۔

۱۔ چوں روح بہ سماع علاقہ دارد بنابران سماع سبب عروج او میگردد۔

۲۔ عرفاء دو نوع اند یکے ارباب قلوب ودیگرے ارباب تمکین اند۔

الف: ارباب قلوب آنست کہ بظہورات وتجلیات ظل از ظلال وبہ تلوینات وتغیرات احوال متصف اند سماع سبب عروج ایشان میگردد۔ (ب) ارباب تمکین آنست کہ باصل مشرف وبمراتب نہائی رسیدہ باشند، این اشخاص محتاج سماع نمی باشند۔

۳۔ بعض از منتہیانیکہ بعد از وصول بمراتب نہائی بودنی بایشان عارض گردد واز عروجات باز ماند دراین مواد نیز سماع در وجود ایشان سبب تولید حرارت ومحبت گردیدہ از توقف رہائی می بخشد یعنی سماع باعث عروج ایشان میگردد۔ این شخص اگرچہ منتہی است اما منتہی حقیقی نیست۔

سوال۔ منتہیان بعروج چہ احتیاج دارند زیراکہ در مراتب نہائی رسیدہ اند۔

جواب: منتہی آنست کہ بہ مبدا فیض خود رسیدہ باشد اما وصول بذات مقدس حق سبحانہ تعالیٰ ہنوز در پیش است۔ مصرع تا یار کرا خواہد ومیلش بہ کہ باشد۔

۴۔ منتہیانیکہ دارای جذبہ قوی باشند بہ سماع احتیاج ندارند اما منتہیانیکہ دارای جذبہ قوی نباشند بہ عواملے کہ سبب توجید ومحرک جذبہ گردند نیازمندند۔

۵۔ قطب فرد اگرچہ منتہی است باز ہم بعروجات خلیفہ وقت وامام روزگار نمی رسد زیراکہ معارف اصلی قطب فرد نسبت بمعارف اصلیہ خلیفہ وامام وقت پائین تر است۔ بنابراں سماع باو نیز مفید است۔

تبصرہ: قطب فرد بہ تمام کمالات ولایت نبوت نرسیدہ است، اما خلیفہ بہ تمام کمالات ولایت نبوت مفتخر است وامام وقت تمام مراتب کمالات نبوت انبیاے عظام را طے وبآن مفتخر

Marfat.com

وہمچو عرفاے کرام کہ باین مراتب عالی رسیدہ باشند بہ تجدید بدایۂ ویا بہ تجدید الف مفتخر اند۔

۶۔ اطلاق بقا باللہ وشہود این معرفت در دو وقت دست می دہد۔

اول در جذبہ بدایت (یعنی خود را حق دانستن) کہ این جذبہ خاصہ طریقہ علیہ نقشبندیہ است این جذبہ صوری می نامند۔ دوم جذبہ وتوحید کہ بعد از انجام سیر الی اللہ در مقام سیر فی اللہ برائے بعض عرفا دست می دہد وجود موہوبی خود را بہ عنوان وجوب دیدہ انا الحق می گویند، واین جذبہ را جذبہ حقیقی می نامند۔

۷۔ بقا باللہ بر دو معنا اطلاق می شود۔ اول بقا باللہ عبارت از متخلق شدن باخلاق اللہ ومنعکس شدن بانعکاس صفات حق سبحانہ تعالیٰ است۔ دوم بقا باللہ عبارت ازان است کہ سالک وجود بشری خود را بعنوان وجوب می بیند وانا الحق میگوید واین دید در جذبہ بدایت بواسطہ غلبہ محبت محبوب دست می دہد ودر سیر فی اللہ بواسطہ غلبہ شعشعان شہود محبوب نیز انا الحق میگوید۔

بیت مرا دیگر بجاے من نہ بینی چو جان آئی بجاے من نشینی

توئی از ہر دو عالم آرزویم ترا چوں یافتم از خود چہ گویم

تبصرہ: احوال سالک اول کہ در مرحلہ جذبہ بدایت دست میدہد در مرتبہ علم الیقین و احوال عارف دوم کہ در مرحلہ جذبہ نہایت دست میدہد در مرتبہ عین الیقین وحق الیقین است۔

۸۔ سماع برائے مبتدیان سود مند است بدلیل اینکہ سماع خواص وجود سامع را تحریک وبہ ہیجان می آورد ودر وجود مبتدیان چوں نفس تزکیہ نیافتہ ونفسیات ہنوز غلبہ دارد بنا براین سماع تقویہ لمحظوظات نفسانی گشتہ از پیش رفت وترقی سالک مبتدی می کاہد۔

۹۔ قطب فرد منتہی حقیقی نیست بدلیل اینکہ روح او در حال عروج می باشد منتہی حقیقی آن است کہ روح او مثل نفس او بعد از طے مراتب کمالات عالیہ واپس نزول میفرماید۔

۱۰۔ طے نمودن مراتب وجوب مربوط بہ سیر اجمالی است وبسیر تفصیلی طے مراتب وجوب امکان پذیر نیست ولی عارفان منتہی کہ عروج شان اجمالی است بعد از طے مراتب در حین نزول

Marfat.com

بہ تجلیات سیر تفصیلی نیز خود بخود متجلی و متلین میگردند و مسترشدان مختلف الاستعداد را تربیہ و ہر کدام را باسم مربی شان دلالت می نمایند۔

۱۱۔ جامع تنزیہ و تشبیہ در مقام کہ عالم را اقرار دارند بعنوان وجوب می بینند و ہمہ را حق می گویند۔ این سالک روح خود را بعنوان وجوب دیدہ آنرا مرتبہ تنزیہ میداند و نفس خود را در مرتبہ تشبیہ و خود را جامع تنزیہ و تشبیہ میداند۔ عارفانیکہ نفس شان برائے ارشاد و ہدایت خلق نزول و روح شان برائے طے نمودن مراتب عالیہ در عروج باشد، این طائفہ نیز جامع تنزیہ و تشبیہ می باشند بدلیل این کہ روح شان متوجہ تنزیہ و نفس شان متوجہ تشبیہ و مشغول عالم اند و این طائفہ نسبت بطائفہ اول کامل تر و صاحب صحو اند و طائفہ اول صاحبان سکر اند و نیز ناگفتہ نماند کہ طائفہ اول در مرتبہ علم الیقین قرار داشتہ و در مرتبہ عین الیقین نرسیدہ اند اما طائفہ دوم بمرتبہ عین الیقین و حق الیقین مفتخر اند۔

تبصرہ: مقام اصلی روح قبل از تعلق بہ بدن فوق عرش بودہ است۔ لہذا تا سیر عارف از عرش نگذرد باسرار و حقایق روح نمی فہمد۔

۱۲۔ حقایق دو نوع می باشد، یکے حقایق کونی و دیگرے حقایق الٰہی است۔ حقائق کونی عبارت از عالم امکان است و حقایق الٰہی عبارت از ظلال سفات مقدسہ خود صفات مقدسہ و شیونات ذاتیہ می باشد۔ حقیقت کعبہ و حقیقت قرآن و حقیقت صلوۃ نیز حقایق الٰہی است۔

۱۳۔ علم عارف دو قسم است یکے علم حضوری است و دیگرے علم حصولی، علم حضوری عبارت از ان علم عارف است کہ بذات او تعالیٰ متعلق است، علم حصولی عبارت از علمی است کہ بصفات مقدسہ و ظلال صفات متعلق می باشد۔

۱۴۔ اولیائے کرام در مورد عدم رجوع عارفان واصل و منتہی اتفاق دارند و میگویند کسانیکہ بمبدأ خود بلکہ شیونات رسیدہ باشند وجودشان بوجود موہوبی مفتخر شدہ باشد دوبارہ بہ صفت بشری عود نمی کند یعنی وجود موہوبی ایشان دوبارہ بوجود بشری تبدیل نمی گردد اما کسانیکہ نرسیدہ باشند باثر غفلت دوبارہ صفات بشری رجوع خواہد نمود۔

Marfat.com

مکتوب دوصد و ہشتاد و ششم

وجودیہ از نصوص ذیل توحید استنباط کردہ اند۔

(۱) آیہ کریمہ ھو الظاھر والباطن یعنی حق تعالیٰ ظاہر و باطن است۔

(۲) وما رمیت اذ رمیت ولکن اللہ رمی یعنی تو نزدی در وقتیکہ میزدی بلکہ خدا زدہ است۔

(۳) ید اللہ فوق ایدیھم یعنی دست خدا بالائے دست ہائے آنہاست۔

(۴) حدیث شریف اللہ فوق کل شئ یعنی خدا فوق ہمہ چیز است و خدا قبل از ہر چیز است و خدا بعد از ہر چیز است۔

علمائے اہل سنت و جماعت علی الخصوص صوفیہ محققین از ین نصوص معنی توحید را نگرفتہ اند

تبصرہ: برائے سالکانیکہ در راہ سلوک معنی توحیدی مکشوف شود با شتباہات ذیل مواجہ گردند۔

(۱) احاطہ علمی او تعالیٰ را احاطہ ذاتی حق سبحانہ می پندارند و اسلام را مظہر اسم ہادی و کفر را اسم مضل می دانند کہ منجر بایجاب می گردد۔

(۲) بیچونی روح را بیچونی حق سبحانہ پنداشتہ حق تعالیٰ را ساری در عالم میدانند و سریان روح را سریان حق می دانند۔

(۳) ہمچنان حکمائے یونان می گویند کہ استعداد مقتضائے خود را میخواہد بنابران بہ کلمات الحاکم محکوم والمحکوم حاکم تکلم می کنند یعنی این طائفہ وجودیہ و حکمائے یونان فکر می کنند کہ استعداد محکوم اوتعالیٰ است در عین حال حاکم ہم میباشد و مقتضائے خود را میخواہد این گفتار وجودیہ و حکمائے یونان مستلزم ایجاب یعنی بے اختیاری حق سبحانہ تعالیٰ منجر می گردد۔

(۴) این طائفہ وجودیہ گاہے ارواح کاملین را کہ مظہر انوار قدم است قدیم می پندارد در حالے کہ ارواح قدیم نبودہ بلکہ مظہر انوار قدم شدہ اند۔ سالکان این راہ را می باید ہمیشہ مستغفر و ملتجی و متضرع باشند۔

Marfat.com

تا در راہ سلوک از گرداب معنائے توحیدی بگذرند، وکشفیاتیکہ در راہ سلوک نصیب ایشان بشود موافق بعقیدہ اہل سنت وجماعت باشد۔ ناگفتہ نماند کہ مسالک نورانی عبارت از حجب اسماء وصفات اوتعالی است وحجب ظلمانی عبارت از ممکنات وکدورات قلبی ونفسی است۔

تذکرہ: مشائخ کرام مجبان را بذکر وریاضت واوراد مامور می سازند تا نفوس شان تزکیہ یابد، محبوبان را بمراقبہ مشغول می سازند تا عالم امر شان جذبہ پیدا کند۔

تذکرہ: کسانیکہ لطائف شان از ہم تفریق نیافتہ وبہ تصفیہ قلب وتزکیہ نفس نرسیدہ وبہ مبدأ فیض خود مشرف نشدہ باشند آنہا را ارباب قلوب گویند وکسانیکہ لطائف شان تفریق یافتہ وبہ نعمت تصفیہ قلب وتزکیہ نفس مشرف وبہ مبدأ فیض خود رسیدہ باشند آنہا انتہی گویند کہ روح این عرفا منتہی در عروج بودہ نفس شان نزول کردہ وبہ ارشاد وہدایت خلق اشتغال دارد۔ این طائفہ ہم منتہی فی الجملہ می باشند ومنتہی حقیقی آنست کہ ہر دو نفس وروح او نزول کردہ باشند۔

تذکرہ: قلب مقام قلب روح است تا سالک بمقام روح نرسیدہ از جذبہ صوری بہائی نیافتہ وبجذبہ حقیقی نمی رسد۔ جذبہ حقیقی در سیر فی اللہ دست می دہد۔

تذکرہ: سلوک بدون جذبہ دارای علوم توحیدی نمی باشد زیرا کہ عروض آن از محبت است وصاحب سلوک خالص آن محبت ندارد۔ جذبہ بدایت کہ خاصہ طریقہ علیہ نقشبندیہ است محل عروض علوم توحیدی است بدلیل اینکہ در جذبہ محبت است وسالک بواسطہ غلبہ محبت بہ امتیاز عالم امر وعالم وجوب پی نبردہ ممکن را بہ عنوان وجوب می پندارد۔ اما در جذبہ منتہی علوم توحیدی وجود ندارد زیرا کہ سالک منتہی صاحب تمیز وبصیرت بودہ واجب را از ممکن امتیاز دادہ می تواند ونورانیت عالم وجوب را دیدہ است کہ با امکان ہیچ مناسبت ندارد۔

تذکرہ: جذبہ مبنی بر محبوبیت است ومحبوبیت بدو نوع است۔ اول محبوبیت ذاتی است دوم محبوبیت عرضی۔ محبت ذاتی از محمدی المشربان است ومحبوبیت عرضی بچند قسم است۔

(۱) شخصیکہ محمدی المشرب نیست مگر در اتباع سنت کامل است این سالک محبوبیت ذاتی ند

Marfat.com

اما بواسطہ اتباع سنت محبوبیت عارضی پیدا کردہ است لہذا جذبہ اش بر سلوک او مقدم است۔

۲۔ سالکانیکہ بواسطہ سلوک بہ نعمت تصفیہ قلب و تزکیہ نفس مشرف و بہ مرتبہ لمنتہا رسیدہ باشند تصفیہ و تزکیہ سبب جذب ایشان گردیدہ بہ محبوبیت عارضی مفتخر می باشند۔

۳۔ کسانیکہ در ذات خود محمدی المشرب نباشند مگر داخل طریقہ نقشبندیہ گردیدہ از برکت این طریقہ عالیہ کہ طریق محبوبان است محبوبیت عارضی پیدا کردہ اند بنا بر آن جذبہ این طائفہ نیز بر سلوک شان مقدم است اگرچہ محمدی مشرب نمی باشند۔

تبصرہ: جذبہ دو نوع است، یکے جذبہ بدایت است و دیگر جذبہ نہایت جذبہ بدایت قبل از سلوک دست می دہد و خاصہ نقشبندیان است جذبہ نہایت بعد از سلوک در سیر فی اللہ میسر می گردد، این جذبہ بہ تمام طرق موجود است۔ حضرت امام میفرماید مجذوبان سلوک ناکردہ ہر چند جذب قوی داشتہ باشند و از سر راہ کہ مجذوب شوند داخل حرگہ ارباب قلوب اند زیرا کہ لطائف شان ہنوز تفریق نیافتہ است الخ یعنی تا زمانیکہ سالک بہ مبدأ فیض خود نرسد نفس او از روح او تفریق نمی یابد از ارباب قلوب می باشد و بہ مقلب قلب نہ پیوستہ است مقلب قلب عبارت از اسم مربی اوست مشہود مجذوبان ارباب قلوب در پردہ کثرت است یعنی مشہود شان ممکنات و عالم ارواح است و عالم ارواح دارای بیچونی فی الجملہ است و بعالم وجوب مناسبت فی الجملہ دارد از ین سبب بعض سالکان این راہ روح را بہ عنوان واجب می بینند و نیز محبت این طائفہ بتدریان عرضی است نہ ذاتی، زیرا کہ محبت و جذبہ ذات او تعالی خاصہ روح است و اینہا ہنوز بہ جذبہ خالص روحی نرسیدہ اند۔ آنچہ میفرماید از سر راہ کہ منجذب شوند یعنی اسباب جذبہ با قسام ذیل می باشد۔ اول محمدی مشرب صاحب جذبہ است۔ دوم شخصے کہ بسیار تابع سنت است اگرچہ محمدی مشرب نیست اما جذبہ او مقدم است سوم شخصے کہ تصفیہ و تزکیہ پیدا کند صاحب جذبہ می گردد۔ چہارم شخصے کہ در طریقہ عالیہ نقشبندیہ داخل شود جذبہ او مقدم است اگرچہ محمدی مشرب نبودہ باشد۔

آنچہ میفرماید لا یحمل عطایا الملک الا معطایاہ الخ یعنی برداشتہ نمی تواند بخشش پادشاہ را

Marfat.com

مگر شتران پادشاہ۔ در اینجا مراد از شتران پادشاہ وجود موہوبی عارف است کہ بعد از فنا بہ عارف عنایت و وصول بعالم وجوب مربوط بوجود موہوبی است۔ آنچہ میفرماید نظر شان از مقام مالوف قطع نشود الخ یعنی بہ مجذوبانیکہ توحید وجودی منکشف گردد و از غلبہ سکر و محبت خود را عین محبوب پنداشتہ از مشاہدات چنین احوال بواسطہ لذت محبت علاقہ شان از معارف توحیدی بہ سہولت انقطاع نمی یابد یعنی محظوظیت کہ از معارف توحیدیہ نصیب شان گردیدہ است بزودی و بسہولت آنرا از یاد نمی برند تا یک زمانی بمعارف توحیدیہ علاقہ میداشتہ باشند اگرچہ بسلوک اشتغال داشتہ ہم باشند علاقہ شان بزودی قطع نمی گردد۔ آنچہ میفرماید وقتیکہ عنایت خداوندی بفقیر رسید و معارف توحیدی زائل می شد، فقیر بہ تضرع و زاری دعا میکردم کہ الٰہی این معرفت زائل نشود اما عنایت خداوندی آنچہ خواستہ بود الخ یعنی ہر قدر عارف بمراتب وجوب مناسبت و قربیت پیدا می کند مناسبت وے از علوم توحیدی دور تر و انقطاع می یابد بدلیل اینکہ سالکان بتدی در حین معارف علوم توحیدی واجب را از ممکن امتیاز کردہ نتوانستہ روح خود را بعنوان وجوب می بینند اما سالکان منتہی چون از برکت تصفیہ تزکیہ صاحب بصیرت گردیدہ اند واجب را از ممکن امتیاز دادہ و بہ علوم توحیدی علاقہ نمی گیرند و مناسبت شان از علوم توحیدی قطع می گردد۔

تنبیہ: حضرت خواجۂ بزرگ قدس سرہٗ فرمودہ اند کہ ما نہایت را در بدایت درج می کنیم یعنی جذبہ کہ خاصۂ نہایت است آنرا در بدایت درج می کنیم۔

سوال: جذبہ خاصۂ روح است و در جذبہ بدایت قلب و روح و غیرہ لطائف از ہم تفریق نیافتہ و باہم ممتزج اند و در جذب شریک اند۔ بنابراں جذبہ بدایت را باید جذبہ نگوئیم؟

جواب: روح دارائے دو جذبہ است یکے جذبہ بدایت است و دیگرے جذبہ نہایت جذبہ بدایت روح جذبہ صوری است کہ در ضمن لطائف دیگر بر روح نیز یک نوع جذبہ صوری ابتدا دست میدہد۔ اما جذبہ نہائی کہ بعد از تفریق لطائف میسر می شود خاصہ روح بیباشد و جذبہ حقیقی است

سوال: محبوبان طرق دیگر و مبتدیانیکہ بسیار متابعت سنت نمایند و بہر طرق کہ منسوب

Marfat.com

باشند از جذبہ بدایت بہرہ مند اند پس علت تخصیص جذبہ بدایت بطریقہ علیہ نقشبندیہ چہ خواہد بود؟

جواب: اکابران این خانوادہ بزرگ طریقی بحصول جذبہ وضع نمودہ اند قاعدہ و ضابطہ مخصوص دراین راہ بدست دارند چنانچہ تکرار اسم ذات و تکرار نفی واثبات بہ حبس نفس و مراعات عدد کہ آنرا وقوف عددی می نامند برائے جذبہ وضع کردہ اند۔ اما در طرق دیگر جذبہ بدایت بر سبیل اتفاق بمراد ان شان دست میدہد و برائے حصول جذبہ کدام قاعدہ مخصوص و مشخص ندارند۔ چنانچہ تمام شان دارائے این جذبہ نمی باشند و نیز ناگفتہ نماند کہ نقشبندیان در جذبہ بدایت خصوصیت خاص و جداگانہ دارند کہ بطرق دیگر نیست و آن عبارت از فنا و بقا بنقشبندیان است شبیہ بفنا و بقائے منتہیان چنانچہ ارباب این طریق در وقت رجوع از جذبہ اولی طالبان مستعد را بکمالات جذبہ اولی رسانندہ و توجہ سابق روح کہ در لامکان بودہ بیاد روح طالب دارہ میتوانند اگرچہ در صحبت او توجہ جدید بروح دست نمی دہد۔

تبصرہ: روح اساسا از عالم امر و در لامکان متوجہ مطلوب حقیقی بودہ از انجا بنا بر مشیت خداوندی بعالم خلق تنزل و بابدان تعلق گرفتہ تا کہ مجاہدہ کند و روح بدو نوع منقسم است یکے بنام روح سابقان و دیگرے بنام روح ناسیان یاد می شوند۔

روح سابقان بعد از تعلق ببدن نیز مقام اصلی خود را از یاد نبردہ است، اما روح ناسیان بعد از تعلق بہ بدن مقام اصلی را بہ کلی فراموش کردہ است۔ فرقیکہ مابین سابقان و ناسیان موجود است این است کہ کمال باطن سابقان بظاہر شان سرایت میکند یعنی معرفتیکہ باطن دارد ظاہر شان نیز از ان مستفید میشوند اما ناسیان این چنین نیستند۔

تذکرہ: اما استعداد ناسیان نسبت بہ استعداد سابقان بلند تر است زیرا کہ روح شان لطیف است کہ بہر طرف کہ رجوع کند طرف دیگر را فراموش میکند لہذا ناسیان چنانکہ مقام اصلی خود را بواسطہ تعلق بہ بدن از یاد بردہ بودند در حین عروج نیز عالم امکان را فراموش میکند و روح سابقان چنین نمی باشد زیرا کہ در وقت تعلق بہ بدن توجہ خود را بعالم وجوب

Marfat.com

فراموش نکردہ بود و در حین عروج بعالم قدس نیز امکان را از یاد نمی برد۔ اما ہر دو طائفہ ناسیان و سابقان بدو نوع منقسم اند یکے محجوبین اند و دیگرے مجبین اند، نسبت باطنی محجوبین ہر دو طایفہ بظاہر شان سرایت می کند اما نسبت باطنی طائفہ مجبین ناسیان بظاہر شان سرایت نمی کند و صرف نسبت باطنی طائفہ محجوبان ناسیان بظاہر شان سرایت می کند، ناگفتہ نماند کہ در بین سرایت نسبت محجوبین و سرایت نسبت مجبین فرق زیاد موجود است، سرایت نسبت محجوبین دائمی و از مجبین برقی است۔

تبصرہ (۱): بعض مشائخ کرام ارواح کابلین را قدیم پنداشتہ اند دلیل آن این خواہد بود کہ ارواح کابلین مظہر انوار قدم است لہذا سالک در بین ظاہر و مظہر فرق کردہ نتوانستہ ارواح کابلین را کہ مظہر قدم است قدیم گفتہ اند۔ آنچہ میفرماید اگر بالفرض شیخ مقتدا الخ یعنی شیخ مقتدا استعداد طالبان را تشخیص دادہ میتواند لہذا مجذوبی کہ از جذبہ بدایت نزول کردہ باشد و طالبان بتدری از وے مستفید شدہ بتواند۔ شیخ می تواند کہ برائے استفادہ بتدریان بوے اجازہ بدہد تا دیگران را رہنمائی و تعلیم دہند۔

تبصرہ (۲): طالب کہ ہمرائے این مرشد مناسبت داشتہ و دارائے یک مشرب باشد استفادہ خوبتر کردہ میتواند والا بآن اندازہ استفادہ کردہ نمی تواند اما منتہیان کہ باسم مربی خود رسیدہ باشند در امور افادہ ازین قیود مستثنیٰ اند یعنی طالبان بہر مشارب کہ منسوب و دارائے ہر نوع استعدادیکہ باشند از چنین شیخ منتہی مستفید شدہ می توانند بدلیل اینکہ عارف منتہی بواسطہ فنا و بقا و بواسطہ اینکہ باسم مربی خود رسیدہ و بتوسط اسم مربی خود انعکاسات تمام صفات حق تعالیٰ را گرفتہ جامع گردیدہ است۔ زیرا کہ ہر صفت خداوند جامع تمام صفات است بہ جمیع طرق و استعدادات مناسبت پیدا کردہ است بنابرآن طالبان مختلف الاستعداد را کہ دارائے ہر مشاربیکہ باشند ارشاد و تربیت کردہ می تواند، اما اینقدر فرق است طالبانیکہ با شیخ منتہی ہم استعداد و ہم مشرب باشند نسبت بسائرین بسرعت مستفید می گردند۔

Marfat.com

تذکرہ: چون ہر اسم حق سبحانہ وتعالی جامع تمام اسماے حق تعالی است بنا بر آن عارفیکہ باسم مربی خود کہ یکے از اسماے حق تعالی است برسد بواسطہ اسم مربی خود جامع گردیدہ وبہ تمام استعدادات مناسبت پیدا می کند، زیرا کہ ہر صفت او تعالی دارائے کمالات تمام صفات است پس شیخ منتہی ہر قسم طالب را تربیہ کردہ می تواند وجامع تمام مشارب می گردد۔ حضرت امام میفرماید شیخ مقتدا را التجا بجناب حق سبحانہ لازم است الخ یعنی مانع رجوع والتجا بحق نفس امارہ است۔ چون نفس او تزکیہ و مطمئنہ گردیدہ است حق تعالی از وے راضی واو از حق سبحانہ تعالی راضی گردیدہ است۔ بنا بر آن رجوع والتجا عارف خود بخود بہ مطلوب حقیقی موجود است چنانچہ میفرماید دع نفسك وتعالی یعنی حق تعالی میفرماید بگذار نفس خود را وبمن رجوع کن! حضرت حافظ شیرازی میفرمایند۔

میان عاشق ومعشوق ہیچ حائل نیست تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز

بزرگی میفرماید "انت الغمامۃ علی شمسك" یعنی خواہشات نفس تو بر آفتاب استعداد تو ابر گردیدہ است۔ بزرگی میفرماید "تو یوسفی فتادہ در چاہ" یعنی استعداد تو بمنزلہ حضرت یوسفؑ است مگر در چاہ نفس خود فتادۂ۔ بزبان پشتو میفرماید۔

لہ دا خروری سپی را تیر شہ لہ دی ملالی خولی بہ زہ در تیر شمہ

یعنی ازین سگ دیوانہ کہ نفس توست بگذر از دیدار خود ترا بہرور می سازم۔

حضرت بیدل میفرماید۔

فیض خواہی در وداع الفت زنگار کوش چون صفت آئینہ ات گیرد جہان دیگری

حضرت امام میفرماید آب بالطبع از بالا بپایان فرود می آید الخ یعنی از روے عقل حرکت آب مستلزم ارادہ است وارادہ از آب انتزاع می یابد، چون انتزاع ارادہ یک امر غیر موجود است ودر این جا ارادہ قیام خارجی بر آب داشتہ نمی باشد۔ بنا بر آن آب را مرید گفتہ نمی توانیم، شیونات واعتبارات ذاتیہ نیز چون قیام خارجی نداشتہ وزاید بر ذات نیست واز امور منتزعہ می باشند لہذا سبب حمل عالم وقادر شدہ نمی توانند وگفتہ نمی شود کہ آب عالم وقادر است بدلیل اینکہ حمل کردن قیام خارجی میخواہد

Marfat.com

و در امور منتزعہ قیام خارجی موجود نیست، بنا بر آن حمل عالم نیز درست نیست برعکس صفات ثمانیہ بواسطہ اینکہ صفات ثمانیہ زائد بر ذات اند لہذا حمل عالم و قادر درست است و قیام صفت خارجی سبب حمل شدہ می تواند۔ حضرت امام میفرماید، فرق دیگر درمیان شیون و صفات آنست کہ مقام شیون الخ یعنی شیون و اعتبارات چون از ذات انتزاع یافتہ و زاید بر ذات نمی باشند لہذا توجہ بہ شیون و توجہ باعتبارات توجہ بذات است و توجہ بصفات توجہ ذات نیست و توجہ اعتبارات توجہ بذات بحت است اما صفات ثمانیہ چون کہ مصداقات صفات از ذات غیر مجردہ و زائد بر ذات می باشند لہذا توجہ بہ صفات توجہ بذات نیست بلکہ توجہ بہ صفات و توجہ بہ ظلال و تفصیلات صفات می باشد بنا بر آن توجہ بہ صفات عین توجہ ذات نیست و توجہ صفات غیر توجہ ذات نیست۔

حضرت امام میفرماید واسطہ وصول فیض دوم ظل شان العلم است الخ یعنی آنحضرتؐ سہ مبدأ فیض دارند، مبدأ فیض تخلیقی شان صفت العلم و مبدأ فیض کمالات حقیقت محمدی شان العلم و مبدأ فیض کمالاتی حقیقت احمدی آنحضرتؐ مرتبہ ایست کہ فوق شان العلم است۔ خلاصہ مبدأ فیض آنحضرتؐ متعدد و از سایر انبیاے عظام متعدد نیست و مبدأ فیض آنہا صفات ثمانیہ است نہ شیونات، چنانچہ مبدأ فیض تخلیقی و کمالاتی حضرت آدم علیہ السلام صفت تکوین و از حضرت ابراہیمؑ تفصیل صفت العلم و از حضرت عیسی علیہ السلام صفت القدرت و از حضرت کلیم صفت الکلام است۔ و آنچہ میفرماید کہ این شان جامع جمیع شیون اجمالی و تفصیلی است الخ یعنی شان العلم کہ متعلق بتمامی شیون و صفات است لہذا جامعیت دارد۔ ناگفتہ نماند کہ چون مبدأ فیض کمالاتی آنحضرتؐ شان جامع است و شیونات یک امر انتزاعی بودہ وجود از ذات نمی باشد بنا بر آن در شہود آنحضرتؐ ظلی موجود نیست اما مبادی فیوض انبیاے دیگر چون صفات ثمانیہ اند و صفات وجود خارجی دارند لہذا در شہود ایشان وجود صفات حاصل می گردد و شہود عین ذات مستقیما نصیب آنہا نبودہ بلکہ بہ طفیل آنحضرتؐ بایشان میرسد و اولیاے کمل پیروان آنحضرتؐ نیز بمتابعت آنحضرتؐ بہ شہود ذات مفتخر میگردند۔

تبصرہ: شان العلمی کہ متعلق آن از یک صفت معین بدانیم این شان ظل آن شان جامع

Marfat.com

ویک فردی از افراد آن می باشد بنابران مبدأ فیوض محمدی المشربان یک فرد از افراد شان جامع میباشد وچون آن شان جامع افراد زیادی داشته می باشد لهذا یک فرد او مربی یک عارف وفرد دیگران مربی عارف دیگر خواهد بود علی هذا القیاس.

حضرت امام میفرماید چون این مقدمات معلوم گشت الخ یعنی اگر سالک محمدی المشرب است انتهائی سیر او بشان العلم جزئی است که ظل شان العلم کلی است وفنائے او دران شان فنا فی الله گفته میشود وفنا در شان فنا در ذات حق سبحانه تعالی گفته می شود واطلاق فنا فی الله در حق آن عارف صادق است واگر محمدی المشرب نیست انتهائی سیر او تا بصفت مربی اوست واین عارف چون در یک صفتی از صفات ثمانیه فانی گردیده بنابران بآن شخص اطلاق فنا فی الله نمی شود بدلیل اینکه چون صفات مقدر ثمانیه وجود خارجی دارند وحیلولت صفات مانع شهود عین ذات میگردد. لهذا فنائے صفات را فنائے ذات نمی توان گفت بلکه فنائے صفات یا مطلق فنا باید گفت نه فنا فی الله.

تبصره: عارف محمدی المشرب چون بفنائے عین واثر مشرف شده بنابران واپس بصفات بشریت رجوع نخواهد کرد اما غیر محمدی المشربان چون اثر شان فانی نگردیده لهذا از رجوع به صفات بشریت ایمن نیستند ممکن است بعد از ولایت به سبب غفلت وغیره واپس به صفت عوام بگردد - فنائے عین واثر در جائے دیگر بتفصیل مذکور است.

سوال: اولیائے کرام این امت مرحومه می باید که همه ایشان محمدی المشربان باشند و بمشارب انبیائے دیگر منسوب واشتراک نداشته باشند بدلیل اینکه این ها به شریعت آنحضرتؐ عمل کرده به شرایع انبیائے دیگر عمل نکرده اند تشریح این موضوع چگونه خواهد بود؟

جواب: این شریعت مقدس جامع تمام شرائع است وتعمیل این شریعت بمنزله تعمیل به تمام شرائع سابقه می باشد ودلیل اختلاف مشارب این است که هرکدام از عرفا در مبدأ فیض خود بیکی از پیغمبران اولوالعزم مناسبت فی الجمله دارند - چنانچه عارفی که مربی او ظلال صفت التکوین باشد مناسبت بحضرت آدم علیه السلام وعارفیکه مبدأ فیض او ظلال صفت القدرت باشد مناسبت

Marfat.com

بہ حضرت عیسیٰ علیہ السلام داشتہ می باشد وعلی ہذا القیاس بآن سبب آن شخص بمشرب آن نبی می باشد۔
پوشیدہ نماند کہ اختلاف مشارب تقسیم ازلی خداوندیست زیرا کہ قبل از ایجاد بشر انعکاس تجلی صفات ثمانیہ مقدسہ باضداد مقابلہ شان منعکس شدہ واز امتزاج تجلی صفات باضداد مقابل آنہا بنابر مشیت خداوندی وجود تخلیق بشریت بمیدان آمدہ است وبایں اساس انعکاس تجلی ہر صفت بعدم سرانسان کہ منعکس گردیدہ باشد مبدأ فیض کمالاتی ومبدأ تخلیق آن شخص ہمیں صفت وظلال آن خواہد بود ونیز ناگفتہ نماند کہ مبادی فیوض انبیاے عظام خود صفات مقدسہ ثمانیہ واز سایر مردم ظلال و تعلقات صفات است چنانچہ تفصیل آن قبلا تذکار یافت۔

مکتوب دوصد و ہشتاد و ہفتم

دراین مکتوب حضرت امام از دون ہمتی وعدم بصیرت وبینی استعداد طالبان ومرشدان وقت بحث کردہ میفرمایند کہ اینہا مسلک طویل الخ یعنی سیر وسلوک را ایک منزل کوتاہ پنداشتہ اند وصول بذات وتعالی را شہود یک تجلی وتمثل فکر کردہ وبآن قناعت کردہ اند وبحقیر و نقیر تجلیات وتمثالات متنوعہ کتفا نمودہ اند وبشہود این ظلال خود را کامل وتمکن دانستہ اند وبایں روش ناقصانہ خود استعداد بسی طالبان راہ حق را ضائع ساختہ اند۔ حضرت امام میفرمایند احوال جماعہ کہ بہ تقلید ایمان بہ بے چون آوردہ اند الخ یعنی احوال طبقہ عوام وعلماے ظواہر کہ در راہ سلوک ہنوز کدام قدمی نہ برداشتہ اند مگر ایمان بہ بیچون حقیقی دارند از احوال این صوفیہ نارسیدہ بہتر می باشد بدلیل اینکہ علماے ظواہر وطبقہ عوام غیر مقصد را مقصد ندانستہ وعقیدہ شان کامل است ولی صوفیہ ناقص وناارسیدہ غیر مقصد را مقصد دانستہ واز راہ حقیقت واصل مقصد انحراف کردہ اند۔ بنابرآن احوال آنہا از احوال این صوفیہ خام افضلیت دارد۔ حضرت امام میفرمایند وای بر طالبان بمطلب ناارسیدہ الخ یعنی اینہا تجلی ظلی را کہ حادث بودہ وداراے چندی وچونی میباشد ذات بیچون پنداشتہ اند۔
حضرت امام میفرمایند اگر یہ کشف غیر صحیح الخ یعنی اگر آنہا بہ خطاے کشفی معذور دانستہ نشوند

Marfat.com

عاقبت آنہا قابل تشویش بودہ تاکہ باآنہا چہ معاملہ کنند۔

تبصرہ: حضرت امام دربارہ ہمچو صوفیہ کہ ہمواردہ درراہ عشق اوتعالی زحمات و رنج بردہ ولی درکشف خود غلط کردہ اند از عذاب عاقبت شان خوف داشتہ و درحق شان دعاے نجات می کند۔ ربنا لا تواخذنا الخ درحالیکہ طالبان راہ حق محتاج بدعا می باشند با وشما چرا محتاج نباشیم۔ حضرت امام میفرماید آرے حال طالب کہ الخ یعنی علماے مذکور از صوفیان خطا شدہ بہتر است مگر احوال طالبان ابتداے سلوک کہ درحقایق خطا نشدہ اند و غیر مطلب را مطلب تصور کردہ اند، از احوال علماے ظواہر افضلیت دارند بدلیل اینکہ این طبقہ صوفیہ کرام اگرچہ بمطلب نرسیدہ اند مگر درراہ رسیدن بمقصد قدم زدہ اند و علماے ظواہر ہنوز درراہ مطلب و حصول حقیقت قدمی نبرداشتہ اند و شریعت را منحصر درصورت شریعت دانستہ اند و از حقیقت شریعت بے خبر ماندہ اند۔ بیت

چوں آن کرمے کہ در سنگ نہان است زمین و آسمان او ہمان است

حضرت امام میفرماید طائفہ ہم از ایشان الخ یعنی یک طبقہ صوفیہ بہ خیالات و ہمی تمثالات ظل را اصل مقصد پنداشتہ و بحصول آن خود را بشیخ کامل تصور کردہ و بہ سبب برودت صحبت خود استعداد اکثر طالبان راہ حق را ضائع ساختہ اند خود شان گمراہ شدہ و سائرین را نیز گمراہ کردہ اند۔ حضرت امام میفرماید این تخیل کمال الخ یعنی در ابتدا خود را کامل تصور کردن و ظل را اصل پنداشتن در مجذوب سالک بہ نسبت سالک مجذوب بیشتر می باشد۔ چوں در طریقہ نقشبندیہ جذبہ بر سلوک مقدم است و تجلیات ظلیہ بمشاہدہ می رسد و این تجلی ظلی را عالم وجوب می پندارند بنا برآن خطا می شوند و سالک مجذوب تاکہ بہ سیر فی اللہ نرسد تجلیات را نمی بیند۔ بنا برآن از ہمچو خطا ہا محفوظ است و تجلیات سیر فی اللہ تجلیات اصلی است و خطائی دراں مرحلہ وجود ندارد۔

حضرت امام میفرماید و جمعی را ہم از ایشان الخ یعنی یک طائفہ از این مجذوبان خطا شدہ احوال منقلبہ جذبہ را سلوک تصور نمودہ اند چوں جذبہ نیز دارائے احوال مختلفہ می باشد لہذا این ناقصان بنسبت قلت ادراک و عدم شہود قدسیت مراتب وجوب این احوال مختلفہ جذبہ را سلوک دانستہ اند

Marfat.com

وشہود تجلیات ظلیہ را اصل مقصد پنداشتہ اند، بنا بران حضرت امام میفرمایند کہ فقرہ چند در بیان حقیقت جذبہ وسلوک نوشتہ شود الخ یعنی حضرت امام میخواہد کہ چند فقرہ ونکات را تحریر وفرق جذبہ سلوک را توضیح وجذبہ مبتدی ومنتہی را تفریق نمایند ومقامات جذبہ را از مقامات سلوک امتیاز بخشند بنا بران میفرمایند کہ مقصد اول، بدانکہ مجذوبان سلوک ناکردہ الخ یعنی مجذوبان مبتدی را کہ ہنوز سلوک نکردہ بتفریق لطائف نرسیدہ اند از جملہ ارباب قلوب اند۔

تبصرہ: ارباب قلوب انان اند کہ بمبدأ فیض شان نرسیدہ باشند ولطائف شان تفریق نیافتہ باشد زیرا کہ بعد از وصول بہ مبدأ فیض لطایف از ہم جدا می شوند وسالک بہ مقلب قلب می رسد ودراین مرحلہ روح برائے طے کردن کمالات عالیہ در عروج می باشد ونفس برائے دعوت وارشاد دیگران نزول می کند کہ در جذبہ بدایت عروج کردہ است این شخص از ارباب قلوب بشمار میرود ورسیدن بہ مقلب قلب مشروط بسلوک می باشد یعنی در جذبہ بدایت وبدون سلوک اگرچہ عروج موجود است اما تفریق لطائف ہنوز میسر نشدہ وجذبہ این شخص معلول وعرضی می باشد ونفس دران شرکت دارد لہذا آنرا جذبہ حقیقی گفتہ نمی شود جذبہ حقیقی تنہا خاصہ روح میباشد ودر جذبہ مبتدی قلب وروح وغیرہ لطائف باہم ممتزج ومجتمع بودہ متوجہ بمقامات عالیہ می باشد وہنوز متوجہ عالم قدس نشدہ اند بخلاف منتہی کہ بعد از تزکیہ نفس وتفریق لطائف بہ جذبہ روحی نایل گردیدہ است توجہ وعروج او بہ عالم قدس می باشد ومبتدی در جذبہ قلب متوجہ بمقام روح است ودر جذبہ روح قبل از تفریق لطائف متوجہ سر ودر جذبہ سری متوجہ مقام خفی ودر وقت جذبہ خفی متوجہ مقام اخفی میباشد وتوجہ عالم قدس خاصہ منتہی بودہ کہ روح او از نفس امتیاز وتفریق یافتہ باشد۔ وآنچہ حضرت امام فرمودہ است از ہر راہ کہ منجذب شدہ باشد الخ یعنی عوامل جذبہ مبتدی چند نوع می باشد۔

(۱) محمدی المشرب بودن طالب (۲) دخول در طریقہ عالیہ نقشبندیہ (۳) توجہ شیخ (۴) جذبۂ خداوندی (۵) اتباع سنت سنیہ۔ واین عوامل جذبہ دارائے دو صورت می باشد۔

(۱) عروض این عوامل جذبہ در قسمت مبتدی سبب جذبہ صوری می باشد یعنی سبب جذب

Marfat.com

مقامات عالیہ می شود نہ سبب جذب عالم وجوب ونیز دراین جذبہ قلب، نفس، روح وغیرہ مجتمع می باشد بنابراں این جذبہ جذبہ صوری بودہ از علت وغرض ومشارکت نقص حالی نمی باشد۔

(۲) عروض این عوامل درحق منتہی سبب جذبہ حقیقی می گردد وجذبہ حقیقی آنست کہ تنہا روح منجذب میگردد ونیز جذب شان متوجہ عالم وجوب می باشد بخلاف جذبہ صوری کہ جذب شان متوجہ مقامات عالیہ است وہنوز بہ توجہ عالم وجوب نایل نگردیدہ اند ونیز درجذبہ بمبتدی تنہا جذبہ روحی نبودہ بلکہ قلب ونفس وغیرہ لطائف مشارکت دارند وحالانکہ جذبہ حقیقی تنہا خاصۂ روح می باشد وبس۔

حضرت امام میفرماید شہود این مجذوبان ارباب قلوب الخ یعنی کسانیکہ ارباب قلوب اند وبہ تفریق لطائف نرسیدہ اند شہود شان درپردہ کثرت است زیرا کہ این طائفہ ممکنات را کہ کثرت است واجب پنداشتہ اند وبہ شہود مراتب وجوب ہنوز نایل نشدہ اند، لطائف عالم امر کہ نورانی وفی الجملہ بیچون می باشد آن را عالم وجوب دانستہ اند واین ناقصان احاطہ وسریان وشمول ومعیت وقرب روح را قرب حق تعالیٰ تصور کردہ اند وگفتہ اند کہ حق تعالیٰ بما محیط وساری ومعی وقرب می باشد وحقیقت نفہمیدہ اند کہ این قرب واین معیت وغیرہ اینہا مربوط بروح است نہ بعالم وجوب زیرا کہ آنہا از قدسیت عالم وجوب ہنوز بے خبر اند وقدسیت فی الجملہ روح را قدسیت عالم وجوب پنداشتہ اند واگر قدسیت عالم وجوب را می دیدند قدسیت فی الجملہ روح را قدسیت عالم وجوب تصور نمی کردند این قدسیت کجا وآن قدسیت کجا؟

حضرت امام میفرماید، زیرا کہ نظر سالک عبور نمی کند مگر بمقام فوق الخ یعنی این مبتدیان در مقام قلب اند وفوق قلب مقام روح است از انرو مشاہدات شان عالم روح می باشد نہ بالاتر ازان وعالم وجوب ہنوز کجاست؟۔ وآنچہ میفرماید شہود حق سبحانہ الخ یعنی شہود حق تعالیٰ ومحبت او وانجذاب طرف او سبحانہ موقوف برسلوک ورسیدن بہ سیر فی اللہ می باشد عارفی کہ بہ سیر فی اللہ میرسد جذبہ وجذبہ حقیقی وطرف عالم وجوب است ومحبت شان محبت حق تعالیٰ است یعنی قبل از وصول بہ سیر فی اللہ محبت حق تعالیٰ وانجذاب طرف حق نبودہ بلکہ محبت بمقامات عالیہ وجذب طرف مقامات عالیہ

Marfat.com

می باشد زیرا کہ محبت واجب تعالی بعد از تزکیہ نفس حاصل می شود کہ مربوط بہ سیر فی اللہ است و قبل
تزکیہ نفس عشق و محبت و جذبہ ہمہ عرضی و معلول و ناقص می باشد حضرت امام میفرماید شہود در ا
مقام الخ یعنی وصول بہ او تعالی را تعبیر بہ شہود کردہ اند والا آنجا یک معاملہ بلا کیف بودہ و شہود متعار
نمی باشد چون مقصد بزرگان ذات او تعالی است کہ بیچون و بیچگون است اتصال شان با حق تعالی
بلا کیف و بے مثل و بے مانند است۔ آنچہ میفرماید چون را بہ بیچون راہ نیست الخ لا یحمل عطایا الملک
عطایاہ یعنی تا کہ سالک بیچون فی الجملہ نشود بہ بیچون حقیقی راہ ندارد و شتران پادشاہ در اینجا عبارت
وجود موہوبی است یعنی لیاقت آن شہود و آن اتصال بے کیف از قوہ وجود بشری خارج می باش
و آنچہ میفرماید کہ احاطہ و معیت حق سبحانہ نزد محققین علمی است الخ یعنی احاطہ و سریان قرب و معیت
تعالی با عالم علمی است و از جنس احاطہ و سریان جسم بہ جسم نمی باشد و حکم کردن بہ قرب ذاتی از بے حاصل
است یعنی آنہا نمی فہمند کہ این قرب قرب علمی است و قرب ذاتی نیست۔ و آنچہ میفرماید نزدیکان
بہ قرب نمی کنند الخ یعنی واصلان درگاہ چون بینی ممکنات و قدسیت مرتبہ وجوب را میدانند
می فہمند کہ در بین واجب و ممکن ہیچ مناسبت نیست و نزدیکان خود را دور میدانند یعنی بے مناسبتی
خود را بمراتب وجوب مشاہدہ می نمایند و ہر کہ خود را نزدیک میداند دور است یعنی قدسیت
واجب را ندیدہ است۔ حضرت امام میفرماید علمیکہ متعلق بہ توحید وجود است الخ یعنی توحید وجود
برای صوفیہ مجذوب و ارباب قلوب دست می دہد و کسانیکہ از مقام قلب گذشتہ اند و بہ تفرید
لطائف مشرف شدہ و بہ مقلب قلب رسیدہ باشند علوم توحیدی ندارند زیرا کہ آنہا قدسیت
وجوب را دیدہ اند عالم ارواح را بہ او نسبت نمیدہند تا بہ عینیت وغیرہ قایل شوند و نیز کسانیکہ
جذبہ سلوک می کنند علوم توحیدی ندارند بواسطہ اینکہ سبب علوم توحیدی دو چیز می باشد۔

(۱) محبت

(۲) تادیدن قدسیت عالم وجوب۔

اہل سلوک بدون جذبہ در ابتدا این محبت را ندارند و در انتہا قدسیت عالم وجوب را مشاہدہ میکنند

Marfat.com

پس چگونہ عالم ممکن را بعالم وجوب نسبت دہند بنابران از علوم توحیدی گریزان و بیزارند و اگر برائے بعضے ایشان علوم توحیدی روا دارد باشد ازان مستغفرند۔ وآنچہ میفرماید بعض از مجذوبان باشند الخ یعنی بعض مجذوبان توحیدی اگرچہ براہ سلوک داخل شوند کہ جائے علوم توحیدی نیست باز ہم نظر شان از مقام مالوف شان قطع نمی شود بعلت اینکہ علوم توحیدی نمی گذارد کہ لذت بخش است کہ ایشان از گرداب این علم توحید نجات یابند ازاں روا ایشان در عروج سُست میروند زیرا کہ لذت مرتبہ توحید کہ خود را عین محبوب پنداشتہ بودند ہنوز از خاطر شان نرفتہ است حضرت امام دعا میکند ؎ بروردگارا ازین قریہ کہ اہل شان ظالم است مارا بیرون کن الخ یعنی از توحید وجود نجات بخش۔

وآنچہ میفرماید علامہ وصول بہ نہایت مطلب بیزاری ازین علوم است الخ یعنی ہرچند سالک بہ تنزیہ ذات او تعالیٰ مناسبت بیشتر پیدا کند عالم را بہ حق سبحانہ تعالیٰ بے مناسبت می بیند و عالم را عین واجب و حق را محیط عالم نمی پندارند۔ وآنچہ میفرماید کہ حضرت خواجہ نقشبند الخ

تبصرہ: جذبہ دو قسم می باشد جذبہ صوری و جذبہ حقیقی۔ در حقیقت جذبہ تنہا خاصہ روح می باشد و جذبہ صوری جذبہ بیندی است کہ دراین جذبہ نفس و روح ہمہ مجتمع اند و سالک ہنوز بہ تفریق لطائف نرسیدہ است بلکہ روح او در ضمن نفس و قلب جذب گردیدہ و جذبہ منتہی کہ بعد از تفریق لطائف است جذبہ حقیقی و تنہا جذبہ روح می باشد۔ وآنچہ حضرت خواجہ فرمودہ کہ ما تنہا بیند را در بدایت درج می نمائیم معنی آن اینست کہ صورت جذبہ را در بدایت درج می نمائیم نہ حقیقت جذبہ را کہ جذبہ ثانی و جذبہ حقیقی است بعد از تفریق لطائف دست میدہد پس معنای عبارت حضرت خواجہ بزرگ این می باشد کہ انجذاب و محبت کہ منتہیان را در نہایت میسر می شود در این طریق در انجذاب ابتدائی کہ بمعیت قلب و نفس حاصل گردیدہ است مندرج می باشد و آن انجذاب ابتدا اگرچہ در بین قلب و نفس و روح مشارکت دارد اما در اخیر تنہا روح باقی می ماند و مجذوب می شود۔ وآنچہ میفرماید چوں قلب برزخ است میان روح و نفس یعنی قلب فیوضات روح را بہ نفس میرساند پس در ضمن جذبہ قلبی جذبہ روحی نیز نصیب بیندی می گردد و جذبہ حقیقی از کمالات منتہی بودہ و تنہا خاصہ روح می باشد وآنچہ میفرماید

Marfat.com

تخصیص کردن این اندراج باین طریق الخ

سوال: درفرمایش حضرت امام گفته شده است که جذبه بدایت خاصه نقشبندیه است درحالیکه محمدی المشربان بهر طریقے که منسوب باشند دارائے جذبۂ بدایت اند ونیز شخصے که بسیار تابع سنت باشد در هر طریق که شامل شود دارائے جذبه بدایت می باشد پس تخصیص جذبه بدایت بطریقه عالیه نقشبندیه چه مفهوم خواهد داشت؟

جواب: حضرت امام میفرمایند این خانواده طریقے وقاعده برائے حصول این جذبه وضع کرده اند یعنی تکرار اسم ذات ونفی واثبات یا وقوف عددی که سبب جذب است درطریقه نقشبندیه برائے بندی تعین شده ودیگران دارائے همچو قواعد نمی باشند وهکذا میفرمایند این بزرگواران را درمقام جذبه یک شان خاص است که دیگران را نیست وآن عبارت از حالتے است متشابه بفنا وبقائے ارباب سلوک دیگران ازان بهره ندارند الخ یعنی شخص که طالب این طریقه باشد واز عروج این جذبه تنزل کند از عهدۂ شیخی بدر شده می تواند وپیر تعلیم شده می تواند ولے پیر تربیه شده نمی تواند زیرا که تربیه خاص منتهیان سلوک می باشد وطرق دیگر دارائے این مزایا نمی باشد. وآنچه میفرمایند باید دانست که روح را قبل از تعلق ببدن الخ یعنی ارواح قبل از انکه به ابدان تعلق گیرند مقام اصلی شان فوق عرش قرار داشته ومتوجه بعالم وجوب بودند ولی بآن مرتبه مقدسه نرسیده بودند بدلیل اینکه رسیدن بعالم وجوب مربوط بمجاهده می باشد ازان سبب حق تعالی ارواح را در ابدان متعلق ساخت تا با نفس مجاهده ومقابله نموده وبواسطه مجاهده پیش رفت وترقی کند واین ارواح دو نوع اند بعض آنها مقام وتوجه سابق خود را بکلی از یاد برده اند که آنها را ناسیان گویند وبعض آنها مقام اصلی خود را فراموش نکرده اند وآنها را سابقان مینامند حضرت امام میفرمایند وسابقان که انجذاب ایشان بدون تعمل وکسب است الخ یعنی کسانیکه توجه سابقه خود را از یاد نبرده باشند انجذاب شان در ابتداء نیز قلبی می باشد وبا انجذاب خالص روحی نرسیده اند. حضرت امام میفرمایند ناسیان توجه سابق از سابقان مذکورین لطیف الاستعداد می باشند الخ یعنی ناسیان توجه سابقه وطن سابقه خود را بکلی فراموش کرده ومتوجه بدن ونفس گردیده اند ناسیان را استعداد شان لطیف میباشد

Marfat.com

لہذا بہر طرف کہ متوجہ شوند دران طرف فانی میگردند و روح سابقان این لطافت ندارد۔ حضرت امام میفرماید غایت ما فی الباب الخ یعنی در سابقان ہمان توجہ روحی سابقہ باطنی شان در ظاہر بدن شان نیز سرایت می کند نہ از ناسیان و از محبوبین ہر دو طائفہ یعنی سابقان و ناسیان نیز توجہ و نسبت باطن شان در ظاہر شان سرایت می کند مگر فرق محبوبان و سابقان غیر محبوب مثل فرق حقیقت شی و صورت شی می باشد یعنی سرایت محبوبان سرایت حقیقی و دائمی بودہ و سرایت سابقان غیر محبوب نہ چنان است حضرت امام میفرماید آرے محبان واصل و مریدان کامل را این قسم شمول نیز متحقق است الخ یعنی عارف منتہی اگرچہ محبوبیت نداشتہ باشد نیز دارائے این شمول است یعنی توجہ روح و نسبت باطن شان بظاہر شان سرایت می کند لیکن برقی می باشد و شمول دائمی از خواص محبوبان بیباشد۔ حضرت امام میفرماید افادۂ ایشان ہر قدر کہ باشد بیش از افادہ ارباب سلوک می باشد الخ یعنی این مجذوب متمکن کہ نزول کردہ بطالب مناسبتی دارد زیرا کہ او و طالب ہر دو بوجود بشری باقی می باشد و بوجود موہوبی نرسیدہ اند و نیز این مجذوب چوں واصل نشدہ دارائے قصد و عزم بوصول مطلوب می باشد و منتہی غیر مرجوع بعالم مناسبت ندارد بدلیل اینکہ ہنوز نزول نکردہ است و منتہی مرجوع گرچہ نزول ہم کردہ باشد باز ہم مناسبت او بطالب مناسبت صوری است نہ حقیقی۔ زیرا کہ او از گرفتاری عالم فارغ است لہذا افادہ مجذوب متمکن بہ نسبت اینکہ مناسبت بطالب دارد کمیت افادہ اش بیشتر می باشد و طالب نسبت بہ شیخ منتہی ازین شیخ مجذوب فیض بیشتر می گیرد۔ مجذوب متمکن آنست کہ از عروج جذبہ بدایت نزول کردہ باشد۔ و انچہ میفرماید شیخ مقتدا را کہ برزخ می گویند الخ مقصد حضرت امام ازین عبارت این است کہ منتہی غیر مرجوع شیخ شدہ نمی تواند یعنی شیخ برزخ طرفین می باشد کہ بروح خود استفادہ و بنفس خویش افادہ نماید و توجہ بروح او بانع توجہ بنفس و ہکذا توجہ نفس او بانع توجہ روح وی نمی گردد و انچہ میفرماید بعض از مشائخ ازین برزخیت الخ یعنی صوفیہ وجودیہ شیخ را برزخ و جامع تشبیہ و تنزیہ میدانند یعنی میگویند کہ شیخ دارائے دو مرتبہ وجوب می باشد کہ عبارت از تنزیہ و تشبیہ است زیرا کہ بنزد وجودیہ مرتبہ تشبیہ نیز عالم وجوب می باشد و میگویند کہ شیخ دارائے مرتبہ تنزیہ عالم وجوب

Marfat.com

وداراے مرتبہ تشبیہ عالم امکان می باشد و تنزیہ درنزد ایشان عبارت از روح است کہ آنرا حق دانست
واین گفتارشان درحال سکر است و ہمچو مشائخ شیخی کردہ نمی توانند زیرا کہ نفس شان در غلبات ا
روح مندرج است واین ہا روح را مرتبہ تنزیہ و نفس را مرتبہ تشبیہ میدانند و ہمیں اندراج نفس د
روح منشا سکرایشان می باشد و مقام برزخیت شیخی این چنین نمی باشد بلکہ نفس از روح مجرا و نزو
کردہ است۔ وآنچہ میفرماید منتہی مرجوع را ہر چند بعالم مناسبت پیدا شدہ است الخ یعنی عارف منتہی
بعالم مناسبت ظاہری دارد و در حقیقت جدا از عالم می باشد زیرا کہ این عارف منصبغ برنگ عالم
وجوب گردیدہ مناسبت حقیقی بعالم ندارد و مجذوب متمکن چون منتہی نشدہ از جملہ افراد عالم است
و بہ وجود بشری باقی می باشد وآنچہ میفرماید توجہ کہ طالبان را از مجذوبان حاصل می شود الخ یعنی مجذ
متمکن چون منتہی نشدہ توجہ جدید بروح طالب دادہ نمی تواند بلکہ ہمان توجہ اولی کہ سابق و قبل از ترق
بجسد داشت را بیاد او میدہد واین توجہ روح قبل از فنائے روح می باشد لہذا بسہولت دست میدہ
اما توجہ جدید بروح مشکل تر میباشد و بسہولت دست نمی دہد از ین جا است کہ گفتہ اند کہ در تحصیل جذ
جذبہ الخ یعنی در تحصیل توجہ سابق روح شیخ مقتدا درکار نیست زیرا کہ توجہ سابق روح صرف پیر تعلی
میخواہد و بہ تربیہ احتیاج ندارد ازین سبب این مجذوب متمکن را پیر تعلیم می گویند نہ پیر تربیہ
وآنچہ میفرماید شیخ مقتدا را نشاید الخ یعنی بہ شیخ کامل لازم است کہ این مجذوب متمکن را بدانا ند
تو شیخ کامل نمی باشی بلکہ پیر تعلیم می باشی و طالبان را بہ جذبہ ہدایت رسانیدہ بعد از رخصت نما
کہ سلوک را از شیخ کامل تری حصول نماید و نیز قیودی دیگری را باو بفہماند و بگوید کہ ارشاد شما مشروط
بہ مناسبت طالب بطریقہ تو یعنی مناسبت استعداد او بہ استعداد تو و عدم طغیان نفس تو زیرا کہ ہر
این طالب مجذوب بہ تزکیہ نفس ترسیدہ است و نیز او را بدانا ند کہ از اشتداد اج و مکر خداوندی ترسناک
باشد تا این شہرت بصر را و تمام نشود و آنچہ میفرماید منتہی مرجوع در افادہ و تکمیل محتاج باین قیود نمی
یعنی منتہی بواسطہ جامعیت بجمیع طرق و استعدادات مناسبت دارد و التجا بہ حق سبحانہ ہمیشہ خاطر
بباشد زیرا کہ نفس او تزکیہ شدہ و ہمیشہ بہ تضرع و التجا می باشد۔

Marfat.com

سوال: شیخ منتہی نیز دارائے یک مشرب معین خواہد بود جگونہ اطلاق جامعیت رابوے کردہ میتوانیم۔

جواب: چون شیخ مذکور بیکے از صفات ثمانیہ اوتعالیٰ کہ مبدأ فیض اومی باشد رسیدہ است وہر یک از صفات ثمانیہ دارائے کمالات تمام صفات ثمانیہ اوتعالیٰ میباشد، بنابران این شیخ راجامع گفتہ می توانیم باز ہم طالب کہ باشیخ مقتدائے خود اشتراک مناسبت مشربی داشتہ باشد استفادہ او نسبت بطالبان دیگر زیادتر میباشد اگرچہ طالبان دیگر ہم باوجودیکہ اشتراک مشربی ہم باشیخ مقتدائے خود نداشتہ باشد بسبب جامعیت شیخ مقتدا آن شخص نیز ازوے استفادہ کردہ میتواند۔

حضرت امام میفرماید بدانکہ طالبی چوں بطریق سلوک متوجہ فوق گردد الخ یعنی توجہ بفوق دو نوع است۔ (۱) جاذبہ شیخ ویا جاذبہ عنایت اوتعالیٰ سبب توجہ طالب گردیدہ است واین توجہ راتوجہ جذباتی گویند نہ سلوکی زیراکہ قبل از تصفیہ لطائف وتزکیہ نفس این نوع توجہ عاید حال طالب میگردد۔

(۲) تزکیہ وتصفیہ سبب توجہ طالب گردیدہ باشد واین نوع توجہ راتوجہ سلوکی میگویند وبدار اعتبار است واگر این سالک باسم مربی خود برسد ودران فانی شود اطلاق فنا بروے درست میاید برعکس طالبان اول کہ صرف بجذبہ رسیدہ اند کہ این وصول جذبوی سبب فنا وبقائے او دانستہ نمیشود، زیراکہ رسیدن بجذبہ کمال طالب نبودہ بلکہ وصول او بہ جذبہ بہ نسبت عوامل خارجی صورت گرفتہ است کہ عبارت از توجہ شیخ ویا اتباع سنت است ووصول ثانی کہ بہ سبب سلوک حاصل میشود این وصول چون از نتیجہ تصفیہ وتزکیہ لطائف بدست آمدہ بنابرآن سبب فنا وبقا میگردد واین وصول ثانی از کمال طالب میباشد نہ بواسطہ عوامل خارجی۔ پوشیدہ نماند کہ فنا عبارت از رسیدن باسم مربی ونیان ماسوی است وبقا عبارت از انعکاس گرفتن ومتخلق شدن بکمالات آن اسم میباشد۔

تبصرہ: فانی وباقی دو نوع است۔

اول: طالب کہ باسم مربی خود فانی شدہ باشد، آنرا مطلق فانی گویند نہ فانی فی اللہ۔

دوم: طالب کہ از اسم مربی خود گذشتہ بہ شیونات ویا بذات بحت اوتعالیٰ رسیدہ باشد۔ اطلاق

Marfat.com

فنائے مطلق ویا فنا فی اللہ بہ این طالب صحت داشتہ وبہ طالب اول اطلاق مطلق فنا می شود۔ ولی اطلاق فنائے مطلق وفنا فی اللہ نمی شود۔ زیرا کہ فنائے او باسم مربی او تعلق داشتہ وہنوز بفنائے ذاتی مشرف نگردیدہ است۔ مراد از اسم مربی صفات فعلی واضافی است در ولایت صغریٰ ویا خود صفات ثبوتیہ در ولایت کبریٰ۔

طالب دو نوع است، یکے آنکہ بولایت صغریٰ رسیدہ باسم مربی خود مشرف گردیدہ وبہ آن اسم بقا یافتہ۔ خلاصہ اینکہ مربی اولیائے کرام در مرتبہ ولایت صغریٰ صفات فعلی واضافی بودہ ومربی عارفان ولایت کبریٰ خود صفات ذاتیہ می باشد۔ ناگفتہ نماند در حقیقت مربی اولیائے کرام ظلال صفات ثمانیہ بودہ ولی بمتابعت آنحضرتؐ بہ صفات ثمانیہ نیز مشرف میگردند وبالاتر نیز عروج کردہ می توانند۔

حضرت امام میفرماید فیض کہ از ذات او تعالیٰ میرسد دو نوع است الخ

(۱) فیض تخلیقی است کہ سبب ایجاد وپیدائش شخص میگردد۔

(۲) فیض کمالاتی است کہ سبب ایمان ومعرفت وکمالات ولایت ونبوت شخص می گردد۔ حصول فیض اول توسط صفات است وحصول فیض ثانی بہ بعض توسط صفات وبہ بعض دیگر بہ توسط شیونات دست میدہد۔ حضرت امام در جائے دیگر فرمودہ کہ منبع فیض آنحضرت متعدد است الخ یعنی مبدأ فیض وجود مبارک وحبدشان صفات ومبدأ کمالات شان شیونات است ومبدأ فیض حقیقت احمدی شان فوق تر است واز دیگران مبدأ ہر دو فیض شان صفات است۔ ناگفتہ نماند کہ مبدأ فیض محمدی المشربان نیز متعدد است۔ آنچہ میفرماید فرق درمیان صفات وشیونات بسیار دقیق است الخ یعنی اولیائے محمدی المشرب بشہود شیونات مشرف اند، بنابر آن انبیاء از صفات وشیونات را کرده می توانند ودیگران چون بمقام شیون نمی رسند لہذا از شیونات خبر نداشتہ صفات را از شیونات و شیونات را از صفات تفریق کردہ نمی توانند۔ آنچہ میفرماید این مبحث بہ مثالی روشن گردد الخ یعنی صفات چیزے است کہ دارائے وجود خارجی بودہ وشیونات دارائے وجود خارجی نیست بلکہ یک امر انتزاعی و اعتباری می باشد۔ حضرت امام شیونات را بہ منزلہ ارادہ آب پنداشتہ یعنی بیننده ارادہ آب را یک امر

Marfat.com

انتزاعی میداند وگمان میکند که آب اراده داشته وبه سبب اراده خود حرکت میکند پس انتزاع اراده از آب جاری بمنزله شان است که وجود خارجی نداشته صرف دارائے وجود انتزاعی می باشد۔ بنابرآن آب را مرید گفته نمی توانیم زیراکه اراده آب وجود خارجی نداشته صرف یک امر انتزاعی است ۔ وحمل مشتقی قیام مبدأ وصفت خارجی می خواهد۔

تبصرہ: سوال: انتزاع اراده آب مستلزم انتزاع حیات وعلم آب میگردد زیراکه اراده تابع علم وعلم تابع حیات است، بنابران شخص که آب را مرید پنداشته حی وعالم نیز میدانند۔

جواب: خلاصۂ مراد حضرت امام دراین جا اینست که موصوف شدن به اراده وعلم و حیات فرع وجود خارجی این صفات است وبصرف وجود انتزاعی اطلاق این صفات برآب درست نیست زیراکه صدق مشتقی قیام مبدأ میخواهد ودرخارج اراده، علم وحیات به ذات آب قیام نداشته صرف یک امر انتزاعی است، بنابرآن آب را مرید، عالم وحی نمیتوان گفت۔ پس بعضے اولیاے کرام که بوجود خارجی صفات اوتعالیٰ قایل نبوده وصرف بوجود صفات انتزاعیه حق تعالیٰ را حی وعالم می دانند اشتباه کرده اند زیراکه درثبوت صفات وجود خارجی صفات یک امر ضروری است نه وجود انتزاعی آن ۔ این طبقه اولیا به سبب قلت درایت به شهود صفات وضعف بصیرت بشهود صفات خارجی مشرف نشده اند کسانیکه درمراتب وجوب بصیرت تام پیدا کرده اند تمام صفات مقدسه اوتعالیٰ را جداگانه از ذات اوتعالیٰ مشاهده می کنند۔ آنچه میفرماید فرق دیگر درمیان شیون وصفات آن است الخ یعنی کسانیکه به شهود صفات رسیده اند، هنوز از وصول مرتبۂ ذات اوتعالیٰ بے نصیب اند وکسانیکه بشهود شیونات رسیده اند به وصول ذات اوتعالیٰ مشرف اند زیراکه شیونات منتزع از ذات اوتعالیٰ بوده وزاید از ذات اوتعالیٰ نمی باشد اما صفات وجود خارجی داشته زاید بر ذات اوتعالیٰ می باشند، ناگفته نماند کسانیکه درصفات سیر تفصیلی نمایند وبه تمام تعلقات صفات وارد شوند از مرتبۂ ذات دورتر میروند، زیراکه ممکنات نیز از متعلقات صفات اند ازین سبب حضرت امام میفرماید که مقام شیون مواجه ذات اوتعالیٰ است ومقام صفات نه چنین است۔ آنچه میفرماید پس گوئیم که اسم که

Marfat.com

رب آن سرور است علیہ الصلوۃ والسلام وواسطہ وصول فیض دوم است ظل شان العلم است واین شان جامع جمیع شیون اجمالی وتفصیلی است الخ۔

تبصرہ: ظل شان العلم بہ اعتبار آن فرمودہ اند کہ شان عبارت از قابلیت ذات است مر شان العلم را وقابلیت یک نسبت می باشد بین ذات وشان علم یعنی برزخ است در بین ذات و شان وحصول برزخ بعد حصول طرفین است۔ بنا بر آن حضرت امام میفرماید کہ این برزخ در وقت مکاشفہ در تحت آن شان منکشف می شود پس باعتبار این ظہور کشفی تا بآخر اطلاق ظلیت مناسب افتادہ۔ آنچہ میفرماید این شان جامع جمیع شیون اجمالی وتفصیلی است الخ یعنی شان العلم کہ مبدأ فیض آنحضرتؐ است عبارت از آن شان است کہ جمیع صفات معلوم آن شان می باشد ونیز شان العلم دارائے تمام شیونات است وشان العلمی کہ مربی اولیائے محمدی المشرب است جزئیات این شان جامع است باین تفصیل مربی یک عارف محمدی المشرب شان العلمی است متعلق بیک صفت معین ومبدأ فیض عارف محمدی مشرب دیگری شان العلمی است کہ بہ صفت دیگری تعلق دارد علی ہذا القیاس پس مبادی فیوض اولیائے محمدی المشربان جزئیات آن شان جامع بودہ کہ مربی آنحضرت است۔ آنچہ میفرماید ارباب سایر انبیاء صلوۃ اللہ علی نبینا وعلیہم وواسطہ وصول فیض اول وثانی ایشان را قابلیت انصاف ذات است بہ صفات موجودہ زائدہ وطائفہ کہ اقدام ایشانند ارباب ایشان صفات است در حق وصول فیض اول وثانی الخ یعنی واسطہ وصول ہر دو فیض انبیائے دیگر وکسانیکہ اقدام ایشانند تنہا صفات بیاشند ومبدأ فیض محمدی مشربان متعدد است۔ آنچہ میفرماید واسطہ وصول فیض اول مر آن سرور را علیہ الصلوۃ والسلام قابلیت انصاف ذات است مر جمیع صفات را گویا قابلیاتیکہ وسائل شیونش سائر انبیاء اند طفیل این قابلیت جامع اند الخ یعنی واسطہ وصول فیض تخلیقی آنحضرتؐ قابلیت انصاف ذات است مر جمیع صفات را پس قابلیات وصول فیض حضرات انبیائے دیگر جزئیات آن قابلیت جامع است یعنی واسطہ وصول فیض اول وثانی حضرت موسیٰ علیہ السلام قابلیت ذات است مر صفات الکلام را واز حضرت آدم علیہ السلام قابلیت ذات است

Marfat.com

مرصفت تکوین را و از حضرت عیسی علیہ السلام قابلیت ذات است مرصفت قدرت را علی ہذا القیاس۔
خلاصہ این قابلیات متذکرہ جزئیات آن قابلیت جامع محمدی است کہ قابلیت ذات است مرجمیع
صفات را۔ آنچہ میفرماید بعض از مشائخ کہ رب آنحضرت را در قابلیت اتصاف منحصر ساختہ اند منشاء
آن عدم فرق است میان شیون وصفات بلکہ عدم علم است بمقام شیون الخ یعنی اولیائیکہ گفتہ اند کہ
رب آنحضرتؐ قابلیت ذات است مر اتصاف صفات را یعنی فیض تخلیقی وکمالاتی آنحضرت را منحصر
بہ صفات ساختہ اند بواسطہ بےخبری ونارسائی آنہاست از مقام شیون وآنچہ میفرماید پس محقق شد
کہ رب آنحضرتؐ رب الارباب است ہم در مقام شیون وہم در خانہ صفات الخ یعنی رب آنحضرتؐ در
فیض تخلیقی قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را ورب سردار دو عالم در فیض کمالاتی
آنحضرتؐ شان جامع است برعکس انبیاء عظام دیگر کہ رب آنہا بہ قابلیت یک صفت منحصر بودہ و
قابلیت اتصاف تمام صفات رب شان نمی باشد بلکہ قابلیت یک صفت معین رب یک پیغمبر بودہ و
قابلیت یک صفت معین دیگر رب پیغمبر دیگر است ودر وصول فیض کمالاتی آنحضرت نیز جامعیت
موجود است کہ شان العلم کلی رب آنحضرتؐ بودہ وجزئیات این شان العلم کلی ارباب اولیاے محمدی المشربان
است کہ یک جزئی آن شان رب یک ولی محمدی المشرب وجزئی دیگران شان جامع رب ولی محمدی
المشرب دیگر است۔ آنچہ میفرماید ونیز معلوم گشت کہ وصول فیض مراتب کمالات ولایت آنحضرتؐ
از ذات است بدون توسط امر زائد چہ شیون عین ذات اند الخ یعنی مبدأ فیض کمالات آنحضرتؐ شان
بودہ وشان وجود خارجی زائد ندارد بلکہ مبدأ فیض کمالاتی نبوت آنحضرتؐ خود ذات او تعالی است
لہذا حضرت امام میفرماید کہ تجلی ذاتی مخصوص آنحضرت گشت الخ یعنی مبدأ فیض کمالاتی آنحضرتؐ
شان بودہ وشان وجود خارجی ندارد لہذا مبدأ فیض آنحضرتؐ بذات او تعالی راجع می گردد واولیاے
محمدی المشربان نیز بہ تجلی ذاتی مشرف اند زیرا کہ منبع فیض آنہا بظل شان قرار دارد نہ بہ صفات واین
تشرف آنہا باین مرتبہ مقدسہ بواسطہ متابعت ومناسبت آنحضرتؐ می باشد۔ وآنچہ میفرماید ودیگران
را چون وسایط صفاتی درمیان است وصفات بوجود زائد موجود اند حاجز حصین درمیان افتاد و

Marfat.com

تجلی صفاتی نامزد ایشان گشت الخ یعنی درمیان آنحضرتؐ واوتعالی شان است وشان وجود خارجی ندارد لہذا حاجز درمیان نیست ودربین اوتعالی وحضرات انبیاء دیگر صفات واسطہ می باشد و صفات مقدسہ وجود خارجی داشتہ حاجز می گردند۔ وآنچہ میفرماید باید دانست کہ قابلیت انصاف ہرچند اعتبار است الخ یعنی حضرت امام این فرمودہ شان را درجواب سائلی فرمودہ اند۔

سوال: قابلیت اتصاف یک صفت کہ مربی فیض یک پیغمبر است نیز امر اعتباری است کہ وجود خارجی ندارد زیرا کہ خود صفات موجود است نہ قابلیت آنہا، پس قابلیت صفات نیز حائل شدہ نمی تواند؟

جواب: قابلیت ذات مر صفات را بہ امر خارجی است زیرا کہ در اینجا قابلیت رنگ صفات را گرفتہ زیرا کہ برزخ حکم طرفین میگیرد وصفات وجود خارجی دارند پس قابلیت صفات جبلوت داشتہ می باشد۔ آنچہ میفرماید ازین بیان لایح گشت الخ یعنی دربین وجود مبارک آنحضرتؐ و اوتعالی صفات حائل بودہ ودربین شہود وکمالات آنحضرتؐ جبلولیت صفات وجود ندارد زیرا کہ وصول فیض وجودی آنحضرت صفات بودہ وصفات دارائے وجود خارجی اند لہذا دربین وجود آنحضرت وحق سبحانہ صفات حائل گردیدہ اند اما مبدأ فیض کمالاتی آنحضرت شان است وشان وجود خارجی ندارد بلکہ یک امر انتزاعی است بنا برآن در فیض کمالاتی آنحضرت ہیچ حائلی موجود نیست۔ آنچہ میفرماید گفتہ نشود کہ چون شیون وقابلیت این ہا از اعتبارات عقلی باشند وجود شان ثابت نشد وازان اعتبارات حجاب علمی لازم آمد الخ یعنی چون مبدأ فیض آنحضرتؐ شان بودہ وشان یک امر انتزاعی علمی وعقلی است لہذا دربین اوتعالی وآنحضرتؐ حجاب علمی حایل آمد حضرت امام جواب اعتراض فوق را چنین می دہند کہ اوتعالیٰ موجود خارجی وآنحضرتؐ موجود خارجی است وموجود علمی دربین دو موجود خارجی حائل شدہ نمی تواند ونیز انتزاع دائمی نبودہ زیرا کہ بعض اوقات عقل شیونات را از ذات انتزاع می نمایند وبعض اوقات انتزاع نمی کنند لہذا حجابیت شان دانستہ نمی شود۔

Marfat.com

وانچہ میفرمایدپس بدان کہ اگر محمدی است الخ یعنی سیر محمدی المشربان تا بہ شان وظلال شان می باشند واگر محمدی المشرب نباشد سیر او تا بہ قابلیت صفات ویا خود صفات است خلاصہ اینکہ محمدی المشربان بہ شیون می رسند چون شیون وجود خارجی نداشتہ یک امر انتزاعی است لہذا بعین ذات مقدس میرسند وسیر دیگران منحصر بصفات بودہ و بالاتر ازاں نمی رسند۔ ناگفتہ نماند موجود خارجی دو قسم است یکے موجود خارجی اصلی است، دیگرے موجود خارجی ظلی۔ موجود خارجی اصلی عبارت از ذات وصفات مقدسہ او تعالیٰ است موجود خارجی ظلی عبارت از ممکنات می باشند۔ کہ آنرا وہم متقن گفتہ می شود وموجود نفس امری چنانچہ حضرات انبیاے عظام وحروف قرآن کریم و عرش وکرسی وباطن اولیاے کرام وموجودات بہشت۔

تبصرہ: اطلاق فنا فی اللہ وبقا باللہ در قسمت محمدی المشربان صحت دارد ودیگران را کہ محمدی المشرب نباشند فانی وباقی گفتہ می شود اما فنا فی اللہ وبقا باللہ گفتہ نمی شود، زیرا کہ فناے دیگران در اسم وصفات مربی خود بودہ نہ در ذات مقدس او تعالیٰ وبقاے آنہا گرفتن انعکاس آن اسم وصفات است نہ انعکاس تجلی ذات مقدس او تعالیٰ، بنا بر آن این بزرگواران بہ مطلق فنا رسیدہ اند وبہ فناے ذات مقدس مشرف نشدہ اند وفانی فی اللہ دانستہ نمی شوند۔

سوال: در تصوف ثابت است کہ اولیاے این امت مرحومہ بعض آنہا محمدی المشرب وبعضی آنہا بہ مشارب انبیاے عظام دیگر اند از قبیل موسوی المشرب، عیسوی المشرب وعلیٰ ہذا القیاس، ودر حالیکہ تمام آنہا امت آنحضرت اند وکتاب شان قرآن است لہذا می بایست تمام امت آنحضرت محمدی المشرب می بودند نہ بمشارب دیگر، علت آن چہ خواہد بود؟

جواب: این شریعت مقدس وفرقان مجید چون جامع تمام ادیان سماوی است لہذا مشارب انبیاے دیگر ویک جزئی از مشرب جامع آنحضرت است لہذا اولیاے کرام بہ ہر مشارب کہ باشند در حقیقت مشارب شان یک جزئی از جزئیات مشرب محمدی است، در قسمت این فرمایش سوال دیگر نیز وارد است۔

Marfat.com

سوال: درحالیکہ شریعت محمدی جامع تمام شرائع بودہ باشد تخصیص یک ولی بہ مشرب یک پیغمبر و تخصیص ولی دیگر بہ مشرب پیغمبر دیگر چہ مفہوم خواہد داشت؟

جواب: عارفان غیر محمدی المشربان اگرچہ بیک جزئی خاص شریعت محمدی رسیدہ اند درذات خود مناسبت با نبیاے دیگر دارند بنابرآن مشارب شان مشارب انبیاے عظام دیگر گردد واگر اعتراض وارد شود مناسبت این عارفان بہ انبیاے دیگر از کدام ناحیہ خواہد بود؟ درجواب میگوئیم یک عارف درمبدأ فیض خود بحضرت موسیٰ مناسبت داشتہ ومبدأ فیض او صفت الکلام است وعلی ہذا القیاس۔ ہر عارفیکہ درمبدا فیض تخلیقی خود بہر نبی کہ مناسبت داشتہ باشد بہ مبدأ فیض ہر نبی مشرف اند ومشرب شان مشرب ہمان نبی است، اگرچہ تمام این اولیا پیرو شریعت محمدی باشند چون مناسبت تخلیقی بیک نبی سابق دارد بنابرآن بقدم اومی باشد۔ آنچہ میفرماید وایضاً عروج محمدی چون بجانب شیون است ومیفرماید محمدی از رجوع بہ صفات بشریت ایمن باشد الخ یعنی چون عروج محمدی المشربان بہ شیونات است وشیونات بعالم ہیچ مناسبتی ندارد بنابرآن بہ فناے عین واثر اند ودیگران چون بہ صفات میرسند بنابرآن عین شان فانی واثرشان فانی نمی گردد لہذا در وقت عروض غفلت صفات بشری شان عود می کند زیراکہ اثر اینہا فانی نگردیدہ است وفناے اثر مر بہ عروج شیونات است۔

تبصرہ: در ہر ممکن یک اثر صفات اوتعالیٰ رسیدہ بنابرآن عارفی کہ بصفت میرسد عین فانی واثر او فانی نمی گردد زیراکہ خود او ظل واثر ہمیں صفت بودہ است بنابرآن وقتیکہ سالک بہ خود کہ صفت است برسد واین رسیدن بہ اصل اثر آن صفت را از بین نمی برد وکسانیکہ بہ شیونات میرسند بہ ہر دوے فناے عین واثر مشرف اند زیراکہ ذات آنہا اثر شیونات بودہ پس اولیائیکہ در رجوع صفات بشری وعدم رجوع آن اختلاف نظر دارند منشا آن اختلاف آنہا اختلاف احوال ومقامات است یعنی کسانیکہ بہ شیونات رسیدہ بہ عدم رجوع صفات بشری قایل اند وکسانیکہ بہ صفات رسیدہ اند بہ رجوع صفات بشری قایل اند، حقیقت آنست کہ اگر عارف محمدی المشرب باشد بہ شیونات میرسد واز رجوع

Marfat.com

صفات بشریت محفوظ است در غیر آن محفوظ نیست آنچہ میفرماید باید دانست کہ مراد از زوال عین و اثر زوال شہودی است نہ وجودی چہ قول بزوال وجودی مستلزم الحاد و زندقہ است الخ یعنی فنا و بقا در شہود عارف است نہ در وجود عارف زیرا کہ وجود خارجی عارف کما فی السابق بحال خود باقی ست و از بین نرفتہ است تنہا عارف در وقت عروج خود را فانی می پندارد و شہود او از ممکنات گذشتہ بمراتب وجوب میرسد حضرت امام برائے کسانیکہ فنائے اثر را از زندقہ گفتہ اند میفرماید کہ اینہا از زوال وجودی اثر منکر اند و آنرا از زندقہ می پندارند و بزوال وجودی عین قایل اند الخ یعنی در حالیکہ زوال اثر زندقہ گفتہ شود زوال وجودی نیز زندقہ خواہد بود در حقیقت اینہا نفہمیدہ اند کہ فنا و زوال عین و اثر زوال شہودی است نہ زوال وجودی. خلاصہ اینکہ زوال وجودی عین و اثر واقعیت نداشتہ زندقہ گفتہ میشود و زوال شہودی ہر دو عین و اثر زندقہ نبودہ بلکہ سبب کمال معرفت است۔

تبصرہ: چون زوال زوال شہودی است نہ وجودی بنا بر آن حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ میفرماید کہ اخلاق جاہلیت کہ در من بودہ از بین نرفتہ بلکہ اصلاح شدہ است و ہکذا در حدیث شریف وارد است کہ آنحضرتؐ میفرماید اگر شما بشنوید کہ کوہ از جائے خود حرکت کردہ است آنرا قبول کنید و اگر بشنوید کہ شخصے از خلق و خواص فطری خود انحراف ورزیدہ آنرا قبول نکنید۔ از حدیث شریف و فرمودہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ معلوم گردید کہ فنا و بقا مستلزم فنائے وجودی نیست۔

حضرت امام میفرماید زوال وجودی در عین و اثر محال است و شہودی در ہر دو ممکن بلکہ واقع است لیکن مخصوص بہ محمدی المشرب است یعنی غیر محمدیان بہ فنائے عین مشرف و از فنائے اثر بے نصیب اند زیرا کہ فنائے اثر مربوط بہ شیونات است و آنہا بہ شہود شیونات نمی رسند۔ آنچہ میفرماید پس محمدیان بتمام از قلب می برایند و بہ مقلب قلب می پیوندند از تقلب احوال آزادند و از رقیت ماسوی محرر شدہ اند الخ مقصد حضرت امام اینست عارفانیکہ بہ شیونات میرسند بہ مقلب قلب یعنی بہ حق تعالیٰ رسیدہ اند و کسانیکہ بہ صفات رسیدہ اند در مقام قلب اند و گرفتار احوال منقلبہ قلب اند و این طائفہ را ابنائے وقت میگویند و واصل شیونات را ابو الوقت نامند زیرا کہ بمقلب القلب رسیدہ است و از تقلب قلب آزاد گردیدہ است

Marfat.com

ورسیدن صفات رسیدن منقلب نیست۔ آنچہ میفرماید اگر سالک از راہ سلوک غیر متعارف الخ یعنی سلوک متعارف آنست کہ سالک باسم مربی خود برسد بعد ازان بمقامات عالیہ ارتقا نماید و شخصے کہ بدون رسیدن اسم وبدون تماس باسم مربی خود بمقامات عالی مشرف شود سلوک او غیر معتاد و غیر متعارف است حاصل فرمودہ حضرت امام اینکہ اطلاق فنا فی اللہ وبقا باللہ در بارہ این شخص صحت دارد اگرچہ متعارف آنست کہ در اسم مربی خود فانی گردد پس کسانیکہ فنا را مخصوص باسم مربی دانستہ اند معنائے آن این است کہ فنائے اسم مربی فنائے ابتدائی است و شخصے کہ بمقام بالاتر فانی گردد آنرا فانی انتہائی و یا فنائے مطلق میگویند پس اطلاق فنا در ہر دو صورت درست آید کہ یکے باسم مربی خود و دیگر بالاتر ازان است کہ بمراتب ذات و شئونات ذاتیہ تعلق می گیرد۔

پوشیدہ نماند کہ اطلاق فنا فی اللہ در مورد شخصے کہ در اسم مربی خود فانی شدہ باشد بطریق مجاز است و در حقیقت فانی فی اللہ شخصے است از صفات گذشتہ بمراتب ذات مقدس رسیدہ باشد۔ آنچہ میفرماید سلوک انواع است بعضی را بے تقدم جذبہ است و بعضے را جذبہ بر سلوک شان مقدم است و جماعہ را در اثنائے قطع منازل سلوک جذبہ حاصل می گردد و جمعے را در طے منازل سلوک میسر می شود۔ اما تا بحد جذبہ نمیرسند الخ یعنی جذبہ محبوبین بر سلوک شان مقدم است و در طریقہ عالیہ نقشبندیہ محبوبین و مجبین ہر دو طائفہ بر جذبہ مقدم مشرف می شوند زیرا کہ طریقہ نقشبندیہ طریق محبوبان است و کسانیکہ در اثنائے سلوک جذبہ پیدا می کنند سبب آن اتباع سنت و حصول تصفیہ فی الجملہ است و کسانیکہ باطے کردن بعض منازل سلوک بہ جذبہ نمیرسند سبب آن عدم وصول بہ اسم مربی می باشد زیرا شخصے کہ باسم مربی خود می رسد روح و نفس او تفریق می یابد نفس او برائے ارشاد نزول می کند، روح او بواسطہ جذبہ بمقامات عالیہ راطے می نماید و بمقام جذبہ بہ نہائی وقتی میرسند کہ روح و نفس از ہم تفریق یابند زیرا جذبہ خاصہ روح میباشد و جذبہ بمنزلہ جذبہ صوری است قبل از افتراق روح و نفس دست می دہد آنچہ قبلا در کلام حضرت امام در مورد حقیقت جامعہ قلبیہ تذکار رفت تفصیل آن قرار ذیل است۔ تا وقتیکہ سالک باسم مربی خود نرسیدہ باشد حقیقت جامعہ قلبیہ برپا است یعنی تمام لطائف او باہم یکجا اند و بعد از

Marfat.com

وصول باسم مربی لطایف عارف متفرق میگردد یعنی ہریکے از لطائف از قبیل قلب نوری، روح، سر، خفی واخفی تمامی آنہا بہ مبادی فیوض واسماے مربی خویش میرسند وباین ترتیب روح از نفس مجرا میگردد دراین وقت حقیقت جامعہ قلبیہ بحال سابق خود نمی ماند وہرکدام از لطائف متذکرہ عارف بشغل علیحدہ مصروف میگردد وقبل از تفریق این چنین نمی باشد وعارفیکہ بہ انجام تمام کمالات عالیہ سرافراز گردد تمام لطائف او تزول خواہد کرد وبہ تمام قواے خود متوجہ ارشاد وہدایت مسترشدین مشغول می گردد۔

حضرت امام میفرماید، علم بوحدت وجود ومانند آن الخ یعنی معرفت توحید وجودی در جذبہ تقدم ویا متوسط پیدا میشود کہ سالک مقامات عالیہ را از مقامات سافلہ تفریق کردہ نمی تواند وہیچونی روح را بعنوان وجوب می بیند وسبب آن غلبۂ محبت است در سلوک خالص بدون جذبہ توحید وجودی پیدا نمی شود زیرا در سلوک خالص محبت کمتر است وجذبۂ منتہیان نیز بہ توحید وجودی مناسبت ندارد زیرا کہ منتہی صاحب بصیرت است، ہیچونی عالم امر وعالم ارواح را از ہیچونی عالم قدس تفریق می کند۔

حضرت امام میفرماید، بعضے مشائخ فرمودہ اند چون کار طالب بہ جذبہ برسد سیر ہمان جذبہ است وبس الخ یعنی مراد حضرت امام در اینجا تحقیق مقام است وحاصل فرمایشات شان این است کہ اگر مراد مشائخ جذبہ منتہی باشد چنانچہ کہ گفتہ اند کہ کار طالب بہ جذبہ برسد بعد ازان سیر ہمان جذبہ است دراین جملہ فوق از کلمہ رسیدن اگر جذبہ را بہ جذبہ منتہی تعبیر نمائیم درست نمی آید بدلیل اینکہ منتہی بر سیر نیازمند نیست واگر این جذبہ را جذبہ متقدم تعبیر نمائیم آن ہم درست نمی یابد۔ زیرا کہ کلمہ رسیدن منافق آنست چہ رسیدن بعد از طے یک مسافہ می باشد درحالیکہ مبتدی ہنوز کدام مسافت را طے نکردہ است بنابر آن احتمال می رود کہ مراد شان جذبہ متوسط باشد وحالانکہ جذبہ متوسط وہم در وصول مطلوب کافی نیست زیرا کہ بسیاری از متوسطان در وقت حصول این جذبہ از عروج ماندہ اند وہمان جذبہ متوسط را نہایت پنداشتہ اند۔ بلی جذبہ مقدم چون بہ محبوبان تعلق دارد اگر آنرا کافی بدانیم گنجایش دارد زیرا کہ محبوبان را بہ قلاب عنایت خواہند کشید ودر اثناے طریق نخواہند گذاشت۔ مراد حضرت امام آنست کہ جذبہ مقدم مراد است۔ بیت

Marfat.com

مرا گر تو سن دل نیست در راہ کمند زلف او ہم نیست کوتاہ

حاصل تحقیق حضرت امام اینکہ اگر مراد مشائخ جذبہ تقدم باشد درست است اما جذبہ تقدم نیز دارائے تفصیل جداگانہ ای است چنانچہ حضرت امام میفرماید این کفایت در حق جمیع جذبات مقدم ہم ممنوع است جذبہ کہ انجام کاران بہ سلوک کشد کافی است واگر بسلوک نیامد مجذوب ابتر است از محبوبان نیست الخ یعنی محبوبان و محمدی المشربان اگر پیرو سنت و عامل شریعت باشند محبوبیت شان سبب وصول آنہا میگردد واگر شخصے محبوب و محمدی المشرب بودہ باشد اما عامل شریعت نباشد مجذوب ابتر گفتہ میشود و محبوب بے سرانجام است۔ خلاصہ اینکہ از عبارات مشائخ معلوم میگردد کہ مراد شان از جذبہ جذبہ مقدم باشد مشروط براینکہ عاقبت آن جذبہ بسلوک بیانجامد۔ حضرت امام میفرماید:۔

خاتمہ: طائفہ از مشائخ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم گفتہ اند کہ تجلی ذاتی مذہل شعور است و معطل حس حقیقت این سخن آنست کہ الخ یعنی آن تجلی تجلی ذات بحت نبودہ بلکہ تجلی اسمی از اسماء او تعالیٰ می باشد کہ وجود سالک را بطور کامل فنا نمی بخشد و سبب بے شعوری و بے حسی سالک میگردد اگر سالک بہ کمال فنا مشرف گردد بے شعور نمی گردد، آتش کسے بسوزد کہ آنرا مساس کند و شخص کہ وجود او بکلی آتش شدہ باشد چگونہ خواہد سوخت یعنی بعد از کمال فنا وجود بشری عارف بوجود موہوبی تبدیل می یابد۔ لہذا بے حسی و بے شعوری او کدام معنای ندارد زیرا در این مرتبہ ظاہر عارف تجلی صفات و باطن عارف تجلی ذات او تعالیٰ گردیدہ است و عالم خلق و عالم امر کہ ظاہر و باطن دیگران است ہمہ برائے ہمچو عارف حکم لباس را دارد۔ کسانیکہ بصیرت واقعی ندارند این چنین عارفان را بر روے ظاہر شان مانند خود عوام می پندارند زیرا کہ ظاہر عارف مانند ظاہر عوام الناس می باشد از ینجاست کہ کفار در بارہ انبیاے عظام می گفتند کہ این چگونہ پیغمبر است کہ میخورد و در بازار گردش میکند، از ین جاست کہ بزرگان گفتہ اند کسیکہ بظاہر عارف می بیند خاسر و خائب گشت و کسیکہ بہ باطن عارف نظر کرد کامیاب و رستگار گردید۔ حضرت امام میفرماید ہمیں تجلی ذاتی کہ بے پردہ است

Marfat.com

محبوبان را دائمی است ومحبان را برقی زیرا که ابدان محبوبان رنگ ارواح شان گرفته است وآن نسبت در کلیۂ ایشان سرایت کرده ودر بدن محبان این سرایت بر سبیل ندرت است الخ یعنی حاصل کلام حضرت امام این است که نسبت باطن محبوبان بظاہر شان نیز سرایت می کند وتجلی ذاتی برائے شان دائمی می گردد ومحبان ازین نعمت بے بہرہ اند مگر بر سبیل ندرت برائے بعض محبان نیز این سرایت دست میدہد وتجلی ذاتی دائمی می گردد۔

سوال: سبب سرایت نسبت باطن بظاہر ودوام تجلی ذاتی در قسمت عارف غیر محبوب از کدام رہگذر خواہد بود؟

جواب: بواسطہ اتباع سنت سنیہ وعمل بعزیمت تربیہ پیر محمدی المشرب باین مرتبہ رسانیدہ می تواند۔ بیت

مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد دست بر پائے کبوتر زد وناگاہ رسید

حضرت امام میفرماید آنچہ در حدیث نبوی وارد است لی مع اللہ وقت الخ

سوال: تجلی ذاتی در حق آنسرور دائمی بودہ نہ برقی پس مراد ازین وقت چہ خواہد بود؟

جواب: کسیکہ ہمیشہ بہ صحبت محبوب خود مشرف واز صحبت آن بہرہ ور باشد با آن ہم محبوب در بعضی اوقات یک وضع محبوبانہ عجیب از خود نشان می دہد بنا بر آن تجلی ذاتی دائمی بودہ وآن خصوصیت نادر ہم می باشد۔

حضرت امام میفرماید کہ بعض مشائخ ازین حدیث وقت مستمر ارادہ نمودہ اند وجمع دیگر بہ ندرت وقت قائل گشتہ اند وحق آنست کہ باوجود استمرار وقت، وقت نادر نیز متحقق است ونزد این فقیر تحقق آن وقت نادرہ در وقت ادائے نماز است الخ یعنی اگرچہ تجلی ذاتی در حق آنحضرتؐ دائمی است مگر بعض خصوصیات جداگانہ دران تجلی کہ در لی مع اللہ وقت دست میدہد بر سبیل ندرت بودہ وآن خصوصیات در وقت نماز است۔ حضرت امام میفرماید: آنچہ بعض از مشائخ فرمودہ اند کہ حال من در نماز مثل حال من است قبل از نماز الخ پس احادیث کہ آنحضرتؐ فرمودہ قرۃ عینی فی الصلوٰۃ واقرب

Marfat.com

ما یکون العبد من الربی فی الصلوٰۃ روشنی چشم من در نماز است واقرب ترین اوقات بندہ در نماز بیا شد۔ وہکذا حق تعالیٰ فرمودہ واسجد واقترب نصوص فوق مخالف قول آنہا است زیرا کہ ازاین آیہ قرآنی وحدیث فوق باوجود دوام تجلی ذاتی وقت نادرہ نیز استنباط میشود وبعض مشائخ کہ ازین وقت نادرہ انکار می نمایند علت آن اینست کہ ہنوز باین مرتبۂ مقدسہ مشرف نشدہ وازین نعمت محروم اند چنانچہ حضرت امام میفرماید جمعے راکہ برندرت وقت اطلاع نداده اند بہ نفی آن قایل گشتہ اند وجمعے دیگر راکہ ازان مقام بہرہ دادہ اند با آن اعتراف نمودہ اند حضرت امام میفرماید والحق کسے راکہ بہ طفیل آنحضرتؐ در نماز جمعیت دادہ اند واز دولت قرب آن شربے ارزانی داشتہ اند اقل قلیل اند الخ یعنی این طور اشخاص کہ باوجود دوام تجلی ذاتی از خصوصیات کمالات نیز آگاہ اند اقل قلیل اند حضرت امام میفرماید منتہیان ارباب صفات در علوم ومعارف بہ مجذوبان نزدیک اند غایۃ ما فی الباب ارباب صفات از تفاصیل مطلع اند بخلاف مجذوبان الخ یعنی منتہیان کہ بہ صفات رسیدہ اند وبذات اوتعالیٰ نرسیدہ اند مانند مجذوبان منتہی ارباب قلوب اند وبہ مقلب قلب نہ پیوستہ اند واز تلوین بہ تمکین نہ رسیدہ اند فرق مجذوبان منتہی وارباب صفات این ست کہ ارباب صفات از تفاصیل باخبر وباسرار صفات واردند اما مجذوبان از تفاصیل صفات خبر ندارند ونیز ارباب صفات بواسطہ عروج قرب بیشتر دارند کہ مجذوبان منتہی منتہی دارائے آن قرب نمی باشند۔

سوال: منتہی آنست کہ بمبدأ فیض خود برسد کہ عارفیکہ بصفات رسیدہ بمبدأ فیض خود رسیدہ است پس اورا چرا از جملہ ارباب قلوب فرمودہ است۔

جواب: تاکہ بشیونات نرسد از ارباب قلوب است۔ پوشیدہ نماند متعارف آن است شخصے کہ بمبدأ فیض خود واسم مربی خود می رسد بہ مقلب رسیدہ است۔ اما تحقیق حضرت امام آن است تاکہ بہ شیونات نہ رسد از ارباب قلوب است۔ خلاصہ اینکہ شخصے کہ بہ اسم مربی خود رسیدہ اگرچہ منتہی بودہ اما از رجوع صفات بشری محفوظ نیست وامکان رجوع صفات بشری در حق او موجود است بخلاف عارفیکہ بہ شیونات رسیدہ باشد ازین خوف محفوظ می باشد۔

Marfat.com

تذکرہ: مجذوبان را اگرچہ حجب درمیان است باآنہم محبت اصل دامنگیر ایشان است زیراکہ محبوبان اند ومحبت دارند حضرت امام میفرماید چہ عجب اگر بحکم المرء مع من احب در مجذوبان نیز قرب ومعیت اصل اعتبار کردہ شود الخ یعنی آنحضرتؐ فرمودہ کہ شخص با کسے است کہ اورا دوست دارد قرار مضمون این حدیث شریف اگر در مورد مجذوبان قرب ومعیت اصل اعتبار کردہ شود گنجایش دارد زیراکہ مجذوبان باوجود حجب عاشق وگرفتار اصل اند اگر معیت پیدا کنند چہ عجب۔ زیراکہ محبت سبب معیت است۔ حضرت امام میفرماید پس مجذوبان در محبت مناسبت بہ محمدیان دارند چہ حجب ذاتی باوجودیکہ حجب درمیان دارند۔

تبصرہ: مجذوبان بہ نسبت محمدیان عام تر بودہ وچند قسم اند۔

۱۔ محمدی المشربان کہ در اینجا بہ محمدیان یاد شدہ اند۔

۲۔ کسیکہ تابع سنت باشد مجذوب است اگرچہ محبوب نباشد۔

۳۔ کسیکہ تصفیہ وتزکیہ پیدا کردہ باشد نیز مجذوب است اگرچہ محبوب ومحمدی المشرب نباشد زیرا شخص کہ تابع سنت باشد ویا بہ تصفیہ وتزکیہ رسیدہ باشد محبوبیت عارضی نصیب او میگردد وشخصیکہ در طریقہ نقشبندیہ داخل است نیز مجذوب است ومحمدیان کہ بآنحضرتؐ در مبدأ فیض مناسبت ومشارکت فی الجملہ دارند محبوبیت ذاتی نصیب ایشان است۔ حاصل فرمایش حضرت امام اینکہ مجذوبان اگرچہ عروج نکردہ باشند یا ارباب صفات کہ دارائے عروج اند یک رنگ اند۔ زیراکہ ہر دو طائفہ ارباب قلوب اند وبہ مقلب قلب نہ پیوستہ اند۔ وآنچہ میفرماید در عبارات بعضے ازین طائفہ واقع است کہ اقطاب را تجلی صفات است وافراد را تجلی ذات دراین سخن مجال تامل است چہ قطب محمدی المشرب است ومحمدیان را تجلی ذات است آرے دراین تجلی نیز تفاوت ہاست قریبکہ افراد راست اقطاب را نیست اما ہر دو را از تجلی ذات نصیبے است مگر آنکہ گوئیم کہ مراد از قطب قطب ابدال باشد کہ بر قدم حضرت اسرافیل است نہ بر قدم حضرت محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام الخ۔ این موضوع را حضرت امام می فہمد کہ قطب بر قدم حضرت اسرافیل نیز می باشند۔

Marfat.com

تبصرہ: حضرت امام در مکتوبے میفرمایند. عارفیکہ کمالات نبوت نبی را بانجام می رساند اگر از اہل منصب است بر منصب امامت سرفراز میگردد ورنہ بکمالات امامت مشرف اما صاحب منصب نمی باشد و عارفی کہ کمالات ولایت نبی را بانجام رسانیدہ باشد اگر از اہل منصب باشد بہ منصب خلافت سرفراز ورنہ کمالات مقام خلافت بروے حاصل است. قطب ارشاد در ظل مقام امامت و قطب مدار در ظل مقام خلافت قرار دارد و غوث ممد و معاون قطب مدار است. قطب مدار در بعضی امور از وے مدد میخواہد و در نصب مناسب ابدال او را دخل میباشد و حضرت امام در جاے دیگر میفرمایند کہ مقام قطب فرد بہ نسبت قطب ارشاد و قطب مدار فوق تر می باشد و در مقام اصالت حصہ او بیشتر است اما قطب فرد کثر در عروج بودہ نزول نمی کند و اگر قطب فرد نزول فرماید ارشاد او بہ نسبت ارشاد قطب ارشاد کامل تر است و صحبت او کبریت احمر است. چونکہ قطب فرد اکثر در عروج است بنا بر آن حضرت خواجہ محمد پارسا چندان ارشاد نمی کردند۔

تذکرہ: ابدال و اوتاد از اعوان قطب مدار می باشند یعنی مقامات شان مقامات ظلیہ است. ناگفتہ نماند کہ مقام امامت بلند ترین مقامات ولایت است. بعد از امامت مقام خلافت و بعد از خلافت مقام قطب فرد و بعد مقام قطب ارشاد و بعد مقام قطب مدار و بعد ازین مقامات ابدال و اوتاد می باشند کہ در مقامات ظلیہ قرار دارند. تفصیل احوال ابدال و اوتاد از کتاب قطب الارشاد یا کتاب دیگر معلوم خواہد بود۔

حضرت امام میفرمایند اللہ تعالیٰ بے چون و بیچگونہ است، روح آدم را کہ خلاصہ اوست بصورت بیچون و بیچونگی آفرید الخ یعنی حضرت امام در این معرفت حدیث را کہ در بارہ تخلیق حضرت آدم ان اللہ خلق آدم علی صورتہ تشریح میفرمایند یعنی ہمچنانکہ حق تعالیٰ بیچون است روح حضرت آدم نیز بیچون میباشد و ہمچنان اللہ تعالیٰ لامکانی است روح نیز لامکانی می باشد و ہمچنانکہ حق تعالیٰ مقوم عالم است روح نیز مقوم بدن می باشد. در شرح این حدیث علماء اختلاف نظر دارند بعض آنہا ضمیر صورتہ کہ در حدیث ان اللہ خلق آدم علی صورتہ واقع است بطرف حق تعالیٰ راجع است و بعضے آنرا

Marfat.com

بطرف حضرت آدم راجع میسازد صوفیہ کرام کہ از حقیقت شریعت آگاہ اند ترجمہ این حدیث شریف نیز برایشان روشن است۔ حضرت امام در جاے دیگر میفرماید کہ حضرت آدم بصورت وجوب خلق شد و است نہ حقیقت وجوب الخ یعنی حیات حق تعالیٰ حیات حقیقی و حیات حضرت آدم حیات صوری است ہمچنان علم حق تعالیٰ علم حقیقی و علم آدم علم صوری است، بعضے علماے کرام از ملاحظہ این حدیث تصور می نمودند کہ حضرت آدم واجب خواہد بود۔ اما حضرت امام ثابت ساخت کہ ممکن در مقابل واجب بعجز وانکسار و قصور متصف است یعنی کمالات او کمالات صوری است و مرکز کمالات حقیقی عالم وجوب میباشد کمالات ممکن یک شبہ و نمونہ از کمالات عالم وجوب است و ضمیر بہ حضرت حق راجع است۔

مصرع چہ نسبت خاک را با عالم پاک

بیت نیاوردم از خانہ چیزے نخست تو دادی ہمہ چیز من چیزے تست

و آنچہ میفرماید ہمچنانکہ اللہ تعالیٰ قیوم عالم است قیومیت او تعالیٰ مر بدن را بواسطہ قیومیت روح است ہر فیض کہ وارد میشود محل ورودان فیض در ابتدا روح است و بواسطہ روح آن فیض بہ بدن میرسد الخ یعنی ہمچنان کہ حق تعالیٰ نہ داخل عالم است و نہ خارج عالم، و ہکذا روح نیز نہ داخل بدن است و نہ خارج بدن، صرف مقوم و مدبر بدن می باشد۔

سوال: از بسیاری آیات کریمہ و احادیث نبویہ دخول و باز خروج روح ثابت میگردد۔ اما حضرت امام روح را داخل بدن ندانستہ صرف مقوم بدن می داند این ادعا چگونہ خواہد بود؟

جواب: احادیث کہ دلالت بر اخراج روح می کند یعنی از ظاہر حدیث معلوم میشود کہ روح در داخل بدن بودہ و بتوسط حضرت عزرائیل اخراج می گردد، در حقیقت مراد از اخراج روح توسط حضرت عزرائیل قطع تعلق و قطع تقویم روح بودہ نہ خروج آن و چون روح در تقویم بدن مناسبت بعالم وجوب داشتہ و بصورت عالم وجوب خلق گردیدہ است، بنابر آن روح انسان لیاقت آنرا پیدا کردہ کہ مظہر عالم وجوب شدہ بتواند چنانچہ حق تعالیٰ در حدیث قدسی میفرماید لا یسعنی ارضی ولا سمائی ولکن یسعنی قلب العبدی مومن یعنی زمین و آسمان ظرفیت گنجایش مرا ندارند لیکن قلب مومن گنجایش من است

Marfat.com

زیراکہ زمین وآسمان باوجود وسعت زیادمکانی بودہ دارائے گنجایش لامکانی نمی باشند قلب وروح بندہ مومن چون لامکانی است لہذا دارائے گنجایش ظہور لامکانی گردیدہ، مراد از قلب لامکانی قلب نوری است واینکہ گنجایش لامکانی را بقلب مومن تخصیص دادہ اند علت آن اینست کہ قلب غیر مومن از اوج لامکانی فرود آمدہ وگرفتاری چندی وچونی شدہ است لہذا بواسطہ این نزول گرفتاری چونی پیدا کردہ است قابلیت اصلی خود را ضائع ساختہ است چنانچہ آیہ شریفہ اولئک کالانعام بل ہم اضل بیان حال آنہا است۔ حضرت عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم مجددی در مکتوبے در بارہ سختی جان کندن مردم فاسق وفاجر میفرماید کہ چون ارواح شان خواص لطافت روح را از دست دادہ اوصاف نفس را بخود گرفتہ اند ازین سبب قطع علاقہ روح آنہا از بدن شان بسیار دشوار وسنگین می باشد زیراکہ روح شان صفات نفس را گرفتہ وکثیف گردیدہ است۔

حضرت امام میفرماید از مشائخ ہر کدام وسعت قلب خبر دادہ است، مرادش لامکانیت قلب بودہ باشد نہ فوقیت کمال قلب چہ مکانی ہر چند وسیع است اما تنگ است۔ عرش باوجود عظمت فراخی چون مکانی است ہر آئینہ در جنب لامکانی روح حکم دانہ خردل دارد بلکہ گوئیم این قلب چون محل تجلی انوار قدم شدہ است بلکہ بقائے بانعکاس قدیم یافتہ عرش ومافیہا اگر در وافتح محو ومتلاشی گردند چنانچہ جنید بغدادی گفتہ است الخ یعنی مکانی در مقابل لامکانی یک امر ناچیز بسیط می باشد۔ این فرمودہ باعتبار فراخی ولامکانیت قلب است اما لیاقت عرش فوق تر است کہ مظہر ذات مقدس وصفات ثمانیہ می باشد۔

حضرت امام میفرماید این لباس است یکتا کہ خاص بر قدر روح دوختہ اند ملائکہ نیز این خصوصیت ندارند داخل دائرہ مکان اند لاجرم انسان خلیفہ رحمٰن آمد بلی صورت شے خلیفہ شے است تا بصورت شے مخلوق نباشد خلافت آنرا نشاید وتا خلافت را نشاید تحمل بار امانت را چگونہ تواند الخ یعنی چون انسان بصورت رحمٰن خلق گردیدہ است لہذا لیاقت تحمل بار امانت را پیدا کردہ است حق تعالیٰ فرمودہ انا عرضنا الخ یعنی ما پیش کردیم امانت عبادت را بر آسمانہا وزمین وکوہ ہا

Marfat.com

تمام این ہا ترسیدند واز حمل آن اباورزیدند واین بار عبادت را تنہا انسان متحمل گردید واقعاکہ انسان جاہل وظالم می باشد علت ظالمیت آن اینست کہ انسان بہ نفس خویش ظلم کردہ وجود و توابع وجود خود را در معرفت وذکر او تعالیٰ فانی ساختہ است وعین واثر خود را فانی نمودہ است علت جہالت آن این است کہ باوجود فنائے ماسوی از درک ذات مقدس عاجز است۔

تبصرہ: از دلائل فوق معلوم شد کہ ظالمیت وجاہلیت در حقیقت وصف انسان میباشد نہ ذم آن یعنی انسان بعد از فنا وبقا وبعد از عروج در مراتب وجوب بہ مقامی رسیدہ کہ تعبیر آنرا کردہ نمی تواند چنانچہ بیدل علیہ الرحمہ میفرماید۔ بیت

عجز ادراک اگر فہمیدی معنی اینست کہ فہمیدن نیست

سوال: حضرت امام در این مکتوب از لامکانیت روح ووسعت قلب تذکار دادہ وقلب را نسبت بعرش مزیت دادہ اند درحالیکہ در مکاتیب دیگر ظہور عرشی را ظہور کلی وظہور قلبی را ظہور جزئی پنداشتہ اند، تطبیق این فرمایشات متناقض چگونہ خواہد بود؟

جواب: سوال فوق را دو جواب است: (۱) وسعت لامکانیت چیزے دیگر است، فوقیت کمال چیزے دیگر چنانچہ قلب صنوبری کہ نسبت بہ قلب نوری اصغر ومکانی میباشد ولیکن در ظہور وکمال از قلب نوری فوقیت دارد۔ (۲) از نیکہ بیان اولیائے کرام بیان احوال بودہ واحوال اولیائے کرام وقتاً فوقتاً رو بہ ارتقا می باشد بنا بر آن حضرت امام در بعض مکاتب از کمالات عرش ودر بعض از مکاتب از مزیت قلب تذکار فرمودہ اند دلیل آن این ست کہ این فرمایشات حضرت امام بر روے مراتب احوال ومقامات است۔ لہذا در فرمایشات حضرت امام تناقض نبودہ بلکہ بیان اختلاف احوال بیباشد اما فرمایش اخیر حضرت امام آنست کہ تجلی عرش کلی واز قلب جزئی می باشد۔ حضرت امام میفرماید عالم چہ صغیر وچہ کبیر مظاہر اسماء وصفات الٰہی است الخ یعنی حقیقت عالم عدم بودہ باپرتو اسما وصفات او تعالیٰ۔ پس عالم ہیچ نسبتی بعالم وجوب ندارد بجز از نسبت مخلوقیت ومصنوعیت وحکم عینیت واتحاد ومعیت واحاطہ از سکر وقت وغلبہ حال است کسانیکہ عالم را عین حق ویا احاطہ حق تعالیٰ را بعالم

Marfat.com

احاطہ ذاتی و معیت او تعالیٰ را بعالم معیت ذاتی پنداشتہ اند اشتباہ کردہ اند و در مقام سکر اند زیرا
کہ احاطہ و معیت او تعالیٰ بعالم معیت و احاطہ علمی است نہ ذاتی۔ صاحبان صحو کہ از مقام سکر گذشتہ
ازین علوم و مکشوفات مبری و مستغفر اند یعنی ارباب صحو را ابتدا و وسط ہمچو مکشوفات را دیدہ اند
بالآخرہ ازین مرحلہ ارتقاء و مکشوفات شان مطابق شریعت غرا گردیدہ است حضرت امام میفرمایند
مثالی از برائے تحقیق این مبحث بیان کنیم عالمی تحریری ذو فنونی خواہد کہ کمالات مخزونہ خود را در عرصہ
ظہور آرد الخ یعنی شان حق تعالیٰ مشابہ شان آن عالمی است کہ معنائے مکنونہ باطنی خود را بعبارات
مختلف روشن و بہ منصہ ظہور آرد۔ ناگفتہ نماند مقصد ازین تشبیہ اینست کہ آن عالم یک شخص
علیحدہ و حروف و اصوات چیز جداگانہ بیباشند یعنی درین عالم و حروف و اصوات، ہیچگونہ
عینیت و اتحاد وجود ندارد بلکہ شخص عالم موجد این حروف و اصوات بودہ و حروف و اصوات
کمالات مکنونہ او را نشان میدہد۔ بنابرآن حروف و اصوات را عین موجد پنداشتن از سکر حال
ہمچنان تخلیق عالم ممکنات از کمالات عالم وجوب بودہ و این عالم ممکنات ہیچگونہ عینیت و اتحاد
بعالم وجوب یعنی بحق تعالیٰ نداشتہ صرف بکمالات ذاتی و صفاتی حق تعالیٰ دلالت می کند۔ کسانیکہ
و اصوات را عین عالم پنداشتہ اند سبب آن اینست کہ درین حروف و اصوات و معانی مخزونہ
و عالم موجد نسبت دالیت و مدلولیت موجود بودہ لہذا بعضے معانی غیر واقعی مانند اتحاد و عینیت
در تخیل سالک متصور گردیدہ است ورنہ در حقیقت آن عالم و معانی مخزونہ او ازین نسبت منزہ
مبرا است و درین عالم و معانی مخزونہ او و حروف و اصوات بدون نسبت دالیت و مدلولیت ہیچ
نسبت دیگری موجود نیست۔ پس صوفیہ وجودیہ کہ عالم را عین واجب دانستہ اند ازین گفتار شان
حال غلبہ سکر و غلبہ حال بیباشد و سبب آن غلبہ محبت است چنانچہ مجنون در آخر عین لیلیٰ گشتہ و خود را
می پنداشت و در وقت آخر لیلیٰ بنزد مجنون آمد مجنون برایش اظہار داشت کہ فعلاً بتو احتیاجی ندارم۔ بیت

گفت کہ رو رو کہ آن چنانم من — کہ بجز عشق تو ندانم من
عشق تو اے نگار فرزانہ — این چنیں کرد در دلم خانہ

Marfat.com

که ترا هم نماند گنجائی بعد ازین خوشترم به تنهائی

در عشق مقامے است که عاشق بدون عشق معشوق وصال اورا نیز نمی خواهد چنانچه بزرگے در شاهکاری های عشق فرموده

بسیار دیده ام که یکے را دو کرد تیغ قربان تیغ عشق که دو کس را یکے کند

این هم از خواص عشق است که وصال نخواسته صرف در دو گرفتاری به عشق معشوق میخواهد چنانچه حضرت اویس قرنیؓ که به مشق عشق ساخته و وصال نخواسته. بیت

بدست آوردن مقصد ندارد لذت چندان عجب کیفیت دارد به مطلب تا رسیدن ها

بیت

نه تنها عشق از دیدار خیزد بسا این دولت از گفتار خیزد

و آنچه میفرماید، این حروف و اصوات در خارج موجود اند نه آنکه آن عالم و معانی موجود اند و آن حروف و اصوات اوهام و خیالات اند پس عالم امکان که عبارت از ماسوی است در خارج موجود است بوجود ظلی نه آنکه عالم امکان اوهام و خیالات است الخ. این فرموده حضرت امام تردید گفتار صوفیه وجودیه میباشد که آنها عالم امکان را صرف اوهام و خیالات دانسته و غیر از واجب تعالیٰ وجود تمام موجودات را یک امر موهومی و خیالی می پندارند. جناب عین القضاة همدانی چون در توحید قدمی راسخ داشته لهذا کسی را که بوجود و موجود قایل بوده باشد آنرا مشرک دانسته است یعنی مقصد او توحید وجود بود بجز از واجب تعالیٰ بوجود سائر موجودات قایل نبوده و اظهار میدارد که این همه محسوسات ظهور واجب تعالیٰ بیباشد و بس. چنانچه موضوع توحید را به ظهور آئینه تشبیه نموده مثلاً اگر در مقابل یک چیز آئینه های مختلف اللون گذاشته شود همان یک چیز رنگهای مختلف نمایان خواهد شد. ازین تشریحات معلوم گردید که وجود چیزے دیگرے ست و ظهور چیزے دیگر. بطور مثال وجود زید در خانه وجود زید است و تمثال زید در آئینه ظهور زید می باشد نه وجود او. حضرت امام در مکتوبے میفرمایند که این بزرگواران دوستان حق تعالیٰ بیباشند و در محبت او تعالیٰ خود را و غیر خود را باخته اند و با و تعالیٰ ساخته اند الخ یعنی صوفیه وجودیه از زمرهٔ اولیاے کرام دوستان خدا اند. اما سخنان ایشان مردم را در اشتباه انداخته اند.

Marfat.com

حضرت امام میفرماید نہ آنکہ عالم اوہام وخیالات است، این مذہب بعینہ مذہب سوفسطائی است کہ عالم راوہام وخیالات میدانند۔ اثبات حقیقت درعالم نمودن عالم راازاوہام وخیالات نمی برآرد حقیقت موجود شدہ عالم الخ یعنی صوفیہ وجودیہ گفتہ اندکہ عالم آن وہم است کہ دارائے حقیقت می باشد۔

تبصرہ: وہم دوقسم است (۱) وہم مخترع (۲) وہم محقق۔

(۱) وہم مخترع عبارت ازان وہمی است کہ دارائے حقیقت نبودہ صرف اختراع وہم باشد چنانچہ چنانچہ عدد حقت بعدد طاق توہم کردہ شود وگفتہ شود کہ دوطاق است وحقت نیست۔

(۲) وہم محقق آنست کہ یک چیز دارائے نمود بودہ ولی بود نداشتہ باشد چنانچہ سراب کہ ازمسافہ بعیدہ دارائے نمود است اما درحقیقت بود ندارد۔ آنچہ میفرماید کہ دراین صورت حقیقت ثابت شدہ عالم نہ یعنی کسانیکہ عالم راوہم حقیقت دارمی پندارند ازین پندارایشان ثبوت حقیقت بدست می آید نہ ثبوت عالم، لہذا مذہب این صوفیہ کرام عین مذہب سوفسطائی میباشد۔ این صوفیۂ کرام مذہب شان راازمذہب سوفسطائی ہا جدامی دانند وادعادارندکہ عالم یک وہم محقق می باشد وسوفسطائی ہا عالم راصرف یک امر موہوم می دانند واین ادعائے صوفیہ کرام سبب امتیازمذہب آنہا شدہ نمی توانند۔

حضرت امام میفرماید، مرادازمظہریت ومرآتیت عالم الخ یعنی چون حضرت امام درمعرفت سابق عالم رامظہراسماء وصفات اوتعالی فرمودہ بودند میخواہندکہ دربیان سابق شان راشرح داد آن راواضح سازدکہ عالم مظہرصوراسماء وصفات اوتعالی است نہ مظہرخودصفات واسمائے اوتعالی یعنی تجلیات اسماء وصفات حق تعالی درعالم ظاہروعالم مرات آن تجلیات می باشد ومرات صفات واسمائے اوتعالی نمی باشد وخودصفات کہ غیرمتناہی بودہ درممکنات گنجایشی ندارند حضرت امام درمعرفت آخراین مکتوب میفرمایند، بایددانست کہ انبیارا علی نبینا وعلیہم الصلوۃ والسلام والتحیات درتجلیات صفات مراتب قرب حاصل است کہ کمل تابعان این امت رانیست باوجود تجلی ذات بطریق تبعیت الخ مراد حضرت امام دراین فرمایش اینست کہ اولیائے این امت اگرچہ بہ تبعیت آنحضرتؐ بہ تجلی ذاتی مشرف اندبا آنہم قرب انبیاعلیہم السلام بہ نسبت اینہا بیشتر است۔ زیراکہ انبیا

Marfat.com

درعروج بمراتب وجوب قریب اند واولیاے کرام درعروج بہ پایہ آنہا نمی رسند زیرا کہ مقام استقرار اولیاء ظلال واز انبیاے عظام خود صفات مقدسہ است۔ واولیاء تجلی ذاتی را از دور می بینند وحضرات انبیاء نزدیک اند۔

سوال: اولیاے محمدی المشرب بہ شیون می رسند وشیون وجود خارجی نداشتہ بلکہ عین ذات است ومربی انبیاے عظام صفات بودہ وصفات تحت شیون قرار دارد پس زیادت قرب انبیا چگونہ خواہد بود درحالیکہ درحق اولیاے محمدی المشرب شیون حایل نبودہ ودرحق انبیاے عظام شیون حائل است؟

جواب: حیلولیت شیون یک حیلولیت رقیق بودہ بنا برآن حجاب شدہ نمیتواند چون انبیاے عظام اساسا در اصل صفات قرار داشتہ اگرچہ حیلولیت رقیق شیون درمیان دارند اما مانع رویت نمیگردد۔ بنا برآن قرب شان نسبت باولیاء کہ درظلال قرار دارند بیشتر است۔ ونیز ناگفتہ نماند کہ اولیاے تابعین بمتابعت آنحضرتؐ باین دولت میرسند وانبیاے عظام نیز بطفیل آنحضرتؐ باین دولت عظمیٰ سرفراز ومشرف اند۔ واولیاء ماولش خوردہ حضرات انبیاء طفیلی وہم قطار می باشند۔

مکتوب دوصد وہشتاد وہشتم: چون این مکتوب مسائل فقہ بودہ جنبہ تصوفی نداشت لہذا شرح آن لازم دیدہ نشد۔

مکتوب دوصد وہشتاد ونہم

این مکتوب اگرچہ بزبان عربی است اما بہ نسبت سہولت خوانندگان گرامی ترجمہ آنرا بزبان دری آوردہ بعد ا بشرح آن می پردازیم۔

حضرت امام میفرماید، ثنا وصفت است مرخدائے را کہ سر قضا وقدر را بخواص بندگان خود مکشوف گردانیدہ، واز عوام مستور ساختہ است تا گمراہ نشوند ومیفرماید صلوۃ وسلام باد برآن ذاتیکہ حق تعالے حجت بالغہ را بواسطہ او کامل ساختہ وعذری عاصیان را قطع گردانید الخ یعنی بعد از بعثت آنحضرتؐ ہیچ فردے از افراد مردم چہ از کافر وچہ از فاسق در روز محشر اد عا کردہ نمی تواند کہ ما از اوامر الٰہی خبر نداشتیم۔

Marfat.com

حضرت امام میفرماید، چون در مسئلہ قضاء وقدر حیرت وبے خبری زیادشدہ بالائے اکثر ناظرین قضاء وقدر وہم وخیال باطل غلبہ کردہ بود تا آنکہ بعضی آنہا بہ جبر محض قایل شدہ وبعضی آنہا در افعال خود حق تعالیٰ را ہیچ نسبت ندادہ خود را خالق افعال خود می پنداشتند وطائفہ دیگری میانہ روی را انتخاب کردہ از افراط وتفریط منصرف شدہ اند کہ این طائفہ عبارت از اہل سنت وجماعت اند چنانچہ طائفہ قدریہ بندہ را خالق افعال خود میدانند وطائفہ جبریہ انسان را مانند جماد وحجر می پندارند ودر صدور افعال انسان را بلا اختیار میدانند وادعا دارند کہ انسان حکم یک حجر وجماد را داشتہ بہر طرف کہ انداختہ شود بہمان طرف لول میخورد۔ اہل سنت وجماعت وسط را انتخاب کردہ ومیگویند فعلی را کہ انسان بہ میل و اختیار خود مرتکب می شود این فعل وعمل او از اثر دو قوہ صورت میگیرد کہ یکے آن قوائے تخلیقی ودیگران قوہ کسبی است کہ قصہ بندہ است۔

حضرت امام فرمودہ کہ حضرات انبیاء اگرچہ در صفات می باشند۔

سوال: حضرت امام در مکتوبی فرمودہ کہ ولایت را از ظلیت وحیلولیت چارہ نیست، در ولایت اولیاء ظلال حایل ودر ولایت انبیاء خود صفات حایل ودر ولایت علیا شیون حایل است نبوت است کہ از حیلولیت گذشتہ است دراین مکتوب فرمودند کہ انبیاء در صفات می باشند۔

جواب: مراد حضرت امام آنست کہ ولایات ثلثہ بہ ذات مقدس ہیچ تعلق ندارند نبوت است کہ بذات مقدس متعلق است بواسطہ صفات ویا بدون واسطہ صفات اما در حقیقت ہمان فرمودہ حضرت شاہ غلام علی است کہ فرمودہ مکتوبات حضرت امام را خود حضرت امام میدانند۔

یعنی خالق فعل بندہ حق تعالیٰ بودہ وکاسب آن فعل خود انسان است۔ ناگفتہ نماند کہ در افعال بندہ بعض آن افعال اند کہ بندہ دران ہیچگونہ دخلے نداشتہ صرف بہ تخلیق او تعالیٰ مربوط است وبس۔ چنانچہ در فعل ارتعاش کہ شخص مرتعش دران ہیچگونہ دخلی نداشتہ صرف بہ تخلیق او تعالیٰ مربوط است اما اکثر افعال بندہ بہ کسب بندہ وتخلیق او تعالیٰ می باشند چنانچہ کارہائے کہ بندہ باختیار خود مرتکب آن می شود۔ حضرت امام میفرماید، روایت است کہ حضرت امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ از حضور حضرت امام جعفر علیہ الرحمۃ

Marfat.com

پرسیدند کہ آیا حق تعالیٰ کار بندگان را بخود بندگان تفویض نمودہ است؟ بجواب شان فرمودند کہ حق تعالیٰ بر ہمہ اشیا کہ ملک اوست قادر و تسلط دارد چگونہ خدائے خود را بہ مخلوق خود واگذار میشود حضرت امام اعظمؒ دوبارہ استفسار فرمودند کہ آیا حق تعالیٰ بندگان را در عمل شان مجبور گردانیدہ است؟ حضرت امام جعفر صادقؒ فرمودند حق تعالیٰ عادل بودہ و خلاف عدالت است کہ بندگان خود را بہ عمل ناشایستہ مجبور و باز آنہا را بہ سبب اعمال ناشایستہ تعذیب نمایند۔ باز حضرت امام اعظمؒ فرمودند حقیقت این موضوع چگونہ خواہد بود؟ حضرت امام جعفر صادقؒ در جواب فرمودند کہ حقیقت در بین و در بین می باشد یعنی کلمہ بین را دو مراتب تکرار فرمودند یعنی خالق افعال بندہ ذات مقدس او تعالیٰ بودہ و کاسب آن خود بندہ می باشد حق تعالیٰ بر روے عادت ہر عمل و کار بندگان را بعد از ارادہ بندہ خلق می کند و این عادت حق تعالیٰ می باشد چنانچہ در بین علماء مقولہ مشہور است کہ ارادۂ خدا تابع ارادۂ بندہ است۔ یعنی حق تعالیٰ بعد از ارادۂ بندہ آن عمل را خلق می کند۔

و قدریہ کہ میگویند حق تعالیٰ خالق بدیہا نمیباشد یعنی خالق بدیہا خود بندہ را می دانند این پندار آنہا درست نیست بدلیل اینکہ اطلاق خالقیت بر ذاتی درست می یابد کہ از عاقبت مخلوق خود آگاہی و معلومات داشتہ باشد و بندہ از عاقبت کار خود آگاہی ندارد۔ بنا بر آن خالق اعمال خود نیز شدہ نمی تواند برائے تردید این نظریہ آنہا کہ میگویند حق تعالیٰ خالق بدیہا نمی باشد گفتہ میشود کہ اگر حق تعالیٰ خالق بدیہا نباشد خالق شیطان کہ خواہد بود۔

حضرت امام میفرماید از ین سبب اہل سنت گفتہ اند کہ افعال اختیاری بندگان از حیث تخلیق مقدور حق تعالیٰ و از حیث کسب و اکتساب مقدور بندگان است پس حرکت بندہ بہ اعتبار نسبت آن بحق تعالیٰ خلق نامیدہ می شود و باعتبار نسبت آن بہ بندہ کسب نامیدہ می شود یعنی در حرکت بندہ دو چیز موجود است یکے تخلیق حق تعالیٰ و دیگر قصد خود بندہ تا بندہ یک عمل را قصد نہ کند حق تعالیٰ آنرا خلق نمی کند۔ می بینی کہ بندہ قصد بدست آوردن بس چیزہا را می نماید و بچیزیکہ ارادہ تخلیقی او تعالیٰ رفتہ باشد آنرا بدست آوردہ می تواند بنا بران بندہ خالق افعال و اعمال خود نبودہ بلکہ کاسب عمل

Marfat.com

گفتہ می شود و خالق آن عمل حق تعالیٰ است۔ زیرا چیزیکہ ارادہ خداوند نشدہ آنرا کردہ نمی تواند۔
حضرت امام میفرماید، این قدر سخن است کہ ابوالحسن اشعری کہ از اہل سنت است میگوید
کہ اختیار بندہ در صدور افعال ہیچ دخل ندارد صرف این قدر ہست کہ حق تعالیٰ بعد از ارادہ بندہ آن
فعل را تخلیق میکند و عادت حق تعالیٰ این طور جاری شدہ است و این مذہب مائل است بجبر و
جبریہ لہذا این مذہب را جبر متوسط میگویند الخ یعنی ابوالحسن اشعری میگوید کہ عادات حق تعالیٰ بآن رفتہ
است فعلے را کہ بندہ ارادہ کند آنرا خلق میکند و ارادہ خود بندہ در صدور آن فعل کدام دخلی ندارد۔
سوال: ازین ادعاے اشعری معلوم میشود کہ دربین جماد و انسان کدام فرقے موجود نمیباشد؟
جواب: اشعری بسوال فوق چنین جواب میدہد۔ دربین جماد و انسان فرق زیاد موجود
چنانچہ جماد ہیچگونہ ارادہ و قصد نداشتہ و ہر عملی کہ بالاے آن اجرا شود در صدور آن فعل کدام
دخلے ندارد ولی انسان ہر عمل و ہر کار اول آن کار را ارادہ می کند بعد آن کار را حق تعالیٰ خلق میکند
یعنی تخلیقی حق تعالیٰ موقوف بہ ارادۂ بندہ می باشد بنا بر آن بندہ در ارادہ عمل و کار بد مسئول و قابل
نکوہش می باشد۔ زیرا کہ ارادۂ بندہ موقوف علیہ ارادہ و تخلیقی او تعالیٰ گردیدہ است، اگرچہ ارادہ
بندہ در صدور فعل ہیچ تاثیر ندارد حضرت امام میفرماید کہ استاذ ابواسحٰق اسفرائنی کہ قریبہ است در خرا
گفتہ است کہ قدرت حادثہ بندہ در اصل فعل تاثیر میکند و حصول فعل باجتماع ہر دو قدرت است
و جائز دانستہ است اجتماع دو موثر را اثر واحد بدو جہت مختلف الخ یعنی ابواسحٰق مذکور فعل بندہ
در اصل فعل مؤثر دانستہ و فعل را مقدور دو قدرت پنداشتہ است و میگوید کہ اجتماع دو مؤثر بر
یک اثر واحد بدو جہت مختلف جائز است اما ماتریدیہ قول اشعری آنست کہ حق سبحانہ بندہ را
دانستہ است یعنی یک فعل نسبت بہ قدرت او تعالیٰ مخلوق و نسبت بہ ارادہ بندہ مکسوب دانستہ بنا
مقصد اینکہ در یک فعل واحد تخلیق او تعالیٰ و کسب بندہ کہ دو موثر اند ہر دو موجود می باشند خ
دراین گفتار نظر بہ ابواسحٰق مخالف قول اشعری می باشد زیرا کہ اشعری ارادہ بندہ را در صدور ف
ذی دخل ندانستہ و ابواسحٰق ذی دخل میداند و قول ابواسحٰق صحیح تر است۔

Marfat.com

حضرت امام میفرماید، قاضی ابوبکر باقلانی قایل بہ آن است کہ تاثیر قدرت حادثہ بندہ در وصف فعل است کہ فعل را بہ طاعت و یا معصیت موصوف گرداند الخ یعنی قدرت بندہ در اصل فعل دخل نداشتہ و در وصف آن ذی دخل میباشد حضرت امام بالاے باقلانی اعتراض می نماید و میفرماید کہ مختار بہ نزد این بندہ ضعیف آنست کہ قدرت حادثہ در ہر دو اصل فعل و وصف آن تاثیر داشتہ میباشد چہ تاثیر در وصف بدون تاثیر در اصل فعل معنی ندارد زیرا کہ وصف فعل اثر متفرع بر آن فعل است۔ و میفرماید کہ قول بہ تاثیر قدرت بندہ در اصل فعل ہیچ ممانعت ندارد اگرچہ بالاے اشعری این سخن گراں است، زیرا کہ تاثیر قدرت بندہ نیز بایجاد او تعالیٰ است چنانچہ نفس قدرت او بایجاد او تعالیٰ است اما قول بتاثیر قدرت بندہ اقرب است بہ صواب و مذہب اشعری در حقیقت داخل جبر است بدلیل اینکہ بہ نزد جبری براے بندہ ہیچ اختیار نیست و قدرت حادثہ بہ نزد او تاثیر ندارد این قدر فرق است کہ جبریہ بہ نسبت فعل را بہ بندہ نسبت مجازی میداند و اشعری نسبت فعل را بہ بندہ حقیقی دانستہ مجاز نمیداند اگرچہ بندہ اختیار نداشتہ باشد یعنی فرق درین اشعری و جبریہ آنست کہ اشعری نسبت فعل را بہ بندہ حقیقت میداند و جبریہ نسبت فعل را بہ بندہ مجاز میدانند و حقیقت آنست کہ فعل بہ بندہ منسوب بیباشد و این نسبت فعل از روے حقیقت بودہ نہ از روے مجاز، اگرچہ قدرت بندہ موثر فی الجملہ میباشد و این مذہب اہل سنت میباشد و مذہب اشعری قدرت بندہ را محض موقوف علیہ می پندارد۔ حضرت امام میفرماید باین فرق مذہب اہل حق از مذہب اہل باطل متمایز گردید الخ یعنی در مذہب اہل حق نسبت فعل بفاعل از روے حقیقت می باشد و در مذہب باطل نسبت فعل بفاعل از روے مجاز است یعنی جبریہ بندہ را مجبور مطلق میدانند و نسبت فعل را بو مجازی میدانند۔ حضرت امام میفرماید منتفی ساختن فعل از فاعل بہ حیث حقیقت و نسبت فعل را بہ او مجاز دانستن کفر محض است چنانچہ مذہب جبریہ است و این طائفہ از بداہت عقل انکار می کند الخ یعنی بمشاہدہ می رسد کہ بندہ در فعل اختیاری خود مختار میباشد چنانچہ اگر بندہ خواستہ باشد استراحت کند استراحت میکند و علیٰ ہذا القیاس چیزیکہ خواستہ باشد میکند و اگر نخواہد نمی کند و این یک امر بدیہی

Marfat.com

میباشد۔ حضرت امام میفرماید صاحب تمہیدات یعنی ابوشکر می سالمی گفتہ است کہ بعض از جبریہ برآنست کہ فعل از بندہ از روے ظاہر و مجاز میباشد و در حقیقت برائے بندہ ہیچگونہ قدرت نمی باشد و بندہ بمثل درخت است وقتیکہ باد آنرا حرکت میدہد حرکت میکند والاخیر و این ادعاے مذکور قرین کفر است و کسیکہ باین ادعا اعتقاد کند کافر میگردد۔ حضرت امام میفرماید و ہمچنان صاحب تمہید گفتہ است، قول جبریہ کہ گفتہ اند در حقیقت ہیچ افعال چہ خیر و یا شر باختیار بندہ مربوط نیست و چیزیکہ بندہ میکند فاعل آن حق تعالیٰ می باشد و این کفر است الخ یعنی صاحب تمہید این اقوال مجبوریت بندہ را کہ مذہب جبریہ است کفر دانستہ است۔ زیرا کہ از ملاحظہ بسی از آیات و احادیث مختاریت بندہ ثابت است چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید من شاء فلیؤمن ومن شاء فلیکفر یعنی کسی کہ میخواہد مومن شود و کسی کہ میخواہد کافر شود۔ از این آیہ کریمہ بصراحت معلوم می باشد کہ بندہ در فعل خود اختیار داشتہ و قدرت او در اے تاثیر می باشد۔ حضرت امام میفرماید۔ وقتیکہ قدرت بندہ در افعال تاثیر نداشتہ باشد و اختیار برائے او نباشد پس معنی نسبت فعل بہ وی از حیث حقیقت در نزد اشعری چہ معنی خواہد داشت یعنی اشعری قدرت بندہ را مؤثر نمی داند با آن ہم نسبت فعل را بہ بندہ مجازی ندانستہ بلکہ حقیقی می پندارد و این ادعاے اشعری چگونہ صحت صحت خواہد داشت۔ حضرت امام میفرماید از طرف اشعری چنین جواب گفتہ شدہ کہ قدرت بندہ اگرچہ در افعال تاثیر ندارد مگر حق تعالیٰ قدرت و ارادۂ بندہ را موقوف علیہ وجود افعال ساختہ است باین صورت کہ حق تعالیٰ بعد از ارادہ بندہ آن فعل را خلق میکند و این عادت او تعالیٰ است پس قدرت بندہ علت عادی وجود افعال دانستہ می شود پس قدرت بندہ از روے عادت ذی دخل است اگرچہ در فعل تاثیر نداشتہ باشد مگر فعل بدون ارادۂ بندہ تخلیق نمیشود۔ پس باعتبار علت عادتی افعال بہ بندگان از روے حقیقت منسوب می شود یعنی اگرچہ در مذہب اشعری قدرت بندہ در فعل او ہیچ تاثیر ندارد مگر از حیث عادتی کہ او تعالیٰ دارد قدرت بندہ موقوف علیہ تخلیق فعل می باشد۔

تبصرہ: قدرت بند، در فعل بندہ بمذہب اشعری ذی دخل نبودہ اما میگوید عادت

Marfat.com

حق تعالی است کہ بدون صرف قدرت بندہ آن فعل را ایجاد نمی کند و بعد از صرف ارادۂ بندہ مراد بندہ را ایجاد می کند پس بہ نزد اشعری ارادۂ بندہ علت عادی آن فعل می باشد از ین سبب نسبت فعل بہ بندہ نزد اشعری حقیقی بودہ نہ مجازی۔

حضرت امام میفرماید این بیان بیان انتہائی است در تصحیح مذہب اشعری و بحث این موضوع ہنوز محل تامل است الخ یعنی این بحث باین بیان ہنوز تکمیل نشدہ و موضوع بہ تحقیق نہ پیوستہ تفصیل بیشتر میخواہد کہ حضرت امام در آئندہ ازان بحث و بیان می نماید۔ چنانچہ میفرماید بدان کہ اہل سنت بہ تقدیر ایمان آوردہ اند و گفتہ اند کہ خیر تقدیر و شر تقدیر تلخی و شیرینی ہمہ از جانب حق تعالی است زیرا کہ معنائے قدر احداث و ایجاد است و معلوم است کہ بدون حق تعالی ہیچ کس موجد و محدث نیست یعنی غیر از حق تعالی کسی دیگری ایجاد کردہ نمی تواند پس قدریہ کہ بندہ را خالق افعال خود دانستہ اند خطا کردہ اند بندہ قابلیت ایجاد را نداشتہ و از عاقبت افعال خود معلومات ندارند پس بران خالق افعال خود شدہ نمی تواند خالق افعال کسی است کہ از عاقبت کار خود باخبر باشد و این گونہ علم یگانہ صفت خداوند است و بس۔

حضرت امام میفرمایند کہ معتزلہ و قدریہ از قضاء و قدر منکر شدہ اند و گمان کردہ اند کہ افعال بندگان تنہا بقدرت بندہ حاصل می شود و گفتہ اند کہ وقتیکہ حق تعالی در حق بندگان قضائے شر کردہ باشد بعد ازان اینہا را از ان ممنوع ساختہ و بفعل آن معذب می گرداند۔ پس این یک جور و ظلم او تعالی خواہد بود و این ادعائے آنہا دور از فکر و اندیشہ است زیرا کہ قضاء قدرت اختیار بندہ را سلب نمی گرداند زیرا کہ حق تعالی این طور قضا کردہ است کہ بندہ باختیار خود عمل و باختیار خود ترک فعل خواہد کرد۔ پس قضاء و قدر مثبت اختیار است نہ منافی اختیار بندہ۔

تبصرہ: یعنی قضاء و قدر او تعالی این طور است کہ فلان بندہ در فلان زمان فلان کار را بہ اختیار خود خواہد کرد و یا این کار را بہ اختیار خود ترک خواہد کرد بنابران قضاء و قدر انتیار نبودہ بلکہ مثبت اختیار است و تقدیر آن تاریخ آئندہ می باشد کہ حق تعالی افعال و اعمال آئندہ را دیدہ و دانستہ بعد ازان آنرا در قضاء و قدر ثبت نمودہ است، و این دیدن حق تعالی قبل از ثبت قضاء و قدر می باشد

Marfat.com

باید دانست کہ قضاء وقدر نیز یک امر حادث بودہ وقدیم نمی باشد، تنہا ذات وصفات حق تعالیٰ است کہ قدیم است وبس۔

حضرت امام میفرماید، قدریہ ومعتزلہ ادعا دارند کہ فعل حق تعالیٰ بہ نسبت قضاء وقدر یا واجب است یا ممتنع است پس بر روے ادعاے این طائفہ باری تعالیٰ در صدور آن فعل مختار شدہ نمی تواند واین کفر است وآن ادعائے شان مردود می باشد یعنی این طائفہ قضاء وقدر را سبب بے اختیاری می دانند وحالانکہ افعال او تعالیٰ نیز در قضاء تثبیت می باشد وقتیکہ قضاء وقدر سبب سلب اختیار بودہ باشد می باید کہ حق تعالیٰ نیز در صدور افعال خود اختیار نداشتہ باشد واین کفر محض است چہ حق تعالیٰ در صدور افعال خود فعال مایشاء بودہ وہیچ کار بدون ارادہ او تعالیٰ صورت نمی گیرد چنانچہ در قضاء وقدر تثبیت است کہ بارادہ حق سبحانہ در فلان روز ودر فلان وقت باران میشود در ہمان روز ودر ہمان وقت بر روے مشیت و باران میشود اگرچہ بموجب ادعاے این طائفہ حق تعالیٰ در قضاء وقدر اختیار نداشتہ باشد می باید کہ باران نیز بدون ارادہ حق تعالیٰ ببارد واین ادعاء مردود وکفر محض می باشد وہیچ عمل بدون ارادہ حق تعالیٰ امکان پذیر نبودہ صورت نمی گیرد۔

حضرت امام میفرماید، بہ ہمہ مسلم وروشن است کہ قول یا استقلال قدرت بندہ در ایجاد افعال او باکمال ضعف بندہ نہایت بے عقلی است الخ یعنی معتزلہ وقدریہ کہ بندہ را با وجود ضعف وعاجزی او خالق افعال خود میدانند وتخلیق حق تعالیٰ را در فعل بندہ دخل نمی دہند، این ادعاے شان از نہایت بیدانش وکم خردی آنہا ست۔ حضرت امام میفرماید، ازین سبب مشائخ ماوراء النہر در بارہ گمراہ دانستن آنہا مبالغہ کردہ اند وگفتہ اند کہ حال مجوس بہ نسبت حال اینہا بہتر است۔ زیرا کہ مجوس یک چیز را بہ او تعالیٰ شریک دانستہ اند ومعتزلہ شریکان غیر متناہی را قائل شدہ اند یعنی طائفہ مجوس صرف آتش را شریک حق تعالیٰ می دانند ومعتزلہ تمام بندگان را شریک او تعالیٰ میدانند بدلیل اینکہ بندہ را در اجراے عمل خود خالق فعل می پندارند ودر حالیکہ خالق فعل حق تعالیٰ است وبندہ کاسب آن است۔

حضرت امام میفرماید زعم وعقیدہ جبریہ آن است کہ بندہ اصلا فعل ندارد وحرکات او بمنزلہ حرکات

Marfat.com

جمادات است ودارائے ہیچگونہ قدرت واختیار نمی باشد الخ یعنی جبریہ بندہ را مانند سنگ میدانند وبہر طرفیکہ انداختہ شود بہماں طرف لول میخورد، نزد این طائفہ بندہ نیز در بے ارادگی مانند جمادات بودہ وبہر کارے کہ ارادۂ حق تعالی رفتہ باشد آن کار بدون ارادہ بندہ اجرامی شود وتمام حرکات شان مربوط بہ ارادہ حق تعالی است وبس۔

تبصرہ: مسلک جبریہ معکوس معتزلہ وقدریہ است زیرا کہ معتزلہ وقدریہ بندہ را خالق افعال داشتہ اند اما جبریہ بندہ را در صدور افعال بے اختیار می دانند۔ حضرت امام میفرمایند، جبریہ گمان کردہ اند کہ بندہ در عمل خیر مستحق ثواب وبکار شر مستوجب تعذیب نمی باشد وادعا دارند کہ کافران وعاصیان معذور وغیر مسئول می باشند زیرا کہ صدور تمام افعال از حق تعالی است وبندہ در عمل آن مجبوریت دارد واین کفر است الخ یعنی مذہب جبریہ آنست کہ بندہ بہ فعل خیر مستحق ثواب وبہ فعل ناشایستہ مستوجب جزا نمی باشند زیرا کہ در اجرائے عمل او بندہ را بدون اختیار پنداشتہ وفاعل حقیقی حق سبحانہ وتعالی را میدانند ودر نزد این طائفہ تمام اوامر ونواہی حق تعالی یک چیز بے تاثیر تلقی شدہ است واین ادعا کفر محض گفتہ می شود، یعنی این طائفہ احکام ونواہی الٰہی را بدون تاثیر وبدون ثمرہ وفائدہ می دانند۔

حضرت امام میفرمایند این طائفہ مرجیہ ملعون میگویند کہ معصیت ضرر ندارد وگنہگار عذاب نمی شود الخ یعنی آنہا کہ بندہ را در صدور افعال بے اختیار پنداشتہ اند لہذا بنای ازین ادعائے خویش بندہ را قابل نکوہش وگنہگار نیز ندانستہ ومستحق ثواب ہم نمیدانند۔

تبصرہ: در مکتوبات قدسی آیات دو نسخہ موجود است یک نسخہ آنست کہ مرجیہ بندہ را مستحق ثواب وعذاب نمیدانند ونسخہ دیگر آنست کہ مرجیہ بندہ را مستحق ثواب دانستہ ولی مستوجب عذاب نمی دانند واین قول شان ازین سبب خواہد بود کہ اگرچہ قدرت بندہ در صدور عمل خیر تاثیر نداشتہ مگر از فضل حق تعالی باو ثواب دادہ میشود ونسخہ دیگر کہ بندہ را نہ مستحق ثواب ونہ مستوجب جزا میدانند دلیل شان اینست کہ میگویند در حالیکہ بندہ در صدور افعال اختیار نداشتہ باشد چرا در کار خیر مستحق ثواب ودر کار شر مستوجب عذاب گردد۔

Marfat.com

حضرت امام میفرمایند روایت است کہ آنحضرتؐ فرمودہ کہ مرجیہ زبان ہفتاد پیغمبر ملعون خواندہ است و میفرمایند کہ بطلان مذہب شان بدیہی است زیرا کہ فرق ظاہر است در بین حرکت دست گیرندہ باختیار بودہ و حرکت ارتعاش صورت قطعی میدانیم کہ حرکت اول باختیار است و حرکت ثانی بدون اختیار و نصوص قطعیہ مذہب آنہا را منفی یعنی باطل می سازد چنانچہ حق تعالی می فرماید جزاء بما کانوا یعملون و میفرماید فمن شاء فلیؤمن و من شاء فلیکفر و غیرہ ازین روایات نصوص دیگر نیز بسیار است یعنی حق تعالی در بارۂ دخول جنت و نیز در مورد دخول دوزخ میفرماید کہ جزائے اعمال بندگان است معلوم و روشن است کہ اگر عمل بندہ بدون اختیار بندہ می بود چرا کار خوب سبب دخول جنت و کار بد سبب دخول دوزخ میگردید و آیۂ کریمہ معلوم میشود کہ ایمان و کفر مربوط بارادۂ بندہ است پس مرجیہ کہ ارادہ و قدرت بندہ را بے تاثیر میدانند از حقیقت انحراف کردہ اند و گفتارشان خلاف نصوص است

حضرت امام میفرمایند بدان کہ اکثر مردم بہ سبب ضعف ہمت و قصور نیت ہائے شان خواہان اند کہ از آنہا سوال کردہ نشود بنا بر آن بسوے مذہب اشعری بلکہ بطرف جبری میلان میکنند گاہے میگویند کہ در حقیقت بندہ بدون اختیار می باشد و نسبت فعل بوے بطریق مجاز است و گاہے میگویند کہ اختیار بندہ ضعیف است و این قول شان مستلزم مجبوریت می باشد و بین گفتارشان کلام بعض صوفیہ را ہم دراین مقام می شنوند کہ گفتہ اند کہ فاعل تمام افعال واحد است و قدرت بندہ با فعال تاثیر ندارد حرکات بندہ بمنزلہ حرکات جمادات می باشد بلکہ وجود ذات بندہ مثل سراب است و امثال این گفتارہا جرأت آنہا را بہ ترک اوامر شرعی بیشتر گردانیدہ و در اقوال و افعال مداہنت مرتکب میکنند الخ یعنی چون این طبقہ دارائے ہمت پست و پست عنصر و بے دیانت اند لہذا گاہے طرف مذہب اشعری و گاہے طرف مذہب جبری روان بودہ و چون صوفیہ وجودیہ گفتہ اند کہ فاعل تمام افعال تنہا حق تعالی است بلکہ ذات بندہ را بسراب تشبیہ دادہ و خود بندہ را یک امر غیر حقیقی میدانند بنا بر ان قول صوفیہ را سند خود قرار دادہ اند و حالانکہ قول صوفیہ وجودیہ قابل استناد نیست زیرا کہ گفتار صوفیہ وجودیہ در احوال سکر بودہ و کلام سکر تاویل داشتہ بنا بر آن ظاہر گفتہ ایشان قابل تقلید و پیروی نمی باشد۔

Marfat.com

تبصرہ: کلام صوفیہ وجودیہ اگرچہ درظاہر خلاف شرع شریف تلقی میشود اما چون دارای تاویل بودہ ودروقت سکر از زبان شان صدور می یابد بنا برآن ایشان معذوراند ونیز گفتار ایشان بیان عقیدہ نبودہ بلکہ بیان احوالی ست کہ بایشان روے دادہ است واین گونہ احوالات شان موقتی بودہ دائمی نیست درثانی ازین مرتبہ ارتقامی یابند حضرت امام میفرمایند پس در تحقیق این مقام میگوئیم کہ ادعاے اشعری کہ مجرد مداریت بدون تاثر آنرا سبب ظلم شدہ نمی تواند اگر درحقیقت براے بندہ اختیار نمی بود چرا حق تعالی دربسی از آیات قرآنی ظلم را بہ بندگان نسبت نمودہ واز آیات قرآن معلوم می شود کہ قدرت بندہ درصدور افعال تاثیر داشتہ است واگر قدرت بندہ صرف مدار و موقوف علیہ می بود وتاثیر نمی داشت چنانچہ اشعری گفتہ حق تعالی نسبت ظلم را بہ بندگان نمی نمود۔

حضرت امام میفرماید بلی تعذیب بندگان از طرف حق تعالی اگرچہ بندہ درصدور افعال اختیار ہم نداشتہ باشد ظلم نمی باشد، زیراکہ حق تعالی مالک مطلق بودہ در ملک خود چیزے کہ خواستہ باشد انجام میدہد اما نسبت ظلم بہ بندگان مستلزم ثبوت اختیار بندہ است الخ یعنی دراین جا دو موضوع موجود است یکے اینکہ حق تعالی بدون ارتکاب جرم ومعصیت اگر بندہ را تعذیب نماید کدام اشکالے نیست زیراکہ حق تعالی در ملک خود فعال مایشاء می باشد دیگر اینکہ نسبت ظلم بہ بندگان مستلزم ثبوت اختیار بندگان است، اگر بندگان درصدور افعال را اختیار نمی داشتند حق تعالی نسبت ظلم را بہ ایشان نمی نمود خلاصہ اینکہ تعذیب بندہ بدون گناہ بندہ چیز دیگر است ونسبت دادن ظلم بہ بندہ چیزے دیگر۔

حضرت امام میفرماید ضعف اختیار بندہ از دو حال خالی نیست الخ یعنی بعض گفتہ اند کہ اختیار بندہ ضعیف است بنا برآن حضرت امام میفرماید کہ مراد شان کدام ضعف است۔

(۱) اگر مراد شان از ضعف بندہ مقابل اختیار او تعالی باشد این ادعاے شان بجا است۔

(۲) اگر مراد شان از ضعف اختیار بندہ این باشد کہ اختیار بندہ درصدور فعل ہیچ تاثیر ندارد این ادعاے شان درست نیست۔ یعنی کسانیکہ اختیار بندہ را ضعیف میدانند اگر مراد شان این باشد کہ اختیار بندہ نسبت بہ اختیار حق تعالی ضعیف است، این گفتار وادعاے شان درست است واگر

Marfat.com

مرادشان از ضعف بندہ این باشد کہ اختیار بندہ در صدور افعال ہیچ تاثیر ندارد این ادعاے شان معقول نیست۔ اگر مرادشان از ضعف اختیار بندہ آن باشد کہ بندہ در صدور فعل استقلال ندارد۔ این ادعاے شان بجاست زیرا کہ صدور فعل بندہ بہ تخلیق خدا و کسب بندہ صورت میگیرد تنہا اختیار بندہ در صدور فعل کافی نیست، چہ فعل بندہ اثر کسب بندہ و اثر تخلیق او تعالیٰ است و فعل بندہ تنہا اثر کسب بندہ نیست۔

حضرت امام میفرماید باید دانست کہ حق تعالیٰ بندگان خود را بہ اندازہ توان و قدرت شان مکلف ساختہ است و در تکلیف شان بہ نسبت ضعف خلقت بندگان سہولت را مراعات داشتہ است چنانچہ حق تعالیٰ میفرماید یرید اللہ ان یخفف عنکم وخلق الانسان ضعیفا (ترجمہ) حق تعالیٰ اراده دارد کہ بشما سہولت بیاورد زیرا کہ انسان در خلقت خود ضعیف است یعنی حق تعالیٰ بالاے بندگان خود تکالیفی گذاشتہ است کہ موافق طاقت شان باشد چون بندگان در خلقت خود ضعیف اند لہذا بامریکہ بالا فوق طاقت شان نمی باشد مکلف نگردانندہ اند۔

حضرت امام میفرماید کہ حق سبحانہ حکیم رؤف و رحیم است مناسب حکمت و رافت و رحمت نمیباشد کہ بندہ را بامورے مکلف سازد کہ از توان و قدرت بندہ بیرون باشد بنابران بندہ را برای برداشتن کوہ مکلف نساختہ بلکہ بامور سہل و سادہ مکلف ساختہ چنانچہ ادای نماز کہ مشتمل بر رکوع و سجود و قیام است کہ ہمہ این یک امر سادہ و آسان می باشد و ہمچنین گرفتن روزہ یک امر بسیط و سادہ بودہ و ہکذا ادات زکوٰۃ یک امر سادہ است زیرا کہ ربع عشر مال یک شخص در زکوٰۃ مقرر شدہ است کہ چہل یک می شود و نصف مال در زکوٰۃ مقرر نگردیدہ تا بالاے بندگان پرداخت آن دشوار تمام می شد و از کمال رافت و رحمت او تعالیٰ است کہ برای مامورات شرعیہ خلف و بدل آنرا نیز مجاز دانستہ است چنانچہ در حال اعتذار بجاے وضو تیمم را مجاز دانستہ و ہمچنان در حال اعتذار بندہ اگر در نماز بقیام قادر نباشد در حال قعود ادا کند و کسیکہ بہ قعود قادر نباشد در حال افتیدہ بہ پہلو ادا نماید کسیکہ بہ سجدہ و قعود قادر نباشد با اشارہ ادا کند پس کسیکہ احکام شرعی را از نگاہ واقعیت و انصاف مشاہدہ کند می پسند

Marfat.com

کہ در تمام تکالیف شرعی انتہائی سہولت بکار رفتہ است دیدن تخفیف وسہولت تکالیف این است کہ بعضے مردم تمنائے روزۂ نفلی را دارند و بعض مردم نماز نفلی میگذارند اگر نماز و روزہ فرض سنگین می بود بندگان ہرگز خواہشات نوافل و نماز زائد را نمی نمودند۔

حضرت امام میفرماید علت ندیدن بعض مردم عدم تسہیل را در امور شرعیہ بسبب تاریکی نفسانی وکدورت طبیعی آنہاست کہ ناشی از ہوائے نفس می باشد چہ نفس بدشمنی او تعالیٰ ایستادہ است حق تعالیٰ میفرماید کبر علی المشرکین ماتدعوھم الیہ یعنی سخت است بالائے مشرکین چیزیکہ تو ان ہا را بآن دعوت مینمائی وحق تعالیٰ میفرماید وانھا لکبیرۃ الا علی الخاشعین یعنی ہر آئینہ نماز بسیار بزرگ وبسیار سخت است اما بالائے خاشعین و بندگان خدا ترس کہ سخت نمی باشد یعنی تمام اوامر او تعالیٰ برائے کسانیکہ ہوائے نفسانی ندارند بسیار آسان و بے تکلیف بودہ و برائے کسانیکہ ہوائے نفسانی دارند اوامر اوتعالیٰ را سنگین می پندارند چنانچہ توحید و ادائے نماز کہ ذکر او تعالیٰ است بسیار آسان بودہ، ولی در حق کفار کہ دارائے کدورت نفس می باشند بسیار سخت و دشوار است وحالانکہ نماز ذکر و یاد او تعالیٰ می باشد و ذکر او تعالیٰ سبب بسے التذاذ ہاست و بندگان خاص خداوندی کہ از ہوائے نفسانی فارغ شدہ باشند لذت یاد خدا را از تمام لذائذ دنیوی لذیذ تر می پندارند، واگر نیک متوجہ شویم لذت ذکر او تعالیٰ را بہ عقل نیز درک خواہیم نمود چنانچہ ثابت است کہ تمام لذائذ دنیوی اثر ظلال صفات او تعالیٰ است۔ درحالیکہ اثر ظلال صفات تا باین اندازہ لذت آور باشد منبع و منشاء آن کہ صفات خداوند است تا کدام اندازہ لذت بخش خواہد بود۔ مصرع

ذوق این مے نہ شناسی بخدا تا نہ چشی

حضرت امام میفرماید ہمچنان کہ مرض ظاہری سبب سختی ادائے احکام شرعی میگردد ہمچنان مرض باطن نیز باعث ادائے تکالیف شرعی می باشد الخ یعنی غشاوۂ قلبی وکدورت نفسانی کہ ناشی از غفلت قلبی وامارگی نفس است سبب تکلفات وعوامل سنگین دانستن اوامر شرعی است اما وقتیکہ قلب تصفیہ و نفس تزکیہ یافت تعمیل احکام و اوامر الٰہی یک امر ذوقی ولذیذ میگردد۔

Marfat.com

حضرت امام میفرماید بتحقیق کہ نزول شریعت برائے ابطال رسوم نفسانی است الخ یعنی خواہشات نفس ومتابعت شریعت دو نقیض متضاد می باشند پس دلیل سخت دانستن اوامر شرعی وجود ہوا وخواہشات نفسانی است بنابران ہر اندازہ کہ کدورت نفسانی موجود باشد ہمان اندازہ ادائے اوامر شرعی سنگین وتکلف پنداشتہ می شود۔ تا نیکہ ہوائے نفسانی ازبین برود ادائے اوامر واحکام شرعی یک امر ذوقی تلقی میگردد۔ خلاصہ اینکہ بجا آوردن احکام واوامر حق تعالیٰ اثر تزکیۂ نفس وسبب التزاد معنوی بودہ وبجا نیاوردن احکام او تعالیٰ سبب غلبہ کدورت نفسانی است۔

حضرت امام میفرمایند وانچہ بعض صوفیہ کرام در نفی اختیار بندہ وضعف آن گفتار نمودہ اند مدار اعتبار نبودہ الخ زیرا کہ مدار اعتبار ودلیل گفتار اہل سنت است چیزیکہ موافق اقوال ایشان باشد مقبول وچیزیکہ مخالف آن باشد مردود است یعنی اقوال صوفیہ وجودیہ چون در احوال سکر صادر شدہ است لہذا دلیل ومدار اعتبار نبودہ قابل تائید وپیروی نیست۔

حضرت امام میفرماید علاوہ بران ما میگوئیم کہ صوفیہ مستقیم الاحوال در اقوال واعمال از شریعت تجاوز نکردہ اند ومیدانند کہ بقیہ مخالفت بہ شریعت از خلل احوال وسقم آن است واگر احوال صادقہ روے دہد مخالف شریعت نمی باشد واحوال خلاف شریعت دلیل زندقہ وارتداد دانستہ میشود این قدر ہست کہ صوفی کہ اظہارات خلاف شریعت می کند چون از سکر وغلبۂ احوال می باشد بنابران معذور دانستہ میشود وکشف او صحت نداشتہ قابل تقلید وپیروی نمی باشد بلکہ می باید کلام شان تاویل گردد وظاہر گفتار شان اعتبار داده نشود الخ یعنی صوفیہ کرام دو نوع اند یکے صوفیان منتہی وبجاے رسیدہ اند کہ صدق مصداقات اوامر شرعی را بچشم دل دیدہ اند وتمام اوامر یکہ بہ شریعت وارد است آنرا مشاہدہ فرمودہ اند ودیدہ اند کہ فاسق وکافر در قبر معذب وطبقہ صالح وزاہد در قبر خود مسرور ساکن روضۂ جنت اند۔ دیگر صوفیہ مبتدی ونارسیدہ اند کہ بواسطۂ قلت علم خود ونقص احوال صدق مصداقات اوامر شرعی را دیدہ نمی توانند لہذا در مکشوفات خود ناقص اند وگفتار شان قابل پیروی وتقلید نیست۔ اما قول صوفیہ وجودیہ ونارسیدہ بیان حال آنہا بودہ نہ عقیدۂ آنہا۔

Marfat.com

حاصل مکتوب دوصد و ہشتاد و نہم اینکہ بندہ مجبور نبودہ و ارادہ او در فعل او موثر بودہ بنابرآن صاحب ثواب و مستحق عذاب می گردد و قول اشعری ہم صحت نداشتہ و اقوال مرجیہ و جبریہ و قدریہ مردود می باشد و گفتار صوفیہ وجودیہ قابل اعتبار نبودہ محمول بہ سکر وقت و غلبۂ حال است و حقیقت آنست کہ تخلیق فعل بندہ از حق سبحانہ و کسب آن از بندہ می باشد پس فعل بندہ در اثر دو قوہ بہ وجود آمدہ است و می آید۔

مکتوب دوصد و نودم

حضرت امام میفرماید بدان طریقے کہ اقرب است طریقہ عالیہ نقشبندیہ است لخ یعنی عمل حضرات نقشبندیہ بنا بر عزیمت و اتباع سنت و ترک بدعت میباشد و برخصت عمل نمی کنند۔

تذکرہ: عزیمت عبارت از مراعات چہار مذہب اہل سنت است و رخصت عبارت از پیروی از یک مذہب چہارگانہ اہل سنت است۔ حضرات نقشبندیہ این نوع عمل رخصت را مرتکب نمی شوند، چنانچہ حضرات حنفیہ و حضرات شافعیہ در نقض وضو اختلاف دارند۔ حضرت امام شافعیؒ خوردن چیزے را کہ توسط آتش پختہ شدہ باشد ناقض وضو میدانند و نیز اگر شخصے وضو داشتہ باشد دست او بجان زن برسد و بدن زن را مس نماید نزد شافعیہ سبب نقض وضو می گردد۔ اما این دو عمل متذکرہ در نزد علمائے حنفیہ ناقض وضو نمی باشد با آنہم حضرات نقشبندیہ بمراعات مذہب شافعیہ بعد از صرف غذا آتش پختہ وضو می کنند و از اختلاف خود را محفوظ میدارند تا عمل بہ عزیمت مراعات گردد و نیز صوفیہ نقشبندیہ در وقتے کہ استفراق کند و یا از بدن نشان خون ظاہر شود سر از نو وضو می کنند تا عمل بہ عزیمت مراعات گردد۔ اگرچہ در مذہب امام شافعیؒ این دو چیز متذکرہ ناقض وضو نیست اما در مذہب حنفی این دو چیز ناقض وضو دانستہ می شود و علیٰ ہذا القیاس۔ خلاصہ این کہ صوفیہ نقشبندیہ کہ بہر مذہب اہل سنت منسوب باشند در تمام اعمال شان مراعات مذہب اربعہ را می نمایند و مرتکب عملی نمیگردند کہ در یکے از مذاہب اربعہ جائز نباشد یعنی مراعات این عمل نہایت تقوی است کہ صوفیہ نقشبندیہ آنرا پسندیدہ اند و بآن عمل و پیروی می نمایند۔ مصرع

Marfat.com

خدا رحمت کند این عاشقان پاک طینت را

مقولہ مشہور است کہ می گویند "صوفی مذہب ندارد" یعنی صوفی نقشبندیہ تنہا مراعات یک مذہب را نکردہ بلکہ مذاہب چارگانہ اہل سنت وجماعت را مراعات وبآن پیروی می نماید ناگفتہ نماند کہ صوفی مراعات مذہب دیگرے را در وقتی می نماید کہ مذہب خود او ترک نشود چنانچہ قبلا دریان وضو بیان شد یعنی در صورتیکہ صوفی حنفی در وقت خوردن غذائی کہ توسط اتش پختہ شدہ باشد و در وقت مس زن وضو کند موافق مذہب شافعی بودہ اما مخالف مذہب حنفی نمی باشد یعنی اگرچہ حضرت امام اعظم در این جا وضو لازم نمی دانند اما در این دو صورت تجدید وضو را ناجائز نیز نمی دانند و نیز صوفی شافعی در وقت استغراق وحجامت وضو تازہ می نماید زیرا کہ امام شافعی اگرچہ در این دو صورت این دو چیز را ناقض وضو نمی داند مگر تجدید وضو را نیز ممانعت نمی فرمایند۔ خلاصہ اینکہ صوفی حنفی وصوفی شافعی و مالکی وحنبلی مراعات مذاہب چارگانہ را از دست نمیدہد در صورتیکہ عمل شان از طرف علمائے مذاہب خودشان ممانعت نشدہ باشد از این سبب حضرات نقشبندیہ مرتکب سماع ونغمہ نمی شوند واز ذکر جہر نیز اجتناب می ورزند اگرچہ ذکر جہر جائز بودہ مگر عزیمت گفتہ نمی شود۔

حضرت امام میفرمایند ایشانند کہ در رنگ اصحاب کرام نہایت در بدایت ایشان مندرج گشتہ الخ یعنی در صحبت آنحضرت ﷺ اندراج نہایت در بدایت بودہ وکسے کہ بہ صحبت آنحضرت ﷺ مشرف میگردیدند بہ مجرد بیعت وقبول دین مقدس اسلام بہ کمالات انتہائی مشرف می گردیدند ناگفتہ نماند کہ نہایت دارائے مراتب متفاوت می باشد بنا بر آن کسیکہ تازہ بدین اسلام مشرف میگردید اگرچہ بکمالات نہایت مشرف می شد باز ہم در کمالات ومراتب در بین این صحابی جدید وصحابی قبلی تفاوت زیاد موجود می بود زیرا کہ نہایت دارائے مراتب متفاوتہ می باشد ہمچنان در طریقہ عالیہ نقشبندیہ نیز اندراج نہایت فی البدایت موجود است چہ جذبہ کہ در تمام طرق دیگر در نہایت یعنی در سیر فی اللہ حاصل می شود در طریقہ علیہ نقشبندیہ در ابتداء در سیر فی الاشیاء

Marfat.com

دست می دہد واین از برکت خواجہ بزرگ حضرت شاہ نقشبند می باشد کہ حق تعالیٰ از کرم خود با وشان عنایت فرمودہ است ازین جاست کہ خواجہ بزرگ میفرماید "ما فضلیا نیم و بامراد انیم" و میفرماید کہ ما نہایت را در بدایت درج می کنیم منقولست کہ خواجہ بزرگ چہل روز در سجدہ بود و از جناب حق تعالیٰ طریقہ میخواست کہ موصل باشد حق تعالیٰ طریقہ ذکر خفیہ را برایشان عنایت فرمود و جذبہ برائے او عنایت کرد۔ بیت

اگر از جانب معشوق نباشد کشش کوشش عاشق بیچارہ بجائے نہ رسد

حضرت امام میفرماید آگاہی ایشان فوق آگاہی ہائے دیگران شدہ الخ یعنی تجلی ذاتی در طرق دیگر برقی بودہ و برائے منتہیان این طریقہ عالیہ دائمی بیباشد۔

حضرت امام میفرماید از کمال شوق گریہ دست داد یعنی گریہ مقدمہ جذبہ می باشد برائے شان رخ داد و این از اثر توجہ خواجہ باقی باللہ صاحبؒ بودہ۔ و آنچہ میفرماید دراں بیخودی یک دریائے محیط می دیدم صور و اشکال عالم را در رنگ سایہ دراں ہیامی یافتم الخ یعنی سبب غیبت از حس ظہور تجلیات عالم قدس می باشد ازین سبب بودہ کہ شعشعان تجلیات عالم قدس روح را مغلوب ساختہ از تصرف بدن باز میدارد و چون حس بدن مربوط بروح می باشد بنابران در وقت مغلوبیت روح بدن بے حس و بے شعور می گردد مراد از دریائے محیط شاید ظلال تجلیات عالم وجوب بودہ باشد و اشکال عالم کہ ظلمانی است و از عدم ساختہ شدہ کہ عدم سراسر ظلمت و تاریکی است بنابر آن در رنگ سایہ دران دریائے نور معلوم شدہ خواہد بود۔

حضرت امام میفرماید چون این قضیہ را بہ عرض حضرت ایشان رسانیدم فرمودند کہ نوعی از فنا حاصل شدہ است الخ یعنی فنا کہ عبارت از نسیان ماسوی می باشد حاصل شدہ، زیرا کہ در بے شعوری عالم فراموش میگردد۔ و آنچہ میفرماید بعد از دور و زمرا فنا مصطلح حاصل شد یعنی اگر در وقت شعور و ثبات حس عالم فراموش گردد آن را فنائے اصطلاحی می گویند۔

و آنچہ میفرماید بعد از ان فنائے فنا حاصل شد الخ یعنی عالم فراموش شدہ دوبارہ بخاطر آمد و مشہود گشت زیرا کہ فنا عبارت از نسیان ماسوی است و فنائے فنا نسیان فنا می باشد۔

Marfat.com

وآنچہ میفرماید، کہ معتبر در فنائے فنا آنست کہ باوجود دیدان اتصال بے شعوری حاصل شود الخ یعنی در وقت وجود شعور وحس ظہور آثار تجلیات عالم وجوب کمتر و در وقت بے شعوری آثار آن تجلیات بیشتر خواہد بود۔ وآنچہ میفرماید، من علم خود را نسبت بحق سبحانہ حضوری می یابم الخ یعنی در وقت ظہور توحید وجودی طالب خود را بعنوان حق می بیند واین یک نوع احوال می باشد کہ در نتیجہ زائل وطالب ازین مرحلہ ارتقا می یابد ونیز علم حضوری معنائے دیگر ہم دارد وآن معنی عبارت از شہود وعلم خود مطلوب می باشد، پوشیدہ نماند کہ علم دو نوع است، یکے علم بہ مفہوم یک چیز ودیگری علم بخود آن چیز، صوفیہ کرام بلکہ حضرت امام علم اول را علم حصولی وثانی را علم حضوری می نامند۔

وآنچہ میفرماید کہ حق مشہود است اما در پردہ الخ یعنی در مقام وحدت الوجود صوفی حق تعالیٰ را محیط عالم می بیند اگرچہ در حقیقت علم خدا محیط عالم می باشد نہ ذات او تعالیٰ واحاطہ ذاتِ مقدس بے چون است، چون این مرحلہ ابتدائی بودہ بنابرآن طالب تفریق این دو احاطہ یعنی احاطہ ذاتی واحاطہ علمی کردہ نمی تواند لہذا احاطہ علمی را احاطہ ذاتی می پندارد چون این دید در حال سکر صورت میگیرد وبنابران امتیاز احاطہ علمی واحاطہ ذاتی را کردہ نمی تواند۔

وآنچہ میفرماید بواسطہ تعلق ذات جل شانہ بہ اشیا منعکس شدہ الخ یعنی علم او تعالیٰ کہ با شیائے منعکسہ تعلق دارد لہذا منبسط وفراخ معلوم می گردد۔ وآنچہ میفرماید، نفی انبساط باید کرد الخ یعنی از درجہ تعلق صفت العلم خداوندی طرف خود صفت او تعالیٰ عروج باید کرد۔

وآنچہ میفرماید، آن نقطہ را ہم نفی باید کرد الخ یعنی فراموش باید کرد، زیرا کہ در وقت شہود ذات او تعالیٰ طالب از صفت می گذرد۔ وآنچہ میفرماید آن نقطہ موہوم ہم از میان زائل شدہ الخ یعنی نقطہ موہوم عبارت از عالم امکان است کہ وجود آن موہومی است واگر نقطہ موہوم عبارت از تعلق علم او تعالیٰ باشد معنائے عبارات چنین می شود کہ علم او تعالیٰ را کہ متعلق بعالم می بینی ناشی از وہم شما است ودر حقیقت علم او تعالیٰ بعالم ہیچ تعلق ندارد با وجود آنکہ عالم بہ حق تعالیٰ

Marfat.com

معلوم است، باز ہم علم او بہ عالم تعلق ندارد۔

پوشیدہ نماند کہ این مسئلہ دقیق در کتب دیگر بنظر نرسیدہ است اما حضرت امام چون در علم ظاہر یکتائے زمان و در علم باطن نیز رئیس اولیائے الف ثانی است بنابران بدرک و کشف ہمچو مسئلہ موفق شدہ اند چنانچہ در مکتوبے میفرمایند کہ "با آنکہ عالم معلوم او تعالیٰ است باز ہم علم او تعالیٰ بعالم ہیچ تعلق ندارد" و در جائے دیگر این مسئلہ را چنین توضیح میفرمایند "صورت کہ در آئینہ دیدہ میشود آئینہ بآن صورت کدام تعلقی ندارد" یعنی عالم بعلم او تعالیٰ نمایاں است با آنہم علم او تعالیٰ بعالم کدام تعلقی ندارد۔

و آنچہ میفرمایند دراں موطن شہود حق سبحانہ خود بخود است الخ یعنی وقتیکہ طالب فانی شود و در عین حال عالم وجوب را مشاہدہ نماید در آن وقت شہود واجب تعالیٰ برائے طالب بمنزلہ آن است کہ حق سبحانہ خود را خود مشاہدہ کند زیرا کہ فانی از قابلیت شہود خارج گردیدہ است و عالم وجوب را بہ وجود موہوبی مشاہدہ می کند نہ بوجود بشری۔

حضرت عروۃ الوثقیٰ خواجہ محمد معصوم مجددی در مکتوبی میفرمایند کہ نصیب ممکن از واجب تعالیٰ حرمان است تا وقتیکہ ممکن موجود است مطلوب مشہود نیست وقتیکہ مطلوب مشہود گردد طالب رخت بصحرائی عدم می کشد و فانی میشود و میفرمایند۔

مرا دیگر بجائے من نہ بینی — چو جان آئی بجائے من نشینی
توئی از ہر دو عالم آرزویم — ترا چون یافتم از خود چہ گویم
گیرم کہ بہ غم خانہ ما یار نیامد — کو حوصلہ و طاقت دیدار کہ دارد

حضرت بیدل می فرمایند۔

جہاں صفا کدہ تست اگر خود رستی — وگرنہ بند خودی در دل غبار نشین

حضرت امام میفرمایند فرمودند کہ ہمیں حضور، حضور نقشبندیہ است، یعنی جذبہ کہ در طرق دیگر در نہایت است و حضرت خواجہ بزرگ آنرا در بدایت درج نمودہ اند ہمین است

Marfat.com

واین جذبہ ابتدائی طریقہ عالیہ نقشبندیہ می باشد ونہایت شان دوام تجلی ذاتی است یعنی می باید کہ ہمچو ہدایت دارائے چنین نہایت بودہ باشد۔ بیت

بجائے لالہ بکف پارۂ جگر دارم قیاس کن زگلستان من بہار مرا

حضرت امام میفرماید، بعد از متحقق شدن این نسبت فنا دیگر کہ آنرا فنائے حقیقی گویند حاصل گشت الخ یعنی فنائے کہ مترتب بسلوک وسیر تفصیلی است حاصل گشت سیر وعروج جذبہ بدایت چوں سیر اجمالی است لہذا سبب حصول معارف وعلوم نمی گردد فنائے کہ دراں وقت حاصل شود فنائے حقیقی نیست۔

وآنچہ میفرماید، دل را آن قدر وسعت پیدا شد کہ تمام عالم را از عرش تا مرکز زمین در جنب آن وسعت مقدار خردلہ قدرے نبود الخ یعنی وقتیکہ دل فنائے وبقائے حاصل کند ومنعکس بہ انعکاس کمالات وجوبی شود دراں وقت عالم امکان بمقابل آن از دانۂ خردلہ ہم خوردتر بمشاہدہ خواہد رسید زیرا کہ آن انعکاس عالم وجوب غیر متناہی می باشد۔

وآنچہ میفرماید، بعد ازان خود را وہر فرد عالم را حق می دید الخ یعنی غلبہ انوار عالم وجوب تمام را بہ پرتو خود رنگین ساختہ است بنابران عالم برنگ وجوب بنظر می رسد وخود را بعنوان حق دیدن حالاتی است از احوالات توحید وجودی۔

وآنچہ میفرماید، تمام عالم را در یک ذرہ گم یافتم الخ یعنی مشاہدہ شہود این حالات در وقت عروج وقیامی باشد۔ وآنچہ میفرماید بعد ازان خود را بلکہ ہر ذرہ را آن قدر منبسط ووسیع دیدم الخ یعنی شاید کہ این شہود در وقت نزول وبقاء ورنگین شدن بہ انعکاس کمالات وجوبی بودہ باشد

وآنچہ میفرماید، فرمودند کہ مرتبۂ حق الیقین در توحید ہمین است وجمع الجمع عبارت ازین مقام است الخ یعنی حق الیقین دارائے مراتب مختلف می باشد واین حق الیقین در مقام توحید وجودی بودہ وجمع الجمع عبارت اند دیدن ہر دوے واجب وممکن می باشد ودر عین حال این مقام مقام امتیاز واجب وممکن نیز گفتہ می شود۔ ومقام جمع عبارت از عدم تفرقہ وعدم تمیز واجب وممکن میباشد۔

Marfat.com

وآنچہ میفرماید، ہر ذرہ را کہ حق می یافتم بے تفاوت و بے تمیز ہمان ذرہ را موہوم یافتم الخ یعنی ممکنات در مقابل واجب موہومی بیباشد و دارائے نمود بدون بود است چہ بہ تردد صوفیہ کرام نیز عالم ممکنات نمود داشتہ و دارائے بود نمی باشد، ازین سبب عالم ممکنات را عالم مجاز نیز گویند۔ وآنچہ میفرماید، فرمودند کہ شیخ بیان حال کامل نکردہ الخ یعنی شیخ گفتہ است کہ اگر خواہی کہ عالم را حق بگوئی حق است و اگر خواہی کہ خلق بگوئی خلق است و اگر خواہی عالم را از یک حیث حق و از حیث دیگر خلق بگوئی ہم مجاز است و اگر در عدم تمیز ممکن و واجب اظہار حیرت کنی ہم می توانی۔ حضرت خواجہ باقی باللہ صاحب این بیان شیخ را کامل ندانستہ و فرمودہ کہ حیرت و عدم تمیز عمومی نبود بلکہ بہ بعض اشخاص روے می دہد و استعدادہا متفاوت و مختلف می باشد۔ وآنچہ میفرماید این صفات و افعال را نیز موہوم محض یافتم الخ یعنی ممکنات از خود صفات نداشتہ صفات ممکنات پرتو صفات حق تعالیٰ است۔

وآنچہ میفرماید کہ مرتبہ فرق بعد الجمع ہمین است الخ یعنی ممکن را موہوم یافتن و آن را از واجب جدا دیدن را مقام فرق بعد الجمع گویند، زیرا کہ ممکن و واجب را یک چیز دیدن مقام جمع می باشد۔ وآنچہ میفرماید، نہایت سعی تا این جاست الخ یعنی تمام صوفیہ کرام کہ بہ فنا و بقا مشرف می شوند تا این جا می رسند و ترقیات بالاتر ازین مقام بنا بر تفاوت و اختلاف استعداد می باشد۔ و مراتب قرب او تعالیٰ مراتب غیر متناہی است۔ بیت۔

اے برادر بے نہایت در رہے است
ہر جا ئیکہ می رسی بروی مے است

وآنچہ میفرماید، چون از سکر بہ صحو آوردند و از فنا بہ بقا مشرف ساختند چون در ہر ذرہ عضلات وجود نظر کردم جز حق را نیافت الخ یعنی یکے از مقامات توحید آنست کہ ممکن مظہر واجب تلقی گردد۔ وآنچہ میفرماید، حضرت حق سبحانہ تعالیٰ را با ہر ذرہ از ذرات وجود خود یافت الخ یعنی مقام معیت او تعالیٰ کہ بعالم دارد مشہود گشت و نزد صوفیہ وجودیہ ذات او تعالیٰ بعالم معیت

Marfat.com

دارد وحق آنست کہ علم اوتعالیٰ بعالم معیت علمی داشتہ وذات اوتعالیٰ بعالم معیت ندارد زیراکہ درجائیکہ اوتعالیٰ است ازعالم نام ونشانی نیست۔

وآنچہ میفرماید دراین مرتبہ حق سبحانہ راتہ متصل عالم یافت ونہ منفصل یعنی اتصال و انفصال دربین دوموجود قیاس کردہ میشود ودراین جا این قیاس امکان پذیر نیست بہ نسبت اینکہ واجب موجوداست وممکن موہوم۔ ممکن درمرتبہ وہم تخلیق یافتہ ووہم عبارت ازنمود بدون بوداست بنابرآن عالم دارائے نمودبے بود گفتہ می شود۔

وآنچہ میفرماید نسبت معیت واحاطہ وسریان بہ کلی منتفی گشت الخ یعنی موجود بہ موہوم ہیچ معیت واحاطہ وسریان ندارد۔ وآنچہ میفرماید اوتعالیٰ مشہود گشت بغیرآن نسبت الخ یعنی واجب بامکن ہیچ نسبت ندارد۔

وآنچہ میفرماید ونہ دراین وقت عالم مشہود بود ہماں خصوصیت الخ یعنی بزعم این کمینہ دراینجا سہو مطبعہ بنظر می رسد کہ دراین وقت عالم مشہود نبود طبع کردہ واصل عبارت حضرت امام چنین خواہد بود کہ عالم مشہود بودہ وہیچ نسبت معلوم الکیفیت ویا مجہول الکیفیت بواجب تعالیٰ نسبت ندارد، بلی چہ نسبت خاک رابہ عالم پاک۔ بیت

زاعلی بالا و بالا زبالا بلندی ہم نمی گنجد دراین جا

وآنچہ میفرماید دراین وقت معلوم گردانیدند کہ این مشہود بااین خفیفت وبااین تنزیہ نہ ذات حق است بلکہ صورت مثالی تعلق تکوین اوست سبحانہ کہ وراء تعلقات کونی است الخ یعنی این مشہود تعلق صفت تکوین است کہ بظلال خوددارد کہ تخلیق وترزیق واحیاء وامامت باشند تخلیق وترزیق وغیرہ کہ ظلال تکوین اند باکوان ممکنات تعلق دیگرے دارد۔

حضرت امام میفرماید، عجب آنست کہ ہماں جماعت این درویش را ازاہل توحید وجودی نمی انگارند وازعلماے منکرین توحید می شمارند الخ یعنی اقسام معارف توحیدی ازعینیت و مراتبت مظہریت وظلیت وشہود وحدت درکثرت وغیرہ کہ بحضرت امام دست دادہ عشر عشیر

Marfat.com

آنہا بصاحبان توحید دیگر بیسر نگردیده باز ہم آنہا مرا منکر می دانند اما انکار حضرت امام مانند انکار علمائے ظواہر نیست کہ صاحب علم توحیدی را تقبیح نمایند زیرا کہ در نزد حضرت امام این صاحب توحید ظہور معارف توحیدی را باختیار خود اظہار نکردہ است بلکہ بدون اختیار وے بظہور پیوستہ است۔

حضرت امام در مکتوبے میفرمایند کہ صاحبان توحید دوستان او تعالیٰ می باشند و در محبت او تعالیٰ خود را و غیر خود را ہمہ را باختہ اند این قدر ہست کہ حضرت امام اسرار معارف توحیدی را نقصان میداند۔ و میفرمایند کہ ازین مقام ترقی باید کرد اگرچہ در ابتدا معارف توحیدی بحضرت امام ظہور کردہ بود چنانچہ از مکاتب حضرت امام مستفاد می گردد و در نتیجہ حق تعالیٰ حضرت امام را بمعارف عالی تری نایل گردانیدہ کہ معارف توحیدی بآن معارف ہیچ نسبت ندارد۔

حضرت امام میفرمایند، از کجا دانستہ اند کہ آن مشائخ را ازان مقام ترقی واقع نشدہ است الخ یعنی صاحبان توحید زمانہ ما اقوال مشائخ بزرگ را کہ در معارف توحیدی صادر شدہ است دلیل خود ساختہ اند و توحید وجودی شائع می گردانند و این قدر نمی دانند کہ بزرگان ماضیہ ازان معارف بتدریج بمعارف بلندتری رسیدہ اند، و اقوال شان دلیل صحت توحید وجودی شدہ نمی تواند۔

حضرت امام میفرمایند، این زمان علم بہ نقص خود مبرہمی گشت الخ یعنی چون تا این وقت سیر الی اللہ و سیر فی اللہ و ظہور تجلی ذاتی برقی بحضرت امام ظہور نکردہ بود یعنی حضرت شان ہنوز باین معارف مشرف نشدہ بودند بنابر آن خود را ناقص می پنداشتند بدلیل اینکہ مشائخ ماضیہ حضرات نقشبندیہ از معارف سیر الی اللہ و سیر فی اللہ بحث کردہ بودند و این معارف ہنوز بحضرت امام ظہور نکردہ بود و بعد ازان حضرت امام بہ فضل و مرحمت او تعالیٰ بہ محبوبیت کہ داشتند بہ تربیت فضل او تعالیٰ بمعارف مذکورہ بلکہ بلندتر ازان مراتب زیادی راطے فرمودہ و بدرجات عالی ولایت رسیدہ اند۔

حضرت امام در مکتوبے میفرمایند، تخم از بخارا و سمرقند آوردند و بزمین ہند کشتند

Marfat.com

وسالہا آنرا باب فضل و مرحمت سیراب فرمودند، ہمان بود کہ این کشت وکار ثمر آورد الخ یعنی سلسلہ عالیہ نقشبندیہ بہ توسط خواجہ باقی باللہ صاحبؒ کہ مرید حضرت خواجہ امکنگی بخارائی بودند بہ ہندوستان انتقال یافتہ است۔ وتخم بخارا عبارت از نسبت نقشبندی، وتخم سمرقند عبارت از نسبت احراری است۔ حضرت امام میفرمایند کہ ہر دو نسبت بوجہ کمال برائے فقیر حاصل است۔

حضرت امام در مدح حضرت خواجہ احرار می فرمایند قطب المحققین سید العارفین ناصر الدین حضرت خواجہ عبید اللہ احرار در جائے دیگر میفرمایند کہ در وظیفۂ اقطاب اثنا عشر کہ تائید دین با آنہا مربوط است نیز حضرت ایشان را وظیفہ دادہ اند۔

حضرت امام میفرمایند، بدان کہ حاصل طریقہ حضرت خواجگان الخ یعنی حاصل طریقہ بزرگان نقشبندیہ اتباع سنت واجتناب از بدعت وپرہیز ہوائے نفسانی می باشد برائے این بزرگان در ابتدا استہلاک واضمحلال در جذبہ می دہد واین جذبہ بدایت واین استہلاک واضمحلال در طرق دیگر وجود نداشتہ خاصہ طریقہ علیہ نقشبندیہ است وصدقۂ حضرت خواجہ بزرگ "بہاء الدین بلاگردان" می باشد کہ بہ منتسبین شان صدقہ فرمودہ اند واین بزرگان نقشبندیہ بمدد این جذبہ بمقامات میرسند کہ دیگران ازان عاجزند۔ مصرع

سالیکہ نکوست از بہارش پیداست

تبصرہ: جذبہ از برکت خواجہ بزرگ واستہلاک واستغراق از برکت سلطان العارفین است۔ وآنچہ میفرمایند کہ وجود عدم بوجود بشریت عود می کند الخ یعنی وجود عدم بمنزلہ آن آہنی است کہ در کورہ آہنگری آتش شود ودر ثانی در حین سرد شدن دوبارہ بآہن تبدیل یابد ہمچنان ہمیں وجود عدم در وقت ظہور تجلیات بصورت فنائے بشری معلوم می شود ودر وقت انقطاع تجلی باز بوجود بشری عود می نماید واین در جذبہ بدایت است ووجود فنا بمنزلہ آن مس است کہ بعمل کیمیا طلا گردد ودر وقت سرد شدن دوبارہ بمس تبدیل نمی یابد۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید واصل را رجوع نمی باشد الخ یعنی کسیکہ بعد از فنا بوصول مشرف شود دوبارہ بوجود بشری عود نمی کند و برائے او وجود موہوبی عنایت می شود و تجلیات عالم وجوب باطن او میگردد عالم خلق و عالم امر او بمنزلہ پوستین وجبہ او می گردد و از حقیقت او خارج می گردد۔

و آنچہ میفرماید، آنچہ منتہی را در آخر میسر است الخ یعنی صاحب جذبہ اگرچہ منتہی نیست مگر از احوال انتہا بے خبر ہم نیست۔

و آنچہ میفرماید، رجوع از موہبت حق لایق جناب قدس او تعالیٰ نیست الخ یعنی شخصی را کہ حق تعالیٰ بہ نعمت فنا مشرف گرداند آن نعمت را دوبارہ از وے نمی گیرد۔

و آنچہ میفرماید، چوں این مراتب تابع قلب اند الخ یعنی چون باقی لطائف عالم امر تابع قلب اند نسبت قلب فی الجملہ در آنہا سریان پیدا می کند اما تا بحد فنا نمی رساند۔

و آنچہ میفرماید کہ مغلوب بہ سبب بعضی عوارض غالب می گردد الخ یعنی وجود بشری کہ قبل از فنا بہ سبب شعشعان تجلی مغلوب گردیدہ بود بواسطہ انقطاع تجلی دوبارہ وجود بشری خواہد شد۔

آنچہ میفرماید، ازین قبیل است فنا و بقا و تجلی ذاتی الخ یعنی در کتاب فقرات حضرت خواجہ احرارؒ کہ این طور اشخاص را فانی گفتہ اند بنائے آن بواسطہ اندراج نہایت در بدایت است و آن شخص اگرچہ مبتدی است مگر از انتہا بے خبر نیست۔

آنچہ میفرماید، عزیزی میفرمود الخ یعنی در کتاب فقرات کہ این طور اشخاص را فانی و واصل دانستہ است حال خود حضرت خواجہ احرارؒ نبودہ و باندازۂ کمال مخاطب فرمودہ است۔

و آنچہ میفرماید، ہر بقائے کہ در جہت جذبہ پیدا شود الخ یعنی در بقائے حقیقی کہ بعد از فنائے مطلق است علوم توحید وجودی پیدا نمی شود، اما در فنائے جذبہ بدایت علم توحید وجودی عارض می گردد ازین جاست کہ بعض مشائخ حق الیقین را چنان بیان کردہ است کہ حاصل او توحید وجودی است، بنا بر آن بعضی مردم اشتباہ کردہ اند کہ حق الیقین این مشائخ عبارت از تجلی صوری است و نفہمیدہ اند کہ آن بزرگان بہ سویہ مخاطب بیان فرمودہ اند نہ باندازہ سویہ خود شان۔

Marfat.com

وآنچہ میفرماید اگر حق سبحانہ بکمال عنایت خویش الخ یعنی آن بزرگان حال صاحب جذبہ بدایت را بیان کردہ اند واگر حق تعالیٰ بعد از جذبہ بہ بدایت بہ سلوک مشرف گرداند راہ پنجاہ سالہ را بہ اندک مدت بہ مدد جذبہ قطع خواہند نمود و بہ فنا فی اللہ و بقا باللہ مشرف خواہند شد یعنی بقا باللہ و فنا فی اللہ بعد از سلوک دست می دہد و در جذبہ ہا ولی تمونہ آن میسر می گردد۔

وآنچہ میفرماید منتہائے سلوک تا نہایت سیر الی اللہ است الخ یعنی سلوک عبارت از سیر الی اللہ فی الاشیاست و سیر فی اللہ کہ سیر در مراتب وجوب است مقام جذبہ است یعنی مقام جذبہ نہایت است نہ جذبہ بدایت در جذبہ نہایت سالک بہ بقا مشرف می شود و بہ انعکاس صفات او تعالیٰ متعکس می گردد۔

وآنچہ میفرماید سیر الی اللہ عبارت از سیر تا بہ اسمی است کہ سالک مظہر آنست الخ یعنی سیر یکہ قبل از رسیدن اسم مربی سالک است سیر الی اللہ فی الاشیاء دانستہ می شود و سیر فی اللہ سیر در ان اسم است۔

تنبیہ: ہر سالک مظہر اسم جداگانہ می باشد یعنی آدمی المشرب مظہر ظلال صفت تکوین و عیسوی مشرب مظہر ظلال قدرت می باشد و علی ہذا القیاس۔

وآنچہ میفرماید این درویش را معرفت خاص است الخ یعنی بہ نزد فقیر سیر در ان اسم سیر فی اللہ نیست بلکہ سیر الی اللہ است و سیر فی اللہ عبارت از وصول بذات مقدس است۔

وآنچہ میفرماید این اسم فوق عین ثابتہ است الخ یعنی عین ثابتہ سالک ظل و صورت علمی آن اسم است۔ وآنچہ میفرماید جماعہ کہ بفضل ایزدی مخصوص اند الخ یعنی جماعہ محبوبان ازان اسم مربی خود نیز عروج می فرمایند۔

وآنچہ میفرماید ہر چند واصلان ارباب سلوک الخ یعنی طرق دیگر کہ بریاضت و مجاہدہ آن مسافر را طے می کنند و بمدت طویلہ بہ منتہائے آن میرسند بزرگان این خانوادہ بزرگ بالتبع دولت شہود و بمدد جذبہ آن مسافر را بزمان بسیار کم طے می فرمایند و بہ ترقیات بے نہایت مشرف

Marfat.com

می گردند که منتہیان ارباب سلوک ازاں ترقی و نعمت بیش رفت قلیل النصیب اند زیرا که نقشبندیان صاحبان جذبہ اند و جذبہ محبوبیت می خواہد و مجذوب خواستہ شدہ است و سالک خواندہ از خواستہ شدہ تا خواندہ فرق بسیار است۔

آنچہ میفرماید، جواب آن است کہ طرق دیگر الخ یعنی مراد آن طرق دیگر اگرچہ بہ نہایت میرسند، اما آن رسیدن فضیلت شخصی آن شخص است و خاصیت طریق شان نیست و در این طریق دولت جذبہ است کہ موصل است۔

و انچہ میفرماید، یادداشت کہ در عبارت اکابر این سلسلہ عالیہ الخ یعنی یادداشت در حقیقت عبارت از دوام حضور ذات مقدس او تعالی است و یادداشت کہ اکابر این سلسلہ عالیہ بیان کردہ اند تحقق آن بعد از جذبہ و سلوک است و آن نہایت مطلق نیست بلکہ نہایت شہود آنہا است و نہایت مطلق وراے آن است یعنی نہایت مطلق یک وصل بلاکیف است۔

و آنچہ میفرماید، تفصیلش آنست الخ یعنی شہود در مرات صورت و یا شہود در مرات معنی بودہ و یا وراے صورت و معنی می باشد و شہود صورت و یا در مرآت معنی شہود حقیقی و انتہائی است اما شہود ما وراے صورت و معنی شہود انتہائی است مگر مشائخ آن شہود را برقی دانستہ اند و اگر بہ محض فضل خداوند این شہود دوام پیدا کند تعبیر ازان بیادداشت میفرماید کہ حضور بے غیبت است و شہود پردہ صورت و معنی را یادداشت گفتہ نمی شود۔ صورت عبارت را تمثال است بہ شان کدام ممکن و معنی عبارت از تمثال صفات است۔

آنچہ میفرماید، باید دانست کہ سر و باطن ہر واصل را رجوع نمی باشد الخ یعنی باطن عارف وقتیکہ بمرتبہ وصال می رسد باز بہ صفات بشریت رجوع نمی کند و غافل نمی گردد و اگر این عارف از محبوبان نباشد سرایت کمال باطن او بظاہر او برقی بودہ و دوام ندارد بخلاف محبوبان کہ سریان کمالات باطن شان بظاہر شان دائمی است و تمام بدن شان حکم باطن را می گیرد، پس آگاہی و حضور شان دائمی است و غیبت را دران جا گنجایش نیست، پس این نسبت فوق ہمہ

Marfat.com

نسبت ہاست ازین جاست کہ در عبارات حضرات نقشبندیہ شائع است کہ نسبت ما فوق ہمہ نسبت ہاست و مشائخ این طریقہ کہ این نسبت را بخود مخصوص می دانند ازین سبب است کہ آنہا برائے حصول این نسبت طریقہ را وضع فرمودہ اند یعنی تکرار اسم ذات و وقوف عددی نفی و اثبات سبب حصول جذبہ و حصول آن نسبت است ورنہ اکابر سلاسل دیگر ہم یعنی محبوبان شان نیز باین نسبت مشرف اند و در این طریق چون طریق جذبہ است ہر دوے محبوبان و محبان باین کمال مشرف می شوند و حکایت ابو سعید ابو الخیر را برائے آن یاد آورشدہ کہ او اگرچہ ازین طریقہ نبودہ مگر چون از محبوبان است باین نسبت مشرف شدہ است و این از اثر محبوبیت وے است نہ از خاصیت طریق او۔

وآنچہ میفرماید گفتہ بودم کہ نہایت مطلق وراے وراست الخ یعنی بعد ازین شہود مقام حیرت و عدم ادراک عارف است و بعد ازاں باز مقام معرفت است شہود حق تعالیٰ مراتب متفاوتہ داشتہ می باشد و عارفان نیز در استعداد خود متفاوت اند و بعضے آنہا با دراک آن مرتبہ مقدسہ مشرف می شوند و بعضے ایشان در وقت شہود ہم از ادراک آن مرتبہ مقدسہ عاجز اند و عارفی کہ دارائے ادراک است نیز در ابتدائے آن شہود بحیرت می افتد و بعد از حصول بصیرت صاحب ادراک می گردد۔

آنچہ میفرماید جذبہ این عزیزان دو نوع است الخ یعنی طالبان این طریقہ عالیہ دارائے جذبہ بدایت و نہایت می باشند و نیز بہ جذبہ قیومیت کہ از حضرت صدیق اکبرؓ رسیدہ است و بہ جذبہ معیت کہ از حضرت خواجہ بزرگ میراث گرفتہ اند مشرف می گردند بنابران این طریق اقرب طرق است۔

وآنچہ میفرماید بعد ازاں امام این نسبت مرکبہ را الخ یعنی حضرت امام جعفر صادق رضؓ این نسبت شریفہ را بطور امانت بہ سلطان العارفین سپردہ اند تا باہل آن برسید اگرچہ سلطان العارفین ازان نسبت بطور کمال انتفاع نگرفتہ اند باز ہم این نسبت را از انوار بزرگان یعنی

Marfat.com

انوار سلطان العارفین نصیبے وافر موجود است وسکر واستغراق کہ دراین طریق موجود است
ازبرکت سلطان العارفین یعنی حضرت بایزید است۔

وانچہ میفرماید بعد از خلفاے حضرت خواجہ نقشبند چراغ این خاندان بزرگ حضرت
خواجہ احرار بودہ اند الخ یعنی در جذبہ حضرت خواجہ بزرگ وجذبہ حضرت خواجہ احرار این قدر تفاوت
موجود است کہ در جذبہ حضرت خواجہ احرار علوم توحیدی مکشوف است و در جذبہ حضرت خواجہ
بزرگ علوم توحیدی کہ سکر آمیز باشد وجود داشتہ و در جذبہ حضرت خواجہ بزرگ علوم سکر آمیز وجود ندارد۔

انچہ میفرماید آنچہ از سالک در حالت فنا گم شدہ بود الخ یعنی در وقت بقا سالک وجود
خود را باز می یابد۔ اے عزیز مراد حضرت امام از خودشان می دانند بندہ بہ تخمین آنرا تشریح کردہ ام
خداوند عفو فرماید۔ امار نگین برنگ اصل واین عارف سکر ندارد کہ خود را معدوم دانستہ و
بوحدت الوجود قایل شود بلکہ خود را موجود میداند، اما آن وجود خود را منعکس بہ پرتو صفات او
تعالیٰ می داند وبقا باللہ عبارت از منعکس شدن عارف است بہ انعکاس تجلیات صفات او
تعالیٰ وحضرت خواجہ احرار شخص بزرگ بود واز مقام اقطاب اثنا عشر یعنی اقطاب دوازدہ گانہ
کہ تائید دین بایشان مربوط است نصیبی داشتہ اند۔

تبصرہ: دوازدہ اقطاب عبارت ازان اولیاے کرام بودہ باشند کہ در ہر عصر وزمان
موجود بودہ وخدمت دین مقدس اسلام را بعہدہ دارند واین اولیاے کرام بمناصب قطبیت
مفتخر اند۔ این طور معلوم می شود کہ اہل عشرت نمی باشند۔

مکتوب دوصد ونود ویکم

حضرت امام میفرماید ارباب احوال ارباب قلوب اند یعنی ارباب قلوب آنان اند
کہ بہ عروجات مشغول بودہ وبہ مبادی فیوض خود نرسیدہ اند ولطائف شان نیز تفریق نیافتہ
است، علوم توحیدی کہ از جملہ احوال است بہ ارباب قلوب حاصل می شود سبب آن جذب و

Marfat.com

محبت محبوب است که غیر محبوب از نظرشان مختفی می گردد و این قسم توحید از دو توحید دیگر که قبلاً تذکار یافته بلندتر است، و آن دو قسم سابق توحید علمی بوده و بحال تعلقی ندارند، و این توحید حالی است۔

آنچه میفرماید، اگر این جماعه ارباب قلوب را از ہمان مقام الخ یعنی ہمیں جماعه ارباب قلوب اگرچه به مقلب قلب و به مبدأ فیض خود نرسیده اگر از ہمان مقام نزول کنند و محبوب خود را در ہر ذره از ذرات عالم مشاہده نماید اگرچه محبوب خود را ندیده اند و بعالم وجوب نرسیده اند۔ باز ہم به سبب محبت محبوب خود را در ہر ذره خواہند دید۔

تذکرہ: این اشخاص دیگران را تا بمقام خود رسانیده می توانند و اگر این جماعه از مقام قلب برآمده متوجه جناب قدس مقلب قلب گردند آنگاه معرفت توحید یکه در مقام قلب پیدا شده رو به زوال می آرد۔ زیرا که مراتب وجوب را بعالم ہیچ مناسبتی نیست پس دران وقت قدسیت عالم ارواح را قدسیت عالم وجوب نمی شمارند بدلیل این که قدسیت عالم ارواح بمقابل قدسیت عالم وجوب قابل مقایسه نیست، پس این طائفه بقدسیت عالم ارواح فریفته نمیشوند و آنرا قدسیت عالم وجوب نمی دانند۔

و آنچه میفرماید، جمع ازین ہا تا بحد انکار و طعن می رسند الخ یعنی بعض آنہا ارباب توحید وجودی را تقبیح می نمایند، چنانچه شیخ علاء الدوله که وجودی را ملامت دانسته به بدی یاد می کند۔

تذکرہ: علاء الدوله سمنانی معاصر سید علی را ممتنی است در بین شان مکاتبه عجیبه مبادله گردیده است، دران وقت در این طریقه علیه نیز ذکر جہر معمول بود که در وقت حضرت خواجه بزرگ این تعامل متروک قرار داده شد۔ بنابران شیخ علاؤ الدوله سمنانی بحضور سید علی را ممتنی نوشته است که "ما شنیده ایم که شما ذکر جہر می کنید" حضرت شان در جواب نوشته اند که "ما ہم شنیده ایم که شما ذکر خفیه می کنید"۔

و آنچه میفرماید، بعض دیگر را بعد از زوال این معرفت الخ یعنی بعض بزرگان که توحید وجود

Marfat.com

داشتہ درثانی ازان مقام گذشتہ اند چنانچہ حضرت امام بارباب معرفت توحیدی انکار نمی نمایند زیراکہ صاحبان آن حال توحیدی را در ظہور آنحال قصد واختیاری نیست واین حال بے اختیار ایشان بروز نمودہ لیکن این قدر میدانند کہ فوق این معرفت معرفت دیگرے است ومحبوسان این مقام از کمالات بسیار مہجوراند یعنی بمراتب وجوب نرسیدہ اند۔ بعد ازان حضرت امام احوال خود را اظہار میفرماید، این حقیر قلیل البضاعت را الخ یعنی علوم توحید وجودی برائے فقیر نیز بکشوف شدہ بود بدون اینکہ اشتغال بہ معنای توحید نماید چنانچہ طائفہ اول وجودیہ نمودہ است علوم و معارف مقام توحید را منکشف ساختہ بودند ودر آخر کار از کمال بندہ نوازی از مقام قلب بر آوردند وآن معرفت توحیدی رو بہ زوال آورد۔

وآنچہ میفرماید معارف توحیدی کہ از بعض اولیاء اللہ ظاہر شدہ اند در ابتدائے حال و در مقام قلب سرزدہ باشد الخ یعنی ہیچ نقص از ہیچ گذر ظہور معرفت توحیدی بایشان عاید نمیگردد زیراکہ این معرفت از احوالات ابتدائی آنہا بودہ در ثانی ازین معرفت گذشتہ وترقی نمودہ اند۔

وآنچہ میفرماید طائفہ دیگرے ارباب توحید آنان اند کہ استہلاک واضمحلال در مشہود خود الخ یعنی این طائفہ از مقام قلب گذشتہ ومقلب قلب ومحبوب خود رسیدہ اند ودر ان جا مستہلک ومضمحل گردیدہ اند ونمی خواہند کہ اثرے از لوازم وجودشان ظاہر شود ومراد ایشان فنا و نیستی است واین طائفہ دوستان حق سبحانہ تعالی است از گرفتاری غیر واز گرفتاری خود آزادند ودر مشہود خود مستغرق اند ولمحہ اسایش ندارند زیراکہ اسایش در غفلت است ودر دوام حضور غفلت نیست اما چون وجود بشری طاقت دوام حضور ندارد ازین جاست کہ شیخ الاسلام ہروی میفرمایند "کسے کہ مرا یک ساعت از حق سبحانہ غافل سازد امید است کہ گناہان او را بہ بخشند" یعنی وجود بشری را غفلت درکار است۔

تذکرہ: سبحان اللہ حضرت شیخ الاسلام ہروی را بنگرید ومردمان غافل را بہ بینید حال ما این است کہ اگر یک ساعت ما را بخدا مشغول گرداند شاید گناہان او را خواہد بخشید۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید، ازین قبیل است توحیدی کہ از بعضی اکابر مشائخ نقشبندیہ قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم ظاہر شدہ است الخ یعنی توحید این بزرگواران توحید علمی و نیز توحید ارباب قلوب نبودہ بلکہ این حضرات بہ محبوب خود رسیدہ اند اما چون طاقت دوام آنحضور یک امر دشوار است بنا بر آن ایشان را بعلوم توحیدی مصروف ساختہ اند تا لحظہ بیاسایند۔

آنچہ میفرماید منشاء این علوم توحید نہ جذبہ است و نہ غلبۂ محبت الخ یعنی منشاء علوم توحید این بزرگواران جذبہ و محبت بدون وصول نیست چنانچہ ارباب قلوب کہ جذبہ و محبت شان بدون وصول است و این بزرگواران بہ مطلوب خود رسیدہ اند اما برائے انس و محبت ایشان تمثالی مشہود ایشان را برائے شان در عالم ظاہر ساختہ است تا ساعتے از شعشعان انوار مراتب وجوب بیاسایند چنانچہ شخصے کہ گرفتار شعاع آفتاب است و از کمال محبت خود را در آفتاب گم ساختہ است این چنیں گم شدہ را اگر خواہند باو باز دہند یعنی موجودنشان دہند و انس و الفتی در وے بماسوی آفتاب پیدا آرند ہمان آفتاب را در مجالی این عالم باو وامی نمایند و بآن علاقہ او را با این عالم ملتفت می سازند گاہے او را میدانا ند کہ این عالم عین آفتاب است و جز آفتاب چیزے دیگری موجود نیست و گاہے در مرات ذرات عالم جمال آفتاب را بہ او می نمایند تا او را انس و الفتی باین عالم پیدا شود و از بار شہود خود آفتاب لمحۂ اسایش نماید۔ این چنین است حال بزرگان توحیدی این طریقہ عالیہ کہ از دوام آنحضور مقدس ایشان را باین ظہور وحدت در کثرت و یا عینیت عالم با و تعالیٰ ایشان را اسایش دادہ اند ورنہ ایشان ارباب قلوب نیستند و بمقلب قلب رسیدہ اند اما آفتاب شعشعان حضور امر دشوار است بنا بر آن آنہا را بعد از فنا در محبوب بخود آوردہ و محبوب را در مرات عالم بہ آنہا نشان دادہ است۔

آنچہ میفرماید این جا کسی سوال نکند کہ چون عالم عین آفتاب نباشد الخ یعنی وقتیکہ حق تعالیٰ عین عالم نبودہ و شہود وحدت در کثرت حقیقت نداشتہ باشد پس این معرفت خلاف واقع است و حقیقت ندارد زیرا کہ گوئیم کہ افراد عالم با یکدیگر در بعض امور اشتراک دارند و در بعض

Marfat.com

دیگر امتیاز چنانچہ زید و بکر در انسانیت شریک اند اما در تشخیص و رنگ از یک دیگر فرق دارند و این چنین است اشتراک واجب و ممکن در بعض امور عرضیہ مانند موجودیت و شیئیت و معلومیت و عالمیت پس حق سبحانہ بواسطہ حکمت ہا و مصالح اشیائے متمایزہ را از نظر مختفی ساختہ و اشیائے مشترکہ را مشہود ایشان می نماید بنابران ناچار باتحاد یکدیگر حکم می نمایند۔

آنچہ میفرماید، ہر چند فی الحقیقت درمیان این دو وجود ہیچ مناسبت نیست اما چون خصوصیت وجود امکانی و نقایص محدثات را از نظرشان مستور ساختہ اند اگر حکم باتحاد کنند گنجایش دارد۔ زیرا کہ خواص وجوب و امکان از نظرشان مختفی شدہ۔

و آنچہ میفرماید، این قسم آخر توحید اعلائے اقسام توحید است الخ یعنی این توحید در مقام عین الیقین است و توحید ارباب قلوب در مرتبہ علم الیقین است زیرا کہ آنہا عالم را فراموش نکردہ اند و روح را بواسطہ بیچونی فی الجملہ بیچون حقیقی دانستہ اند۔

و آنچہ میفرماید، سکر ایشان باعث این معرفت نشدہ الخ یعنی این اشخاص ارباب سکر نمی باشند بلکہ مصلحت حق سبحانہ چنین رفتہ است کہ بتوسل این معرفت ایشانرا از سکر بہ صحو آرند و از غلبہ استہلاک در مطلوب لمحہ فارغ و بشہود دیگران متسلی سازند، چنانچہ جمعی را بواسطہ سماع و رقص و طائفہ دیگرے را بواسطہ اشتغال بامور مباحہ دیگر متسلی ساختہ اند تا از غلبہ بار شہود آن جمال مقدس لمحہ بیاسایند زیرا کہ وجود بشری را تاب دوام آن جمال مقدس نیست۔ سردار دو عالم ﷺ کہ بہ حضرت صدیقہ رضی اللہ عنہا امر می کرد کہ بمن گفت بزن، شاید کہ آن نیز بسبب تخفیف بار عظمت بودہ۔ مولانائے روم میفرماید۔

این تکلف ہائے من در شعر من کلمینی یا حمیرائے من است

آنچہ میفرماید، باید دانست کہ ہم گنان ایشان الخ یعنی این بزرگان کہ بشہود مطلوب خود مشرف شدہ اند بدو طائفہ منقسم اند بعضے آنہا بہ سماع و رقص و اشتغال امور مباحہ تسلی می یابند و بعضے دیگرے آنان اند بامور کہ مغایر مشہود ایشان بودہ باشد التفات نمی نمایند و آرام نمی گیرند

Marfat.com

وبزرگان نقشبندیہ آنہمیں طائفہ اندپس ناچار عالم راعین مشہود ایشان می نمایند یا در مرات عالم آنرا جلوہ می دہند یعنی بشہود وحدت در کثرت مشغول می سازند تا از بار شہود محبوب اسایش یافتہ وبہ ماسوی مطلوب ہم مشغول نشوند۔

انچہ میفرماید، این قسم آخر توحید این حقیر را الخ یعنی تا زمان حیات حضرت خواجہ این قسم توحید کہ نشان آن اسایش بار وجود بودہ باشد بہ طریق کشف بہ فقیر معلوم نبودہ وبعد از وفات حضرت خواجہ از مزار مبارک او بہ فقیر ظہور فرمودہ است۔

تذکرہ: ازیں فرمودہ حضرت امام خطائے علمائے وہابی ظاہر می گردد کہ می گویند اولیائے کرام بعد از وفات خوارق وتصرف ندارند۔

سوال: وقتیکہ حضرت خواجہ در حیات خود از حضرت امام استفادہ کردہ باشد پس حضرت امام بعد از وفات خواجہ چگونہ از ایشان استفادہ می نمایند۔

جواب: بمقابل این سوال دو جواب موجود است۔ یکے آنکہ ترقیات اولیائے کرام بعد از وفات نسبت بحیات شان سریع تر میگردد بنا بران احتمال دارد کہ این کمال حضرت خواجہ بعد از وفات برائے شان عنایت شدہ باشد۔ دوم اینکہ احتمال دارد کہ حضرت خواجہ در حین حیات شان از حضرت امام استفادہ نمودہ باشند وباوجود فوقیت کمالات حضرت امام این کمال بحضرت امام در وقت حیات حضرت خواجہ مکشوف نشدہ باشد وظہور این کمال بحضرت امام بعد از وفات حضرت خواجہ دلیل آن نیست کہ کمالات حضرت امام در وقت حیات خواجہ نسبت بحضرت خواجہ فوقیت نداشتہ باشد۔

آنچہ میفرماید، تا مدتی اظہار این معنا را مناسب نمی دید الخ یعنی اظہار این واقعہ برائے این است کہ مردم توہم نہ کنند کہ حضرت خواجہ وحضرت خواجہ احرار در مقام توحید وجودی علم الیقین بودہ اند وبکمالات فوق تر سیدہ وبشہود محبوب خود مشرف نشدہ بودند۔

آنچہ میفرماید بعد از وصول بمقام جذبہ نقشبندیہ الخ یعنی وقتیکہ طالب بہ جذبہ نقشبندیہ وجذبہ ہدایت کہ خاصہ نقشبندیان است مشرف می گردد بدو نوع تربیہ میشود یا بہ نسبت نقشبندی ویا بطرز

Marfat.com

تربیہ احراری بمطلوب می رسند و این دو تربیہ در بین خود تفاوت ہائے زیاد دارد و در تربیہ نقشبندی توحید وجودی ظہور نمی کند و در تربیہ احراری ظہور معارف توحیدی دست می دہد اما حضرت امام نسبت نقشبندی را مناسب اشاعہ دانستہ و نسبت احراری را مناسب متاخرین ندانستہ اند۔ زیرا کہ اخیر زمان است و مردم در تعمیل امور شرعیہ کسالت دارند بنابران توحید وجودی مناسب این وقت نمی باشد۔

مکتوب دوصد و نود و دوم

حضرت امام میفرماید بدانکہ سالکان این راہ الخ یعنی طالب بدو نوع تقسیم می شود اول مرادان و محبوبان، دوم مریدان و محبان، مرادان و محبوبان محمدی المشربان اند کہ حق سبحانہ بوسیلہ و یا بے وسیلہ آنہا را بمعرفت خود سرفراز میفرماید، اما مریدان و محبان بہ تربیت مرشد کامل نیاز مندند۔

و آنچہ میفرماید اگر جذبہ او بر سلوک او مقدم است یعنی مرشدان کامل ہم دو قسم اند محمدی المشرب و غیر محمدی المشرب۔ تربیت محمدی المشربان کبریت احمر است و تربیت سالک مجذوب یعنی غیر محمدی المشرب اگرچہ سبب فنا و بقا می گردد اما بدرجہ تربیت مرشد مجذوب سالک محمدی مشرب مقایسہ شدہ نمی تواند۔ آنچہ میفرماید در خبر نبوی است الخ یعنی صحبت تابع پیغمبر مانند صحبت پیغمبر است و بمرید لازم است کہ خواہش خود را تابع خواہشات مرشد گرداند۔

آنچہ میفرماید کہ بذکر ہم مشغول نشود مگر آنکہ او امر کند الخ یعنی اسباب وصول چند چیز است ذکر است و صحبت مرشد است و رابطہ و ریاضت است۔ صحبت مرشد ہم مانند ذکر سبب وصول است اگر شیخ کامل مرید را بہ صحبت خود تربیہ می نماید بذکر ہم احتیاجی نمی افتد۔

تبصرہ: ذکر سبب مناسبت ذاکر است بہ مذکور جل و علا و اگر صحبت مرشد وسیلہ این مناسبت گردد حاجت بذکر نیست در این جا اشتباہ نشود کہ مراد از ذکر تمام اذکار فرضیہ و مسنونہ خواہد بود بلکہ مراد از ذکر ذکر اسم ذات است کہ طالب بتکرار آن موظف است و از جملہ نوافل بحساب میرود۔ اما اتباع امور فرضیہ و مسنونہ یک امر ضروری و حتمی است و صحبت مرشد کامل ہم مسترشدین را از اتباع آن بے نیاز ساختہ نمی تواند۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید، باید اندیشید کہ ہرگاہ الخ یعنی مرشد کامل از جملہ وسائل وصول است بخداوند۔ چنانچہ تعمیل اوامر و باز داشت از مناہی و جذب خالص خداوندی نیز از اسباب وصول آن دربار مقدس است۔ پوشیدہ نماند کہ عادت خداوند تعالیٰ بر آنست کہ در تربیہ محبوبان ہم از اسباب عادیہ کار گرفتہ شود چنانچہ در تربیہ سردار محبوبان و مرادان کہ شق صدر و انشراح سینہ مبارک بمراتب متعددہ صورت گرفتہ است اگر مراعات اسباب عادیہ نمی بود حاجت بود کہ قلب مبارک را باب کوثر بشویند۔ درصورتیکہ در تربیہ سردار محبوبان از اسباب عادیہ گرفتہ شدہ باشد سایر محبوبان چگونہ از اسباب عادیہ بے نیاز شدہ می توانند۔ حضرت امام اگرچہ بعد از انبیا و بعد از بزرگان صحابہ کرام از محبوبان و مرادان کمل می باشند باز ہم بہ تربیت حضرت شیخ المشائخ نیازمند بودہ اند۔

آنچہ میفرماید چون این را محبتی بہ پیر پیدا شدہ است الخ یعنی وقتیکہ طالب بمرشد محبت پیدا کند و کمال او را مشاہدہ نماید ہیچگونہ محل اعتراض نمی ماند و ہمہ افعال محبوب را محبوب می پندارد و بدون حصول محبت رہائی از اعتراض یک امر مشکل است۔ شعر

ان المحب من ھواہ مطیع

پس محبت مرشد و اتباع امور مسنونہ و صحبت موصل کمال قرب است و اتباع سنت مرکب از اتباع امور مسنونہ و صحبت است و تنہا اتباع امور مسنونہ بدون صحبت اگرچہ منجی است و موصل کمال است مگر موصل کمال انتہائی نیست زیرا کہ صحبت نیز امور مسنونہ می باشد چنانچہ حال حضرت اویس قرنی ملاحظہ گردد کہ حضرت اویس قرنی باوجودیکہ در اتباع امور مسنونہ زیادہ کوشان بودند باآنہم چون بہ نعمت صحبت مشرف نشدند لہذا بدرجہ کمال صاحبان صحبت نرسیدند۔

سوال: از بیان فوق نقیض امور مسنونہ متوہم می شود کہ تنہا اتباع سنت موصل نیست۔

جواب: اگر دقت شود صحبت نیز یکے از امور مسنونہ است کلمہ وکونوا مع الصٰدقین واصبر نفسک مع الذین یدعون ربھم شاہد آن عدل فضیلت صحبت می باشد و فضیلت نائبان پیغمبر شبیہ صحبت پیغمبر است۔

Marfat.com

وآنچہ میفرماید فیض خاص از پیر مناسب استعداد خاص مرید ولایم کمال شیخی از شیوخ الخ یعنی اگر مرید بیند کہ کمال از شیخ دیگر باو رسیدہ است بداند کہ لطیفہ شیخ او بصورت شیخ دیگر متمثل گردیدہ است ولطیفہ قلبی پیر او بصورت پیر آدمی المشرب ولطیفہ روح پیر او بصورت پیر ابراہیمی المشرب متمثل گردیدہ او را در اشتباہ انداختہ است علی ہذا القیاس۔

انچہ میفرماید، قول مشہور است از امام ابو یوسف الخ یعنی حضرت امام وحضرت ابو یوسف درباره مخلوقیت وغیر مخلوقیت قرآن مدت شش ماہ مناظرہ کردہ اند با آخرہ باین نظریہ رسیدہ اند کہ قرآن بلفظی مخلوق وکلام نفسی کہ عبارت از صفت الکلام است غیر مخلوق است مرید یکہ خلیفہ شدہ ونفس او تزکیہ یافتہ تابع الہام خود است واز تقلید گذشتہ است وتا بہ تزکیۂ نفس مشرف نہ شدہ باشد تابع الہام مرشد است۔

مکتوب دوصد ونود وسوم

حضرت امام میفرماید، مخدوما! این فقیر در رسائل خود نوشتہ است الخ یعنی تجلی ذاتی در حق سردار دوعالم دائمی بودہ وبا دوام این تجلی ذاتی با آنحضرتؐ یک کیفیت خاص نیز رخ میدادہ است این کیفیت خاص در وقت نماز بودہ است نزد بعضے مشائخ کرام مراد از ین وقت وقت نادر است وبعضے دیگر وقت مستمر را تعبیر کردہ اند ہر دو قول دارائے صحت است زیرا کہ با دوام تجلی ذاتی کیفیت نادرہ نیز با آنحضرتؐ دست میدادہ است پس ہر دو قول دارائے صحت بودہ است۔

وانچہ میفرماید، صاحب عوارف کہ مرید ومرباے شیخ ابو نجیب سہروردی است الخ یعنی حضرت شہاب الدین سہروردی مقولہ حضرت غوث را از بقایاے سکر دانستہ اند وشیخ حماد دباس کہ از شیوخ حضرت شیخ عبد القادر است فرمودہ کہ او بہ اظہار این کلام مامور گردیدہ۔

حضرت امام میفرماید، بہر تقدیر شیخ در این کلام حق بجانب است وقدم ایشان بر گردن ہاے جمیع اولیاے آن وقت بودہ است لیکن اولیاے ما تقدم ومتاخر از این حکم خارج اند۔

Marfat.com

وميفرمايد، دراين وقت نيز اگر كسے را حضرت حق سبحانه چشم بينا عطا فرمايد بيند كه گردن هاے اولياے آن وقت زير قدم وے اند۔

سوال: حضرت امام در وقت خود چه طور مى بيند كه گردن هاے اولياے آن وقت زير قدم وے اند، و اولياے پيشينيان و پسينيان دران داخل نيست؟

جواب: عالم مثال يک آئينه جامع است چيزهاے گذشته و آئنده دران منعكس است و عالم مثال بنظر اولياے كرام مشهود است لهذا حضرت امام اين احوال را در عالم مثال ديده اند۔

انچه ميفرمايد بواسطه متابعت شريعت ملحق باصحاب خاتم الرسل اند الخ يعنى در وقت كه حضرت عيسىٰ نزول فرمايد و باين شريعت عمل نمايند، اصحاب او نيز شبيه اصحاب سردار دو عالم ميباشند، و آنچه ميفرمايد تواند بود كه ديگرے در كمالات نبوت محمديه بطريق تبعيت و وراثت پيشقدم بود الخ يعنى حضرت شيخ عبد القادر جيلانى سرحلقه ولايت محمدى است اما ميشود كه شخص ديگرے در كمالات نبوت محمديه پيش قدم بوده باشد، و كمالات نبوت فوق كمالات ولايت است۔

تنبصره: كمالات ولايت انبيا مربوط به كمالات صفات ثمانيه او تعالى است و كمالات نبوت منوط به تجليات ذاتيه او تعالى است و در آنجا نيز تفاوت هاست يعنى كمالات نبوت ديگرو كمالات رسالت ديگرو كمالات اولوالعزم ديگر است، و كمالات محبوب و محب و كمالات خليل ديگر است۔ انچه ميفرمايد اگر گويند آنقدر ظهور خوارق و كرامات الخ يعنى مدار فضيلت بر كثرت خوارق نبوده بلكه مدار فضيلت مبنى بر كثرت عروج و كثرت قرب است چنانچه كثرت خوارق حضرت امير بنسبت حضرت صديق دليل افضليت امير شده نميتواند و افضليت مربوط به كثرت ثواب و كثرت قرب و كثرت عروج است كه براے خليفه اول است۔

مكتوب دوصد و نود و چهارم

حضرت امام ميفرمايد صفات ثمانيه حقيقيه واجب الوجود تعالى و تقدس الخ يعنى اول ترين صفات ثمانيه صفت الحيات و آخر شان صفت التكوين است۔

Marfat.com

تبصرہ: صفات ثمانیہ حق سبحانہ در یک مرتبہ موجود و با ذات مقدس او تعالی معیت دارند اما در کشف عارف بترتیب و تقدیم و تاخیر مکشوف می شوند زیرا کہ عارف از ہر کدام از صفات او تعالیٰ انعکاس گرفتہ عروج می کند و بواسطہ انعکاس تجلیات صفات لایق تجلیات ذاتیہ میگردد و آن انعکاس زینہ عروج او میشود، اما چوں عارف یک دم و یک مرتبہ از ہمہ صفات انعکاس گرفتہ نمی تواند بنابر آن در نظر او مقدم و موخر مکشوف می گردند ورنہ صفات ثمانیہ در یک درجہ موجود اند۔

انچہ میفرماید سہ قسم اند الخ یعنی صفت الحیات او تعالی بعالم ہیچ تعلقی ندارد صفت حقیقی محض می باشد و صفت تکوین بعالم تعلق زیادہ تر داشتہ می باشد بنابر آن اشعریہ او را از صفات اضافیہ دانستہ اند و نفہمیدہ اند کہ صفت تکوین از صفات حقیقیہ است مگر اضافت آن بعالم بیشتر است و شش صفات دیگر کہ عبارت اند از علم و قدرت و ارادہ و سمع و بصر و کلام است صفات حقیقیۂ ذات اضافت یعنی صاحبان نسبت می باشند یعنی اینہا صفات حقیقیہ اند در عین حال نسبت بعالم نیز دارند اما نسبت و اضافت شان بہ نسبت اضافت تکوین کمتر است و اضافت عبارت از ان است کہ علم با نمونہ او تعالیٰ و ارادہ با نمونہ ارادہ او تعالی و سمع با نمونہ سمع او تعالی و بصر با بصر او تعالیٰ و کلام با نمونہ کلام او تعالی می باشد۔

سوال: صفت الحیات را کہ صفت حقیقی دانستہ و گفتہ کہ بعالم نسبت ندارد و حالانکہ حیات با نمونہ حیات او تعالیٰ است پس صفت حیات نیز اضافت و نسبتی بعالم پیدا کردہ است۔

جواب: حیات با نمونہ صفت احیاء او تعالیٰ است کہ از صفات اضافیہ است نہ نمونہ صفت الحیات یعنی صفت الحیات او تعالی بہ عامہ عالم ہیچگونہ تعلقی ندارد اما حضرت امام در دفتر ثالث فرمودہ کہ حیات ملاء اعلی و ملایک علیین اثر صفت الحیات او تعالیٰ است یعنی بعالم دیگر تعلق ندارد و در وجود حضرت عیسیٰ نیز اثر صفت الحیات دیدہ می شود فرمودہ و مشاہدہ حضرت امام قابل تقدیر است زیرا کہ حیات ملایک و حضرت عیسیٰ بہ نسبت حیات ما دوام دارمی باشد۔

سوال: از تقریر فوق معلوم می شود کہ صفت الحیات ہم حقیقی محض نمی باشد بلکہ اضافتی

Marfat.com

بعالم پیدا کرد؟

جواب: تعلق صفت الحیات بہ تمام عالم نبودہ کہ اورا ذات اضافت بدانیم بلکہ تعلق او مخصوص بہماں ملایک است وبس۔ وآنچہ میفرماید صفت العلم است کہ مبدا تعین خاتم الرسل است الخ۔

تبصرہ: مبدا تعین عبارت از صفت مربی آن شخص بودہ پس صفت مربی جسد مبارک آنحضرتؐ صفت العلم است وتخلیق روح وتخلیق کمالات آنحضرتؐ بشان العلم است یعنی فیض تخلیق وجود مبارک کہ از ذات مقدس می رسد بواسطہ صفت العلم بآنحضرتؐ رسیدہ وفیض کمالات آنحضرتؐ توسط شان العلم بآنحضرتؐ رسیدہ پس مبادی فیوض آنحضرتؐ در عالم وجوب متعدد است ومبدا فیض حضرات انبیاے دیگر متعدد نبودہ بلکہ فیض وجودی وکمالاتی شان توسط ہمان صفات است کہ مربی آنہاست چنانچہ مبدا فیض حضرت ابراہیمؑ تفصیل صفت العلم است، زیرا کہ اجمال علم مربی سردار دو عالم بودہ وبرزخ تفصیل واجمال صفت العلم مربی ومبدا فیض حضرت نوحؑ می باشد، مبدا فیض حضرت موسیٰؑ صفت الکلام ومبدا فیض وجودی وکمالاتی حضرت عیسیٰؑ صفت القدرت ومبدا فیض وجودی وکمالاتی حضرت آدمؑ صفت التکوین است۔ خلاصہ اینکہ مربی ومبدا فیض سردار دو عالم متعدد بودہ یعنی مبدا فیض وجود شان دیگر ومبدا کمالات ولایت ونبوت ورسالت شان دیگر است واز دیگران مبدا فیض وجود ومبدا کمالات شان واحد است، مبدا فیض تخلیق وجود سردار دو عالم قابلیت ذات مقدس است برائے تمام صفات علی الخصوص صفت العلم ومبدا کمالات حقیقت محمدی شان العلم ومبدا فیض حقیقت احمدی اوشانے است کہ فوق شان العلم است۔

آنچہ میفرماید این جزئیات نیز در رنگ کلیات خود الخ یعنی مبادی فیوض حضرات انبیاء صفات ثمانیہ بودہ ومبادی فیوض اولیاے کرام ظلال آن صفات است کہ ظلال صفات ثمانیہ اند آنچہ میفرماید تابع آنکس خواہد بود وبر قدم از زندگانی خواہد نمود الخ

تبصرہ: صفت تکوین مربی ومبدا فیض حضرت آدم است وہر شخص کہ ظل از ظلال تکوین مربی او بودہ باشد، آنکس زیر قدم حضرت آدم است، وصفت القدرت مربی ومبدا فیض حضرت عیسیٰؑ

Marfat.com

است وآن شخص کہ ظل از ظلال قدرت مبدأ فیض او بودہ باشد آں شخص عیسوی مشرب وزیر قدم حضرت عیسیٰ می باشد وعلیٰ ہذا القیاس یعنی حضرات انبیاے اولوالعزم مبادی فیوض شان قبلاً تذکار یافت وحضرات انبیاے دیگر با حضرات انبیاے اولوالعزم دراین مبادی اشتراک دارند ومبادی اولیاے کرام ظلال صفات ثمانیہ می باشند مربی بعضے ظلال یک صفت ومربی برخی ظلال صفت دیگر می باشد۔

آنچہ میفرماید چون این جزئیات را بطریق سلوک ترقی واقع شود الخ یعنی می شود کہ عارف از مبدأ فیض خود کہ ظل از ظلال آن صفت است بخود آن صفت عروج فرماید دراین وقت اگرچہ قرب او مانند قرب آن پیغمبر است مگر فرق اصالت وتبعیت درمیان است توسط وعدم توسط موجود یعنی این ولی در اخذ فیض مستقل نہ بودہ بلکہ بتوسط آن پیغمبر اخذ فیوضات می کند اگرچہ او داند یا نداند۔

وآنچہ میفرماید جائز نیست کہ جزئیات یک کلی ترقی نمودہ الخ یعنی اولیاے موسوی المشرب عیسوی المشرب یا عیسوی موسوی شدہ نمی توانند اما این ہر دو ولایات بولایت محمدی ارتقا وتبدیل می یابد زیراکہ ولایت آنحضرت ﷺ جنس عالی واصل الاصل است اما ولایت عیسوی وموسوی دو انواع مختلف اند پس یک نوع بہ نوع دیگر تبدیل شدہ نمی تواند اما بہ جنس عالی ترقی کردہ می توانند واین ہم مربوط بہ توجہ شیخ محمدی المشرب است۔ بیت

مور مسکین ہوسے داشت کہ در کعبہ رسد ۔ دست در پاے کبوتر زد وناگاہ رسید۔

جذب خداوندی چیز جداگانہ است۔

آنچہ میفرماید کہ شہود محمد رسول اللہ ﷺ بے پردہ تعینات است الخ یعنی چون مبدأ کمالات آنحضرت ﷺ شان العلم است ومبدأ کمالات دیگران صفات است بنابرآن آنحضرت ﷺ در شہود خود حائل ندارند زیراکہ شان العلم یک امر انتزاعی بودہ ووجود خارجی ندارد لہذا حایل نمی شود ومبادی فیوض دیگران چون صفات است وصفات وجود خارجی دارند لہذا وجود صفات حایل شہود شان میگردد وحقیقت محمدی ﷺ کہ فوق حقایق آنہا ست لہذا این حقیقت حجاب آنہا ست یعنی صفت العلم کہ فوق ترین صفات است بنابرآن حاجب دیگران است۔

Marfat.com

وآنچہ میفرماید، جواب آن تعین کلا تعین است الخ یعنی وقتیکہ عارف از صفت العلم وشان العلم میگزرد صفت الحیات کہ فوق ترین تمام صفات است در تجلیات ذاتیہ مضمحل گردیدہ در شہود او نمی آید لہذا صفت حیات حجاب نمی شود وصفات دیگر حجاب می شوند زیرا کہ آنہا مانند صفت الحیات آنقدر قریب نیستند کہ در تجلیات ذاتیہ متلاشی شوند وحجابیت شان مرفوع گردد۔

سوال: صفت العلم را بکدام دلیل فوق ترین صفات بدانیم حالانکہ صفت الحیات فوق صفت العلم می باشد؟

جواب: صفت الحیات از مبادی فیوض حضرات انبیاے عظام نیست بلکہ صفت حقیقی محض بودہ وذات اضافت نمی باشد، بنابران صفت العلم فوق ترین سایر صفاتی است کہ مبادئ فیوض انبیاے عظام است پس مراد از صفات کہ صفت العلم فوق ترین آنہاست آن صفاتی است کہ مبادی فیوض اند نہ مطلق صفات۔

آنچہ میفرماید لہذا تعین حقیقت محمدی وسایر تعینات خلایق دیگر دائمی آمد الخ یعنی حقیقت محمدی کہ صفت العلم ومربی جسد مبارک است در ہیچ مرتبہ از مراتب یعنی در خارج ودر شہود محو نمیگردد دائمی میباشد بخلاف صفت الحیات کہ اگرچہ در خارج باقی است مگر در شہود محو ومتلاشی میگردد۔

سوال: ر حقیقت محمدی بکدام دلیل در مبادی پنداشتہ شدہ یعنی صفت العلم وشان العلم؟

جواب: مبدأ فیض تخلیق وجودی سردار دوعالم صفت العلم وکمالاتی شان شان العلم است ونیز ناگفتہ نماند کہ مبدأ فیض کمالات حقیقت محمدی شان العلم ومبدأ فیض حقیقت احمدی شان فوق شان العلم است ومعنی قرآن شانی است کہ فوق شان العلم است پس مبدأ فیض تخلیق وجود سردار دوعالم دیگر ومبدأ فیض تخلیق کمالاتی شان دیگر است بخلاف حضرات انبیاے دیگر کہ مبدأ فیض تخلیق وجودی وکمالاتی شان آن یک صفت است وبس۔ چنانچہ مبدأ فیض تخلیق وجودی وکمالاتی حضرت آدم صفت التکوین ومبدأ فیض تخلیق وجودی وکمالاتی حضرت عیسیٰ صفت القدرت است وعلیٰ ہذا القیاس سایر انبیاے عظام، ومبدأ فیض تخلیقی وجودی وکمالاتی اولیاے آدمی المشرب ظلال تکوین ومبدأ فیض

Marfat.com

تخلیقی وکمالاتی اولیائے عیسوی المشرب ظلال قدرت است وعلی ہذا القیاس، پس میرآ فیض آنحضرتؐ متعدد وارثان یزین واحد وغیر متعدد است۔ آنچہ در سابق مذکور شدہ کہ تعینات دائمی است مراد اجمال صفت العلم است کہ مربی جسد مبارک است زیرا کہ اجمال علم کہ مربی جسد مبارک بودہ ودائمی است کہ نہ در شہود محو می شود ونہ در خارج۔

آنچہ میفرماید، در عبارت بعضے از مشائخ کہ لفظ محو واضمحلال الخ یعنی مراد ازان اضمحلال اضمحلال نظری وشہودی است نہ اضمحلال خارجی، زیرا کہ وجود عارف در خارج محو ومضمحل نبودہ بلکہ در وقت فنا وجود عارف بہ نظر او مضمحل میشود در شہود او مضمحل ومتلاشی می گردد۔

سوال: حضرت امام در دفتر ثالث در مقام اَوْاَدْنٰی میفرمایند کہ وجود عارف بہ کلی از بین می رود تنہا ازان عبارت اضمحلال عین وخارجی است ویا چہ طور؟

جواب: مراد از بین رفتن ومعدوم شدن آنست کہ وجود بشری عارف از حقیقت عارف خارج گردیدہ وبمنزلہ یک جبہ ولباس او میگردد وتجلی ذات مقدس وتجلیات صفات ثمانیہ حقیقت آن عارف می شود یعنی تجلیات جانشین عدم می گردد، نہ آنکہ معدوم می شود، اگرچہ طبقہ عوام وجود بشری ہمچو عارف را ذات وحقیقت او میدانند، اما در حقیقت چنین نیست، زیرا کہ آن عارف در صورت مانند طبقہ عوام بودہ اما در معنی ہیچ مناسبت بعوام ندارند، زیرا کہ عالم خلق وعالم امر ذات وحقیقت دیگران بودہ ولی این عالم امر وخلق لباس وجبہ این عارف گشتہ است وحقیقت ذات این عارف تجلیات ذاتی وصفاتی است کہ جانشین عدم ووجود بشری او گردیدہ است اگر مشرکین عرب حقیقت سردار دو عالم را می دانستند نمی گفتند مالہذا الرسول یاکل الطعام ویمشی فی الاسواق یعنی چگونہ پیغمبر است کہ طعام میخورد ودر بازار گردش می نماید، اگر می فہمیدند کہ این طعام واین گردش وظیفہ لباس ظاہر آنحضرتؐ است نہ خاصہ حقیقت او شاید چنین چیزہا نمی گفتند ازین جاست کہ میگویند ابوجہل پسر عبداللہ را میدیدو پیغمبر را نمی دید یعنی پیغمبر وسردار دو عالم در ظاہر مانند سایر افراد بشر بودہ بنابران ابوجہل بظاہر آنحضرتؐ فریفتہ شدہ واز حقیقت آنحضرتؐ بے خبر ماندہ است

Marfat.com

وحضرت ابوبکرؓ ذات آنحضرتؐ را میدید و می فہمید کہ این وجود بشری لباس ظاہری شان است و حقیقت آنحضرتؐ دیگر است۔

تذکرہ: در این جا حکایت در قسمت اختلاف علماے ہند را تذکرہ می دہیم۔

بریلوی مشربان و مخلصین مولانا احمد رضا خان مرحوم می گویند کہ سردار دو عالم بشر نبودہ بلکہ نور بودہ اند و علماے علام دیوبند کہ علماے متبحر و اساتذۂ عصر اند گفتار بریلویان را تکذیب می نماید و میگویند کہ این گفتار آنہا خلاف آیۂ کریمہ است کہ حق تعالی میفرماید قل انما انا بشر مثلکم یعنی ای محمدؐ بگو بمردم کہ بدرستی من بشرم مانند شما۔ بنا بر آن اگر در این فرمایش حضرت اما دقت شود گفتار ہر دو جنبہ علماے متذکرہ صدق پیدا می کند یعنی مراد علماے دیوبند ظاہر لباس آنحضرتؐ بودہ و مقصد بریلوی مشربان ذات و حقیقت می باشد لہذا برین تقدیر نزاع فریقین نزاع لفظی است نہ معنوی۔ تحقیق مقام اینست کہ سردار دو عالم دارای دو حقیقت میباشد یعنی حقیقت محمدی و حقیقت احمدی حقیقت محمدی شان بشر است و حقیقت احمدی شان نور است پس علماے اعلام دیوبند کہ علماے متبحر اند از ہر دو حقیقت بیان فرمودہ اند و بیان علماے بریلوی مقصور بر یک حقیقت است بنا بر آن وسعت نظرؐ

وانچہ میفرماید کافر زندیق اند کہ از عذاب اخروی انکار دارند الخ۔

تذکرہ: بہ فہم قاصر این فقیر مطبعہ در طبع خود غلط کردہ است و اصل عبارت حضرت امام چنان بودہ کہ "از ثواب و عذاب اخروی انکار دارند" و مطبعہ لفظ ثواب را محذوف داشتہ صرف کلمۂ عذاب را بہ طبع رسانیدہ است آنچہ میفرماید مشائخ طبقات اکثر شان تا روح و سر سخن کردہ اند الخ

تبصرہ: حضرت عبدالرحمن سلمی کہ از مشائخ متقدمین است در بارۂ طبقات المشائخ کتابی تالیف نمودہ و در آن تماما مشائخ ہر عصر و زمان را طبقہ بطبقہ تذکر دادہ اند سلطان ابراہیم ادھمؒ و سلطان العارفینؒ و امثال آنہا را در طبقۂ اول و حضرت جنیدؒ و امثال او را در طبقۂ ثانی قرار دادہ است، آن بزرگان کمالات خفی و اخفی را بیان نکردہ اند۔ اما حضرت امام کہ خفی و اخفی را مفصل نشان دادہ و بہ کمالات انتہائی آنہا رسیدہ، در جملہ اولیاے این امت مرحومہ شان عظمی داشتہ و از کمل مرادان و محبوبان می باشند۔

علماے دیوبند زیادہ تر می باشند کہ سردار دو عالم را ہم بشر میدانند و ہم نور بہ فہم قاصر این حقیر گرچہ بریلوی مشربان از محبت مفرط خود چنان گفتہ اند و از تدقیقات حضرت امام معلوماتی ندارند و اگر کشف بلند حضرت امام را بدانند اخلاص شان بحضرت امام بیشتر خواہد شد و درجۂ علم او را خواہند فہمید۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید کہ آن دولت بروجہ اتم واکمل است الخ

یعنی آن دولت قرب در اصل وتبوع بروجہ کمال است ودر تابع بوجہ اسم ورسم ودر اصل وتبوع قرب تجلیات اصلیہ است ودر تابع قرب تجلیات ظلیہ۔

آنچہ میفرماید، پس ازین بیان لازم آمد الخ یعنی اگرچہ در خواص این امت اطلاق تجلیات ذاتی بیشود ودر انبیاے دیگر اطلاق تجلیات ذاتی نمی شود باز ہم این اطلاق سبب فضیلت اولیا، بر انبیا نیست بدلیل اینکہ قرب وتجلیات اولیاے کرام ظلی واز انبیاے عظام اصلی است۔

آنچہ میفرماید، انبیاے دیگر را نیز راہ است از حقایق خود الخ یعنی حضرات انبیاے دیگر اگرچہ اصل خلقت شان بواسطہ سردار دوعالم است چنانچہ حق تعالیٰ در حدیث قدسی میفرماید" اگر تو نمی بودی اظہار الوہیت خود را نمی کردم وافلاک را پیدا نمی کردم" ازین فرمایش معلوم می گردد کہ تجلی ذاتی تنہا نصیب آنحضرت می باشد۔ باوجود آن انبیاے دیگر از تجلی ذاتی بہرہ وراند دلیل آن این ست شان العلم کہ حقیقت محمدی است یک امر انتزاعی بودہ جدا از ذات نیست، لہذا در بین صفات وذات حق سبحانہ وتعالیٰ حایل نمی گردد بنا بر آن تجلیات ذاتی ہم در حق انبیاے دیگر بہ توسط آنحضرت ثابت است دراین صورت کدام اعتراضی وارد نمی گردد وحصول تجلیات ذات مقدس برائے انبیاے عظام بہ توسط سردار دوعالم است اما در معرفت خود شان صفت العلم حایل است۔

سوال: حضرت امام دراین مکتوب شریف فرمودہ کہ امتان انبیاے سابق را نیز از تجلیات ذاتی نصیبی است ودر مکتوب دیگر میفرماید تجلیات ذاتی خاصہ این امت است وامتان سابق از تجلیات ذاتی بے نصیب اند پس تطبیق این دو فرمایش چگونہ خواہد بود؟

جواب: تجلی ذاتی کہ اولیاے متقدم بآن مشرف اند دو نوع است اول تجلی ذاتی کہ خاصہ استعداد خود انبیاے عظام است کہ باوجود حائل بودن حقیقت محمدی کہ شان العلم است از تجلیات ذاتی بہرہ وراند و تابعین کامل آنہا نیز بواسطہ متابعت انبیا از ین تجلیات ذاتی نصیبی دارند اما تجلی ذاتی کہ انبیاے دیگر بہ طفیل سردار دوعالم بآن مفتخر اند وبدون حیلولیت حقیقت

Marfat.com

محمدی است یعنی بطفیل آنحضرتؐ باین تجلی مشرف گردیدہ اند، این تجلی بامتان شان نمی رسد زیراکہ خود انبیاے عظام دراین تجلی طفیلی اند بنابرآن دررفرمایشات حضرت امام ہیچ گونہ تناقض موجود نیست زیراکہ تجلی ذاتی دو قسم است۔

تبصرہ: طفیلی آن ست کہ بواسطہ یک پیغمبر بدون متابعت شریعت او بکمال او برسد ولی دربین طفیلی و اصلی ہیچ فرقی موجود نمی باشد یعنی اصلی و طفیلی یکسان اخذ فیض می نمایند۔ تبعی آنست کہ بواسطہ متابعت شریعت آن پیغمبر بآن کمال می رسد و نیز اخذ فیض شان بہ توسط آن پیغمبر بودہ باشد۔ خلاصہ این کہ در طفیلی متابعت شریعت شرط نیست مگر توسط موجود است اما در تبعی ہر دوے توسط و متابعت شریعت موجود است۔

آنچہ میفرماید، پس آن اصالت باین تبعیت جنگ ندارد الخ یعنی انبیاے عظام با تقدم ہم در تجلی ذاتی اصالت دارند و ہم تبعیت و طفیلی بودن دارند۔ آنچہ میفرماید، تبعیتی کہ در حق امتان گفتہ شد است ورای این تبعیت است الخ یعنی تبعیت امتان آن ست کہ بواسطہ متابعت شریعت پیغمبر خود بآن کمال میرسند و تبعیت در حق انبیاے عظام آن است کہ بہ طفیل آنحضرتؐ بدون متابعت شریعت او بآن کمال مشرف می شوند و بدون توسط او نیز اخذ کمالات کردہ می توانند زیراکہ انبیاے عظام ہمگی طفیل آنحضرتؐ اند و بہ طفیل آنحضرتؐ بدون متابعت شریعت شان بہ تجلی ذاتی مشرف گردیدہ اند و یکسان اخذ فیض می نمایند۔ آنچہ میفرماید، اگر گویند در بالا مذکور شد الخ

تبصرہ: بہ فہم قاصر این حقیر مطبعہ در طبع خود بعد ازین تا آخر این مکتوب شریف غلطی ہا کردہ است، و اصل مکتوب شریف این طور است اگر گویند کہ در بالا مذکور شد۔

س: کہ در نہایت این صفات را اضمحلال و تلاشی است در حضرت ذات تعالیٰ و تقدس و نصیب کمل از مقام محو و تلاشی چہ بود؟

جواب: محو و تلاشی اضمحلال عینی نبودہ بلکہ اضمحلال نظری است چنانچہ در بالا گفتہ شد کہ تعینات حقایق را اضمحلال عینی نیست و اگر ہست نظری است کہ اضمحلال عینی با الحاد و زندقہ میرساند۔

Marfat.com

سوال: چون اضمحلال عینی نبودہ بلکہ اضمحلال نظری است پس در بین حقیقت الحقایق یعنی حقیقت محمدی صفت الحیات حایل گردیدہ است زیرا کہ صفت الحیات اضمحلال عینی نداشتہ بلکہ اضمحلال نظری وشہودی دارد۔

جواب: اضمحلال عینی چہ درکار اضمحلال نظری در عدم حجابیت کافی است یعنی در حالیکہ صفت الحیات در نظر وشہود مضمحل باشد حجابیت ندارد اگرچہ در خارج موجود بودہ و مضمحل نگردیدہ باشد وغلطی مطبعہ را در خود کتاب می خوانید۔

آنچہ میفرماید، اگرچہ دراین اضمحلال مراتب متفاوتہ باشد الخ یعنی صفت الحیات در شہود عارفان کامل اضمحلال کامل پیدا می کند مگر وجود خارجی او مضمحل نمی گردد ودر شہود دیگران اضمحلال فی الجملہ پیدا می کند۔

تبصرہ: از فرمایش قبلی حضرت امام چنین استنباط می شود کہ در مراتب عروج کاملان منتہی از مرتبت صفت الحیات نصیبی دارند یعنی بانعکاس صفت الحیات منعکس می گردند بنابرآن این اولیائے کمل گرچہ بموت صوری روبرو می شوند۔ اما حیات حقیقی شان از بین نمی رود، زیرا کہ بعکس صفت الحیات منعکس گردیدہ اند وموت صوری منافی حیات حقیقی آنہا نمی گردد۔ چنانچہ حضرت عروۃ الوثقی خواجہ محمد معصوم فرزند ارشد حضرت امام نیز در مکتوبے میفرمایند کہ موت صوری نقیض حیات صوری است نہ نقیض حیات حقیقی پس موت صوری اولیائے کرام منافی حیات حقیقی شان نمی گردد۔ حضرت حافظ شیرازی می فرماید۔ بیت

ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما

وحیات عوام اثر احیاء می باشد نہ اثر صفت الحیات بنابرآن موت صوری حیات آنہا را زائل می گرداند وغلطی ہائے مطبعہ در خود کتاب موجود است۔

مکتوب دوصد ونود وپنجم

Marfat.com

آنچہ میفرماید بیانش آنست الخ یعنی وصول قدمی سالک تا بہ مبدأ فیض خود و یا بہ مبدأ فیض آن نبی کہ این سالک بر قدم اوست میسر شد بعد از ان وصول نظری است نہ قدمی۔

وآنچہ میفرماید قدم اول بہ اصالت است وقدم ثانی بہ تبعیت الخ یعنی وصول بہ مبدأ فیض خود قدم خود سالک است ورسیدن بہ مبدأ فیض نبی قدم خود سالک نبودہ مگر بہ تبعیت نبی متبوع می باشد۔ آنچہ میفرماید آنچہ دیگران را نسبہ است او را نقد است الخ یعنی دیدار حق سبحانہ تعالیٰ برائے دیگران در آخرت است برائے سردار دو عالم در دنیا میسر شدہ است و برائے تابعان کامل آنحضرتؐ نیز در این دنیا بہ متابعت آنحضرتؐ نصیبے است اگرچہ رویت نیست مگر بشیہ رویت است یعنی اگر رویت بصری نیست رویت قلبی است۔

آنچہ میفرماید بر سر اصل سخن رویم کہ اگر مراد آن است کہ قدم باید از نظر تخلف نہ نماید الخ یعنی اگر مراد از نظر بر قدم آن باشد کہ نظر محصور بر قدم بودہ و فوق قدم سیر نداشتہ باشد این معنی مانع پیش رفت و ترقی است، زیرا کہ اگر نظر ہم محصور بر قدم گردیدہ و سالک از مبدأ فیض خود و مبدأ فیض نبی خود بلند تر سیر کردہ نتواند در این صورت ترقیات مسدود می گردد و حالانکہ فوق مقام قدم نظر ترقیات بیشتر میداشتہ باشد۔ آنچہ میفرماید این نیز بر تقدیری است کہ درہائے حجرہ را بستہ باشد الخ یعنی خلوت در انجمن در ان صورت است کہ وسوسہ ظاہر و شغل ظاہر در باطن ہیچ تاثیرے نداشتہ باشد و اگر شغل ظاہر در باطن تاثیر نماید در این صورت خلوت در انجمن موجود نیست۔

آنچہ میفرماید این ہمہ تحلات و تکلفات الخ یعنی مسدود ساختن حجرہ انفس در ابتداء لازم است و در انتہا این تکلیف ضرورت ندارد زیرا کہ در انتہا لطائف از ہم تفریق می یابد و شغل ظاہری در باطن تاثیرے کردہ نمی تواند۔

تبصرہ: در این مکتوب شریف بر روے غلط طبع چنین تذکار یافتہ کہ "قدم باید کہ از نظر تخلف نہ نماید بنوعی کہ در ہیچ وقتی از اوقات بمقام نظر نرسد نیک است" واصل و صحیح عبارت مکتوب شریف این چنین است کہ "قدم باید کہ از نظر تخلف نہ نماید بہ نوعی کہ در ہر وقتی از اوقات بمقام نظر

Marfat.com

برسد نہ نیک است" یعنی صحیح نیست۔ پس معنائے فرمایش حضرت امام این ست کہ نظر محصور بہ قدم نیست وقدم ہمیشہ بمقام نظر نمی رسد زیرا کہ قدم تا بہ مبدأ فیض سالک است واگر نظر ہم مقصور بر قدم بگردد دراین صورت ترقیات نصیب عارف نمی گردد بواسطہ این کہ وصول بہ ذات مقدس مربوط بہ نظر است نہ بر قدم۔

تنبیہ: در اصطلاح تصوف رسیدن سالک را بہ مبدأ فیض خود و یا بہ مبدأ فیض نبی متبوع کہ سالک بر قدم وے است وصول قدمی میگویند و سیر مراتب بالاتر ازان را وصول نظری مینامند۔

تنبیہ: بہ نزد این حقیر سیر قدمی آنست کہ عارف مظہر آن مقام میگردد و سیر نظری آن ست کہ عارف مظہر آن مرتبہ شدہ نمی تواند اما بعض مرادان آنانند کہ مظہر ذات مقدس گردیدہ اند چنانچہ حضرت امام و حضرت میرزا جان جانان را کہ مظہری گویند بنا بر آنست کہ مظہر ذات مقدس گردیدہ بودند پس درحق این بزرگان اصول قدمی و نظری فرق نخواہد داشت۔ واللہ اعلم

مکتوب دوصد و نود و ششم

حضرت امام میفرماید یک انکشاف بسیط است الخ علم او تعالیٰ یک نور و یک ادراکی است واحد و یگانہ کہ ہیچ تعدد و تکثر دران وجود ندارد و معلومات ازل و ابد ہمان یک نور معلوم و ہویدا ست ہمچنان قدرت حق تعالیٰ عبارت از یک قوہ بسیط است کہ مقدورات اولین و آخرین بوسیلہ آن بوجود می آیند و در خود آن قوہ بسیط ہیچگونہ تعدد و تکثری موجود نیست و ہمچنان کلام او تعالیٰ یک نور بسیط است کہ تورات و انجیل و تمام کتب سماوی تعبیر از ان کلام بسیط است و در اصل آن ہیچگونہ تعدد و تکثر وجود ندارد۔ خلاصہ اینکہ صفات او تعالیٰ مرکب نمودہ و بسیط بودہ بعالم ہیچ تعلقی ندارد و با آنہم تمام عالم معلوم و مقدور صفات او تعالیٰ می باشد۔

سوال: صفات بعالم تعلق نداشتہ باشد عالم را چرا معلوم و مقدور صفات بدانیم؟

جواب: صورتیکہ در آئینہ نمایاں می گردد آئینہ بآن صورت ہیچگونہ تعلقی ندارد و تعلق

Marfat.com

آئینہ دران صورت یک تعلق بے کیف است تعلق معلومات و مقدورات نیز بہ صفات او تعالیٰ یک تعلق بے کیف است کہ صفت ہیچ تعلق نداشتہ و از طرف معلومات و مقدورات یک تعلق بے کیف موجود است۔

مکتوب دوصد و نود و ہفتم

این مکتوب شریف از حالات ابتدائی حضرت امام است و بیان حال وجودیہ است کہ حضرت امام ہم این مقام توحید وجودی را در مرتبہ ابتدائی طے نمودہ اند۔

مکتوب دوصد و نود و ہشتم

آنچہ میفرماید، مدتہا کہ سیر در ظلال داشت الخ یعنی وقتیکہ در ظلال بودم حصول را وصول می دانستم ظلال و تجلیات را عین متجلی و عین اصل می پنداشتم و در این وقت کہ وصول باصل میسر شدہ است میدانم کہ حصول در ظلال است و در مراتب ظلال وصول اصل میسر نیست چنانچہ صورتے کہ در آئینہ ظاہر است ظل شخص است نہ خود شخص یعنی تجلیاتی کہ در وجود عارف می باشد ظلال ذات مقدس است نہ خود ذات مقدس و وصول بذات مقدس یک معاملہ بے کیف است کہ بخود ذات مقدس متعلق است۔ انچہ میفرماید ذکر چنان با خود از پیر راہ دان مداومت بران باز گشت بہ فضل حضرت رحمان وصل عریان باقی ہمہ حسبان الخ حضرت امام در این کلمات شش گانہ خود تمام مراتب سلوک را بیان و توصیہ میفرمایند یعنی وظیفہ ذکر قلب را از پیر راہ دان باید گرفت و بران مداومت باید نمود و باز گشت و نتیجہ آن فضل و مرحمت حضرت رحمان و وصل عریان یعنی وصل بدون حجاب است و باقی ہمہ حسبان یعنی باقی ہمہ پنداشت و یک امر بے اعتبار است بزرگان فرمودہ اند "گرفتاری دنیا تعلق قلب و ثقل حساب است و ترک دنیا فراغت قلب و خفت حساب است"۔

حکایت: زاہدے را در شرح مکتوبے تحریر نمودہ ام کہ تا بہ آہنی را سرخ کردہ پائے خود را

Marfat.com

بران گذاشت وآب ونان گفتہ گذشت ودیگران نتوانستہ۔

مکتوب دوصد ونود وہفتم، حاجت بشرح نیست۔

مکتوب سی صد ویکم

حضرت امام میفرماید، انسان کامل چون بہ سیر تفصیلی الخ

سوال: حضرت امام مکرر فرمودہ کہ رسیدن بہ او تعالیٰ مربوط بسیر اجمالی است ودرایجا سیر تفصیلی راہدایت می دہند؟

جواب: این سیر تفصیلی سوائے آن سیر تفصیلی است کہ طرف اعتراض معترض واقع گردیدہ است وسیر تفصیلی دارائے دو معنی است۔ اوّل اینکہ تمام تفصیلات صفات حق سبحانہ تعالیٰ سیر کردہ شود دوم آنکہ عارف تمام صفات حق سبحانہ تعالیٰ را بطور اجمالی سیر نماید، وہیچ صفت از سیر عارف نماند، درین این دو تفصیل فرق زیاد موجود است، کسیکہ بہ تفصیل اول گرفتار گردد بذات مقدس نمیرسد وشخص کہ بہ سیر اجمالی تمام صفات را سیر می کند دربارۂ او احتمال وصول بذات مقدس او تعالیٰ موجود است۔

آنچہ میفرماید، این زمان بہ بقائے خاص کہ منوط بآن کمالات است مشرف گردد الخ یعنی عارف کہ عدم او مختفی وعارف مرات کمالات صفاتی گردد وبہ آن تجلیات بقا پیدا کند وآن تجلیات کہ عارف بآن باقی گردیدہ در مرتبہ عالم وجوب ظہور پیدا کند قبل از آنکہ آن تجلیات مظہر ذات بگردد۔ دراین وقت قاب قوسین بظہور می رسد ویک قوس ازین قوسین عبارت ازان تجلیات وقوس دیگر عبارت از مرتبۂ وجوب است واگر این تجلیات عارف مظہر ذات مقدس گردد این کمال وابستہ بمقام اوّ ادنیٰ است۔ خلاصہ اینکہ وقتیکہ عدم عارف مختفی گردد ووجود بشری او بوجود موسوی تبدیل وتجلیات عالم وجوب ذات او گردد، پس این تجلیات دارائے دو اعتبار است، اوّل اینکہ این تجلیات در عالم وجوب ظہور پیدا کند یعنی عالم وجوب خارجی این تجلیات را می بیند این مرتبہ را قاب قوسین میگویند دوم اینکہ این تجلیات مظہر ذات مقدس گردد آن را مرتبہ او ادنیٰ می گویند۔

Marfat.com

حضرت امام میفرماید، اینست بیان نہایت کہ فہم آن از ادراک خواص الخ یعنی از ادراک اولیاء بمراحل دوراست از عوام چہ گفتہ شود اخص خواص از اولیاے کرام خواہد بود کہ باین معرفت مفتخر گردد۔

آنچہ میفرماید، این نہایت باعتبار ظہورات وتجلیات است الخ یعنی بعد از مقام اوادنیٰ معاملہ مربوط بذات بحت اوتعالی است تجلیات وظہورات دران مرتبہ مقدسہ نام ونشانی ندارد زیراکہ تجلی عبارت از ظہور شی است در مرتبۂ ثانی ویا ثالث الخ ودراین جا مراتب ہمہ بہ انتہا رسیدہ و وصول بلاکیف بذات مقدس میسر گردیدہ لہذا ظہورات وتجلیات را درآنجا نام ونشان نیست۔

مکتوب سی صد ویکم

آنچہ میفرماید، معلوم فرزند مولانا امان اللہ باد کہ نبوت عبارت از قرب الٰہی است کہ شائبۂ ظلیت ندارد الخ یعنی در معارف ولایات ثلاثہ معاملہ بہ ظلال مربوط است وصفات اضافیہ وشئونیہ وشئونات واعتبارات ہمہ اینہا ظلال ذات مقدس می باشند ودر قرب نبوت معاملہ قرب مربوط بذات مقدس است وبہ ظلال تعلق ندارد ودر عروج نبوت روبحق است یعنی باطن بحق وظاہر بخلق بیا شند ودر عروج ولایت ظاہر وباطن متوجہ بحق بیا شند ودر نزول نبوت ظاہر وباطن متوجہ بخلق است برخلاف نزول ولایت کہ ظاہر بخلق وباطن بحق بیا شد۔ اما عارفیکہ کمالات عروجی را بانجام رسانیدہ و بہ کمالات نبوت مشرف شدہ باشد آن بزرگ نیز بظاہر وباطن متوجہ بخلق است وعارفیکہ کمالات عروجی را بانجام نرسانیدہ باشد در مقام نزول باطنش بحق وظاہرش بخلق می باشد۔

آنچہ میفرماید، راہ ہاے کہ بکمالات نبوت موصل است دوراہ است الخ یعنی کسانیکہ بکمالات نبوت میرسند از دوراہ باین کمالات مشرف میگردند۔ اول اینکہ کمالات ولایت ظلی را کہ ولایت اولیا است طے کردہ بعد ازان بہ کمالات ولایت انبیاء وبعد ازان بکمالات نبوت مفتخر می گردد چنانچہ بعضے اولیاے بزرگ بعد از زمان صحابہ کرام بآن کمالات رسیدہ اند چنانچہ خود حضرت امام۔ دوم، اینکہ بدون طے کردن کمالات ظلیہ بہ کمالات نبوت مشرف میشوند چنانچہ حضرات انبیاء

Marfat.com

وصحابہ کرام آنہا کہ بدون طے کردن کمالات ظلیہ بولایت کبری وکمالات نبوت مشرف اند۔

انچہ میفرماید، راہ اول دور ودراز است الخ یعنی طے کردن کمالات ظلیہ مربوط بریاضات شاقہ ومجاہدات شدیدہ است وراہ دوم بہ ریاضات شاقہ تعلق ندارد بلکہ مربوط بہ فضل اوتعالیٰ وصحبت انبیاے عظام است۔ انچہ میفرماید، جمعے از اولیاء درمقام ولایت کہ بشرف نزول مشرف گشتہ اند الخ یعنی اولیاے ولایت صغریٰ کمالات عروجی راکمالات ولایت دانستہ وکمالات نزولی راکمالات نبوت پنداشتہ اند ازین سبب ولایت راکہ روبحق است از نبوت کہ روبخلق است افضل دانستہ اند واین اولیاے کرام چون درظلال قرار داشتہ وباصل نرسیدہ اند از نارسائی چنین تصور نمودہ اند واگر باصل میرسیدند۔ می فہمیدند کہ نزول اولیا نیز درنگ عروج آن ہر دو از کمالات ولایت می باشد ومی فہمیدند کہ اولیا ہم نزول دارند۔

تبصرہ: فوق مقام ولایت عروج ونزول دیگرے ست کہ بکمالات نبوت تعلق دارد درنزول نبوت ظاہر وباطن بخلق است واین توجہ بخلق کہ اولیاے کرام دارند غیر از توجہ بخلق است کہ انبیاے عظام دارند چہ درتوجہ اولیاے ظاہر بخلق وباطن بحق است ودرتوجہ انبیاے عظام ظاہر وباطن بخلق است اما اولیاے کمل نیز بظاہر وباطن خود نزول میفرمایند۔ آنچہ میفرماید ممکن است کہ شخصی براہ اول الخ یعنی امکان دارد کہ عارفے از راہ اول بعد از طے کردن کمالات ظلیہ بکمالات نبوت مشرف گردد چنانچہ خود حضرت امام کہ براہ اول بہ کمالات نبوت مشرف شدہ است۔ آنچہ میفرماید حصول کمالات نبوت مربوط بہ موہبت محض است الخ یعنی نبی شدن ونیز بکمالات نبوت رسیدن مربوط بہ علم وعمل نیست بلکہ منوط بہ فضل وکرم وموہبت اوتعالیٰ است بخلاف کمالاتِ ولایت کہ مبادی آن کسبی وبہ طے کردن مراتب عشرہ مربوط است وبعضے اشخاص بہ محض موہبت خداوندی بکمالات نبوت میرسند۔

تبصرہ: طالبان این راہ بہ سہ قسم منقسم اند: قسم اول بدون طے کردن مقامات عشرہ بمرتبہ ولایت می رسند چنانچہ بعضی مجاذیب معروف۔ قسم دوم بعد از طے کردن مقامات عشرہ بمرتبہ ولایت وبہ فنا وبقا مشرف میگردند چنانچہ اکثر اولیاے کرام۔ قسم سوم اگرچہ بعض اشخاص مقامات عشرہ را طے مینمایند ولی بمرتبہ ولایت نمیرسند زیرا کہ فنا وبقا ورسیدن بولایت بدون موہبت خداوندی امکان پذیر نیست۔

Marfat.com

بیت داد حق را قابلیت شرط نیست بلکہ شرط قابلیت داداوست

وآنچہ میفرماید ومجاہدات آن سرور الخ یعنی ریاضات ومجاہدات سرداردوعالم قبل از بعثت وبعد از بعثت برائے تحصیل کمالات قرب نبودہ است زیرا کہ قرب آنحضرتؐ مربوط بہ عنایت اوتعالیٰ است ومجاہدہ شان جنبہ شکرانہ وصول داشتہ است نہ سبب وصول ونیز در مجاہدہ آنحضرتؐ فوائد دیگری منظور بودہ است مانند قلت حساب وکفارت زلت بشریت ومراعات صحبت فرشتہ مرسل کہ از اکل وشرب بری بیاشند وکثرت ظہور خوارق کہ مناسب مقام نبوت است۔ انچہ میفرماید باید دانست کہ حصول این موہبت الخ یعنی حصول این عنایت حق تعالیٰ در حق حضرات انبیاء بدون واسطہ است ودر حق اصحاب شان بواسطہ حضرات انبیاست بعد از حضرات انبیاء واصحاب آنہا کمتر کسی باین دولت عظمیٰ مشرف شدہ اند این فرمایش حضرت امام اشارہ بخود حضرت امام است۔ چنانچہ میفرماید انگارم کہ این دولت در کسے تا بعین نیز پرتو انداختہ ودر اکابر تبع تابعین نیز سایہ افگندہ است وبعد ازان روبہ استتار آوردہ تا اینکہ نوبت بالف ثانی رسیدہ دراین وقت نیز آن دولت بتبعیت وورائت بر منصہ ظہور آمدہ وآخر را بہ اول مشابہ ساختہ۔ بیت

اگر بادشا بر در پیر زن بیاید تو اے خواجہ سہلت مکن

جذبۃ من جذبات الحق توازی عمل الثقلین۔ بیت

بیت اگر از جانب معشوق نباشد کشش کوشش عاشق بیچارہ بجائے نہ رسد

مرا گر تو سن دل نیست در راہ کمند زلف او ہم نیست کوتاہ

مکتوب سی صد و دوم

حضرت امام میفرماید بدان اسعدک اللہ تعالیٰ کہ ولایت عبارت از قرب الٰہی است الخ یعنی ولایت را بدون ظلیت چارہ نیست وبدون حیلولت نبودہ وبدون مجاہدات بدست نمی آید اگر ولایت ولیا است بظلال صفات تعلق دارد وولایت انبیاء ہرچند از ظلیت برآمدہ اما بدون حیلولیت

Marfat.com

نیست وولایت ملاء اعلیٰ ہر چند از حجابات صفات بلند رفتہ اما از حجابیت شیون واعتبارات چاوندار نبوت ورسالت است کہ شائبہ ظلیت باوراء نیافتہ است و حجب صفات واعتبارات را در راہ گذاشتہ۔

سوال: در مکاتیب مبارک مذکور است کہ در حق انبیاے عظام ہم صفات حائل می باشند۔

جواب: مراد ظلال صفات است کہ در حق انبیاے عظام حائل نیست پس ناچار نبوت از ولایت افضل باشد وقرب نبوت ذاتی واصلی باشد وقرب ولایت ظلی وتبعی بود۔ آنچہ میفرماید پس ناچار وصول در نبوت وحصول در ولایت است۔

تبصرہ: حصول آنست کہ صفات ومفہوم یک چیز متصور گردد اما بخود آن چیز رسیدہ باشد چنانچہ مفہوم عنقار اہمہ میدانیم اما بخود عنقا متوصل نشدہ ایم عارفانے کہ بافعال وصفات حق سبحانہ وتعالیٰ میرسد معرفت او تعالیٰ برایشان حاصل گردیدہ اما بمعرفت او تعالیٰ متوصل نگردیدہ است واگر بوصول بلا کیف بآن مرتبہ مقدسہ برسد در آنوقت بمعرفت حق سبحانہ تعالیٰ واصل خواہد بود۔

آنچہ میفرماید اے فرزند! ولولۂ عشق الخ یعنی ولولہ عشق اولیاے کرام ونعرہ ہاے شوق انگیز ووجد وتواجد ہمہ در مقامات ظلال است وبعد از وصول باصل حصول این امور متصور نیست وکسانیکہ باصل رسیدہ اند از ین نعرہ ہا ووجد وتواجد فارغ اند۔ زیرا کہ بعد از رسیدن شوق نمی ماند وشوق مقتضی فقد مطلوب است بعد از یافتن شوق نیست۔ بیت

گر مست آفتاب قیامت دلیک نیست سوزندہ تر ز سایہ دیوار انتظار

واین اشخاص تا ہنوز منتظر اند وترسیدہ اند۔ آنچہ میفرماید پس شخصیکہ بمقام نبوت از راہ ولایت آمدہ است الخ یعنی معلوم گردید کہ بمقام نبوت از دو راہ میتوان رسید یکی از راہ ولایت ظلی چنانچہ خود حضرت امام بعد از طے کمالات ظلیہ بکمالات نبوت مشرف شدہ است دیگرے بدون طے کردن مراتب ظلیہ بکمالات نبوت مشرف می شوند چنانچہ حضرات انبیاے عظام وصحابہ کرام آنہا۔

تبصرہ: شخصی کہ از راہ اول میرسد برائے او طے نمودن کمالات ظلیہ از ضروریات وشرایط این راہ است وکسانیکہ از راہ دوم میرسند طے کردن کمالات ظلیہ ومتوجہ شدن بآن لزوم ندارد۔

Marfat.com

آنچہ میفرماید اگر یہ و نالہ ایشان الخ یعنی گریہ و نالہ بزرگان کہ باصل رسیدہ انداز درد آخرت است وکسانیکہ باصل نرسیدہ اند درد آخرت را نیز برنگ دنیا می پندارند و برائے شان در دوصل است حضرت امام میفرماید داؤد طائی کہ بولایت اصلی نرسیدہ است درد آخرت را در رنگ درد دنیا پنداشتہ است وگفتہ کہ حق سبحانہ از ہر دو فرقہ شکایت کردہ است بشارالیہ ندانستہ است کہ درد آخرت موجب شکایت نیست زیرا کہ حق سبحانہ وتعالی مردم را بہ آخرت ترغیب میدہد بنابران شکایت معنی ندارد۔ پس از طالبان آخرت شکایت نمودن معنی ندارد۔ امام داؤد طائی بآن بزرگی چون در ولایت ظلی قرار داشت ازین سبب ترک آخرت را کرامت پنداشتہ وندانستہ است کہ صحابہ کرامؓ ہمہ بدرد آخرت مبتلا بودہ اند۔

آنچہ میفرماید، اشجار وانہار وحور وغلمان بہشت را الخ یعنی نعمت ہائے جنت مانند نعمت ہائے دنیاوی نبودہ بلکہ نتیجہ تسبیحات ذکر این جہان است لہذا مرضی حق تعالی بودہ است بخلاف تلذذات دنیاویہ کہ منشاء آن جہت وشرارت است ونتیجہ آن محرومیت نعمتہائے آخرت است۔ این تلذذات دنیاویہ اگر مباح شرعی است محاسبہ پیش است واگر مباح شرعی نیست مورد وعید است پس این تلذذ را بآن تلذذ مقایسہ نباید کرد۔ وتلذذات جنت نتیجہ تسبیح وبمنزلہ تسبیح است وشاید کہ در جنت ترقیات وزیادت قرب نیز بودہ باشد زیرا کہ تلذذ جنت بمنزلہ تسبیح این جہان می باشد۔

مکاتیب ۳۰۳ و ۳۰۴ حاجت بہ تشریح نیست۔

مکتوب سی صد و پنجم

حضرت امام میفرماید جمعی بہ علم این امور کفایت ورزیدہ اند ودر عمل مساہلہ اختیار نمودہ اند الخ یعنی بعض علمائے ظواہر کہ علم بارکان نماز داشتہ اما در تعمیل وادائے آن مساہلہ وسستی می نمایند وجمعی دیگر اہتمام بحضور قلب داشتہ اما باعمال ادیبیہ جوارح نمی پردازند این جماعہ نیز بہ حقیقت نماز پی نبردہ اند۔

آنچہ میفرماید، عمل ریائی عارف بہتر از عمل باخلاص مرید است الخ یعنی ریا بمعنی نشان دادن عبادات است واین عمل اگر از طرف مرشد صورت بگیرد برائے شہرت طلبی نبودہ بلکہ برائے ترغیب دیگران است تا از چنین عمل نیک پیروی کند پس ریائے عارف از اخلاص مرید بہتر است۔

Marfat.com

مکتوب سی صد و ششم

حضرت امام میفرماید، زیرا که در قرب نبوت الخ یعنی در قرب نبوت گرفتاری باصل است و گرفتاری اصل سالک را از گرفتاری غیر مصئون بیدار دغیر فراموش شود یا نشود و در طریق ولایت از نسیان ماسوی چاره نبود زیرا که در ولایت گرفتاری بظلال است و ظلال آنقدر قوت ندارد که باوجود باخبری ماسوی محبت ماسوی فراموش گردد۔

مکاتیب ۳۰۷ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰ حاجت به تشریح نیست۔

مکتوب سی صد و یازدہم

تنبیہ: قرار ملاحظہ مکاتیب ۶ حصہ ششم و ۹۳، ۹۴ حصہ نہم و ۴۷ حصہ ہفتم کہ باین مکتوب ارتباط داشتہ است در این مکتوب شریف غلطی ہائے مطبعہ موجود است بنابران اولاً متنِ عبارات را بطور صحیح نوشتہ و بعد ازان بشرح آن می پردازیم۔

بہ مخدوم زادگی مظہر فیض الٰہی و منظر اسرار نامتناہی خواجہ محمد سعید سلمہ اللہ تعالیٰ صدور یافت

در بیان اسرار غامضہ و حقایق نادرہ بطریق رمز و اشارت این اسرار تعلق بہ حروف مقطعات دارد کہ از متشابہات قرآنی است کہ علمائے راسخین را از تاویل آن اطلاع دادہ اند۔

حضرت امام میفرمایند ھائے دوچشمی است مربی با ہمچو الف رب حبیب خدا، لام مربی خلیل اللہ است ہیم زندہ پیر کلیم آگہ است مبدأ کاروبار حضرت کلیم علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام حقیقت فوق الف است، و مبدأ معاملہ این حقیر نیز بہ تبعیت و وراثت ہمان حقیقت فوقانی الف است لیکن بازگشت حضرت کلیم بہ حقیقت میم است و بازگشت این حقیر بہ حقیقت ہائے دوچشمی است و مبدأ کاروبار حضرت خاتم الرسل حقیقی است کہ فوق حقیقت الف است و مبدأ حضرت خلیل حقیقت الف است۔

غایت ما فی الباب حقیقت مبدا حضرت خاتم الرسل اجمال آن حقیقت است و حقیقت مبدأ حضرت خلیل تفصیل آن حقیقت است و بازگشت حضرت خاتم الرسل حقیقت الف است و بازگشت حضرت خلیل لام است۔

Marfat.com

این بود اصل متن مکتوب شریف ولی در خود کتاب بطور غلط طبع گردیده است که در خود کتاب می خوانید۔ سوال این مکتوب را حضرت خواجہ محمد سعید و حضرت خواجہ محمد معصوم نائبان اکمل حضرت امام چرا صحت نکرده اند۔ جواب به فکر ناقص این حقیر مکتوبات قدسی آیات دران وقت طبع نشده بود۔

شرح این مکتوب شریف قرار ذیل است۔

حقیقت الف عبارت از اجمال و مرکز جمال ذاتی است و مرتبه فوق آن یک سر از اسرار ذات مقدس است که در مرکز جمال ذاتی گذاشته شده۔ مبدأ ولایت سرداردو عالم همان سر است که در مرکز جمال ذاتی قرار دادو تفصیل معارف آن سر ذاتی مبارک مبدأ ولایت موسوی است

بازگشت سرداردو عالم اجمال جمال ذاتی که بوحدت مناسبت داردو بازگشت حضرت خلیل تفصیل جمال ذاتی است که بکثرت مناسبت داردو بازگشت حضرت کلیم تفصیل دائره آن سر ذات مقدس است که در مرکز جمال ذاتی قرار دارد۔ پس مبدأ ولایت حضرت خلیل خود جمال ذاتی و بازگشت شان تفصیل جمال ذاتی است که بکثرت مناسبت دارد، مبدأ ولایت آنحضرت آن سر ذات مقدس است که در مرکز جمال ذاتی قرار دارد و بازگشت شان خود جمال ذاتی است که بوحدت مناسبت دارد۔ پس بازگشت به نسبت مبدأ پائین تر است، و تا به هزار سال معامله سرداردو عالم با مرکز جمال ذاتی بوده و بعد از مرور هزار سال معامله سرداردو عالم متعلق بآن سر گردیده که در مرکز جمال ذاتی تهاده شده است۔

سرداردو عالم در زمان حیات مبارک شان مظهر جمال ذاتی بوده اند و بعد از مرور هزار سال مظهر آن سر مقدس گردیده اند و مراد از رجل مومن که در متن اصل مکتوب شریف است اجمال آن مقام قرب است، و مراد از "ایمان ساحران فرعون" تفصیل معارف ولایت موسوی است این است تشریح این مکتوب شریف تا جائے که بعلم این کمینه گنجیده بود۔ اما در مطبعه غلطی ها بسیار است که در این مکتوب شریف طبع شده است تفصیل این موضوع در مکتوب نود و چهارم دفتر سوم موجود است۔ تا گفته نماند که مراد حضرت امام را خود حضرت امام می فهمند حضرت مولانا ے روم میفرماید

در نیابد حال پختہ ہیچ خام پس سخن کوتاه باید والسلام

Marfat.com

مکتوب سی صد و دوازدہم و سیزدہم

این مکتوب شریف چون جنبہ تصوفی نداشتہ صرف در اطراف عدم اشارۂ سابہ بیانات مفصلی دادہ شدہ است و رسالہ حضرت خواجہ محمد سعید نیز مؤید عدم اشارہ است۔

اے عزیز! بخواندن چند حدیث مغرور نشوی و فرمودۂ حضرت امام را بدون اہمیت خیال نہ کنی آن حدیث را کہ تو خواندۂ حضرت امام آنرا خوب دیدہ و مطالعہ کردہ است و بہ کتاب ہائے کہ حضرت امام حوالہ دادہ است ہیچ یکے آنہا را تو نہ دیدہ و دلیل علمی حضرت امام را کہ بحدیث مضطرب عمل نمی شود جواب نداری۔ بنابران بہ بزرگان گمان خطا نہ کنی مصرع

خطائے بزرگان گرفتن خطا ست

تنبیہ ۱: ہمہ میدانند کہ درود شریف گفتن سبب برکات عظیمہ می باشد علمائے کرام میدانند کہ بہ گفتن یک درود شریف دہ درجہ بلند و دہ سیئہ محو میگردند علی الخصوص این درود شریف کہ بسیار مختصر بودہ از زبان مبارک مخدومۂ تمام اسلام یعنی حضرت بی بی فاطمہؓ ظاہر گردیدہ حضرت شیخ عبدالعزیز دباغ در کتاب خود می نویسد کہ دیوان صالحین کہ اکثر در غار حرا منعقد می شود و دران مجلس عالی اولیائے زندہ و مردہ تشریف داشتہ می باشند، در بعض اوقات سردار دو عالمؐ نیز دران مجلس تشریف فرما می شوند و در بعض اجیان بی بی ہائے مبارکہ نیز بمعیت آنحضرت تشریف فرما می شوند۔ علامہ عبدالعزیز مذکور می نویسد کہ حضرت فاطمہ زہراؓ در آن مجلس مبارک این درود شریف را تکرار می کردند، "اللھم صل علی من ھو امام النبیین" اے عزیز! تمام درودہا مبارک است اما این درود کہ از زبان مخدومۂ تمام عالم ظاہر گردیدہ مبارک تر است۔

تنبیہ دوم: علامہ کشف الظنون در کتاب خود مینویسد کہ تصوف امر حادث نبودہ بلکہ غفلت و معصیت و ترک عبادت و ارتکاب زلت حادث بودہ در زمانۂ آنحضرتؐ تمام صحابہ کرامؓ صوفی بودند زیرا کہ تصوف عبارت از تصفیۂ قلب و تزکیۂ نفس و اخلاص دائمی می باشد۔ تمام صحابۂ کرام باین صفات حسنہ موصوف بودند، بعد از زمانۂ صحابۂ عظام و تابعین کرام کہ

Marfat.com

بدعت وغفلت شائع گشت تصوف نام جداگانہ یافت۔

تبصرہ سوم: اگر تصوف نمی بود فرمودہ این بزرگ حل نمی شد۔ بیت

اے دل صبور باش کہ در راہِ عاشقی ہر کس کہ جان ندادبجانان نمی رسد

اشکال این بدون تصوف حل نمی گردد۔ زیرا کسے کہ جان بداد و معدوم گشت باز چگونہ بجانان رسیدہ می توانند۔ این اسرار را صوفیہ کرام میدانند کہ بعد از فنائے وجود بشری بوجود موہوبی جانان را می یابد۔

تبصرہ چہارم: سردار دو عالم میفرمایند کہ قرآن دارائے ظاہر و باطن می باشد و باطن قرآن را بدون صوفیائے کرام نمی دانند پس بہ نزد دیگران نصف قرآن موجود بودہ و بہ نزد صوفیہ کرام تمام قرآن موجود است۔ کشف اسرار قرآنی مربوط بہ تصوف می باشد۔ بیت۔

عروس معنائے قرآن حجاب آنگہ براندازد کہ دار الملک ایمان مجرد بیند از غوغا

دار الملک ایمان عبارت از قلب و بدن انسان می باشد۔ ؎

نصر اللہ ہر چہ شدی مدرس شدی و معلم شدی و مصنف شدی اما بندہ صالح نہ شدی

از صحبت قطب ارشاد وقت حضرت نور المشائخ ہیچ فائدہ نگرفتی۔ شعر افغانی

سابق مے نہ زلڑل وس زا رم لما فوت شوی دی قدسی عالی فیضو

نور المشائخ قطب ارشاد و حاصل می نکڑہ ورنہ شہ کمالونہ

ضیا مشائخ عمرد ڈیر شی کہ ورنہ زدہ کڑو بعضی شہ خصلتونہ

تبصرہ پنجم: اے عزیز حضور مشائخ کرام تحریر یشود کہ حقایق و معارف آگاہ اما نویسندہ نمی داند کہ حقایق عبارت از چہ چیز است و معارف کدام است۔ اے عزیز کشف یک حال و یک مقام حقیقت است و علم آن معرفت است۔

تبصرہ ششم: اے عزیز حضرت امام مجدد الف ثانی مقتدائے اولیائے الف ثانی می باشد کمالات اولیائے الف ثانی بکمالات او برابری کردہ نمیتواند کمالات او کمالات حضرات انبیائے عظام است۔ اے عزیز منصب نبوت ختم گردیدہ اما کمالات آن در نائبان کامل آنحضرت ﷺ تا قیام قیامت باقی می باشد و ظہور کمالات نبوت منافی ختم نبوت نمی باشد۔ اما معاملہ حضرت عیسیٰ و حضرت مہدی معاملہ دیگر است

Marfat.com

تبصرہ ہفتم: اے عزیز! ہدایہ شریف و بزدوی بیان ظاہر قرآن می باشد و کتب صوفیہ محققین بیان باطن قرآن است و صوفیہ کرام جامع صورت و حقیقت شریعت می باشد. چنانچہ مکتوبات قدسی آیات در این بارہ تصریحات فرمودہ۔ مکتوبات حضرت عروۃ الوثقی و کشف محجوب دانا گنج بخش مبین ظاہر و مظہر اسرار باطن قرآن کریم می باشند۔ اے عزیز! اخلاص دائمی منوط بہ تصوف است کہ وقت تزکیۂ نفس و تصفیہ قلب است و قبل از تزکیۂ نفس اخلاص دائمی وجود نداشتہ بلکہ اخلاص تکلفی می باشد، افسوس از حال بعضے ملاہلے وہابی نما کہ تصوف را بہ بدعت منسوب ساختہ و جہل خود را علم دانستہ اند۔ بیت

چوں آن کرمے کہ در سنگ نہان است　　زمین و آسمان او ہمان است

درست است، انسان دشمن آن چیز است کہ آن را نمی داند۔ بعض علماے دیگر اگرچہ تصوف را بدعت نمی دانند اما قدر و کمال تصوف را ہم خبر ندارند و شریعت را در صورت محصور دانستہ و ہدایہ و بزدوی را مشتمل تمام شریعت دانستہ اند۔ اے عزیز اسرار قرآن کریم و اسرار متشابہات قرآنی و احادیث نبوی کہ از علوم حضرات انبیاے عظام است ازان غافل ماندہ اند۔ اے عزیز سفیان ثوری و حسن بصری و حبیب عجمی و سلطان العارفین بایزید بسطامی و حضرت خواجہ انصار ہروی کہ سی ہزار حدیث بیاد او بودہ فراموش کردہ اند۔ خواجہ انصار بآن علم کہ داشتہ مرید ابوالحسن خرقانی شدہ است کہ آن قدر حدیث یاد نداشت۔ اے غافل حضرت مولاناے روم در علم ظاہر بہ نسبت حضرت شمس تبریز کلاں تر بودہ معلوم است کہ علم ظاہری حضرت شمس بمولانا نمی رسید بآن حضرت مولانا میفرماید۔ بیت

ہیچ مولانا نشد ملاے روم　　تا غلام شمس تبریزی نشد

اے عزیز از حال اساتذۂ خود عبرت بگیرید مولانا عبدالرحمن جامی با علم کلاں صوفی بودہ و مولانا عبدالغفور لاری بآن علم بزرگ مرید حضرت مولانا بودہ و در زیر پاے او دفن است۔ شیخ عبدالحق دہلوی استاد محدثین خلیفہ حضرت خواجہ باقی باللہ بودہ استاد ہند حضرت شاہ ولی اللہ از منتسبین حضرت امام ربانی بودہ و مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی خلیفہ حضرت امام ربانی است۔ افسوس کہ از حال اساتذۂ خود عبرت نمی گیرید و بے خبری می باشید۔ اگر خبر شوید خواہید گفت کہ عمر گذشتہ ما کہ بدون محبت حق سبحانہ گذشتہ جاے افسوس است و خواہید گفت۔ بیت

Marfat.com

بیت
بے غم و درد تو حیف است زعمرِ گذشت — پیش ازین کاش گرفتار غمت می بودم
عمر ہمان ست کہ با یار بسر را — باقی ہمہ بے حاصلی و بے خبری بود

افغانی
کہ گناہ گاریم تو بہ گاریم — دمغفرت امیدلرم کہ مغفور شمہ
بخیل کرم کرا تراشے — دگناہ پیٹی لدر للو پانکڑمہ
شاد کرم پہ امید ناست یم — زما عمل بخجالت لری بارونہ
دلتار حمت نہ پے کمیڑی — زما بہ فخر پدار نو باندیشمہ

بیت
ازان طرف نہ پذیرد کمال تو نقصان — ازین طرف شرف روزگار من باشد

تبصرہ ہشتم: غلطی ہائے کہ در طبع مکتوبات قدسی آیات طبع گردیدہ قرار ذیل است۔ میخواہیم کہ غلطی ہائے مطابع را کہ مکتوبات شریف تحریر نمودہ تا یک اندازہ شان بدہیم تا برائے مطالعہ کنندگان یک اندازہ کمک کردہ باشیم بنا براں قرار ذیل توضیح دادہ میشود۔

(۱) در مکتوب نمبر ۱۸ صفحہ ۴۳ الف تحریر است: از عنایات مبدآ آن توجہ عالی ست غلط۔ از عنایات توجہ آن مبدآ عالی ست صحیح۔

(۲) در مکتوب نمبر ۱۶۰ حصہ سوم: شخصی کہ اوصاف و کمالات خود را او ہمی میداند مطبعہ این شخص را شخص دوم طائفہ اول طبع کردہ است و حالانکہ این شخص شخصی دوم طائفہ دوم است نہ شخص دوم طائفہ اول۔ زیرا کہ طائفہ اول ممکنات را موجود خارجی میدانند و طائفہ دوم ممکنات را موجود ظلی میدانند و این شخص ممکنات را موجود وہمی میداند پس این شخص بہ نسبت طائفہ دوم پس تر است زیرا کہ خارجی ظلی گفتن بہ نسبت وہمی دانستن بظاہر شریعت نزدیک تر است و این شخص بہ نسبت طائفہ دوم ہم بعید تر است پس شخص فرد دوم طائفہ دوم شدہ می تواند اما فرد دوم طائفہ اول شدہ نمی تواند و مطبعہ کہ او را فرد دوم طائفہ اول دانستہ غلطی کردہ۔

(۳) مکتوب نمبر ۳۰ حصہ ہشتم صفحہ ۷۵، این مضمون مغشوش است و خواندہ نمی شود بنا براں آنرا واضح نمیشویم و آن این است اصول بہ این کثرت و بہ این رفعت اجزائے او خواہند گشت و قطرہ را دریا خواہند ساخت۔

(۴) مکتوب نمبر ۹ حصہ نہم صفحہ ۱۴۱ ولو بالنقص غلط۔ ولو بالفرض صحیح۔

Marfat.com

(۵) مکتوب ۱۰۰ حصہ نہم صفحہ ۱۱۱ بے اتحاد و بے اثنینیت غلط و با اثنینیت صحیح ۔

(۶) مکتوب ۱۹۸ حصہ پنجم مذہبا کہ سیر در ظلال داشت اصول بظل راعین حصول می یافت غلط ۔ مذہبا کہ سیر در ظلال داشت اصول بہ ظل راعین وصول می یافت صحیح ۔

(۷) مکتوب ۳۱۱ حصہ پنجم کہ طور غلط در کتاب موجود است و طور صحیح قرار ذیل تحریر یابد ۔ مبدأ کاروبار حضرت کلیم حقیقت قوقانی الف است و مبدأ معاملہ این حقیر نیز بہ تبعیت و وراثت ہمان حقیقت قوقانی الف است لیکن بازگشت حضرت کلیم بہ حقیقت میم است و بازگشت این حقیر بہ حقیقت ھا دوحشمی است و مبدأ کاروبار حضرت خاتم الرسل حقیقت الف است و بازگشت حضرت خلیل حقیقت لام ۔

(۸) مکتوب ۷۶ حصہ ہفتم صفحہ ۴۷ مجموع انسان کہ آنرا عالم صغیر نامند ہر چند مرکب از عالم خلق و عالم امر ست اما آنرا ہیئت وحدانی حقیقی حاصل است غلط ۔ مجموع عالم خلق و عالم امر ہر چند مرکب از عالم خلق و عالم امر است اما آنرا ہیئت وحدانی حاصل نیست برخلاف انسان کہ این اجزاء عالم خلق و عالم امر در وجود انسان ہیئت وحدانی یافتہ است صحیح ۔

(۹) مکتوب ۷۷ دفتر سوم حصہ نہم لفظ در کہ بہ نسبت اصل الاصل کائن است غلط کہ بہ نسبت اصل الاصل کاین است صحیح یعنی لفظ در در این جا غلط است ۔

(۱۰) مکتوب ۱۲۴ حصہ نہم صفحہ ۱۴۷ کہ گردی از ظہور و طلب باوراء نیافتہ است غلط ۔ کہ گردی از ظہور و ظلیت باوراء نیافتہ است صحیح ۔

(۱۱) در مکتوبی کہ از حضرت مولانا روم حکایت میفرماید کہ فرمودہ آن نازنین کہ در برمی بودہ و نیز در مکتوب ۷۷ حصہ نہم نوشتہ عبادت و معبود دانستن غلط عابد و معبود دانستن صحیح الخ حال تمامی گردد غلط ۔ حال تمامی گردد صحیح ـــــ (۱۲) در مکتوب تجلی کوہ طور مطبوعہ غلطی کردہ بدون اینکہ تجلی شود غلط بدون اینکہ متجلی شود صحیح و فرق معنی این دو تحریر قرار ذیل است ۔ معنا بدون اینکہ تجلی شود آنست کہ تجلی در کوہ طور نشدہ و این غلط است ۔ زیرا کہ تجلی کوہ طور بہ آیت کریمہ ثابت است و معنی بدون اینکہ متجلی شود این است کہ حق تعالی متجلی نشدہ یعنی تجلی ذاتی نشدہ بلکہ تجلی صفاتی بودہ چنانچہ در مدح سردار دو عالم گفتہ اند ۔

بیت ۔ موسی ز ہوش رفت بہ یک پرتو صفات تو عین ذات می نگری در تبسمی

تذکرہ : بدون اینکہ تجلی شود ہم بتوجہ ذیل صحت پیدا میکند و آن قرار ذیل است و بدون اینکہ تجلی شود

Marfat.com

یعنی بہ حضرت موسیٰؑ و آن تجلی بالاے کوہ طور بودہ نہ بالاے حضرت موسیٰؑ۔

(۱۳) مکتوب ۲۹۴ حصہ پنجم غلطی آن در مکتوبات موجود است و طور صحت قرار ذیل تحریر میشود (سوال) در مراتب عروج از مرتبہ صفت الحیات نیز نصیب کمل ہست یا نہ، گویم کہ ہست اگر گویند کہ در بالا مذکور شدہ کہ در نہایت این صفت را اضمحلال و تلاشی است در حضرت ذات تعالی و تقدس پس نصیب کمال از مقام محو و تلاشی چہ خواہد بود۔ (جواب) در بالا گفتہ شدہ کہ تعینات حقایق را اضمحلال عینی نیست اگر ہست نظری است کہ اضمحلال عینی بہ الحاد و زندقہ میرسانند (سوال) در صورتیکہ اضمحلال عینی نیست حجاب موجود است و با وجود حجاب اصول کامل نیست (جواب) اضمحلال عینی چہ در کار و اضمحلال نظری کافی است۔

(۱۴) مکتوب ۲۹۵ حصہ پنجم اگر مراد آنست کہ قدم باید کہ از نظر تخلف نماید بنوعیکہ در ہیچ وقت از اوقات بمقام نظر نرسد نیک است غلط۔ اگر مراد آنست کہ قدم باید کہ از نظر تخلف نہ نماید بنوعیکہ در وقتے از اوقات بمقام نظر برسد نہ نیک است صحیح — (۱۵) مکتوب ۸۰ حصہ نہم ص۱۸ منتہی بذات مجرد مقدس خواہد بود غلط۔ منتہی بذات مجرد مقدس نہ خواہد بود صحیح۔

این بود غلطی ہاے مطابع کہ در طبع مکتوبات قدسی آیات واقع شدہ است۔

خداوندا بہ طفیل دوستان خود این قاصر غافل را در جملہ عاصیان مرحوم بداری۔ مصرع

بداں را بہ نیکیاں بہ بخشد خدای

افغانی کہ گنہ گاریم امید واریم — ستاد کرم امید لرم چہ مغفور شمہ
ستاد کرم شمال دراشی چہ — منخرق شی زماد ذلڑ تول حجا بونہ
ستاد رحمت باران دی وشی — چہ پہ او بہ شی زماد ذلڑ سوی باغونہ
جوانی می صرف پہ معصیت شو — اوس پہ پیری کہ توبہ گار رغلی یمہ

مصرع اوس پہ پیری کہ پشیمان رغلی یمہ

وصلی اللہ علی سیدنا و مولانا رحمۃ اللعالمین
وعلی آلہ واصحابہ واتباعہ وعلینا معہم اجمعین

تمت

Marfat.com

Marfat.com

Marfat.com